

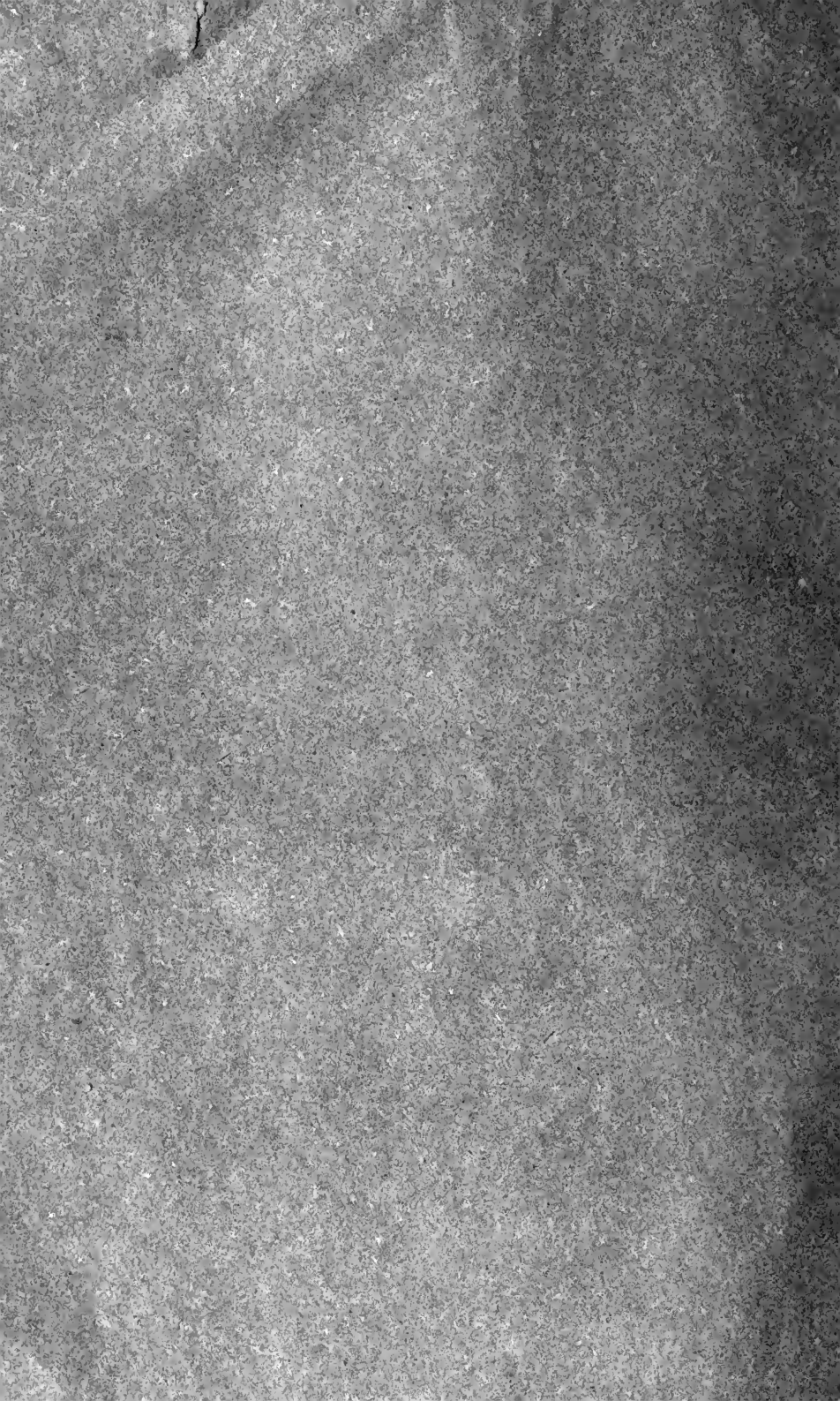

3 1761 03552 1954

IRATAIM
AZ
EMIGRÁCIÓBÓL

IRATAIM
AZ EMIGRÁCZIÓBÓL.

KOSSUTH LAJOS.

I.

Roswell Taylor

I R A T A I M
A Z E M I G R Á C Z I Ó B Ó L .

K O S S U T H L A J O S .

E L S Ő K Ö T E T .

A Z 1859-k i O L A S Z H Á B O R U K O R S Z A K A .

B U D A P E S T .

A Z A T H E N A E U M R . T Á R S U L A T K I A D Á S A .

1880.

D
P
I

(A fordítási és szerzői jog fentartva.)

ELŐSZÓ.

Kifejezhetlen érzelem-vihar dulta lelkemet, midőn a világosi fegyverletétel hontalanná tett.

Nincs szó, mely arról fogalmat adhatna.

Lebcruktam hazám földjére, mielőtt határán átlép-
nék; — zokogva nyomtam reá a fiui szeretet búcsu-
csókját; — egy csipetnyi port vettem belőle magam-
hoz; — még egy lépés, és — — — ugy valék, mint a
tört hajó roncsa, melyet a szélvész kidob a homokra
egy sivatagon.*)

Egy török főtiszt, »Alláh«-t említve, üdvözölt ba-
rátságosan; — elvezetett a fekhelyhez, melyet isten
szabad ege alatt számomra készítettett barátságosan,
és — — — kardomat kérte; lesütött szemmel, mintha
szégyenlené, hogy török magyart lefegyverez.

Lekötöttem, átnyujtottam szótlantul, könnyel sze-
memben, és ó, jó nyugalmat kívánva, magamra hagyott
bánatommal.

*) Kevéssel azután, hogy hontalanná lettem, az európai
sajtóban egész körutat tett egy búcsu-szózat nemzetemhez
nevemben. Az költött szózat. Én sem azt, sem mást nem irtam.

Nyugalom és hontalanság!

Ha tudott-e a hitrege Ádámja nyugodni, midőn mögötte, a kitzasztott mögött, Éden kertjének kapuja becsapódott, mivel hogy a jó és gonosz tudása fájának gyümölcséből evett!

Én is ettem abból a gyümölcsből, és felismertem a jót s a gonoszt; és felemeltem kezemet a jónak védelmére a gonosz ellen. A gonosz győzött, és én hazámból, — az én Édenemből kitzasztattam

Ott álltam tompa merengésben a nem magyar Duna partján, melynek habjaiba — amonnan felülről, — a magyar nemzet könyeiből ég felé szállott vizpára csapadéka vegyült, s kis távolságban tőlem rohant tovább a Vaskapu sziklatorlaszán keresztül, zugva, morogva, mintha szitkozódna a meg nem érdemlett végzet ellen.

Én hallgattam e zugást, mely keblem viharával összefolyt; belebámultam a méltatlanul meghiusult honfi remények semmiségébe; és arczomon öntudatlanul a kifejezhetlen fájdalom könnyzápora ömlött alá

Minden volt e könnyzáporban, a mi a hazafi szívének fáj; minden! csak egy nem! a reménytelenség nem; a kétségbeesés hazám jövője felett nem.

Ugy tetszett nekem, — még akkor a fájdalom első lázrohámában is úgy tetszett nekem, mintha az ég csillagainak fényszikrázatából, könyeim fátyolán keresztül egy sugár lövellene felém, mely azt hirdeti borult lelkeimnek, hogy nemzetem szenvedni fog ugyan, irtóztatás fog szenvedni; mert bosszúja rettenetes a féktelen uralomvágynak, mely a megaláztatás porából nem maga tehetségével emelkedik fel; hát szenvedni fog nemzetem irtóztatást, de nem hal bele!

Ez akkor az érzelmek lázában csak amolyan sugalom volt, mely átvillan a szíven a nélkül, hogy a gondolkozó agy idegcsövein keresztül venné utját; olyas valami, mint az, a mit a könyörtület istene szokott lövelleni a szenvedőnek lelkébe, hogy meg ne örüljön a bú miatt.

Később a török nagylelkűen megvédte életemet és hontalan társaim életét. Megvédte, nem veszély nélkül magára nézve. A győzelmében elbizakodott két szomszéd hatalmasság háborúval fenyegette, ha ki nem ad. S midőn a helyzet már oly fenyegető szint öltött, hogy a szultán tanácsosai nem vélnék kiadatásunkat kikerülhetni, ha csak a menekvők török vallásra nem térnek át, s ez által török alattvalókká nem lesznek, *Abdul Medsid* szultán felemelkedett üléséből a Divánban, s kezeit égre emelve, ünnepélyesen ezeket mondá: »Alláh hatalmas. Bizom oltalmában. De ha vesznem kell, vesszek becsülettel. Azt a gyalázatot nem hozom nevemre, hogy megsértettem a vendégjogot, hogy kiszolgáltattam ellenségeik bosszujának a szerencsétlenséket, kik nálam oltalmat kerestének. Akarom, hogy meg is találják. Jőjjön, a minék jöni kell. Én nem adom ki. Így akarom. Így legyen. Gondoskodjatok a védelemről.«

És nem adott ki. Háboru nem lett belőle. De lett számunkra letartóztatási fogság a távol Ázsiában. Így látta jónak a dolgot közölni az európai diplomácia.

És mi ott, a távol magányban gondolkoztunk hazánk multja, jelene, jövője felett. És én végigtaglalva elmémbe 1848—49-ki szabadságharcunk keletkezését, jellemét, lefolyását és az okok kutfejét, melyek a bukást lehetővé tették, minél inkább számot vetettem a helyzettel, minél inkább számba vettem nemze-

tem életerejének úgy történelmi mint lélektani elemeit, annál inkább megerősödtem azon meggyőződésben, hogy a hit és remény, mely amott a Duna partján, a hontalanság fájdalmanak első rohama közben lelkesen átvillant, a higgadt megfontolásban csak megerősítést találhat.

Nemzetem nem halhat meg a szenvedések alatt, melyek reá mérettek. A magyar kérdésnek történelmi alapja is van, jogi alapja is van, földleirati, népességi, politikai, számtani alapja is van; s e kérdés Európa szabadságának, Európa hatalmi sulyegyenének érdekeivel kapcsolatos. Ily kérdések belekiáltanak a világtörténelem logikájába. E kiáltást ideig-óráig az erőszak elfojthatja, de a kérdést ki nem törülheti az események számla-könyvéből, hová azt a történelem beírta. — E kérdés helyet fog magának követelni Európa függő kérdései közt mindaddig, míg vagy jog és igazság szerint meg nem oldatik, vagy a nemzet róla maga le nem mond.

Igy gondolkoztam én, s így gondolkozott az összes magyar emigráció. Bármilyen viszályok keserítették is a már magában is keserű hontalan életet; bár elszóródtunk a föld hátán, mint egy második Izrael; bár legtöbbünknek vállait, a hazafi bánat nehéz terhén kívül, a becsületes megélhetés bizonytalanságának keresztje is nyomta, a mint tapostuk a nyomoruság változatos utjait, idegenek közt idegenek — e gondolkozásban mindig, mindenhol, mindannyian egyetértettünk: mint akár barátilag összetartva, akár barátságtalanul szertehuzva egyetértettünk abban, hogy a magyar emigrációra számkivetésében a rendületlen hazafiság tevékenységének szent kötelessége vár.

Élő tiltakozást kell képeznie a magyar haza állami életének eltiprása ellen isten és világ előtt.

Szóllania kell a némaságra kárhoztatott, cselekednie a bilincsre vert nemzet helyett, a bilincsre vert nemzet javára.

Fennen kell lobogtatnia a zászlót, melyet »névtelen félisteneinknek« honszeretettől izmosult karjai enyészhetlen dicsfénynyel vettek körül, — s melynek bukása gyászoló megdöbbenést keltett a világ népeinél.

Fen kell tartania a magyar kérdést a világtörténelem azon kérdései közt, melyek annak elmészetétől megoldást követelnek, az erkölcsi világrendet kormányzó örök törvények örök igazsága szerint.

Jelképeznie kell a magyar nemzet politikai vallásának ama hitágazatát, hogy ha a hármass hegy országunk czimerében mártirok vérével áztatott Golgothává lett is 49-ben, mint volt már többször ezelőtt: a kereszt, mely e Golgothán emelkedik, most sem sir fejfája, hanem a feltámadás jelvénye.

Hirdetnie kell hitét nemzete független jövődjében, miszerint a világ is higgyen benne, s mert hiszen, a magyar nemzetet számba is vegye.

S mig ernyedetlen tevékenysége által a bátorítás delejfojlamát önti haza felé, hogy a nemzet el ne csüggedjen a szenvedések alatt, meg kell magában a magyar nemzet jog és természetszerű aspirációit testesítenie, és kapesot képeznie ezek közt és a világesemények közt.

Nem mondhatom, hogy a magyar emigráció »házi élete« egészen ment volt azon gyarlóságoktól, melyekkel a számüzetések történelmében mindenhol, minden időben találkozunk. Emberek vagyunk, s az ember gyarló teremtés. És annak a szabályszerűtlen társadalomnak, mely a »számüzettek nemzetének« lett elne-

vezve, kényszerű ziláltsága nagyon kevésbé alkalmas az emberi gyarlóságot féken tartani.

De a számkivetettség aprólékos nyomoruságai csak amolyan tűnékeny buborékok, melyek a történelem lapjára maradandó foltot nem nyomnak.

Ellenben azon elismeréssel tartozik a magyar emigráczióknak a történelem, hogy a haza iránti hivatásának híven megfelelt, kötelességeit becsületesen teljesítette.

Sőt állithatom, hogy a magyar emigráció tevékenysége nem volt befolyás nélkül még a viszonyok azon fordulatára sem, melyet otthon új alkotmányos korszaknak neveznek.

A mi saját személyemet illeti: reám a multaknál fogva fokozatos mértékben hárult a kötelesség, hogy minden erőmből iparkodjam utat egyengetni nemzetemnek független állami létének visszaszerezhetőse felé, melyet egy ezredéves mult, az ősök szent hagyományai, az utódok elidegeníthetlen öröksége gyanánt szállított reá.

E szó »utegyengetés« adja meg a keretet azon tevékenységhez, melyet külföldön kifejthettünk. Mi tehetségünket nem becsültük tul. Soha sem ringattuk magunkat azon ábrándos képzeletben, hogy mi szerezhettjük vissza nemzetünk számára a független nemzetek kerek asztalánál azon helyet, melyhez ezredéves történelménél s az európai közjog egészítő részét képező diplomáciai kötéseknel fogva is kétségbevonhatlan joga van. Ezt csak a nemzet maga teheti.

A mi hivatásunk volt oda hatni, hogy ha tenni akarandja, a külviszonyokban oly támaszt találhasson,

miszerint — a mennyire emberi számítás biztos lehet — a siker csak saját határozottságától függjön.

E szempontból indulva, én három irányban tartottam kötelességemnek a becsületes igyekezetet.

Az egyik irányt annak tudata szabta élembe, hogy a kutfő, melyre 49-ben a magyar nemzet óriási erőfeszítésének meghiusulása visszavezethető, az önbizalomban megfogyatkozás volt.

A másikat Európa viszonyainak ismeretéből merítettem, mely vagy egy általános európai rázkódtatás, vagy egyes függő európai kérdések felmerülésénél oly kombinációk lehetőségére mutatott, melyek az érdektalálkozás alapján nemzetünknek a felszabadítás munkáját megkönnyíthetik.

A harmadik irányt azon szükség érzete jelölte ki, hogy sikerre még kedvező esélyek felmerülésével is csak úgy lehet kilátás, ha egyrészt czélban és szándokban szolidaritás áll fen a nemzet s az emigráció között, másrészt pedig a kedvező esélyek a nemzetet készületlenül nem lepik meg.

Ami az elsőt, ama végzetes szerencsétlenséget illeti, melyet az önbizalomban megfogyatkozásnak neveztem: én akként voltam és vagyok meggyőződve, hogy bármi sok összeszivárgás táplálta is azon földalatti folyamat, mely a nemzet önbizalmának partjait aláásogatta, mindez nem volt volna képes a nemzet közszellemét a reménytelenségig megingatni, ha nemzetünk magát az egész világtól oly kimondhatlanul elhagyatottnak nem érezte volna.

Pedig a magyar nemzet ügye távolról sem volt oly reménytelenül elhagyatott, mint szerencsétlen elszigeteltségünkben képzeltük volt.

Mind inkább tért kezdett nyerni az európai kormánykörökben is azon igazság elismerése, hogy a magyarországi események nem tartoznak az addig nem birt népjogok kivivására intézett forradalmi rázkódások rovatába, melyek azon időben Európán végigzugtak. — Be kezdték látni, hogy minálunk nem a nemzet csinált forradalmat az országló hatalom ellen, hanem az országló hatalom, egy oly törvényes állapotnak fegyveres erővel felforgatására, mely diplomáciai kötésekben alapult s az európai közjog integráns részét, az európai egyensúly egyik tényezőjét képezte.

Mind inkább méltatásra kezdett találni azon körülmény, hogy a magyar nemzet s az uralkodóház közti szerződést is nem a nemzet volt az első, a ki széttépte, hanem az, a ki fegyverrel támadta meg a megvédeni tartozott országot s azt állami lététől megfosztottnak, egyszerű birodalmi tartományyá lesülyesztettnek nyilatkoztatta ki.

Az orosz intervenczió felháborodást keltett világszerte. A francia nemzetgyűlésen a »szabadság jövődjére veszélyesnek« lett határozatilag kijelentve. — Az angol külügyér — bár ügyünknek épen nem volt barátja — a parlamentben hivatalos kifejezést adott a kormány azon nézetének, hogy a mi Magyarországon történik, az fontos európai rendű esemény, (an important European transaction), mely elismervénynek a nemzetközi politikában megvan a maga szükségszerű korollariuma. — Az éjszak-amerikai hatalmas köztársaság már épen diplomáciai ügynököt küldött Magyarországra; a mi előkészítő lépés volt függetlenségünk elismerésére és számunkra mindazon politikai és anyagi előnyök felhasználhatására, melyeket a népjog ily esetekre biztosít.

Mindezekeken felül pedig hatalmasan kezdett nyilatkozni igazságos ügyünk mellett a mivelt világ közvéleménye. — Bátran merem mondani, miként alig van eset a világ történelmében, hogy egy nemzet szabadságharcza nagyobb rokonszenvet keltett volna fel világszerte, mint a miénk.

De mi el voltunk zárva a világtól. E rokonszenv melege nem hatott el élet-halál küzdelmet vívott nemzetünk szívéhez s én azon nyomasztó érzéssel fogtam kezembe a hontalanság vándorbotját, hogy az elhagyatottság gondolatja nyitotta meg a tért a fondorkodásoknak, az önbizalom azon aláásására, a mely bukásunknak kutfejévé lőn.

Hazafiui kötelességemnek tekintetem tehát azon lenni, hogy a magyar szabadságügy iránti érdeklődés oly gyökeret verjen a szabad népek közvéleményében, miszerint attól ne lehessen tartanunk, hogy ha a magyar nemzet újra ktüzné hazájának vérrel áztatott földjén a szabadság zászlaját, az elhagyatottság érzete erélyét elzsibbaszsa.

Feladatomban aránylag könnyű volt, mert készen találtam a lelkesedésig fokozott rokonszenvet, melyet »névtelen félisteneink« világszerte felköltöttek; és készen találtam a fájdalmas részvétet, melylyel nemzetem meg nem érdemlett bukása s bukására következt mártiromsága az emberiség szívének megrázkódtatá.

És e rokonszenv és e részvét nem valamely tünékeny fellobbanás volt. Több mint két év mult volt már el, a mióta Magyarországra az elnyomatás sötét éjjele reáborult, midőn engem a sors, ázsiai letartóztatásomból a szabad Albion partjaira, majd onnan a szabad Amerikába juttatott s e két év daczára, a rokonszenv és

részvét még mindig oly eleven volt, hogy tüntetésekben nyilatkozték, minőket a világ még nem látott.

Mondhatom, szabad mondanom, mert én csak alkalmam s nem tárgya voltam e tüntetéseknek, e rokonszenvenek; szabad mondanom, hogy az eltiport magyar nemzet egy triumphalis menetet tartott két világrészben, minőt semmi győztes imperátorról nem jegyzett még fel a történelem.

Én e rokonszenves érdeklődést készen találva, feladatomnak tekintettem azt a magyar ügy jogi oldalának, igazságának s hazánk határain messze tulterjedő fontosságának megismertetésével állandóvá tenni.

És én azt hiszem, állandóvá lett. A változott viszonyok hamut hinthetnek a rokonszenves érdeklődés parázsára a magyar név iránt, — mely a szabadság egy istenét imádó népek házi tűzhelyénél — a világ minden részén otthonossá lőn. — Meglehet, hintettek is. A mai magyarban, ki az osztráknak nevezett hatalom politikájának örvényében kering, bajos arra a magyarra reá ismerni, a ki harmincz év előtt elidegeníthetlen ősi jogát ugyanazon hatalomtól, fegyverrel kezében, számon kérte volt. De ha ugy találna megírva lenni ama könyvben, melyet a vallás a gondviselés könyvének nevez, hogy az események kerekének forgása a multat a jövőben újra jelenné teszi, a hamvaiból feltámadott magyar Phönix meg fogná látni, hogy a világ rokonszenvének behamuzott parázsa újra lánggra lobban, s a magyarnak nem lenne oka magát elhagyatottnak érezni.

A mi tevékenységem második irányát, az európai viszonyok ismeretéből meritettet illeti:

A 49-ki forrongásra Európaszerte az a bizonyos állapot következett, melyet az ember a harcztéren lát a

csata után. Az a bizonyos rémületes csend, mely borzalmat okoz. A halottak ott fekszenek elterülve. A sebésültek nyöszörögnek és nyöszörgésük oly irtózatossá! Különben csend van. Csak a dögmadarak sivitnak a megfertőztetett levegőben; csak a halottfosztogatók sűrögnek és segítik halottá tenni azt, a ki még él.

Ilyen volt az állapot Európában 49 végével, és 49 után. A ki meghalt, hát meghalt; a kit felakasztottak, hát felakasztottak; a kit börtönbe vetettek, hát ott sínlődött; a ki bujdosott, hát üldözték; a kinek elkobozták vagyonát, hát családja megtanult koplalni; a nép fiát elvitték katonának, hát ment; megrótták a népet terhes adóval »de plenitudine potestatis«, hát arcának véres verejtékét elfizette; az árvák, özvegyek sirtak — titokban; a polgárok átkozódtak — titokban, a legrejtettebb kamarákban, jól bezárt ajtók s ablakok mögött — különben csend volt, mint a sirban van. — És a hatalmasok ezt a »rend és nyugalom« állapotának nevezték. — Nekik saját szótáruk van. — »Europa ordini et tranquillitati asserta« 49-ben, mint »libertati asserta« 15-ben.

Pedig a 49-ki reakció sehol sem teremtett oly állapotot, mely tartósságra számíthatna. Sehol az egész kontinensen. Kiütni a kardot a kézből, nem annyit teszen, mint a sziveket megnyugtatni. — Az európai kontinens egy vulkán volt. Nem füstölgött, de forrott érezhetőleg. Az embernek csak a földhöz kellett hajolni, hogy meghallja, miként zúg a mélyben alant. — Zúgása még hozzám is elhatott a kutahyai kaszárnyába. — Mikor pedig Marseilleig érkeztem, ott zúgott hajóm körül a Marseillaise viharos akkordjaiban. — Még a levegő is tele volt konspirációval. Minden ember konspirált jobbra vagy balra, — még azok is konspiráltak

akik azt gondolták, hogy nem konspirálnak. Még olyan emberek is konspiráltak, a kik ma már irtózatossan csodálkoznak maguk felett, hogy ők valaha konspirátorok is lehettek.

Mi, magyar emigránsok nem konspiráltunk. Nem volt reá szükségünk. A száműzöttek nemzete bizonyos tekintetben szabad nemzet. Szomorú szabadság, de még is az. A politikai száműzöttek homlokára van írva hogy minő táborba tartozik. Hite és vallása jelvényét nem kell töltés-táskájába rejtenie. Ha akarná sem rejtheti el. — Csak ne sértse az ország törvényét, mely árva fejének menhelyet adott, — szabadon áldozhatik politikai religiójának oltárán.

Hanem ha nem konspiráltunk is, nekem most a meghiusult remények sivatagában is úgy látszik, hogy nekem, mint a magyar 49-ki zászló egyik őrének, külföldön az akkori viszonyok között hazafiui kötelességem volt az európai vulkán forrongásának fázisait szemmel tartani, nehogy kitörése meglepjen; s a meglepetés folytán elveszszem a nélkül, hogy az lenne, a mi talán lehetne: a k a l o m szerencsétlen hazám számára.

Az innen eredt viszonyok emigráczióális életem történetébe bele tartoznak. Nem mondhatom, hogy e viszonyoknak hazám javára gyakorlati hasznát vehettem. A világesemények más fordulatot vettek. Az a vulkán, mely egy világraható nagy kitörés előjeleit viselte magán, egy helyütt megkérleltetett, más helyütt szellentyüre talált; harmadik helyütt parziális kitörésben csillapult le; negyedik helyütt (épen ott, hol érdekeink leginkább találkoztak) a nemzeti aspirációkkal magát bölcsen azonosító hatalom által, a vulkán tűzanyaga rendezett hatalmi csatornába tereltetett.

Van azonban ez eszmekörbe tartozó tapasztalataim sorában egy vonás, mely sem nem magán jellegű, sem a magyar emigráció házi életére nem szorítkozik, hanem a magyar nemzet történelméhez tartozik.

A mint Bosztonban huszonhét évvel ezelőtt a nagyszerű lépcsőzetre lépnék, mely a Kapitolium büszke épületéhez felvezet, melynek nyílt oszlop-csarnokában Massachusetts állam szenátusa és képviselőháza elnökeikkel s az államkormányzóval élükön, fedetlen fővel állottak, hogy a népjog megsértésének súlya alatt elbukott magyar nemzetnek megadják — személyemben — a tisztelet és testvéries rokonszenv adóját: szemembe ötlött a homlokzat előtt emelt diadalmi iv: rajta Massachusetts állam czimere e körirattal: »*en se petit placidam sub libertate quietem*« *) és alatta egyik beszédemnek im e szavai:

»*There is a community in the destinies of humanity.*«

(Az emberiség rendeltetésében közösség (szolidaritás) van.

És ama szabad, művelt, boldog mintaállamnak (melyben sem írástudatlan ember, sem koldus, sem rozzant ház nincs,) kormányzója engem kézen fogott és ama szavakra mutatva, isten szabad egének láttára felhívott, mondjam meg nemzetemnek: bizzék ama szent igazságban; és legyen biztos felőle, hogy az Egyesült Államok hatalmas köztársága ama szent igazság szerint fog irányában cselekedni.«

*) Egy kardot markoló kéz van a czimerben, s köriratul az idézett jelszó, Algernon Sidney jelszava. Egészen így szól: »*Manus haec inimica tyrannis, ense petit placidam sub libertate quietem.*«

És e biztosítást a népnek összesereglett százezrei egeket rázó kiáltásban hangoztatták vissza.

Nekem — a hontalan vándornak — jól esett a népek közötti szolidaritásnak ez ünnepélyes elismerése egy oly állam részéről, melynek törvényhozásában, a magyar ügynek tüzetes megvizsgálása után, ki lett mondva: hogy szabadság-harcunk jogos és igazságos volt, hogy az orosz intervenczió a nemzetközi jognak vastag megsértése volt, mit az alkotmányos szabadság fentartásánál érdekelt nemzeteknek komoly megfontolás alá kellett volna venniök — s hogy minden alkotmányosan kormányzott nemzetnek kötelessége is, érdekében is van a legbensőbb viszonyba lépni egymással a végett, hogy a kényuralom támadásainak visszaverésére erejüket minél sikeresebben egyesíthessék.

Az oczeánon tul ily ünnepélyességgel hirdetett szolidaritásnak érzetét természetesen feltaláltam Európában mindazon nemzeteknél, melyeknek 1849-ki viszontagságai a »számüzöttek családjának« sorait szaporították. De a mi a magyar nemzet független létének európai súlyát igen jelzetesen illusztrálja, az a kiváló fontosság, melyet a szolidaritásnak ismert európai szabadság érdekeinél nemzetünknek mindannyian tulajdonítottak, még azok is, kik földleirati helyzetüknél fogva a magyarországi esélyek közvetlen befolyásának körén kívül állanak. — Mindannyian át voltak hatva annak érzetétől, hogy a magyar szabadságharcz az első percztől, de különösen az orosz intervenczió közbelépése óta, hazánk határain messze tul kiható, európai érdekü volt; — hogy a mi harcunkban — miként én magam is mondám Szegeden — Európa szabadságának harcza vivatott. — Ez — és azon körülmény, hogy az osztrák császár külsegítséghez volt kénytelen ellenünk

folyamodni, — hogy két nagyhatalomnak nem csak összes haderejére, de még a lelkek talaját sötétben aláturkáló vakondok-mesterségre is szüksége volt, miszerint az igazság fegyvere kezeinkből kiessék; — és a dicsfény, mely a »Honvéd« nevet körülvette, és végre az, hogy midőn Európaszerte már minden más nép elbukott, mi még állani tudtunk; — s a hős, de elhagyatottságában nyomatéktalan Velenczével utolsónak tartottunk ki a szabadság harczerén; — oly fontosságot adtak a magyar nemzetnek, hogy — mondhatom — egy idősb testvér tekintélyével lett felruházva, a szolidáris európai szabadság családjának táborában, kire mindenki bizalommal, reménnyel tekintett.

Egy megtakarított fillérje ez a multaknak, mely ha a jelenben kiesett is a forgalomból, a jövőendőben még értékre juthat.

Az európai viszonyok ismeretéből meritett tevékenységi iránynak egy másik lapjára azon összeköttetések tartoznak, melyekbe a krimeai háboru alatt a hadviselő hatalmakkal jutni megkísérlettük, az 1859-ki s 1866-ki háboruknál pedig a magyar emigráció valóssággal el is jutott.

A legutóbbi orosz-török háboru kimenetele — mely irtózatosan bele fog nyulni Európa jövődjébe — kézzel foghatólag bebizonyította, mennyire igazam volt, midőn a krimeai háboru alkalmával érvényt iparkodtam szerezni azon politikai axiomának, hogy a keleti kérdést csak a magyar és lengyel ügynek együttes felkarolásával lehet azon — fájdalom elkövetkezett — katasztrófától megóvni, hogy az orosz hatalmi sphaera vészterhes kiterjesztésére ne vezessen. A török porta ezt belátta; és semmit sem óhajtott inkább, mint azt,

hogy ez észszertt politikai kombináció érvényre jusson. — De nyugati szövetségesei — Ausztria iránti tekintetből — megfogták kezét. — Hazámnak a gondviselészertü alkalomhoz kötött reményei füstbe mentek.

Az 59-ki olaszországi háboru szövetségés viszonyba hozta a magyar emigrációt a francziák — akkor hatalmas — császárával, mulékonyan; — az olasz királyi kormánynyal tartósabban egész 1867-ig, — az 1866-ki háboru a poroszszal is.

Ugy látszott mindkét alkalommal, mintha az isten könyörületének angyala a szabadulás öröm-pohará nyujtaná a sokat szenvedett magyar nemzet felé; — a meghiusult remény üröm-pohara lett belőle. — Első alkalommal — a véres, nem könnyü, de gyors győzelem az osztrák felett, vette el ajkainktól az öröm-poharat, és a győztes imperátor félelme attól az összeütközéstől, mely tizenkét évvel később elkövetkezett s melynek 59-ben elejét vehette volna. — A 66-ki háborunál pedig elütötte ajkainktól a poroszok könnyü s gyors győzelme, és még inkább — — a nemzet maga — — — akkor már az osztrák-magyar dualizmus párája telitgette a levegőt.

De a magyar emigráció testületi életének e két mozzanata nem érdektelen, nem is fontosság nélküli lap a magyar történelemben; s a világtörténelemmel is kapcsolatos.

Deák Ferenczhez 1867-ben intézett nyílt levelemben ezeket irtam: »A magyar nemzet életrevalóságának óriási revelációja 1848—49-ben — — — melynél a sikerhez csak egy kissé több kitarás hiányzott — annyit minden- esetre eredményezett, hogy ugy a hatalmak politikájában, mint a népek érzelmeiben, nemzetünk még bukásában is azon önczélú,

életerős tényezők közé lőn sorolva, melyekkel az európai történelem fejleméneinél számolni lehet, számolni kell.«

Ez így volt, a míg magyar kérdés volt. Hogy így volt, annak nem érdektelen illusztrációját fogja a történetírás a magyar emigráció életének e mozzanataiban feltalálni.

Nekem s kik igyekeztem társai voltak, a meghiúsult remények éjjelére csak azon egy emlékezet vet egy kicsi halaványka sugárt, hogy nemzetünket önczélnek óvtuk meg a hatalmak kecségtetési közben is, s hő vágyaink türelmetlenségét is meg birtuk annyira fékezni, hogy a magyar nemzetet idegen czélok pusztá eszközévé felhasználni meg ne engedjük.

Jelztem ezekkel az első két irányban kötelességemnek tartott tevékenység természetét; a harmadik irányról — mely a hazávali összeköttetésünkre vonatkozik, csak keveset kell, s e keveset elég lesz említenem.

Mibennünk menekültekben, önálló súly nem volt, súlyt csak az által nyerheténk, ha a nemzeti aspirációk képviselői vagyunk, s képviselőinek ismertetünk. — Nekünk tehát, nemzetünk érdekében kötelességünk volt a szolidaritást nemzetünkkel fentartani, de azon is lenni, hogy a nemzet is fentartsa velünk a szolidaritást. E kölcsönhatási gondolat képezi a vezérfonalat, mely összeköttetésinken a hazával végigvonul. — Mihez még csak annyit kell hozzáadnom, miként azt igen is mindig tanácsoltam, lelkükre kötöttem politikai hitvallásom osztályosainak a hazában, hogy intézkedjenek, miszerint az alkalom — ha előadja magát, — a hazát ébren találja, s készületlenül ne találja; de arra mindig óva figyelmeztettem, hogy Magyarország függetlenségének ügye

nem olyan ügy, melyet utczai torlaszok emelésével kivívni lehetne. — Ez, ha fegyverrel kellend érte harczolni, háborut feltételez, mely nem is csak belforradalom, hanem egy nagy külháboru arányaival bir; »emeutők«-höz folyamodni tehát sem nem tanácsos, sem nem szabad, mert becses a magyar hazafi vér; bűn volna haszontalanul kockáztatni. — A magyar függetlenségi ügynek e sajátságát soha sem tévesztettem szemem elől sem otthoni, sem külföldi összeköttetéseim változatos viszontagságai között.

Ez adta meg a magyar emigráczióknak azt a kiváló jelleget, mely még III-ik Napoleon császárt is arra indította, hogy midőn az 59-ki háboru után a német sajtó azt veté szemére: hogy forradalmi elemekkel szövetkezett; a Granier de Cassagnac (nem »Paul« hanem Granier) által kezeltetett közlönyében azt adatta válaszul, hogy »a magyarok nem forradalmárok, hanem hazafiak.« *)

* * *

Ilyen volt a magyar emigráczió hazafiui törekvéseinek kerete.

Ma már ez mind csak mult.

A nemzet máskint határozott.

Összetörte annak a zászlónak rudját, melyet mi a hontalanság göröngyös utain fennen lobogtatánk.

Azt irtam Deák Ferencznek: hogy a magyar kérdés számbavételi ereje egy »nagy vívmány volt, melyet feladni bűn.«

*) »Ces messieurs ne sont pas des révolutionnaires, ce sont des patriotes illustres« — így szolt a válasz.

Feladatott.

Magyar kérdés lehet, hiszem van, a szivek rejtekében, de a világ előtt nincs.

Magyar emigráció sincs.

Fiaimmal s pár elvrokon hű baráttal egyedül álunk — elhagyatott, magános vándorok a sivatagon.

Nekem, a sir szélére érkezett öreg vándornak, kinek jövője nincs s kinek múltjában nincs öröm, azt mondja lelkem meggyőződése, hogy miként egykor nemzetem ellenségeivel szemben, úgy most saját nemzetemmel szemben is, én nekem van igazam!

A »világ bírása« itélni fog.

Hanem mind az, a minek keretét e lapokon körvonaloztam, már csak a multnak történelmére tartozik.

S mert oda tartozik, szerződést kötöttem az *Athenaeum* könyvkiadó-társulattal »Irataimnak az emigrációból« kiadása végett; mihez e lapok szolgálnak előbeszédül.

Nem nyujtok tökéletes gyűjteményt, részben a diszkrétio kötelessége miatt is, de főképp azért, mert hibáimhoz tartozik, hogy a mit tettem, annak írásban megőrzésére alig gondoltam valaha. — A másokét csak megőriztettem számkivetésemben, — miként az olvasó majd látni fogja — de a magamét csak nagyon hézagosan.

De azt gondolom, emigráczióális irataim még így is nem jelentéktelen anyag lesznek korunk történéskének számára.

Mennyit fogok abból magam elkészíthetni? mennyi marad a munkából fiaimra? — az isten tudja.

Óhajtottam volna az egész irataimra hagyni, — miként az, a mi több-kevesebb indiskrézió nélkül nyil-

vánosságra most még nem volna hozható, mindenesetre reájok is marad. — Óhajtottam volna, több más oknál fogva azért is, mivel, ha már lelkemtől a haza állapotán megnyughatás megtagadtatott, napom végalkonyán életfáradt agyamnak legalább anyagi nyugalomra volna már szüksége; — ez »Iratok« sajtó alá bocsátása pedig, ha én magam eszközlöm azt, terhes munkával jár, mert, (a mint majd látni fogja az olvasó), nem szoritkozom hányt-vetett irataimnak tárgy szerinti összeállítására, hanem az események történelmét, melyekkel ez iratok összeköttetésben állanak, hiteles adatok alapján világosságba is iparkodom helyezni; s itt-ott a bő anyagot viszontagságos életem alkalmi reminiscenciáival is kísérem.

Nem is tartózkodom bevallani, hogy csak azért nem hagytam irataim nyilvánosságra bocsátását fiaimra, mert anyagi körülményeim szigorúsága kényszerített, hogy e terhes munkára vállalkozzam. Agyam és kezem munkájával kerestem meg hontalanságomban mindennapi kenyeremet, de még e kenyérkeresetet is iparkodtam a hazafiui kötelességgel összekötni. Igy akarom kenyeremet megkeresni életem végnapjaiban is, ha lehetséges. »Mint munkás állok előttetek« — mondtam az angoloknak, midőn kereseti felolvasásaimat megkezdtem. — Felemelt fővel, nyílt homlokkal mutatom be magamat mint ilyet a magyar közönségnek is. — Ott és akkor e vallomás nem hogy leszállított volna amaz idegen nemzet jó véleményében, de sőt felemelt. Most és saját nemzetem előtt emelni vagy sülyeszteni fog-e? azt a közönség ítéletére bízom; s ítéletében, ha nem kedvező lesz is, annak tudatával nyugszom meg, hogy ha munkám nem vág is annyira össze a kor irányával hazámban, miszerint jelenben

érdeklődéssel találkozhatnék, egészen haszontalan még sem leszen, mert korunk hazai történelmének majdani megírásához némi adatokat fog szolgáltatni.

Meg kell még emlitenem, hogy ez irataim sajtó alá rendezését, s a különféle kéziratok irályi szabattosságának gondozását és a korrektségre felügyelést *Helpy Ignác* orsz. képviselő ur volt szives elvállalni.

Fogadja e szivességeért köszönetemet. Szintugy tartozásomnak ismerem nyilvánosan köszönetet mondani a kiadó cégnek az előzékenységért, melylyel ajánkozásomat fogadta; megbizottjainak pedig azon lekötelező szivességért, melyet a köztünk létrejött üzletviszony részleteinek elintézésénél irántam tanusítottak.

És ezzel utnak eresztem »Irataim«-at — — — sine me — liber — ibit in urbem.

Collegno (al Baraccone), Olaszország. 1879. november 5.

Kossuth Lajos.

TÁJÉKOZÁSUL.

Ama bár igen csekély rész, mely a jelen kötettel megindult nagy munkából nekem jutott, kötelességemmé teszi az olvasó közönségnek tájékozás végett némelyeket elmondanom.

Rövid leszek, rövidnek kellennem. Hiszen itt Kossuth Lajos szól a nemzethez. És szól nem mint agitátor, nem mint vezér, hanem mint a honszeretben és honfi bánatban megöszült férfi, aki történetirói hűséggel beszéli el honfitársainak: mit cselekedett ő, mit cselekedtek bajtársai a száműzetés első napjaitól kezdve, hogy a náluknál is még inkább hányt-vetett hazának jó szolgálatot tehessenek.

A történetiró nyugalomával beszéli el reményeinek és csalódásainak hosszú sorát; nem színezve, nem szépitgetve semmit; mitsem gondolva azzal: vajjon bizonyos igazságok kimondása dicséretet vagy gáncsot idézend-e reá? Elmondja, mert így volt, mert így történt, mert igaz.

Fentebbi előszavában a nyagnak nevezi a nagynevű szerző e művét, anyagnak a hazai történetírás számára. Az olvasó már a jelen első kötetből meg fog győződni, hogy sokkal többet nyujt ennél.

Nyujt, részben teljesen kész történetet, részben pedig anyagot ugyan, de nem egyedül a hazai, hanem az újabbkori világtörténet írójának is; oly mozzanatokat érintve az 1859-ki és később az 1866-iki korszakokból, valamint a keleti kérdés lánczolatos változatairól, melyek eddig egészen ismeretlenek voltak, vagy szántszándékkal hallgattattak el.

Nem csoda, hogy ez iratok iránt oly nagy érdeklődés mutatkozik Európaszerte, hogy mindenütt annyira türelmetlenül várják megjelenését, miszerint Európa egyik legnagyobb kiadó czége — az angol — határozottan kikötötte, hogy mindjárt az első kötet egy és ugyanazon napon jelenjék meg Budapesten és Londonban.

A magyar olvasót a műnek természetesen azon részei fogják leginkább érdekelni, melyek Magyarországra vonatkoznak. S örömmel látandja, miként ez Iratok, kétségbevonhatlan hitelességgel félkarolják, s legelőször csakis ezek karolják fel az emigráció összes politikai működését s úgy a külfölddel mint a hazával fentartott viszonyát.

Ami az ő saját működését illeti, minden olvasó könnyen észreveendi, hogy azon két irány vonul végig. Egy felől szigoruan megfigyelni az európai események fejlődését s kilesni az elnyomott haza felszabadítására felhasználható minden kedvező alkalmat; más felől örködni, hogy a hazafiui türelmetlenség oly lépésre ne ragadtassa magát, melynek következtében a nemzet, függetlenségének kivívása helyett, esetleg csak idegen czéloknek szolgálna eszközeül.

Míg az előbbi irány, elősegítve Magyarország volt kormányzójának kimagasló állása és nagy multja által, oly összeköttetésbe hozta őt az európai diplomacia legfőbb tényezőivel s oly eszközöket adott kezébe, minőkkel aligha rendelkezett valaha számüzött, és oly mély bepillantást engedett neki a világesemények titkos gépezetébe, aminőről ez Iratok tanuskodnak: addig működésének másik iránya megfejtésül szolgál sok olyanra, ami annak idején az emigráció egy részében félre lőn magyarázva s amit némelyek talán még most is balul értelmeznek.

Egyébiránt a mű, egészében oly változatos s oly sokoldalú, hogy módot nyújt az olvasónak egyaránt megítélni Kossuth Lajosban az embert, a hazafit, az államférfiut, az író-t és itt-ott, különösen nejéhez írott leveleiben, a családfőt. És épen mert mindezekre maguk az Iratok adják meg a leghe-lyesebb alapot, én nem tartom hivatásomnak azok beltartal-mának méltatásába e helyütt bele bocsátkozni. Ezt, annak idején, megtehetem másutt. Természetesen még kevésbé gon-

dolhatok arra, hogy Kossuth Lajos iratait a magyar közönségnek ajánlgassam!

A jelen sorok czélja főként az, hogy az olvasót ez iratokra vonatkozó némely inkább külső dolog iránt tájékozzam.

* * *

És itt mindenekelőtt bocsánatot kell kérnem ugy a Szerző, mint a kiadótársulat nevében a késedelemért, melyet az első kötet megjelenése szenvedett. Magyarázata leli ez részint s főkép azon rendkívüli óvatosságban és elővigyázatban, melyet ily nevezetes és nagyterjedelmű munka megindítása megkövetel; részint a Szerző és kiadók lakhelyei közt levő nagy távolság által okozott nehézkességben. A késedelem végre pár héttel az angol kiadónak azon fentérintett kikötése is hosszabította, mely szerint ez első kötetnek egyidejűleg kell megjeleneni magyarul és angolul. A magyar közönség bizonyára csak méltányolni fogja a készséget, melylyel az »Athenaeum« a mű és szerzője érdekében e kívánságnak engedett.

Most, hogy a munka megindult, kilátásba helyezhetem folytatását aránylag rövid idő alatt. A 2-ik kötet összeállítása már munkában van s a munka javában folyik. Ez, ha csak valami váratlan közbe nem jő, még ez idén meg fog jelenni. Remélhetőleg a 3-ik kötet is. Annyit mondhatok, hogy Szerző minden lehetőet elkövet, miszerint a három kötet kiadása gyorsan következék egymásra.

Még egyet kell megjegyeznem.

Az olvasó észre fogja venni, hogy nagy hazánkfia a magyar emigráció házi életébe vágó incidenseket gondosan kerüli. Pedig van azok közt sok olyan, ami különösen a magyar közönséget kiválóan érdekelné, sőt némelyike történelmi érdekekkel bir. S a mint most a történetbuvárok nyereségynek tartanak minden legkisebb levéltöredéket, mely a Rákóczy-féle emigráció viszonyaira bár mi kis világot vehet: ugy bizonyára annak is eljövend ideje, mikor a 49-ki magyar emigrációra vonatkozó minden legkisebb adat hasonlóan kutatás tárgyát képezendi. Kötelességemnek tartom ezuttal a közönséget az iránt is megnyugtatni, hogy e kutatás nem lesz hiába való.

»A multaknak jövendő buvárai — írja nekem a Szerző egyik levelében — Irataimból annyi utmutatást meríthetnek, miszerint tudják, hogy hol találhatók bőviben az ily adatok. Jó kezekben maradnak. (t. i. fiainál). Nem fognak a sajt-árusok kezébe kerülni. A jelen még amaz időszaknak sok előre nézve contemporaneitás jellegével bír.« —

Ez Iratok olvasói, habár így ezuttal némi érdekes közleménytől esnek el, csak méltányolhatják az érzelmet, mely Szerzőt az ilyenmü adatok ez időszerinti mellőzésére birta.

* * *

Végre jeleznem kell pár szóval azt a csekély részt, mely e munkában az én osztályrészemül jutott. Előszavában Szerző ezt három irányban jelöli ki: a sajtó alá rendezést, az irány szabatoságának gondozását, és a korrektségre való felügyeletet.

Ami az elsőt, a sajtó alá rendezést, illeti ez nekem valóban igen kevés munkát adott; mert ő az egész anyagot annyira rendezve küldte be hozzám, mikép egész munkám e tekintetben arra szorítkozott, hogy az egyes fejezeteket, az olvasó nagyobb kényelme és világosabb tájékozása tekintetéből, részekre oszszam s azok tartalmát minden egyes rész élén jelezzem.

Az olvasó könnyen el fogja képzelni, hogy a második, t. i. az irányi szabatoság nekem bizony nem okozhatott fejfájást. Ki tudná azt jobban, vagy csak annyira is gondozni, mint Szerző maga? hiszen az a nyelv, melyen Kossuth Lajos ír, elismert s eddig még utól nem ért mintapéldánya a magyar klasszikai irálynak.

A mi végre a harmadikat, a korrektségre való felügyeletet illeti, ez alól felmentett engem az Athenaeum valódi angol szabatosággal berendezett nyomdája s annak személyzete által e munka körül tanusított ritka buzgalma.

Legfőbb munkám tulajdonkép abból állott, hogy itt-ott, hol a szöveg természetéből folyónak, szükségesnek vagy czélszerűnek látszott, rövid s ritkán lényeges jegyzeteket tegyek, melyeket azonban mind aláírtam. A többi jegyzetek, azok is, melyek Kossuth nevével ellátva nincsenek, az ő tollából folytak.

Ebből áll az egész. S e kevés munka fejében osztályrészemül jutott azon ritka élvezet, hogy én lehettem ez Iratok első olvasója.

Nem tagadhatom meg azonban magamtól azt az elégtételt, hogy itt kimondjam: miszerint van igenis e munka körül egy érdemem, a melyre életem fogytáig az öröm érzetével fogok gondolni, s ez az: hogy sikerült nagy hazánkfiában leküzdenem az ellenszenvet, melyet, az általa érintett kényyszerítő okok daczára is, iratainak életében való közrebocsátása ellen mindig táplált, — egy érdemem s egyuttal jutalmam: hogy hozzájárulhattam ily módon egy irodalmi mű megjelenéséhez, mely bizonyára rövid időn minden igaz magyar család nemzeti bibliájává fog válni.

Kelt Budapesten, 1880. évi április havában.

Helpy Ignác.

Az 1859-ik

OLASZ HÁBORU KORSZAKA.

ELSŐ FEJEZET.

Az 1859-ki olasz háboru keletkezése.

I.

Történelmi visszapillantás. — Egységi törekvés. — Gyűlölet az idegen ellen. — Összeesküvések tanyája. — A bécsi kongresszus. — Metternich ítéllete. — Az 1848. forradalom és Károly Albert.

Itália csak földleirati elnevezés, mondá Metternich. És csakis az volt. A bécsi kongresszus elhatározta, hogy csak az legyen.

Mi magyarok az egyedüli nemzet valánk, kik azt országnak, »Olasz-Ország«-nak hívtuk. Jóselnevezés volt, melyből a jövő szólott. Itália még nem volt Olaszország. Geographiai elnevezés volt.

De a teremtő, kinek műve még mindig folyik, e földleirati elnevezést Európa kertjévé tette, s e kertre ráítötte az együvé tartozás pecsétjét, adván neki kerítésül az Alpeseket, a megingathatlanság jelképét és a tengert, mely, mint az anyakar gyermekét, három oldalon körülöleli.

És ez egységes kert népek hazája volt, kiknek a multak dicsőséges hagyományai, s az ezekhez kötött közös genius azt mondták: »Nemzet lenni vagytok hivatva, nemzet legyetek.«

És e hivatás öntudata imitt, öntudatlan ösztöne amott, szelleme mindenütt, mint egy szakadatlan fonál vonul végig e népek multján.

Nem egyenlő volt a fajkeverék, melynek olvasztó tégelyéből előkerültek. A legtávolabb észak, a nyugat és kelet, még Afrika is, adtak alakulásukhoz elemeket. Itt normann, amott góth, másutt gallus, majd osztrogóth, herul, longobard, görög, szaraczén vér kering ereikben; de a különböző keverék forrasztó eleme mindenütt azon egy volt; az, mely helyben maradt, midőn Róma ledőlt, — a latin elem. S e forrasztó elem, mely a hódítókat meghódította, egység típusát nyomta mindannyiokra.

Nem egy nyelvet beszéltek, meg sem értették egymást; de mindegyikök nyelvének alapvonása azon egy, a latin; s a mint egy költő hatalmas geniusa azon nyelven szólalt meg e népek előtt, melyben ama közös alapvonás legzengzetesebben nyilatkozik, mindannyian érezték, hogy különböző fajcsaládi nyelveik mellett van egy közös nemzeti nyelvök, mely őket az Isten által körülhatárolt egységes hazában nemzeti egységre hívja.

Miként a család tagjai közt megvan az egyéni különözet, ugy e népek között is meg volt a vidékies (regionalis) különözet s még most is meg van; századok történelmének nyomai nem könnyen mosódnak el; de e különözet nem állott utjában a nemzetcsaládi érzetnek, mely őket összefűzte.

Jöttek idegen hatalmasok, s egymással vetélkedve a szép birtok felett, feldarabolták maguk között, mint a kereszt őrei Krisztus palástját, de azt nem tudták kivinni, hogy a szétdarabolt tagokból kiirtsák az egységre törekvő egységes életerőt. — Voltak, kik ez egység symbolumát a pápában, voltak kik azokban keres-

ték, kik magokat a »római szentbirodalom császárajainak« nevezték.*) Badar gondolat mindkettő. De mindkettőnek kutfeje az egység eszméje volt.

Volt a belső megszaggatottságnak is ideje. Testvér testvérral huzalkodott. Mindenik azon iparkodott, hogy egyéni erejét a lehető legmagasabb fokra fejtse ki, miszerint vetélytársaival szemben helyt állhasson. E fejlesztő erőt legtöbben a municzipális szabadságban, — a széthullott római birodalom e hagyományában, — s a köztársasági formákban keresték. Zavaros szabadság volt, de szabadság; s ez mindig erőt fejt, még ha zavaros is. Ki is fejlett e megszaggatott tagokban az egyéni erő a bámulatig. A kis A s t i város a német császár összes erejének ellent állott, bár védfal helyett csak sövény kerítése volt. — P i s a megverte a szaraczeneket, a spanyol partokon mindenütt s Afrikában is, és Athénét, Korinthust, Negropontét, Szárdiniát, Korzikát s a baleari szigeteket meghódította. G e n u a egyes egyedül 35000 harcossal ellátott hajóhadat állított ki; s V e l e n c z e feltüzte Konstantinápoly ormaira Szent-Márk zászlóját.

Az individualismus e kifejlődése nem látszott kedvezni az egységi irányynak, de kedvezett a függetlenségi szellemnek, mely egységre vezet. Az olasz ur akart lenni saját hazájában. Az idegen uralom gyűlölete egyesítette az eldarabolt tagokat; s a rettenetes Barbarossa hatalmát a Lombárd köztársaságoeskák összezuzták. — Az idegen uralom e kiirthatlan gyűlölete itt-ott még a pápákon is erőt vett; II. Gyula pápa zászlóira e felírást tétette: »Italia ab exteris liberanda« (Itália

*) Das heilige römische Reich — weder heilig, noch römisch, noch reich — mondá B ö r n e.

megszabadítandó az idegenektől) s még haldokló ágyán is azt kiáltozta: »ki a barbárokkal Itáliából.«

Az apró köztársaságok meg tudták óvni Itáliát az idegen uralomtól, de magokat nem tudták megóvni a házi zsarnokoktól. A zsarnok csak magának él; s magának élve a népet gyengének szereti, gyengévé teszi. E gyengeség újból nyakára hozta az idegen uralmat Itáliának: spanyol és francia vetélkedtek egymással, hogy ki legyen ur az olasz felett; a győztes az első lón, míg helyébe a mult század elején jobbadán az osztrák lépett. A leggyűlöltebb mindenek között. E gyűlölet kitört a piemontiaknál, kik Guastallánál az osztrák seregeket szétverték; kitört a nápolyiaknál, kik Velletrinél legyőzték; kitört legfényesebben a genuaiaknál, kik egy rögtönzött felkeléssel az osztrákot kikergették, — és meg lón mutatva a világnak, mi mély, mi általános az idegen uralom gyűlölete az olaszoknál.

Vajjon e gyűlölet háttérbe vonult volna-e a nemzeti egység engesztelő érzete előtt, ha I. Napoleon Itáliát egy testté egyesíti, midőn Szieziliát és Szárdiniát kivéve az olaszok sorsa diadalmas kezeiben volt? azt nehéz volna megmondani; de az bizonyos, hogy az idegen uralom iránti gyűlölet csak fokozódott az olasz kebelben, midőn a hódító, a nemzeti egység után sóvárgó Itáliából maga s családja számára három különválasztott uradalmat csinált.*)

Ily karban találta a bécsi kongresszus Itáliát, midőn Napoleon megbukott.

És e kongresszus, mely azzal kérkedett, hogy Európa szerkezetét állandó alapokra fekteti, elbizakodott-

*) Ez a három Olaszország gondolata a napoleoni eszmék (Idées napoléoniennes) örökösénél, még az 59-ki háborút megelőző alkudozó-soknál, sőt azután is kísértett, mint alább látni fogjuk.

ságában nem gondolt a népeknek sem érdekeivel, sem érzelmeivel; csak a dynasztiákkal, csak a hatalom felosztásával gondolt.

Igy lett Itália földrajzi elnevezéssé, melyen az osztrák uralkodott s a hol nem uralkodott, parancsolt. — Közvetlen birtokul nemesak Lombárdiát kapta vissza, hanem ráadásul még Velenczét s Isztriát is, s kezébe adatott a piacenzai vár és Ferrara, miszerint hatalmát a Pó jobb partján is éreztethesse; e mellett pedig Toskána és Modena osztrák főhercegeknek adatnak vissza, s Párma osztrák főhercegasszonynak jutott, egy osztrák császári biztos oltalma alatt.

Ez együtt annyi volt, mint az osztrák házat a földrajzi elnevezéssé darabolt Itáliának urává tenni.

S ez által a bécsi kongresszus állandóságot ígérhető alkotás helyett Itáliából egy örökké forrongó politikai vulkánt csinált.

Az osztrák uralom gyűlölete Itália népeinek reliigiójává lett, mely minden más érzelemnek fölötte állt.

Itália az örökös összeesküvések tanyájává lőn.

Ha itt-ott egyik vagy másik kormány engedményekkel, javításokkal gondolta a békétlenséget megkérlelhetni, a forrongást lecsillapíthatni, minden lépten nyomon azon felelettel találkozott: mit ér ez nekünk, ha Itália nem ország s ha ez az ország nem független! A szabadság csak üres szó, csak csalóka alakiség függetlenség nélkül. — Függetlenség nincs és nem lehet idegen uralom mellett. Ki az osztrákokkal Itáliából! — E kiáltással kelt fel az olasz ágyából; ez vegyült fogcsikorgással imádságába, ez lüktetett minden érverésében akármit csinált; ezzel ment aludni, és még álmában is ezzel álmodott.

Nincs a szótárban szó, mely eléggé kifejezhetné azt, a mit a pápai birtokokban a nép szenvedett a rossz kormányzat miatt XVI-ik Gergely pápa idejében. És mégis, midőn az égre kiáltó szenvedések vizsgálat alá kerültek a forlii legáczióban, nem a forradalmárok, hanem a mérsékelt pártiak nyíltan kimondták egy emlékiratban a pápának, hogy »mindez fáj, fáj keservesen, de mindenél jobban fáj az, hogy a pápa magát az idegen szolgájává tette.« — És megmondták neki, hogy a mely perczben olasz testvéreik fegyvert vélnek foghatni az osztrák ellen, bármit csináljon is a pápa, ők is ott lesznek.

A karbonária behálózta egész Itáliát. Alig volt olasz hazafi, a ki karbonári nem volt volna. S a karbonáriának igen is ben volt programmjában a szabadság a legszélesebb értelemben, de a mire minden karbonári esküdött, az: Itália függetlensége, s az idegen (osztrák) gyűlölete volt.

És elkövetkezett a véres visszatorlások, a mátyromságok hosszú, sötét korszaka. Itália legjobbjai vagy vérpadon veszték el, vagy számkivetésbe menekültek, vagy tömlöczökben senyvedtek (melyeknek borzalmait *Silvio Pellico*, a híres spielbergi fogoly az igazság egyszerűségével oly szivrehatólag leírta). Alig van kitünőbb család még az arisztokratikus rétegekben is, mely az idegen uralom gyűlöletének religióját egy vagy több mátyrral ne illusztrálta volna; de a kérlelhetlen szigor, a hóhér, a tömlöczök, a sulyos béklyók, a vagyon elkobzások, a proskripcziók mind lesiklottak az olaszok megtörhetlen függetlenségi aspiráczióinak vértjéről. Az összeesküvés fonalát, mely az elhaló mátyr kezéből kisiklott, volt a ki felvegye nyomban a vérpadnál. — *Macchiavelli*, a ki az olasz jellemet oly mélyen tanulmányozta,

hibául róttá fel az olasznak a fegyelem hiányát. »Azok — ugymond — a kiknek eszök van, nem tudnak engedelmeskedni, s mindenki azt hiszi, hogy van esze.« Az idegen uralom gyűlölete, s a mi ezzel azonos: a nemzeti függetlenségi vágy, még e fogyatkozásból is kigyógyította az olaszokat. Még a fegyelmet is megtanulták.

Ekként gyűlt a villanyos folyadék az olasz kérdés felhőjében harminczhárom éven át, míg végre egy hatalmas viharban tört ki 1848-ban Milánóban, e harcziáltással: éljen Olaszország! ki az idegennel!

E kitörés nem a francia forradalom következése volt. — A francziák még nem is gondoltak forradalomra, a francia kamarák még a »polgár király« chartájának örök maradandóságát emlegették nagy ünnepelesen, midőn az olasz vulkán kigyuladása már annyira fenyegető előjelekben mutatkozott, hogy az angol kormány tanácsot tanácsra menesztett minden kormányhoz Itáliában, sürgetőleg intvén őket, hogy siessenek a viharnek engedményekkel, javításokkal, amnesztiákkal elejét venni.

Mintha bizony egy önérzetes népnél a nemzeti lét, az állami függetlenség aspirációját engedményekkel ki lehetne irtani! Jaj annak a népnek, melynél ez lehetséges. Annak nincs jövője. — Egy második Ézsau az, ki atyái örökségét eladja egy tál lencséért.

És valóban különös! Európa minden diplomatája közt, épen *Metternich* volt az, ki az olasz mozgalom horderejét tökéletesen felfogta. Nyolcz hónappal a lombárd-velencei forradalom kitörése előtt azt felelte Angliának tanácsaira: »Nem reformok kérdése ez; az

olaszok Nemzet akarnak lenni. Itáliát nem akarják geográfiai elnevezésnek. Olaszországgá akarják tenni; Ausztria meg, meg akarja tartani olasz birtokait. Ez itt a kérdés. S ezt nem lehet konczessziókkal, reformokkal megoldani.«

Bizony nem lehet. Az olaszoknál legalább nem lehetett. Azért lettek, csak is az által lehettek azzá, a mik, hogy náluk nem lehetett. Az akadályok elsimulnak, még a fatum is meghajlik az oly nemzet előtt, mely csak azt akarja, a mihez joga van, de azt megtörhetlen állhatatossággal akarja.

A lombard nép kiüzte *Radeczkyt* Milánóból.

Szárínia királya *Károly Albert* sietett a határozottan olaszországos jelleget öltött nemzeti forradalom védelmére. Igaz, hogy kormányának az európai hatalmakhoz menesztett jegyzékében kijelentette, miként ezt csak azért teszi, mert ha közbe nem lép, a forradalom köztársasági irányt veszen, s ez saját trónusát is veszélyeztethetné, minthogy Piemontban, Genuában, Szárdiniában az olasz nemzeti szellem igen erősen ki van fejlődve; azonban, ha mielőtt a dolgokba jobban be voltam avatva, e jegyzéket magam is hajlandó voltam szószerinti értelmében venni *) később a tények részletesebb ismerete folytán azon meggyőződésre jutottam, hogy ez csak amolyan diplomáciai fogás volt, melynél a diplomaták szokása szerint a szó nem arra használtatik, hogy a gondolatot kifejezze, hanem hogy elrejtse.

Károly Albert ugyan nem mindig volt következetes nézeteiben; egyszer-másszor igen ellentétes elvek táborában volt látható; azonban bizonyos, hogy több oly

*) Lásd az 1-ső sz. jegyzéket a fejezet után.

mozzanat volt életében, mely határozottan oda mutat, hogy érezte, miként az olasz fejedelmek közt egyenesen a savoyai dynasztia van hivatva az olasz nemzeti mozgalomnak élére állani, s hogy ő magát e mozgalommal több ízben tetteg azonosította. Tény, hogy a század harmadik tizedének kezdetén részt vett a piemonti forradalomban, mely I. Viktor Emánuel király lemondására vezetett, s mely nem partikuláris piemonti, hanem határozottan olasz nemzeti jelleggel bírt; a minnek világos bizonyítványa az, hogy a *Károly Albert* tudtával, megegyezésével alakult forradalmi bizottság (Giunta) egyenesen Olaszország nevében vezette a mozgalmat. Tény az is, hogy *Károly Albert*, mielőtt megvált a regensségtől, melyet a lemondott király megbízásából *Károly Felix* király megérkezteig viselt, állásának legutolsó perceit arra használta fel, hogy a hadügyminiszteriumot *Santa Rosa* gróf kezeibe tegye le, ki a határozottan olasz nemzeti jellegű forradalom egyik kitünőbb vezére volt.

És még van egy tény, mely szintugy e felfogás mellett szól.

A lombárd-velencei felkelés, Milánó dicsőséges öt napjával (1848. márcz. 18—22) s Velenczében Zichy kapitulációjával szerencsés kezdetet vőn, s Károly Albert által, saját kitünő serege élén, és a lombárdok, velenceiek s közép-olaszországi »keresztesek« élén négy hónapon át diadalmasan folytattatott, még *Peschiera* erőd is bevétellett. De július 25-kén megverte *Radeczky* az olaszokat *Custozzánál* (tulajdon azon téren, a hol később 1866-ban is daczára az olasz »katona« szembetünő vitézségének, csatát vesztek). *Radeczky* auguszt. 6-án már ismét benn volt Milánóban, s Károly Albert Piemontba menekült, miután fegyverszünetet kötött.

Ha e szerencsétlenül végződött hadjárat politikai jellemére kétséget vehetett is, ama diplomáciai jegyzék az olasz közvéleményben, az már kétségtelen tény, hogy midőn *Károly Albert* 1849. márcziusban újra fegyvert fogott az osztrák ellen: ez a sikra szállás minden diplomáciai buvósdí nélkül, már tisztán, határozottan olasz nemzeti jelleggel birt. — Legyőzetett Novaránál, s legyőzetése trónjába került; számkivetésben halt meg. De a kard, mely kezéből Novaránál kiesett, Olaszország függetlenségének kardja volt.

II.

Viktor Emánuel. — Carour. — A picmonti népek áldozatkészsége. — Az 1851-ki drezdai konferencia. — A bécsi udvar kísérlete összes országai és tartományaival a német konföderációba lépni. — A magyar menekültek emlékirata. — Bonaparte Napoleon.

E kardot, mely atyja kezéből kiesett, törhetlen határozottsággal felvette fia II. Viktor Emánuel király. Ő Olaszország függetlenségének kivivását tűzte ki élte feladatául, s e feladathoz, mint egy szent kötelességhez rendíthetetlenül hű maradt mind haláláig. — Nem egyszer hallottam imígyen szólani: »Királynak hívnak, király vagyok, hisz ez az én mesterségem, (c'est mon métier) de erre büszke nem vagyok. Más czimem van nekem, a mit többre becsülök. Ez az, hogy Olaszországnak első katonája vagyok. Az e czimhez kötött kötelesség teljesítésében trónomat, életemet szívesen kockára teszem. Jöjjön, a minek jönni kell, jöjjön jó, jöjjön balszerencse, én nem tágitok.«

Nem is tágitott, s állhatatosságát szerencse jutalmazta. — Bevégezte, a mit élte hivatásának tűzött ki. Szerencsáját becsületesen kiérdemlette.

Egyébiránt a savoyai ház viszonya Olaszország függetlenségének kérdéséhez férfias nyíltsággal van jellemezve azon terjedelmes emlékiratban, melyet kevéssel a krimi háborúra következett béke-konferenciák előtt 1856. jan. 21-én Cavour a francia külügyérnek, Walewszki grófnak átküldött feleletül III. Napoleon császár azon kérdésére: »mit lehet tenni Itáliáért?«

»Itália ellenségei« — írja Cavour — »a savoyai ház terjeszkedési szomját, (soif d'aggrandissement) emlegetik. Változtassák meg e kifejezést; »terjeszkedési szomj« helyett mondjanak »nemzetiségi aspirációt« — s mi a tényt elismerjük. Ez az aspiráció soha sem lett megtagadva azon nap óta, hogy Humbert Maurienni gróf nőül vette 1803-ban a susai örögrófnőt, s ez által polgárjogot nyert az olasz félszigeten. A savoyai ház herezegei, ez eszme által vezéreltetve gyakran megfosztattak birtokaiktól; bátorságukkal s kardjokkal kezökben egyedüli reményökül, de soha sem ingottak meg, soha sem estek kétségbe, családjuk hagyományos nemes eszméje — Itáliának az idegen járom alul felszabadítása — felől — — — Ám mondják, ha ugy akarják — — hogy szilárd és mindig következetes előrehaladásukban talán a személyes nagyravágyásnak szintannyi része volt, mint a magasztos hazafiságnak, mi ezt is megengedjük; de hozzá tesszük, hogy ez a nagyravágyás a legszerencsésebb, a legnemesebb nagyravágyás volt; — — e nagyravágyás érdekei összeforranak (se confondent) Itália érdekeivel.«

Ez tiszta beszéd, s tisztán jellemzi a helyzetet.

A kor szüksége meg szokta teremni embereit. II. Viktor Emánuel király mind a politikai, mind a katonai téren oly férfiakkal volt körülvéve, kik bármenny-

nyire eltérők lettek légyen is más tekintetben nézeteik, a királyuk által személyesített olasz függetlenségi eszmének mindannyian rendithetlen hivei, határozott bajnokai voltak.

E férfiak között mint egy szellemi óriás magaslott ki *Cavour*, (Benso di Cavour Kamill gróf) azon ritka államférfiak egyike, kikben a kor szelleme s a nemzet geniusa úgy szólván megtestesül, s kik a mély belátást, bámulatos tapintattal, a tapintatot kifáraszthatlan tevékenységgel, s a tevékenységet a hazafiság azon szívmelegével egyesítve, mely a törhetlen erély kiapadhatlan forrása, századok aspirációinak eszményeit megvalósítani vannak hivatva, s korszakot alkotnak nemzetük életében.

De a piemonti népnek maradandó dicsőségére szolgál, hogy az ő áldozatra kész közszelleme volt az, a mi királyának s királya tanácsosainak az olasz függetlenség büszke pyramisének felemeléséhez szilárd alapot nyújtott.

Mindennek, a mi emberi, gyarlóságához tartozik, hogy a fényt árnyék kíséri; még a természettudományok bámulatos vívmányai is, melyek a természet rejtett erőit az emberi jólét előmozdításának szolgálivá tették, oly fényt képeznek az emberiség történelmében, melyet a mindent háttérbe szorító önzés materializmusának komor árnyéka kísér.

Ha a piemonti nép (pedig ez józan, számító nép, mely dolgozik és takarít is), ha a piemonti nép csak saját önzésétől, anyagi érdekeitől kért volna tanácsot, ép ő volt az, Itália minden népei közt, melynek legkevesebb — mondhatom: ily szempontból semmi oka sem volt változást óhajtani. Piemont nem volt idegen járom alatt; kicsi volt, de ur saját házánál. Volt

alkotmánya, melynek oltalma alatt magát szabadnak érezte, érezhette, királya vallásos hűséggel tartotta tiszteletben ez alkotmányt, e szabadságot; kormánya hiven őrködött annak épsége, sérthetlensége fölött, még ha e miatt idegen hatalmasok tekintetének fenyegető villa- maival találkozott is*) s e mellett a közjólét előmozdítására is gondot fordított.

S e gondnak, kapcsolatban a nép iparkodó, takarékos szellemével, szembetűnő látszatja is volt. Államadósságai — korunk e sulyos átka — mindamellett senki voltak nyomasztók, hogy az olasz eszméért 1849-ben viselt hadjárat szerencsétlen kimenetele tetemes sarcozot róvott rá. Adói elviselhetők voltak; az adóvégre- hajtók nem ragadták el a falat kenyeret a szűkölködő szájától, nem rángatták ki a párnát a beteg feje alul. A kormányzati mesterség, mely sok más helyütt már- már csak az új meg új adóczim feltalálásának mester- ségévé sülyedett, a hajdani Piemontban nem ismerte azt a kegyetlen maximát, mely azt mondja a polgárnak: »fizess! aztán élj, ha tudsz; — de tudsz vagy nem tudsz, fizess! te vagy az államért, nem az állam te éretted.«

Ilyen volt a boldog kis Piemont helyzete. Szabadságban nem nyerhetett, teher tekintetében csak veszthetett, ha kicsi, de független állami helyzetét, a nagy Olaszország egyik régiójának helyzetével cse- réli fel. És a nép tudta, hogy teher tekintetében e változással veszteni fog. De a partikuláris önzés ku- fár számolásának hallgatást parancsolt keblében az olasz honszeretetet; s a honszeretet léleknevesítő magasztos indulata által lelkesítve, nemcsak örömmel kész volt minden áldozatra a végett, hogy Itália — a geográfiai elnevezés — szabad, független, egysé-

*) Lásd a 2-dik számú jegyzéket a fejezet után.

ges Olaszországgá legyen, hanem még nógatta, sürgette, zaklatta is kormányát, hogy áldozatkészségét igénybe vegye.

S ez áldozatkészségének jutalmául még csak elismeréssel sem mindenütt találkozott. Mikor — a francziák által megszállva tartott Rómát kivéve — már egész Olaszország független, s egységes volt, egy magas állásu olasz államférfiutól, ki hazája dolgaira nagy befolyást gyakorolt, feleletül a piemonti nép önzéstelen hazafiságát magasztaló szavaimra, megütközéssel hallottam e regionalis szellemű kifakadást: »Ne szóljunk Piemontról; Piemont még csak nem is olasz. Olaszország kívül van Piemonton.« (L' Italie est hors de Piémont.)

Pedig mi volna ma Olaszország Piemont áldozatkészsége nélkül? —

Hanem ez semmit sem tesz. A »Haza« szent szerelme ép azért kutforrása az önfeláldozásnak, mert nem számít elismerésre, midőn kötelességet teljesít.

De bár a nép, a király s a kormány e szerencsés egyetértése, megadta is az együttes erőfeszítésre — mely a sikernek feltétele — az elemeket, nagy nehézségeket kellett itt elhárítani, amott legyőzni, míg egy, oly mester-szellem is, mint a *Cavouré*, csak az alkalmat is képes volt megteremtteni; s a megteremtett alkalmat, oly kedvező viszonyokkal körülvehette, hogy az eszményinek megvalósítása megkezdethessék.

E nehézségek közül legelől kell azt emlitenem, a mely Magyarországot szintoly közvetlenül érintette, mint Itáliát.

1851. elején Drezdában fejedelmi konferenzia tartott. E konferenzián a bécsi udvar azon javaslattal

állott elő, hogy az osztrák ház uralkodása alatt álló minden országok és tartományok, Magyarország is, s az olasz birtokok is, a német konföderációba kebeleztesse-
nek be.

Ez által a bécsi udvar azt biztosította volna magá-
nak, hogy minden támadás, minden harc, mely ellene
akár Magyarországon, akár olasz földön előfordul, a
német szövetség ellen intézett támadás és harc jelle-
gével birt volna, annál fogva a bécsi udvart úgy Magyar-
országon, mint olasz földön a német szövetség minden
ily esetben köteles volt volna fegyverrel megvédeni.

Ez időben én még az európai diplomácia foglya
voltam Kis-Ázsiában. — Eltiprott nemzetünk pedig ott-
hon a hazában némaságra volt kárhóztatva.

De az Európa nyugatán menedéket talált emigráció
ez alkalommal is hűségesen teljesítette kötelességét a
haza iránt.

Egy terjedelmes emlékiratban hangosan tiltako-
zott a nemzet nevében Magyarország önállása s állami
jogaira mért ez újabb attentátum ellen.

Ez emlékirat *Teleki* (László), *Szemere*, *Vukovics*,
Klapka és *Czecz* által aláírva a francia kormányhoz
volt intézve.

Felejthetlen barátom s elvrokonom: *Vukovics* (Ma-
gyarország igazságügyminisztere kormányzóságom ide-
jében) volt szives engem kis-ázsiai elszigeteltségemben
e nevezetes okmány átküldésével megörvendeztetni.

Alaposan ki lett ez emlékiratban fejtvé a törvényes
viszony Magyarország és a habsburg-lotharingiai ház
között. Ki lett mutatva, hogy a dínasztia uralkodása
Magyarországon nem hatalmi tény, hanem kétoldalu
szerződéseken alapszik, melyek Magyarországnak teljes
és tökéletes állami függetlenségét az uralkodás föltéte-

leül kötötték ki. El lettek számlálva s hitelesen megismertetve az alkotmányos garanciák, melyekkel az ország e függetlensége körülvéttett. A királyi eskük, a koronázási diplomák, s az ország alaptörvényei, melyeknek megtartására a Habsburg házbeli királyok esküt tartoztak tenni, s egyet kivéve mindannyian esküt tettek. Fel lett említve, hogy a lefolyt háromszáz év folytán a magyar nemzet több ízben volt kénytelen nemzeti létének, s alkotmányának megvédésére fegyvert fogni, s ez mindannyiszor tünnepélyes békekötésekben ért véget, melyeknek megkötésénél a magyar nemzet és osztrák ház egymással, mint két független hadviselő fél alkudoztanak és szerződtenek. Emlékezetbe lett hozva, hogy e szabadságharczaink alatt a francia királyok több ízben, majd mint közvetítők, majd mint nemzetünk szövetségesei foglaltak állást, s hogy az osztrák házzal kötött többrendbeli szerződéseink Franciaország, Anglia, Svédország és Hollandia által garantiroztattak; minélfogva Magyarország szabadsága és függetlensége az európai államrendszer részét képezi.

Tárgyalva van továbbá azon kérdés, vajjon Magyarország e törvényes viszonya Ausztria irányában az 1848—49-ki események által jogilag megváltozott-nak tekinthető-e? s e kérdésre az emlékirat határozottan nemmel felel. Megmutatja, hogy 1848-iki reformjaink sem lényegben, sem kiviteli módban nem voltak forradalmi természetűek, s hogy Magyarország törvényes viszonyán Ausztria irányában nem változtattak. Konstatálva lett a tény, hogy nem Magyarország támadott, Magyarország magát csak védelmezte a fegyveres támadás ellen. Meg lett mutatva, hogy ez eseményeknél a bécsi udvar támadott fel fegyverrel a törvények ellen; Magyarország a törvényességnek bajnoka

volt; kiemeltetett, hogy bár ekként megtámadva: Magyarország a békére nyújtotta ki kezét, mindent megkísérlett, hogy a béke fentartassék, hanem minden kísérletei visszautasítottak; s a háboru felelőssége kirekesztőleg a bécsi udvart terheli. Figyelmeztetett az emlékirat annak szembetünő képtelenségére, miként a bécsi udvar jogtalan támadását azon haszontalan ürtügy felállításával iparkodott szépíteni, hogy nem a nemzet, hanem egy párt ellen nyult fegyverhez, de azért a nemzet jogait kobozta el; s miután röviden emlékeztetett, hogy Magyarország a rákényszerített harcban nem az osztrák ház által lett legyőzve, hanem csak árulással párosult külavatkozásnak esett áldozatául, kimondja, miként a bécsi udvar, mely annyira ment, hogy még egy idegen hatalom fegyveres erejét is felhasználta a végett, hogy a szerződéseket, melyeken uralkodása alapszik, s a törvényeket, melyeket megvédeni tartozott, felforgassa, Magyarországgal rendelkezni többé semmi jogalappal nem bírhat; az ő álláspontja »jogom van, mert én vagyok az erősebb,« de ez a »jog,« melynek korrelatívuma az ellentállás joga, rendszerre emeli a polgári háborut.

Az emlékirat továbbá párhuzamot von Ausztria s az orosz magatartása között a magyar háboruban, az utóbbinak előnyére, de figyelmeztet a veszélyekre, melyek az orosz hatalmi és befolyási körnek az intervenczió folytán kiterjeszthetésével, Európát fenyegetik; tárgyalja e szempontból a nemzetiségi kérdést; s ráutal a veszélynövekedésre, mely elkövetkeznék, ha Magyar- és Horvátországnak, Dalmáciának, Galicziának, Lombárdiának a német konfederációba beolvasztásával, az orosz hatalom praepotens nyomást gyakorolhatna a német ügyekre azon Ausztria útján, mely az 1849-diki

intervenczió folytán az oroszoknak ugyyszólván hűbéresévé lett.

Nem mulasztotta el az emlékirat azon két nevezetes körülményt is emlékezetbe hozni, először: hogy Ferencz császár, midőn 1804-ben az osztrák császári czi-met felvette, ünnepélyesen kijelentette, hogy ezzel Magyarország államjogán nincs szándokában változtatni, s hogy az minden tekintetben sértetlen marad; másodszor: hogy az 1815-ki szerződések, melyek a jelen európai közjognak még mindig kutfejét képezik, világosan kiszabják, hogy a német fejedelmek csak azon birtokaikra tekintendők a konföderáció tagjainak, melyek hajdan a német birodalomhoz tartoztak. Magyarország pedig s a többi most beolvasztani akart országok oda soha sem tartoztak.

Mindezen bőven kifejtett okoknál fogva az emlékirat reményét fejezi ki, hogy a francia köztársaság a drezdai tervezet végrehajtását amál kevésbbé fogja megengedni, minthogy a szándokba vett beolvasztás által Németország lakossága 38 millióval szaporittatnék, s Európa szívében egy 70 millió főnyi, s hozzá még orosz befolyás alatt álló hatalom alkottatnék, a mi az európai egyensúlyt tökéletesen felforgatná.

Usupán egy nézpont fordul elő az emlékiratban, melyre nézve szerzők úgy látszik, kellőleg nem voltak tájékozva, a min, tekintve az emigrációnak akkori kezdetleges viszonyait, nem is lehet csodálkozni.

Ez a nézpont az: hogy Oroszország a beolvasztási tervezetet valószínűleg helyesli, sőt meg lehet, hogy az ő tőle ered.

E nézpontot a tények nem igazolták, a mint alább látni fogjuk. Különben is én azon nézetben vagyok,

hogy ha ezen tervezet végrehajtatik, a bécsi udvar annyira biztositva volt volna az összes német hatalmak támogatása felől, mind a magyar, mind az olasz nemzet ellenében, s oly tulsulyt, oly rendelkezési hatalmat szerzett volna magának az összes német szövetség felett, hogy orosz pártfogásra többé alig volt volna szüksége; az orosz diplomácia pedig sokkal jobban tud számítani, mintsem be ne látta volna, miszerint ez erőnövekedés lépés volna arra, hogy Ausztria emancipálja magát az oroszról függés járma alul, melyet a 49-iki intervenczió kiszorgalmazása által, oly meggondolatlanul nyakába vett.

A magyar menekvő hazafiak ez emlékirata azonban kétségtelenül egy emlékezetes mozzanat nemzetünk történelmében. Valóságos diplomáciai okmány, melyre korunk majdani történetíróinak figyelmét ezennel fel is hívom.

Nem szükséges mutogatnom, miként a bécsi udvar e merényletének egyedüli célja az volt, hogy a magyar nemzet függetlenségének visszaszerzése s az olaszok nemzeti aspirációinak valósitása ellen magának a német konfederáció fegyveres segítségét biztosítsa; de a diplomáciának erkölestanába ninesen beirva az igazmondás. A bécsi diplomaták azzal palástolták céljukat, hogy szándokban levén az egész monarchiának egységes politikai szerkezetet adni, a bécsi udvar azon alternativában találja magát, miszerint vagy egészen ki kell lépnie a német konfederációból, vagy minden »birtokát« (a nemzetek természetesen csakis »birtokok«) be kell abba kebeleznie.

Szerencsére ez az ürügy, melynél már maga a bevallott szándok is hazánkra nézve egy soha semmi árért el nem tűrhető újabb jogtiprást involvált, nem fogott

az európai hatalmokon. A kisebb német államok — igen megfoghatólag — nem igen buzgólkodtak Ausztria nagyravágyása mellett, mely számukra szolgálai függést helyezett kilátásba. A turini kabinet Londonban, Párisban, Berlinben mindent elkövetett, hogy meghiusittassék a merénylet, mely az olasz államokat szükség-szerűleg Ausztria vazallusaivá tette volna. Anglia Bécsben, Berlinben, Drezdában határozott tiltakozásokkal lépett fel; de mindenek között legerélyesebb ellenzést tanusított *Bonaparte Napoleon*, akkor még a francia köztársaság elnöke, ki egyenesen kijelentette, hogy Ausztriának minden tartományaival a német konföderációba belépését »C a s u s b e l l i«-nek lenne kénytelen tekinteni. E nyilatkozat folytán, — mely egy külön diplomáciai ügynök által lett Szent-Pétervárra megküldve, — *Miklós* czár egy saját kéziratú levélben figyelmeztette *Ferencz József* császárt, hogy jó lesz, ha a francia köztársaság elnökének nemzetközi viszonyaiban nem csinál nehézségeket. A megmentő patrónus ez intése természetesen hatályos volt, s a bécsi udvar 1852. februárban felhagyott a merénylettel, miután ahhoz több, mint egy egész éven át szívésen ragaszkodott.

III.

Ausztria törekvése hatalmi állását Olaszországban megszilárdítani. — Baldusseroni liga-tervezete. — A modenai hercegy örjöngései. — A turini kabinet és Mazzini.

Az e téren vallott kudarczot a bécsi udvar azzal iparkodott helyrehozni, hogy mindent elkövetett, miszerint hatalmi állását magában Olaszországban megszilárdítsa az által, hogy vezérlő befolyását Párma, Mo-

dena, Toskána, Róma, Nápoly kormányaira kiterjeszsze, s ez által közvetve egész Itáliával rendelkezessék; az által pedig, hogy több fontos stratégiai pontot megszáll s megszállva tart, a Pó jobb partjának, s Rómát kivéve Közép-Itáliának közvetlenül is parancsolhasson. És az első tekintetben semmi tért sem hanyagolt el, minden hurt megfeszített, miszerint a mindenkép szorongatott Piemontot kivéve az egész félszigeten a kormányoknak ugy politikája, mint hadereje, közgazdasági, kereskedelmi, közlekedési rendszere, vámok, vasutak, posták az osztrák uralomnak legyenek eszközei.

Ausztriának e megszilárdított hatalmi állása az olasz félszigeten volt a második nehézség, mely a turini kabinet szándokainak utjában állt. Ausztria hatalmi állást foglalt el az Alpeseektől Terracináig. Nemesak Lombárdiát s Velenczét bírta a hatalmas várnégyszöggel, hanem ezen kívül még a pápai legációkat s Romagnát is megszállva tartotta. Commachióban, Ankonában, Ferrarában, Bolognában, Piacenzában osztrák őrseregek honoltak, a parmai herczegség egyenesen osztrák tartomány volt katonailag kormányozva. Pármában osztrák tábornok parancsnokolt, osztrák bírák ítélték a rögtönítélő törvényszékeken, osztrák rendőrök kezében volt, a közbiztonság fenntartása ezime alatt, a polgárok élete, szabadsága, becsülete.

Nem tartozik keretembe Ausztria e hatalmi terjeszkedésének történelme, de annyit hallottam s olvastam az ugynevezett demagogok örült fanatizmusa felől, hogy az ellentét kedvéért nem tartom érdektelennek az ugynevezett »isteni jog« haszonbérloinek táborából is az örült fanatizmus egy észjárását jegyzékbe venni.

Az olasz fejedelemségeknek (Piemontot mindig kivéve) Ausztria vezérlete alatt egy politikai füzérbe ösz-

szekötése végett, 1851-ben egy szövetség (liga) alkotása lett mozgásba téve. Tanácskozás tartatott Rómában s a liga szervezetének kidolgozásával *Baldasseroni* toskánai miniszterelnök lett megbízva.

Baldasseroni jónak látta nemcsak az uralkodókra, hanem egy kicsi parányit a népekre is gondolni; s tervébe némely »jobb közigazgatási« eszméket is felvett.

V. *Ferencz* modenai hercegnek nagyon nem tetszett ez a »liberalizmus«, ellenben nagyon tetszett az osztrák-olasz liga, melytől ő háborút várt a francziák ellen, a mi neki kedvencz eszméje volt. Nehogy tehát ezt a kilátást kockáztassa, megírta Velenczéből (1851. ápril 27.) külügyminiszterének: *Forli* grófnak, hogy Isten neki, elfogadja a liga-tervet daczára a liberálisztikus szagu kifejezéseknek; majd megértelmezi ő azokat a maga módja szerint; bizik mindenekfelett Ausztriában, a mely nem igen szokott »frázisokkal« gondolni, s tud port is szórni az emberek szeméibe, miként a márcezius 4-iki »legliberálisabb alkotmány« ígéretével is megmutatta; hát biz az nem igen fog azokon az »equivoque« kifejezéseken fenakadni.

Miután az osztrák kormány e magasztos jellemvonása által, lelkiismeretét a »liberális frázisokra« nézve megnyugtatta találta, nekiállt és saját felkent fejedelmi kezével papírra tette böles nézeteit a háboru felől, melyet az osztrák-olasz liga a francziák ellen viselni fog. Böles elmékedése, nevének örök dicsőségére nyilvánosságra került, és szól többek között a mint következik:

»Mig egyidejűleg egy angol hajóhad, paixhaus-ágyúkkal ellátva a Szajján feluszik, szükséges lesz, hogy az osztrák-olasz szövetséges hadsereg az osztrák-német szövetséges hadsereggel egyetértésben, mihamarább franczia földre lépjen, s a hydra feje ellen, Páris

ellen menjen, mely a mellett, hogy az európai gonosz-
 tevőségek (scelleraggini) kloákája, egyszersmind in-
 kább, mint valaha a francziák fővárosa. Nekem —
 ugymond — sem igényem, sem tehetségem, ez alka-
 lomra a megkívántatott mozgalmakat kijelölni; csak
 annyit mondok, miként forrón ohajtom, hogy Párist
 bevéve, egész Európa egy emlékezetes leczkét adjon a
 francziáknak; fővárosuk máshová tétessék át, benső
 erődjeik mind leromboltassanak, a határszélieket a szö-
 vetségesek foglalják el, a Német- és Olaszországgal ha-
 táros minden megyékbe katonai gyarmatok telepítesse-
 nek, hasonlók a törökhatárszéli osztrák gyarmatokhoz;
 sőt azt indítványoznám, hogy részben az ottani horvá-
 tok és szlavonok szállíttassanak át azokba a francia
 megyékbe, s az általok begyarmatosított vidékek a
 gyarmatosok eredeti uralkodóinak felsősége alatt állja-
 nak; a mostani zavargó lakosok Franciaország belse-
 jébe kergettesenek, vagy Amerikába deportáltassanak.
 Franciaországnak ne engedtessek erődöt, vagy egy
 szabott számon túl hajót építeni, tartsa élelmezve az
 ellenséges hadseregeket, míg minden eképen el lesz
 rendezve. Fizesse meg a hadi és az új gyarmatosi-
 tási költségeket, és rontsa le Páris erődítvényeit. —
 Óh! minő élvezet volna nekem, mások mellett az olasz-
 osztrák zászlót is lobogni látni a montmartrei magasla-
 tokon.«

Termett-e valaha a legféktelenebb demagógia
 földje fanatikus örültséget, mely megmérkőzhetnék e
 fejedelmével, kinek »udvarias és böles ítéletét«
 (cortese e sapiente giudizio) és »mély belátását«
 Schwarzenberg herczeg osztrák külügyér a vám-liga
 érdekében hozzá írott levelezésében oly »tiszteltet-
 teljes érzelmekkel« kiemelgette.

Ha Ausztria hatalmas állásfoglalása nehézzé tette Olaszország felszabadításának munkáját, más részt nem lehet tagadni, miként az viszont sokat könnyített a dolgon, hogy az Isten haragja ily szabásu uralkodókkal verte meg a szegény olaszokat, mert ez biztosítást nyújtott arról, hogy a ki az olasz szabadság zászlaját, siker kilátásával kitzüzi, azt Itália minden népei követni fogják.

De ha csak valószínű sikerre nem nyújtatik kilátás, bajosan lehetett reményleni, hogy az általános elégedetlenség, általános komoly nemzeti mozgalomba fog kitörhetni, ha csak amolyan 1848-ik féle politikai földrengés nem rezeg végig Európán, a mi pedig emberi számításokon kívül esik, s azért ha tekintetbe vesszük, hogy mily terjedt s a legfontosabb stratégiai pontok birtoka által katonailag mennyire biztosítva volt Ausztria hatalmi állása Itáliában, épen nem lehet csodálkoznunk, hogy az »Italia farà da se« (Itália maga megteszi) jelszóban a turini államférfiak nem osztottak, hanem külsegítségnek is szükségét látták.

Az e cél felé irányzott törekvéseket azonban nagyon megnehezítették a Mazzini és pártja által többször ismételt forradalmi szándoku, de bizony csak lázadási természetü felkelési kísérletek, melyeket én, ha és amikor tudomásomra jutottak, mindig határozottan kárhoztattam, s azoktól Mazzinit, fájdalom, sikertelenül, visszatartóztatni iparkodtam.

Nézetem e dolog felől mindig az volt, hogy a mi szabad és czélszerű is lehet ott, hol a türelme vesztett nép pusztán kormányformaváltoztatás, vagy belszerkezeti átalakulás céljából folyamodik a forradalomhoz, az sem nem szabad, sem nem czélszerű oly esetben,

midőn nemzeti függetlenség, idegen uralom alul való felszabadítás a cél.

Első esetben a forradalom nem háboru, csak belvillongás, melynél a felkelő nép csak kormányhatalommal áll szemben; s az ily forradalom pár napi utczaiz harczzal már nem egy izben eldöntetett; de a második esetben a forradalom valóságos háboru külhatalom ellen, — melynek hatalmi súlypontjához benn az országban hozzáférni nem lehet, mert külhaderővel, külérőforrásokkal rendelkezik. Ily háborut semmi ponton sem lehet torlaszok mögüt utczaiz harczzal eldönteni. Ily esetben tehát csak arra kell a tevékeny hazafiságnak szoritkozni, hogy a függetlenségi aspirációk elevenségben tartassanak, s hogy az események fordulata a nemzetet készületlenül ne lepje meg, ha ez aspirációk valósitására, oly alkalom nyilik, melynél józan számítás szerint a siker valószínűsége csakis a nemzet elhatározásától függ. Ennyit tenni, annak, a ki eléggé birja polgártársai bizalmát, hogy tehesse, hazafiui kötelessége, de lokális kitoréseket akár szitogatni, akár rendezni, politikailag hiba, mert semmi észszerü ezélt nem lehet általuk elérni, erkölesi szempontból pedig kárhozatos, mert az áldozatra kész hazafiakat haszontalanul kompromittálni, s vérükkel pazarkodni nem szabad.

Nekem minden körülmények között e nézetek szolgáltak emigráczióális tevékenységemben zsinórmértékül, melytől soha el nem tértem. *Mazzini*t szenvedelmesebb véralkata más ösvényre terelte. Ő mindig azon illuzióban élte, hogy minden a kezdeményezéstől függ, nem számított a viszonyokkal; mindig azt hitte, hogy ha egy vagy két ponton egy merész »*coup de main*« sikerül, az ugy fog hatni az olasz népekre mindenütt, mint a trombita-riadó a katonákra, és egész Itália talpra áll; s

ez illúzióknak az lett a vége, hogy nem csak Itália talpra nem állt, de még csak a »coup de main« sem sikerült egyszer sem. Volt eset, midőn egy ily meghiusult kísérlet után *Mazzini* nekem írásban bevallotta, hogy nekem van igazam, s hogy ő tévedett, — de ez a tény utáni konfesszió a történetet meg nem törtéنتté nem tehetette.

E kísérletek azonban nagy nehézségeket okoztak a turini kormánynak. Ellenségei minden oldalról azzal vádolták, hogy e merényletek azon több mint elnézésnek, azon ápolásnak kifolyásai, melyben az olasz forradalmi szellem Turinban találkozik. Barátjai pedig előre látás-hiányt, gyengeséget vetettek szemére. Ausztriának a piemonti sajtó szabad mozgása s az oda menekült olasz hazafiaknak nyújtott pártfogás elleni kifakadásai a párisi kormánynál is támogatásra találtak. Volt eset, midőn *Hübner* báró (osztrák követ Párisban) *Guiche* herczegnek, Franciaország turini képviselőjének egyenesen azt mondta, hogy addig nem lesz nyugalom az olasz félszigeten, míg ő, *Guiche*, és *Apponyi* (osztrák képviselő Turinban) együtt el nem mennek Viktor Emánuel királyhoz, s neki tudtára nem adják, hogy »fel kell rugnia a szabadelvű intézményeket Piemontban.« Emlékezetre méltó a király nyilatkozata, melyet akkori miniszterének: *Dabormida* tábornoknak tett, midőn ez őt Ausztria azon fondorkodásai felől értesítette »Én« — mondá a király — »nem vágyódom más dicsőségre, mint arra, hogy a történelem azt mondja felőlem: becsületese ember (regalantuomo) voltam; a mely perczben nekem lehetetlenné tétetnék népeimet boldogokká tenni, s ígéreteimet és kötelességeimet beváltani, leszállanék trónusomról.« (*Dabormida* levelei *Villamarinához*

Párisba 1853. április 26. és 28.) — Ily viszonyok között rendkívüli fordulatnak kellett beállani az európai eseményekben, miszerint a turini államférfiak alkalmat találjanak az olasz kérdésnek az európai kérdések közé bejuttatását megkísérteni, s ez által a francia vagy angol segítség kieszközlése felé utat törni.

IV.

A krími háboru. — A nyugati hatalmak erőlködési szövetségükbe vonni Ausztriát. Ennek magatartása. — Piemont ajánlata és feltételei. — Cavour merész lépése. — Viktor Emánuel és Cavour utazása Párisba. — A párisi kongresszus.

Ez alkalmat az 1854-iki keleti háboru hozta elé, melyre a török birodalom védelme végett Franciaország és Anglia szövetkeztek az orosz ellen.

E két nagyhatalom, még mielőtt valósággal hadat izent volna az oroszoknak, minden igyekezetét arra fordította, hogy Ausztria szövetségét megnyerje az orosz elleni háborura. Nem akarták vagy nem bírták belátni, hogy ez merő lehetetlenség. Megfészkelte magát tanácsaikban az a képtelen — magyar hazánk reményeire nézve oly szerencsétlen — előítélet, hogy e háboruban Ausztria részvételére nélkülözhetlen szükségük van. E boldogtalan előítélethez a háboru alatt is mindvégig görcsösen ragaszkodtak. Ausztria port szórt szemükbe kétes ígéretekkel, feltételes kilátásokkal orruknál fogva lurezolta őket; a nyugati hatalmak mind ezt eltűrték, nekik Ausztria kellett minden áron. Nem kapták meg, s az osztrák kegyvadászatnak végeredménye az lett, hogy míg ha a helyzet logikájával, s ennek alapján a lengyel s magyar nemzetekkel vetettek volna számot, Európát az orosz nagyravágyás ellen örökre biztosít-

haták; az osztrákra való tekintet miatt a nagy czélok, melyek a háborunál kitűzettek, tökéletesen elpárologtak; a nagy hegy egy nyomoruságos egeret szült; s a keleten oly állapot tákoltatott össze, melyből okvetlen el kellett következni a legutóbbi orosz-török háborúnak, melynek a török birodalom áldozatul esett, s mely az orosz hatalmi befolyás körét oly irtózatosan kitágította, hogy a következesek: hatalmak elnyelésének, egész nemzetek romlásának veszélyével terhesek, s végeredményük kiszámíthatlan.

»A keleti kérdés 1854-ben és most,« irataim harmadik kötetének tárgyát képezendi; itt csak annyit fogok említeni, a mennyi az 1859-iki olasz háboru keletkezésének megértésére szükséges.

Ausztria a nyugati hatalmak által hozzá intézett legelső tapogatózásokat rögtön — s meg kell vallani ügyesen — arra használta fel, hogy Piemontnak ártson. — Miként kívánhatják tőle, — mondá, hogy az orosz ellenségévé tegye, mikor ott áll hátában fenyegetőleg a Piemont által ápol, szitogatott olasz forradalom? Ausztria még csak szóba sem állhat addig a nyugati hatalmakkal, míg a turini kormányt nem kényszerítik, hogy biztos garanciákat adjon a rend és nyugalom felől. *Radeczky* tábornok már ép annyira ment, hogy garanciául Ausztria számára Piemont főerődjének: *Alessandriának* ideiglenes elfoglalását követelte.

*Radeczky*ből természetesen csak a katona szólt. Összetévesztette a hadászati tant a politikával, s követelése felett a diplomácia egyszerűen napirendre tért; hanem emél politikai tekintetben tulajdonkép még többet ajánlottak a nyugati hatalmak Ausztriának. Azt ajánlották, hogy ha velök az orosz ellen sikra száll, garantirozzák olaszországi birtokait, s meg fogják védeni

minden kültámadás ellen. Ez az ajánlat nem is tartatott titokban. Nyíltan ki lett hirdetve a »Moniteur« február 22-ki számában, és ingerült jegyzékváltásokra adott alkalmat Turin és Páris között.

Ausztriának azonban esze ágában sem volt az orosz ellen fegyvert fogni, a mi az ajánlott garancia feltételül lett kikötve; tehát más és más-más kifogásokhoz, ürügyekhez nyult, miszerint nem akarását palástolhassa. Igy húzódtott a dolog hónapokon át, míg végre azon gondolat támadt a nyugati kormánykörökben, hogy ha a turini kormány rávétethetnék, miszerint ő álljon szövetségbe Franciaországgal s Angliával, és sereget küldjön a Krimbe, ez majd csak megnyugtandja Ausztriát, mert azt képtelenség volna még csak gondolni is, hogy a kis Piemont hadsereget küldjön a távol keletre, itthon pedig megtámadja a hatalmas Ausztriát.

Az ily értelemben tett tapogatózásra a Viktor Emánuel király elnöklete alatt tartott minisztertanács 1854. december 13-kán abban állapodott meg, hogy Szárdinia kész 15 ezer főnyi hadsereggel részt venni az orosz elleni háboruban (két millió font sterling angol kölcsönön kívül) a következő feltételek alatt: 1. A nyugati két hatalom adjon biztosítást, hogy a béke-alkudozásoknál Szárdinia szolgálatai s áldozatai számba fognak vétetni. — 2. Szárdinia e szövetség által az európai rendszer (concert) integrans részévé avatva, részt vegyen a békének s Európa politikai egyensúlyának helyreállítását szabályozandó kongresszuson. — 3. A nyugati hatalmak — titokban tartandó külön egyességgel — kötelezzék magukat rábírni Ausztriát, hogy a szárd alattvalók lombárdiai és velencei birtokaikat feloldozza a zárlat alól, melylyel azokat birói eljárás nélkül lefog-

lalta,*) s kötelezzék magukat arra is, hogy a békealkudozásoknál Itália állapota komoly megfontolás alá fog vétetni.

Hanem az Ausztria iránti tekintet e feltételek elfogadásának a nyugati hatalmaknál utjában állt. Ausztriának ez alkudozásokról nem volt ugyan pozitív tudomása, de gyanította azokat, s mindent elkövetett, hogy meghinsítsa. Mindig azzal állott elő, miként Szárdiniának a nyugati hatalmak szövetségébe befogadása, annak fontosságot adna, növelné politikai hitelét, s veszélyes befolyásra képesitené az olasz félszigeten, a mit Ausztria nem nézhetne el.

Ez hatott: — a feltételek elfogadásának minden reménye füstbe ment, s a dolgok oda jutottak, hogy vagy abban kell hagyni minden alkudozást, vagy minden feltétel s az olasz állapotokra nézve minden garancia nélkül kellett megkötni a szövetséget, a keleti háborúban való részvét végett.

Ekkor *Cavour* merész, kockáztatott játékra határozta el magát; nem tudom, vajjon az ő helyén mertem volna-e kockáztatni?

Nehezen. Ő azon szempontból indult ki, hogy ha Szardínia visszahuzza magát, kívül marad az európai »concert« keretén, s nem lehet semmi reménye támogatást nyerni az olasz függetlenségi aspirációk valószínűsítésére; hát csak menjen be a király a nyugati szövetségbe minden feltétel, minden garancia nélkül; lehetetlen, hogy e loyális méltánylást ne vonjon maga után; ki tudja, minő fordulatot vehetnek az események; ne zárják be maguk előtt az ajtót, hogy az előfordulható »chance«-nak hasznát vehessék. Nagy dolog Piemont

*) Lásd a 3-ik sz. alatti jegyzéket a fejezet után.

politikai hitelének ama növelése, melytől Ausztria anynyira tart. Hát »előre bátran«, mondá *Cavour*, »mutassuk meg a világnak, hogy a savoyai ház zászlója, méltó a francia és angol zászlók magasztos társaságához«.

A király és a minisztertanács elfogadták *Cavour* nézeteit, csak a külügyminiszter: *Dabormida* tábornok ellenezte határozottan; s egyedül maradván, kilépett a kormányból. A külügyi tárczát *Cavour* vette át.

Az idő *Cavournak* adott igazat. »*Partem fortuna sibi vindicat*« mondja *Cicero* a hadi győzelmekről. Ez a diplomáciai győzelmekről is áll. A siker nagy igazoló. De merész, kockáztatott játék volt.

A szövetségi szerződés 1855. január 25-kén megkötött. Szárdínia kötelezte magát 15 ezer főnyi sereggel saját költségén részt venni az orosz elleni háboruban, s ezt a sereget a mondott számban a háboru végeig fenntartani. Semmi feltétel, semmi kikötés nincs a szerződésben Szárdínia javára, csupán annyi van említve a VI. cikkben, hogy Anglia s Franciaország garantirozzák a szárd állam épségét és kötelezik magukat annak minden támadás elleni védelmére, addig a míg a folyamatban levő háboru tart.

Ennyi volt az egész. Még csak az sem volt kikötve, hogy Szárdíniának a béke-kongresszuson szava legyen.

A szárd parlament nehezen fogadta el a szerződést. De még is elfogadta. A képviselőház 101 szóval 60 ellen, a szenátus három napi heves vita után 63 szóval 27 ellen.

Szárdínia az elvállalt köteleltséget becsületesen teljesítette. De sok politikai megaláztatást kellett türnie. 1855. márczius 15-én Bécsben konferenzia nyitattott

meg a feltételek előleges megállapítása végett, melyeknek a béke-alkudozásoknál alapul kellend szolgálniok. Ez a híres négy pontos konferencia, mely irataim III. kötetében részletesen taglalva lesz. Szárdinia e konferenciából kizáratott. *Cavour*, nehéz szívvvel bár, ezt is eltúrte, nehogy olasz reményeinek utját vágja. — S miszerint királya méltóságának látszatát némileg fedezze, még maga nyilatkoztatta ki: hogy miután Szárdinia s Ausztria között a diplomáciai viszony meg van szakitva, elismeri, miként nehéz dolog volt módot találni, hogy e két állam képviselői egy konferenciában együtt üljenek; de ahhoz csak még is joga volna Szárdiniának, hogy szövetségesei által a béke-feltételek vele előlegesen közöltessenek, mert hiszen hadviselő-fél s az Anglia s Franciaország között kötött szövetségi szerződésben, melyhez Szárdinia hozzájárult, világosan ki volt kötve, hogy a szerződő felek a háboru megszüntetésére czélzó semmi javaslatba nem bocsátkoznak a nélkül, hogy felette előbb mind együtt tanácskoznának. Nem használt, — tanácskoztak Szárdinia hozzájárulása, meghallgatása nélkül; s Ausztria azt is keresztül vitte, hogy Szárdinia a később Konstantinápolyban tartott konferenciából is kizáratott. *Cavournak* be kellett azzal érni, hogy jogaira figyelmeztetett, jövendőben azoknak tiszteletben tartását »reménylette« s jegyzékeket adott át Párisban, Londonban, melyekben a híres »négy pont« felől nézeteit eléadta, mintegy jeléül annak, hogy a dologhoz neki is szóllója van.

Hát már csak a majdan tartandó békekongresszusban részvét kérdése maradt fenn. — *Walewski* francia külügyér a szárd részről erre nézve tett közlésre szóval azt felelte: hogy a konferenciában azért nem részesíthetett Szárdinia, mert ott csak az európai sulyegyen

rendjébe vágó általános elvek vitattattak meg; s az 1815-ki kongresszus példájára, ezt a nagyhatalmak számára kellett fentartani. Hanem az kétségtelen, hogy azon tanácskozásokban, melyekben Szárdinia érdekei is érintetnek, joga van magát képviseltetni, tehát a békefeltételek megállapításában részt kellend vennie, s a békeszerződést mint kiegészítő (integrans) félnek alá kellend írnia.

A turini kormány nem engedte ez elismerés előnyét kezeiből kisiklani; s irott jegyzékváltással kívánta a kongresszusbani részvét-módját meghatároztatni, figyelmeztetvén arra, hogy ha a nagyhatalmak megbizottjai, és a szárd képviselő közt különböztetések czéloztatnának, az ez utóbbit, nagyon kínos, és kétértelmű helyzetbe tenné. (Villamaria jegyzéke 1855. jun. 5.)

Némi huzakodás, vonakodás után végre Napoleon császár egyenes rendeletére Walewski junius 17-én irásba adta, hogy: a szárd meghatalmazott közvetlenül és személyesen részt veend mindazon tanácskozásokban, melyekben Szárdinia partikuláris érdekei érintethetnek. Ezenkívül az angol s francia meghatalmazottak gonddal lesznek, hogy a szárd képviselő folyvást értesítve legyen a közérdekű tárgyalások felől; végre a szárd meghatalmazott a békeszerződést aláírandja.

Angliában *Russell* eleinte azt emlegette, hogy némely etiquette-kérdéseket lesz szükség előbb elintézni, miként a bécsi kongresszuson történt, mire a szárd követ: *Azeglio* örgróf csak annyit mondott, hogy ez már csakugyan anachronizmus. Erre aztán az angol kormány is adott junius 19-én a francziához hasonló biztosítást.

E szerint az el lett érve, hogy Szárdinia a kongressusból nem lesz kizárva. Két millió font sterling költségbe és nem kevés vérbe került. De el lett érve. És e vér és pénz szerencsésebben lett befektetve, mint a 983 emberélet, 4201 sebesült és eltűnt, s vagy 412 millió frank kiadás, melyet vagy 20 évvel később a magyar melléknévvel felczafrangozott osztrák birodalom egyelőre Boszniába befektetett, miszerint jövődjét nem biztosítsa, hanem veszedelmesen kompromittálja.

Igaz, hogy nem épen valami nagyon fényes állás lett Szárdiniának a majdani kongresszuson kilátásba helyezve. Nem minden tárgyalásokhoz leendett bebozsátandó, csak azokhoz, melyekben »partikuláris érdekei« kerülendnek szóba. De hát az olasz, ha nehézségekkel találkozik, azt szokta mondani »pazienza« (türelem). *Cavour* is olasz volt, azt gondolta: »csak egyszerben legyenek« — pazienza! — s a türelem ez esetben csakugyan rózsákat hozott.

A gyenge pitymallat, mely Itália komor egén ekként feltünedezett, azt a gondolatot ébresztette Turinban, hogy jó lesz ha *Viktor Emánuel* király Párisba, Londonba, egy kis utat teszen. Megtette 1855 végével. *Cavour* vele ment.

Akkor Angliában voltam. A királyné, a kormány, a nép nagy rokonszenvvel fogadták a fiatal királyt. De nem gondolom, hogy ez a királyi látogatás valami befolyást gyakorolt volna az olasz ügy jövődjére. Hanem különös jeleneteknek voltunk tanui. Tudva volt Angliában, hogy *Viktor Emánuel* király kormánya erősen birokra kelt a Vatikánnal. Arról is hallottak valamit, hogy pár száz szerzetes-zárda eltörlése, s a papoknak a köztörvények alá helyezése miatt, a hajdan rémületes,

de már régóta kevésbé bántalmas vatikáni villámokat is utnak eresztették Turin felé. Hát a jó protestans angol nép egy része Viktor Emánuelben ha nem is egy új Luthert, de legalább egy új Szász Móriczot vélt tisztelhetni. S mikor aztán a király kissé szétnézett a brit szigeten, fel egész Skóciáig, nem egyszer ugyan-csak meg volt akadva, a mint egyik másik buzgó val-lás-egyesület ékesen kikerekített üdvözlő adreszt olva-sott fel előtte, melyben szidták a nagy Babilont hatal-masan, s a meglepett királyt egy nagy reformátorul dicsőítették, buzdították. Némi fáradságába került velök megértetni, hogy ő határozott barátja ugyan a vallásos türelemnek, a szabadságnak és az egyenlőségnek a tör-vény előtt; de egyszersmind igaz római katolikus s az is szándékozik maradni haláláig.

Igazi gyönyörűség látni, hogy néha-néha mi sze-retetre méltóan inpraktikusok tudnak lenni, azok az én kedves praktikus angolaim, kiket én oly őszintén be-csülök, szeretek, s kiknek én annyi hálával tartozom.

Párisban a királyi látogatás egészen más látha-tárra talált. *Cavournak* haza, *Ratazzihoz* írott levelei igen biztatónak rajzolták a helyzetet Itáliára nézve. A dolog csakugyan annyira ment, hogy egy este *Napoleon* császár azt a kérdést intézte *Cavourhoz*: mit lehet tenni Itáliáért? — Ily szó, oly ember szájából, nagy dolog volt. *Cavour* tapintatosan engedelmet kért, hogy írásban adhasson jól átgondolt feleletet. — »Le-gyen, elvárom« kapta válaszul.

Igy jött létre azon terjedelmes emlékirat, melyről már említést tettem. Ez emlékirat, midőn Ausztriáról szól, egy hatalmas requizitórium (vádírat), mely létjogát is tagadásba veszi. »Mi az osztrák birodalom létoka? Miért létezik? Talán azon összetartási erő miatt, melyet

a nemzeti érzelem ad? — Nem. Talán a császári czim, hagyományos prestige tartja össze, mely Nagy Károly óta II. József-ig oly hatalmas volt? — Nem. Talán a nemzeti ragaszkodás egy dynasztia iránt, mely arra mindig méltó, mindig jótékony volt? — Nem. Ausztria, mely eredetben, nyelvben, szokásokban egymástól különböző oly három fajra támaszkodik, melyeknek érdekei, irányai ellentétesek, csak a vitatásba hozni sem engedett központi hatalom által áll fenn, mely hatalmas szorongatásával együtt tartja a birodalom külön töredékeit, melyek természetesen szétvállás felé szítnak. Ennek az egységes központi hatalomnak életelve ugyanaz, a mi az oroszé. S minden kormány, melynek életelve hasonló, Ausztriára mindig támaszkodhatott. Itt hát egy örökös koalícióval áll szemben Európa nyugata, melynek életelve ellenkező. — Koalícióra koalícióval kell felelni.«

Igaz, hogy midőn a felvetett kérdésre (mit lehet tenni Itáliáért?) gyakorlati részletekben felel, az emlékirat nagyon tartózkodóvá módosul, csakis a reformok terén mozog, de nagyon sokat enged olvasni a sorok között. Így például, midőn azt mondja, hogy ha 1849-ben Itáliára gondoltak volna a nagyhatalmak, most Piemont helyett Olaszország ereje állana rendelkezésükre, vagy midőn azt mutogatja, hogy eszmé-zavar a nemzeti függetlenségre törekvést, forradalmi törekvésnek mondani, gyűlöletessé iparkodni tenni azokat, a kiket jogaikból kifosztanak, régi hadifortély az elnyomóknál stb.

Ez emlékirat azonban csak a következő év január 21-én lett Walewski útján a császárhoz beküldve; ép akkor, midőn Ausztria rábirta Oroszországot, hogy a famozus »négy pontot« béke-alapul fogadja el.

E körülmény nyomása meglátszik *Cavour* iratán. Kimondja kíséző levelében *Walewski*hez, hogy miután egy nemével a diplomáciai költészetnek (par une fiction diplomatique) úgy kell tekinteni Ausztriát, mintha fontos szolgálatot tett volna Európának, azon szomorú alapról van kényszerítve kiindulni: hogy legalább ez idő szerint (pour le moment du moins) semmi territoriális áldozat nem fog Ausztriától kivántatni Itáliában. E szomorú alapról indulva ki, mindössze is csak javításokra kénytelen javaslatait szorítani. Megenyhíteni a vaskezű uralmat, mely Lombárdiára, Velenczére nehézkedik, kihuzni az osztrák seregeket a pápai legációkból s a Romagnából. Ezeket szekularizálni, kényszeríteni a nápolyi királyt, hogy ne botránkoztassa tovább a polgáriasant Európát; igazságot szolgáltatni Ausztria által Piemontnak — — ennyire szállította le *Cavour* kíséző levelében elébb készült s fontolgatási anyagul beküldött emlékiratának bátorabb röptét.

És csakugyan nem is ment e szűk kereten túl az a kis szóváltás, mely az olasz ügyek felől a kongresszuson előfordult.

A béke-preliminárék 1856. február 1-én aláírtak a nagyhatalmak által Bécsben; s a békekongresszus (helyesebben konferencia) február 25-én vette kezdetét Párisban. Szárdiniát *Cavour* gróf és *Pes di Villamarina* örgróf képviselték. A békepontok már mind el voltak intézve, de Itáliáról még szó sem volt.

Végre az ápril 8-iki ülésen az elnök *Walewski* francia külügyér, *Napoleon* császár egyenes rendeletére, a dolgot nagyon szeliden szóba hozta.

Azzal vezette be előadását, hogy jó volna ha a konferencia tagjai, mielőtt szétoszlának, eszmét cse-

rélnének különböző tárgyak felől, melyek megoldást kívánnak, s melyekkel hasznos lesz foglalatatoskodni, miszerint újabb bonyodalmaknak eleje vétessék.

Legelőbb is felhozta Görögország siralmas állapotát; beszéde folytán rátért Belgiumra, melynek lapjaiban a francia kormány ellen naponkint a legsértőbb, legellenségesebb megtámadások tétetnek közzé, s végül felhívást tett, hogy valamint a westfáliai kongresszus megszentelte a lelkiismeret szabadságát, a bécsi a rabszolga-kereskedés eltörlését, s a folyamhajózás szabadságát: úgy a párisi kongresszus is hozzon be a nemzetközi jogba egy nevezetes előhaladást, az által, hogy háboru esetére a semlegesek egyenlő tengeri jogának szabályozására vesse meg az alapot.

Ily mindenféle tárgyakat felkaroló előadásában az olasz ügyekre nézve a következőkre szoritkozott:

A pápai birtokok anormális helyzetben vannak. Annak szüksége, hogy az anarchiának ne legyenek kitéve, Franciaországot Rómának, Ausztriát a legációknak katonai megszállására határozta. Hogy egy hatalom idegen seregek támogatására szoruljon, miszerint magát fentarthassa, ez oly állapot, melyet lehetetlen rendellenesnek (anormal) el nem ismerni; Franciaország kinyilatkoztatja, hogy kész, sőt élénken óhajtja seregét visszavonni, mihelyt az a köznyugalomnak s a pápai kormány tekintélyének hátránya nélkül megtörténhetik. Reményli, hogy Ausztria e nyilatkozathoz csatlakozni fog.

Aztán azt a kérdést veti fel, nem volna-e kívánatos, hogy az olasz félsziget némely kormányai jól értelmezett kegyelmi tények által, véget vessenek a mostani rendszernek, mely a helyett, hogy a közrend ellen ségeinek ártana, csak a kormányokat gyengíti meg, s

a demagógiának párthiveket szerez. Jó szolgálat tétetnék nemcsak a rend ügyének az olasz félszigeten, de magának a két szicíliai kormánynak is, ha ez felvilágosíthatnák a felől, hogy hamis uton jár.

Anglia első meghatalmazottja lord *Clarendon* érelyesen bele ment a kérdésbe. Kiindulási pontul azt vette fel, hogy el kell háritani az okokat, melyek az olasz félszigeten az idegen seregek általi megszállást előidéztek, mert ha csak fegyveres erőre támaszkodnak, a helyett, hogy orvosolnák a bajokat, melyek a közelégedetlenség igazságos okai, ez csak oda vezethet, hogy egy oly rendszer tétetnék állandóvá, mely kevésbé válik becsületére a kormányoknak, a népekre nézve pedig sajnálatos. Hét esztendeje, hogy Ausztria katonai megszállása mellett Bologna ostromállapotban van, s az eredmény az, hogy a *brigandage* a vidéket folyvást zaklatja. Szekularizálni kell a kormányzatot a pápai birtokokban, s oly közigazgatási rendszert kell behozni, mely a kor szellemével összhangzásban van. Lehet, hogy ez magára Rómára nézve rögtön némi nehézséggel járna, de az osztrák által megszállott legációkban könnyen kivihető. A nápolyi kormányt illetőleg pedig kötelessége a kongresszusnak szavát felemelni az általa követett rendszer ellen, mely csak szitogatja a forradalmi forrongást, a helyett, hogy csillapítaná. Mi békét akarunk Európának, de béke nem lehet igazság nélkül.

Gróf Buol osztrák felhatalmazott a többi kérdésekhez hozzá szól, de az olasz kérdésbe nem ereszkedik, nincs utasítása. Ez a kongresszus nem azért lett összehívva, hogy óhajtásokat adjon tudtára független fejedelmeknek, kormányzati rendszerükre nézve. Csatlakozik ugyan az elnök szavaihoz, de *Clarendon* lord eszme-

rendjébe nem megyen bele, s a római tartományok osztrák seregek általi megszállásának időtartama felől nem fog nyilatkozni.

A másik osztrák felhatalmazott báró *Hübner* pedig kijelenti, hogy Ausztria majd akkor vonja vissza seregeit, mikor annak idejét látja.

Az orosz képviselő azt mondja, hogy ő hallgat, a porosz előadására az a magyar szójárás alkalmazható, hogy »ötöl-hatol.«

Cavour előrebocsátja, hogy senkinek sem veszi jogát kétségbe az utasításaiban előre nem látott kérdések taglalásában részt nem venni, de fontosnak tartja, hogy a római tartományok megszállása felől kinyilatkoztatott vélemény a jegyzőkönyvben konstatáltassék. Aztán áttér Ausztriára. A római tartományok osztrák megszállása, ugymond, mindinkább állandó jelleget ölt; hét éve, hogy tart, s a megszállott tartományok állapota semmit sem javult, bizonyosága ennek az, hogy Bolognában az ostromállapotnak teljes szigorában való fentartása még mindig szükségesnek tartatik, ám-bár már oly régi, mint a megszállás. Az osztrák haderő jelenléte a legácziókban és Pármában felforgatja a politikai egyensúlyt Itáliában, és Szárdiniára nézve valószínű veszélyt képez. Minélfogva kötelességének tartja Európa figyelmét ezen anormális helyzetre felhívni. Nápolyra nézve *Walewski* és *Clarendon* nézeteiben osztózik.

Ez előadásra *Hübner* báró osztrák képviselő kissé haragos hangon válaszolt. De hiszen ő már máskor is jelelt adta annak, hogy nem épen a leghiggadtabb diplomaták közé tartozik, kivált midőn Szárdiniával volt dolga, melyhez vagy melyről szeretett amugy »lő-hátról beszélni.«

Figyelmeztette *Cavourt*, hogy kár volt csak osztrák okkupációról szólni, van ott francia okkupáció is, a miről hallgatott. Sőt még más is van. Maga Szardínia is nyolcz év óta okkupálva tartja Mentonet és Rokkabrunát, melyek a monakoi herczegséghez tartoznak. A különbség a kettő között csak az, hogy az osztrákokat és francziákat az illető uralkodó hívta be; míg Szardínia a monakoi herczeg akarata ellenére hatolt be birtokaiba, és tiltakozása ellenére mai napig is benmaradt.

Cavour sietett kijelenteni, hogy Szardínia kész a maga ötven fős hadseregét kivonni Mentoneból, ha a monakoi herczeg oly helyzetben gondolja magát, hogy oda veszély nélkül visszatérhet. A francia okkupációnak megszűnését bizonyosan, szintugy óhajtja, mint az osztrákénak; hanem figyelmeztet, hogy ez utóbbi sokkal veszélyesebb az olasz független államokra, mint az első. Egy gyenge sereg oly távol Franciaországtól senkit sem fenyeget, ellenben nagyon nyugtalanító dolog látni, hogy Ausztria Ferrarára s Piacenzára támaszkodva, melyeknek erődítvényeit folyvást szaporítja, az Adria tenger hosszában egész Ankonáig terjeszkedik.

A kongresszus jegyzőkönyve szerint ezzel az olaszvita véget ért, kivéve a nyilvánult nézeteket összefoglaló elnöki végzavakat. Hanem a jegyzőkönyv olvasásánál lehetetlen az embernek nem érezni, hogy még kellett valaminek történni, a mit a jegyzőkönyv nem említ. A tárgyalási fonal ily megszakadása nem természetes, szinte hajlandó az ember utána nézni, vajjon a könyvkötő nem tette-e valahová hátrább azt, a mi még ide tartozik. — Nem tette; hanem *Cavournak Ratazzihoz* írott levele, s *Nerlinek* a toskánai miniszterelnök-

hez és *Antonininek* a nápolyi külügyérhez intézett sürgönyeik tudnunk engedik, hogy a jegyzőkönyv nem mindent mond meg. — Viharos jelenet következett a mondottakra. Az angol felhatalmazottak, melegen támogatták *Cavour* előadását, különösen lord *Clarendon* a pápai kormányról azt mondta, hogy az szégyen, gyalázat Európára, s erélyes interpellációt intézett Ausztria első felhatalmazottjához, *Buol-Schauenstein* grófhhoz: mondaná meg, mi szándokai vannak Ausztriának az olasz ügyekre nézve. *Buol* rideg, peremptorius modorban válaszolt, hogy Ausztria nem ad számot szándokai felől lord *Clarendon*nak. — A lord sértve érezte magát s kijelentette, hogy ha a bécsi kabinet nem akar semmi megnyugtató ígéretet tenni, ezzel a kihívás keztyűjét dobja oda a szabadelvű Európának; ám lássa mit csinál, az a keztyű fel fog vétetni, s az olasz kérdés erélyesebb módokkal fog megoldatni, mint melyek a kongresszuson szóba kerültek. *Buol* gróf erre oly ingerülten, oly élesen felel, hogy a viharos ülés után *Clarendon*, a második angol képviselő *Cowley* lord által *Hübner* bárónak megüzente, miként egész Anglia fel fog háborodni az osztrák küldött botránys szavai felett, ha azok tudomására jutnak.

Nem jutottak tudomására. A kongresszus elnökének felhívására beleegyezett a kongresszus, hogy ezek s általában minden, a mi a megrovott kormányok hitelének árthatna, a jegyzőkönyvből kihagyassanak. De a következők oda mutatnak, hogy az, a mi kihagyatott, nagyobb befolyással volt az eseményekre, mint a mi beiktattatott; nem ugyan Angliát illetőleg; az angol kormány nem váltotta be lord *Clarendon* szavait, melyeket ez a következő napokban Napoleon császárnak és *Cavour* gróf-

nak még fegyveres segítség kilátásba helyezésével is megerősített,*) hanem befolyással volt másutt. *Buol* gróf érezte, hogy a föld inogni kezd lábai alatt, szeretett volna tájékozást szerezni a veszély felől, s azért a bucsu-látogatás alkalmával oda nyilatkozott *Napoleon* császár előtt, hogy Ausztria nem volna idegen Franciaországgal egyetértésre jutni a kongresszuson Itáliára nézve felmerült kívánalmak kielégítésének módjai iránt; de a császár e szavakkal vágta ketté a tapogatódzás fonalát: »Késő! jobb volt volna ezeket az április 8-iki ülésen elmondani.« *Cavournak* ellenben azt mondotta: »Ugy sejttem: a béke nem lesz tartós.« Nagy dolog az, midőn egy oly ember, mint *Napoleon* császár, hatalma teljében ilyesmit »sejt.«

Még két körülményt tartok a párisi kongresszus keretéből feljegyzendőnek.

Egyik az: hogy Poroszország második felhatalmazottja: *Hatzfeld* gróf igen jelzetes módon emlegette *Cavournak*, hogy Poroszország politikai viszonya Ausztria iránt azonos Piemontéval, s hogy kettőjüknek közös okai vannak panaszkodni Ausztria ellen.

» — — — — — den grossen Geschicken schreiten ihre Geister schon voran und in dem heute wandelt schon das morgen.«

Az 56-iki mában a 66-iki holnap lépdegélt.

A másik körülmény a fegyveres intervenczió kérdésére vonatkozik. Rettenetes emlékü szó a magyar történelemben. Ugy látszik sorsa a magyarnak, hogy az előrelépések a nemzetközi jog terén Magyarországnak elkésve érkeznek. De ki tudja? elkésve bár, meg lehet, még sem meddőn. »Sors incerta vagatur, fertque

*) Igy írja *Nicomede Bianchi Storia documentata VII. kötet 278. lap*; — de kutfőt nem idéz.

refert que vices« írta Lucanus, s ezt írva történelmet írt.

A párisi békekötés VIII-ik cikkében ki lön kötve: hogy ha a porta s a szerződő felek valamelyike között viszály fordulna elé, mely politikai viszonyaikat veszélyeztetheti, mielőtt fegyveres erőhöz történék folyamodás, a többi hatalmaknak mediációra fog alkalom adatni.

Ebből *Clarendon* lord a kongresszus ápril 14-ki ülésében alkalmat vön javaslatba hozni, hogy e szerencsés ujitásnak általánosabb alkalmazás adassék, miszerint a fegyveres összeütközéseknek eleje vétessék.

Walewski Franciaország részéről elfogadja az eszmét; kívánja, hogy ez mint a kor irányának megfelelő óhaj, jegyzőkönyvbe vétessék, nem fogván ez semmikép a kormányok cselekvési szabadságát akadályozhatni.

P o r o s z o r s z á g hozzájárul. O r o s z o r s z á g »ad referendum« veszi. A u s z t r i a a *Walewski* formulázásához nem haboznék hozzájárulni, de abszolút kötelezettséget, mely az osztrák kabinet függetlenségét korlátozhatná, nem vállalhat.

Cavour gróf tudni kívánja, vajjon az indítvány akként értetik-e, hogy alkalmazása kiterjedjen oly fegyveres intervencziókra is, melyek t é n y l e g e s k o r m á n y o k (gouvernements de fait) ellen intéztetnek, mint a minő volt például Ausztria intervencziója Nápolyban 1821-ben?

Clarendon kijelenti, hogy indítványának a legáltalánosabb kiterjedésű alkalmazást kíván. Emlékezetbe hozza Nagy-Britannia törekvését a spanyol de facto kormány elleni fegyveres intervenczió elhárítására 1823-ban. (Ha Magyarország képviselve lett volna

a kongresszuson, a nemes lord figyelmeztetve lehetett volna, hogy Nagy-Britannia 1823-diki humanitárius elveit 1849-ben merőben elfelejtette. — — Szegény hazám!)

Walewski gróf minthogy nem kötelezettségről, hanem európai óhajtás kifejezéséről van szó, mely semmi hatalom cselekvési szabadságának utját nem állja: nem lát semmi nehézséget, hogy *Clarendon* lord eszméje általánosíttassék s a lehető legszélesebb hordereővel ruháztassék fel.

Buol gróf természetesen *Cavour* ellen fordul. Ausztria intervencziója Nápolyban a nagyhatalmak laibachi kongresszusának határozatából történt. Nem ismeri el, hogy a nagyhatalmak akaratán alapuló intervencziók ellen egy másodrendű állam reklamálhasson. Tiltakozik oly tulszéles értelmezés ellen, mely a »tényleges kormányoknak« kedvező következtetésekre vezethetne. (Hiában, a bécsi kabinet csak bécsi kabinet, még ha Párisba — — látogat is.)

Cavour nem hagyta magát felingereltetni. Megvan elégedve — mondá — az angol és francia magyarázattal. Hozzájárul.

Tehát Európa óhaja gyanánt vétetett jegyzőkönyvbe, hogy fegyverhez nyulás előtt barátságos hatalmak közbenjárása vétessék igénybe; s remény fejeztetett ki, hogy ehhez a kongresszuson nem képviselt kormányok is hozzájárulandnak.

Ugy legyen.

V.

Orsini merénylete. — Pietri szenátor véleménye. — Napoleon császár és Cavour. — A plombièresi találkozás. — Diplomáciai hadjárat. — Cavour mély belátása és bámulatos ügyessége. — Albert főherceg Berlinben. — Báró Kellersberg ultimátuma. — Cavour felelete. — A koczka el volt vetve.

Nem tartozik iratom keretébe huzásról-huzásra kísérni a diplomáciai sakjátékot, mely a párisi kongresszusra következett, két éven át folytatott, s melynél Ausztria kisebb-nagyobb sikerrel mindent elkövetett, miszerint Piemontot politikailag elszigetelje. De mielőtt a döntő mozzanatokhoz érnék, meg kell említenem, miként ugy látszik nekem, hogy *Orsini* attentátuma, s magaviselete a tömlöczben, nem volt befolyás nélkül az események fordulátára.

Orsini merénylete 1858. január 14-kén hajtott végre. Szörnyű merénylet volt. Azon perczben, midőn a Napoleon császárt és nejét vivő kocszi a Lepelletier-utczában a színházi bejárat előtt megállt, *Orsini* és társai rettenetes robbanó anyaggal töltött bombákat dobtak a kocsirra. Irtózatos robbanás következett. Tömeg volt a színház körül. Sok ember esett áldozatul, még több megsérült, de a császár s neje sértetlen maradtak.

Az időben *Pietri* szenátor Franciaországban rendőrfőnök volt. Ugyanazon *Pietri*, kit mint bizalmas emberét a császár később megbizott, hogy a köztünk közbejött egyezkedés folytán, a magyar emigrációval viszony részleteinél őt képviselje. Tanúságot tartozom tenni, hogy személyeink iránt kitünő szivességgel, Magyarország iránt nagy jóakarattal képviselte. Vele utaztam a császárhoz Valleggioba. Utközben sokat beszélt *Orsini*ről, kivel mint fogolylyal hivatalánál fogva

gyakran érintkezett. Rokonszenves szánakozással beszélt róla. Meg is akarta menteni a vérpadtól. Minden befolyását felhasználta arra, hogy a császár kegyelmezzen meg *Orsini* életének. A császár, mert annyi emberélet esett áldozatul, nem gondolta a felelősséget egyedül magára vállalhatni, hanem kijelentette, hogy ha az államtanács, melybe érsekek is meghivandók lesznek, kegyelem mellett nyilatkozik, ő helybe hagyja; s felhatalmazta *Pietrit*, kísértse meg nézeteinek többséget szerezni. *Pietri* eljárt emberről emberre kapacitálni. Biztató ígéreteket kapott, s a kegyelem reményével ment az államtanácsba; és midőn ott még az emberszeretet vallásának szolgálói is elhagyták, és kisebbségben maradt: ez annyira nehezére esett, hogy rendőrfőnöki hivataláról lemondott. *Orsini* nem volt romlott ember, mondá nekem *Pietri*. Fanatikus volt, ki a honszeretetet a mártýromság vágyának rajongásáig vitte. Abban a tévhitben élt, hogy a császár áll utjában Olaszország szabadságának. Pedig dehogy állt. Mindig barátja volt. Hő barátja volt. Felvilágosította *Orsinit* tömlöczében, hogy ha sikerült volna a császárt megölnie, ép azt ölte volna meg, ki a világ hatalmasai közt az egyedüli ember, kitől az olaszok támaszt, segítséget várhatnak.

Igy beszélte ezeket nekem *Pietri*.

E felvilágosítás nem maradt hatás nélkül *Orsinira*. Február 21-én a mazasi tömlöczből levelet irt a császárhoz. »Ne utasítsa vissza, Sire,« — írja levelében — »egy hazafi szavát, ki a vérpad küszöbén áll. Tegye szabaddá Itáliát és huszonöt millió olasz áldása fogja Önt az utókorra kísélni.«

A hirlapoknak megengedettette levelet közzéteenni. Ezt *Orsini* jelnek vette, hogy a sir széléről hazájáért felemelt szava a császár szívéhez utat talált,

s márczius 11-én, már a la roquettei börtönből egy második levelet irt, melyben nyíltan kárhoztatja a politikai orgyilkosságot s intette az olasz ifjúságot, »készüljön a haza felszabadításának kivívására, gyakorolván magát a polgárerényekben, melyek egyedül tehetik Itáliát szabaddá, függetlenné s mult nagyságához méltóvá.«

A bünt büntetés illeti. Bár megtalálná mindenütt fent, mint alant. *Orsini*t megtalálta. A vérpadon halt meg büneiért. De ez az ember szerette hazáját forróan, önzéstelenül. Vétkezni is csak a hazáért volt képes.

Szent szó a haza! Óh, hogy e kor vezéreszméjének tulanyagias fuallata miatt, e szó, bár még hangzik az ajkáról, a tettek mezején varázsát kezdi veszteni!

Ne érjem meg, hogy elvesztette.

Szorgalmazás ment Párisból Turinba, hogy jó szemmel vétetnék, ha Orsini e két levele és végrendelete a lapokban közöltetnék. *Cavour* azt felelte: »közölni fogjuk, de értsék meg Párisban, hogy ez egyenes támadás Ausztria ellen, nem csak Piemont, de a császár részéről is.«

»Csak közöltessék,« volt a válasz. — És közölte, alkalmoszerű bevezetéssel. (»Gazzetta Piemontese« 1858. 77. szám.)

* * *

1858. márczius végénél vagyunk. Juniusban *Conneau* ur, *Napoleon* meghitt orvosa, Turinba utazott *Cavour*t értesíteni, hogy a császár szívesen látná őt P l o m b i è r e s b e n. Napoleonnak szokása volt a bizalmas megbízásokra nem czimzetes diplomatákat használni. Nekem is *Conneau* ur volt később kapocsnak kijelölve, (bár személyesen nem ismertem,) ha *Pietri* el volna foglalva. (Gyakran el volt. Ő járt Nizzába is, s keze nyomában »suffrage universel« kelt.)

A plombièresi találkozás (1858. július) prologusa volt az 1859-iki drámának. A részletekről még nincs a fátyol egészen levonva. Az olasz diplomácia történetirői még tartózkodva szólnak róla. Annnyit azonban állithatni vélnek, miszerint Napoleon császár határozott ígéretet tőn, fegyverrel segíteni Piemontot, hogy Ausztria Itáliából egészen kiszorítsa s ék. De a háboru idejének meghatározását a császár magának tartotta fenn. Időközben készüljön Piemont. Tartsa fenn az erkölcsi agitációt Olaszországban. Akadályozza a forradalmi mozgalmakat. Ne közelítsen Ausztriához, ne is provokálja — »nagyon.« De igyekezzen Oroszországot barátjává tenni. Olaszország egységeről nem volt szó. A pápa világi hatalma fentartandónak lett kijelentve, de nagyon összeszorított határok között. Toskána és Nápoly iránt csak kölcsönös tapogatódzás fordult elő, nagyon óvatosan, mindkét részről. Ellenben a savoyai dynasztia számára egy felső-olaszországi királyság alakítása 12 millió lakossal határozatba ment. A francia fegyveres segítség kompenzációjául Savoya átengedése megállapított. Nizzáról azt végezték, hogy majd máskor végeznek, majd a háboru után. Irás nem történt; a dacz- és védszövetség csak hat hóval később köttetett meg.

A mit később *Pietritől*, *Cavourtól* s magasabb helyekről is hallottam, feljogosít azt mondanom, hogy ez a »leírás« lényegében hiteles.

A plombièresi találkozás után több mint négy hónappal (1858. november) *Salvagnoli Vincze*, — ki megbizásából? ez nincs felvilágosítva — emlékiratot nyújtott be a császárnak Compiègneben, melyben az osztráknak francia segítséggel olasz földről kiűzetését

megállapított dolognak vevén fel, az olasz félsziget mikénti felosztásának kérdése tárgyalatik. Ez a compiègnei találkozás a maga idejében nem kis zajt keltett. Én azt nem tartom fontos mozzanatnak az események fejlődésében; az tény, hogy a császár hallgatással fogadta a propozíciókat, s én csak azért említem, miszerint alkalmam legyen azt a megjegyzést tenni, hogy a politikai problémák természete határozza meg a történelem ellentállhatlan logikáját; mely kivívja magát, még ha az emberek nem merték is egész nagyságában felfogni, a mozgalom kezdetén, melyet a probléma természete idézett elő. Így történt ez mindig; így történt nálunk 1848—49-ben; így történt Olaszországban. Előadtam e fejezet kezdetén az olasz kérdés történelmi kényszerűségü természetét. Nemzetté lenni, független egységes nemzetté! ez volt a kérdés; ez aspiráció ott volt századok óta minden olasz kebelben, s az egységes nemzeti lét ki is vivta magát. Mazzini és követői mindig fennen hirdették (gyönyörű az a szózata az olasz ifjúsághoz, mely e szavakkal kezdődik: »Ti keressétek a hazát — — és miért nem találjátok meg?«) de mindazon óriási tevékenységben, mely az 59-iki olasz háboru előidőzésében kifejtetett, az olasz egység kérdése soha egy szóval sem fordult elő; nem csak nem fordult elő, de sőt oly tervek állítottak fel, melyek, ha végrehajtásra jutnak, az olasz egység, sok időre, lehet századokra, lehetetlenné tétetik. Ilyen lépés volt a compiègnei javaslat is. Egység helyett négy Olaszországot hozott javaslatba. Ezek egyikét (a közép-olaszországit) *Napoleon Jerome* herczeg uralkodása alatt. A mi annyit tett volna, mint a felosztást a franczia császárság dynasztikus érdekeinek véd-

paizsával fedezni. És az olasz egység még is meglett. Napoleon császár nem csak nem akart egységes Olaszországot, de sőt határozottan ellenzette. És mégis meglett. Egyetlen egy hatalom sem akarta egész Európában; és még is meglett!

Tanulság fekszik ebben a nemzetek számára. Vessenek számot nemzeti létök feltételeivel; s ha e létnek gyökere van a történelemben, mely egyedül teremt nemzeteket, (a természet csak nemzetiségeket állít elő — s a kettő nem egy,) az idő meghozza a valósítást; hacsak a nemzet maga magáról le nem mond. Nemzetnek csak a lemondás halál.

De ha a compiègnei emlékirat nem volt lényeges mozzanat, 1859. január elseje az volt.

Midőn Párisban a diplomáciai kar megtette ujévi látogatását a Tuillériákban, *Napoleon* császár sajnálatát fejezte ki, hogy a barátság Franciaország és Ausztria közt meghidegült.

A hallgatag, de akkor nagyhatalmu ember e kevés szava mennydörgés volt; s ilyennek ismerte azt fel egész Európa; és hogy értelme felől senki se lehessen kétségben, megadta hozzá a magyarázatot *Viktor Emánuel* pár nap múlva a parlamentet megnyitó trónbeszédben, melyben beszélt a fájdalomról, melyet Itália annyi részéből kiáltani hall, s ki mondta szilárd eltökélését: jogaiban bizva várni a gondviselés határozatát.

Ez a »gondviselés« Párisban testesült meg számára. Onnan voltak sugallva a bátor szavak*) s e »gondviselés« csakhamar írásba is adta »határozatát.«

*) Cavour távsürgönye Villamarinához jan. 1. Levele ugyanahhoz 1859. jan. 8.

El volt határozva, hogy *Clotilde* hercegnő, Viktor Emánuel király leánya, *Napoleon Jerome* herceghez nőül megyen.

A herceg január 14-én ment Turinba az esküvő végett, de mielőtt ez megtörténék, császári meghatalmazott minőségben aláírta a véd- és daczszövetségkötetést Franciaország és Piemont között — s ezt a császár »ö r ö m m e l« ratifikálta.

A szövetség feltételei már deczemberben meg lettek állapítva; kevésbé különböztek a plombièresi előzményektől. »Háboru Ausztriának; kikergetni Ausztriát Itáliából. A császár kétszáz ezer francia élén főparancsnoka lesz az összes szövetséges seregnek. A háboru nem ápril vége előtt, de nem később mint legfőlebb júliusban. Szerencsés kimenetel esetére *S z á r d i n i a F e l s ő - O l a s z o r s z á g g á* lesz. Megkapja nemcsak Lombárdiát és Velenczét, hanem Modenát, Pármát, Romagnát és a legácziókat is. (Ez előny volt Plombières felett.) A pápa világi hatalma fentartatik, de Rómára és a római provinciára szorittatik. Közép-Olaszország független állammá szerveztetik. (Ez hátrány Plombièreshez képest.) Nápoly nem emlittetik. — *S a v o y a* a francziáké lesz. — *Nizza* felől a háboru végével határozandnak.«

Igy adja elő ezt *Bianchi* diplomáciai történelme, *Cavournak Villamarinához* intézett levelére (1858. decz. 24.) hivatkozva. Mire én csak annyit jegyzek meg, hogy a legácziók s Romagna iránti állapotás nem látszik összehangzásban lenni *Napoleon* császárnak a háboru megnyitásakor kibocsátott proklamációjával; sem azal a mit a bolognai küldöttségnek adott válaszból *Valeggioban* a császári főhadiszálláson hallot-

tam.*) Nizzáról pedig *Cavour* gróf pozitíve mondotta előttem s *Pietri* előtt, midőn a villafrankai béke ellen ki-tört, hogy annak átengedése kikötetett s elfogadtatott.

Akármin legyen is ez: daczára az elhatározott háborunak, ápril végeig, melyen innen a császár nem vélt a háborura készen lehetni, még gyakran oly kétes fordulatot vettek a viszonyok, mintha igazolni akarnák azon angol közmondást, hogy a pohár még akkor is kisikolhatik a kézből, midőn az ajkakhöz emeltetik.

Egy egész viszontagságteljes diplomáciai hadjáraton kellett keresztül hatolni, mielőtt a fegyveres hadjárat megkezdetnék.

E diplomáciai hadjáratban tűnik ki leginkább *Cavour* gróf mély belátása, bámulatos ügyessége s a csodálatig fáradhatlan tevékenysége.

A főnehézséget Anglia okozta. Már a whig kormány sem jó szemmel nézte a szándokot, hogy az olasz félsziget territoriális berendezése megváltoztassék. Azon hibás nézpontról indulva ki, hogy az olasz kérdés reformokkal megoldható: ez irányban ugyan határozott állást foglalt, miként a párisi kongresszusnál is láttuk, de mindennek ellene nyilatkozott, a mi ezen tulmegyen. De miután 1858-ban a toryk kerültek kormányra, ezek, kiknek politikai dogmájuk még mindig az 1815-ki szervezet volt, már épen mindent elkövettek, mindent megkísérlettek, miszerint az olasz háborúnak elejét vegyék, s Ausztriát olasz birtokaiban bizto-

*) Bolognából — mely az osztrák őrség kivonulása után forradalmi nyilatkozatot tőn — küldöttség ment a császárhoz azon kéréssel, hogy az ő ügyöket is karolja fel. Értesülésem szerint azt kapták válaszul, hogy ha az osztrák ellen keltek volna fel, az más volna, de ők bevéárták míg az osztrák elhagyta Bolognát s azután csináltak forradalmat. Hát ki ellen? a pápa ellen. A francziák nem a végett jöttek Olaszországba, hogy a pápát birtokaitól megfoszszák.

sítsák. Mondhatni: lázas tevékenységet fejtettek ki ez irányban Európa minden szögletén: Párisban, Szentpétervárott, Berlinben, Bécsben, Turinban, Rómában, Nápolyban, s az olaszországi kis udvaroknál, és osztrákbarát tendenciáikkal, a francziák császárijának számításait nem egyszer megzavarták.

Az angol diplomácia minden egyes helyen más-más hirt pengetett. Párisban a demagógia véres rémét idézgette fel, mely a háboru által óriási arányokra fogna növekedni. Turinban azzal izgatott, hogy ha Piemont francia segítségre támaszkodva még egyszer harcra kél az osztrák ellen: vagy legyőzetik, s akkor örökre vége van, vagy függeteg állásba kerül Franciaország irányában, tönkre teszi fináncziáit, elpazarolja országa gazdagságát, veszélybe ejti szabadelvű intézvényeit, a nélkül, hogy az olaszok ragaszkodását megnyerné, mert egy olasz tartomány sem akar Piemonthoz aggregáltatni. Bécsben pedig azzal fenyegetőzött, hogy ha Ausztria nem mond le a fegyveres avatkozásról a pápai tartományokban, ha nem lesz rajta, hogy ott s a többi olasz államokban megnyugtató reformok hozassanak be, a háboru kikerülhetlen s a következesek beláthatlanok. Emlékezetre méltó *Buol-Schauenstein* grófnak válasza, mely a bécsi kabinet irányát meglepőleg jellemzi. »Nem mondunk le fegyveres avatkozási jogunkról, segíteni fogjuk fegyverrel az olasz uralkodókat, ha felkérnek, nem tanácsolunk semmi kormánynak reformokat. Franciaország a nemzetek pártfogójának szerepére játsza magát, mi a dynasztikus jog pártfogói vagyunk s maradunk.«*)

*) Loftus sürgönye Malmesburyhoz. — Bécs 1859. január 15.

Turinban azonban azzal kecsegtették magokat, hogy bár mennyire ellenezze is Anglia a háborút, ha az egyszer kitör, annyira nem merhet daczolni az angol nép közvéleményével, miszerint Ausztria mellett fegyvert fogjon; de *Napoleon* császár még e részben sem érezte magát biztosnak, miként alább látni fogjuk, ha majd a köztünk volt viszony előadása kerül sorra. Az angol kormány minden követ megmozdító tevékenysége csikarta ki a császártól azon szóbeli nyilatkozatot (lord *Cowley* angol követhez), hogy segíteni ugyan el van határozva Szárdiniát, ha Ausztria által megtámadtatik, de ha Szárdinia lenne a kihívó, nem számíthatna francia segítségre. *Malmesbury* lord angol külügyér erre kormánya nevében komoly hangon tudtára adta a francia kabinetnek, hogy e nyilatkozatot ünnepélyesen jegyzékbe veszi. Ennek következtében kénytelennek vélte magát a császár *Cavourt* utasítani, hogy úgy vigye a dolgot, miszerint Ausztriától jöjjön a támadás. — *Cavour* ezt keresztül vitte.

Még nehezebbé tette az angol kormány *Napoleon* helyzetét az orosz és porosz kormányokkal való viszonyaiban.

Napoleon császár mindjárt a plombièresi találkozás után arra fordította figyelmét, hogy az orosz és porosz kormányok barátságos magatartását biztosítsa. *Napoleon* herezeget Varsóba küldötte egyenesen a czárral értekezni. Az eredmény a barátságos semlegesség kilátásba-helyezése volt, s azon ígéret, hogy Poroszországra is ily irányban fognak hatni; de feltételeket kötöttek ki, melyeknek egyike az volt, hogy Itáliának osztrák uralom alól felszabadítása esetére a császár dynasztikus nagyra vágyásokra ne

gondoljon. — Berlinben azt óhajtották ugyan, hogy az olasz ügyek közegyetértéssel békésen intézteszenek el, de a császár küldöttje azon benyomással ment haza, miszerint nem valószínű, hogy háboru esetén Poroszország az osztrák mellett fegyvert fogjon.

A helyzet azonban bizonytalanabbá vált, midőn Anglia törekvései annyira tért kezdettek nyerni, miszerint a francziák császára azon valószínűséggel látta magát fenyegetve, hogy a dolog formaszerinti mediációvá fog kifejlődni, melyet Poroszország támogatni fog, Ausztria pedig elfogad, s melyet ily viszonyok közt nem lehetne visszautasítani.

Ennek utját vágandó, a császár rábirta Oroszországot, tegye európai kérdéssé az olasz kérdést s indítványozzon kongresszust annak megoldására.*)

Megtette. Az angol tory kormány eleinte dühbe jött e vonás felett, mely az ő köreit megzavarta; fenhangon hirdette, hogy nem veszen részt oly kongresszusban, melyben az 1815-ki szerződések taglalás alá vétetnének, s az olasz félsziget kormányaiban változtatások czéloztatnának; de csakhamar észre vette, hogy a rideg ellenzés rossz számítás; felfogta a kongresszus eszméjét, de körét a maga álláspontjához idomította, s ebben czélt is ért; márczius vége felé Anglia, Poroszország

*) Hogy Oroszország e fellépése francia kívánatra történt, ennek diplomáciai bizonyítványát birjuk 1-ör báró *Brunnow* orosz követ memorandumában lord Malmesbury angol külügyérhez (1850. márczius 10/22), melyben ezt olvasom »d'après le désir de la France le Cabinet impérial a cru devoir prendre l'initiative de cette réunion diplomatique« (az orosz császári kormány engedve Franciaország kívánságának, helyén látta e diplomáciai összejövetel indítványozását magára vállalni) — 2-szor lord Malmesbury utasításában lord Cowley angol követhoz Párisban, 1859. május 5-én, melyben ez áll: »Oroszország kinyilatkoztatta, hogy a kongresszust Franciaország kívánságára indítványozta.«

s Oroszország már a pontozatokban is megegyeztek, melyek a kongresszus tárgykörét meghatározták; meghatározták oly módon, hogy ha ez alapon jön össze a kongresszus, Piemont minden aspirációi hajótörést szenvednek.

A kongresszus megakadályozására Piemontnak — váratlanul — az ellenséges táborból jött egy kis segítség. A három nagyhatalom által elfogadott alappontozatok egyike az volt, hogy a kongresszus meg fogja állapítani a kormányzati reformokat, melyek az olasz népek megnyugtatására szükségesek. Természetesnek látszott, hogy e reformok feletti tanácskozásokból az illető olasz kormányokat nem lehet kizárni, s az is természetes volt, hogy, ha ezek részt vesznek a kongresszuson, Szárdiniát sem lehetend kirekeszteni.

Ausztria pedig, midőn a kongresszuson részt venni késznek nyilatkozott, (csak hogy: az olasz territoriális viszonyok változhatatlanságának, s a közte és a kisebb olasz fejedelemségek közt kötött szerződések sérthetlenségének alapján) dölyfös határozottsággal kijelentette, miként ahhoz soha sem fogja megegyezését adni, hogy a kongresszuson Szárdiniával találkozzék. De érezte, hogy ezt bajosan lenne képes kikerülni, ha a többi olasz fejedelmek a kongresszusban részt vesznek. Tehát ezekhez fordult. Tudtokra adta, hogy ellenzi belügyeiknek a kongresszus tanácskozási körébe-vonását, mert azt független fejedelmi jogaikra sérelmesnek tekintti. Nem süket füleknek beszélt. II. Ferdinánd nápolyi király *Carafa* miniszter által tudtul adta Szentpétervárra (márcz. 30-án), hogy a nagyhatalmaknak nincs joguk az ő országa belügyeibe avatkozni; ily jogot ő soha sem ismerend el. *Antonelli* bibornok kijelentette, hogy nincs oly emberi hatalom a világon, mely a szent

atyát rábírhathná, hogy ily avatkozást megengedjen. Toskána, Párma, Modena csatlakoztak e nézethez. A modenai herceg (ugyanaz, ki horvát határőröket akart telepíteni Franciaországba) már előbb (márcz. 11-én) kijelentette az angol ügynöknek: *Scarlett* urnak, hogy miután a *Cavour* által pártfogolt gonosztevők (facinoros) alattvalóit lázadásra iparkodnak bujtogatni, ő osztrák fegyverekre támaszkodik. Ám legyen háboru, ő ugyanis mint olasz fejedelem, ugy is mint osztrák főherceg Ausztriával áll, ha kell Ausztriával dől, de nem tágit Ausztriától.

Azonban míg ezek kétségessé látszottak tenni a kongresszus összejövetelét, másrészt Anglia tevékenysége folytán a viszonyok azzal fenyegették Szárdiniát, hogy a kongresszus az ő kizárásával s az olasz fejedelmek nélkül is összejöhet. És e tekintetben *Cavour* még a francia kormánynál is ellenséges indulattal találkozott. Nevezetes dolog az, (mit a történetírónak e kor eseményeinek felfogásánál szem előtt is kellend tartania), hogy *Napoleon* császár politikája minisztériumának politikájától gyakran eltért, ezzel nem egyszer ellenkezett is. A császár politikájába miniszterei gyakran be sem voltak avatva, sem végrehajtásában alkalmazva. Mi magyarok is csak a császárral, *Napoleon* (*Jerome*) herceggel, (kit legfontosabb lépéseknél hol közvetítőül, hol végrehajtóul alkalmazott) és a császár nem diplomáciai állásu meghittjeivel érintkeztünk. Miniszterei vel nem. Én legalább soha. Ezek nem voltak viszonyainkba beavatva. Legalább 1859-ben nem. Később, midőn *Thouvenel* volt külügyminiszter, a helyzet némileg változott; de nem, mintha a »rendszer« változott volna, hanem mert nemeskéri Kiss Miklós ezredes barátom *Thouvenellel* benső meghitt viszonyban állott, mit esa-

ládi összeköttetés is növelt; s a császár, kinek e viszonyról tudomása volt, e bensőségen fenn nem akadt.

A piemonti kormányali viszonyban is meg volt ez a dualizmus. A plombièresi titokba nem volt francia miniszter beavatva; sem az 1858. decemberben megállapított véd- és dacszövetségi feltételekbe.

Kivéve Napoleon herceget, ki akkoron miniszter volt ugyan, de nem állott a miniszteriummal szolidaritásban, sőt határozott ellentétben állott, s a szövetség megkötésénél sem miniszteri minőségben járt el. Arról a miniszteriumnak nem is volt tudomása. Általában a dolog akként állott, hogy míg az avatott olasz történetírók még akkor is, midőn Napoleon császár már trónvesztett, száműzött volt, tehát sem remény, sem félelem nem lehetett életükre befolyással, fennen hirdetik, miként Napoleon olasz politikájának kutfeje az olaszok iránti rokonszenve volt, melyet sem *Cavour*, sem senki más nem idézett elő; egészen spontaneus jellemmel birt; a császár miniszterei sokszor épen nem barátságos, itt-ott néha ellenséges érzelmeket is tanusítottak Piemont iránt, különösen *Walewskival* *Cavour* soha sem állott valami szivélyes viszonyban. Hidegség, feszültség volt köztük; tán még az sem volna tulzás, ha azt mondanám, hogy gyűlölség.

Abban a kongresszusi kérdésben is, mely a turini kormány törekvéseit még a tizenkettedik óra felé is meghiusulással fenyegette, *Walewski* akként viselte magát, hogy *Cavour* okát látta *Villamarina* örgrófnak Párisba, 1859. márczius 20-án a következőket sürgönyözni: » *Walewski* oly levelet irt ide a francia követnek, hogy vagy el kell vesztenünk bátorságunkat, (gittarci nello scoraggiamento) vagy valamely kétségbeesett tethez kell folyamodnunk« s midőn ennek következté-

ben *Villamarina Walewski*hez fordult, valóságos viharra fejlett beszélgetésük. »Mit akarnak önök?« mondá *Walewski* — »a császár csak nem fog, a császárnak nem kell háborút viselni Szárdínia nagyravágyásának kedvéért! A dolognak békésen kell elintéztetni a kongresszuson, s abban Szárdíniának semmi joga sincs résztvenni.«

E heves lesújtó nyilatkozatra *Villamarina* hevesen, de férfiasan felelt: »Vésse ön jól emlékezetébe, gróf ur,« — mondá — »mi nem fogjuk türni ezt az »affrontot,« melylyel érdekeink és méltóságunk is fenyegettetnek. — — Sem a politika, sem a becsület nem engedi, hogy türjük.« — »Hát egyedül hagyatva mit fognak önök tenni?« kérdé *Walewski*. »Tesszük azt, a mit apáink tettek s mi magunk is tettünk,« felelé *Villamarina*, »kibontjuk a harc zászlaját egyedül, és legyen ön biztos felőle, megvívjuk ellenségeinket minden eszközzel, mely kezünkbe akad; és tekintet nélkül akárkire is a világon, lángba borítjuk Európa négy szögletét. Eleshetünk, de egy vértengerben fogunk elesni. Nemzet bármi kicsiny legyen is, ha hős erénynevelekkéntesik el, biztos lehet, hogy újra felkél, erőteljesebben, mint valaha. (*Villamarina* levele *Cavour*hoz 1859. márcz. 21—22.)

Ah! a mely nemzet sorsát ily férfiak intézik s a mely nemzetnek ily intéző férfiai biztosak, hogy hő honszerelmük férfias határozottságának utjain, őket nemzetik az első arisztokratától kezdve az utolsó koldusig el nem hagyja, annak a nemzetnek bármi kicsi legyen is, van jövődjöje; — — — Piemontnak lett. Olaszország lett belőle.

A dolog nagyon komor színt öltött. *Napoleon* császár *Cavour*t sürgösen Párisba hívatta. Márczius 25-én

ért oda. Akkor lett neki egy (első) emlékiratom benyújtva, mely alább a levelezések között majd előfordul. A háboru biztos kilátásával ment haza; de azon meggyőződéssel is, hogy Piemont és Olaszország irtózatos nehézségeknek mennek elébe, s hogy óriási áldozatokra kell készülniök. Így írta ezt *Cavour* márczius 29-én *Lamarmora* tábornoknak. Egyszersmind azon nézetének adott kifejezést, hogy a háboru még vagy két hónapig késni fog.

Nem késett annyi ideig. Ezt *Cavour* Ausztriának, s Ausztriánál két körülménynek köszönhette.

Az egyik az, hogy a bécsi udvar nagyon harcziás kedvre melegedett. Régóta készült s tetőtől talpig készen fegyverben állt. Belátta, hogy akármit csinálnak is a diplomáták, ezt a viszályt végre is csak fegyver dönti el. Azon — meg kell vallani, nagyon jól gondolt, de szokás szerint nagyon rosszul végrehajtott — nézetre jutott, hogy tanácsos odadobni a harc keztyűjét Piemont arczába, mielőtt a francia seregekkel egyesülhetne. A sikerben nagyon bizott. Nagyon erősnek érezte magát annyival inkább, mert biztosnak vélte (és nem ok nélkül), hogy a német szövetséges gyűlésen többséggel bír: mely Ausztria ügyét Olaszországban a német konföderáció ügyének tekinteni el van határozva, s Ausztria védelmére még azon esetben is hadat üzen a francziák császárjának, ha Poroszország azt ellenezné.*)

Márczius végével a háboru a Rhénusnál még Párisban is jóformán bizonyosnak tekintetett, — *Cavour* legalább márcz. 29-én *Lamarmora* tábornoknak, mint bizonyost írta Párisból, hogy a háboru a Rhénusnál is vivatni fog.

*) Lásd a 4-ik sz. jegyzéket a fejezet után.

A bécsi udvar azonban Poroszországot is reá birni törekedett, hogy vegyen részt a háboruban s támadja meg a francziát a Rhénusnál. Ennek kieszközlése végett *Albert* főherceget, akkoriban Magyarország kormányzóját küldte Berlinbe, ki ápril 14-én érkezett oda.

»Mi, mondá a főherceg, késedelem nélkül berontunk Piemontba, hogy hetvenkedéseért megfenyítsük. Ez első lépésnek nem nagy fontosságot tulajdonítunk, mert biztosak vagyunk, hogy tönkre zuzzuk a szárd hadsereget, mielőtt a francia segíthetné. A dolog komolyabb amott a Rhénusnál, de ott is győzünk, ha kezdet óta együtt tartunk. Ausztria kétszázezer embert ad kontingensül a német szövetségi hadsereghez; a fővezérletet a porosz regensnek (mostani császárnak) engedi át, s kész Poroszországgal váltakozni a diéta elnökségében.«

Hatalmas ajánlat volt; de *Albert* főherceg elfelejtette, hogy a Hohenzollern-háznak teljességgel nem lehet érdekében a Habsburg-házat maga mellett türni, vagy épen elsősége segíteni Németországban. Berlinben még nem voltak készen 1859-ben 1866-ra, de már gondoltak rá. Hát azt felelték, hogy semlegesek maradnak, s fegyverhez csak akkor nyulnak, ha Németország érdekei találnának fenyegettetni.*)

Ausztria azt gondolta: ez sem baj, majd hasznát veszi annak a kétszázezer embernek Itáliában.

Csak ürügyre volt még szüksége, s erre azon (második) körülményt használta fel, hogy mióta csak a kongresszus eszméje felmerült, Ausztria mindig előzetes feltételnek szabta, hogy Piemont fegyverezzen le, s

*) De Launay szárd követ levelei Cavourhoz Berlinből, 1859. ápril 14. és 22.

önkényteseit küldje haza, a mire Piemont, természetesen legkisebb hajlamot sem érezett.

Ennélfogva Ausztria ápril 23-án báró *Kellersberg Ernő* által ultimátumot küldött Turinba a lefegyverzést s az önkénytesek hazabocsátását kevély hangon követelve, különben a háborút megkezdettnek tekintendi. Három nap engedtetett a válaszra.

Cavour ápril 26-án ennyit felele: »Legyen a felelősség azokon, a kik elsőik fegyverkeztek, s fenyegető parancsokat (intimazioni) helyeznek a békés kiegyenlítés méltányos javaslatai helyébe.«

Cavour távsürgönyözött Párisba. Viz alá borította a Lomellinát, (Ticino folyammenti vidék), készült Turint védeni, s türelmetlenül várta az osztrák támadást. — 28-án még nem támadtak. *Cavour* angol fondorkodásokat sejtett; volt is oka reá. De végre mégis 29-kén *Gyulay* osztrák tábornagy százezer ember élén átkelt a Ticinón.

Cavour elérte célját: az osztrák támadott.

Francia seregek kezdtek kikötni Genuában. Akadémikusan szállhattak partra. Angol hadihajók állták el a tért a kikötőben. De mégis partra szálltak.

Napoleon császár május 12-én kötött ki Genuában. *Alea jacta erat*. A koczka el volt vetve.*)

*) Lásd az 5. sz. jegyzéket a fejezet után.

Magyarázó jegyzetek

az I-ső fejezethez.

1-ső szám, a 8-ik laphoz.

»Károly Albert király jegyzékét hajlandó voltam szószerinti értelemben venni.«

Sokszor volt alkalmam Mazzininak kinyilatkoztatni, hogy miután az olasz kérdés ép úgy, mint a magyar, a 49-iki események folytán egyenesen nemzeti lét kérdése, én az ő helyzetében e létérdeknek a republikánizmust alárendelném, s mindent elkövetnék, hogy Olaszországnak idegen uralom alól felszabadítása s független állammá egyesítése végett, a turini udvarral egyetértésre jussak, mert nekem úgy látszik, hogy a szárdiniai király ép oly szerepre van hivatva az olasz szabadság kérdésénél, mint a minőre az erdélyi fejedelmek voltak a magyar szabadság kérdésénél. Mazzini erre azt felelte, hogy ő is kész volna republikánus elveit a nemzeti lét kérdésének alárendelni, ha arról nem volna meggyőződve, hogy Olaszország felszabadítását az idegen uralom alól csakis republikánus jellegű mozgalomtól lehet remélni. Ő számbavett, mondá, minden lehető tényezőt, s bizonyosnak mondhatja, hogy a savoyai háznak esze ágában sincs Olaszország felszabadítására gondolni. Legfőlebb is csak addig emelkednek vágyai, hogy Piemont határait némely olasz tartományok annexiójával kiterjessze, de mindenek felett csak arra gondol, hogy saját trónját biztosítsa. Ez állításának igazolásául a szövegben említett diplomáciai jegyzékre hivatkozott, — ő volt az, ki ezt velem megismertette — és hivatkozott arra, hogy e jegyzék a közép- és dél-olaszországi önkénytesek lelkesé-

dését a fagypontig lehütötte, s az osztrák győzelmet az által lehetővé tette.

Mazzini még 1859-ben is azon nézetben volt, hogy monarcháktól Olaszország semmi kielégítőt nem várhat, és azért ellenkezőleg mint Garibaldi, az 1859-iki háborúnál szenvedőleg maradt.

Én ellenben mindig azon nézetben voltam, hogy politikában az érdektalálkozás határoz, s hogy vannak esetek, midőn az érdekek a legellentétebb elemek közt is találkozhatnak, mint találkoztak az észak-amerikaiak függetlenségi harcában az amerikai republikánusok s az abszolutisztikus Franciaország érdekei. Én hát, mondám, mindig kész leszek a segítséget elfogadni, akár kitől is, ha az hazám függetlenségének visszaszerzéséhez vezethet. Elfogadnám, szoktam volt mondani, magától az ördögtől is, csakhogy vigyáznék, hogy el ne vigyen. E nézetkülönbség miatt szakadt meg köztem s Mazzini közt végkép minden érintkezés, minden viszony, midőn 1859-ben Napoleon császárral s a turini kormányval összeköttetésbe léptünk.

Azonban erkölcsi tartozást teljesítek Mazzini emléke iránt, midőn feljegyzem, hogy Nicomede Bianchi, kinek pedig mint az olasz királyi ház levéltára igazgatójának hiteles okiratok állottak rendelkezésére, nagybecsű munkájában (*Storia Documentata della Diplomazia Europea in Italia dal 1814 al 1861. a VIII. kötet 285. lapján*) ezeket írja:

»Mazzini József az utóbbi 30 éven át legyőzhetlen hittel harczolt az olasz nemzet politikai egységének eszméje, mint minden olasz forradalom közvetlen célja mellett. Az ő tanácsára, kevéssel a villafrankai béke után, a republikánus párt néhány kitűnő tagja a monarchikus párt némely főbbjeihez fordult oly célból, hogy minden erő összpontosíttassék az unitárius forradalom kezdeményezésére Sziciliában. Ez értekezések akkor függőben maradtak, de abba nem hagyattak. 1860. márcziusban újra felvételtek. S ekkor Mazzini helyeselve az alkudozást, márczius 2-án ezeket írta: »Nem az forog fenn, hogy respublika vagy monarchia legyen-e, hanem a nemzeti egység, a lét vagy nem-lét; s ha Olaszország monarchikus akar lenni a savoyai ház alatt, ám legyen (sia pure), s ha a felszabadulás után felszabadítónak vagy nem tudom: minnek

akarja üdvözölni (acclamare) a kiralyt vagy Cavourt, ám legyen. A mit most mindnyájan akarunk, az: hogy Olaszország létrejöjjön (che l'Italia si faccia).«

2-ik szám, a 13-ik laphoz.

»Viktor Emánuel király kormánya hiven örködött az alkotmány épsége felett, még ha e miatt idegen hatalmasok tekintetének fenyegető villámaival találkozott is.«

Orsini rettenetes attentátuma (1858. január 14.), mely annyi ember életébe került, borzalmat keltett mindenütt, s megrettentette Napoleont. A turini kabinet ellenségei felhasználták az alkalmat, hogy a francziák császáraját ellene felingereljék. »Ime a Cavour által szitogatott forradalmi izgatás eredménye, gyümölcse, Sire!« mondá a pápa nuncziusa Napoleonnak, midőn megmenekülése alkalmából gratulált. Az osztrák követ pedig annyira ment, miszerint egyenesen megkérdezé, ha nem véli-e a császár az időt megérkezettnek arra, miszerint Ausztriával egyetértésre jusson a végett, hogy Piemont kényszerítették felhagyni engedékenységevel az olasz emigránsok fondorkodásai és a napisajtó kicsapongásai iránt. (Villamarina, szárd követ jelentése Cavourhoz 1858. jan. 17.) Ez inszinuációk annál kevésbé tévesztették el hatásukat, minthogy egyidejűleg némely oly incidens adta magát elő Piemontban, melyek Saccioni nuncziusnak és báró Hübnert osztrák követnek a vizet malmára hajtották. Egy turini napilap Orsini tiszteletére apológiát tett közzé a királygyilkolás mellett. A cikk szerzője Bianchi-Giovinini Auréle miatt vád alá helyezve, az esküdtszék által felmentetett. Mazzini több napon át tartózkodott Genuában bántalmatlanul, s az ott megjelenő republikánus lap: »Italia e popolo,« a Mazzini pártjának közlönye, egy cikket hozott Mazzinitól, mely a január 14-én csakugyan elkövetkezett eshetőség alkalmára a pártnak magatartási utasítást adott.

Ez incidensek folytán gróf Walewski, francia külügyér, 1858. január 22-én a turini francia követ: La Tour d'Auvergne hg által jegyzéket adatott be Cavour grófnak, melyben a nélkül, hogy részletes javaslatokba bocsát-

koznék, a kormányok szolidaritásának nevében erélyes intézkedésekre szólította fel a turini kormányt az »olasz demagógia« ellen, mert, ugymond a kormányok itt nem politikai véleményekkel állanak szemben, legyenek azok bármi merészek, bármi ellenségesek Európa jelen politikai rendje iránt, hanem egy vad felekezet (secta) követőivel, kiknek a királygyilkolás és orgyilkosság hitágazatai közé tartozik, kik tehát magukat ez által a polgáriasult társadalom törvényein kívül helyezik.

C a v o u r gróf, a mint a franciaia követ neki ez ingerült hangon tartott jegyzéket felolvasta, nyomban szóval, egész nyugodtsággal csak annyit felelt: »Királyom kormánya minden lehető meg fog tenni, hogy az ily gaz attentátumok ne ismételtessenek. Gonddal leszünk, hogy a sajtó-törvények erélyesen alkalmaztassanak. Az eddiginél is nagyobb figyelemmel fogunk felügyelni a menekültekre, s nem fogjuk megengedni, hogy akárki is közülök Piemont vendégszeretetével büntetlenül visszaéljen. De midőn e szerint őszintén hajlandók vagyunk a franciaia kormány igazságos kívánalmainak eleget tenni, azon határok között, melyeket az ország alaptörvényei elénkbe szabnak, egyszersmind kötelességünknek tartjuk a párisi kabinet figyelmét azon tényre felhívni, hogy folyvást haladványos arányban szaporodik a menekvők száma, kik a többi olasz tartományokból Piemontban keresnek menedéket. Ha a baj gyökeres orvoslata óhajtatik, azon kell lenni, hogy megszűnjenek az okok, melyek a bajt előidézik.«

E válasz felett annyira elkeseredett W a l e w s k i, hogy a turini követ: V i l l a m a r i n a örgróf előtt a következő kifakadásra engedte magát ragadtatni: »Tudják meg önök, hogy mi el vagyunk határozva a végletekig menni, és azon országokba, melyekből az orgyilkosok és konspirátorok ki nem üzetnek, mi magunk fogunk elmenni, őket saját kezeinkkel még a föld gyomrában is felkeresendők.«

Ez aztán fenyegetés volt a hatalmas Franciaország kormányától a kicsi Piemontnak. S e fenyegetésre négy követelés következett. 1. Tiltassék el az »Italia e popolo« további kiadása; 2. tiltassék meg a politikai menekülteknek a hirlapokba írni; 3. a külfejedelmek és kormányfőnökök el-

leni sajtóvétségek esküdtszék nélkül ítéltessenek; 4) Bianchi-Giovinini s a zavargó emigránsok az országból kiüzessenek.

Cavour a törvényre tette kezét s azt felelte: »nem! előttünk s királyom előtt a törvény szent. A ki vét a törvény ellen, a törvény büntető karja utoléri. De államcsinyt nem követünk el semmi fenyegetésre, semmi érdekért.«

Napoleon császár személyesen is közbelépett. Beszölt Szárdínia képviselőinek Itália függetlenségéről, mint szive legédesebb óhajáról. Figyelmeztette őket, hogy reményeik teljesülése a francia szövetségtől függ; hogy másról, s különösen Angliától, foganatos támogatást nem várhatnak. Ő nem fenyegetőzött. Tisztelettel szólott a szárd kormány méltóságos magatartásáról. De kérte őket, tegyenek ő érte is valamit, ne tegyék a szövetséget lehetetlenné.

De Cavour nem tágitott egy hajszálnyira sem a törvénytől. A dolog vége mindössze is az lett, hogy egy törvényjavaslat, mely már két év előtt (1856. áprilisban) nyújtatott be De Foresta által a képviselőháznak, a külhatalmak elleni összeesküvésekről, a politikai gyilkosságokról és az esküdtszék-alakításról sajtóvétségi ügyekben, a kamara által tárgyalásba vétetett s elfogadtatott.

A francia kormány teljességgel nem volt hajlandó ezzel megelégedni, de Napoleon — becsületére legyen mondva — megelégedett. Magához hívatta a szárd követet: Villamarina ögrófot, s így szólott hozzá: »Hálával fogadom a piemonti parlament eljárását. Biztosítom önt, hogy sohasem fogom elfelejteni Piemont loyalis magaviseletét személyem iránt« — s ezzel mintegy más tárgyra térve, (pedig dehogy tért) ama közömböseknek hangzó, kevés szavakkal nagy határozatot jelző modorban, mely neki sajátja volt, azt kérdé Villamarinától: »Hát a casalei és alessandriai várak uj erődítési munkái haladnak-e?« — »Sire!« felelé Villamarina, »mi folyvást készülünk a nagy napra.« (Villamarina levele Cavourhoz 1858. május 29.)

S ezzel a fenyegető válság véget ért.

De még érdekesnek tartom megemlíteni, hogy, midőn a vita Walewski fenyegetése és dolyfös követelései által az elmérgesedés legnagyobb fokára hágott, Cavour 1858. február 9-én Villamarinának Párisba a következő utasítást

küldte: »Bátorság! Képviselje ön felemelt fővel továbbá is a nagylelkű királyt, s annak loyális kormányát, a mely a mint sohasem fog alkudozni a rendetlenséggel, úgy semmi esetben sem engedendi magát megfélemlítettetni hatalmas szomszédainak fenyegetései által. Folytassa ön a diplomáciai küzdelmet, méltósággal, mérséklettel, de a nélkül, hogy csak egy lépéssel is meghátrálna. Ha elvesztendené ön a reményt, hogy kiszolgáltatik számunkra a tartozott igazság, el fog ön jönni, hogy felöltse ezredesi egyenruháját, s védeni fogja királya kíséretében a haza méltóságát s becsületét.«

»Károly Albert Oportóban (számkivetésben) halt meg, hogy fejét meg ne hajtsa Ausztria előtt, — a mi ifju királyunk elmegyen meghalni Amerikába, vagy nem egyszer, de százszor is inkább elesnék alpeseink lábainál, mintsem hogy egyetlenegy folttal meghomályosítsa nemes fájának régi szennytelen becsületét.« stb.

Korunkban, hol a jog, s a népeknek a joghoz forrott szív-érzelme oly igen sokat szenvedtek, jól esik az ember lelkének király és miniszter személyében a történelem aranykönyvének ily magasztos alakjaival találkozni, kik előtt a jog, a szabadság, s a törvény megtartásának kötelessége annyira szent. És bizony-bizony ez a legjobb politika is. Jöhetnek idők, (jönni fognak,) midőn a történelem e szót: »király«, csak a multak hagyományyaiból ismerendi, de a mig monarchiák vannak, a történelem logikájának néha lassu, de mindig kérlelhetlen ítélőszéke mindig igazolni fogja azt, hogy az alattvalók jogának tiszteletben-tartása s a népszabadság hű védelme a legbölcsebb uralkodói politika, mert ez a népek igazi, valódi szeretetével veszi körül a trónusokat, s bizony-bizony mondom, csak a népek igazi szeretete nyujthat a trónok számára oly rendithetlen sziklaalapot, melyet a pokol kapui sem dönthetnek meg. Minden egyéb csak homokalap, melyet az emberi dolgok viszontagságainak szele elseper. — Oh, hogy ezt oly nehéz a hatalmasokkal megértetni!

(E nevezetes epizód részleteit Nicomede Bianchi már idézett diplomáciai történelméből merítettem.)

3-ik szám, a 30-ik laphoz.

»Ausztria a szárd polgárokká honosított ombárd-velencei menekvők birtokait birói eljárás nélkül lefoglalta.«

Ez a lezárolás nagyon csunya vonása volt az osztrák kormányzati rendszernek. Ausztria 1850. decz. 20-án kelt császári dekretum által az osztrák alattvalói jogoktól megfosztottaknak s kötelességek alól feloldozottaknak nyilatkoztatta ki mindazon lombárdiai és velencei emigránsokat, kik három év alatt hazájukba vissza nem térnek. Ennek következtében az osztrák alattvalói viszonyból ekként kirekesztett emigránsok közül többen magukat szárd polgárokká honosították, tehát mint már nem osztrák alattvalók Lombárdiában és Velenczében birt jószágaik élvezetére nézve oly jogi tekintet alá estek, mint akármely más idegen, kinek ott birtoka van. — Ennek daczára Ausztria egy Mazzini-féle felkelési kísérlet folytán minden emigráns birtokait — ezekét is — legkisebb birói eljárás nélkül sequestrálta s jövedelmeit elkobozta. S midőn a szárd kormány ez ellen, saját alattvalóit védendő, azon kétségbevonhatlan jogi alapon tiltakozott, hogy birtokot nem szabad elkobozni a nélkül, hogy a birtokos biróilag oly vétségben elmarasztaltatnék, mely törvény szerint birtokelkobzási büntetést von maga után: Ausztria azt felelte, hogy törvényes vagy nem törvényes az elkobzás, neki az mindegy, elég, hogy a császár, felsőségi hatalmának teljességében, azt szükségesnek itéli. Ő azt nem kutatja, hogy vétkes-e valaki, vagy nem. Nem teszen különbséget emigráns és emigráns között. Mindannyian vétkesek. A desperátusabb forradalmárok merényleteket csinálnak. Az ovatosak, mérsékelték pedig lesik, hogy a merényletekből hasznot huzhassanak. Ausztriának e birtoklefoglalások a kezességnek egy nemét nyújtják az emigránsok magaviseletére nézve, meg kárpótlásul is szolgálnak a zavargások által okozott károkért és költségekért. Aztán ha Ausztria denacionalizálta is az emigránsokat, arra nem hatalmazta fel őket, hogy magukat más országban naczionalizálják, kivált a szomszéd forradalmi szellemü Szárdiniában!!

Ily gyönyörűségesek az osztrák császári felsőség teljességének (plenitudo potestatis imperialis) igazságügyi maximái S a nyugati hatalmoknak annyira szívéükön feküdt az, hogy

Ausztria valamikép meg ne nehezteljen, miszerint még ily ügyben sem merték Piemontnak nyíltan, határozottan pártját fogni. Mindössze is csak holmi sima glacé-keztyüs kéréseket kockáztattak. Természetesen haszontalanul. A dolog évekig meg évekig huzódott, s Ausztria e sequestrumokból milliókat és milliókat rakott zsebre.

4-ik szám, a 61-ik laphoz.

»Ausztria biztosnak vélte, hogy a német szövetséges gyűlés Ausztria ügyét Olaszországban el van határozva a maga ügyének tekinteni.«

Lord Loftus Ágost, Anglia követe a bécsi udvarnál, 1859. január 27-én Malmesbury lordnak a következő jelentést tette:

»Bizalmasan (privately) értesítve vagyok, hogy Buol gróf csaknem minden kisebb német kormánytól a legkielégítőbb biztosításokat vette, hogy Franciaország ellenséges magatartását Ausztria ellen határozottan helytelenítik, s háboru esetében Ausztriával szövetkezendnek.

Buol gróf legközelebb nagy meglegedését jelentette ki előttem az egész német sajtó hangja és szelleme felett, és oda nyilatkozott, hogy ha a francziák császára a német nemzet üterét akarta megtapintani, nagyon üdvösséges leczkét (most salutary warning) kapott, s ha azon reménnyel áltatta magát, hogy Németországot meghasonlásra viheti, e reményével a legnagyobb mértékben kudarcot vallott.«

Lord Loftus tökéletesen jól volt értesülve a német közvélemény felől.

Hogy a kisebb német fejedelmek Ausztriához szitottak, az nem meglepő, de hogy a német nemzet, s különösen hogy a szabadelvű párt egyszerre annyira barátjává lett a bécsi udvarnak, miszerint annak védelmére Németországot még háboruba is kész legyen keverni, ez olyan dolog, a mit csak az képes megmagyarázni, hogy a »nemzeti gyűlölet« (a francziák iránt) hatalmas szenvedély, mely minden tekintetet háttérbe szorít.

Mert hát a német nemzetnek általában, de különösen a német szabadelvű pártnak igen sok oka volt a panaszra az

osztrák ház ellen. Annak köszönhető főképen, hogy az 1848-iki mozgalom úgy nemzeti egység, mint szabadsági vívmányok tekintetében meghiusult. Nagy volt e miatt a harag és boszankodás a bécsi udvar ellen Németországban 1859-ig. De a mint valószínűvé vált, hogy az olasz kérdés miatt háborura kerülhet a dolog Franciaország és Ausztria közt, a francia-gyűlölet erőt vett minden fájdalmas emlékezeten s a német nemzet pártkülönbség nélkül Ausztria ügyét még Olaszországban is a német szövetség ügyének tekintette. Csaknem az egész német sajtó napról-napra növekedő szenvedélylyel hangoztatta, hogy a ki Ausztriát akarhol, bár nem is a német szövetséghez tartozó birtokaiban bántja, az Németországot bántja, s e csodálatos fogalomból indulva ki, a német nemzet harcziasszellemének feltüzelésére azon teljességgel nem indokolt inszINUÁCZIÓHOZ folyamodott, hogy a francziák császára nagybátyjának világhódító szerepét akarja ismételni.

Az izgatottság már február hónapban annyira ment, miszerint *Jerningham* angol ügyvivő Stuttgartban, *Neuráth* bárónak, a württembergi államtanács elnökének nyilatkozatára hivatkozva, febr. 26-ról azt jelenté az angol külügyérnek, hogy Németország ötven év óta nem volt annyira ingerült, mint ez alkalommal. Anglia többi politikai ügyvivői is mind ily értelemben tudósították kormányukat. — Elégnek tartom a helyzet ismertetésére e jelentések közül arra hivatkozni, melyet *Ward* angol főkonzul Lipszében, márcz. 3-án lord *Malmesbury*hez intézett. Ebben a következők olvashatók:

»Az események fölelevenítették a német nemzetben azon szellemet, mely által 1812—15-ben I. Napoleon uralma elleni harcaiban lelkesülve volt.«

»A bajor képviselőház febr. 23-iki ülésében a lókvitel tilalmának egyhangulag történt megszavazása alkalmával igen indulatos, harcziasszavazások tartottak Franciaország ellen.«

»A hannoverai országgyűlés febr. 24-én határozatilag felhívta a kormányt, tegye meg a szükséges intézkedéseket, hogy minden támadás az osztrák ellen a német szövetség egyesült ereje által visszaveressék.«

»Stuttgartban 39 képviselő felhívást intézett az állandó bizottsághoz, mely az országgyűlési szünet alatt együtt ül,

hogy a württembergi kormány haladéktalanul védelemről gondoskodjék Franciaország ellen.«

»A nasszaui országgyűlés Wiesbadenben a hadi költségvetést minden legkisebb vitatás nélkül, hangos helyeslés közt szavazta meg.«

»A weimári országgyűlés erős kifejezésekben nyilatkozott a francia követelések ellen.«

»Még magában Lipszében is, hol rendszerint a kereskedelmi nézetek birnak tulsulylyal, a helyörség parancsnokának tiszteletére adott nyilvános lakomán lelkesedéstől özönlő beszédek tartattak, Ausztria olaszországi jogainak fenntartása mellett, s Radeczky és annak lombárdiai hadjárata emlékére, riadó tetszés közt, poharak ürittettek.«

»Az összes német sajtó alig egyetlen hirlap kivételével Ausztria mellett foglalt állást. Azon nézet, hogy Franciaország a szerződéseket meg akarja sérteni, s hogy a törvényes jog Ausztria mellett szól: minden tekintetet háttérbe szorít, még a szabadelvű párt is elfelejtette régi sérelmeit Ausztria ellen, elfelejtette, hogy Ausztria mennyi ellenszenvet tanusított minden politikai javítás ellen Németországon.«

»Ilyenek lévén a körülmények, igen valószínű, hogy ha a mediáció meghiusul s a hadi készülétek folytattatnak, a német szövetségi gyűlés Ausztria ügyét Franciaország ellen saját ügyének fogja elfogadni. Annyival inkább, mert ily határozat végett nem is szükséges, hogy a szövetséges terület legyen megtámadva, minthogy az 1820. június 8-án megállapított bécsi végleges okmány 47-ik czikke azt rendeli, hogy ha a szövetség valamely tagja nem-német birtokaiban támadtatnék meg, a konföderáció köteles őt megvédeni, feltéve, hogy a szövetséges gyűlés ily támadásban veszélyt lát a német szövetségi területre. Már pedig a közvélemény jelen hangulata mellett a frankfurti gyűlés bizonyosan nem fog abban nehézséget látni, miszerint elhatározza, hogy Ausztria fenyegetve lévén Franciaország által olasz birtokaiban, ez veszélyt foglal magában a német szövetségre.«

Említésre méltó, hogy a németek imigy forrongó ellenes indulata Napoleon császárt legalább kezdetben nemhogy megdöbbsentette volna, hanem inkább ingerelte.

A német izgatottságra a »Moniteur« márcz. 15-ikei száma egy büszke hangon tartott hivatalos cikkben válaszolt. E cikkben ugyan a leghatározottabban vissza van utasítva az ellenséges indulatnak még csak árnyéka is Németország irányában, de e visszautasítás oly hangon van tartva, mintha egyenesen tudtára akarta volna adni Napoleon a németeknek, hogy teljességgel nem fél tőlük, s nem hagyja magát az olasz ügyeket illetőleg szándokaiban a németek hetvenkedése által megzavartatni.

Nem lesz érdektelen e cikkből egy pár szakaszt idézni:

»Németország egy része a francia császári kormány nyugodt magaviseletére a legmeggondolatlanabb riadalmakkal (alarmes) felel. Egy oly feltevés alapján, melyet semmi sem igazol, s minden visszautasít, az előítéletek felébrednek, a bizalmatlanság felszítogattatik, a szenvedélyek féket vesztenek, s egy valóságos keresztes-háború hirdettetik Franciaország ellen a német sajtóban, és a szövetséges államok némely kamaráiban. Nagyrovágysokkal vádolják Franciaországot, melyek határozottan megczáfoltattak, hódításokra-készülést fognak reá, mikre nincsen szüksége, s rágalomhoz folyamodnak, miszerint Európát oly támadások rémeivel rettegtessék, melyek csak képzeletben léteznek.«

»A kik a német hazafiságot ekként tévutra vezetik, az időszámítást hibázták el. El lehet róluk mondani, hogy sem nem feledtek, sem nem tanultak semmit is. Elaludtak 1813-ban, s egy félszázados álom után oly érzelmekkel s oly szenvedélyekkel ébrednek fel, melyek a történelem sirjába vannak temetve, s melyeknek a mai időben nincs értelmök. Vizionárius rajongók, a kik erőnek erejével meg akarják védeni azt, a mit megtámadni senki még csak nem is álmodik.«

»Ha meg nem volna győződve, hogy a német nemzet többségének érzelve e gyanakodásokat megczáfolja, a francia kormánynak joga volna magát általuk megsértettnek érezni, s bennök nem csak igazságtalanságot, hanem politikájának függetlenségére irányzott támadást is látni. A kérdés, mely e mozgalmat a Rhénusnál felidézte, nem fenyegeti Németországot, de Franciaországot, mint európai hatalmat érdekli. S ez a mozgalom sértő volna, ha komoly lehetne, mert tagadásba venné azt, hogy Franciaországnak joga van befo-

lyását Európában éreztetni. Egy oly nagy nemzet élete, minő a francia, nincs saját határai közé szorítva, az egész világon nyilatkozik az, azon jótékony cselekvés által, melyet nemzeti hatalmának s a civilizációnak előnyére gyakorol. — — — A francia nemzet érzékeny saját becsülete iránt. Fenyegetések őt felingerlik. Engesztelékenységgel lecsillapítja.» — —

Hát biz ez tagadhatlanul büszke beszéd volt. — Én ehhez a kulcsot abban vélem feltalálni, hogy a francia kormánynak akkor nem volt oka attól tartani, hogy Poroszország a németek harcziás hajlamaiban osztozik, azt pedig tudta, hogy a németek lármája Poroszország nélkül üres hang marad. A »Moniteur« idézett cikke csakugyan határozottan különbséget tesz Poroszország s a többi német államok közt. Nagy elismeréssel nyilatkozik amannak tartózkodásáról, (attitude réservée) s azt mondja, hogy ez a tartózkodás »sokkal előnyösebb Németországra, mint azoknak elragadtatása, kik az 1813-iki előítéletekhez kapcsolt boszu indulatára hivatkozásokkal annak teszik ki magukat, hogy Franciaországban a nemzeti érzelmet felingerlik.«

Ugylátszik azonban, hogy Poroszországnak ez ellentétbe-helyezése a német közvéleménnyel, Németországban rossz vért csinált, s általában a »Moniteur« cikke olajat öntött a német izgatottság tüzére. Anglia diplomáciai ügyvivője a német szövetségnél: Sir Malet A. legalább azt jelentette Malmesbury lordnak márcz. 25-ről Frankfurtból, hogy »a Poroszországra halmozott dicséret azt hamis állásba helyezte, s ép ellenkező hatást tett, mint a minőre számítva volt. A porosz kormány hivatalosan ugyan nem nyilatkozott Ausztria mellett, de a porosz sajtó, két (a kölni és elberfeldi) lap kivételével, indulatos hangon vitatta, hogy Ausztria ügye Olaszországban a német szövetség ügye.«

Általában az ingerültség Németországban folyvást növekedett s úgy látszik, hogy a »Moniteur« idézett cikkének tévesztett hatása némi meghökkenést idézett elő a Tuillériákban, mert egy második cikk ápril 10-ről már egészen más hangon szól a németekhez.

Ennek alaphangja az, hogy a francziák császára őszinte barátja a német nemzetiségnek, sőt a német egységnek

sem ellensége. »Franciaország politikája nem szokott kétféle mértékkel mérni,« így szól a cikk. »A mit Olaszországban tiszteletben akar tartatni, azt tiszteletben fogja tudni maga is tartani Németországban. Nem mi vagyunk azok, kik magukat fenyegetve érezhetnök egy oly »nemzeti« Németország példája által, mely a maga szövetséges szervezetét összhangzásba hozza azon egységi irányzatokkal, (tendences unitaires) melyekre a Z o l l v e r e i n nagy kereskedelmi egyesülésében az elv már letétetett.« *)

De bizony e második, (hizelgő hangu) cikk is ép úgy eltévesztette hatását, mint az első, mely fenyegető hangon volt tartva, — elannyira, hogy lord L o f t u s Ágost, angol követ a bécsi udvarnál, ápr. 21-én azt írta az angol külügyérnek, miként »semmisen ébresztette fel inkább Németországban a bizalmatlanságot és gyanakodást Franciaország szándokai iránt, mint amaz ömlengések, melyeket a »Moniteur« ápr. 10-iki száma a német nemzethez intézett.«

Kevéssel a »Moniteur« első cikke után a francia sugallatra Oroszország által indítványozott kongresszus eszméje került szőnyegre, s mintán sokféle változatokon ment keresztül, ép azon időben, midőn Ausztria hadizenet-értelmű ultimátumot küldött Turinba, a dolog annyira ment, hogy a kongresszus összejövetele már bizonyosnak volt tekinthető, mert a legfőbb nehézséget kezdet óta az okozta, hogy Szardínia nem akart a lefegyverzésbe belenyugodni. W a l e w s k i gróf

*) Nagyon nevezetes nyilatkozat ez. A történetírókra tartozik, felette itéletet mondani. Nekem e nyilatkozat idézésénél eszembe jutnak III. Napoleon szavai, melyeket nekem néhány héttel később mondott: »Két Németország hagyján, de egy Németország nem; ça ne me va pas.« Mire én a császárnak ama saját szavaival feleltem: »a lehetetlent sohasem kell akarni.«

Különben tökéletesen igaz, hogy a Z o l l v e r e i n-nal Németország politikai egységére az alap le volt téve. Vámegység előbb-utóbb politikai egységre vezet. A bécsi udvar 300 éves unitárius törekvései összesen nem tettek annyit Magyarország politikai önállásának feloldozására, mint az 1867-ben elfogadott osztrák-magyar »Zollverein.« — Valóban csodálatos, hogy ezt Deák és pártja meg nem fontolták, ha már azon súlyos anyagi bajokkal nem gondoltak is, melyeket két egészen különböző közigazgatási egésznek összeolvasztása kikerülhetlenül maga után von.

azonban Malakoff hercegnek (Pelissier, francia követ Londonban) azt távsürgönyözözte márcz. 19-én, hogy »Piemont az előleges és együttes lefegyverzésbe beleegyezett,« (a mi felett én — megvallom — csodálkozom) tehát a kongresszus összejövedele egyenesen csak attól függött, hogy a lefegyverzésbe Ausztria is beleegyezzék. Ausztria azonban a Turinba küldött ultimátumtól mindamellett sem akart elállani, hogy a nagyhatalmak által figyelmeztetve lön, miként, ha Ausztria kezdi meg a háborút, magát ez által tökéletesen izolálja. Nem engedett. — Ez átalkodottságnak okát lord Loftus Á. márcz. 28-ikai hivatalos jelentésének e szavaiban találjuk:

»Annyira erős itt (Bécsben) a meggyőződés, hogy a francziák császára háborura van elhatározva, s katonai készülődésekre akar csupán időt nyerni, miszerint az osztrák kormányt azon czél vezette az eldöntő lépésre, hogy a francziát megelőzve Szárdiniát leverje, mielőtt Franciaországból elegendő segítséget kaphatna.«

Akárminők voltak is Napoleon császár szándokai, az mégis tény, hogy tetteleg Ausztria kezdte meg a háborút.

Tehát nem ő támadtatván meg, hanem ő támadván, »casus foederis« közte s a német szövetség közt többé semmi magyarázat szerint fenn nem forgott. Hozzájárult ehhez, hogy Ausztria e fellépése nagy visszatetszést szült a nagyhatalmaknál, sőt azok részéről határozott kárhoztatást idézett elő.

Az ember azt gondolná, hogy e körülmények a német közvélemény s kisebb német kormányok osztrák-baráti harczias szenvedélyét lehűtheték. De teljességgel nem hűtötték le. — Ward főkonzul márcz. 28-áról kétségtelen tény gyanánt jelentette az angol kormánynak Lipcséből, hogy Ausztria hadizenete Szárdiniához helyeseltetik, s ügye teljességgel nem vesztett népszerűségben e miatt a németeknél. Hasonló helyeslést jelentett sir Malet A. Frankfurtból; a hannoverai angol megbizott: Gordon jelentése szerint pedig (márcz. 29-ről) Hannoverában, Brunswickban, Oldenburgban határozottan a mellett voltak, hogy Németországnak segítenie kell Ausztriát Franciaország ellen, mert bizonyosnak tartották, hogy Napoleon császár előbb-utóbb meg fogja támadni a németeket, tehát jobb be nem várni, hogy Ausztria legyőzetvén, tehetetlenné váljék Németországot segíteni.

A harcziás szellem annyira ment a németeknél, Ausztria annyira bizonyos volt a felől, hogy a német szövetséges gyűlés többsége meg fogja számára szavazni Németország részvételét a háboruban, miszerint a porosz kormány szükségességnek látta, ügyvivőinek a német udvaroknál körlevélben tudtul adni, hogy miután Ausztria mint támadó lép fel, tehát »casus foederis« teljességgel fenn nem forog: a porosz kormány nem engedi magát Ausztria által háboruba sodortatni, minden ily törekvésnek a leghatározottabban ellent fog állani, s nem is hagyja magát a szövetséges gyűlés többségének bármely szavazata által is e határozatától eltéríteni; sajnálni fogná, ha e miatt szakadás történnék a német szövetségben, de a felelősség azokra hárulna, a kik őt akarátja ellenére háboruba bonyolítani törekszenek.

Daczára a porosz kormány e határozott tiltakozásának, a kisebb német államok képviselői összebeszéltek május 2-án indítványba hozni és szótöbbséggel elhatározni a szövetséges gyűlésen, hogy Németország Ausztria védelmére részt vegyen a háboruban.

Anglia tory-kormányának (melynek segítségére a németek bizton vélték számithatni) mégis sikerült ennek azon nagyon kétes értelmű nyilatkozattal elejét venni, hogy ha a németek »ily korán« (at this early stage) bele avatkoznak a háboruba, Anglia segítségére ne számitsanak, mert Anglia »jelenleg« (at present) »a létező körülmények közt« (under existing circumstances) semleges akar maradni, tehát Németországnak sem segítséget nem adhat, sem tengeri haderejének közbevetésével a német partokat támadás ellen nem biztosíthatja. (Lord Malmesbury sürgönye sir Malethez május 1-ről, és körirata Anglia ügyvivőihez a német udvaroknál, május 2-ről.)

A történetirónak olvasni kell tudni a diplomácia iratainak sorai közt is, ha az események tömkelegében nem akar eltévedni.

Az angol tory-kormány czirkumspektus nyilatkozatai annyit mindenestre tanusítanak, hogy Napoleon császár nem

ok nélkül kételkedett az angol semlegesség megbizhatósága felől, midőn május első napjaiban ennek biztosítására közreműködésemet igénybe vette.

A bécsi udvar a hadizenet perczében is biztosan számított Németország segítségére. Bizonyoságot teszen erről a császári kiáltvány, melylyel április 28-án Ferencz József császár a »maga népének« (an mein Volk) a háborut tudtára adta.

Meg van a kiáltványban mondva, hogy »a birodalom dicsőséges történelme bizonyoságot teszen arról, miként, ha a forradalom árnyai látszanak terjengeni akarni a világ része felett, a gondviselés gyakran használta (!) Ausztria kardját, miszerint ennek villámával ama árnyakat eloszlassa.« (Mit nem keritenek nyakába a »gondviselésnek« a világ hatalmasai! és minő különös frazeológiával rendelkeznek! Milliók vannak Európában, a kik úgy tudják, hogy »ama árnyak,« melyeket ama kard villáma (!?) elozlatni buzgólkodott, a »szabadság derüje« voltak, ama villámos kard tulajdonkép felhő volt, mely azt a derüt elborította. Mi magyarok pedig történetesen még arra is emlékezünk, hogy volt idő, midőn ama »villámos kard« nem a »forradalom árnyait« oszlatgatta Magyarországon, hanem Magyarország derült egére a forradalom árnyait hozta. De hát így »íródik« a történelem. Aztán tanuljon belőle igazságot az ember fia!)

Miután megdicsérte a »maga népét,« hogy az uralkodócsalád iránti devócióban a világ minden népeinek mintául szolgálhat, s kimondotta, hogy népe a sokszor bebizonyított hűséggel, odaadással és önfeláldozással fog a harezban az osztrák sas mellett állani, mely a nép fiainak segedelmével magasan szálland a becsületben, — a császári kiáltvány e szavakkal végződik:

»Reméljük, hogy nem fogunk egyedül állani a küzdelemben. A föld, melyen esatázni fogunk, termékenynyé tétett német testvéreink vére által, midőn ama védbástyákat (?) megszerezték, melyeket meg is tartottak mind e mai napig. Németország ármányos ellenségei rendszerint ott kezdték játékuakat, midőn benső erejének megtörésére áhítottak. Hogy most ily veszély forog fenn, ennek érzete el van

terjedve Németország minden részein, egyik határtól a másikig, a kunyhóktól a trónusokig. — Mint a német szövetség uralkodó-tagja beszélek, midőn a közös veszélyre figyelmeztetek, s emlékezetbe hívom azon dicső időket, midőn Európa a maga felszabadulását a német nemzet általános forró lelkesedésének köszönheté.«

»Für Gott und Vaterland!«

(Istenért és hazaért!)

(»Für Gott und Vaterland!« Ez az akkori értelmezés szerint Magyarországot illetőleg annyit tett, hogy a magyar ontsa vérét, s haljon meg a bécsi udvar uralkodásáért Olaszországban. Kissé erős kívánság volt, hogy ezt a magyar »hazája ügyének« tekintse. Nem is igen tekintette. Vagy talán »Isten ügye« volt? — Meg vagyon írva: »Istennek nevét hiába ne vegyed!«)

5-ik szám, a 63-ik laphoz.

»Napoleon császár május 12-én kötött ki Genuában. A koczka el volt vetve.«

Viktor Emánuel király kiáltványa »az ország népeihez« rövid volt. A háboru okainak rövid magyarázatán kívül tartalma ennyire szorítkozik:

»Ausztria megtámad bennünket egy hatalmas hadsereggel, melyet, békeszeretetet színelve, az uralkodása alá vetett szerencsétlen tartományokban*), ellenünk összegyűjtött.

*) Viktor Emánuel király »szerencsétleneknek« nevezi e tartományokat, s ugylátszik, e tartományok lakosai is nagyon szerencsétleneknek érezték magukat, különben nem csináltak volna forradalmakat, nem voltak volna permanens konspiráczióális állapotban az osztrák uralom ellen, s ez nem adott volna annyi dolgot a hóhérnak, nem népesítette volna meg tömlőceit lombárd s velencei hazafiakkal; ezek nem kerestek volna ezrenkint idegen földön menedéket a hóhér s a tömlőcz elől, s a bírói ítélet nélküli birtokelkobzás nem duzzadt volna az ország-lási fináncziák bő forrásává.

Szerencsétlen balga olaszok! Ők nem tudták, mennyire »szerencsések«, irigylésre méltóan szerencsések. Ott van ennek »hivatalos,« tehát természetesen »hiteles« bizonyítványa az április 29-iki körlevelben, melylyel Ausztria külügyminisztere (gróf Buol) az osztrák ügy-

Itália népei!

Ausztria megtámadja Piemontot, mivel Európa tanácsaiban szót emeltem közös hazánk ügye mellett, s mivel a ti fájdalmatok kiáltása iránt nem voltam érzéketlen!

Ekként megtörte erőszakkal az egyezményeket, melyeket sohasem tartott tiszteletben. E szerint a nemzet joga teljes erőben van, s én ép lelkiismerettel beválthatom a fogadást, melyet nagylelkű atyám sirjánál tettem. Fegyvert fogva, hogy trónomat, népeim szabadságát s az olasz név becsületét megvédelmezsem, én az egész nemzet jogáért harcolok.

Más nagyravágyásom nincs, mint az, hogy az olasz függetlenség első katonája legyek.«

* * *

vivőknek a küludvaroknál, s általuk a küludvaroknak a háborut tudtul adta.

Előrebocsáttatott ebben, hogy »Lombárdia századokon át a német birodalom hűbére volt, Velence pedig Ausztriának cserébe adatott belga tartományaiért, (hogy nem a velenceiek adták, a kiké volt Velence, s hogy ezek magukért »cserébe« semmit sem kaptak, az természetesen szót sem érdemel,) tehát Ausztria joga minden tekintetben szilárd és kérdésbevonhatlan, azután ekként szól a körlevél:

»De Ausztria kormánya Lombárdiában és Velenczében nem csak jogszerű (legitim) kormány, hanem igazságos és jótékony is. Eme gyönyörű országok virágzása rohamosabban emelkedett, mint annyi évek forradalmának szomorú sorsa után reményleni lehetett volna. Miláno s más híres városok oly gazdagságot tüntetnek fel, mely méltó történelmükhöz, Velence a mély hanyatlásból új, növekvő jólétre emelkedik. Az igazságszolgáltatás rendszeres; műipar és kereskedés virágzanak. Tudomány és művészet hévvel műveltetnek. A közterhek nem súlyosabbak, mint a monarchia más részeiben, s még könnyebbek volnának, ha Szárdinia politikájának fatális következményei nem tennék szükségessé, hogy az állam szaporítsa véderejét, s e végett új jövedelmeket hajtson be. Lombárdia és Velence népének nagy többsége elégedett, s az elégedetlenek száma, kik az 1848-iki leczkét elfelejtették, aránylag csekély, s Piemont folytonos bujtogatásai nélkül még csekélyebb volna.«

Lám, lám, minő gyönyörű kép! Azok a boldogtalanok nem is vették észre, mennyire szerencsések. — A szerencsétlenek!!

III. Napoleon császár a következő kiáltványt bocsátotta közre :

A császár a francia néphez!

Franciák!

Ausztria berontott hadseregével szövetségesünk: a szardíniai király területére, s ez által nekünk háborút izent.

Ezzel megsérti a szerződéseket és az igazságot, — és a mi határainkat fenyegeti.

Minden nagyhatalom tiltakozott e támadás ellen.

Piemont elfogadván a feltételeket, melyeknek a békét kell vala biztosítaniok, kérdés: mi oka lehet e rögtöni támadásnak? Oka az, hogy Ausztria a dolgokat azon végletig juttatta, miszerint vagy neki kell uralkodni egészen az alpesekig, vagy Itáliának szabaddá kell lenni egészen az adriai tengerig, mert Olaszföldön minden szöglet, mely független marad, veszély Ausztria hatalmára.

Ekkorig a mérséklet volt szabályom, most első kötelességem az erély.

Fegyverkezzék Franciaország, s mondja meg határozottan Európának: hódítani nem akarok, de gyöngeség nélkül fenn akarom tartani hagyományos nemzeti politikámat, megtartom az egyezményeket azon feltétel alatt, hogy mások ellenem meg ne sértsék; tiszteletben tartom a semleges hatalmak jogait és területét, de hangosan bevallom rokonszenvelemet azon nép iránt, melynek történelme a mienkkel összefolyik, s mely idegen elnyomás alatt nyög.

Franciaország megmutatta, hogy gyűlöli az anarchiát, tetszésében volt engem hatalommal ruházni fel, mely elég erős arra, hogy tehetetlenekké tegye a rendetlenség ápolóit (fauteurs) s ama régi pártok javithatlan embereit, melyek szünet nélkül ellenségeinkkel alkudoznak (pactiser), — de azért Franciaország civilizáló szerepéről nem mondott le. Franciaország természetes szövetségesei mindig azok voltak, a kik az emberiség javát (amelioration) akarják, s ha kardját kivonja, ezt nem azért teszi, hogy uralkodjék. hanem azért hogy felszabadítson.

E háboru célja tehát az, hogy Olaszország önmagának visszaadassék, s nem az, hogy urat cseréljen; s hogy a mi hatá-

rainknál egy barátságos nemzet legyen, mely függetlenségét nekünk köszönendi.

Mi nem a végett megyünk Olaszországba, hogy rendetlenséget szitogassunk, vagy hogy a szent atya hatalmát megingassuk, kit mi trónjára visszahelyeztünk, hanem megyünk a végett, hogy öt azon idegen nyomás alól felmentsük, mely az egész félszigetre reánehezedik, s hogy ott a jogszerű érdekek kielégítésével a rend megállapításához hozzájáruljunk.

És megyünk ama klasszikus földre, melyet annyi győzelem diszesít, hogy apáink nyomait felkeressük. Isten adja, hogy méltók legyünk hozzájuk.

Nemsokára a hadsereg élére állok. Itt hagyom Franciaországban a császárnét és fiamat. A császár utolsó fivérének tapasztalása és belátása által támogatva, hivatásának (mission) magaslatán fogja tudni a császárné magát mutatni.

Én őket a hadsereg vitézségére bizom, mely Franciaországban marad, hogy határaink felett örködjék s a házi tüzhelyt megoltalmazza. A nemzetőrség hazaszeretetére s az egész népre bizom őket, mely azon szeretettel és ragaszkodással fogja őket körülvenni, melynek naponként annyi bizonyítványait veszem.

Tehát bátorság és egyetértés! Hazánk újra megmutatandja a világnak, hogy el nem fajzott. A gondviselés meg fogja áldani törekvéseinket, mert az ügy, mely igazságra, emberiségre, s a haza és a függetlenség szeretetére támaszkodik, szent az Isten előtt.

Kelt a Tuillériák palotájában 1859. május 3-án.

Napoleon.

* * *

Különös változékonysága mindennek, a mi emberi! Napoleon számkivetésben halt meg. Fia a zuluk asszagája alatt esett el, s ma már még a Tuillériák palotája is csak rom. Sic transit gloria mundi.

A francia népnek hizelgett, hogy császársa nejét és fiát a népre bizta. Barátom: K i s s Miklós (n e m e s k é r i) ezredes mint szemtanu beszélte nekem, hogy midőn a császár a harczterre utnak indult, a kocsiját körülözönlő munkásnép ezt kiáltozta felé: »bonne chance! allez toujours! n'ayez pas peur! c'est nous qui faisons les revolutions, mais aussi c'est nous

qui les empêchons! allez toujours!» (Jó szerencsét! Menjen ön! Menjen, ne féljen ön! Ha mi vagyunk azok, kik a forradalmakat csináljuk, mi vagyunk azok is, a kik megakadályozzuk. Allez toujours!)

S a milyen volt a nép, olyan volt a hadsereg. Sokszor kellett egy-egy vasuti állomásnál vesztegelnem, míg egy-egy hosszú vonat katonákkal zsúfolva elhaladt. S a látvány mindig ugyanaz volt. Minden kocsiközépen egy dobos állott, s ütemre verte a dobot zenekiséretül a dallamhoz, melyet a kocsiba zsúfolt harcosok énekeltek; és mindig, mindanyian ugyanazon egy dalt énekeltek, az ismeretes francia harci dalt:

Mourir pour la patrie

de ezt az alkalomhoz idomították így:

Mourir pour l' Italie
est la mort la plus belle
la plus digne d' envie.

Sokan részesültek ez irigylésre méltó szép halálban, Magentánál, Solferinonál, és lett belőle — — — Villafranca!!

MÁSODIK FEJEZET.

A kontinensen tartózkodó emigráció érintkezései a francia és a turini kormánynyal a háboru előtt, s levelezése Kossuthtal. Kossuth meghívása Párisba.

I.

Nemeskéri Kiss Miklós ezredes — Kossuthnak.

A francia kormány bevezető lépései Kossuthnak Párisba való meghívása iránt.

Páris, 1858. márczius 21.

..... tudatott velem, hogy egy párisi nagy palotában különös örömet szerzett és szerez azon körülmény, miszerint kormányzó ur neve, soha egy Mazzini-Ledru-Rollin-féle összeesküvésben vagy egyéb firma alatt történt attentátumban elő nem fordult. Egyetlen magyar emigráns sem volt belekeverve a kilencz attentátumba. Ezért, s egyéb okok folytán is, jó indulattal viseltetik kormányzó ur iránt nemcsak a vezéregyéniségek egy része, de maga a császár is.

Az kérdeztetett tőlem, miért nem jő kormányzó ur Franciaországba?

— Sajátszerű kérdés, — mondám; hisz éppen önök tiltották meg neki az idejövetelt, sőt a mi több: a keresztülutazhatást is; s talán ép ezen tilalom által forrasztották szorosabban egybe Kossuthot és az európai demokráciát meg a republikánizmust, mert egész addig Kossuth mindig egy bizonyos mérséklettel viselte magát a köztársasági eszmének kimondásában.

— »C'est facheux!« de az akkor volt. Most másként állnak a dolgok. Legalább tavaly ilyenkor bizonyos, hogy örömet áteresztették volna Kossuthot Franciaországba. Most nem tudni bizonyosan, de még most is megtörténhetik, hogy átbocsátják.

— De mit keresne ő Franciaországban? felelém én. Családja Londonban van letelepedve. Ő szegény ember. Munkája által fedezi

családja szükségeit, s Angliában szerezheth, Franciaországban azonban nem igen.

Efféle hosszantartott párbeszédnek a vége az lett, hogy a francia uralkodó-világ igen ohajtáná, ha kormányzó ur egy vagy más formában, röpiratban, nyilatkozatban . . . kimondaná, hogy mint mindig, úgy most is ellensége Ausztriának s adandó legelső alkalommal kész kardot rántani ellene; de hogy az attentátumokat nem pártolja, s azokkal, kik erre konspirálnak, semmi közössége sincs, s nem is lesz; s hogy ezen iratnak olyféle modorban kellene szerkesztve lenni, mint Jules Favre beszédje Orsini ügyében volt.

— Én nem hiszem, felelém, hogy bármikor is, de különösen e pillanatban Kossuth ilyesmit tenne; de tegyük fel egy pillanatra, hogy hajlandó lenne megtenni; mi haszon háramlanék e tetteből a magyar ügyre? Értem az 1848—49-iki magyar ügyet. Mert igen természetes, hogy bármi politikai lépést is Kossuth csak ezen ügyért, és senki szép szeméért vagy kecske-szakáláért soha tenni nem fog.

— A haszon Magyarországra ebből sokkal nagyobb lehet, mint ön (én) képzelem.

— Ily válasznak nincs teste. Ezt minálunk úgy hívják: »nesze semmi, fogd meg jól,« viszonzám én.

— Nohát, még egy lépéssel tovább megyek, szólt az illető. Tudja meg ön, hogy Ausztriával u g y állunk, miként a háboru több, mint valószínű. Merném mondani, hogy bizonyos . . .

— Önnek ostora kettőt csattant egyszerre, felelém, mert ha csakugyan úgy állnak Ausztriával, mint ön mondja, hát meglehet, hogy éppen az efféle irat által, vagy Kossuthnak Franciaországba jöhetése végett teendő lépések által, vagy ide eresztvén őt, későbbi kiutasítása által, vagy plane elfogatása, deportációja vagy kiadása által akarják önök az említett háborut kikerülni. Avagy az is meglehet, hogy politikájuk stratégiájával egy oly pozíciót, mint Kossuth, jó idején s jó olcsón elfoglalni, s maguknak biztosítani akarnak. Nem rossz taktika. De v o y o n s, a félbizalom rosszabb a bizalmatlanságnál; beszéljen ön világosabban.

— Azt nem tehetem, felelé, de ha lesz alkalma önnek Kossuthra ily irányban hatni, tegye meg, s higye el, nagy hasznot fog tenni hazájának. De legyen óvatos, »c a r t o u t l e m o n d e n ' e s t p a s i n i t i é d a n s c e c i.« Adieu . . .

E találkozás csak ezelőtt néhány órával történt. Nem véletlen volt, mert levél által kértem fel a megjelenésre.

Én persze semmit sem ígérék, még csak azt sem, hogy tudatni fogom kormányzó urral a fentebbieket. Azonban még is kötelességemnek tartom azt tenni, s a társalgást szóról-szóra leírván, biztos uton megküldöm

(Aláírva

Kiss Miklós.

* * *

Az események lánczában sokat magyaráz a szemek egymásutánjának ideje. Az e levélben közlött beszélgetés 1858. márczius 21-kén történt, tehát több mint három hónappal a plombièresi találkozás előtt, mely az osztrák elleni háborus szándéknak pozitívítási alakot adott: — de történt tiz nappal a halálra ítélt Orsini levelének kelte után, melynek Napoleon császár által kívánt közlése alkalmával *Cavour* figyelmeztette a császárt, hogy azon levél közlése egyenes támadás Ausztria ellen, nemcsak Piemont, hanem Napoleon császár részéről is; — mely figyelmeztetésre a császár azt felelte, hogy csak kö-zöljék. (Lásd fentebb az I-ső fejezetet.)

Ez adatok összevetése is bizonytságot teszen a felöl, hogy mennyire téves volt az emigráció némely kitünő tagjainak azon hiedelme, hogy a hatalmak nem hajlandók Kossuthtal egyenes érintkezésbe lépni. Valahányszor a háborus hajlamok kerekedtek felül az akaratban, nyomban ök tettek avance-okat a közeledésre, — s ezt csak olyankor s addig függesztették fel, a mikor s a meddig az európai diplomácia sürgés-forgása a háborus hajlamokat megingatta.

* * *

II.

Irányi Dániel — Kossuthnak.

Első kísérletek a magyar emigrációt belevonni az akcióba.

Páris, 1858. decz. 7.

Egy lengyel fő-ember, — sejditi kicsoda (Mieroslawszky tábornok) — megkerestetett egy főfő-születésü francia ur részéről, adnánk ennek, t. i. az utóbbinak, egy magyart, ki Olaszországba menne át, a mi ezredeink erejét és hangulatát megtudandó, mert, ugymond, a háboru Ausztria ellen kikerülhetlen. A terv pedig az, hogy Piemont átengedje Franciaországnak Savoie-t meg Nizzát, s ezért cserében kapja a milánói tartományt a Mincióig. A magyar ezredeből magyar legio alakittatnék valamely magyar tábornok alatt, ki, mint vélik, Klapka lehetne. A milánói rész elvétele után, ha az osztrák ennek átengedésébe beleegyeznek, béke köttetnék.

Ausztria feldarabolásáról s jelesül Magyarország felszabadításáról semmi szó, de csupán tőlünk függ a harcznak más fordulatot adni.

Ez előterjesztésre mindenekelőtt megjegyeztem, hogy tudnék s akarnék bár a mondott célra embert ajánlani, azt magamtól nem tenném, hanem önnek megírnám, mit a közbenjáró helyeselt is; de hozzátettem, miszerint több mint valószínű, hogy ön nem fog még csak emberrel sem szolgálni ily célra. Megmondottam, hogy mi nem akarunk eszközei lenni senkinek, hanem magunk felhasználni az eseményeket hazánk érdekében. Nem akarunk eszközei lenni sem a francia császár, sem a szárdiniai király kisszerű nagyravágásának; sőt még Olaszországnak sem rendelnők alá Magyarország ügyét; jelen esetben pedig még csak az sem forog fenn, hanem pusztán a fentebbi két fejedelem családi érdeke. Olaszország azon tervnél csak veszít, mert egy darabot átenged területéből idegen hatalmasságnak. Még hagyján, ha ezen engedmény fejében legalább egészen megszabadulna az osztráktól, de úgy a mint tervezik, a velencei tartomány továbbra is osztrák hatóság alatt maradna. Ezt olasz hazafi nem helyeselheti.

— De hát, veté ellen a közbenjáró, ha önök nem járulnak ezen terv kivételéhez, a magyar ezredek csak nem fognak az osztrák alatt harcolni Piemont ellen?

— Azt nem, felelém, de remélem, hogy az olasz hazafiak más zászlót fognak kitűzni, a mely körül seregkelhetnek a magyar ezredek.

— Hát Magyarország nem fog-e egyuttal fegyvert ragadni?

— Ha fog, saját kezére teendi, nem pedig hogy más javára kaparja ki a tűzből a gesztenyét.

Bucsuzáskor újra kért, irjak önnek s kérjem, hogy mielőbb nyilatkozzék, válaszát pedig ő vele közöljem.

Igaz, még azt is említi, hogy az a francia főúr újra meg újra sürgette, hogy ön Párisba jöjjön, vele értekezendő.

Erre meg azt viszonztam, hogy azt nem teheti, de nem is lenne méltó, miután hazánk irányában semmi ígéretet nem akarnak tenni, annál kevésbé kötelezni magokat

Irányi Dániel.

III.

Irányi Dániel — Kossuthhoz.

A francia kormány ajánlata az emigrácziónak.

Páris, 1858. decz. 15.

Uj ajánlatot hozott ugyanazon személy. Ha a háboru el lesz határozva, anyagi segílyt kapnánk fegyverben és pénzben a végett,

hogy Magyarorszáiban felkelés rendeztessék. Csak egy feltételhez lenne kötve, t. i. hogy ön egyelőre az olasz köztársasági főnökkel (Mazzini) ne közölje ezen tervet s általában elválaszsa Magyarorszáig ügyét az olasz köztársaságitól. Máskép keze egészen szabad lenne, de viszont szabad maradna a francziák keze is úgy, hogy Magyarország semmit egyebet nem igényelhetne, hanem intézkednék a mint legjobbnak látná, győzne vagy buknék, azzal itt h i v a t a l o s a n nem törödnének. Enyiből áll az üzenet.

Hosszas lenne egész társalgásunkat leirnom. Legyen elég megjegyezmem, mikép először is azt vetettem ellen, hogy semmi sem biztosít arról, mikép ezen ajánlat a császár tudtával történik; hogy mi szövetségeseinket hiába elhagyni nem leszünk hajlandók, hanem ha a köztársasági párt nem ragadhatná meg siker reményével az iniciatívát Olaszországban, s a háboru Ausztria ellen mégis kiütne, akkor nyíltan megmondhatnók barátainknak, hagyjanak élnünk az alkalommal, mely kínálkozik.

Megvallom, a lengyel közbenjárása nekem nem tetszik, nemcsak mivel Magyarország ügyét eszközül tekint, hanem azért is, mert nehéz megkülönböztetni, hogy mi jő saját fejből, és mi üzenet

Irányi Dániel.

IV.

Irányi Dániel — Kossuthhoz.

Tanácskozás Teleki Lászlónál. — A franczia propoziciók látogatása. — Megbízás Kossuthtól.

Páris, 1858. deczemb. 29.

Mult szombaton Teleki Lászlót látogattam meg; Klapka Györggyel találkoztam. Azalatt, hogy beszélgettünk, egy lengyel (nem M) jött s hivta K át ama franczia nagy urhoz, kiről szó volt.

Másnap ujra összejöttünk. Klapka előadta látogatása eredményét.

— A háboru az osztrák ellen ha nem bizonyos is még, de valószínű. Akarunk vajjon részt venni abban?

— Szivesen, felelé K, ha nem pusztá diverziónak fog tekintetni a magyar felkelés, hanem önálló fellépésnek és ha anyagi is segitenek.

— Ha háboru lesz, úgy az komoly fog lenni, az osztrák megtörésével kell végződnie, és önök számolhatnak anyagi segélyre.

Klapka feleletét helyeseltük, s abban egyeztünk meg, hogy a körülmények bővebb fejlődéseig várakozni kell; addig, a nélkül,

hogy részletes adatokba boesátkoznánk, csupán általában igyekezni kell Magyarországra erejéről jó hiedelmet gerjeszteni az urakban, hogy mulhatlanná tegyük közremunkálásunkat. K. Gy. azt is kérdezte tőlünk, ha nem kellene-e már igénybe venni némi pénzsegedelmet, például 500,000 frankot, a mennyit, — talán kétszer annyit is, hihetőleg adnának. Én ezen pontot mellőztetni javasoltam, mint időelőtti dolgot tüntetvén elő és mely némi lekötelezést vonna maga után, más részről mert önnek kezeiben ohajtom öszpontosítva látni a cselekvés eszközeit. Erre K. felhagyott az indítványnyal.

Tanácskozás közben tapasztaltam, hogy mindnyájan osztrák azon nézeteket, miket ön hozzám intézett becses soraiban fejtegetett. (Szükségtelen megmondanom, hogy távolról sem említém, mintha önnel e tárgyban közlekedtem volna, és mi az ön véleménye.) Így ők nemcsak pénz- és fegyverbeli segedelmet tartanak a felkelésre szükségesnek, de azt is, hogy katonai erő, ha csak néhány ezernyi is, nyomuljon magyar földre. Én részemről nem tartom valószínűnek, hogy veres-n a d r á g o s o k a t küldjenek velünk. Még ha igazán szándéka volna is Napoleonnak az osztrákot tönkre juttatni, nem igen fogja közvetlenül tenni akarni, nehogy koalíciót idézzen elő maga ellen. (Anglia, a német szövetség és Ausztria.) Az olasz tartományok elvételét merhetik koalíció veszélye nélkül, de Ausztria feldarabolását célbavenni, nem igen. Egészen más, ha ezen feloszlás a birodalmi népektől ered. Ezt hiába elleneznék, akár az angol, akár a porosz, (ámbar ez utóbbi talán nem is banná,) ha a francia és orosz megengednék, mert ezek nem tünrék az idegen beavatkozást. Hogy pedig az orosz beavatkozás ellen biztosak lehetünk, azt a francia főúr is állította Klapka előtt. De a mire itt hajlandók lesznek, véleményem szerint abból fog állani, hogy kéz alatt fognak segíteni pénzzel és fegyverrel, és módot nyújtandának azt alkalmas pontra vagy pontokra szállítani; talán azt is megteszik, hogy az átjött magyar katonákból állítandó legiót p i e m o n t i hajókon szállítják magyar földre.

Hazánk felszabadítására csak kétféle alkalom lehet: egyik, általános forradalom, mint volt 48-ban; másik Ausztria elleni komoly háboru. Ha forradalomra várunk, meg kell fontolnunk, hogy az ország le van fegyverezve, aztán hogy az orosz újra interveniálhat, mert nem bizonyos, hogy a francia kormány jobb helyzetben lenne, mint volt 1848. és 49-ben. Könnyelműen nem szabad ugyan a nemzetet felkölteni, de a jelenben kínálkozó látszó alkalom megragadását nem lehet könnyelműségnek keresztelnünk. Nekem, mióta száműzetésben élek, mindig az volt hitem, hogy az osztrák birodalmi népek egyesülten, magok lerázhatják a jármot, feltéve, hogy idegen beavatkozás nem akadályoztatja. Ha az olasz felkél és Piemont bele sodortatik; ha a magyar kitüzi a függetlenségi lobogót, a magyar és olasz ezredek a néphez csatlakozandnak, és az osztráknak

vége lesz. Csak fegyver kell, meg pénz. Azt mondani, hogy a győzelem bizonyos, nem merem, de ezt soha sem fogjuk mondhatni előre egy felkelésről sem. Elég, hogy ha a valószínűség meg lesz, elég arra, hogy a felelősséget magunkra vehessük a jelen és utónemzedék előtt; mert ne feledjük, hogy az alkalommal nem élés is felelősséggel jár ám. A mostaninál, ki tudja, mikor lesz kedvezőbb, nemcsak pénzt és fegyvert kapunk, nemcsak idegen beavatkozás ellen biztosítottunk, de a honunkbeli idegen ajku nemzetiségektől sem kell tartanunk, mert sem francia, sem orosz sympathiára nem számolhatnának, sőt ellenkezőleg.

. Ön fogja megítélni, ki által kíván itt érintkezni. — Ha azt ohajtaná, hogy én járjak el a dologban, úgy szükséges lenne egy pár sornyi megbízást küldeni, mert ha nem ön nevében beszélek, úgy mire sem mehetnék amaz urnál.

Irányi Dániel.

V.

Kossuth — Irányi Dánielnek.

Még nem lát komoly alapot az akcióra. — Tisztázni kell a helyzetet, egy a hatalommal szemben, mint a megindítandó mozgalom mérve és vezetése iránt.

London, 1859. jan. 6.

Mult dec. 29-iki levelét vettem. Mielőtt válaszolnék, szükségesnek láttam, némi tájékozás után nézni, mert az állás kényes, a legóvatosabb gondosságot kívánja. Ha csak magán kompromisszió körül forogna a tévedés veszélye, alkalmasint nem tétováznám egész személyes jövődömet bármi kockavetésre bizni, következnek bár belöle személyes kompromisszió, mert én csak azzal gondolok, hogy lelkiismeretemmel tisztában legyek; ambiciót sem életemre nézve nem ismerek, sem a história babórája nem spekulálok; hirnév, kitünés becsesel nem bir szememben, csak a kötelesség bir. Hanem ez ügyben a hazáról van szó. — Sorsosztályrészemül jutott fő-eszköznek lenni abban, hogy hazánk egy oly közel multtal birjon, mely jövődjének biztos alapot szerzett. Ez alapot eljátszani bün volna. Nekünk bukásunk is egy oly história-i fejlemény, mely nemzetünk életre valóságának kitüntetésével hazánkat a jövődö Európa nélkülözhetlen, mellözhetlen alkatrészei közé avatta. Ezen szerzeményt valamely nevetséges kudarcz által nem szabad elpazarolni. Én, a mennyiben raj-

tam áll, gonddal leszek, hogy a mi eddig egy nemzet ügyének van a történelemben feljegyezve, az egy nevetséges kudarcz által apró párt-ügyecskévé ne sülyedjen; mert ezzel a haza jövődjé gyilkoltatnék meg. Ha mi mozdulunk, oly alapot kell szereznünk, mely biztosít, hogy a nemzet mozdul velünk. Különbén a lengyelek sorsára juttatjuk a hazát. A »legiócskák« condottieri-szerepe minket nem illet. Ügyünk magasabban áll, ha magunk le nem sülyesztjük. Nekünk öntudatos célznak kell lennünk, nem eszköznek mások cselszövényes céljaira.

Ezeket említem, mert indokolni akarom azon nézetemet, hogy még mindig nem látom a dolgot oly alapon, melyen indulnunk lehetne. Hogy minden csapás, a mi Ausztriát éri, akár kitől jöjjön, nyereség, az való, s ezért a mennyire tőlünk függ, rajta kell lennünk, hogy megtörténjék, de a krimi háboru mutatja, hogy nem mindig akarnak csapást, midőn azt színlelik. Az oroszot vesztő félnek mondják, pedig nyert; konszolidáltatott állása, mert diplomáciai biztosítást szerzett, hogy ha Európa legnagyobb hatalmai üzennek is neki háborut, nem merik azt komolylyá tenni, nem merik gyenge oldalát bántani, nem merik a lengyelt felkelteni. Ez az oroszoknak oly eredmény, melyért Szebásztopol igen csekély ár. Ez az, a mi némi alapot nyújt lord John Russell azon mondásának, hogy a lengyel ügy holt ügy. Csak egy európai forradalom fogja talán megcázfolhatni. Gondatlan, tulkapzsi tolakodással mi hazánk ügyét még halálosabban kompromittálhatnók, mert fel nem karoltatni baj; de felkaroltatni és eldobatni, nemzeti halál. Nekem biztosíték kell az eldobás ellen, hogy komoly szóba álljak a dolog felett. Különbén feladatommak nem azt fogom tartani, hogy egy tehetetlen legiócskánk paradirozzon a »sas« főhadiszállásán, sem azt, hogy a Luiza-uton egy katonai sétát tegyünk Károlyvárosig, s aztán a megkötött béke hírére egy »Flankenbewegung«-gal meneküljün (ha tudunk) Boszniába, hanem azt, hogy a megkezdett háboru terrénumát, a játszó felektől függetlenül, s korlátoló béklyóiktól menten, úgy igyekezzem kitágítani, miszerint ha nem sikerül, hazánk ügye ne legyen kompromittálva; ha pedig sikerül, stratégiai alapot biztosítsak, magyar »nemzeties« és nem pártias küzdelemre.

E tekintetek még határozottabb alakot öltenek, ha meg-gondolom, kitől s mi alakban jő a kezdeményezési tapogató-zás? Ki az a francia nagy ur? Azon egyéniség, ki hajdani »h e g y p á r t i« reminiscenciáinál fogva, a hatalmas rokon által arra szokott használtatni, hogy oly kis érintkezés tartas-sék fenn az emigrációkkal, mely ezeket várakozások álmai-ban ringatva, az emigráció azon részéveli szolidaritástól visszatartsa, melytől a hatalom fél; — de ezen érintkezés is mindig oly alakban maradjon, hogy a hatalom minden szoli-daritáson kívül álljon, s a mikor tetszik, azt mondhassa, »nem tudok róla semmit.«

Ha a hatalom valóban akarna valamit, meglehet mások-nál is tapogatóznék, de arról biztos lehet, barátom, hogy v e - l e m nem mulasztaná el, bizalmat ébreszthető alakban szó-lani s minthogy, ha az olasz háboru csakugyan meg talál lenni, ezzel, (az orosz barátság szükségénél fogva) a lengyel ügyet nem lehet összekötni, nem igen avatna lengyel emigránsokat diplomáciai titkaiba.

Átmegyek levelének más részére, mely arra vonatkozik, hogy mi lábom állok Klapka tábornokkal? Feleletem: sem jól, sem rosszul. Nem lakunk egy helyütt, ritkán érintkezünk.

Hanem négy dolgot tudok.¹⁾

De így vagy amúgy alkalmasint a tevékenység lehet-sége felé közelgünk, azért hazafiui kötelességnek tartom ugy fontoskodás mint álszemérmű negélyeskedés nélkül tisztára állítani a helyzeteket.

Én ambíciót nem ismerek. Legyen a haza megmentve, nekem nemcsak mindegy: akár én, akár más mentse meg, de ha választásom volna, ha láthatnám, hogy más akárki tud

¹⁾ A mi itt következik, az Kossuth és a magyar emigráció egy része közti személyes viszonyra, tehát az emigráció »házi dol-g a i r a« vonatkozik. Nincs ugyan összefüggés nélkül az alkudozás első phasisaival, de minthogy a kezdetben némelyek véleménye szerint fenforogni gondolt nehézségek azon perczen, melyben a dolgok ha-tározottan komoly szint öltének, magoktól elenyésztek, *Kossuth* jobb-nak vélte levele itt következett részét most nyilvánosságra nem bocsátani.

annyit tenni a haza javára, mint én, a mellett, hogy a győzelem napjára oly biztos a kivivandó szabadságnak konszolidációja az ő kezében, mind ambíció ellen (legyen bár nemes), mind pártsurlódás s elvtusa ellen, mint az én kezemben — azt mondom, jobb szeretem, más tegye, mint én. Istenemre mondom, nem bir előttem semmi vonzalommal a roppant felelőség s a tömérdek gond. Dicsőség szememben haszontalan tömjén füst. Szagától is undorodom. Vonzalmaim, véralkatom, jellemem, a harmaté; szeretnék, mint az, áldást hinteni észrevétlenül. Ezt vegye ön ténynek, mely soha és semmi körülmények között változni nem fog.

Igen; de ki mentheti meg a nemzetet? — Mi? — Rom-emigráció? Nevetség! Csak a nemzet maga. A nép tömegeinek áldozatkész csatlakozása. — No, emlékezzék ön, miként a nagy Napoleon hazánk határán állva diadalmas seregével, szabadságra hívta fel a nemzetet s egy ember sem mozdult, egy sem; miért? Mert nem volt bizalma a felszólítóhoz. Fogja ön mondani, ma másképen vannak a dolgok. Igaz, sok másképen van, de egy most is akként van, mint volt: a nemzet (a nemzetet mondom) csak annak felhívására mozdul meg, a kiben bizik; másnak nem.

Bizalomra sok ember lehet érdemes, de ez nem elég; birni kell azt. Érdem, alkalommal megszerezheti, de mig meg nem szerezte, nem birja, s mert nem birja, a nép nem mozdul szavára.

No már, én bizony nem hiszem magamat valami nagy embernek, de legyen érdemelve, legyen érdemtelenül, tény: hogy a körülmények a nép tömegeinek bizalmát csekély mélyemben öszpontosították. Nem mondom, hogy minden osztály ragaszkodik hozzám; van, a mely félrehoz, van, a mely inkább fél, mint bizik, sőt olyan is van, a mely gyűlöl, de az tény, hogy csak én vagyok azon helyzetben, miszerint a józan észnek magát ajánló alapon prezentálván magamat (puszta kézzel én sem), oly tömegeket költhetek követésre, hogy minden félreszívó párt elhallgat. »Volentes ducit; nolentes trahit.«

Ezen helyzet a körülmények által van adva. Vezérré az ember nem maga teszi magát a közvéleményben, hanem tétetik.

Legyen az akárki, a ki a magyar néphez így szól: »itt vagyok, vezetlek, kövess,« a nép azt fogja mondani: »kérem szépen, hát miért nincs Kossuth Lajos aláírva a rendeletnek?« s megcsóválja fejét, és azt mondja: »hej bátya, ha jó volna ez a dolog, itt volna Kossuth Lajos.«

Többet mondok: kezdjen akárki vezérkedést, ha én nem mozdulok, az angol nép sem mozdul elejét venni a titkos diplomácia szabadságellenes cselekvésének, mert nem lesz bizalommal a dolog iránt. És lenne belőle ismét intervenczió (ezuttal alkalmasint porosz, később talán más is, bármi »rossz vér« látszassék is most uralkodni; jól mondja a mai »Times«: a háboru olyan, mint a táncvigalom; tudja az ember, kivel kezdi meg a tánczot, de nem tudja, kivel fogja végezni) és ha az intervenczió sem használna, lenne diplomáciai közbenjárás, s vele a magyar függetlenség jövődjét századokra megölő fatális »transzakezió«. — De ha én vezetem a mozgalmat, az angol nép, mely előtt a magyar ügyet hét év óta, meetingről-meetingre személyesitem, annyira megszokta azt személyemmel azonosítani, hogy felszólalásomra a nép szava úgy dördül végig Land's End től John o groatig, miszerint nincs az az angol miniszter, a ki nem sietne minden intervencziónak elejét venni, a ki merné, merhetné diplomáciájával a harc eredményét ajkainktól elorozni, a ki késni merne kormányunk elismerésével, mihelyt kormány leszünk. Eddig s ennyire a közvéleménnyel itt rendén vagyok, mert ismerem rugóit s bizalmas lábom állok azokkal, a kik hatalmas tömegek élén állanak. A magán rokonszenv (nem megvetendő) aktív segélyéről nem is szólok.

Érdemelten, vagy nem érdemelten, mindegy; ez tény, s tény marad, míg vagy physice, vagy erkölcsileg meg nem halok.

Ha más akárki vél vezérkedhetni, pártoeszkákra találhat talán (ha talál), de a magyar nem olasz; nálunk párt a zöldasztalnál felléphet a nemzet nélkül, a nemzet ellen is, de a csatatérre nem megyen, a nemzet nélkül, a nemzet pedig nem fog menni.

S aztán én ellenemben, ha a nemzet követ, versengések nyíltan nem léphetnek fel (Görgyek ellen tudom megóvni a hazát; keserü leczkebért fizettünk, de tanultunk), de ha más

veti fel magát választatlan vezérnek, lesz harmadik, negyedik, ki azt mondja: »ej, nekem is van annyi jogom« s lesz párttusa;

az ambíciók versenyzése nem fog bírót választani, hanem vetélkedni fog, s a szegény haza nagy ügye belesüllyed a személyes vetélkedés poklába.

Egy pár száz deserteurből legiőcskát alakíthat adandó alkalommal akárki, de azt hinni, hogy »had sereg« fog akárkinek is felhívására zászlót változtatni, a nélkül, hogy a nemzetet látná háta mögötte, ezt hinni nem tévedés, de bűn.

Ezen körülményekből, melyeket nem kerestem, nem vádászom, de melyeket látni kötelességem, helyzetem tisztán mutatkozik.

»Per imperium divisum« háborút vezérelni nem lehet. Ha valaki azt hiszi, engem mellőzhet, — ám tessék. Mit fogok én tenni? A körülményektől függ. Ha látom (mint a krimi háboru alatt láttam), hogy az ügyre veszély nem járul, meglehet, nézem s hagyom, de ha látom, hogy a haza becses multját s vele jövő reményeit veszélyeztetheti, hazafiúi kötelességemtől fogok tanácsot kérni.

Ha pedig valaki azt gondolná, hogy én nevémet segédül adom, — csalatkoznék. A multak kérlelhetlen szigora megtanított, hogy hol az én nevem előfordul, a felelősség legnagyobb súlya enyém, és a kié a felelősség, azénak kell lenni a vezetés iniciatívájának is. Nem szándékom zászlónak lenni más kezében bizonytalan célokra, sem báránynak, mely elvigye mások bűneit vagy hibáit.

Én K. tábornok urnak tehetségeit nagyra becsülöm. Őt illető helyütt a nagy munka fontos tényezőjének tartom, de nem hiszem, hogy most még a nemzet őt főnökének elfogadná. A tettek mezején oda emelheti őt a hűség s nagyra-vágás nélküli népiesség, de most még nincs ott.

Ha a körülmények engem szólítanak tevékenységre, én mind mulasztatlan kötelességemnek tartanám, mind öntulbecsülés nélkül képesnek érzem magamat, a sereg élén magam személyemben állani, — s ha K. . . . tábornok urnak tetszenék — a hadorganizmus szabályszerűsége rendje s módjával, mellettem a tábor vezérkari főnökség állása, erre neki, némi (remélem kölcsönösen kielégítő) magyarázatok után, szí-

vesen kezemet nyujtanám. — Ő katona, ismeri mi sokat mondok e szóval. Az ország polgári kormányzatát vinném a függetlenségi nyilatkozat alapján, míg a haza azon karba tétetnék, hogy rendelkezhetik, — akkor lelépnék — és szilvafám árnyékában keresném életviharaim jutalmát az eke szarvánál; — helyet engedve más erőknél, a nemzet bizalmának gyümölcseit aratni.

Mind ez nem szó, hanem elv, mely elvem volt a múltban, az jelenben, s az marad koporsóm zártáig.

Reménylem, egyet fog ön velem érteni, hogy e nyilatkozattal a becsületességnek s hazafiságnak tartoztam. Komoly megfontolás után találjon az (óhajtóm) oly méltánylatra, mint a minő őszinte s tiszta czélből eredett.

S mi a szillogizmus zárlata? Ez:

Még most ugyan a tárgy, mely körül levelezésünk forog, nincs oly fokon, hogy reálitás volna, de készen kell lenni az eshetőségekre. Azért kötelességem kinyilatkoztatni, hogy ha az »a v a n c e-ok« csakugyan folytattatnának s komoly alakot öltének, én a mint becsületérzelmem alatti dolognak tartanám, más háta mögött takácskodni, úgy a haza érdekével nem tudnám megegyeztetni, hogy az imperiálisztikus kétkulacsosság serleghordója legyek. Ha mással egyezkednek, tessék, én nem lennék itthon számukra. A haza ügyének apró intrigácskák horgára-függesztéséhez nem járulok soha, hanem megyek a magam útján.

Óhajtanám, hogy mindenki számot vessen a körülményekkel a közszempontból vizsgálja meg azokat; s ha valaki úgy találja, hogy (ujabb avance-ok esetére) a hazafi kötelességét teljesíti, ha maga nevében folytatja az érintkezést, tessék; lássa mit cselekszik; ha ellenkező meggyőződésre jönne, érezni fogja, miként tudatnia kell a felhívóval, hogy legkisebb ígéret vagy feltételszabás előtt, a dolgot velem közölni kötelességének tartja, s hogy az érintkezésnek velem kell folytatatni.

A mi a kívánt megbízó levelet illeti, nem látom még ugyan oda érettnék a dolgot, hogy reá épen szükség legyen, azonban annyit, a mennyinek talán most hasznát veheti, bizalmam jeléül ide rekesztek, de kérem, legyen szives annak használatában magát a következőkhöz tartani.

1. A világért sem kell az ajálkozóval sejtetni, hogy sorainkban szertevonás lehet. Ennek tudatása morális csődhirdetés volna. Ha ön, jelen nyilatkozatom után megmarad azon véleményben, hogy a cselekvés eszközeinek kezében összpontosítása kívánatos, diszkret tapintatának feladatához tartozik oda működni, hogy ezt illető helyen maga megértesse az, a kivel érintkeznek.

2. Különös fontosságot helyezek arra, hogy ön nevében semmi oly lépést ne tegyen, mely részünkről ajánlkozás s békétlen kopogtatás színét viselné. Ha maga a sátán nyújt is kezét, elfogadhatjuk óvatos vigyázattal, de kérnünk azt nem lehet. A kéz visszahuzása, vagy megtagadása erkölcsi halál volna.

3. Kérném tehát, hogy ezuttal ennyire szoritkozzék: keressen módot azon francia főúrral szólani s mondjon ennyit neki: »Mieroslawszky tábornok állítólag ön megbízásából »közlött velem, mint kiről tudja, hogy Kossuth bizalmát bírom, ennyit s ennyit; közlöttem megbízómmal, s azon válaszát »vettem, hogy úgy, a mint állítva volt a dolog, sem oly hivatalosságnak színével nem bír, sem nincs úgy definiálva a fel»szólítás, s úgy indokolva ellenajánlással, hogy értekezés tárgyát tehesse. Kötelességem megtudni kíván-e ön s mit? e »válaszra felelni; ha nem, kötelességem lesz megbízómmal »tudatni, hogy a dologban semmi sincs; ha igen, jelentést »fogok tenni, s magamat továbbra utasíttatni.«

Ha beszélgetésbe bocsátkoznék azon ur, jó volna vele éreztetni, hogy ha a szándok komoly, az idő becse javasolja, hogy e szándok komolyságának biztosítéka adassék, nem indefinált általános ígéretekkel, hanem precíz propositio alakjában.

Szives barátsággal

Kossuth.

Irányi január 14-kén tudósított, hogy e megbízásban el fog járni; egyszersmind értesített, hogy Klapka tábornok Londonba megyen velem értekezni.

Ez értekezésről az itt következő feljegyzést találok irataim közt:

VI.

Értekezés Klapkával.

Klapka tábornok jan. 17-én hozzám jött Mednyánszky alezredes kíséretében. Nem talált egyedül. Pulszky és Ihász voltak nálam. Azonban minden tartózkodás nélkül a titkok kitárásába bocsátkozott. Elmondá, hogy a háboru bizonyos; hogy mind Párisban Napoleon herczeggel, mind Turinban Cavour miniszterrel értekezései voltak, s hogy Viktor Emánuel királynál is két órai hosszú kihallgatáson volt. Hogy a király határozottan kimondá, miként ő a háborura el van tőkélve »coute que coute,« ő tudja hogy trónusával játszik, hogy családja jövődjét kockáztatja »mais ad vienne que pourra, je m'y lance« behunytt szemmel. 1-ször: Mert tartozom az Olaszhon-szerte felköltött reményeknek, melyeknek logikájától visszalépni nincs többé hatalmamban. 2-szor: Tartozom megboszulni atyám emlékét. 3-szor: Tartozom azon gyűlöletnek, melyben neveltetem . . . Mondá továbbá a tábornok, hogy a háboru czélja nemcsak Lombardia (Cavour emphatice kijelenté, miként ezért egy lépést sem mozdulna), hanem az osztráknak olasz földről teljes kiüzése, és egy észak-olaszországi birodalom alapítása, s hogy Közép- és Dél-Olaszországra nézve most semmi változtatás nem szándékoltatik; hogy a francia császárnak szövetséges részvéte (még pedig n a g y b a n, 150—200 ezer emberrel) el van határozva, s hogy ennek ára Savóya és Nizza. Hogy a király a háborut ápril elején akarná, de hogy a császár még nincs készen, s kívánja, hogy leg alább május végeig várjanak; hogy Magyarország részvétének szükségéről mindnyájan meg vannak győződve; s azért kapunk pénzt, fegyvert, hajókat a kiszállásra, sőt egy francia hadosztályt is (18—20 ezer emberből állót) kíséretül; — nem hogy velünk az országba hatoljon, hanem a kikötőben megállva hátunkat biztosítsa.

— Én: Ki igérte azt a pénzt, fegyvert, stb. . . ? a szárdiniai király?

— K. Oh nem! Neki nincs, nem adhat. Napoleon herczeg tette ez igéreteket.

— Én: Hivatalosan? a császár nevében?

— K. . . . Azt nem; hanem ígérte, hogy Turinból visszajöve, kieszközli, hogy a császárral szólhassak.

Ezek után így folytatá: felszólítottak tehát, hogy egy memoriáléban adjam elő, mik a mi kívánataink? — Én ezt megígértem; és mivel önnek (nekem) a magyar néprei befolyását ismerik, önnek beleegyezését kívánják; én tehát azért jöttem, 1-ször hogy önnek ezeket közöljem, mert az iránt mindenki tisztában van, hogy ön nélkül az országban semmit sem lehet tenni, 2-or hogy megkérjem, miként egy hozzám intézendő barátságos levélben fejezze ki, minő feltételeket tart szükségeseknek, Magyarországnak a háborubani részvételére.

. Én erre csak annyit feleltem, hogy bár jelenlevő barátaink titoktartása felől biztos vagyok, nekem elvem ily dolgokat négy szem közt tárgyalni, azért kérem, jöjjön másnap hozzám.

Mondott sok egyebet, miből említést három érdemel: 1. hogy Konstantin herczeg s a Nizzában tartózkodó fő-oroszok voltak az elsők, kik egyhangulag odabeszéltek Turinban »si vous voulez la guerre, il faut vous adresser aux Hongrois«, 2. hogy Magyarországnak királyt kellene elfogadnia, 3. hogy az orosz nem ajánlkozott egyenest részt venni a háboruban, hanem indirekt az által ígérkezett segíteni, hogy fegyverzett semlegességi állást veend a határon, mely Ausztriát seregei egy részének ott tartására kényszeritendi.

(Én: ez annyit tesz, kényszeritendi seregei egy részét Magyarország határán tartani, miszerint legyen mivel elnyomni első csirájában egy magyar felkelést. K.: Ezt nem akarja az orosz. Én: Meglehet, de ez volna az eredménye az ily indirekt segítségek.)

Másnap eljött K. . . . tábornok, s én neki következőleg nyilatkoztam.

Tegnap csodálkoztam, hogy tábornok ur helyesnek látta a szárdíniai király, Cavour gróf s Napoleon herczeggeli beszélgetéseit mások jelenlétében tartózkodás nélkül feltárni, mint már azt tudtomra Párisban is többek előtt tette; — s nem kevésbé azon modoron, melyen előadása szerint a szárdíniai király, tábornok ur előtt nyilatkozott.

A mi az elsőt illeti: hatalmakkal van dolgunk, kik nem akarhatják, hogy diplomáciai titkaik többek birtokában legyenek, mint szükséges. Ily dolgok nem társas beszélgetés tárgyai. Kérem tehát, tábornok urat, hogy a mit a haza érdekében olyannak lát, hogy velem közlendő, azt másokkal ne közölje.

A mi a szárdiniai király beszédjét illeti, megvallom, reám inkább lehangoló, mint biztató hatást tesz. Történtek azon oldalról tapogatózások irányomban is, s azoknak modorrából hajlandó valék oly tapintatot tenni fel felőle, mely magával tisztában van úgy céljaira, mint eszközeire nézve. A mit önnek mondott, ellenkezőt bizonyít. Az egy lovagias harczi beszédje, ki csak azt tudja, hogy nagyban szándékozik játszani. Mai világban nagy kérdések nem játékkal oldatnak meg. Ezen talán még lehet segíteni. Iparkodni fogok.

A mi a dolog érdemét illeti, az, a mit a király, Napoleon herceg s a miniszter mondottak önnek, sokban lényegesen eltér attól, a mit azon urak másoknak mondottak, s azok közt olyanoknak is, kik által nálam kívántak tapogatózni. Melyik verzió a való? Csak tények fogják felderíthetni. Hanem egy bizonyos: akár mit mondjanak ők, az legjobb esetben is csak óhajítás, de nem oly alap, melyre hazánk ügyét fektetni szabad vagy tanácsos volna. A császár szándoka az egyedül határozó. A mit erről mások mondanak, az állhat is, nem is, az nem biztosíték; ő pedig egy maga tudja, mire vágyik, de azt még alkalmasint maga sem tudja, vágyainak valószínűségét meddig merheti munkába venni. Ebben lehetnek több fokozatok. Annyit bizonyosan nem akarhat, a mennyi egy európai koalíciót provokálhatna ellene. A többi nagyhatalmaknak, ha aktív szövetségét meg nem nyerheti, legalább semlegességét kell óhajtatnia. Ezen semlegesség, meg lehet, feltételekhez lesz kötve s nem lehetetlen, hogy a feltétel az lesz, hogy az osztrák hatalom az olasz tartományokat kivéve, intakt hagyassék. A többi hatalmak álláspontja tehát még egyezkedésektől függvén, akármit óhajtsanak is a király, a herceg, a miniszter, az még koránt sem bizonyos, vajjon a császár mint határozó hatalom, Magyarországnak tevékenységbe tételét számításaiba bele illőnek fogja-e találni, tul talán egy kis legiócskának idegen földön alakításán, amugy lengyei legió

formára a keleti háboru alatt; mihez, ha csak ennyire szoríttatnék a dolog, én nem csak kezét nem nyujtanék, de meg is fogná akadályozni. Meg kell azt is jegyezni: ha megfontolom az orosz politika konzisztens természetét, nem hiszem, hogy ha az orosz a francia felsőbbségnek Dél-Európában kiterjesztésébe beleegyeznek, azt kárpótlás kilátása nélkül tegye. Az ő kárpótlása csak keleten lehet. Ha ehhez hozzá teszem azon rendkívüli erélyt, melyet a francia kormány tengerészi erejének kifejtésére (épen nem virágzó pénzügyei daczára) is tőn, s mit egy osztrák háboru terve nem okadatol, azon meggyőződésre jövök, hogy a tervben lévő olasz háboru alkalmasint csak egy előjáték arra, hogy az osztrák Olaszországon kívüli birtokainak megtartása béréül oly kötésre kényszeríttessék, mely az angolt keleten izolálva hagyja a hajdani tilsiti eszme jövőjének valószínűségére. Háborut nem mindig azért kezdenek, hogy a ki ellen kezdik, azt tönkre tegyék, hanem hogy a háboru osztrák céljától egészen idegen célokba beleegyezni kényszerítsék. Példa a múlt orosz háboru, melynek rezultátuma koránt sincs a párisi békekötésbe írva, (a Bonaparte dinasztia elismerése). A Napoleon-ház s a francia nemzet előtt a lengyel nemzet különös igényekkel bír; minő biztatásokat nem adtak nekik a háboru kezdetén! S a vége? Egy haszontalan legiócska! — Én vigyázni fogok, hogy hazánk Lengyelország sorsára ne jusson. Mi bukásunkban is a magyar nemzet fiatal életrevalóságát oly vonásokkal irtuk be a történelem könyvébe, melyek hazánk jövőjének alapot szereztek. Ezt nem szabad elpazarolnunk. Mert ha még egyszer megbuknánk a magyar, mivel-hogy cserben hagyatnak vala, elmúlna egy század, míg harmadikban felkelne. Én nem mulasztom el felhasználni az ajálkozó alkalmat, sőt teremteni is iparkodom, ha ugyan ember ezt teheti. De arra is vigyázni fogok, hogy ha előbbre nem vitethetik, legalább hátra ne lökessék a hon ügye. A nemzet legjobb vérének hasztalanul, diverzió-képen, mások javára elpazaroltatni nem fogom engedni.

Most a részletekre.

1. Emlékirat beadására van tábornok ur felszólítva. Sajnálom, hogy megígérte. Eszembe juttatja, mit egy török minisztertől hallottam: »ha nem tudjuk, miként tartsunk egy

vagy más dolgot függőben, emlékiratot kérünk. Ez jó mód, egy pár hónapot nyerni.« — Tudják, mire képes a magyar. Láttá a világ. Ha el vannak határozva vele szövetkezni, nem kérnek emlékiratokat, hanem alkusznak a feltételek iránt.

2. Figyelmeztették tábornok urat, hogy szeretnék, ha én is egy önhöz intézett barátságos levélben, nézeteimet kifejezném. Határozott válaszom az, hogy én ezt tenni nem fogom. Egy ily levelet írni annyit tenne, mint magamat a Tuillériák kabinetjének markába adni a nélkül, hogy ők magukat markomba adnák. Azt nem teszem. Ők alkalmasint tudják, hogy nálam nélkül a magyar néppel semmire sem mennek, s azt hiszem, azt is tudják, hogy én nem vagyok idegen észszerű egyezkedésekre lépni, de csak oly alapon, mely biztosítson, hogy hazánk ne csak eszközül használtassék oly czélokra, melyekből semmi haszna. Én biztosíték nélkül szóba sem állok. Meglehet, minden biztosíték mellett is mi leszünk a megcsalottak, mert a hatalom az övék (meddig? az más kérdés). De én tartozom hazámnak, a reám nehezedő felelőségnek, tartozom a történelemnek, s önmagam becsületének, megkivánni, hogy mielőtt én bár csak erkölcsi kötelezettségekbe is bocsátkozzam, kezemben biztosíték legyen, mely vagy megcsalás ellen garantirozzon, vagy ha mégis megcsalatlánk, kimutatnom engedje, hogy nem alapos ok nélkül nyujtottam kezét a koczka elvetéséhez. Óvatosságom legalább azon gondolattal enyhíti aggodalmaimat, hogy legrosszabb esetben meg fogom tudni akadályozni, hogy hazánk jövődje kompromittáltassék, akár maga magát tulbecsülő fontoskodás, akár apró nagy-ravágyások, akár a nemzetek legszentebb érzelmeivel játszani nem átható politikai immoralitás által.

Egyébiránt a körülmények eléggé bonyolodottak arra, hogy valószínűnek látszassék, miként egy vagy más uton cselekvésre lehetünk hivatva; azért szükséges, hogy a köztem és tábornok ur közötti viszony tisztába hozassék. Nyílt leszek, mint férfinak illik, hazafinak kötelesség. Mai beszélgetésünk eredményétől függend: együtt, egymás mellett, vagy egymás ellen fogunk-e állani a jövődőben.

Hazánk bukásához több körülmény vágott össze, melyek közt mindnyájunknak, rajtam kezdve, a nagy feladathoz készületlensége nem az utolsó. A nép fia, a honvéd, helyt

állott hősiesen; de azontul borzasztó hijával valánk a készült-ségnek. Azonban hibák s balesetek mellett, végre is hazánk bukása az elhagyatottság érzetén kívül egy fő-kutfőre vezethető vissza: a katonai hatalomnak a polgári hatalom irányábani riválitására, ama szoldateszkai negédre és nagyravágyásra, mely a szellem egységét felbontva a kormány tekin-télyét aláasta, hatását paralizálta, s árulással végződött.

E keserves tapasztaláson okulva, határozott meggyőző-désem, hogy forradalomban, mely háboruval van összekötve, a katonai s polgári főhatalomnak egy kézben kell lenni. Csak így lehet sikerre számítani; mert csak így lehet a riváli-tás eltávoztatva; csak így lehet egység, s a gépezet minden kerekeinek összevágása; csak így lehetséges, hogy a had-sereg s nemzet nem elkülönözött mennyiségek legyenek; az első a másodikat szoldateszkai negéddel lenező, a második az első irányában ingerlett s gyanakodó; csak így lehet az egész nemzet egy nagy tartalék-hadsereg, a hadsereg pedig polgár.

Ez fő-tekintet, mert ettől függ a siker, minden egyéb ennek alárendelt.

Én ezen egységnek szükségét ösztönszerűleg éreztem a multban is. Emlékezik tábornok ur, hogy midőn 1849. tavasz kezdetén Tiszafüredről offenzivára mentünk át, s Vetter altá-bornagy fővezér megbetegedett, magam akartam a fővezérle-tet átvenni, önt a táborvezérkari főnökség magas tiszttel felruházni, s kérdém a többi tábornokok jelenlétében öntől, gondolja-e, hogy a csatatéren, hol tanácskozásra nincs idő, adhatják elő magokat oly katonai r o u t i n e t (mondom: r o u t i n e-t) feltételező rögtönös rendelkezések szükségéi, melyek lehetlenné teszik, hogy avatatlanságom mellett, magam vihes-sem a fővezérletet? Ön volt az, ki azt mondá, hogy igenis, lehetnek ily esetek, tehát hogy nem tanácsos azt tennem. Sajnálom, hogy ön nézetének engedtem. Most, midőn sok tanulás s fürkészzet után a hadtudomány minden ágaiban ma-gamat avatottnak tudom, tökéletesen meg vagyok győződve, hogy ha akkor ön nézetének nem engedek, a haza nem veszett volna el.

Konzolidált kormány mellett, melynek formái már gyö-keret vertek, s gépezete az államot, minden irányban történe-

tileg áthatotta, a hadvezér szerepének nem kell, s tán nem is tanácsos, a kormányzó szerepével ugyanazonosíttatni; ott a hadvezért tökéletesen féken lehet tartani, hogy nagyravágyása a hont ne veszélyeztesse. Forradalomban nem így van. Mondja meg nekem ön, ha én Görgeyt a világsi átadás előtt, akármely perczben is haditörvényszék elébe állítottam volna, volt volna-e a katonai s a polgári hatalom közötti vetélkedés mellett, oly haditörvényszék lehetséges, mely reá a bűnöst kimondja? Bizonyosan nem; s így a sejtett, de be nem bizonyíthatott árulást csak úgy akadályoztathattam volna meg, ha a katonai front előtt, saját kezemmel lövöm le. Ám de ez jel volt volna a hadseregbeli lázadásra; egymást öltük volna, s a testvérgyilkos katonai lázadás bizonyos halálba sodorta volna a nemzetet. Ezen bizonyos veszély érzete sugallta hazafiságomnak azon módot, hogy kielégítést nyujtsak Görgey nagyravágyásának, miszerint így az árulót hazafivá változtassam. — Ő áruló maradt; s mivé lett szegény hazánk!

Ezen irtóztatás tapasztalás mellett a bűnök legnagyobb büne volna, a hazát még egyszer ily veszélyeknek kitenni. Azon kapocs mellett, mely a hadsereget vezéréhez köti, merő oktalanság abban bizakodni, hogy hiszen ha veszélyessé válik a hadvezér, le lehet tenni, vagy agyon lehet löni. Megténem kétségtelenül, de megmentetnék-e általa a haza? Az más kérdés.

Egy kézben kell tehát lenni a vezérletnek s a kormányzatnak.

Én nem ismerem nagyravágyást. A mely perczben a hazának szüksége nem leszen reám, én nemcsak nem ragaszkodandom a hatalomhoz, de nincs a világnak azon hatalma, mely engem a csendes magányba való visszavonulástól visszatarthatni képes legyen. Én nem vágytam a helyzetre, melyben vagyok. De a helyzet megvan. Kötelességem annak felelősségét el nem utasítani. A nép bizalma körültem összpontosul. Más szavára nem fog a nemzet felkelni. Ha én szólítom fel, felelős vagyok isten, a világ s a nemzet előtt azért, a mi következni fog. Ha én vagyok felelős, kell hogy én legyek a vezér.

Határozott nyilatkozatom tehát, hogy én a hadsereg vezényletét kezemből semmi feltétel alatt ki nem adom. Hogy

az én kezemben a honszabadság biztos, azt tudom; — az volna-e máséban, nem tudhatom.

Mondhatná ön, hogy nem bírok kellő katonai tapasztalással. Kérdem önt, harcunk legdicőbb szakában voltak nekünk ugynevezett tapasztalt hadvezéreink? Bémet kivéve, ki nagy tapasztaltsága mellett hibát hiba után követett el, sereget prédált el sereg után, s a vezért a bátor katonában elfelejtette, a stratégiát a tüzérnek feláldozta, — ki volt rajta s Dembinszkyn kívül [a ki mindig hátrált, de bizony nem mindig okszerűleg hátrált, példa: Temesvár]*) ki volt ezeken kívül hadvezéreink közt, ki valaha csatát intézett harcunk előtt? Maga tábornok ur, azelőtt midőn sereget adtam kezébe, hány csatát, nem mondom intézett, de csak látott is?

Én tíz év óta, minden üres percemet a hadtudománynak szenteltem. Ismerem a hadtörténet által gyakorlati alapelvekre redukált magas taktikát és stratégiát; tanulmányoztam a legnevezetesebb, legtanulságosabb hadjáratokat; otthonos vagyok a katonai szervezet s adminisztráció minden ágazataiban; mult harcunk nekem is nagy iskola volt; számot vetve lelkiismeretemmel, nem csak hiszem, de tudom, hogy képes vagyok a hadvezéri feladatnak megfelelni.

Tehát a hadsereget kezemből ki nem adni, változhatlan elhatározásom. Vagy így lépek fel, vagy nem.

*) Szegeden elnökletem alatt tartott haditanácsban (jelen voltak Dembinszky, Mészáros, Perczel, Guyon) el volt határozva, hogy Dembinszky, ha magát Szegednél a Tisza bal partján nem tarthatná, egyenes vonalban Arad vára alá vonuljon vissza. *Török Gábor* kormánybiztos rendeletet kapott gondoskodni, hogy ezen a visszavonulási vonalon a hadsereg az élelmezést készen találja. Gondoskodott is erélyesen: Arad volt egyesülési pontul kitűzve Görgey hadserege számára is. Ott a vár ágyuinak oltalma alatt Dembinszky Görgey seregének megérkeztét biztosan bevárható; s mi egyesített erőnkkel magunkat a Maros által elválasztott orosz és osztrák seregek egyikére reá vethetők, mielőtt egyesülhetnének, mit a minket fedező aradi vár miatt csak kerülettel tehetnek vala. — Dembinszky a helyett, hogy Aradhoz vonult volna vissza, mely a mi várunk volt, Temesvár felé vonult, mely az ellenség kezében volt, s vonult oly vonalon, melyen a sereg ellátására nem számíthatott. A nélkülözés demoralizál. A temesvári csata elveszett. Ennek hírére Görgey azt mondta: a kormánynak most nincs mire támaszkodnia — most én parancsolok — s megcsinálta — — Világost.

Én tábornok ur tehetségét méltánylom s becsülöm. Ha akarja mellettem a táborvezérkari főnökség dicső s roppant fontosságú állását elfogadni, azt én őszinte bizalommal megajálom. — Mondanom sem kell, hogy helyzetünkben, mint-hogy kívülről kell bemennünk s a főhadiszállásról szerveznünk, ezen állás a hadügyminiszteri funkciókat is természetesen magában foglalja. Meg vagyok győződve, hogy ily viszonyba lépve egymás iránt, ha igazán akad alkalom, mi együtt a nagy feladatot keresztülvihetjük.

Elmondtam okaimat. Csak ilyen viszonyban fogunk együtt mehetni. Ha nem, nem.

A tábornok erre mondá, hogy ő azt tökéletesen elismeri, miként nálam nélkül senki sem remélhet a néppel boldogulni s hogy én vagyok a nemzet törvényes főnöke. Ő ugyan azon véleményben volt, hogy tán jobb volna, ha eleinte én hátrahoznám magam, s hagynám őt a dolgot megindítani, s csak akkor jelennék meg az országban, midőn már egy tekintélyes hadsereggel bírnánk, s nagy eldöntő csatára volna kilátás, mert, ugymond, felkeléssel, különösen a székelyföldön kellene a dolgot megindítanunk, s káros volna, ily rendezetlen, készületlen mozgalomban személyemet veszélyeztetni. Erre én közbevágtam: de ha a célzott háboru hatalmasságával szövetségben kezdjük a harczt, én ugyan az ily felkelési iniciatívát meg nem engedem. A székelyeknél én 20,000 emberre számítok, ha mint erő jelenve meg, nekik a szervezkedésre alkalmat, s magkövet nyujtunk; azt meg nem engedem, hogy ezen gyönyörű erő, felkelésnek neki uszítva a nélkül, hogy volna mire támaszkodnia, eltiportassék, elpazaroltassék. — Mely észrevétel után K. tábornok így folytatá: azonban hallván kormányzó ur nézeteit, én okainak fontosságát tökéletesen elismerem, nézeteiben egyetérték, álláspontját elfogadom, s tehetségeimet s tapasztalásomat a haza szabadságának kivívására felajánlom. Nekem soha sem volt gondolatomban ön ellen ellenzéket csinálni; s hiszem, sőt tudom, hogy azt a többiek sem teendik. Hogy is tehetnék? — Kinek juthatna eszébe az önt illető, s csak önt illető állást kontrovertálni? Miután e szerint egyetértünk, kérem, mit tart jónak, hogy én tegyek Párisban, hova visszamenni kötelezve vagyok.

Én: Remélem, átlátja ön, hogy a mivel a herezeg kecs egettetett, az még koránt sem a császár határozata.

K.: Ugy van. Az csak »*p i u m d e s i d e r i u m*«. De biztatott, hogy Turinból visszajötte után, ki fogja eszközölni, hogy a császárral szóljak. Ugy mondá, eddig is megtörtént volna; hanem hogy a császár környezete, mely egyhangulag ellene van a háborúnak, annyira vigyáz a császár minden lépésére, hogy még nem lehetett engem elfogadnia.

Én: Ez mende-monda. Nem az az ok, hanem az, hogy a diplomáciai negócziációk még függöben vannak. Sürgesse tehát a császárral-szólást. A mit ő mondan, majd abból meglátjuk, van-e a dolognak valódi alapja.

K.: De ha kérdezne, hogy mit kívánunk, mit mondjak?

Én: Ennek több részlete lehet és lesz. Fegyverzet, pénz s a többi. De vezéreszméül kérem ezt venni: én a nemzetet csak úgy szólítom fel fegyverre, ha mint erő jelentünk meg a határon. Ennek két módja van. Vagy a szövetséges hadseregnek, ha győz Olaszországban, előhatolni kell Bécs felé, vagy pedig Olaszországon kívül Magyarországot is egyetemben (simultanément) harc-színhelyéül kell venni. Igazán szólva, ez stratégiai kénytelenség is, különben nem birnak az osztrákkal Lombárdiában. Tehát egy erős hadosztályt kell nekünk adniok, melylyel a megválasztandó ponton kikössünk, de nem úgy, mint tábornok urnak mondták, hogy a partnál megállnak s nem mennek előre; köszönöm; — ez annyit tesz, hogy ha egy csatácskát veszünk, — mi ily esetben a külföldön összeszedett egy pár ezer emberrel bizony igen meglehetne, — akkor ők hajóra szállnak, s minket ott hagynak a faképnél, vagy megkötik Milánóban a békét, s minket vesztiinkre hagynak. Nem, így nem játszunk. Nekem az kell, hogy a francia zászló magyar földön valósággal koczkáztatva legyen, — »*q u e l'honneur du drapeau français soit effectivement engagé en Hongrie.*« Tehát a segédhadosztály előre, esatába magyar földön; ez az egyedüli biztosíték, mely megnyugtathat.

K.: En tehát sürgetni fogom a kihallgatást. Ha adnak, visszajövök Londonba számot adni, s elintézni a további teendőt. Ha nem adnak kihallgatást tiz nap alatt, meg leszek győződve, hogy nincs mit adni a biztatásokra s megyek vissza

Genfben. De nekem erős reményem van, hogy ez idén hon leszünk.

Én: Meglehet, nélkülök is, ha a hon önzéstelen szeretetében egyetértünk, mert ha kiűt a háboru, senkinek sem állandó hatalmában megakadályozni némely előre nem látott fordulatokat; de ha velök, úgy az, hogy Magyarország is harcshelylyé vétessék, »conditio sine qua non«. Tábornok ur, mint tapasztalt katona, nem lesz okoknak hiányában megmutatni, hogy miután Németország felé nem támadhatják meg az osztrákokat, mert ez a németeket zudítaná fel, pusztán stratégiai szempontból is nincs más választás, mint Magyarországon is csatázniok. Különben pusztán homloktámadásra volnának szorítva, a mi merő bikaviadal, melylyel nehéz lesz az osztrákokat a híres négyszögből — melynek egyik sarka: Veróna, nem vár, hanem sánczolt tábor — kivenni.

K.: Ez világos, ezt nem lesz nehéz velök megértetnem.

(Aláírva)

Kossuth.

Klapka tábornok Párisba visszatérvén, őt Szarvady meglátogatta, s február 8-káról ezeket írja:

Klapka tábornokot láttam. Ugy nyilatkozott kormányzó ur iránti viszonyáról, mint azt csak kívánhatni. Arra kért, írjam meg t. uramnak, hogy a helyzet az ő Londonba járta óta nem változott. A háboru egy időre el van halasztva, lehet egészen őszig. Sem Szárdinia sem Franciaország nem kész még teljesen a harcra, s Franciaország szeretne még egy más ügyet is találni Olaszországon kívül. Itt a rendelkezések jól meg vannak téve, de óvakodnak a kompromissziótól s egyelőre nem akarnak mélyen a dologba nyulni. Magyarország közremunkálására nagy súlyt fektetnek. Klapka igéri, hogy kormányzó ur óhajításaihoz képest teendi meg lépéseit.

Szarvady.

Tárgyösszefüggés miatt ide iktatandónak véltem, Klapka tábornok, bár valamivel későbbi keletű, következő levelét:

VII.

Klapka — Kossuthnak.

Az emigráció hangulata. — Teleki László. — Beszélgetés Napoleon császárral. — Utazás Konstantinápolyba.

Genf, 1859. február 24.

Igéretemhez képest tudósítom önt a felől, a mi utolsó együtt-létünk óta történt.

Mindenekelőtt azt a jó hirt, hogy Párisban mindannyi hazánkfíát a kiengesztelődés és áldozatkészség oly szellemétől találtam lelkesítve, hogy az engem a legörvendetesebben meglepett. Kijelentettem mindenkinek, a ki hallani akarta, hogy minden kilátás egy jobb jövőre elenyészik, ha a lengyelek példáját követve, működésünket nyomoruságos pártczivódással kezdenők. Laczi (Teleki) Toursból Párisba jött, hogy velem egyetértésre jusson. Osztozik nézeteimben és megígérte nekem, hogy később, ha szükség lesz reá, Londonba is átrándul, miszerint önnel, tisztelt barátom, a különféle kérdéseket megbeszélje.

Párisi beszélgetéseim közben nehányszor reá ütöttem a bokorra, megtudandó, vajjon nem volnának-e hajlandók önnel egyenes összeköttetésbe lépni. Ugy látszik azonban, erre az idő még nem érkezett meg.

Elutazásomkor Laczit mindenről értesítettem, a mi történt; s kértem, hogy régi állomását újra foglalja el. Beleegyezett s annál-fogva kérem önt, fogadja barátságos előzékenységgel közeledését.

Már Londonban közlöttem önnel, hogy ügyeim újra Konstantinápolyba kényszeritenek. Ugy hiszem, azt is megmondottam, hogy utam onnan hová vezetend. — Kérem, számíton belátásomra s tevékenységemre, s legyen meggyőződve, hogy visszatértemkor (mint egy két hónap mulva) önt egy igen nagy on jó hirrel fogom meglepni. A munka, melynek elébe megyek, a legfontosabb, s minden erőmet igénybe veszi; miért is egyelőre magamat egészen annak akarom szentelni.

Kiss Miklós (nemeskéri) ezredes alkalmasint Londonba utazand, hogy önnek egyet-mást tudomására vigyen, a mivel őt megbiztam, s mit papírra tenni nem tanácsos.

17-kén láttam a császárt. Kérdezett: mi lábon állunk egymással? Feleletem az volt, hogy a legbarátságosabban, s hogy ugy is fogunk maradni.

Minthogy junius előtt a dolog alig fog kitörésre kerülni, tehát tökéletesen elég időm van, munkámat a keleten bevégezni.

Addig is fogadja stb.

(Aláírva)

Klapka.

(Németből fordítva.)

A háboru kitörését megelőzőt viszonyok változatai közben emigráns társaim között Szarvady Frigyes volt az, kivel legtöbb levelet váltottam.

Szarvady ur szép független állást vivott ki magának tollával Párisban. Tizenhét (angol, belga, német, svájci, spanyol és hollandi) lappal állott szoros személyes összeköttetésben; s azonkívül ötven laphoz szólott naponta lithografizott levelezései által; egyszersmind oly társadalmi állást s oly befolyásos összeköttetéseket szerzett magának, miszerint lépésről lépésre a leggyorsabban s a bámulatig jól volt folyvást értesülve az európai politikában fel-felmerülő viszonyok felől. A mint a konjunkturák oly fordulatot vettek, hogy hazánk függetlenségének visszaszerezhetésére kilátás látszott nyilni, Szarvady ur sietett mindjárt az év elején, munkás közreműködését nekem felajánlani, mit annál nagyobb örömmel vettem, minthogy többek között szerencsés volt hazánk ügyének egyik meleg barátját, néhai Bixio Sándor volt francia kereskedelmi minisztert, meghitt barátjának nevezhetni, ki viszont Napoleon herceggel a legbizalmasabb lábon, Cavour gróffal pedig a legbensőbb baráti viszonyban állott s általa Szarvady Cavourral, a sajtó utjáni agitáció végett, már huzamosb idő óta összeköttetésben volt.

A levelezés, mely Szarvady ur ez ajánlkozása folytán köztünk kifejtett, sokkal terjedtebb, mintsem hogy e kötetnek sok egyéb által is igénybe vett keretébe egészen befoglalhatnám; tehát némi kivonatokon kívül csak a fontosabb momentumokra fogok szorítkozni.

VIII.

(Kivonatok Szarvady leveleiből. Háborus hangulat. — Európai konstellációk. — Értékezés Cavour kabinet-főnökével. — Kossuth válasza. — Szarvady értesítése Napoleon herceg házasságának célja felől. — Álügynök.)

Szarvady 1859. jan. 5-kéről jelentést teszen Kossuthnak, hogy Napoleon császár el levén tökéelve a háborura Ausztria ellen, most minden igyekezetét oda fordítja, miszerint az európai hatalmasságoknak vagy tevékeny hozzájárulásukat megnyerje, vagy legalább barátságos neutralitását biztosítsa. E célból küldetett Malakoff herceg (Pelissier tábornagy) Angliába, La Roncière le Noury tengernagy pedig Berlinbe. Ennek közleményei jól fogadtattak; de a császár tudja, hogy Poroszhon magatartása attól függend, mit határoz Anglia. — Az orosz ekkorig a legkedvezőbbben nyilatkozott, az utóbbi napokban azonban megegyezését azon feltételhez kötötte, hogy a krími háborura következett párisi békekötés állapotásai megsemmisitessenek, mit nehéz elfogadni kivált Anglia iránti tekintetből.

Azonban a háboru meglesz; mert a császár azt mindenáron akarja. Reánk azonban eddig nem igen gondol, de Cavour igen; elammyira hogy Bixio jónak látná, ha Szarvady az eddig csak közvetetten folytatott viszonyt közvetlenné fejlesztené. — Utasítást kér.

Január 6-káról jelentést teszen beszélgetése felől N urral, *) Cavour kabinet-főnökével, ki megbizásból Párisban volt. N. úr biztosított, hogy Cavour kívánja a magyar emigráció közreműködését s Szarvady figyelmeztetvén őt arra, hogy hasztalan fordulnak az emigrációhoz az országra való politikai befolyás céljából, ha Kossuthal nem egyezkednek; N ur kijelentette, hogy e felől ő is meg van győződve, de úgy gondolja, Cavour attól tart, hogy Kossuth Mazzinivali összeköttetése következtében tán nem akarna vele viszonyba lépni s ellenezne oly háborút, melyben Napoleon császár mint szövetséges veszen részt, miként Mazzini

*) N urra gyakran lesz ez iratokban hivatkozás, de ezen államférfiu jelenben oly magas diplomáciai állást foglal el, hogy nevét kiírni a diszkreczió kötelessége nem engedi.

ellenzi. — Szarvady biztosította N. urat, hogy Kossuthot sem Mazzini, sem senki a világon nem fogja attól visszatartani, miszerint azt tegye, a mit a haza érdekei kívánnak. — Mire N. ur azt kérdezte, vajjon hajlandó volna-e Szarvady Turinba menni, hogy Cavourral e felől értekezzen? Szarvady azt adta válaszul, hogy eziránt utasítást kell Kossuthtól kérnie.

E két levélre Kossuth január 8-kán válaszolt. Megköszönte a közlött adatokat, felkérte, hogy folytassa a tájékozást, elismerését fejezte ki a tapintatosság iránt, melyet Szarvady eljárásában tapasztal s melylyel kívánná, hogy mások is bírnanak s aztán utasította Szarvadyt, értetné meg minden adandó alkalommal, hogy mi magyarok érezzük állásunk fontosságát s tudjuk, hogy ha szövetségre kerülne a dolog, nem minden kedvezés csak a másik oldalon s nem minden lekötelezettség csak a mi oldalunkon volna; mert Magyarország közreműködése nélkül a győzelem sem bizonyos. De még ha ez bizonyosnak tekintetnék is, a háboru eredményének állandó biztonságára nem lehetne számítani, ha az osztrák ház, Magyarország birtokában hagyatva, első rendü hatalom marad.

Ezt véve fel alapul, mi csak azon esetre vállalhatunk kötelezettséget arra, hogy a magyar »nemzet« a háboruban részt vegyen, ha hazánk önálló koordinált célnak vétetik fel. — Arra, hogy Magyarországgal a hatalmak csak saját céljaikra diverziót csináljanak; hogy pusztá eszköznek tekintsék, hogy vele mások számára a parázsból gesztenyét kapartassanak, Kossuth nem csak soha nem fogja kezét nyújtani, de sőt határozottan kijelenti, hogy ezt meg fogná akadályozni — s mert Kossuth úgy látja, hogy a hatalmak ép azért fordultak az emigrációban nem ő hozzá, hanem másokhoz, mert ezeket holmi testetlen általános ígéretekkel s némi anyagi segély kilátásba helyezésével belevinni remélik abba, hogy egy oly kis mozgalmat kockáztassanak Magyarországon, mely a hatalmak számára hasznos diverzió értékével bírna, ép azért inszisztál Kossuth annak, hogy egyenesen vele egyezkedjenek a hatalmak s a mozgalom vezetése az ő kezében legyen; mert kötelességének tartja nemzetét az ily felhasználtság szerencsétlenségétől megóvni. — E kötelesség azon felelősségből

folyik, mely Kossuth vállait terheli, mire nézve s általában Kossuth álláspontjának magyarázatául Szarvady is figyelemztetve lett azon tényállásra, mely fentebb s az Irányihoz írott (V. számú) levélben kifejtett.

Ezek előrebocsátása után Kossuth tudtára adta Szarvady nak, miként óhajtja, hogy elmenjen Turinba, de csak úgy mint az ő megbízottja, mint ilyen pedig csak azon esetre mehet, ha Cavour tudja, hogy csak mint ilyen mehet s menetelét mégis óhajtja; Kossuth fontosságot helyez arra, hogy ha valami kezdeményeztetik, mi a meghívottak, nem pedig a fűhöz-fához kapkodó ajánlkozók legyünk. Utasította annál fogva Szarvadyt, hogy ily értelemben nyilatkozzék a Cavourkabinet-főnöke által szuggerált turini utra nézve.

Szarvady ezt Bixio Sándor urhoz intézett levélke által tette meg, melyben kijelenti, hogy a magyar haza ügyéről lévén szó, ő csak mint Kossuth megbízottja értekezhetnék Cavour gróffal, s felkéri Bixio urat, sziveskedjék az ily minőségbeni értekezésre a gróf beleegyezését kieszközölni.

Bixio, miként Szarvady január 11-kén tudósított, e levelet a Cavourkabinet-főnökének átadta, ki azt elolvasván, helyeselte, s kézbesítését Cavournak megígérte.

Szarvady értekezése Cavour gróffal csak márcziusban történt Párisban. Erről majd alább leszen szó. Fontos mozzanatot képez viszonyaink tisztázásában s egyezkedéseink előkészítésében.

Ugyanazon (jan. 11-kei) levelében, Szarvady még a következőket írja:

1. Napoleon Jeromos herceg holnap megyen Turinba, mátkáját meglátogatandó, és január végeig ott marad. Az összekelés jövő hónapra van kitűzve. Talán nem érdektelen említenem, hogy a császár egyik szárnysegédét, Niel tábornokot küldi a herceggel. Napoleon herceg jó érzéssel viseltetik irántunk, de természetesen főképen Olaszhon megszabadítását tartja szem előtt, azonban meg van győződve, hogy Olaszhon szabad nem maradhat honunk önállása nélkül. Nagy elővigyázattal van, mert a császárt csak lépésenkint nyerheti meg. A szárd hercegnővelí összekelésnek célja nem más, mint az, hogy a császár végképen az olasz ügy pártfogójává tétessék. Viktor Emánuel különben nem adta volna leányát és N. herceg ezen kilátás nélkül el sem vette volna. Felhasználták a császár több ízben kifejtett óhajtását, hogy unokatestvére megnősüljön. Az e tekintetbeni negociáció ápril óta folyik.

2. A császár a háborút erősen kívánja, de nem akarja, hogy Piemont hadat üzenjen, mielőtt Ausztria egészen izoláltatott. Azért nagy elővigyázattal vannak és mindentől tartanak, mi egyelőre forradalmi jelleget adhatna a mozgalomnak. Félnek Oroszországtól, mely most, mikor látja, hogy szükség van rá, nehézségeket teremt. Azért meglehet, hogy nem fognak akarni egy darabig velünk nyilvánosan alkudozni.

Örömemre válik tapasztalnom, hogy Turinban elég józan-eszűek belátni, miként nélkülünk nem boldogulhatnak.

Arról is biztosíthatom, hogy mind a herceg, mind Cavour, kinek kabinet-főnöke (N-a) referált, meg vannak győződve, miként Magyarhonban Kossuthnal, és csak vele lehet célhoz jutni.

3. Azonban azt is vettem észre, hogy félnek némileg, önt uram, már most előtérben látni. Főképp mert Oroszország még nem határozott. Hogy Oroszországot megnyerjék és lecsillapítsák, úgy értesülök, hogy Pétervárott Leuchtenberg herceg alatti magyar királysággal kecségtetnek, N... ur azt kérdezte tőlem, mit mondanánk erre? — Azt feleltem, hogy mi ilyesmiről még nem beszélhetünk. Sőt N... tájékozása végett említettem: »Mikint mi a forradalom legerősebb percében, midőn az osztrák ház trónvesztetté lett kijelentve, Magyarország végleges rekonstrukcióját az európai konjunkturáktól tettük függővé, harcunk bevégeztének idejére. Most mi is mindenekelőtt hazánk függetlenségét ohajtjuk; a többit a mi illeti, az a körülményektől fog függni, és attól, hogy az eldöntő percben a dolgok miként fognak állani.«

4. Arról is kell, hogy előre tudósítsam, miként meglehet, hogy kívánni fogják, miszerint kormányzó ur Angolhonban meetingek utján agítálfjon a háboru érdekében. Más szóval használjon Angolhonrai befolyásával a nélkül, hogy Oroszország visszajesztessek az által, hogy az európai forradalom egyik főképviselője nyilvános szövetkezésbe látszassék lépni a háborut vivő hatalmasságokkal.

5. Albrecht főherceg a háboru ellen működik. Ugyszinte a belga király is. Arra akarják birni a porosz regenst, hogy a kamarák megnyitásakor tartandó beszédjében európai kongresszus összehívásának szükségét fejezze ki.

6. Egy fontos pontra kérek engedelmet kormányzó urat figyelmeztetni. Ne sokszorozzuk in infinitum a diplomáciai ágenseket összevágó pontokra nézve. Forradalmunk egyik időszakában itt Párisban mélyen éreztük, mennyire káros ez ügyünknek. Csak arra szolgál, hogy kormányzó ur nézetei elferdítettessenek s törekvése más színbe állíttassék, mint a minővel valósággal bir. — A herceg egy küldöttről beszélt, ki ezelőtt pár nappal kormányzó ur nevében nála járt. — Ez az ur (mondá a herceg) szerfelett rideg (trés cassant) volt s oly feltételeket szabott, melyek minden egyetértést lehetlenné tettek. — Akárki volt az a küldött, nem jól adta elé kor-

mányzó ur nézeteit. — Én hozzám intézett becses levele nyomán meg vagyok győződve, hogy ha háborura kerül a sor, keresztül vihettjük azt, a mit ön kíván, t. i. a negocziáció oly alapját, mely hazánknak Olaszshonnal koordinálását biztosítja.

(Aláírva)

Szarvady.

IX.

Kossuth — Szarvadynek.

A politikai ügyekökről. — A magyar sereg magatartásáról. — A háboru, minőnek az tervezetik.

London, 1859. jan. 16.

— — — — A mi a diplomáciai orgánumok nem sokszorozásának szükségét illeti, ön nézetével egészen egyetértek s távol vagyok a sokszorozási hajlamtól. Teheti azt az orosz, ki bámulatos diplomáciai szervezetével a hivatalos érintkezések mellett a társadalmiakat is felkarolja, melyeknél a nők, s a társas élet csábjai is szerepelnek; de mi bizony nem tehetjük. — Adja Isten, hogy két helyre is találjunk egy alkalmas egyént. A multban, igaz, sok ember szakácskodott, el is rontották az ebédet, de az is igaz, hogy oly emberek is arrogáltak maguknak diplomáciai kotnyeleskedést, kik vagy csak postának voltak küldve, vagy küldve nem is voltak, hanem saját szakálukra vándoroltak ki.

Különben a tény, mely önnek az e tárgyban figyelmeztetésre alkalmat adott, nagyon különös. — Akárki volt az, a ki Napoleon hercegnél jan. 11-ike előtt magát az én megbízottamnak adta ki, imposztor volt. Ez bizonyos. Mert én I r á n y i n kívül senkinek sem adtam sem Párisban, sem Párisba megbízást. I r á n y i n a k pedig épen most veszem jan. 14-kéről kelt levelét, melyben tudósít, hogy megbízásomnak még nem vette hasznát; a herceggel még nem érintkezett.

Legyen ön szives ennek az imposzturának diszkrete utána járni s a herceget a tényállás felől ugyanazon uton felvilágosítani, a melyen ön az értesítést vette.

Azonban minden lehető félreértések és divergenciák kikerülése végett szükségesnek látom önt mindenről értesíteni, a mi ekkorig — a jelen viszonyokat illetőleg — részemről történt, vagy a miről nekem tudomásom van,

Utóbbi időkben nem láttam alkalmát, Párisban küldöttel birni. — Ön csak január 5-kéről irt, s kezemhez 7-kén jutott levele által tette magát velem érintkezésbe. — Irányi barátunk azonban deczember 7-kéről, (egy hónappal az öné előtt) majd ismét deczember 15-kéről irt leveleivel, Mieroslawsky tábornok által állítólag a herczeg megbizásából vele közölt megkeresés s illetőleg ajánlat, és arra tett saját nyilatkozatai felől tudósított. Mellékelve közlöm önnel mindkét levelet.)*

Válaszom — a mennyire emlékszem — ide ment ki:

1. Nem tetszik nekem a részletes tárgyalásba bocsátkozás Mieroslawszky tábornokkal. Minél többet hallani, minél kevesebbet szólani, s annak a kinek a dolog előterjesztendő, véleményét nem preokkupálni. Nem is áll minden, a mi mondatott, például az, hogy a magyar seregek semmi esetben sem fognak ellenök küzdeni; fognak bizök, hacsak a háboru a magyar ügygyel tényleges kapcsolatba nem hozatik. — Óhajtottam volna, hogy Irányi barátunk csak arra szoritkozzék válaszában, miként a dolgot velem közölni fogja, s megkérdezze, van-e a tábornoknak oly megbizátása, mely biztosít, hogy a közlés a hatalom megegyezésével, s reális szándokkal történik.

2. A mint a dolog állitva van, adjon annyit válaszul, hogy én nem látom a dolgot oly alapra fektetve, miszerint komoly értekezés tárgyát tehesse. Ha a szándok komoly, tudják, hol lakom, s vannak orgánumaik; addig nem látom át, hogy érdekünkben volna az olaszországi magyar hadsereg állományának kipuhatolására eszközül felhasználtatni.

3. Magán irányzatul hozzátettem, miként a felől, hogy a császár a savóyai herczegségnek s Nizzának megszerzésére spekuláljon, kétségem van, mert minden territoriális hódítás európai koaliciót vonhatna maga után. Ellenben, hogy Lombárdiát komoly háboru nélkül elvehetni reménylik, nem esodálom, mert van reá diplomáciai előzmény. 1848-ban az osztrák ajánlkozott Lombárdiát szélnek eresztetni, azonban Ferencz József makacs fiatal ember, nem bizonyos, hogy azt az előzményt követni hajlandó; ezt, meglehet, sejtik a Tuillériákban, azért épen nem látom hihetetlennek, hogy

*) E levelek fentebb II. és III. sz. alatt olvashatók.

szeretnének a magyarok által egy kis diverziót tétetni, miszerint az osztrák, a becsesebb tartomány veszélye által Lombárdia feladására hajlandóbbá tétessék. De ép azért, mert nekik czéljuk valószínűleg csak annyi, nekünk a legnagyobb óvatosságra van szükségünk; ily harmadik-negyedik kéz által dobott apró horgocskát nem kell mohón elkapnunk, hanem alapot kell iparkodnunk szerezni, s nem nyujtani oda kezünket a megkötötetésre, míg az ő kezeik kötetlenek. Golyót érdemelne azon ember közöttünk, a ki imperiálisztikus ambíziócskák javára, s hazánkra minden valódi haszon kilátása nélkül, a magyar nevet s vért diverzióra elpazarolná. Abból, hogy Lombárdia szárd kézre kerüljön, bár örvendetes lenne, hazánkknak semmi haszna; még csak eventuais stratégiai vagy szervezkedési alapot sem nyujtana; — ép oly kevésbé, mint Piemont alkotmányossága nem nyujtott. Lombárdia megajánlott függetlenségét 48-ban még a lombárdiaiak sem fogadták el, Velenczére való kiterjesztés nélkül. — Érezték, s helyesen, hogy ily eredmény, sem megoldása az olasz kérdésnek, sem előlépés annak jövő megoldására, inkább pozitív veszteség. Én árulásnak tartanám ily czéla a magyar legióska fitogtatásával katonáinkat dezerczióra készíteni. Megkötvé a békét, mi kilátás maradna a szerencsétlenek előtt? Elszéledés a föld hátán, Ausztrália, nyomor. — De ily czéllal nem is lehetne ezeket átvonni. (Szökevény akad mindig és mindenütt, még angol is dezertált Crimeában, — de sereg? az más kérdés.) Mit mondhatnánk a magyar seregnek? jertek, haza vezetlek? — Nem. — Vagy: segítsetek Olaszhont szabaddá tenni, hogy hazánk jövő megszabadtásának alapot és támaszt nyerjünk? Ezt sem mondhatnók. De feltéve a lehetetlent, feltéve, hogy 20—25 ezer ember jönne át, mi kilátásunk lehetne, ha előttünk áll 100,000 osztrák az Adige roppant erődítésekkel fedett stratégiai vonalán? s hátunk mögött a Lombárdiával megelegető szárd és francia sereg megáll, elhagy, vagy épen fegyverletételre kényszerít? Mi csak otthon vivhatjuk ki hazánk szabadságát, a nép hozzájárulásával; a népet pedig csak úgy szabad felszólítanunk, csak is akkor fogna követni, ha úgy jelenünk meg határán, mint erő, mely vagy oly támogatásra mutathat ujjával, vagy oly gyengének mutathatja az osztrákot, hogy

ha a nemzet el van határozva m e r n i, a siker kilátása valószínű. Mik az ily helyzetnek requizitumai, abba nem tartottam sem szükségesnek, sem tanácsosnak ereszkedni. Eunyit azonban jónak láttam írni figyelmeztetésül, hogy ne »ü l j e n e k« fel az illetők minden előszobai mende-mondára oly tapogatóknak, kik semmi érintkezésre biztos alapot nem nyújtanak.

Erre vettem Irányi urtól deczember 29-ről egy másik levelet; feleltem reá január 6-án. Mind a levelet, mind a reá adott válaszomat küldöm. *) — Ezek meg fogják önnel ismer tetni mind az »a v a n c e e«-okat, melyek Klapkának tétettek, mind az álláspontot, melyhez én ragaszkodni el vagyok határozva, mind az Irányi barátunknak adott megbizást. Mást senkinek nem adtam.

(Aláírva)

Kossuth.

X.

Szárd politikai konzul küldetése Belgrádba.

Szarvady értesített, hogy B i x i o S á n d o r ur Turinba megyen. Hazánk ügyének meleg barátja lévén, a magyar érdekeknek azon irányban, melyet kijelöltem, erélyes szószólója leszen Cavournál; kívánja tudni, nincs-e ezen kívül valami, a mit figyelmébe kívánnék ajánlani.

Felszólítottam Szarvadyt, közölje B i x i o urral, miként nagy fontosságot helyezek arra és sürgősnek is tartom, hogy a szárd kormány Belgrádba jó embert küldjön, irántunk kedvező czállal konzulnak, kinek politikai tekintetben a konstaninápolyi követségtől függetlennek kellene lenni; konzuláris tekintetben maradhatna a régi állás.

Szarvady e felszólításomnak a következő jegyzékkel tett eleget.

Szarvady — Bixiónak.

Páris, 1859. január 20.

»Szerencsém volt tegnap önnel közölni Kossuth ur véleményét annak szükségessége felől, hogy a szárdinai kormány Belgrádba diplomáciai ügynököt küldjön; és kértem, hogy Cavour gróf figyelmét e tárgyra felhívja.

*) Mind a két levél fentebb IV. és V. szám alatt közölve van.

Óhajtom ma e dolgot illetőleg a következő okokat előadni.

Szerbiára kétségen kívül szerep vár a készülő események közepette. Ausztriával határos lévén, folytonos összeköttetésben van Dél-Magyarországgal; más részt Oroszhon ott kétségkívül némi befolyást gyakorol.

Igen hasznos lehetne a szárd kormányra nézve a készülőben levő körülmények közt, ha Belgrádban (mint ez már 1849-ben történt) az említett kormány egy tehetséges, tapintatos és tevékeny egyéniséggel rendelkeznék, ki a mi az egyszerű konzuláris ügyeket illetné, a konstantinápolyi szárd követtől függhetne, de ki a politikai ügyeket illetőleg egyenesen a szárd kormánynyal levelezne.

Ezen küldött működésének főczélja lenne, egy részt felügyelni a Szerbiában történhető eseményekre, az orosz működést keleten szemmel tartani s a szerb kormány és a magyar emigráció közti összeköttetéseket az eshetőségekre előkészíteni.

Hiszem, Kossuth urnak amott már van megbizottja, de minden esetre lesz. A szárd kormány ügynöke igen hasznos közbenjáró lenne.

Gondolom felesleges ez ügy fontosságát Cavour grófnak bizonyítgatni. Természetes, hogy ha a háboru csakugyan ki fog ütni, és az események — mint reménylem — oly fordulatot veendnek, hogy az osztrákellenes hatalmakkal nekünk az egyezkedés lehetséges lesz, mi, a magyarhonbeli nemzetiségekkel egyetértőleg igyekeznénk eljárni. Meg vagyok győződve, hogy a mult idők tévelygéseiből mindnyájan kellőleg kiábrándultunk. A szerbek teljességgel nem azok, kiknek legkevesebb okuk volna az osztrák iránt elégedetteknek lenni; ők egy vitéz nemzetet képviselnek, melyre számítunk, s melylyel számolni kell.

Legyen szives ezen dolgokra Cavour gróf figyelmét reávonni; mert az ügy, gondolom, egyaránt fontos és sürgős.«

(Aláírva)

Szarvady.

Bixio ur február 1-jén tért vissza Turinból s eljárásáról Szarvady urat a következő levélben értesítette:

Bixio — Szarvadynak.

Páris, 1859. febr. 2.

»Visszatértem Turinból. Átadtam ön jegyzékét annak a szükségnek bizonyítására, hogy Belgrádban szükséges Szárdiniának egy politikai konzul által képviseltetni.

Figyelem már erre előbb is fordított, de az illető abban a véleményben volt, hogy egy titkos megbizott elégséges lenne. Ön jegyzéke e véleményt megváltoztatá, és Szárdiniának hivatalos képviselője fog csakugyan küldetni Belgrádba.

Az illető igen érti a fontosságát mindannak, mi jelenleg ama keleti tartományokban történik, de jelenleg még kötve vannak kezei,

társa által; bár reményli, hogy közeledik a percz, melyben cselekvési szabadságát visszaveheti, és rokonszenvét tanusíthatja.

Az illető tökéletesen hiszi, hogy Kossuth nélkül semmi sem lehető Magyarhonban; arról is meg van győződve, hogy ámbár az osztrákokat Olaszországból talán a magyar segedelem nélkül is ki lehet üzni, de Magyarország nélkül mindig ki lennének téve az új meg új megtámadtatásnak (*des retours offensifs incessants*) s az osztrák a legelső európai általános összeütközéskor olaszthoni birtokait visszahódíthatná.

Az illető eddig Klapka tábornokkal tétetett viszonyba, de tudja a befolyásokat kellőleg méltányolni és mérlegelni, s ezért igen kívánatosnak nyilatkozta, hogy a tábornok mindenekelőtt Kossuthal egyezzék meg.

(Aláírva) A. B. (Alessandre Bixio.)

(Francziából fordítva.)

XI.

Ujabb politikai kombinációk. „Napoleon III. et l'Italie“ czimű röpirat.

Szarvady jan. 20-káról s február 2. és 4-kéről írott leveleiben a politikai konstelláció változatai felől tudósított.

Az európai diplomácia a háboru ellen működik. Oda iparkodnak, hogy Szárdiniát és Franciaországot minden ürügytől megfoszszak hadat izenni Ausztriának. Ide vág az is, hogy a diplomácia Ausztriát Szerbia iránt engedményre birta.

A francia miniszterek (Napoleon herceget kivéve), a képviselők, az összes adminisztráció, mind a béke mellett vannak. — Ez nagyon nehezíti a császár helyzetét, mert ő a háborut határozottan akarja. Akarja, mert hadvezéri nimbussal kívánja magát körülvenni, akarja, mert fél Orsini hagyományától; akarja, mert a belviszonyok így nem maradhatnak, vagy szabadságot kell adni, vagy háboruval dicsőséget.

Vannak, kik oda akarják vinni a dolgot, hogy kongresszus üljön össze. Ez nem sikerülend először azért, mert Ausztria nem fogja átengedni Lombárdiát, még kevésbé Velenczét, (hiszen erről még a párisi konferenciák idejében sem akart hallani, ámbár akkor a dunai fejedelemségek tartatták szemé elé kárpótlásul, e z t é n y,) másodsor, nem fog sikerülni mert Napoleon császárnak szüksége van háborura.

A herceg őszintén melegen szíven hordja az olasz ügyet, s minden nyilatkozata bizonyosságul szolgál, miként tökéletesen

érti, hogy hazánknak első rendü szerepet kell játszania, ha Olaszországot Ausztria kezéből végkép kivenni akarják. — Iparkodni fog a császárt oly messze vinni, a mint csak lehet. Sikerülend-e? Ez — a mi minket illet — jobbadán az orosz álláspontjától függ. Mert, ha Oroszország az osztrák elleni háborút türi, függetlenségünk helyreállítását is türni fogja, s nekünk könnyebb lesz Angliát semlegességre birni. — Szarvady ténynek tudja, miként ugy a herczeg, mint a császár által, nyomatékos körülménynek tekintetik az, hogy Kossuth szava az angol nemzet előtt sulylyal bir.

Oroszországgal jelenben a helyzet ekként áll: Oroszország kívánta 1. hogy csak egy év mulva kezdessék meg a háboru (ez megtagadtatott), 2. hogy a lengyel ügy ne bizgatassék (ez megigértetett), 3. hogy a párisi békekötésnek Oroszországra megalázó pontozatai megsemmisíttessenek. A császár némi habozás után ezt is elfogadta, de Walewsky az egyetértést, s vele a háborut megakadályozandó, a dolognak oly szerkezetet adott, hogy Gorcsakoff el nem fogadta. — Most La Roncière le Noury tengernagy új propoziciókat hozott Szentpétervárról. Alkalmasint kedvezők, mert Kis-selleff hétfői nagy ebédjén, valóságos ostentációval emelt poharat Napoleon császárért; — s feltünt, hogy ebéd után lord Cowley angol, és Hübner osztrák követ oly titkos-hosszasan sugdostak együtt, mintha ellendemonstrációt akarnának csinálni.

Ezen közlések folytán Szarvady utasítást kér a következőkre nézve.

1. Bixio fentebbi levele bizonyságul szolgál, hogy Cavour igen jól tudja, hol kell keresni a magyar befolyást. Ő figyelmeztette Klapka tábornokot a Kossuth-tali egyetértés szükségére, s csodálkozott, hogy Londonba utazása eredményéről nem vett tudósítást. — Kéri Szarvady magát értesíttetni a Klapkávali megállapodások felől, s utasíttatni, mennyit kell abból saját tájékozásaul használnia, s mit közölhet Bixio által Cavourral.

2. Az orosz kormány magaviseletétől igen sok függvén: Szarvady barátságos ismeretségét Or . . ff herczeg államminiszter fiával felhasználja kipuhatolni, ha nem is a kormány titkait (ezt ha tudná sem mondaná meg, — van erre más kut-

forrás), hanem azt, hogy miként nyilatkoznak Pétervárott a legfelsőbb körökben. — Kéri jövendő esetleges haszonvétel szempontjából tudomásul venni ez összeköttetést.

3. Ausztria egyre azt hangoztatja, hogy olasz kérdés nincs, csak piemonti nagyravágyás van. — Napoleon császár a »Napoleon III. et l'Italie« című röpirattal épen most bizonyítja be a világnak, hogy olasz kérdés van. E röpirat nem csak a császár sugallatával, hanem jó formán tollbamondásával iratott. A párisi közvéleményben nagy benyomást tett mint bizonyítéka annak, hogy a császár csakugyan háborút akar, mert osztrák szempontból lehetetlen javaslatokkal lép elő. — A diplomáciai körök nagyon zokon vették a röpiratot. Szarvady kívánna tájékozva lenni Kossuth nézete felől, s ugye tekintetben, mint általában a sajtóbani működés végett irányzatot kér.

XII.

Kossuth — Szarvadynak.

Válasz Szarvady fentebbi kívánataira.

London, 1859. febr. 7.

1. Ön további eljárása csakugyan szükségessé teszi, hogy minden előzményt ismerjen. Mellékelve közlöm tehát önnel értekezésemnek Klapka tábornokkal leírását,*) a mint azt akkor nyomban jegyzékbe vettem. A közlést a mennyire a tábornokkali kölcsönös viszonyom meghatározására vonatkozik, szoroson bizalmasnak kérem vétetni; a mi ellenben vagy a fenforgó eseményekre vonatkozó véleményem, vagy kijelölése az álláspontnak, melyre cselekvési hivatásunk eseteire el vagyok határozva, azt bizvást használhatja mindenütt, a hol szükséges.

1. A sajtó utjáni izgatást illetőleg. Mig arra, hogy Magyarország a függőben levő kombinációkba bevétethetik, minden kilátás el nem enyészik, addig a sajtó utján kerülni kell mindent, a mi gyanakodást ébreszthetne, hogy a komplikációk oda is kiterjedhetnek. Én szeretem, hogy hazánk ekkorig homloktérbe nem tolatott. Ezt gondosan kerülve látni

*) Fentebbi VI. sz. alatt olvasható.

livánom is. Azért hallgatok itt. De ha ama kilátás elenyészik, akkor szükséges lenne erősen izgatni s megmutatni, hogy a francia kormány szándoka nem lehet őszinte, mert Magyarországot kihagyta számításából, ennek kihagyásával pedig az osztrák oly hatalom marad, mely elég arra, hogy Olaszországban minden állandó eredményt meghiúsítson. A híres új röpirat X-ik pontjának azon része, hogy a Tirol s a karinthiai alpesek Ausztria valódi erődjei, nemcsak hogy igaz, de igazabb mint a röpirat bevallja; — nemcsak olasz forradalom ellen igaz, hanem francia hadsereg ellen is. Bizonyítja ezt az 1796-iki hadjárat, a legfényesebb a nagy Napoleon történetében. Kezében volt egész Olaszország, — még sem merte, sem a megveretett Beaulieut, sem a megveretett Wurmsert oda követni; — nem merte, bár Ausztriát Moreau Németország felé elfoglalva tartotta (mit jelenleg a császár nem merhet). Honnan Tirol és a karinthiai alpesek ezen stratégiai fontossága? Magyarország birtokából; vegyük ezt el, — mivé lesz amaz? Semmivé, egy üres elhagyott vár, őrség és felszerelés nélkül.

Ezt most nem lehet hirlapban vitatni, de igenis lehet s kell értekezésben.

A mit most tenni lehet, s jó, alkalmat venni, a magyar nemzetiség fiatal, megtörhetlen életerejét, a közlemékezetben felfrissíteni. Alkalmat nyújthat erre a röpirat azon történelmi fázisra, mely az osztrákot csak olasz és német elemekre bontja; — hát a tót, hát a magyar? Egy kormány, mely nemzetiségi viadornak állítja fel magát, s ily nemzetiségeket ignorál, még csak létezőket sem ismeri el, — ne számítsa a közvéleményre. S ki az, a kit ignorál? — 15 millió szláv 75 milliónyi törzsnek sarjadéka, és a magyar, mely ezt és ezt volt képes tenni, mely készületlenül felmorzsolta egy hadjárat alatt az osztrákot; a magyar, mely Európa védőfalja volt, mely három nagyhatalomtól körülkarolva ezred éven át fenn tudta nemzetiségét tartani; melynek azon egysége megvan, melyre az olasz csak most vágyik, s mely nemzetisége szent érzelmeiben sértve, meg fogja mutatni minden alkalommal, hogy őt nem szabad ignorálni.

Jó lesz kiemelni a magyarnak nemzetiségéhez való hő ragaszkodását, jeléül annak, mennyire sérti ez érzelmet az

osztrák. Idézhető érdekes tény gyanánt Széchenyinek (még mindig az örültek házából, hol azonban, mint írja, nem az a baja, hogy homályosan, hanem hogy igen is világosan lát) a tudós-társasághoz most írott levele, mely ide megy ki: »a magyar romok közt e társaság maradt nemzetiségünket képviselni; a kormány a revideált státutumok által ezt is kiforgatja céljából; én nem ily célra tettem alapítványt, s ily célra nem fizetek kamatot.«

A német lapokban jó lesz feleleveníteni a »német egység« rég függő sovárgását, melynek 1848-iki fázisára a »Brochure« hivatkozik, s megmutatni a 48-iki történelemből, hogy ennek nagy botlóköve azon természetellenes agglomeráció, melyet osztrák birodalomnak hívnak. Vagy ennek szét kell bomlani, mi a magyar függetlenséget főképen magában foglalja, vagy a német egység teljes értelemben lehetetlen.

Néha iparkodandom a honból tényeket kezéhez juttatni. De ritkán. Magam nem érek reá. Titkárom nincs. Szegény ember vagyok.

2. Politikában érdek határoz, nem az érzelmek; tehát amit orosz ismerőséről mond, azt jó nyitva tartani, kultiválni és iparkodni tudni minél többet. Ennél több idő előtti; s most legalább erkölcsi lehetetlenség. — Hazánk gyilkosai! nem a legyilkolt »élő halotté« az első lépés. De egyet szeretnék ha tudatna Pétervárott — s nem hirlap utján. S ez az, hogy a tulajdonképeni Magyarország és Erdély természetileg körülírt területéből soha sem adunk ugyan fel semmit; de Horvátország és Szlavónia függetlenítésétől nem csak nem vagyok idegen mint soha, még 1848. előtt sem voltam idegen, sőt (ha az évszámban nem csalatkozom) már 1844 körül indítványt is tettem iránta Pest megyében, mely azt el is fogadta: hanem kezet is kész vagyok hozzá nyújtani, — — — de szolgálat természetesen viszonzást kíván. Fogjanak velünk kezet az osztrákot megtörni. Én biztos vagyok nemzetem jóváhagyásáról annyira, hogy e részben szerződésre is mernék lépni. Itt van egy közös tér, melyen találkozhatunk, s mit a provokáció nélkül leölt »élő halotté« némileg engesztelő lépésnek venne. Ha az oroszok csakugyan komolyan haragszanak a Habsburgokra, annyit megtehetnének, hogy a

horvátoknak értésökre adják, miként jó volna, ha kellő tekintélyvel bíró horvát ember jöne ki egyezkedni velünk, kik irántuk testvéries érzelmekkel viseltetünk. Ez nagyon fontos és nagyon szükséges volna. Mi, nehezen mozoghatunk ott, s nekem nincs pénzem költséges missziókra. Ha erre orosz ismerőse felülről helybenhagyást eszközölne maga vagy más alkalmas személy számára, ez fontos lépés volna. — —

3. A »Napoleon III. et l'Italie« nagyon ügyesen van írva; nagyon, de — az ügyesség benne inkább prókatori, mint államférfiui. Ügyes kikapkodása egyes történelmi frázisoknak. Jó »plaidoyer«, de azok előtt nem nyom, kik az összefüggést ismerik mint én is, de minden államférfiu is ismeri.

Mit akar a röpirat elérni? A háborut deprekálja; közvéleményre hivatkozik; ez a szillogizmus vége. Jaj bizony, közvéleményrei hivatkozás elöl az osztrák nem vonul ki Olaszországból. Magánembertől brilliáns röpirat volna; tudatva, hogy a császártól jön, keveset mond arra, hogy megnyugtassa a francia felsőbbség terjeszkedésétől tartókat; igen sokat arra, hogy szuszceptibilitást ne ébreszsen. Azt a benyomást hagyja hátra, hogy a császár fél, mert nem meri kimondani a végszót, s mert igen szembetűnő aggodalma az angolt, németet, poroszt megnyerni; aggodalmában az *ügyes* szó ügyetlenné válik, például mikor az angolra reá fogja, hogy az olasz függetlenséget gyámolította; a mi nem igaz, csak reformokat javasolt, mérséklett reformokat, még a piemonti alkotmányt is sokallotta. Csak az Ausztriának adott tanács való. A többi »garbled accounts.« Reá fogja Minto lordra, hogy az olasz függetlenséget angol protektorátussal kecsgettette, a mi szintugy nem igaz, mint sok egyéb történelmi állítás is. E röpirat nem indítja meg a diplomáciát.

Hát az olasz nemzetet a »konfederáció« eszméje meg fogja-e nyerni? — Én az »États-Unis de l'Italie« eszmének barátja vagyok; azt ki is mondtam évek előtt; de az olaszok felzudultak ellene, s én engedtem, mert tisztelem az eszmét, hogy övék az elhatározás saját ügyükben. Igen ám, de mikor én olasz konfederációról szoltam, nem olasz fejedelmek konfederációjáról szoltam. Az »États-Unis de l'Italie« köztársasági kormányformát tesz fel. »Konfederált monar-

chiák« akár Bundes-Staat, akár Staaten-Bund alakban »absolute nonsense«, példa reá a Deutscher Bund az egyetlen történelmi példája ezen abortív eszmének. Bizony nem vonzó példa. Börne vagy Heine (nem emlékszem melyik?) azt írja: »Deutscher-Bund, — toller Hund.« Én ezt nem mondom, hanem azt tudom, hogy nem nemzetegység.

Sok egyébét is mondhatnék, de reánk nézve legfőbb az, hogy világosan lemond a röpirat Magyarországról. Biztosítja Ausztriát, hogy az olasz kérdésen túl nincs ellene semmi tenni valója. Ha még is alkudni akarnak velünk, úgy a röpirat hazugság. Ha ez nem hazugság s mégis egyezkednek velünk, úgy meg akarnak csalni. Azon tény, hogy midőn a török birodalom integritásának konszolidációja végett tartottak kongresszust, az osztrákot a török birodalom egy részének kezére játszásával kecsgették cserébe, tanuságos tény. Vigyáznunk kell.

A császár (ki a forradalom gyermeke,) határozottan ellöki magától a forradalmári elemet, a forradalom eszméit. Mi, még ha e háborúval összekötésben küzdenénk is, — forradalom volnánk. Lássá, én azt gondolom, nem rossz politika volt volna, az európai forradalom vulkánjának egyik nevezetes kráterét »control« alatt hagyni kiégni. Ha igaz a röpirat, ő másképp akarja. Lássá.. Én ha ajánlkozik vala hazánk függetlenségének kivívására alkalom, ily control alatt bár, elfogadnám; mert a kevesebb bizonyost hazámra jobb szeretem, a több bizonytalannál. — De, ha megtagadtatik az alkalom, ha ellöketik a magyar, maradunk a régi uton. A forradalom szolidaritásának útján. — Keserves, mert meglehet, még tovább kell várni, de meglehet hamarabb lesz, mint gondolnák. Cselekszünk; s ha kell, — várunk.

Ezek tájékozásul. Most az utasítás.

1. Igenis, kérem, keressen mielőbb módot szólani a herczeggel, s mondja meg, miként tudja tőlem, hogy mig egyrésztől több utakon »vacancé«-okat tapasztalunk, másrésztől a bonyodalmaknak ily határozottan az olasz kérdésre szorítása megütközésre ad okot. Ugy látszik, a szárdiniai király s a herczeg vágyai nem találhatnak a császárnál helybenhagyást

Egy oly nemzet, mint a magyar megérdemli, hogy vele játék ne üzessék. Kérdje tehát ön, (de nem az én nevemben) mit irhatna ön nekem azon aggodalom eloszlatására, melyet a röpirat azon nyilatkozata okozott. Kérjen ön őszinteséget, akármely oldalra hajoljon a mérleg.

2. Minden körülményt komolyan fontolóra véve, elkerülhetlennak látom, hogy ha a hatalmak csakugyan szándékoznak egyetértésbe lépni a magyar elemmel, az értekezés velem személyesen történjék s ha úgy látnák jónak, hogy én most még ne menjek hozzájuk, (mire nem is volnék hajlandó, mert menetelem magában is némi erkölcsi kötelezettség színét viselné, mit ellenbiztosíték nélkül el nem vállalhatnék), oda kellene hatni mind Turinban, mind Párisban, hogy ők bizznak meg valakit velem itt értekezni. — — — — —

(Aláírva)

Kossuth.

XIII.

Kossuth — Szarvadyanak.

A francia trónbeszéd. — Annak kértelműsége. — A császár reményli, hogy a béke nem fog megzavartatni.

London, 1859. febr. 8.

Megjött a (tegnapi) francia trónbeszéd — — — — — Ha az, a mi e trónbeszédben van, igaz, tehát nem lesz háboru, hát minek zavarta a császár a világot, károsította saját nemzetét és ámitotta az olaszokat? Ha pedig a beszéd nem őszinte — — — — — úgy nem győzők eléggé örülni, hogy nem rohantam a maszlagra, mint mások tevék; mert a ki Európát így ámitja, ugyan mit csinálna egy pár számüzöttnek adott szavával? — — —

Kérem is, ne tegyen semmi lépést, mely oda magyarázathatnék, hogy nekem, bár csak közvetve is részem van az egyezkedésben. Ha érdekük úgy hozandja magával, majd kopogtatnak ök. Én nyugodtan bevárom, és megyek a magam szokott utján. — — — — —

(Aláírva)

Kossuth.

A francia trónbeszéd, mely e levelemre alkalmat adott, nem ok nélkül tett reám oly kellemetlen benyomást. Kezdetről végig a rosszaló csodálkozás hangján van tartva ama bizonyos kétkedés, nyugtalanság felett, mely minden igaz ok nélkül zavarja a közbizalmat. — Nagyon nyomatékosan emlékeztet a híressé vált *bordaux-i* mondatra: »A császárság a béke« — s az olasz ügyről következőleg nyilatkozik :

»Olaszország állapota, s azon szabályszerűtlen (anormal) helyzet, hogy ott a közrend csak idegen seregekkel tartható fenn, egy idő óta méltán nyugtalanítja a diplomáciát. De ez nem elegendő indok háborut hinni. Ám legyen, hogy vannak, a kiknek minden helyes ok nélkül forró óhajuk a háboru, és vannak mások, kiknek tulzott félelmükben kedvök telik Franciaországot egy új koalíció veszélyeivel ijesztgetni; én rendíthetlenül megmaradok a jog, az igazság, a nemzeti becsület útján, s kormányom magát sem elragadtatni, sem megfélemlítettetni nem engedendi, mert az én politikám soha sem kihívó, sem kislelkű nem lesz. Tartsuk hát távol magunktól a csalriadalmakat (falses allarmes), az igazságtalan bizalmatlanságokat s érdeksugallta lehangolásokat — a béke — remélem — nem fog megzavartatni.

XIV.

Szarvady — Kossuthnak.

Miként értelmesték a trónbeszédet Párisban. — A szárd kölcsön. — Cavour jegyzéke. — Anglia magatartása.

Páris, 1859. febr. 9.

A mi a trónbeszédet illeti, itten általánosan, annyira háborusnak tartják, a mennyire csak lehetséges. A császár egyedül áll mostanáig. Pétervárott még mindig nem mentek semmire, ép úgy Angliában sem. Miniszterei még mindig a háboru ellen mű-

ködnek. Egyébiránt az előkészületek folytattatnak és a szárd kölcsön érdekében is intézkednek;*) én részemről még mindig meg vagyok győződve, hogy a császár akar és fog is háborút csinálni, hacsak általános koalíció nem állandó ellene. Az, hogy ő nem szólhat úgy, mint kinek multja egészen tiszta, sem úgy, mint

*) A levélben említett kölcsön iránti javaslat február 4-kén lett L a n z a pénzügyminiszter által a szárd képviselőházban előterjesztve. 50 millió frankra szólott. A kölcsön indokául a rendkívüli fegyverkezés lett felhozva, melyet Ausztria a lombárd-velencei királyságban s különösen a Pó és Ticino mentében kifejtett. Hivatkozás történt arra, hogy néhány nappal a szárd parlament megnyitása előtt a bécsi hivatalos lap egy új hadtestnek Lombárdiába küldéséről tett jelentést, mely a már ott állomásozó seregekhez adva, sokkal hatalmasabb haderőt képez, mint a mennyire béke idején a közrend és belbiztonság fentartása végett szükség lehet. S a mi a helyzetet a szomszéd Piemontra nézve még fenyegetőbbé teszi, az e haderőnek felosztása és öszpontosítása, minthogy ez főképen az Adda és Ticino közt lett eszközölve, s Kremonában, Piacenzában és Páviában oly erős tömegek vannak összegyűjtve, hogy ez elhelyezés egyenesen a szomszéd Piemont ellen intézett támadási állásfoglalás jellegével bír. Hozzájárul ehhez, hogy a Ticino hosszában fekvő községek katonailag megszállva tartatnak: parancs adatott katonai tárházak és szállások készen tartására; a piemonti határ mentében gyakori seregmozgalom észlelhető, s legujabban Ausztria nemcsak a lókvitelt eltiltotta, hanem még 150 milliónyi új kölcsönt is vett fel. — E fenyegető készülétekkel szemben a kormánynak kötelessége az országnak, s vele a nemzeti becsületnek, szabadságnak és függetlenségnek védelméről gondoskodni. — Ezt, s azon nyilatkozatot, hogy a nemzetek életében vannak perczek, midőn az áldozatok szent kötelességgé válnak, a kamara hangos helyesléssel fogadta: s valóban a kölcsön február 9-kén már meg is lett szavazva.

E kölcsön alkalmából C a v o u r gróf körlevelet intézett Szárdinia ügyviselőihez külföldön, melyben ez intézkedésnek, s a Szárdiniában és Savóyában állomásozott seregek Piemontba hívásának kényszerű szükségét és szorosan védelmi

olyan fejedelem, ki tudja, hogy népe szereti, — természetes. Azért a röpiratban sem Magyarországról, sem a szlávokról szó sincs, ő a németekre akart hatni. Oly konkluzióval lépett elő, mit senki sem akarhat, s így megérteti mindenkivel, hogy a háború elkerülhetlen következése a jelenlegi helyzetnek s az európai állapotoknak.

jellegét igazolta. — E körlevél Cowley lordot, Anglia párisi követét arra indította, hogy az angol külügyérhez, Malmesbury lordhoz február 8-kán írott levelében azon kérdést vetné fel: miként ha Szárdinia osztrák támadástól vél tarthatni, miért nem folyamodik a nagyhatalmakhoz a végett, hogy Ausztria szándokát próbára tegyék, a helyett hogy magát költségeskedésekbe bonyolítaná, melyekről lehetetlen nem tudnia, hogy nem fogják őt — a megmérkőzésre Ausztria erejével képsé tenni.

Ennek folytán az angol külügyér február 12-kén ugy Bécsben, mint Turinban közbevetette magát; — az elsőbb helyen a végett, hogy Ausztria nyilatkoztassa ki, miként, ha nem támadtatik meg, neki nincs szándokában Szárdiniát megtámadni; s hogy hajlandó a turini kormány nyal oly egyetértésre jutni, minek folytán mindkét részről a kölcsönös bizalmatlanság félre tétetnék, s a fegyveres erők a határról visszavonattának. Turinba az angol kormány hasonló tanácsot küldött, csakhogy azt ijesztgetésekkel s a szárd kormány eddigi eljárásának rosszalásával kísérte; komolyan intette, hogy álljon meg elhamarkodott, meggondolatlan utjában (*headlong career*), fontolja meg, hogy egyedül nem birkózhatik meg Ausztriával, s hogy akár külnemzet által, akár pedig általános olasz forradalom által segítették, erőforrásainak csekélységénél fogva csakhamar egy alárendelt segéd szerepére sülyedne s a béke helyreállításánál valószínűleg azt fogná tapasztalni, miként a Savóyai-ház érdekeinek nem fog megengedettetni, hogy éjszaki Olaszország új berendezésének akár monarchiai, akár köztársasági alapon utját állják. — Annálfogva felszóltattatta Cavour grófot, hogy ne kéjelegjen általánosságokban (*indulge in generalities*), hanem részletesen adja elő panaszait, ugy Ausztriát, mint a pápa államait illetőleg; s mint tapasztalt államférfihoz illik, jelölje ki a gyakorlatias orvoslatokat.

Sem a trónbeszéd, sem a röpirat nem magyarazzák végkép, világosan a helyzetet. Pár heti várakozás nem igen árthat ügyünknek.

Meggyőződéseim szerint a háboru még mindig elkerülhetlen
.....

A sajtót illető utasításait hiven követendem

(Aláírva)

Szarvady.

XV.

Szarvady — Kossuthnak.

Bixio közbenjárása. — Napoleon herceg Kossuthról. — A helyzet még mindig bizonytalan.

Páris, 1859. február 12.

Bixio ur ajálkozott a hercegnek közbenjáróul, azt mondván neki, miként nélkülözhetlennék tartaná valakit kormányzó urhoz küldeni azon megbizatással, hogy önnek tudtára adja hivatalosan, miszerint Franciaország számot tart Magyarországnak közvetlen közreműködésére.

A herceg oda nyilatkozott, hogy ezen lépés még időelőtti volna, ő nem akarna minket tévutra vezetni, és mostanában még semmi ténylegest nem ígérhetne. Ő nem tart attól, hogy kormányzó ur — mint azt Bixio ur feltevésképen kinyilatkoztatta — a körülmények által ellenséges térre szcrittathassék, és meg van győződve arról, hogy azon perczen, mikor a helyzet oly alakot öltend, mely a francia kormány-nak megengedendi világos ajálatokkal fellépni, azokat Kossuth nem

Mindig azon hamis körben mozogva, hogy az olasz felhő villanyát holmi reformok sodronyán szép csendesesen le lehet vezetni, e jegyzékek képezték a bevezetést azon lázas tevékenységhez, melyet »Európa békéjének« czime alatt az angol kormány kifejtett a végett, hogy kedvelt Ausztriájáról a hatalom orbitás minden veszélyét elhárítsa.

Hanem annyi bizonyos, hogy lord Malmesbury sem prófétának, sem próféta fiának nem bizonyult be, midőn azt jósolta Szárdiniának, hogy az események a Savóyai-ház érdekein keresztül gázolandnak. »Altro!« szokta az olasz mondani . . . Bizony »Altro.«

Kossuth.

fogja visszautasítani, ha a haza érdekeinek megfelelnek. *) Tudja, hogy alkalmilag oly ajálatokat fognának tenni, melyeket mindnyájan elfogadnánk. A mit ezen irányban most tenne, egészen időelőtti volna. Egyébiránt tudja és érzi, hogy csak kormányzó ur által lehetnek hatással a magyar népre, és önhez akarnak kellő időben fordulni.

(Aláírva)

Szarvady.

XVI.

Haza izent tájékozás.

Irányi február 21-én értesített, hogy R. volt honvédszázados pár nap mulva haza indul s ajálkozik tőlem megbízatást elfogadni.

Ez ajálat következtében a következő tájékozás lett haza izenve:

Tájékozás.

London, 1859. febr. 25.

1.

Valószínű, hogy az év folytán (hihetőleg nyár felé), hazánknak alkalmat nyujthatunk függetlensége kivivására.

E remény nem ingatag rokonszenvekbe vetett bizalmon, hanem az érdekközösség szilárdabb alapján épül.

Mind Turinban, mind Párisban tudják, hogy nélkülünk ki lehet ugyan az osztrákot Olaszhonból kergetni, de a kiüritendő tartományokat nem lehet biztosan megtartani. Mert ha Magyarország birtokánál fogva az osztrák elsőrendű hatalom marad, elég erős lesz az elvesztettet visszafoglalni, mihelyt a körülmények kissé változnak.

De tudják még azt is, hogy Magyarország közremunkálása nélkül, még az osztráknak Olaszországban leendő legyőzése sem bizonyos. 150,000 ember oly erődített stratégiai állásban, minővé az Adige melletti hires négyszög alakitva van, ropant erő.

*) Ebben aztán a herczegnek ugyancsak igaza volt. — Ő, bár akkor még személyesen nem ismert, — úgy látszik, jobban ismert, mint sok más, a ki évek óta ismert.

A győzelem biztosítása egy másik szimultánus harc-szintért is kíván, mely az osztrákot ne csak elfoglalja, hanem tőle sokkal több erőt is elvonjon, mint mennyibe a másik fél erőmegosztása kerül.

Ez szintén csak Magyarország lehet.

A múlt francia háborúkban minden olaszországi hadjárat rajnai hadjáratlalt volt egybekötve. Ez most nem lehet, 1. mert Németországot felzuditáná, 2. mert különben sem lenne nyereség, mivel a mennyi erőt elvonna az osztráktól Olaszthonban, szintannyit elvonna a másik féltől is. Nem ugy Magyarország harczterré-választásával. Ha csak azt nem tesz-szük fel, hogy nemzetünk, mely készületlenül, s elhagyatottan, az osztrák hatalmat 1849-ben porrá zuzta, azóta vagy oly gyávává lett, hogy jövendője felett kétségbe essék, vagy oly szögalelküvé, hogy az idegen járomba bele szokjék; ha csak ezt nem tesz-szük fel, elég a francziáknak az olasz hadjáratlalt kombinációban, engem, bajtársaimat, egy 20,000 főnyi francia hadosztály kíséretében magyar földre tenni, hogy egyrészt az osztrák sereg egysége bomlásnak vitessék, másrészt az osztráktól ne csak 20 vagy 25,000 embert vonjon el, hanem egy oly nemzetet, mely pár hó alatt 150,000 embert állítand fel ellene, s mely megmutatta, hogy maga egyedül is bir az osztrákkal.

Ily fontos érdekközösség alapján mondom, hogy hacsak a diplomácia elejét nem veszi a háborunak (mit alig hihetni) — Franciaország s Piemont, a magyar nemzettel általam, mint a függetlenségi nyilatkozatban kijelölt képviselője által, szövetkezni fog.

Kivánatos, hogy ennek tudomása elterjedjen a nemzet között.

2.

Azonban, bármi hő legyen is a honvágy keblemben, bár egy órai életért a szabadságnak visszaadott hazában, örömmel dobnám oda bérül hátralévő napjaimat, jobban szeretem a hazát mint magamat, s azért nem fogom engedni, hogy nemzetünk csak eszközül használtassék. Czélnek kell lennie. Pusztá diverzióra egy csepp magyar vért sem engedek pazaroltatni. En csak ugy, s csak akkor szólítandom fegyverre a nemzetet,

ha mint erő jelenhetek meg a határon, mely a nemzeti erő kifejtésére oly támaszpontot nyújt, hogy csak a nemzet saját határozottságától függjön szabaddá lenni.

Intem tehát a nemzetet, hogy csalóka s gondatlan felszólításokra ne hajtson, s várja be, míg felszólítom. Én vérével nem fogok könnyelműen játszani.

3.

A cél, melyet biztosítva kell látnom, hogy azt mondjam: fegyverre! kövessetek! a cél: hazánk függetlensége. Sem több, sem kevesebb. A függetlenségi nyilatkozat azt mondja: »kormányforma-választásban az európai viszonyok kívánatához kész magát a magyar nemzet alkalmazni.« Én ehhez tartom magamat, s bár gyűlölöm e szót »király,« (s különös volna, ha azok után, miket királyoktól szenvedénk, nem gyűlölném,) ha hazánk függetlensége árul az fog kívántatni, hogy királyt fogadjunk el, én kész vagyok elfogadni.

4.

Ha így kerül harcra a dolog, századok mulhatnak el, míg nemzetünk ujjaszületéséhez, a készülöben lévőhöz hasonlóan kedvező alkalom nyílik.

Most nem fenyeget orosz intervenczió. Ennek eleje van véve. Attól sem kell tartani, hogy az angol kormány tetteleg segítse Ausztriát. Áldom az Istent, hogy én, szegény száműzött, képes valék oly kiirthatlan rokonszenvet csepegtetni a brit nemzet keblébe hazánk iránt, miszerint ha mi fegyvert fogunk, nincs az az angol miniszter a világon, ki ellenünk működni merjen. A nép szavának oly mennydörgését kelthetnék fel, a minövel e szabad országban nincs miniszter, ki daczolhasson. Az angol nép érzelmeiben a magyar ügy nevémmel annyira identifikálva van, hogy fellépésem esetére könnyű oly népies tüntetéseket előidézni, mely Anglia politikai állásának egész morális sulyát számunkra biztosítja, függetlenségünk gyors elismerését is bele számítva, s nem csekély az anyagi segély is, melyre magán uton számíthatunk.

Vegyük ehhez az aktív francia segélyt pénzben, fegyverben, lőszerben, kész hadseregben (melyek nélkül s a

francia zászlónak magyar földön kockáztatása nélkül én nem hagyom befolyásomat felhasználtatni) s vegyük azt, hogy az osztrák-Olaszországban nem egy rendezetlen forradalom, hanem 200,000 főnyi rendes hadsereg által lesz elfoglalva, és a sikeréről, ha ömágunkhoz hivek maradunk, emberi előrelátással nem lehet kételkedni.

5.

Nem kevésbé, mint a győzelem kilátása, biztató a győzelem eredménye. Szabad, független Magyarország lesz az. Földrajzi helyzetünknel fogva hazánk nem félhet, hogy francia tartománynyá ferdítettessék. Arulás s nagyravágás ellen biztosítandom. A polgári hatalommal való vetélykedése a katonai nagyravágásnak volt 1849-ben bukásunk kútfeje. Azért minden percet, mely szent ügyünknek a világ közvéleményében magasan tartása mellett számomra fenmaradt, közel tíz év óta arra használtam, hogy magamat katonává képezsem ki; s az vagyok. Nem adom ki a sereget kezemből. S így a nemzet szabadsága biztos leend. Én nagyravágást nem ismerek. Én szabadság után sovárgok, nem hatalom után. Magamról biztos vagyok. Magamról tudom, hogy én a döntő győzelem napján, épségben tenném le a nemzet szuverénitását a nemzet kezeibe, s visszalépnék magányom szegény árnyékába. A győzelemig pedig meg fognám tudni óvni a hazát mind nagyravágástól, mind viszálytól.

6.

A kérdés hát az: akar-e a nemzet szabad lenni? — Tudván, hogy a szabadság nagy kincse nem adatik ajándokul, azért harcolni kell. Vagy ifju erejének nagyszerű revelációja 1849-ben egyszersmind halála is volt-e a nemzetnek? hiában hullottak-e el hőseink? hiában haltak el mártirjaink? hiában áll-e a magyar név szerencsétlensége közepette is magasabban a világ nagyrabecsülésében mint valaha állott? Minden gondolkozó ember azt vallja, hogy egy független Magyarország a jövő Európa nélkülözhetlen alkatrészeül van hivatva, csak a magyar, a magyar maga mondana-e le az életről? csak ő maga hinné-e, hogy a semmi természetes élet-

erővel nem bíró, szintoly korhadtt mint gyűlöletes Ausztria rabjául van rendeltetve?

Mondják: a nép jó. Tudom.

Mondják, csak jelenjek meg sereggel a határon, s adjam ki a rendeletet, az egész nemzet felkél, mint egy ember. Hiszem, s ha eljő a rendeletkiadás ideje, sikert is fogok tudni neki szerezni.

De azt is tudom, hogy a műveltebb osztályok elkábulva materialisztikus hajhászatokban, nem viselték magokat a múlt években nemzeti méltósággal. — Az olasz, ki nem oly jó katona, mint a magyar, merészelt nem adni erőszakolt kölcsönt, merészelt nem bókolni, nem tettetni félénk ragaszkodást, merte a »vis inertia«-t használni, merészelt egy élő tiltakozás gyanánt állani a világ előtt. A magyar megadta magát mint a bárány. — Szégyen

És most is, nem azt a hurt pengetik-e a »Kaszinóban« s értelmességi gyűlhelyeikben, hogy illojálítás volna az osztrák bajait szaporítani; hogy lojálisnak kell lenni; majd adnak egy kis koncessziót.

Igy szólanak; s valóban féltő, hogy ha szorítanak majd a körülmények s az osztrák ismét port fog hinteni a nemzet szemébe, ezen urak készek lesznek a nemzetélet örökségét Ézsauként egy tál lencseért eladni.

Lojálítás Bizalom Csak nekünk iratott-e hiában a történet?

Minden hazafi kötelességének ismerje ezen mótely elterjedése ellen a közvéleményben dolgozni. A felelőség ideje közeleg. Engesztelés a multnak, de felelőség a jelen s a jövőre.

7.

Azonban ha már így vannak a dolgok, jelenben jó, hogy a magyar név háttérben áll. Könnyűl alkunk általa. Jó, hogy az osztrák bizik a magyar tehetetlenségében. Nem kell most e bizakodást meg nem fontolt tüntetések által gyanakodássá változtatni.

Én nem tanácslok összeesküvéseket. Ha úgy fejlődnek a dolgok, mint várni lehet, nincs összeesküvésekre szükség,

1848-ban sem konspiráltunk. Kár volna a legjobb erőkből csak egyet is hasztalanul elpazarolni; s attól is tartok, hogy a felfedezés a most elbizakodott osztrákot a háborunak mindenároni megelőzésére ösztönözné.

Azonban ha összeesküvés nem kell is, mégis sok teendő van minden hazafi előtt.

8.

Ilyenek:

a) terjesztetni a helyes nézeteket, s reményt élesztetni, határozottságot edzeni a nemzetben;

b) odahatni, hogy kiki iparkodjék magát az eldöntő perczre készülten tartani, miszerint a mint a határt átlépven, sereg éléről az első kiáltvány, s azzal kapcsolatban az első rendelet kibocsáttatik, a nemzeti fegyverfogható erő, a kijelölendő irányban minél gyorsabban összegyűlhessen és szervezethessék, egyuttal pedig az országban kisebb csapatokban állomásozó ellenséges erő részint lefegyvereztessék, részint öszpontosítása mindenféle uton nehezítettessék;

c) a katonasággal, akármi nemzetbeli legyen, barátságos viszonyt kell iparkodni fentartani;

d) Erdélylyel szoros kapcsolatba lépni, s nézeteimnek a székelyek közt elterjesztésén iparkodni;

e) a más ajku honpolgároknál oda dolgozni, hogy aggodalmaik oszoljanak, s a magyarral saját javukra egyetértsenek;

f) ha valaha, most szükséges, hogy időnkint, ha lehet hónaponkint, egy-egy jó hazafi ide kiutazzék, engem az otthoni dolgokról értesítendő, s tőlem a körülmények fejlődése szerint utasítást veendő;

g) engem az országban levő katonaság számáról, mineműségéről, elhelyezéséről időről-időre tisztában tartani. Ez nagyon fontos;

h) a horvátokat a hazafiak figyelmébe ajánlom. Megmérhetlen becsü szolgálatot tenne a hazának, a ki kieszközölné, hogy Horvátországból valami szabadságszerető s polgártársainak különösen a határörvidéken is bizalmát bíró egyén hozzám kiutazzék, miszerint a két nemzet jövő állása, kölcsönösen független viszonya, s a közremunkálás alapja és feltételei iránt velem tisztába jöjjön.

Ismétlem, összeesküvési veszélybe keverni senkit nem akarok. Azért nevet nem is nevezek. A ki szereti hazáját, talál módot a kijelölt irányban közrehatni. Az események fordulata oly biztató, s a perczek oly válságosak, hogy borzasztó volna, ha nem akadnának a hazában, a kik érzik annak szükségét, hogy most folytonos viszonyt kell velem fentartani. Lehet ezt tenni veszély nélkül. Kijönni könnyü, s könnyü itt-ott oly találkozást rendezni, mely minden kompromissziót kikerül. Tíz évi számkivetésem alatt a nemzet nem segített soha nehéz működésben; ne adja Isten, hogy a válság perczében a nemzet ujjászületésének alkalmát elveszítjük, a nemzet tétlensége s hanyagsága által.

Ha szereti ön hazáját, s hiszen annak jövődjében, vésse ezeket emlékezetébe szó szerint, s tegyen ön, mit a hazafiság ösztöne sugalland a kijelölt irányban. Nem lihetem, hogy ne legyen barát, s bizalmas kör a szegény hazában melyhez bizalmasan szólni lehet. Ha csak annyit, s nem többet teend is ön, hogy a helyzetet, kilátásainkat ismerni tanulják a honban, jó szolgálatot teszen a hazának.

(Aláírva)

Kossuth.

* * *

Hirt kapván a hazából, hogy nyugtalanul váratik a kilátások felőli tájékozás: ápril hónap közepe táján ujjolag értesitettem hazámfiat az ügyek állása felől. — Ezuttal megbizottam egy németül is beszélő angol volt, kinék vallásfelekezeti missziója is lévén Angliából Erdélybe, ez által tág alkalma nyilt olyanokkal is érintkezni, kikkel én egyenes összeköttetésben nem állottam; minél fogva azon helyzetben volt, hogy, mig egyrészt az általam neki kijelölt hazafiaknak izeneteimet átadhatta s válaszaikat és vizsont izeneteiket átvehette, másrészt az általános hangulatot különféle kutfőkől tágabb körben is tanulmányozhatta s egyes kitünőbb egyéniségek gondolkozási módjával is megismerkedhetett.

Utasítása lényegben a fentebbi felszólítástól nem igen különbözött, csak kimeritőbb volt s részletekre is

kiterjeszkedett. Azonkívül három pontra különös suly volt utasításában fektetve. 1. hogy a közvéleménynek holmi koncessziók kilátásba helyezésével az udvari párt és a hivatalos közegek által munkába vett félrevezetése, s holmi lojálitási nyilatkozatokra esábitás, tért nyerni ne engedték. 2. hogy a hazafias cselekvési párt sürgős teendőjének ismerje a horvátokkal egyetértésre, s közreműködésük iránt (különös tekintettel a határőrvidékre is) szabatos megállapodásra jutni. 3. hogy a székelyek megértsék, miként az ország azon részében ők lesznek hivatva a hazafelszabadítás munkájának élére állani; s hogy gondoskodva lesz, miszerint kezök ügyében kellő mennyiségben fegyver legyen; — annak átvételi módját a küldött utasítva volt, részletekben megbeszélni.

A küldött nagyon ügyesen járt el megbízatásában. Nemesak pontosan teljesítette, a mi küldetésének különösen körülírt tárgyát képezé, hanem ezen kívül módot is keresett kaszinókban, társas összejövetelekben, minél több emberrel érintkezni; mi végett Pesten több napig mulatott, s Erdélybe utját egy felé, onnan vissza más felé vette, s az ekként szerzett tapasztalások alapján azt jelentette, hogy a csekély udvari párt kivételével, az egész nemzetre bizton lehet számítani; az emberek hátróztak, végletekre készek, harcz után sovárgók. »A tömérdek ember közt, kikkel érintkeztem« — ugymond — »csak kettőt találtam, a ki azt a benyomást tette reám, hogy fél a forradalomtól.« — Kik azok, kérdezém? — »A különben nagyon szeretetreméltó b. E. . . . J. . . . és T. . . . F. . . . a tudós akadémikus« felelé. — Ez nem volt váratlan előttem; hanem volt a dolognak komikus oldala is. — Nehány nappal küldöttem visszatérte után Párisba menvén, ott Henszlmann

Imre urral találkoztam. Említém neki, miként úgy értesültem, hogy ismerőseink közt csak két ember van az országban, a ki — fél. Felszólítám, találja ki hogy kik azok? Bah! felelé H e n s z l m a n n szokott keresetlen modorában, »azt minden bolond tudja, E. . . s és T. . . y.« — Minden gondolkozás nélkül egyszerre eltalálta!

XVII.

Ludvigh — Kossuthnak.

Az eszmék fordulata a kontinensen. — A helyzet nehézségei. — Látogatás az orosz követhél.

Brüsszel, 1859. febr. 13.

A háboru kérdése súlyos. A helyzet leirhatlanul nehéz, de senkire sem oly nehéz, mint reá nézve. — — — — —

Napoleon újévi beszéde óta a háborut elhatározottnak látom, — — — — de nagy nehézségek állnak útjában. Itt a kontinensen az eszmék fordulata nagyon feltűnő. Azok, kik a c o u p d' é t a t t megtapsolták, s az angol-francia szövetséget egekig emelték, most csak európai koalícióról beszélnek, s osztrák oldalon állnak. Az angol, mint mindig, úgy most is dühös osztrák-barát, s meglehet, a poroszt is maga után fogja vonni. Napoleon e nyugoti veszélyek ellen a keleten látszik támaszt keresni. Ezért kötelezte le magának a szerbeket és oláhokat. Ugy látszik nekem, hogy míg a nyugaton ellene iparkodnak koalíciót készíteni, a keleten a dolog megfordítva áll. — Bizony még tanuja lesz a világ annak, hogy a magyar korona egykori tartományai politikai önállást nyernek, míg maga Magyarország osztrák tartományná süllyedt. És miért? Mert az angol árisztokratikus körök nem tudnak azon előítéletből kibontakozni, hogy nekik Ausztriára szükségük van. Nagyrészt Olaszhon baja is ebben rejlik. — — — — — Nekünk kereken ki kell mondanunk, hogy szövetkezünk az ördöggel is, ha segít az osztrákoktól megszabadulnunk. E kérdésnél helyzeted súlyosodik, s mi több: nincs embered, ki képes volna keleten egy osztrák-elleni szövetségre a tért előkészíteni. — — — — — Sz re figyelmeztetek. Igaz, ő nagy ellenséged. Te erre neki okot nem adtál, s azért belátom, hogy nem érezhetsz irányában semmi közelítési vágyat. De ily perczen, midőn a haza ügye jöhet kérdésbe, én mégis azon töröm fejemet, ha nem lehetne-e valamely közelítési pontot feltalálni.

Tegnap az orosz követet látogattam meg, (kit már darab ideje jól ismerek). Ugy látszik, szeretett bennem a magyarral beszélgetni,

mert bár más látogatók is jöttek, cselédjének azt adta parancsba, hogy senki számára sincs otthon. Beszélgettünk két óránál tovább. Hosszas beszélgetésünk leginkább a keletről folyt, de beszéltünk hazánkról is, multról, jelenről, jövőről.

A multa vonatkozólag azt mondta, hogy hiba volt részünkről a lengyeleket befogadni, mire én azt feleltem, hogy nem azért fogadtuk be, mintha Oroszország ellen akartunk volna tüntetni; ez eszünk ágában sem volt, hanem a szlávok elnyomásával vádoltatánk, a párisi lengyel emigráció pedig az osztrák zsoldu horvát árulást szabadságharczként dicsőítette, s ezt meg kellett hazudtolnunk.

Mondtam neki, hogy nekem úgy látszik, mintha Napoleon azt kívánná, hogy az első ágyu a keleten süttessék el az oláhok és szerbek által, s kérdém, mit gondol: fogna-e az osztrák interveniálni? — A követ azt mondá, hogy ezt nem hiszi, mert az osztrák két tűz közé kerülne — — — s a beszéd folyamában azon megjegyzést tette, hogy nem ismeri ugyan kormánya nézeteit, hanem azt hiszi, hogy sem független dunai fejedelemségek felállítása, sem egy független Magyarország nem ellenkezik az orosz kormány érdekeivel. De Konstantinápoly? De a Dardanellák? kérdezém. Ez más kérdés, felelé; tán szabad kikötő lehetne, stb.

Számos kérdést tett nekem rólad, s befolyásodról a hazában, mire kellőleg feleltem. Különben ő azt hiszi, hogy a francziák császára csak ürügyet les a háborura, de az osztrák óvakodni fog azt szolgáltatni.

Nekem feltűnik, hogy az orosz követ István főherczeg felől ismételve kérdéseket tett.

(Aláírva)

Ludvigh.

XVIII.

Kossuth — Ludvighnak.

Az olasz és a keleti kérdés. — Óvatosság az orosz diplomáciával szemben. — Mentül többet megtudni, és mentül kevesebbet tudatni. — A magyar forradalmár. — Horvátország. — Adatok az orosz intervenczióhoz 1849-ben.

London, 1859. febr. 24.

Leveledet érdeklé olvastam. Tekintve, hogy hol és minő körülmények közt élsz, felfogásod valóban elismerést érdemel, bár némelyekben tévedsz, nevezetesen azon feltevésben, mintha Napoleon kívánná, hogy az első ágyu a keleten süttessék el. Dehogya kívánja. Sőt nem szeretné, hogy az olasz kérdés a keletivel komplikáltassék, mert ez az angol okvetlenül a nyakára hozná. Elég baja van az angol osztrákos hajlamaival így is. Örültség volna tőle, a tüzre olajat önteni.

A szerb és oláh függetlenség nem aktuálitási kérdés, hanem egy közelebb vagy távolabb jövő reményének kérdése. Én azt gondolom, ilyennek tekintik azt Párisban, s mint ilyen iránt kétségtelenül iparkodnak oly állást foglalni, hogy a szerbek s oláhok Napoleonban bizzanak, s tőle reméljenek; de e reményköltésnek az olasz háboru kilátásaival csak annyi összeköttetése van, hogy ha csakugyan háborura kerül a dolog az osztrákkal, mi nehezen maradhatunk ki a számvetésből, mert nélkülünk maga a győzelem sem biztos Olaszországban, a győzelem eredménye pedig nem ígér állandóságot. Ezt érzik Párisban, bár a (főképen angol részről szitogatott) diplomáciai nehézségekkel szemben még tartózkodnak nyíltan bevalani. S mert érzik, hogy Magyarországra még szükségük lehet, tehát azt is elég okosak belátni, miként nekünk meg ily eventualitás esetén — fatális földleirati fekvésünknel fogva — amott keleti szomszédságunkban egy kis barátságos »könyök-térre« (elbow room) szükségünk van.

Ez a kulcs azon dolgokhoz, melyekből te egy imminens keleti konfligráció sejtelmére jutottál.

Ezeket csak neked írom. Nem nyilvánosságra valók. Nem is arra valók, hogy az orosz követnek elbeszéld. Az orosz diplomácia nagyon ügyes. Nem kell előtte kártyát tárni. Minél többet beszéltetni, de minél kevesebbet beszélni. Iparkodni minél többet megtudni, de minél kevesebbet tudatni. Hát ismétlem, épen nem volna helyén, hogy ezekről az orosz követnek beszélj, sőt ezeket neked ép azért írom, mert sajnálom, hogy a keleti kérdésbe vele szemben beereszkeztél. Az orosz most eddig legalább az egyedüli a nagyhatalmak közt, mely a francia felé hajlik; de ha oka volna attól tartani, hogy Napoleon az olasz kérdést a keletivel akarja összebonyolítani, ez oly változást idézhetne elő a helyzetben, mely a mi kilátásainknak utját vágná. Mert az a Napoleon, ki 1855-ben keleten az orosz befolyás ellen háborut viselt, 1859-ben csak nem léphet fel a világ előtt, mint az orosz befolyás párthive; arról pedig meg lehetsz győződve, hogy az orosz teljességgel nem lehet barátja a keleti kérdés semmi oly oldozgatásának vagy foltozgatásának, a mely a vizet nem az ő malmára hajtaná. A keleti kérdés észszerű megoldása független Magyarországot feltételez. E nélkül a török birodalom eventualis felbomlása

nem népszabadságra, hanem csak az orosz befolyás terjeszkedésére vezethet. Teljességgel nem hivatásunk az oroszra a magyar kérdés e horderejére figyelmeztetnünk, mivel ha az osztrák iránti neheztelésnél fogva most netán hajlandó volna is elnézni, (miről még, fájdalom! nem vagyok bizonyos), hogy Napoleon nekünk kezet nyújtson, félek, ez elnézés azon perczen megszűnnék, a melyben meggyőződnenek, hogy a független Magyarország támaszul szolgálhat arra, miszerint ne Oroszország legyen a nap, mely körül a keleti népek megannyi hold gyanánt forognak.

Hát kérek, kerüld a keleti kérdést az orosz követtel való beszélgetéseidben.

Általában nem lehet eléggé lelkedre kötnöm, hogy vigyázz, mit mondasz előtte.

Abban tökéletesen igazad van, hogy hazánk ügye jóformán az orosz politika irányától függ, mert az bizonyos, hogy ha Napoleon az oroszoknak legalább barátságos semlegességére nem számíthat, nemcsak nekünk nem nyújt kezet, de alkalmasint egy olaszországi háboru is »jobb időkre« elhalasztatnék.

Ily fontossággal birván reánk az orosz politika iránya, összeköttetésedet az ottani követtel bizonyosan kultiválnod kell. Nem hiszem őt ugyan nagyon fontos embernek, és alkalmasint igazat is mondott, midőn azt mondta, hogy nem ismeri kormánya nézeteit, hanem egyetmást mégis csak meg lehet tőle tudni, s nekünk nagyon érdekünkben áll tényeket ismerni, adatokkal birni, melyek a tájékozásban segíthetnek.

Szükségesnek látom veled tudatni, hogy meglehetősen hiteles — mondhatnám hivatalos — kutfökből meritett tudomásom szerint, minő a szentpétervári kabinet eddigi álláspontja az osztrák-francia viszályljal szemben.

Igen helyesen fogtad fel a helyzetet, midőn azt írod, hogy az angol dühös osztrák-barát. Természetesen az angol »kormány,« nem az angol nép. Volt gondom reá, hogy ez ne legyen osztrák-barát. Hanem az angol kormány az. Mindent elkövet, miszerint a háboru veszélyét az osztrák fejről elhárítsa. Ezt az által reméli elérni, ha a nagyhatalmakat megnyeri azon eszméjének, melyet már a krimi háborura következett párisi konferenciákon is nyilvánított, hogy az olasz félszige-

ten forrongó elégtelenséget az okkupáló osztrák és francia seregeknek a római tartományokból kivonásával, reformokkal, jobb s szelidebb közigazgatással s amnesztiákkal kell lecsillapítani. Mert hát az angol kormány sohasem tudott vagy akart azon tény elismerésére felemelkedni, hogy az olasz kérdés nemzeti lét kérdése, mely az »idegen« (osztrák) kiűzése nélkül meg nem oldható. Ő az olasz kérdést mindig csak »reformkérdéssé« szerette deválválni.

Ily értelemben működik diplomáciája Európa minden zugában. Ily értelemben utasította sir J. Crampton-t is Szent-Pétervárott mult január 12-én, s jegyzékében kijelentette, hogy

»daczára egyrésről a határozott barátságos indulatnak, melyet az orosz kormány Franciaország iránt tanusit, másrésről meg a szünni nem akaró keserűségnek, mely Ausztria iránti viszonyait jellemzi, ő brit Felségének kormánya mégis reméli, hogy Európa közbékéjének fentartására Oroszország nem fogja közreműködését megtagadni.«

Gorcsakoff herczegnek e felhívásra adott válasza tudtomra még nem érkezett meg Londonba, de akként vagyok értesítve, hogy tartalma körülbelül ide megyen ki: »Oroszország bizonynyal óhajtja, hogy a béke fentartassék. Szüksége van rá a beljavítások végett, melyeket behozni szándékozik. Ennyit mondhat, de tovább nem megyen. Nagyon hálátlan munkának találta tanácsokat adni más kormányoknak, hát nem is ad. És nyiltan megmondta a herczeg, hogy Oroszország szereti Franciaországot, Ausztriára pedig haragszik, hát magaviseletét irántuk nem mérheti azon egy mértékkel. Ha háborura kerül köztük a dolog, meglehet Oroszország semleges marad, olyformán, mint Ausztria volt a krimi háboru alatt, de az is meglehet, hogy nem marad semleges; ez attól függ, hogy mit csinálnak mások. Oroszország kezeit tökéletesen szabadoknak akarja tartani.«

Ha ez értesitésem alapos, (okom van hinni, hogy az) annyit bizonyosnak vélek vehetni, hogy ha most Ausztria akárhol, akárkitől bajba kerül, Oroszország ugyan nem interveniál megmentése végett. Magyarországon sem, ha okosan viseljük magunkat.

Nem is hiszem, hogy Napoleon azt az ujévi Hübneri ádát kockáztatta volna, ha Oroszország barátsága felől biztosítva nem volt volna. Hogy van köztük valami egyezség, az kétségtelen. Annak azonban tartalmáról pozitív tudomással nem bírok, hanem úgy hallom, hogy Ausztriának Olaszországból kiűzéséhez Oroszország három feltételhez kötötte megegyezését; egyik az, hogy Napoleon a nápolyi királyt ne bántsa; másik az, hogy dinasztikus nagyravágyásra ne gondoljon; harmadik az, hogy ne szövetkezzék a forradalommal.

Ime, barátom, egy pont, mely felől kimondhatlanul fontos volna jól értesülve lenni. Igaz-e ez a feltétel? s ha igaz, csak Olaszországra értetik-e, (hol az orosz a nápolyi királyt minden bajtól menten akarja tartani) vagy pedig reánk is értetik, ámbár az osztrákot az orosz megalázva látni szeretné? Kérlek, tapogatózzál.

Ezzel kapcsolatban jól tennéd, ha az orosz követtel való beszélgetésedben megemlítenéd mint olyan dolgot, a miről tudod, hogy az én nézetem is, miként nagy igazságtalanság történik velünk, ha a magyart a »par profession« forradalmárelemekkel összezavarják. Mi nem tartozunk e rovatba. Szeretjük a törvényes rendezetű szabadságot. Egy ezredév nevelt bele e szeretetbe. Ha jogainkban nem bántott volna az osztrák, nincs Európában nemzet, melyhez oly nehezen férhetett volna a forradalmi szellem, mint a magyarhoz. De annyi irtózatosság után, mennyit mi Ausztriától tapasztaltunk, az 1848-iki lélekháborító események után a bizalom kapcsa megszakadt. Az orosz adhat a lengyelnek pótléku az elvesztett szabadság helyett faj-nagyságot legalább; nekünk az osztrák nem adhat semmit. Mi független állam akarunk lenni. De ezen túl nem megyen bennünk a forradalmári viszketeg. Annyira nem, hogy bár én köztársasági elvekké bírok, mégis mondják ma: »mi utat nyitunk arra, hogy Magyarország önállóvá legyen, de oly feltétel alatt, hogy királyt fogadjon el,« én azonnal ráállok, s minden befolyásomat oda fordítom a nemzetenél, hogy azt elfogadja. El is fogná, hiszem, fogadni. Ha kérdezné a követ, kiről gondolkoznánk ez esetben, felelet: senkiről, mi elfogadnók, a kit ajánlanának a hatalmaságok, csakhogy mindenesetre örömebb olyat, ki nem német.

Horvátországról ismered nézeteimet. Az nem nemzetiség, hanem nemzet, mely körülhatározott területtel bír. Ha megunt a kapcsolatot Magyarországgal, s független akar lenni, (de független ám, s nem osztrák tartomány!) mi ráállunk csekély feltételek mellett, (vámszövetség vagy szabad átmenet; Fiumének szabad választás: Magyar- vagy Horvátországhoz akar-e tartozni, vagy Hanza-féle szabad város lenni; Péterváradra közös őrség). De Horvátország nem lehet független, ha Magyarország is nem az. Tehát fogjanak velünk kezét a horvátok az osztrák járom lerázására.

Ezt azért emlitem, mert ez talán utbaigazíthat arra nézve, vajjon kiterjed-e annyira az osztrák-gyűlölet az oroszoknál, hogy mi köztünk s a horvátok közt az egyetértéshez segédkezet nyujtsanak. Ők ott szabadon járhatnak-kelhetnek, mi nem. Miért nem küldeni oda, s különösen a határőrezredekbe biztos és ügyes embereket az eszmét terjeszteni, s tekintélyükkel támogatni? Miért nem oda dolgozni, hogy a horvátok küldjenek ide egy két alkalmas egyént e dolgot velünk tisztába hozni?

Különös nyomatékkal megjegyzem: ez kényes kérdés. Hogy ezt a legbizalmasabban írom, nem kell mondanom. Igen óvatos légy. Jól megítéld emberedet. Szólhatsz-e vele erről? S elég fontos ember-e, hogy vele így szólni méltó legyen; ha úgy találod, hogy igen, akkor a magad nevében szólj vele e pontról.

Fejezd ki csodálkozásodat, hogy még eddig a pétervári kabinet nem tudatta a francia kormánnyal, miként sem Magyarország függetlensége ellen, sem az ellen, hogy velünk a háborúra szövetkezzenek, nincs kifogása. Annyival inkább, mert úgy vagyok értesülve, hogy magas állásu oroszok Nizzában, Turinban úgy nyilatkoznak: »il faut vous adresser aux Hongrois.« De hivatalosan Párisban még ezt nem mondták.

Végre még egy megjegyzést kell tennem arra, a mit az orosz követnek feleletül adtál azon észrevételére, hogy 1848—49-ben »hiba volt a lengyeleket befogadnunk.« Válaszod helyes, de nem egész. Hiában tettetik azt, hogy a lengyelek befogadása provokálta a beavatkozást. Ne tartsanak oly bárgyuknak, hogy ezt elhigyük. 1848-ban augusztusban még egy

lengyel sem volt magyar szolgálatban, midőn az oroszok Moldva-Oláhországba bevonultak s Palmerston ezt írta sir Stratford Canningnak: »ő császári felsége a czár előre látta az eshetőséget, hogy segédkezet kellend nyujtania Ausztriának Pesten a rendet helyreállítani.« (His Imperial Majesty the czár has contemplated the possibility of his being called upon to assist Austria in restoring order at Pesth.) A beavatkozás a verónai kongresszus szellemében el volt határozva, (azaz megigérve) mielőtt megtámadtak bennünket. Jellasich csak akkor kapott parancsot előrenyomulni, mikor már az orosz a szomszédban készen állott. 49-ben Bécs nem beavatkozást kért, hanem csak azt üzente: hogy már most kell. Azután miből állt az a »lengyel-befogadás«? Sohasem ment öt ezerre a lengyelek száma, egy kis legió volt az egész. No ez ugyan nem fenyegette az orosz birodalmat; ezt tudta az orosz; tudta azt is, hogy én nem akartam sok lengyelt seregünkben; azt is, hogy nem csak nem akartam, de határozottan megtiltottam a harcztérnek lengyel födre kiterjesztését; s tudta Moldva-Oláhország példáján, mennyire respektáltuk a népjogot szomszédaink irányában, még akkor is, midőn a neutrálitási igények világos megsértésével ellenünk a török föld hadmiveleti alapul használtatott. Nem kell könnyedén elfogadnunk a szemrehányást, hogy hibáztunk, midőn ezen szemrehányással mások saját bűnüket s a rajtunk elkövetett roppant méltatlanságot akarják palástolni.

Ennyit akartam leveledre válaszolni.

Helyzetem nehézségét értem s érzem, de ép azért biztosíthatlak, hogy pusztá eszközül idegen czélokra nem fogom engedni magyar hazánkat felhasználni. Nem gondolom, hogy jól cselekednénk, ha úgy tüntetnők fel magunkat, mint a kik nagyon vágynak a kegyhalászatra. Nekünk meg kell mutatnunk, hogy állásunk értékének tudatával birunk; hogy készek vagyunk érdektalálkozás alapján kezét kézért nyujtani, de nem vagyunk olesó szupplikánsok, kik a szalmaszál után is kapkodnak. E szempontból indulva ki, nem is tartom szükségesnek, hogy minden ponton szolliczitánsaink legyenek. A kiknek érdekükben áll, meg tudják az utat hozzánk találni. — A konciliáció eszméjével, melyre czélzasz, kérlek, hagyj fel barátom. Némely embert jobb szeretek nyilt ellenségnek, mint

kétes barátnak. Ovakodjunk a megbizhatlan elemektől. Nem jó a keblen kigyót melengetni.

Vedd, kérlek, e leveletem szorososan, a legszorosabban bizalmasnak, s elolvasás után légy szives eredetiben visszaküldeni.

(Aláírva.)

Kossuth.

XIX.

Ludvig — Kossuthnak.

Jelentés az orosz követtel folytatott beszélgetésről. — Oroszország hangulata Magyarország és Ausztria irányában. — Miklós csár Szobieszki szobra előtt. — Lord Cowley küldetése.

Brüsszel, 1859. febr. 28.

.
 Voltam a követnél pénteken és tegnap is. Találtam ürügyet, nehogy azt higgye, én akarom őt kémleni.

Még leveled vétele előtt gyakran látván a követet, alkalmam volt minden viszonyt megérinteni. Igen örülök tapasztalni, hogy egészen leveled szellemében szóltam.

Megemlítek egy pár észrevételt.

Igy, a magyar kormány alakját illetőleg, még januárban azt mondtam a követnek: tűzhelyénél a magyar szabad és független kíván lenni. Ezer év óta megyei rendszerében találta nemzeti boldogságát. A központi kormány viselhet bármi nevet, az neki mindegy. Ha 1848-ban Kossuth azt mondta volna nekünk: »király kell«, elfogadta volna a nép, valamint elfogadta volna a köztársaságot. De Kossuth nem akarta sem az egyiket, sem a másikat. Hű maradt a törvényes hagyományokhoz, és egy szájjal, egy lélekkel kormányzónak választott; és megmagyaráztam, milyen kormányzó volt Hunyadi, milyen Szilágyi stb.

A horvátokat, de kiváltképen a szerbeket, a követ igen gyakran hozza elő, de egyebet nem mond, mint hogy úgy hallja: igen elégedetlenek. Feleleteimben általánosságban maradok, azt jegyezve meg, hogy a tót-görög vallásfajok inkább a magyarhoz mint az osztrákhöz ragaszkodnának, ha az oroszok irántunk való jóindulatáról meg volnának győződve

A jelen bonyodalmakat tárgyalva, a követ azt jegyzé meg, hogy semmi oly utasítása sincs kormányától, mely engedné tudni, hogy mik nézetei, s azt sem tudja, ha ezen nézetek már egészen konkrétálva vannak-e, de azt mint t é n y t említheti fel, hogy egész Oroszországban kétségtelen a rokonszenv Magyarország iránt, s még inkább egy neme a megvetésnek Ausztria irányában. A kormány ezt tudja s tudta már Miklós csár idejében is. Midőn Magyarország

ellen 200,000 embert indított, és midőn egy bizonyos egyén a czártól azt kérdezé, minek oda ily tulzott erőt küldeni, a czár maga azt felelé: »e hadjárat annyira népszerűtlen az országban, hogy három hónap alatt azt be kell fejezni.« Azon oroszok Turinban s Nizzában, kik buzdítják az olaszokat a magyar elemmel való szövetségre, egyéni óhajtást fejeztek ki, mely, igaz, Oroszország általános óhajtásával találkozik, de melyet nem lehet a kormány által osztott érületnek tekinteni, ezen ügyekre nézve a kormány még eddig semmiféleképen sem nyilatkozván.

Említettem végre neki, hogy ha a szükség vagy a körülmények általában véve úgy hoznák magokkal, jövő teendőkről is beszélhetnénk; mondtam, hogy neked a jelen viszonyokról nézeteimet előadtam, s szolgálataimat felajánlottam, kikérve tájékozásképen véleményedet s utasításodat, s említém a követnek, hogy azt felelé: »át kell mindenkinek látnia, hogy komoly háboru esetében Magyarország egyik fél sem feleltheti ki számításából, és kinek szüksége van reá, az meg fogja tudni az utat is hozzád találni. Ki neked kezet nyújt, annak viszont te is kezet fogsz nyújtani, de tudnod kell mi áron.«

A követ azt válaszolá: »Kossuth urnak igaza van, s ő igen jól teszi, ha nem keveredik bele, mint bizonyos lengyelek mindenféle mozgalomba; természetes, hogy a kinek szüksége lesz a magyarra, majd eltalálja Kossuth urhoz az utat.«

A többi közt kérdeztem tőle, mi volt az orosz beavatkozásnak tulajdonképeni oka?

Azt felelte: a beavatkozást senki sem kívánta Oroszországban, sem a czárnak nem tanácsolta; az Miklós czár személyes parancsára történt, s tevé hozzá: k é s ő b b m e g i s b á n t a.

.....
Lord Cowley missziója nekem okul szolgált csodálkozásomat fejezni ki a felett, hogy Oroszország nem látszik részt venni az egész világot foglalkoztató béke- vagy háborukérdésben; hozzá tevé: azt fogja a világ hinni, hogy még mindig a krimi háboru következeit sinli.

A követ azt felelte:

Meg vagyok győződve, Oroszországnak semmiféleképen sincs érdekében a politikai amalgámot, mit Ausztriának hívnak, fentartani, de nincs most az ideje ezt kinyilatkoztatnia; ha tenné, mindenki Oroszország ellen fordulna, hogy ő a világ békéjét akarja megháborítani. Még a német is a saját nemzetiségének veszélyeztetése felett kiáltana fel, noha az egész világ tudja, hogy az osztrák monárcchia nem is német. Annyi bizonyos, hogy az orosz Ausztria kedvéért többé beavatkozni nem fog. Azon adomában, hogy Miklós czár Szobieszki szobra előtt „im b é c i l e“ egyet és magára az „im b é c i l e“ kettőt mondta, igen sok igazság rejlik.....

(Aláírva)

Ludvigh.

* * *

E levélben lord C o w l e y küldetéséről tétetik említés, s ez S z a r v a d y következő leveleiben is többször előfordul. — A dolog magyarázatot igényel, mit annál kevésbé vélek mellőzhetni, minthogy a küldetés egy nevezetes szemet képez azon törekvések láncolatában, melyekkel az angol diplomácia a francziák császáriját szándokainak kivitelében akadályozta.

A küldetés célja a következő sürgönyben lett kijelölve:

Lord Malmesbury angol külügyér

Lord Cowley angol követnek Párisban.

Külügyi hivatal, 1859. február 13.

Mylord!

Franciaország és Ausztria viszonylagos helyzete Európa többi részére annyira nyugtalanítóvá lett, hogy a királyné kormánynak komoly óhajtása a veszélyt, melylyel a helyzet fenyeget, ha csak lehetséges, elhárítani.

Legtöbb kilátást látszik erre ígérni az, ha Nagy-Britannia a két állam megegyezésével barátságosan közbelép, miszerint biztos tudomást szerezzen a felől, hogy mi módon lehetne a viszonyokat megnyugtatóbb lábra állítani.

Exczellenziád annyira ismeri a francia udvart, személyes viszonya pedig Buol gróf osztrák külügyérrel annyira bizalmas, hogy egyenesen ön látszik kijelöltnék e cél kivitelére.

Ön tehát készen fogja magát tartani a legelső intésre azonnal Bécsbe utazni.

Azonban eljárásának sikerére nélkülözhetlen, hogy ön értesítse a francia kormányt ö brit Felsője kormányának óhajai és reményei felől, s tudja ki, hogy mik azon pontok, melyek Franciaország panaszának főbb tárgyát képezik, és minő engedményeket kíván e hatalomtól kieszközölni. Ha ezek arra vonatkoznak, a mit olasz kérdésnek szokás nevezni, feltehetni vélem, hogy közéjük tartoznak: ugy a francia, mint az osztrák seregeknek a pápa tartományaiból kivonása; — javítás e tartományok törvényeiben és közigazgatásában; — s biztosíték Ausztria részéről, hogy Szárdiniát meg nem támadja.

Valószínű, hogy Franciaország még egy negyedik ponttal is elő fogna állani, melyet azonban, ugy hiszem, nehezebben lehetne elérni, értem azt, hogy az Ausztria és a pármái s modenai hercegségek közt 1847-ben kötött szerződések eltöröltessenek vagy módosítottassanak.

A királyné kormánya előre látja, hogy e kérdés nagy nehézséggel találkozónék Ausztriánál; a szerződések eltörölését kívánni tőle talán több volna, mint a mennyit nemzeti büszkesége meg-

engedhet; Ausztriának joga van, ha úgy tetszik, akármely független állammal véd- és dacszövetséget kötni. Annyit azonban lehetségesnek remélek, hogy mind Ausztria, mind a herczegségek reábirassanak a szerződések azon szakaszának kitörlésére, mely kötelezi Ausztriát a herczegségeknek segítségére lenni saját alattvalóik ellen. *)

Akarmiként legyen is ez, Exczellenziád szerezzon magának minden idővesztés nélkül biztos tudomást a francia kormány érzelmei felől az említett tárgyakat illetőleg, valamint a felől is, vajjon egy oly kölcsönös szövetségesnek, a minő Nagy-Britannia, békés közbelépése (pacific interference) e perczen kedvezőleg fogadtatnék-e?

A királyné kormánya jobbnak látja, hogy Exczellenziád ez utasításokat nem hivatalosan (unofficially) teljesitse, s bécsi küldetését is hasonló jellegűnek tekintse, nehogy egyik vagy másik birodalmat bármely véleményre vagy eljárásra kompromittálni akarni látszassunk.

Ha a francia kormány az ön javaslatát kedvezőleg fogadná, ön azonnal Londonba jövend, a királyné kormányával személyesen értekezni.

(Aláírva)

Malmesbury.

Lord Cowley sietett ez utasításnak a francia kormány-nál azonnal (febr. 14-én) eleget tenni, s február 16-án gróf Walewskitől Napoleon császár egyenes parancsára azt kapta válaszul, hogy Anglia barátságának ez újabb jelét a császár

*) Az Ausztria és a modenai herczeg közt kötött szerződésnek azon pontja, melyre a sürgöny szövegében hivatkozás történik, eképen szól:

»3-ik cz. Ha ő királyi Fenségének a modenai herczegnek tartományaiban oly természetű körülmények fordulnak elő, hogy a törvényes rend és nyugalom megzavarásától lehetne tartani, ha az ily zavargó mozgalmak lázadással növekednének, s a kormány rendelkezésére álló eszközök azoknak elnyomására elegendők nem volnának, ő Felsége a császár kötelezi magát, ha arra felszólítatik, a nyugalom és törvényes rend helyreállítására a szükséges katonai segítséget kiszolgáltatni.«

Kelt Bécsben, 1847. decz. 24.

(Aláírva)

Herczeg Metternich.
Gróf Volo Tivadar.

Egészen hasonló szerződés kötöttet a pármái herczeggel.

Ha a szerződés e 3-ik czikke a herczegségek lakosainak helyzetét reménytelenné tette, a 2-ik czikk egy állandó fenyegetést képezett Piemont ellen, mert ezáltal szerződési jog adatott Ausztriának, Modenába és Pármába császári seregeket meneszteni és erődjéit elfoglalni mindannyiszor, valahányszor a közös védelem érdeke, vagy a katonai elővigyázat úgy kívánja. E szerződés Modenát és Pármát nemcsak védelmi, hanem támadási tekintetben is egyenesen osztrák birtokká tette.

köszönettel veszi, a javaslatot elfogadja, s kivánalmait e következőkben fejezi ki:

Az Ausztria és Nápoly, Toskána, s a herczegségek között kötött külön szerződések eltörlendők.

Az olasz félsziget minden államában oly kormányzati rendszer hozandó be, mely megengedi, hogy az adók egy vagy másnemű gyűlés által szavattassanak meg.

A pápai legációk külön közigazgatása a pápa által nevezendő valamely római herczegre bizassék; azon megjegyzéssel mindazáltal, hogy a francia kormány semmi esetre sem fogná a pápa kezeit erőszakolni.

A pápa vallásos czélokra minden római katolikus államtól pénzsegélyt kapjon, s ennek következtében az adók a pápa birtokaiban leszálltassanak.

Lord C o w l e y ez utolsó pontra nézve kijelentette, hogy ebbe az angol kormány nehezen avatkozhatnék, a többi pontokra nézve pedig odanyilatkozott, miként nem hizeleghet magának azzal, hogy Ausztria részéről kedvező fogadtatással találkozandnak. Mire W a l e w s k i megjegyezte, hogy ezek nem képeznek ultimátumot, csak kívánságok; hanem hozzátette, hogy jó hatással volna az olasz félsziget népességére, ha Ausztria rábirathatnék, hogy katonai kormányzatát Lombárdiában szeliditse.

Lord C o w l e y tehát, a mint utasítva volt, átment Londonba, — s az angol külügyér febr. 22-én irásba foglalta az ottani tanácskozásokból azt, a mi a gróf W a l e w s k i vel történt eszmecseréből (melynek a bécsi küldetésben vezérfonalul kellend szolgálni) kivihetőnek látszék. Ez pedig a következő négy pont:

1. A római státusok együttes kiűritése Ausztria és Franciaország által.

2. Ugyanott közigazgatási reformok.

3. Jobb viszonyok biztosítása Ausztria és Szárdinia között.

4. Az 1847-iki osztrák-olasz szerződések eltörlése vagy módosítása, azon megjegyzéssel, hogy e szerződések 3-dik cikke, mely Ausztriát a herczegségekben minden népies (popular) véleménynyilvánításnak elnyomására kötelezi, Angliában különös visszatetszéssel találkozik.

Kijelentette egyébiránt az angol külügyér, hogy nem kívánja küldöttjét szoros utasításokhoz kötni, s neki küldetésében szabad kezet hagy.

Lord Cowley febr. 27-én érkezett Bécsbe. Eljárásáról márczius 9-én tett kormányának jelentést. Különös elégedéssel említi a szives fogadtatást, melyben részesült. Eljárásának eredménye pontonként ide megyen ki:

1. A pápai terület kiürítésének kérdése meg lett könnyítve a még Londonban létekor az angol kormányhoz érkezett távirati sürgöny által, mely szerint a pápa maga kívánta a kiürítést egy év leforgása alatt. Gróf Buol késznek nyilatkozott a pápa kívánságát teljesíteni, oly óvatossággal mindazáltal, mely a bekövetkezhető lázadásoknak utját vágja.

2. A római államokba behozandó közigazgatási reformokat illetőleg gróf Buol hajlandó akár a francia kormánnyal 1857-ben megkezdett, de később elejtett egyezkedéseket újra felvenni, akár pedig a nagyhatalmak által 1831—32-ben ajánlatba tett tanácsokra visszatérni. Ausztria ez utóbbi módnak ad elsőbbséget.

3. A mi a jobb viszonyoknak Ausztria és Szárdinia közti biztosítását illeti, gróf Buol odanyilatkozott, hogy forduljon az angol kormány Turinba, mert nem Ausztria, hanem a turini kormány nagyralátó politikája idézte elő a jelen válságos helyzetet. Addig nem is lesz a béke biztosítva, míg Szárdinia le nem fegyverez. Ausztria e lefegyverzésben keresi Franciaország őszinteségének zálogát.

4. Az 1847-iki osztrák-olasz szerződések eltörlésének vagy módosításának kérdésében Ausztria természetesen érzékenyebbnek mutatkozott, mint a többiekben, de azért nem idegen, vizsgálat alá venni, vajjon nem lehetne-e ezen szerződéseket valamivel helyettesíteni, a mi mindamellert, hogy Ausztriát a felelőséggel járó avatkozás kötelezettségétől felmenti, még sem járna azon veszélylyel, hogy a herczegségek a forradalom és anárchia prédájává essenek. — E pont tárgyalásánál tekintettel kellett lenni a Bécsben uralkodó nézetre, miszerint a forradalom veszélyének valódi kutfeje azon herczegségekre nézve Szárdiniában van. — E szempontból indulva, lord Cowley amugy társalgásilag két eszmét pen-

ditett meg. Az egyik az, hogy Szárdinia neutrálizáltassék; a másik, hogy a kisebb olasz államok szövetségbe lépjenek egymásnak kölcsönös segítsége végett belrendetlenség esetén.

Lord Cowley határozottan az elsőt ajánlja. Mert, ugymond, mi a jelen válságnak látszólagos oka? Szárdinia felriadt a miatt, a mit Ausztria fenyegető állásfoglalásának nevez. Azt állítja, hogy megtámadtatás veszélyében van. Tehát erején túl fegyverkezik, s a francziák császársjától feltételes segélyígéretet kapott. Ez viszont Ausztriában okozott megütközést, s okot szolgáltatott arra, hogy szintoly rettegető mint költséges katonai készüléteket tegyen. Ha Szárdinia semleges, mindezekből semmi sem történhetett volna. E semlegesség tehát a bajt gyökerestől kiirtaná. Azon ellenvetésre, hogy Szárdinia ebben sohasem egyeznék meg, lord Cowley azon (kissé nagyon is kockáztatott) nézetnek adott kifejezést, hogy Szárdinia beleegyezése kívánatos ugyan, de nem okvetlenül szükséges.

Ez azonban csak amolyan futólagos beszélgetés volt, melynek eredményét lord Cowley abban foglalta össze, hogy gróf Buol hajlandónak látszott tekintetbe venni a javaslatokat, melyek e két terv akármelyikének alapján tétetnének.

De mig e szerint lord Cowley főképen azon négy ponttal foglalatoskodott, melyek utasításában kiemelvek, nem mulasztotta el magát azon többi pontokra nézve is tájékozni, melyek a francia kormány kívánatai gyanánt lettek vele közölve.

1. Oly kormányzati rendszer behozatala minden olasz államban, hogy az adók valamely gyűlés által szavaztassanak meg.

Erre nézve gróf Buol odanyilatkozott, hogy rágalom Ausztriáról azt tenni fel, mintha ellensége volna a valódi reformoknak. Ellenkezőleg: mindig javításokra bátorított. De nem gondolja, hogy elseprő intézkedések (sweeping measures) az olasz nép természetéhez hozzáillenek. Azután nem is oly rossz a kormányzat az olasz államokban, mint Szárdinia szereti állítani.

2. A pápának a katolikus államok által nyújtandó pénzsegélyt illetőleg gróf Buol a legkisebb hajlamot sem mutatott ebbe belemenni.

(Biz' azt elhiszem!)

Mielőtt jelentését bezárná, még felemlit némelyeket a nehézségek közül, melyekkel Bécsben küzdenie kellett. Pylenek voltak: 1. a rögeszme, hogy Franciaország háborura van elhatározva az osztrák ellen, hogy tehát engedményekkel legfőlebb csak halasztást lehetne elérni; 2. az, hogy Ausztria büszkesége fellázad e gondolat ellen, hogy Szárdínia indulatosságának s nagyravágyásának kedveért engedményekre szólíttatik fel; 3. Németország magatartása Franciaország irányában, mit Ausztria természetesen magára nézve előnyösnek tart, s fel is akar használni; 4. hogy Ausztria és Franciaország közt semmi oly kérdés nem forog fenn, a melyről jóhisszemmel fel lehetne tenni, hogy »casus belli«-t foglal magában.

Berekesztésül lord Cowley kételkedését fejezi ki, hogy Ausztria egyezkedésekbe bocsátkozik, a míg Szárdínia le nem fegyvereztetik, mert Ausztria a szárd hadsereget Franciaország előhadának tekinti, mely ez utóbbinak arra szolgál, hogy akkor fegyverkezzen, a mikor idejét látja; Ausztria tehát nem hiszi, hogy békére számíthat, míg ez előhad létezik.

Ezzel visszatérvén Londonba, lord Cowley egy pótló jegyzékben (márczius 14.) még azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy Ausztria nyilatkozatai, összehasonlítva Franciaország kijelentett kívánságaival, oly anyagot foglalnak magukban, mely a békés elintézésre alapul szolgálhat. Ugy hiszi azonban, hogy mielőtt Anglia valamely javaslattal lépne föl, szükséges, hogy ő (Cowley) visszatérjen Párisba, miszerint tudhassák, hogy minő hatást tettek közleményei a francia kormányra.

Lord Malmesbury tökéletesen osztozott e nézetben, s a királyné teljes meglegedését adván Cowley lordnak tudtára, őt (márcz. 15-én) utasította, hogy azonnal menjen Párisba.

Érdeklél kutattam a diplomáciai kutfőkben, hogy mi-ként fogadták Párisban lord Cowley közleményeit. Nem talál-tam erről semmi jelentést, hanem találtam lord Malmesbury sürgönyét márcz. 19-ről, melyben tudósítja Cowley lordot, hogy Malakoff herceg (Pelissier marsal), francia követ Lon-donban, márcz. 18-án a francia császári kormány utasításából

kongresszust proponált azon megjegyzéssel, hogy a kezdeményezés az orosz kabinettől eredt.

Ez volt a válasz lord Cowley bécsi küldetésére. A dolog értelme világos. A Tuillériák angol mediáció veszélyével állottak szemben, mit bajos lett volna el nem fogadni, mert a mediáció visszautasítása Angliának ürügyöt adhatott nyíltan Ausztria mellé állani. A mediáció tehát kongresszus által pariroztatott, még pedig (nagyon ügyesen) orosz kezdeményezés útján. Így a tér nyitva lön tartva az esélyek számára. Mert Szárdinia előzetes lefegyverzése, annak s a többi olasz államoknak részeltetése vagy kirekesztése, s a kongresszus (vagy konferencia) munkaköre megannyi ütközési kövé válhattak, melyen a kongresszus eszméje megbukhatott. A mint hogy meg is bukkott.

Ilyen volt lord Cowley bécsi küldetésének történelme.

Látszik ezekből, hogy a francziák császárijának Olaszország iránt táplált szándokai kivitelében nagy nehézségekkel kellett küzdeni; számolni lévén kénytelen az európai hatalmak magatartásával, még márczius közepén sem tudta, hogy hová fog a dolog eldőlni.

S a tanulság ebből kettő. Egyik az, hogy nagyon tévedtek azon emigráns-társaim, a kik azt hitték, hogy a hatalmak (ez idő szerint még) azért nem léptek velem összeköttetésbe, mert forradalmi embernek tartottak. Nem e miatt tartózkodtak, hanem azért, mert »komoly« alkura a háboru bizonytalansága miatt akkor még az időt nem látták elérkezettnek, — a mely perczben ez a bizonytalanság megszűnt, ők maguk szólítottak fel egyezkedésre. A másik tanulság az, hogy helyesen cselekedtem, midőn mindent elkövettem, miszerint honfitársaim részéről oly kötelezettség elvállalását s oly kísérletek kockáztatását megakadályozzam, melyek azt, a mit akkor még hazámnak volt szabad neveznem, minden haszon nélkül szerencsétlenségbe sodorhaták.

De van e dolgokból egy harmadik (állandó értékű) tanulság is, az: hogy a diplomácia nagyon csunya mesterség.

XX.

Ludvig János — Kossuthnak.

Orosz vélemény a helyzetről. — Napoleon herceg lemondása. — Orosz semlegesség.

Brüsszel, 1859. márczius 9.

Tegnap ismét meglátogattam az orosz követet, miszerint lássam, micsoda benyomást tett a francia »*Moniteur*« nevetséges kifakadása a háboru ellen. Mig nála voltam, két sürgönyt hoztak neki, s mind a kettőt azonnal felolvasta. Az egyik Napoleon herceg lemondása, a másik Renée-nek (Mocquard a császár titkára vejének gondolom) kivonatos ujjab cikkke, magyarázata a híres béke-cikknek. Ezen meghátrálás sehogy sem tetszett a követnek; még azon esetben sem tetszenék, mondá, ha csel volna. Ki bizhatnék oly emberben, ki saját tetteit oly könnyen meghazudtolja. — Ezt nem én, de a követ mondta

Szokás szerint sokáig beszélünk.

Beszélgetéséből ezeket tartom közlésre méltóknak.

Végre a császár — mondá — még is kénytelen lesz a háboruhoz folyamodni. . . . Ha ő vissza is lépne, de Piemont már nem léphet vissza. — Észrevételemre, miként általános a hiedelem, hogy a császár Oroszországgal megegyezett, azt felelte: Bajos oly emberben bízni, ki oly változékonny. Egyébiránt inszisztált, hogy a háborunak be kell következni, s az be fog következni.

Én a »*Moniteur*« béke-cikkének okát — szántszándékosan — a bécsi és londoni kabinetek viszonyában kerestem. Válasza az volt: hiszen tudja, hogy az angol-osztrák szövetség régen megvan, és hogy az angol ennek következtében fegyverkezett, de épen azért is mindenféleképen meg akarja a háborut akadályozni, miszerint a szövetség súlyát magáról elhárítsa. De, mondám, ez csak eventuális szövetség volt talán? — Nem, felelte, a stuttgárti konferenzia eredménye. Azonban alig hogy egész határozottsággal a szövetség létét a követ kimondá, mintegy igazítani akarván azon, mit oly pozitív kimondott, utána tevé: lehet, hogy több is állítottott e perczben, mint való.

Orosz-magyar érdekekről szólván, emlitém, hogy a magyar lapoknak az orosz és francia ellen éles tolluk szokott lenni, kormányi sugalom után, és emlitém, hogy az olvasó épen abból merit reményt, hogy az orosz talán nem lesz mindig az osztrák védője.

Arról bizonyos lehet, — felelé — hogy az orosz és osztrák közti kiengesztelésnek mindenkorra végeszakadt. Miklós czárnak »szenvédély-politikája« okozta az orosz érdek félreismerését az avatkozásban.

Szinte csodálom, hogy egy követ, és pedig orosz követ, »politique de passion« szóval bélyegzi néhai császárnak cselekedetét.

A keleti dolgokról majdnem olyképen beszélt, mint te irtál, és kimondta, hogy Magyarország visszaállítása nem lehet az orosz érdekek ellen stb. . . .

Mindenből, mit megtudok, úgy látszik, mintha az orosz mindaddig, míg vasutjai el nem készülnek és a földnépe felszabadítva nincsen, tettelesen fellépni nem szándékozik, ha csak nem lenne kénytelen, s e kénytelenség Ausztriának a keleti dolgokba avatkozása által állna be

(Aláírva)

Ludvig.

XXI.

Szarvady — Kossuthnak.

Napoleon herceg lemondása. — A császár és miniszterei. — A Moniteur béke-cikke. — Mennyit érnek a diplomaták.

Páris, 1859. márczius 11.

A „Moniteur“ békes cikke folytán, miként kormányzó ur már tudja, Napoleon herceg lemondott miniszteri állásáról, s a helyzet rosszabbra nem fordult. Sőt az utóbbi időkben határozottabb lett.

A császár Turinba azt üzente, hogy ő nem változott. Cavour egy közrebocsátandó nyilatkozvánnyal foglalkozik. A király biztosította miniszterét, hogy őt semmi esetre sem hagyandja el s mint apja, inkább trónusát hagyja el, ha nem tehet eleget annak, mit a nemzet bizalma tőle vár.

Napoleon herceg, Ulloa tábornokot fogadván, azt mondá neki: »Őn Turinba tér vissza. Mondja meg ott, s őhajtanám, minden olasz hallhatná, hogy unokatestvérem (a császár) és én nem változtunk, s nem változandunk Olaszhon irányában. De a császárt — miniszterei árulják el.« A herceg beszélgetés közben a minisztereket tartózkodás nélkül árulóknak szokta nevezni.

Midőn az utolsó »Moniteur«-féle cikk megjelent s a herceg lemondását adta, a császár ezt visszautasította és késznek nyilatkozott a »Moniteur«-be egy új, a herceg politikájával jobban összevágó cikket iktattatni. A herceg azt válaszolta, hogy a többi minisztert kellene elküldenie a császárnak, ha akarja, hogy ő maradjon; a császár egy hónapi időt kért. — A herceg azt viszonzá, hogy úgy ő is majd csak egy hónap mulva lép vissza a kormányba.

Mindezen részletek tökéletes történeti hűségéről kormányzó urat biztositom.

A háboru most valószínűbb, mint volt ezelőtt tiz nappal, de csak azért valószínűbb, mert Ausztria makacskodik. A helyzet azonban annyira bizonytalan, hogy nem lehetnének tulzottak az elővigyázatban. Kormányzó ur elővigyázata tökéletesen igazolva van. A császár nem oly szilárd akaratu, mint volt eddig, nem valószínű, hogy máskülönbén a mult szombat békés cikkét a »Moniteur«-nek megengedte volna közölni. Fould és Walewski voltak azok, kik tőle ezt kieroszakolták...

(Aláírva)

Szarvady.

* * *

A »Moniteur« békés cikke, mely Napoleon herczegnek a miniszteriumból kilépését vonta maga után, itt következik:

»A dolgok állása Olaszországban, ámbár már nem uj, az utóbbi időben mindenki előtt oly komoly jellemet öltött, hogy a császárt természetesen gondolkozóba ejtette, mert oly nagyhatalom főnökének, minő Franciaország, nem szabad magát oly kérdésektől elkülöníteni, melyek az európai rendet érdeklik.

Azon okosság szelleme által lelkesítve, melylyel nem birni helyzetében vétek volt volna, a császár lojalitással foglalataskodik a kérdéssel, hogy miként lehetne e kényes és nehéz problémákat okszerűen és méltányosan megoldani.

A császárnak semmi eltitkolni, semmi megczáfolni valója nincs sem aggodalmait, sem szövetségeit illetőleg, politikáját a francia érdek vezérli s ez igazolja vigyázatát.

Szemben az (szeretjük hinni alaptalan) aggodalmakkal, melyek Piemontban az elméket nyugtalanítják, a császár megígérte Szardínia királyának, hogy meg fogja őt védeni Ausztria minden támadásától. Semmi többet nem ígért, s a világ tudja, hogy szavát be fogja váltani.

Hát vajjon háborus álmok-e ezek? Mióta nem tartozik az okosság szabályai közé a nehézségeket előre látni s következéseiket megfontolni?

Ime, kijelöltük azt, a mi valóság a császár gondolataiban, kötelességeiben és rendelkezéseiben; a mit a sajtó tulzásai ehhez hozzáadtak, az mind merő képzeltetés, hazugság, örültség.«

(Ezután kiterjeszkedik a cikk azon hírek czáfolatára, hogy Franciaország erősen fegyverkezik, hogy az arzenálok munkássága rendkívüli lökést kapott, s hogy a tengerészeti előkészületek nyugtalanítóknak tekinthetők, s e híreknek részletes adatatokkal való megczáfolása után következőleg folytatattik:)

»Mikor fognak már e határozatlan és képtelen híresztelések megszűnni, melyekkel Európa egyik végétől a másikig a sajtó olyanok mutatja be a császárt a hiszékeny közönségnek, mint a ki háborura terel, s Európa nyugtalanságaért és fegyverkezéseiert a

felelősséget egyedül ő reá hárítja? Kinek lehet joga az elméket ily gyalázatosan félrevezetni, s az érdekeket így minden ok nélkül megremegetetni?

Hol vannak a szavak, hol vannak a diplomáciai jegyzékek, hol vannak a cselekvények, melyek akaratra mutatnak háborút provokálni a szenvedelmek kedvéért, melyeket kielégíthet, vagy a dicsőségért, melyet szerezhet? Ki látta a katonákat, ki számlálta meg az ágyukat, ki becsülte fel az ellátási készleteket, melyek Franciaországban a békeláb szabályszerű állapotához állítólag annyi költséggel s oly sietséggel hozzáadattak? Hol vannak a rendkívüli ujonczállítások, s a hadköteles osztályok előzetes behívásai? Mely nap hivatták vissza a meghosszabbíthatólag szabadságoltak? S ki mutathatja ki bárcsak a legcsekélyebb elemeit is azon általános vádaknak, melyeket a rosszakarát költ, a hiszékenység terjeszt, s az ostobaság elfogad?

Az, miként már mondók, nem szenved kétséget, hogy a császár éberül figyel a bonyodalom különféle okaira, melyek a láthatáron feltűnhetnek. A politikai bölcsesség hivatása iparkodni, megkérlelni (conjurer) az eseményeket és kérdéseket, melyek a rendet megzavarhatják, a mi nélkül sem béke, sem üzleti egyezkedések nem lehetségesek. A valódi üzletnek nem halasztásra van szüksége, hanem biztonságra és jövőre.

Az ily előrelátás sem nem izgatás, sem nem kihívás. A kérdéseket tanulmányozni nem annyit teszen, mint kérdéseket teremteni, s elfordítani tőlük a figyelmet nem annyi volna, mint a kérdéseket eltörölni vagy megoldani.

Egyébiránt e kérdések vizsgálata diplomáciai uton van, és semmi sem hatalmaz fel hinni, hogy a vizsgálat kimenetele a közbéke megszilárdítására kedvező nem lesz.◀

Tagadhatlan, hogy Napoleon herczegnek oka volt megütközni e czikk felett, melyen a Piemont ellen mindig boszusan ingerült *Walewski* és a kiválólag üzletes *Fould* keze oly szembetűnőleg látható volt.

Napoleon herczeg az olaszoknak őszinte, meleg s következetesen hű barátja volt; ilyennek ismerték őt az olaszok, s ilyennek van Olaszország történetírásában is elismerve. Sokkal értelmesebb ember, mintsem hogy be nem látta volna, miként az olasz kérdés nem oly természetű, hogy azt diplomáciai tatarozások megoldhatnák. Ennélfogva ő volt *Cour*nak mindig megbízható, sokszor egyedüli támasza a Tuillériákban az annyiféle befolyások által okozott libegések között. Ugy is mint a császár meghittje s bizalmas tanácsadója, ugyis, mint a leglényegesebb lépések eszközlésére kiválasztott vég-

rehajtó, (minők: a varsói küldetés, a Szárdiniával kötött szövetségi szerződés stb.) a herceg sokkal inkább azonosítva volt az olasz nemzetiségi aspirációknak kedvező politikával, mintsem hogy politikai hitelének az olaszoknál való kockáztatása nélkül tagja maradhatott volna azon miniszteriumnak, mely Franciaország politikájának az ő nézeteivel s irányával annyira ellenkező látszatot adott, mint azt a »Moniteur« fentebbi hivatalos mánifestumában látjuk.

Tehát kilépett, de Szarvady most is, mint csaknem mindig, jól volt értesítve, midőn fentebbi levelében azt írta, hogy »Napoleon herceg visszalépése által a helyzet nem fordult rosszabbra.«

Ennek kulcsa abban keresendő, hogy III. Napoleon császár nemcsak nagyon bizott a herceg belátásában, hanem őt — mondhatni — a gyöngédségig szerette is, miként ezt azon pár év alatt, míg velők érintkezésben állottam, sokszor volt alkalmam tapasztalni. Tehát tökéletesen igaz, hogy Napoleon herceg lemondásával a helyzet nem fordult rosszabbra, mert ha miniszteri czimmal nem bírt is, de azért ő volt s maradt a császárnak más ügyekben is nagy befolyásu, az olasz ügyben pedig egyedüli minisztere.

Erről a diplomácia is tudott valamit. Egy mulatságos bizonyítványát találok ennek lord Loftus Ágost bécsi angol követ jelentésében Malmesbury lordhoz 1859. jan. 27-ről, midőn azon hirrel örvendezteti meg főnökét, hogy Párisban a dolgok biztatóbb fordulatot vettek, a francziák császára a béke utjára tért vissza, több okot számlál el, melyek »a politikai légkör e kedvező változásának előidézéséhez hozzájárultak,« s ezen okok közt, mint nem a legcsekélyebb sulyut, »Napoleon herceg ideiglenes távollétét Párisból« különösen kiemeli.

A mulatságos a dologban az, hogy a herceg ép ekkor azért volt távol Párisból, hogy (a menyegzői szertartással kapcsolatban) unokatestvére: a császár nevében Viktor Emánuel királyljal véd- és dacszövetséget kössön Ausztriának Olaszországból kiűzésére. Mely szövetségi kötés megerősítésénél Napoleon császár különös örömet mutatott.*)

*) Nel ratificarlo l'Imperatore mostrò di gustare un lietissimo momento di gioja. (Cavour levele Villamarinához, Turin, 1859. jan. 15.)

S a diplomácia ép e perczen látta a békét a politikai légkörben felmerülni! Az ember hajlandó kérdeni: vajjon a diplomataák megérik-e a költséget, melybe a népeknek kerülnek?

XXII.

Szarvady — Kossuthnak.

Értekezés Cavour kabinet-főnökével.

Klapka érintkezési Cavourral. — A császár ígérete. — A kongresszus eszméje előtérbe lép. — Kossuth tartózkodása.

Páris, 1859. márczius 21.

A császár Cavour grófot Párisba kérte. Nem jöhetett azonban. E napokban váratik; de kabinet-főnöke N . . . ur már jó ideje itt van. Tegnap volt alkalmam vele hosszasan értekezni. N. ur egy nyilatkozatot tett, mely világot vet a hatalmaknak, úgy eddigi eljárására irányunkban, mint talán szándokaira is. — Én e nyilatkozatot annyira fontosnak találom, hogy kötelességemnek véltem arról kormányzó urnak haladék nélkül jelentést tenni.

N. ur ugyanis mondta: hogy Cavour gróf Párisból volt a Klapka tábornokkal való érintkezésre figyelmeztetve; s nem utasította vissza az érintkezést, de szívesen lépne kormányzó urral egyenes összeköttetésbe, mert ismeri nagy hatását a magyar népre. Azonban nem tagadja, hogy vannak a kik azt hiszik, hogy francia támogatás mellett lehetséges volna Magyarországot kormányzó ur hozzájárulása nélkül is felkelteni. Klapka tábornok beszélt a császárral, nyilatván megmondta neki, hogy semmiben sem akar részt venni ha a császár meg nem igéri Magyarország ügyét mint czélt és nem mint eszközt tárgyalni. A császár megígérte, hogy Magyarország ügyével komolyan foglalatosskodni fog. — De tudja ön — tevé hozzá N. ur »mennyire lehet az eféle ígéletben bizni. Mi (a szárdinai kormány) épen most tapasztaljuk, mily könnyen változnak az elhatározások a legcsekélyebb esemény hatása alatt; mindazáltal annyi tény, hogy a császár egyenes ígéletet tett.«

N . . . ur nagyon lehangoltnak mutatkozott. Ez onnan ered, hogy a kongresszus összejövele mindinkább valószínűvé lesz. Erre nézve Anglia, Porosz- és Oroszország egyetértenek s úgy látszik az utolsó perczen Ausztria mégis csak hajlandó lesz valamely engedményeket tenni, melyek hatalmi állását Olaszországban nem csökentendik; de a háborút megakadályozandják. — A császár egy szárnysegédjét akarja Turinba küldeni, hogy Piemontot kissé lecsillapítsa. — Azért jó Cavour ide, hogy az európai diplomácia hatását a császárra ellensúlyozza. — E körülményeknek tulajdonítandó N.

ur lehangoltsága s a császár szavának kétes értéke felől tett nyilatkozata. Azt is mondta, hogy ha háboru nem lesz, nem csak Cavour fog visszalépni, de alkalmasint a király is lemond, mert a dolgok annyira mentek, hogy így a mint van, a helyzet Turinban tarthatatlan.

Hiteles, mondhatnám hivatalos orosz kutfőből tudom, hogy az orosz udvarnál csak a reakzionárius párt óhajtja a háborut s ez is csak annak hiedelmében, hogy a háboru a parasztok felszabadítását elnapoltatná.

Nem mulasztottam el N. urat figyelmeztetni, hogy az, a mit most előttem a kormányzó urrali egyenes érintkezéstől tartózkodás eredetére nézve felfedezett, nagyon igazolja a kétséget a Magyarország iránti szándokok őszintesége felől; és újra is kifejtvén kormányzó ur állítását s az azzal járó köteleességeket, figyelmeztettem arra is, hogy mi lehet annak következése, ha nem sietnek kormányzó urat szándokaik őszintesége felől megnyugtatni.

Okom van hinni, hogy e figyelmeztetés komoly megfontolás alá fog vétetni. Egyébiránt mindent összevéve nem tudok eléggé örülni a felett, hogy kormányzó ur eddig oly rezerváltan tartotta magát — — — —

(Aláírva)

Szarvady.

XXIII.

Kossuth — Szarvadynek.

Aggályai az emigráció egy részének tervei iránt. — Törekvés azok ellen-szulyozására. — Utasítások. — Nyilatkozat.

London, 1859. márcz. 26.

..... Az, a mit önnek N . . . ur mondott, igen szomorú világot vet a dolgokra. Magyarországot, úgy látszik, mégis hajlandók (ha tudják,) fellázítani, s erre a maszlag nem egyéb egy általános ígéretnél, hogy a magyar ügygyel majd komolyan foglalkoznak.

Boldog isten! Minő borzasztó örvénybe akarják sodorni szegény nemzetünket.

A köteleesség parancsolja, hogy határozottan lépjek fel. Konstatáljuk a helyzetet.

Tudja ön, mit végeztem Klapka tábornokkal. Három pont képezi a dolog velejét.

1. Hogy az események vezetését kezemből ki nem adom.

2. Hogy velem kell alkudni, miszerint kezemben legyenek a biztosítékok; mert ha ezekkel nem bírok, jele, hogy

meg akarják csinálni Magyarországot, s ezt én nem fogom megengedni.

3. Hogy csak akkor szólíttassék fel a magyar nép felkelésre, ha már valósággal francia sereg van magyar földön, tehát a francia zászló ott valósággal kockáztattatik. Ez nélkülözhetlen feltétel, mert egy részt tényleges biztosíték francia részről; más részt most, midőn nem inognak a trónusok egy európai forradalom viharában, mint 1848-ban, az osztrák pedig vasutai segélyével készen áll, bármely ponton elnyomni egy még szervezetlen népies mozgalmat, az, a mit kívánok, az egyedüli mód erőnket kifejteni és szervezni. Különben pár nap alatt elnyomnak. Magyarországon nem lehet, mint Párisban, három napi utczaiz harczzal végezni. Nincs ott Tuilleria, melyet kiűritve, a kérdés meg legyen oldva. Ott (nálunk) a forradalom háboru.

Klapka tábornok ur mindenben egyetértett. Emlité, hogy nem volna tanácsos a részleteket, mikben egyetértünk, közbeszéd tárgyává tenni az emigrációban. Én tehát hallgattam. Ő elment Párisba. Sem szándékom, sem okom jellemében kételkedni, csak annyit mondok tehát, s annyit akarok hinni, hogy járatlan lévén a diplomácia sikamlós ösvényén, nem eléggé határozott kifejezéseivel tévedésbe vitte mind a hatalmakat, mind az emigráció egy részét, míg ő maga a tettevágys becsületes nyugtalanságától elragadtatva, a furfangos hatalmak testetlen kecsgetéseit biztosított valóság gyanánt fogadta.

Ő alkalmasint csak általánosságban szólott, hogy a legjobb egyetértés van köztünk. Ebből aztán mind az emigráció, mind a hatalmak azt következtették, hogy én hagyom Klapkát tenni, a mit ő jónak lát, s hogy a mit teszen, azt én mind helyeslem, s hogy mert a hatalmak nem látszanak velem alkudni akarni, tehát én azt sem bánom, ha mással alkuszna meg azon a bármely alapon, mely amannak tetszik.

Ez igen nagy tévedés volt. A helyett, hogy belátták volna ő s az emigráció egy része, miként, ha a hatalmak velem egyezkedni nem akarnának, ez mindenesetre annyit tenne, mint mellőzni azon elemet, mely a sikerre a legnagyobb kilátást nyújtja, de a mely nem minden áron akar közreműködni, — a helyett, hogy belátták volna, miként ez

igen valószínűvé teszi, hogy nemzetünket tulajdonképpen nem felszabadítani, de felhasználni és megcsalni akarják, — arra a konkluzióra jöttek, hogy ha velem nem indul meg a mozgalom, hát máskép és mással is közreműködnek. Így segítettek a hatalmakat azon tévedésbe (melynek N... ur adott kifejezést), hogy elvégre jobb volna, ha én is közreműködném, de ha kell, nálam nélkül is, majd francia segítséggel csak felkelthetik a magyar nemzetet.

Boldogtalanok! Minő örvénybe sodornák a nemzetet.

Nem látják át, hogy velem azért nem alkusznak, mert csak pusztá kecségtetésekkel akarják saját kizárólagos javukra a hatalmak Magyarországot megmozdítani, s aztán, ha érdekeik ki lennének elégitve, majd cserbe hagynák saját erejére, saját sorsára.

Ha az emigráció kezdettől fogva tömören egyhangúlag azt mondta volna a hatalmaknak: »értsetek egyet Kossuthal, különben reánk ne számítsatok«, vagy nem fejlődtek volna a dolgok, s minden intempesztív (idő előtti) mozgalom veszélye nem léteznék, vagy ellenkező esetben a dolgoknak más tényleges komoly alapjuk volna.

Hogy hazánkat örvénybe akarják sodorni, hogy kombinációim alaposak voltak, az már nem egyszerű gyanítás, de majd azt mondhatom, hogy világos tény.

Kiss Miklós ezredes itt van. Klapka küldte. Tőle tudom, hogy a császár tulajdonképpen azt óhajtáná, sőt akarná, hogy a magyar kezdje meg a mozgalmat, mielőtt ők megkezdénék. De ez már a mi emigrációnk vérmes tagjainak is soknak látszott, s tehát úgy hallom, abban állapotok meg, ha majd a háboru kiüt Olaszthonban, néhányan a kelet felől beszöknek Erdélybe s felkeltik a székelyeket azzal az ígérettel, hogy ha felkelnek, majd jövend francia sereg őket segíteni. Úgy hallom, e mozgalom előkészítésére történnek most lépések a keleten.

Ez a nemzet sorsával veszélyes játékká válhatnék.

Kiss Miklós, midőn felvilágosítottam nézeteimről s a tábornokkal folyt értekezésemről, igen csodálkozott, s azt mondá, hogy ők ama tervre azért állottak reá, mert a tábornok általános kifejezései után azt hitték, én mindenben egyetértetek, hogy a tervezett székely felkelést helyeslem, hogy azt

akarom, csak tegyen Klapka mindent, készítse elő az eseményeket, majd előlépek én a kellő időben.

Ha már ők is így gondolkoztak, hogy ne gondolkoznék majd így a nép otthon; s minő irtóztató szerencsétlenségbe sodornák azt, belátásomba vetett hiténél s bizalmánál fogva!

A legszentebb kötelesség parancsolja, hogy megakadályozzam. Egy beszéd, egy cikk a hazai hirlapokba jutatva, elég lenne reá.

De mielőtt a rossznak megakadályozására kényszerüsből e végső eszközhöz folyamodnánk, kötelesség megkísérteni, nem fordíthatjuk-e ép ezen körülményeket hazánk javára az által, hogy a hatalmakat felvilágosítjuk.

E czélból irtam az ide zárt nyilatkozatot. Szükséges, hogy ismerjék úgy N... ur mint Cavour, a herceg, mint a császár.

Kérdés: mikép?

Azt nem akarom, hogy az én írásom menjen ki kézből. Irni én csak akkor irok nekik, ha ők is irnak nekem. Azt sem akarom, hogy úgy adassék be, mintha én küldeném nekik. Észre fogja venni, hogy szándékosan úgy van szerkesztve, mintha az emigráció felvilágosítására volna írva.

Az eljárás ez.

Kezdje ön N... urnál. Mondja neki: »egy fontos nyilatkozatot vett az emigráció némely tagja Kossuthtól. Én is bírom Kossuth saját aláírásával ellátva. Azok után, mit ön (N... ur) nekem mondott, önöket oly csalódásokban látom lenni, hogy azt hiszem, nem követek el indiszkrétciót, ha elolvasom önnek.« Mutassa meg neki aláírásomat és olvassa fel.

Ha azt mondaná »szeretném másolatát birni«, adja meg neki, de informális alakban, azaz: nem czimezve ehhez vagy ahhoz, nem »megbizatási« modorban, hanem csak egyszerű másolat gyanánt, mit egy ember mással egészen bizalmasan közöl. Azt is feltételül tegye, hogy Cavour, a herceg s a császáron kívül, N... ur senki mással ne közölje.

Cavour gróf már most Párisban lesz, ha teheti, vele is igy szóljon és tegyen, mint fentebb utasítottam.

Továbbá írta ön, miként Bixio ur kívánta, hogy levelem valami kivonatát mutathatná meg a hercegnek. Olvassa

ön fel neki szintén a nyilatkozatot, s adhat neki másolatot (oly formán, mint N . . . t illetőleg mondtam) a herczeghez juttatás végett.

A főérdek azonban abban állana, hogy a nyilatkozat a császárhoz jusson. Önnek nincs hozzá utja s ha a herczeg meg Cavour óhajtják, hogy illuziókban maradjon, nem fogják neki tudtára adni.

Meg fogom kísértetni vagy Kiss Miklós utján Thouvenel által, vagy gróf Teleki László által.

Teleki irt egy igen barátságos levelet. Holnap felelek neki, Felvilágosítom. Megküldöm neki a nyilatkozatot s felkérem, hogy ha egyetért, juttassa a herczeghez s a császárhoz. Ha pedig nem ért egyet, rögtön tudósítson, hogy tudjam magam mihez tartani.

Ebből az következik, hogy várni kell egy pár napot a Bixio általi lépéssel, miszerint megtudjuk: kapta-e a herczeg Teleki által. Ha igen, akkor azon mellékes ut mellőzendő lesz, mert nem kell szükségtelenül sokszorozni a közegeket. Majd irok.

N . . . ur irányában egyébiránt nem áll azon tekintet, melyet Bixióra nézve említék, vele s Cavourral minél előbb közölheti, annál jobb.

(Aláírva)

Kossuth.

Az e levélben említett nyilatkozat, melynek eredetije francia nyelven van írva, magyar fordításban a következő:

London, 1859, márczius 25.

Az olasz kérdés ama kongresszusok egyikéhez látszik utasíttatni, melyek 1815 óta a nemzetek szerencsétlenségét képezik, mert a helyett, hogy korszakunk történelmi problémáit megoldanák, csak a bevégzett tények felsőbbségének tatarozgatására szoritkozván, a helyzetet inkább elmérgesítették, s a történelem menetét oly ellenhatások felé erőszakolták, melyeknek lehetetlen kimaradniok, s melyek annál heve-
sebbek s erőszakosabbak lesznek, minél tovább huzódik a tarthatatlan helyzet válsága.

Akarták, s meg fogják kapni. A történelem következetessége meg nem hazudtolható.

De minden egyrészt az események váratlan fordulatoknak vannak gyakran alárendelve, s mivel másrészt meglepetéssel veszem észre, hogy bizonyos »magas« helyeken nemzetünket illetőleg csodálatos ábrándok tápláltatnak, kívánatosnak tartom, hogy legalább barátaim s honfitársaim nézeteim felől jól értesítve legyenek.

Konstatáljuk mindenekelőtt a tényeket:

I. Hogy Ausztria ellen bármely háborúnál a magyar nemzet közreműködése nem megvetendő fontosságú dolog, ezt 1848—49-iki szabadság-küzdelmünk fényesen bizonyítja.

Miután a lombárdiai háboru a milánói fegyverletétel által már be volt végezve, s ugy a bécsi, mint a prágai forradalmak már elnyomattak, tehát akkor, midőn Ausztria már erejének legnagyobb részével szabadon rendelkezhetett, minket magyarokat a legármányosabb módon megtámadott. Felszított ellenünk horvátot, szerbet, oláhot a legvéresebb polgárháborúra. A nemzetiségek lázadását a szomszéd Szerbia harcziak lakossága 40,000 emberrel támogatta. Legfontosabb váraink közül három osztrák kézben volt. S mi a váratlan támadás nyomása által kezdetben a Tisza vonal mögé visszatalatva, s így hazánk területének majd háromnegyedétől megfosztva, katona, fegyver, lőszer, pénz nélkül voltunk. És mégis olyan volt nemzetünk szelleme, s olyanok hazánk erőforrásai, hogy mikor polgártársaim általános akarata az ügyek élére állított, elég volt néhány hét a haza védelmét oly hathatósan szervezni, miszerint néhány hónap alatt nemcsak öt osztrák hadsereget legyőzheténk s hazánk földéről az ellenséget kiűzhetők, de Ausztria hatalmát annyira meg is törtük, hogy orosz segítségre szorult. s ahhoz folyamodása által egész Európa színe előtt bevallotta, hogy saját erejével a magyar nemzetet nem képes legyőzni.

És maga Oroszország is, azon Oroszország, mely ellen Franciaország, Anglia, Szárdinia és Törökország egyesült erejének egy évnél több kellett, miszerint egyetlenegy alig erődített városát meghódítsa, azon Oroszország összes erejét, még a császári testőr-sereget is beleértve, kénytelen volt ellenünk mozgósítani, s 200,000 embert, egyesítve Ausztria

fennmaradt erejével, vetett a mi véres győzelmek által meg-
ritkult seregünkre; de még ez sem volt elég, még árulásra is
szüksége volt, hogy győzhessen.

Ismétlem tehát: Magyarország közreműködése egy
Ausztria elleni háboru esetében, nem megvetendő segítség.

II. E közreműködésnek előnye nemcsak abban áll, hogy
Ausztriát hatalmas sulypontján támadná meg, s 15 millió
alattvalóját ugyanannyi ellenségévé alakítaná át, hanem abban
is, hogy megtörné katonai szervezetének egységét, s ezáltal
többé-kevésbé felbomlást idézne elő olaszországi seregében,
mely e nélkül a legszorosabb fegyelemnek alávetve, sokkal
félelmesebb ellenfélnek fog mutatkozni, mint azt bizonyos
körökben hinni látszanak.

Ily dologra nézve az ábrándok veszélylyel járnak.

Magyarország közreműködése nélkül az osztrák ellen
a győzelem Olaszthonban nem bizonyos, annál kevésbé
könnyű.

Azon hiba máris elkövetetett, hogy Ausztria a közelgő
veszélyről jó eleve értesítve van. 150 vagy 200 ezer ember,
ama híres stratégiai állásban az Adige és Mincio között,
(mely ma egészen más erőt képvisel, mint akár 1796-ban,
akár 1848-ban) Veronára támaszkodva, mely ma már nem
pusztán egy erődített város, hanem erődített tábor, mely több,
mint 60,000 főnyi sereget fogadhat be, biztos és könnyű
összeköttetésekkel Ausztriával, — oly ellenfélnek fog talál-
tatni, melyet helyzetéből kiüzni nem lesz könnyű feladat.

És ha már maga a győzelem is sem nem biztos, sem
nem könnyű, a győzelem eredményei mondhatlanul bizony-
talanok, ha Ausztria Magyarhon birtoka folytán elsőrendű
nagyhatalmasság marad.

Nem lesz mindig egy nagy francia segédsereg Olasz-
országban. A politikai helyzetek változhatnak. És Ausztria,
tegyük bár fel, hogy most csakugyan kiüzettetnék Olaszthon-
ból, elvesztett tartományait az első kedvező alkalommal visz-
szahódíthatná.

Az osztrák-olasz kérdést véglegesen csak Magyarország
függetlensége oldhatja meg.

III. Nos, én azon nyomatékkal, melyet a függetlenségi
nyilatkozat által kimondott általános nemzeti akaratból meri-

tek, határozottan állítom, hogy Magyarország tényleges közreműködése Ausztria ellen biztosítható.

De mi az, a mire e végett szükség van?

Szükség van először arra, hogy a ki a nemzetet felkelésre szólítja fel, a nép tömegeinek, nem pedig csak egyes pártnak, vagy társadalmi osztálynak bizalmát bírja.

Máskülönben a nemzet meg nem mozdul.

I-ső Napoleon császár győztes seregei élén, az ország határáról hívta fel a magyar nemzetet: legyen független. Egy ember sem mozdult. Miért? Mert a nemzet nem volt bizalommal az iránt, ki hozzá szólt.

Igaz, sok változott azóta. De egy nem. S ez az, hogy ha az, a ki felszólítja a nemzetet, nem bírja a nép bizalmát, a nemzet nem fog megmozdulni. Részleges zavargásokat talán elő lehetne idézni, (ámbar még ez sem bizonyos) de forradalmat nem. S a mi a zavargásokat és részleges felkeléseket illeti, melyek minden eredmény nélkül honfitársaim vérért pazarolnák, sokkal becsesb szemeim előtt e vér, mintsem hogy hajlandó lehetnék annak hiábavaló kiontását eltűrni. Ezt meg fognám akadályozni. Tehetségemben van, és kötelességem volna megtenni. Meg is tenném.

IV. A nemzet bizalma tehát az első tényezője lévén a sikernek, kérdés: ki az, ki e bizodalmat bírja?

Nem vagyok nagyravágyó, de birok állásom felelőségének bátorságával, s elhatározásaim kötelességeim színvonalán állanak. A tények tények maradnak, akár tetszenek, akár nem, azokat el kell ismerni és logikájukat el kell fogadni.

Ki az, kiben a nemzet bizalma öszpontosul?

Feleljen a történelem.

A függetlenségi nyilatkozat, a vármegyék és városok egyhangu hozzájárulása megállapítja.

Lehetnek egyéniségek, kik saját egyéni nézeteket nyilvánítanak. Nincsenek hivatva a nemzet nevében szólani. Csak a nemzet felelhet e kérdésre. A nemzet felelt. Nem illenék hozzám a szolgálatokra hivatkozni, melyek e nemzeti bizalomra alapot nyújtottak. Legyen kiérdemelt vagy nem, — a tény megvan. Mig én természetileg vagy erkölcsileg meg nem haltam, az én szavam az, mely inkább, mint akárki másé, a magyar nép szívéből nemzeti viszhangot idézhet elő.

A mi a külföldet illeti :

Tíz év óta az európai, s különösen az angol közvélemény mint a magyar ügy képviselőjét fogad.

Ennek is a függetlenségi nyilatkozatban van alapja.

Az angol nép megszokta a magyar nemzeti függetlenség eszméjét nevével azonosítani. 128 város (köztük London) ünnepélyes nyilatkozatai ; a fogadás, melylyel megtisztelnek, valahányszor egy gyülekezet előtt megjelenek ; a rokonszenv és buzdítás, mit számtalan népgyűlés nekem szavazott s maiglan is szavaz : — e tényt kétségen kívül helyezik.

Ha az angol nép engem lát egy nemzeti szabadságharcz élén Magyarországon, rokonszenve előre biztosítva van, s oly helyzetben vagyok, mely megengedi, hogy oly népies tüntetéseket idézhessek elő egész Angliában és Skócziában, hogy a közvélemény hatalmas nyilatkozata ellenére nincs az az angol miniszter, a ki osztrák-barát politikát merhetne követni.

Ha ellenben Magyarhonban közreműködésem nélkül forradalmi kísérletek tétetnének, egy hős nemzet vérével kockáztatott ily játékra a brit nép gyanus szemmel tekintene, (mint tette 1853-ban a milánói lázadás alkalmakor) s ha a hozzám intézendett kérdésekre válaszólag odanyilatkoznam, hogy az efféle kísérleteket czélszerűtleneknek tartom s nem helyeslem, az angol nép idegen cselszövényeknek tulajdonítaná a mozgalmat, rokonszenv helyett ellenszenvvel, legalább közömbösen fogadná, s így szabad tért engedne kormányának, hagyományos osztrákpártoló politikájának folytatására.

V. Jelzettem a helyzetet. Most nézeteimet adom elé.

Többször nyilvánosan kijelentettem, miként bárki legyen is az, ki Ausztria ellen háborut visel, legyen az császár, király, szultán, keresztyén vagy török, késznek fog engem találni vele kezét fogni, s nemzetem nevében vele szövetkezni, feltéve, hogy kellő biztosítékokat nyújt, hogy nemzetemet nem akarja pusztán eszközül felhasználni idegen és a magyar érdekeken kívül eső czélok elérésére, hanem függetlenségét a háboru egyik, a többiekkel koordinált céljául fogadja el, s ha ennek folytán a háboru oly hadműködési terv szerint, s az eszközöknek oly kombinációjával kezdetik

meg, miszerint okszerűen lehessen következtetni, hogy a háboru egyik eredményeül Magyarország függetlenségének kivívása csak a magyar nemzet erélyes közreműködésétől függ.

Nyilván és többször azt is kinyilatkoztattam, hogy bár republikánus érzelmű vagyok, (és csodálatos volna, ha az után, mit mi magyarok királyoktól szenvedtünk, nem lennék az,) jobb szeretem hazámat, mint elméleteimet, s minthogy nemzetem függetlensége óhajaim legfelsőbb célja, mindig kész leszek személyes nézeteimet öszintén feláldozni, s minden befolyásomat felhasználni, miszerint nemzetem azt, a ki neki ajáltatni fog, alkotmányos királyának elfogadja, ha ez uton a nemzeti függetlenséget kivívni, vagy helyesebben: visszaszerezni, könnyebben, nagyobb biztossággal s kevesebb áldozattal lehetségesnek mutatkoznék.

De másrészt nem lennék méltó azon bizalomra, melylyel nemzetem megtisztelt, sőt árulója lennék hazám ügyének, ha nem örködném a felett, hogy a magyar ügy ne kockáztattassék hiába, akár rosszul sugallott elbizakodottság, akár türelmetlenségszülte tulzott hiszékenység, akár oly politikai számítások által, melyek nem átallanak egy bizakodó nemzet vérért felhasználni a nélkül, hogy áldozatainak bérét vehetné.

A mi minket egyéneket illet, nekünk bizonyosan keserves fájdalmat okoz a gondolat, hogy kárhoztatva lehetünk napjainkat még továbbra is a számkivetésben vonszolni, sőt tán számkivetésben végezni is, de az egyéni szenvedések számba nem jöhetnek, mikor a hazáról van szó. A haza pedig várhat, mert nemzetek nem halnak meg.

A magyar nemzetnek még bukása is azon nagyszerű események sorába tartozik, melyek jövőt biztosítanak. A nemzet megismerte saját életerejét. Ez, és a nemzet szelleme, és a geográfiai helyzet, és azzal kapcsolatos tekintetek Magyarországot a jövő Európa nélkülözhetlen alkatrészei közé iktatták, feltéve, hogy legjobb erőinek meggondolatlan heveskedésekben feláldozásával magát haszontalanul ki nem meríti, s nem idézi elő saját romlását az által, hogy bérencz kondottieri módjára odakölcsönzi karját és vérért olyanoknak, a kik elégedetlenségét és hősiességét hasznukra fordítani akarnák.

A magyar nemzetiségnek nem szabad odajutni, a hová jutott napjainkban a jobb sorsra érdemes lengyel nemzetiség.

Minden erőmmel ellenezni fogom tehát, hogy Magyarországgal visszaélés történjék.

A magyar nemzetnek nem szabad méltányos viszonzás nélkül mások javára diverzióul felhasználtatni, sem felkelési kísérletekkel romlásba vitetni amolyan határozatlan ígéretek alapján, hogy ügyével majdan komolyan foglalatoskodandnak.

Ennek nem szabad megtörténni. Ha megkísértetnék, én meg fognám akadályozni.

Érdeket érdekért, kötelezettséget kötelezettségért. A magyarnak jellemvonása a lojalitás, s mi sokkal többet szenvedtünk, semhogy diszkreczióink felől kételkedni lehetne.

A helyzet eléggé határozott, s annak logikája világos.

Háboru esetén Magyarország hatályos közreműködésének biztosítására, én, nem mondom: az egyedüli, de aránylag bizonyosan a legjobb kilátást (chance) nyújthatom. Nem szorgalmazok kedvezést, hanem szolgálatot ajánlok szolgálatért, segítséget segítségért. De én hazám számára biztosítókat igénylek. Biztosítókat és nem határozatlan ígéreteket, melyek semmi pozitív kötelezettség értékével nem bírnak.

Ha el akarnak lenni Magyarország nélkül, ám legyen, de akkor ne iparkodjanak azt kerülő-utakon bajba keverni.

Ha pedig Magyarország közreműködését őszinte szándokkal akarják, nem lehet, hogy a biztosítékok megadásától idegenkedjenek, s nincs ok, hogy épen azt akarják mellőzni, ki a sikerre legtöbb kilátást nyújthat.

Ha mellőzni akarják, ez annak volna jele, hogy Magyarország iránt nincsenek őszinte szándokkal.

Ez esetben kötelességem volna nemzetemet a szerencsétlenségtől megóvni.

Nem érzem magamat hivatva, részletekbe bocsátkozni a feltételeket illetőleg, melyeket nélkülözhetlenneknek tartok arra, hogy hazánk közreműködése felől kötelezettségeket vállalhasunk. Csak három pontra akarok reámutatni, melyek nélkül én nemcsak sem nevemet, sem közreműködésemet nem adhatnám arra, hogy Magyarország a tervezett háboruba belekevertessék, de sőt befolyásomat felhasználnám, hogy bele ne keveredjék.

Nehogy azonban azok, a kik nem ismernek, azt hihessék, hogy én elhatározásaimban valamely nagyravágyó szuszcep-

tíbilítások által engedem magamat befolyásoltatni, (a ki ösmer, az nem fog rólam ilyest feltenni,) okát kell adnom, hogy miért nem lehet másként cselekednem, mint a miként cselekedni el vagyok határozva.

A magyar nép nem tudhatja, hogy mi jött közbe azon alkudozásoknál, melyek folytán hozzája felhívás intéztetnék.

Ha tehát megfelelne a felhívásnak, azért felelne meg, mert főnökeinek jóhíszemüségé s előrelátása iránt bizalommal viseltetik; megfelelne, mert hinné, hogy vére nem lett kockáztatva a nélkül, hogy áldozatai béreül hazájának függetlensége biztosított.

No már az én helyzetem olyan, hogy a legnagyobb felelősség énreám nehezedik, akár van részem a felhívásban, akár pedig hallgatással türom; hogy mások őt felkelésre hívják fel.

Ha nekem részem van a felhívásban, a nép az én jóhíszemüségem, az én előrelátásom iránti bizalomból kelne fel. Én tehát neki ezért felelősséggel tartozom.

De hallgassak bár, a nép mégis azt fogja hinni, hogy a cselekvés az én megegyezésemmel, az én vezényletem alatt történik, annál fogva a felelősség ez esetben is engem terhelne.

Ezért vagyok kénytelen az itt következő három pontot nélkülözhetlen feltétel gyanánt felállítani:

1. A felelősség az enyim levén, a vezényletnek (la direction) is enyimnek kell lennie. Mások tetteiért felelősséget nem vállalhatok.

2. Velem kell egyezkedni, mert ha nincsenek kezemben a garancziák, én nem lehetek biztos, hogy Magyarhon irányában őszinte szándokok táplálatnak.

3. Semmi kísérlet se tétessék Magyarhon felkeltésére addig, mig a szövetséges hatalmak oly fegyveres erejé nem jelenik meg Magyarországon, mely egyrészt okszerű bizodalmat gerjeszthet, másrészt a nemzeti szervezkedésnek támpontul szolgálhat. A franczia zászlónak a magyar függetlenség ügyével azonosítottak kell lenni magyar földön, miszerint a magyar nemzet fegyvert fogjon. (Ez a nélkülözhetlen biztosítékok egyike.)

Barátim (Klapka tábornokot is ideértve) ismerik e néze-
teimet.

De sajnálattal veszem észre, hogy ugy Párisban, mint Turinban illúziók tápláltak, nehogy többet mondjak: ugy látszik téves magyarázatot adtak némely biztosításoknak, melyek hirem-tudtom nélkül s nem is eléggé határozott alakban említésbe jöhettek.

Kivánatos, hogy e tévedés megszűnjék.

Ha az említett három feltétel ugy a szövetséges hatalmak, mint Magyarország érdekeinek megfelelő tárgyalás alapjául el nem fogadtatnék, azon hiedelemre volnék kényszerítve, hogy hazám iránt őszinte szándokok nem forognak fenn, s nekem a becsületérzés, a honszeretet, a felelőség, sőt az egyszerű erkölcsiség is kötelességemmé tennék: megóvni nemzetemet azon veszélyektől, melyek felé sodortathatnék.

(Aláírva)

Kossuth.

* * *

Ez emlékiratot Teleki Lászlónak is átküldtem Párisba azon kéréssel, hogy annak tartalmát legyen szives Napoleon herczeggel megismertetni, s a császárnak is tudomására juttatni.

Teleki László 1848. óta Magyarország diplomáciai ügyviselője volt Párisban, és e minősége folytán, ha nem is hivatalosan elismert viszonyban, de »officizus« érintkezésben állott a hatalommal, s bizalmas lábon Napoleon herczeggel. Klapka pedig őt — igen helyesen — felszólította, hogy régi állását most ujra foglalja el.

Én *Telekit* tizenegy év óta nem láttam, kilencz év óta nem is leveleztünk egymással, minthogy kutáhhai letartóztatásom idejében levelet váltván vele a felől, hogy minő engedményeket volna tanácsos a nem magyar nemzetiségeknek hazánkban kilátásba helyezni, miszerint a közös haza állami függetlenségének kivívására velünk egyesüljenek, — köztünk e kérdésben némi elvi eltérés merült fel, minthogy én hazánk területi ép-

ségére s államegységére való tekintetből nem véltem *Teleki* minden nézetéhez csatlakozhatni, s e miatt megszakadt köztünk az érintkezés.

Ismerve *Teleki László* önzéstelen hazafiságát, biztosnak éreztem magamat, hogy ha a viszonyok hazánk érdekében cselekvésre nyitnak tért, újra találkozni fogunk.

Különös örömemre is szolgált tőle a következő barátságos levelet venni, mely egyszersmind tanuságul szolgál, hogy ez időtájban még ő sem látott biztos alapot számunkra a viszonyokban.

XXIV.

Gróf *Teleki László* — *Kossuthnak*.

Klapka reményei. — *Ő biztos alapot keres.* — *Eltérő nézetek s változatlan érzelmek.* — *Kossuth viszonyválasza.* — *Teleki nyilatkozata.*

Páris, 1859. márczius 19.

Igen óhajtalak látni s kezet szorítani veled. Szándékom volt most *Kiss Miklós* barátunkkal együtt menni el Londonba. Egészségem állapota akadályoz. Mégis mennék, ha tudnék valamit, mi a közlést megérdemelné. De hát igazán semmi újat sem tudok. *Klapka* reményeivel táplálom még most is keblemet. Oly gyönyörűek azok, oly zománczosak! Adja az ég, hogy teljesüljenek, valósággá váljanak. Én azokhoz semmit sem tudok adni a magaméból; elvenni azokból mitsem szeretnék. Tudom, volt nálad, s beszélt veled. Bár ne csalatkoznék! Én biztos alapot keresek; még eddig nem találtam. Tudom, hogy itt rokonszenvenvel gondolnak reád; gyűlölik az osztrákot, szeretik az olaszt, s lehetségesnek hiszik, hogy valamikor szükség legyen reánk, — de többet semmit sem. Mindezeket te is tudod úgy, s jobban, mint én. Ebből még az sem következne bizonyosan, hogy kiüt a háboru, valamint az sem, hogy ha kiüt, olyan lesz, mely nekünk használand. Szerintem még hónapok telhetnek el, mielőtt tudni fognók, mihez tartsuk magunkat.

Egyébiránt remélem, kevés idő múlva megláthatlak. Tizenegy éve már, hogy nem láttuk egymást. Azóta, meglehetősen egyben-másban eltértek nézeteim a tiedtől; irántad való érzelmeim sohasem változtak.

Isten veled. Hived

(aláírva)

Teleki László.

Én e levélre hasonló barátságos indulattal válaszolva, felkértem Teleki Lászlót, kössük meg újra közös honszeretet és czélegység által felszentelt régi barátságunk frigyét, s egyesítsük hazánk javára tehetségeinket. E levelemhez csatoltam a fentebbi emlékirat egy példányát, felkérve őt, hozza annak tartalmát az illető helyek tudomására, ha nézeteimben osztozik, — küldje vissza, ha nem osztoznék, miszerint más módról gondoskodhassam.

Miként azt jellemétől másképp nem is várhatám, *Teleki* László baráti indulataimat a legszívélyesebben viszonzotta. Párisból, 1859. ápr. 1-ről keltezett válaszát a következő nyilatkozattal kezdte meg:

»Köszönöm szives jó soraidat. Lelkemre hatottak. Mély megilletődéssel olvastam irántam való őszinte baráti indulatod kijelentését. Látom, hogy elvekben is megegyezünk, valamint abban is, hogy a hazát mindennek fölébe helyezzük. Sohasem óhajtottam inkább, mint most teszem, nemcsak barátod, hanem frigyese is lenni; soha ennek nemcsak czélszerűségét, de lehetőségét is szembeszököbben nem láttam magam előtt, mint most. Felszólítasz erre, és én akarom.«

Hanem a szóban levő emlékirat idő- és czélszerűségére nézve kételyei voltak, annak némely részét balul fogta fel, s indokaimat nem mérlegelte eléggé. E kételyeit — független gondolkozásának kifolyásait — ugyanacsak e levelében szokott őszinteségével velem közölte.

Az emlékiratot kártékonynak tartván, sajnálta, hogy Irányi és Szarvady annyira siettek azt Cavournak átadni, miszerint a vitatkozásnak még csak helye se lehessen.

Időelőttinek mondta az emlékiratot: mert még nincs alap, hát minek feszegessük a jövőt, mondva másoknak, hogy mi így meg úgy teendünk azon esetre, ha ők így vagy úgy lépndnek fel.

A három pont közül, melyben véleményemet összpontosítottam, a harmadikra teljesen egyetért velem. Ő is azt hiszi és vallja, hogy mikor annak ideje eljövend, valaha csak ily alapon lehet alkudni. Erre nézve, ugyanmond, bámulatos, hogy ő szórul-szóra ugyanazokat mondta Klapkának, mikor nem pozitívumokról, hanem lehető eventuálításokról beszélt vele.

De a két első pont előhozatalát nem helyesli. Érti s roppantnak ismeri el a felelőséget, mely állásomnál fogva személyemet terheli, de ennek megóvására elégnék tartotta volna, ha akkor, mikor annak ideje eljövend, hogy alku történjék, annyit mondok vala: »Tudni akarom az alkut. Biró akarok lehetni benne, s ha ezt nem akarnák, ellenezném, hogy részünkről bármi lépések történjenek.« Ennél több szerinte nem kell, s a mi ennél több, az azok részéről, a kik engem nem ismernek, csak személyességekre vitethetik vissza.

Még inkább fenakadt azon, a mit az emlékiratban arról mondok, mit fognék tenni azon esetre, ha feltételeim el nem fogadtatnának. Kérdi: ha oly alku történnék, melytől nemzetünk feltámadását remélhetnők, s oly gáránziák mellett, miket én is teljeseknek itélnék, elleneznék-e mindent, azt akarnám-e inkább, hogy semmitem történjék, mintsem hogy az én vezényletem

nélkül történjék? Kérde: képes volnék-e odaműködni, hogy az angol az osztrákkal tartson?

Teleki ezt lehetetlennek tartja, s kér, könyörög, világosítsam fel, mert oly iratot nem adhat be, a mely — félremagyarázva bár — ide is értelmezhető.

Erre a következő levéllel válaszoltam:

XXV.

Kossuth — gróf Teleki Lászlónak.

Felvilágosítások. — Hazafui aggodalmak. — Mily feltételek alatt vehet részt Magyarország a mozgalomban. — Visszaemlékezés 48-ra. — A felelősség kinja. — A vezénylet kérdése.

London, 1859. ápril 3.

(Előrebocsátva megütközésemet a félremagyarázatok és feltevések felett:)

Kivánod: világosítsalak fel. Megkísérlem, mert oly nagy fontosságot helyezek egyetértésünkre, hogy nagy öröömre szolgálna, ha meggyőzhetnék, miként eljárásom helyes, tökéletesen korrekt s hazánk érdekében sürgős is, nélkülözhetlen is.

Számot vetve Napoleon császár állásának exigenciáival, évek óta meggyőződésemm volt, hogy ha kormányon marad, nem fogja kikerülhetni a háborút az osztrákkal.

Nem aggodalom nélkül néztem ez eshetőségnek elébe. Mert, ha egy részről igaz, hogy minden háboru az osztrák ellen, nekünk hazánk függetlenségére alkalom lehet, s ha alkalommá válik, akárkitől jőjjön is az, meg kell ragadnunk, másrésztől aggódva gondoltam reá, hogy ez alkalom Napoleontól is jöhet; mert ha megfontolnám: ki ő? minő uton jött hatalomra? minő alapra építé s minőn tartja fenn hatalmát? lehetetlen volt attól nem tartanom, miként ő nem igen fogna magának lelkiismeretet csinálni abból, hogy szegény hazánkat előbb eszközül használja, azután martalékul dobja saját céljainak elérésére. Borzadva gondoltam a lehetőségre, hogy hazánk lehet az, melynek árán köttetik béke az osztrák s Napoleon közt. Lelkem előtt állott s áll az irtózatoss kép, hogy hazánk Napoleonra támaszkodva fegyvert fog, aztán elhagyatják attól, a kire támasz-

• kodott, (mint Schleswig-Holstein elhagyatott a porosz által) s még tán az, kire támaszkodék, kezét is fog az osztrákkal »rendet csinálni« (!!) szerencsétlen hazánkban, (ismét à la Schleswig-Holstein) ha ennek árán oly engedményt kap az osztráktól

Borzadva gondoltam e lehetőségre, nem csak az irtózatosszenvedéseknél fogva, melyekkel ez összekötve volna, hanem azért is, mert ebben hazánkknak végveszélyét látnám. Mikorra nemzetünk e halálos betegségből kiüdülné, (ha valaha kiüdülné) ott, hol Magyarország van, rég volna egy más forradalom, de nem magyar! — szláv! orosz pártfogás alatt. — Olaszthon házárdirozhat nem sikerült forradalmakat, az ő jövője, száz bukás után is csak olasz marad. Nekünk még egy bukás, s a magyar csak l a k o s lesz saját hazájában, nemzet nem többé. Nem lesz az, a ki távol másokon uralkodni, másokat abszorbeálni akaró vágytól, a testvériesen megosztott közös szabadság alapján megóvja mind magát az elmállástól, mind a többi népfajokat egy külhatalom szolgaságába való beolvadástól.

E veszélylyel szemem előtt, kérdést tettem magamnak, minő feltétel alatt lehetne a magyarnak Napoleonra biztában fegyverre kelni?

S hónapokon, mondhatom: éveken keresztül tartott gondolkodás után nem találtam más feleletet, mint ezt: csak úgy lehet a magyarnak Napoleonra biztában fegyverre kelni, ha Napoleon magát Magyarország függetlenségével, mint tisztán kitüzött céllal »sans réserve« azonosítja.

S mi ezen azonosításnak módja, garanciája? Három a felelet:

1. Hogy az 1849-iki függetlenségi nyilatkozatot vegye a magyar nemzettel való érintkezésének alapjául.

2. Hogy ezt isten és világ előtt nyíltan bevallja az által, hogy ő szólítsa fel a nemzetet, (mint 1809-ben nagybátyja felszólította,) szólítsa pedig ilyképen: »Én nemzetem akaratánál fogva vagyok a francziák császára, a népszuverénitás kifolyása vagyok, én tehát a népfelség legitimitását elismerem. Ti, magyar nemzet, ezen szuverénitási jogot gyakorolva nem rendbontó nyugtalankodás alakjában, hanem történelmi államlételetek s nemzetéleteitek védelmében nyert győzelmek után az osztrák házat trónvesztettnek ítéltétek, s függetlenségeteket

kinyilatkoztattatok. Ime, seregeim nálatok vannak, tinektek segélyt nyujtandók, ünnepélyesen kinyilatkoztatott nemzeti akaratotok valóítását visszaállítani. Fogjatok velem kezét ellenségem ellen, ki a ti ellenségetek is. Mint barát, mint szövetséges jövők, szövetségesemmé fogadtalak azon ember közvetítésével, kit magában függetlenségi nyilatkozatokban ti magatok jelöltetek ki hazátok képviselőjeül addig, míg államtok szerkezetét, mint független nemzetet megilleti, véglegesen elrendezitek. Kötelezését vettem, hogy benneteket törvényeitek alapján (mihelyt szabadon összegyűlhettek) e rendezés végett összegyűjtsön, miszerint veletek, mint szervesen konstatált független nemzettel a szövetség s barátság kötelékeit állandósíthassam.« (Érted, hogy eszmét jelölök, nem szavakat.)

3. (Melyben magad is egyetértesz:) Hogy ily proklamáció a császár által akkor bocsáttassék ki, midőn már valóssággal francia sereg lesz magyar földön.

Ebben mind francia részről gáranciát találok, mind módot, nemzeti erőnket kifejteni s organizálni oly kiterjedésben, hogy azontul a nemzet magamagában találja a biztosítékot.

Ezután azt kérdezém magamtól, miként lehetend háboru esetére ezen gáranciákat elérni, s végrehajtásukat biztosítani? — s lelkiismeretes megfontolás után nem találtam más feleletet, mint azt, hogy inszisztálnom kell, miként velem alkudjanak, s a francia sereggel bemenve, a dolgokat ideiglenesen én vezessem.

Sajnálom, hogy előtted indokolnom kell azt, miként ez állapotásra nem nagyravágyás vezetett. Mi tizenegy év óta nem láttuk egymást, s kilencz év óta nem váltánk eszmecserét. Ugy látszik, te már nem ismersz engem. Mondhatnám, hogy én ámbicziót nem ismerek, hogy előttem hir, név, dicsőség, undorító tömjénfüst, mely émelyít. De mondhatok mást, minek tán több súlyt fogsz adni. Te, barátom, 1848-ban sürgető kéréseimnek engedve, áldozatot hozál a hazának. Midőn lovagias jellemed s hő honszereteted forróan óhajtáták veled azon téren maradni, hol minden perczen ezernyi ezer veszély környezett mindnyájunkat, meghoztad az áldozatot, külföldi missziódat elfogadni oly perczen, midőn a francia köztársaságot kedvező politikára birni hazánkra nézve életkérdés lehetett. Ezen áldozatod következtében te nem láthatád, minő pokolbeli kín

az, oly körülmények között a vezénylet gondjait s felelősségét viselni. Ha láttad volna, elhinnéd, hogy a ki azt egyszer próbálta, lett legyen bár a legámbicziózusabb ember, sohasem fog többé reá vágyni, s csak a legszentebb kötelességek érzete bírhatandja reá a pokolbeli kint magától el nem utasítani.

De elmondom határozatom okait.

1. Minden tekintet azt javasolja, hogy ha ily kombinációban ujtjuk meg a harczot, a függetlenségi nyilatkozat alapján tegyük azt, s ott fogjuk fel a fonalat, a hol az megszakadt. Ez törvényes alap. Ez az egyedüli törvényes. Ezzel egyszerre egy nemzet veszen állást egy »fait accompli« alapján, melyet idegen erőszak felfüggeszthetett, de az osztrák ház irányában legitimitását meg nem ingathatta. Minden más ut egyes személyek részéről jövő forradalmi kísérlet, melyet a nemzet vagy pártol vagy nem. Ez nemzeti tény; erre állitva magunkat, a nemzetnek engedelmeskedünk, minden más alap a nemzetnek imponálni akarás színét viselné, mit tenni polgárnak nem szabad. Szolgái és nem urai vagyunk a nemzetnek. Aztán ez ad oly külszint a fellépésnek, mely homogéneitást nyujtván azon alappal, melynek Napoleon magát kifolyásának vallja, leginkább elfogadható neki, mert legkevésbé forradalmias. Már pedig ha a nemzet kijelentett akaratát veszszük alapul, annak integráns része, hogy én vegyem ismét kezembe a vezénylet fonalát addig, míg a nemzet másként rendelkezik, mert a nemzet azt így parancsolta magában a függetlenségi nyilatkozatban. Hogy az eldöntő perczen a haza lehető megmentésének vágya arra birt, miszerint a hatalmat Görgeynek delegáljam, ez a dolog állásán nem változtat. Ő elárulta a hazát, erre delegációja nem terjedett; a nemzet még máskép nem határozott, tehát addig, míg ezt teheti, vissza kell állittatni a dolognak azon helyzetbe, melybe a nemzet tevé.

2. A nélkülözhetleneknek vélt garanciák biztossága a végrehajtásban van. Ha a végrehajtás feletti örködés nincs kezemben, a garancia füstté s gőzzé válik. Mert ez csak a helyszinén válhatik valósággá.

3. Nem szólok a bizalomról, melylyel a magyar nép irántam viseltetik. Én azt hiszem, az én szavamban bizik legtöbbet, s e bizalom keltheti öt fel legjobban, legerélyesebben. Te ezt nem hiszed. — Jó, hát hagyjuk ezt. De van egy más

tekintet, mit tán magad is elismerendesz. Ha a nemzet feltámadása belülről történik, a támadás fel fogná találni vezérét, s mi, emigráció, akkor semmi sem vagyunk. De ha kívülről, részünkről adatik a lökés, a nemzet nem tudja, s nem képes azt felfogni, hogy mi a helyett, hogy a szerencsétlenség által szívből-lélekből összeforrtunk volna, inkább szétszakadánk, hogy kiömlött felettünk a visszavonás ős átka, s hogy semmit sem tanulva, semmit sem felejtve, szakasztott mása vagyunk a Tököli- s Rákóczi-féle emigrációnak. A nép ezt nem tudja, nem hiheti. Akármelyikünk indítson mozgalmat, azt fogja hinni, mi egyetértünk s kezem benne van. Hallgassak bár, a felelőség legnagyobb része reám nehezedik. No már, édes barátom, tedd magad ebbe a helyzetbe, s mondd: lehetséges-e, hogy a ki így felelős, az kiadja kezéből a vezényletet? Hiszen nem vagyok én a világ báránya, hogy másnak akárkinek, akár büneit, akár hibáit akarhassam hordozni. Ez teljes lehetőség!

Mondhatnád: igen, de ha velem nem akarnak érintkezni! Ime feleletem: ez mint tény nem áll, s ha állna, nem azért állna, mert személyem ellen van kifogás, hanem mert nem akarják Magyarhon függetlenségét, csak diverzióra akarják szegény nemzetünket használni, s ebből nem az következik, hogy hát hagyjam őket tenni, hanem hogy ne hagyjam. — A tény nem áll, mert 1. Kiss Miklós tudja, miként már rég kívánták a hatalmak, hogy én Franciaországba menjek; 2. még mult decemberben (pedig első felében) egyenes advanceokat intéztek hozzám; 3. maga Klapka is mind mondta, mind írta hozzám, hogy engem nem céljok kihagyni a játékból. Mi tehát a helyzet kulcsa? Midőn az advanceokat intézték hozzám, azt feleltem: tudja a világ, hogy én akárkinek kezet nyujtok, ki hazámat függetlenségre segíteni ajálkozik. Tehát én kész vagyok egyezkedni, de előre én egyenesen megmondom, hogy nekem gáranciák kellene, — idegen célok végett diverzióra nem engedendem nemzetünk vérét ontatni. Már most a dolog így áll: ők csak diverzióra szeretnék a dolgot redukálni, ha lehet; tájékozni kívánták magukat: remélhetik-e, hogy Magyarország felkeltessék, ha engem kihagynak a játékból. Akadtak magyarok, kik azt mondták nekik: igen. Ez tény; ezt tudom, ismerem magukat a sza-

vakat, melyekben ezt diplomáticze bevallották: Ces messieurs (nem kutatom kik) tout en reconnaissant la popularité et l'influence de Kossuth, croient pourtant, hogy francia segítséggel il sera facile á soulever la Hongrie même sans K. — Ennek következtében azt gondolák, »soulever la Hongrie,« ez minden, a mi nekünk érdekünkben van, történiük vele aztán akármi; ha K.-tal egyezkedünk, ő gáranciákat kívánand, melyek többre köteleznének, mint mennyire menni akarunk; a soulèvement-t elérhetjük nála nélkül is, comme ces messieurs croient, tehát mellőzzük, mert őt mellőzve, mellőzzük annak szükségét, hogy magunkra Magyarország irányában kötelezettségeket vállaljunk. Azonban gyanítják, hogy pásszivitásomat mégis szükség lesz biztosítani, azért Cavour kívánta, hogy Klapka barátunk jöjjön Londonba egyetértésemet kieszközölni. A császár is szükségesnek látta őt megkérdezni: mi lábon állunk egymással? Klapka teljes igazsággal mondotta, hogy a legjobban. Ez igaz, mert mindenben egyetértésre jutottunk, de ő természetesen nem felelt többet, mint a mennyit kérdeztek tőle, ők azonban azt oda magyarázták, miként mi egyetértünk abban, hogy én csak maradjak háttérben, s a dolog vitessék tovább azon irányban, melyet ők kívánnak, (felkelési kísérlet Erdélyben, Románia felől inicziálva,) míg a tény az, hogy egyetértünk abban, miként a dolognak az emlékiratomban kijelölt három pont alapján, tehát az eddigitől merőben különböző irányban kell vitetni. Így történt aztán, hogy megyen a dolog oly irányban, melytől én a hazának romlását látom. Innen a felvilágosítás halaszthatlanul sürgős szüksége. Ha ez nem győz, úgy álláspontjaink annyira eltérők, hogy egyetértésünk, fájdalom! lehetetlen.

Hogy csak diverzióra szeretnék Magyarországot felhasználni, ez nem pusztá gyanakodás. Ez világosan kitünik a tényekből: a francia kormány még csak színét is el szeretné kerülni annak, mintha vagy forradalmat hívna fel, vagy magát azzal azonosítaná:

a) már első beszélgetésünkben azt monda Klapka nekem, hogy fegyvert, pénzt adnak, de sereget csak a parton állítanak fel, nem avanceiroztatnak az országba.

b) Kiss jelentette a csikós, gulyás alakjában való beemelés tervét a székeleyek fellázítására.

c) a francia kormány annyira óvakodik a magyar forradalommal azonosítás színétől, hogy még a 100,000 fegyvert is csak Piemont útján ajálkozik adni.

d) a mint pozitíve tudom, nem hogy magyar földre akarnának sereget küldeni, de már még csak a dalmát partokra sem akarnak menni, mert legujabban egy illetékes tekintély s részes fél kimondá kereken:

»Mi nem küldhetünk Magyarországra hadsereget. Hogy ezt tehessek, Bécsben kellene lennünk.« (Badar beszéd!) »Nem nem; önöknek a románokkal kell egyetértésre jutni; s azon oldalról cselekedni. Mi küldhetünk önöknek százezer puskát s másként is segíthetjük önöket; — de sereget nem küldhetünk.«

Világos-e ez? Boldog isten! Minő örvény felé sodortunk, s te hibáztatsz engem, hogy én ettől visszaborzadok s mentségre gondolok?!

Azt mondod: hipotéziseken alapszik iratom, ők (a hatalmak) ilyesmiről még komolyan nem is gondolkoztak. Hogyan? Hát nem komoly tények-e a fentebbiek? Hát nem mondotta-e Klapka barátunk neked s nekem is, a mi közte, Napoleon herczeg s a király közt közbejött? Nem tudsz-e Cavournak ünnepélyes engagementokat magában foglaló leveleiről? Én csak pár kivont sort tudok belőlük, de azok igen messze mennek. Nem volt-e Klapka a császárnál? Nem vette-e tőle a szóbeli testetlen ígéretet, hogy »komolyan foglalatosskódni fog a magyar ügygyel?« s nem abban jár-e épen most a keleten, hogy eredményt szerezzen a már idézett szavaknak: »vous devez vous entendre avec les Roumains et agir de ce côté de la Hongrie.« (Én magam is szükségesnek tartom az elsőt, de azt tisztán megmondám Klapkának: »il ne faut pas agir de quel côté que ce soit,« mielőtt a francia zászló Magyarországon valósággal engageirozva volna, s hogy különösen a derék székeleyeket nem hagyom annak kitétetni, miszerint orgánizálatlan állapotban összezuzassanak.) S te azt mondod, hogy hipotézisre alapítom eljárásomat?

Azt is mondod, hogy iratom időelőtti. Erre a fentebbi a), b), c), d) és az utánuk elősorolt tényekkel felelek, felelek azzal, hogy már tényleg charge-kiosztások, szervezkedési rendelkezések és egyéb előkészületek történtek, felelek azzal, hogy ha valósággal kongresszusra kerül a dolog, a háboru legalább is el lesz halasztva, ha tehát lesz háboru, az hihetőleg április folytán fog Olaszthonban provokáltatni, hogy a kongresszusnak eleje vétessék, »mert (ez is diplomáciai vallomás) Piemont állása tarthatatlan;« felelek végre azzal: gondolod-e, hogy ily bonyodalmak közepette, midőn bármely percz felgyujthatja a kitörést, a hazafiui kötelesség megengedheti addig hallgatni, míg a dolgok annyira mentek, hogy már vagy csak szubmitálni kell, vagy akadályozni kénytelenség, de többé sem mód, sem idő a veszélyes irányt megváltoztatni? Mondd, kérlek, nem parancsolja-e a józan ész, idején megkísérteni, ha vajjon nem lehet-e a viszonyokat hazánk feltámadása igényeinek megfelelő irányba terelni?

Mondod tovább: nem kellett volna azt kívánnom, hogy velem alkudjanak, hogy a direkció enyém legyen, hanem elég volt volna annyit mondanom: »tudni akarom az alkut, bíró akarok lehetni, különben akadályozom.« Hiszen barátom, a mit te proponálsz, az sokkal több, — az diplomáciai lehetetlenség. Annyit akármely hatalom elfogadhat, hogy velem egyezkedjék, valamint nem volt kifogása egyezkedni Klapkával, a ki, ha forradalmárságról lehet szó, nem kevésbé forradalmár, mint én, de azt semmi hatalom nem fogadhatja el, hogy én magamat bírónak vessem fel felette.

Aztán már szóltam ez elhatározásom okairól, csak azt adom hozzá: hatalmakkal van dolgunk, s milyen hatalmakkal! Én szavakban nem találok gáránckiát, én csak a végrehajtás ellenőrzésében látok gáránckiát. Ma ígérhetnek mindent, holnap azt mondhatják: nem tehetjük, »raison d'état.« Ha kezemben van a fonal a tett mezején, honnan nincs idő levelezni, azt felelhetem: »jó; ha ti nem, mi sem,« de ha csak bíró voltam, a-haza örvénybe sodortathatnék, mielőtt csak hallanám is, mi történt.

S ugyan miért ne kívánnám azt, mit annyi ok parancsol? Mondod: azért, mert személyességekre vitethetik visza. Nem, édes barátom, e részben nyugodt vagyok. Ezt ugyan

iratomból senki sem fogja levonni. Tiszták annak mind eszméi, mind szavai. Légy szíves fellépésem indokait s a végnyilatkozatot figyelemmel elolvasni.

Azon kijelentés mellett s azon tanuság mellett, melyet életem nyujt, biztos vagyok: hazafiui óvakodásomat senki sem fogja személyességekre torzítani.

Azt is emlited még, hogy minek megmondani, hogy így meg úgy teemék, ha ez meg az történnék? — Minek? Annak, barátom, hogy a férfias egyenesség a legjobb politika. Ezt keserves tapasztaláson tanultam meg. És annak, barátom, mert a hatalmak szép szemünkért velünk bizony nem alkusznak, csak érdekek vezetheti rá, hogy tegyék, tehát tanácsos, sőt kötelesség érdekökhöz appellálni, megmondván nekik: ha nem biztosítjátok Magyarország érdekeit, ez és ez fog történni. — Én ennek egyenes megmondásaért mint férfit elismerést remélek, mint hazafi pedig minden részrehajlatlan bíró méltánylatáról biztos vagyok.

Most végül higgadtan egypár szót leveled legfájdalmasabb részére.

Ha alku történnék, ügyünkre nézve kedvező, oly garanciák mellett, miket én is teljeseznek itélnék, elleneznék-e mindent csak azért, mert az én vezérlétem nélkül történnék?

Nem ellenezném barátom! Sajnálom, hogy neked ezt még mondanom kell. — Hanem te nagy, igen nagy tévedésben vagy. Ha nem velem végeznek, ez csallhatlan jele annak, hogy nem adatnak meg, nem akarnak megadatni azon garanciák, melyek hazánk feltámadására szükségesek. Feltévedés, hogy ha megadtnának, s csak személyem volna az ütközés köve, hibás; olyan valami, a mi nem lehet. Ha nem csupán diverziót akarnak Magyarországgal tétetni, érdekekben van a legsikeresebb módokhoz nyulni, minden érdekek azt parancsolja, hogy engem ne mellőzzenek, és nincs semmi érdek, semmi ok, mely azt javasolná, hogy mellőzzenek. Ha komoly szándokuk magukat a magyar függetlenséggel identifikálni, nem lehet okot képzelní, miért lehessen az szálla szemükben, kit a függetlenségi nyilatkozat a nemzet vezérévé avatott, miért akarjanak mással szövetkezni, ki kevesebbet tehet, mint én. Az nem lehet. A dolog így áll: diverziót más által is remélnék tehetni, velem nem; s ha engem

mellőzni akarnának, azért akarnának, mert nincs szándokukban megadni hazánknek azon gáranciákat, miket te is szükségeseknek tartasz. Az általad feltett eset tehát sem fenn nem forog, sem jövődőben fenn nem foroghat.

De ha mégis előfordulna, ha mind a gáranciák megadatnának, mind végrehajtásuk biztosították, s csak személyem volna akadály — : légy nyugodt, áldanám azt, ki a hazát megszabadítva, vállaimról a felelőség gondjait levenné. A hazáért meghalni nem nehéz, mert hiszen meghalni ugyis kell, de a haza javáért felelősnek lenni, ez az, a mi nehezebb mindennél.

Hanem aztán természetes, hogy én nem ajálkoznám gyertyának, mely más kezében világítson.

Utolsó kérdésed: képes volnék-e odaműködni, hogy az angol az osztrákkal tartson? — Megvallom: ily kérdést nem Teleki Lászlótól, de senkitől a világon nem vártam.

Jellememre nem hivatkozom. Ezt tennem önérzetem nem engedi. Hanem egy tényt akarok emliteni, melynek tudása, ugy látszik, hozzád nem jutott el.

Hét éve vagyok Angliában. Nem tudom, hány száz beszédet tartottam, mikre ezreknek ajkai dörögtek vissza a helyeslést. Csaknem minden beszédem hordereje oda volt intézve, hogy az angol nép igazságérzete az osztrák hatalmat megutálja, hogy vérebe menjen át a meggyőződés, miként a ki az osztrákkal tart, a szabadság ellen foglal állást, következésképen, hogy akármi körülmények közt Ausztriát pártolnók bün is, szégyen is, rossz politika is volna. S nem siker nélkül dolgoztam. Még a gyapot-érdekbe merült Manchesterben is láttam egy négyezer főnyi gyülekezetet felkelni, mint egy embert, s iszonyu három rőfögést ordítani Ausztria fejére, s ott és városról-városra ünnepélyes határozatokat szavztatni az osztrákkal szövetkezés eszméje ellen. Csak mult novemberben is (olvasni tudván a láthatáron feltünedező jeleket) beszédet mondék az osztrák szövetség ellen, s felmutattam a világ előtt e ház büneinek lajstromát; e beszédeim most francziára fordítva ezernyi példányokban keringenek a kontinensen.

És te azt kérded: odaműködhetném-e, hogy az angol az osztrákkal tartson?!! — Tedd e kérdést bármely angol munkásnak, meglátod, mit fog reá felelni.

Bonczolás alá vettem iratom minden betűjét, miszerint lássam, ha nem csuszott-e bele valamely oly homályos kifejezés, mely ily balmagyarázatra alkalmat szolgáltatathatna. — Nincs abban ilyesminek csak árnyéka sem. A dolog iratomban tisztán ki van magyarázva. Légy szives azt higgadtan még egyszer elolvasni.

Mit cselekedném tehát ily esetben? Azt mondanám az angol népnek: »Igaz ugyan, én nem látom, hogy a hadakozó hatalmaknak szándokukban volna Magyarországot szabadságra segíteni s azért figyelmeztetem nemzetemet, vigyázzon, nehogy arra használtassék fel, hogy a gesztenyét más számára kaparja ki a parázból, — de hát minden, a mi az oszt-rákot gyöngíti, Magyarországnak erőt ad, s aztán ki tudja, mi növi ki magát a bonyodalmakból, mint a régi angol közmondás is tartja: »when rogues fall out, honest men may come by their own«*): hát hagyjátok őket czivakodni, ne avatkozzatok bele.« A nép ezt helyeselni fogná, de nem érezne lelkesedést, mert hiányoznék a magyar momentum lelkesítő lökése, tehát nem lennének tüntetések, melyek az angol kormány osztrák-baráti hajlamait feszélyezhetnék. Verekedni ekkor sem fogna az osztrákért; ennek — azt hiszem — utját bevágtam. Hanem oly hatalomnál, a minő Anglia, a pártolásnak sok utja-módja van, s a kormány Ausztria javára bizonyosan mindent megtenne, a mit háboruba-keveredés nélkül csak megtehet, a mint valósággal mindent megisteszen. Lehetetlen, hogy ne tudd, miként az angol kormány az, mely Európa minden zugában minden követ megmozdit, miszerint Ausztria fejjéről a háboru veszélyét elhárítsa.

— — — — — **)

Óhajtom, hogy hosszas felvilágosításaim közremunká-

*) Ha a gazemberek hajba kapnak, a becsületes emberek sajátjukhoz juthatnak.

**) A levél e kihagyott része annak magyarázatával foglalatoskodik, hogy Irányi és Szarvady urak nem vitatkozást lehetetlenítő számtásból, hanem csak azért siettek az irat tartalmával Cavourt megismertetni, mert ez csak két-három napot időz Párisban s egy más incidensből találkozniok kellvén vele, nem akarták az alkalmat elszalasztani.

lásodat megnyerjék. Ha, sajnálatomra, ez nem történne, s íratomat, mely (miként magad is megjegyzed) nem diplomáciai jegyzék, csak magán-konstatálása nézeteimnek, m i n t t é n y t nem volnál hajlandó illető helyeken megismertetni, kérlek, légy szives azt posta fordultával nekem visszaküldeni.

A legszívesebb tisztelettel

barátod változhatlanul

K o s s u t h.

U. i. Klapkának is irtam pár nap előtt. Értésitettem, hogy minő tényeknek tudomásomra jutása folytán tartottam halaszthatlanul szükségesnek álláspontomat ez emlékirat beadása által definiálni s felszólítottam, hasson közre, hogy a kijelölt biztosítékok megadassanak. Figyelmeztettem, hogy ha mindnyájan nem ezen a nyomon járunk, Lengyelország lesz szegény hazánkból. — Időközben oda kell dolgoznunk, hogy a nemzet a jöhető események elvárására magát predisponálva tartsa, hogy készüljön kiki magában, de ne konspiráljon (a magyar nem tud konspirálni — nincs jellemében.) Ennyi helyes, mint helyes nyitva tartani a kezet anyagi segédeszközök elfogadására; de ama biztosítékok nélkül kötelezettségekbe nem szabad bocsátkoznunk.

E levélre Teleki László ápril 7-én felelt.

Tudósít, hogy midőn Napoleon herezegnek szólott a dologról, az már értesítést kapott az egész tárgyról, a Szarvady részéről tett közlések folytán. A császárral nem szólhatott, de meg van győződve, hogy eddig már ő is mindent tud. Körülbelül megvan, a mit akartam. Az emlékirat eredetijét hát megtartja. Mi sikere lesz a dolognak, majd meglátjuk. Ismétli meggyőződését, hogy még eddig semmiféle frigy, vagy alku, vagy ígélet, szóval: olyasvalami nem történt, a miből az következhetnék, hogy reánk nézve a cselekvés ideje beállott. Ha valaki azt javasolná, hogy a dolgok mostani stádiumában már valami cselekvéshez lássunk, azt senki határozottabban nem ellenezné, mint ő. Pozitive tudja, hogy most már Klapka is ugy gondolkozik, hogy reánk

nézve cselekvésről még csak azután lehet szó. — Levelet vett Klapkától. Május elején Londonba fog menni, hogy keleti útja tapasztalatairól körülményesen értesítsen. Velem való érintkezés nélkül a maga felelőssége alatt semmi esetre sem fog a cselekvés terére lépni. — Teleki is meglátogat. Kér hát, várjam be május elejét. Ha valami véletlenség következtében addig a harez Piemont s az osztrák közt megkezdődnék, de mi nem kaptuk volna meg a kellő gáranciákat, mi e harezban nem vehetnénk részt.

XXVI.

Szarvady — Kossuthnak.

Beszélgetés Cavourral.

Páris, 1859. márczius 30.

Tegnap reggel Bixióval Cavournál voltam. Nagyon szívesen fogadott. Egy óránál tovább beszélgettünk. Először a német sajtóról és az e téren teendőkről szóltunk, azután a magyar dolgokkal foglalkoztunk. Beszélgetésünket e legfőbb vonásokban hiven feljegyzem.

(A beszélgetés következő folyama francziából fordított.)

* * *

C a v o u r: Mit gondol hazája ügyeiről; mily érzelem uralkodik ott jelenleg?

É n: Ép oly forrón óhajtjuk nemzeti függetlenségünket visszaszerezni, mint 1848-ban, s várjuk az alkalmat Ausztriától megmenekülni. A nemzet mindig kész lesz felkelni, ha komoly kilátás nyílik a sikerre.

C a v o u r: Pedig Ausztria, ugylátszik, nem igen tart a felkeléstől.

É n: Igen, nem fél, mert Ausztria azt hiszi, Franciaország nem akarja végvesztét, s nem fog velünk szövetkezni. De Magyarország bizonyosan kész felkelni, hanem azon feltétel alatt, hogy az, a ki őt felhivná, bizodalját bírja. Azután szükséges, hogy a kellő eszközök neki megadassanak. — Ki

azon egyén, ki egyedül képes Magyarhont felkelteni? erre nézve Bixio ur már közölte önnel nemcsak az én véleményemet, de véleményét mindazoknak, kik ügyeinket ismerik. Az Kossuth. Ez nekünk oly név, a milyen csak egyszer merül fel egy században, s a nép szívébe mélyen behat. Ha önök nem birják Kossuth közreműködését, úgy ügyünket illetőleg semmit sem birnak.

Bixio: Mindaz, a mi tudomásomra jött, meggyőzött, hogy Szarvady urnak tökéletesen igaza van. Kezeskedem, hogy őszintén és minden személyes tekintet nélkül valóságot mond. — De (hozzám fordulva) ön Kossuth urnak egy bizonyos leveléről beszélt volt nekem, melyet közölni szándékozott Cavour gróffal.

Én: Az nem levél. Expozéja az Kossuth ur nézeteinek és szándékainak, mit én magam provokáltam, mert úgy véltem észrevenni, hogy egy pár kitünő tagja az emigrációnak nem helyesen itéli meg Kossuth helyzetét s nem eléggé méltányolja eszméit. Kossuth ur ezen expozét az emigráció egynémely tagjának megküldte a végett, hogy eszméit ismerjük. Franciaúl iratott, gondolom a végett, hogy alkalmilag felhasználhassuk, s felvilágosíthatjuk azokat, kik Magyarország tényleges közreműködését a küszöbön álló eseményeknél komolyan óhajtánák.

C a v o u r: Szeretném ez okmány felolvasását hallani.

Tehát felolvastam neki majdnem az egészét. Csak a mi kevésbé lényegesnek látszott, azt adtam röviden elő. Nagy figyelemmel s nagy érdekléssel hallgatta közleményemet. Midőn az V. szám alatt levő részt olvastam, mely alá van huzva, s így kezdődik: *pourvu qu'on me donne des garanties*, (ha kellő biztosítékot adnak stb.) azt mondá

C a v o u r: Tökéletesen igaza van. Sohasem értettem máskép a dolgot. Bár a politikában nem mindig lehet az erkölcs tan elveiből kiindulni, sokkal becsületesebb ember vagyok, mintsem hogy Magyarországnak felkelést tanácsoljak, ha a felkelésnek nem a függetlenség visszaszerzése lenne tisztán megjelelt s elfogadott célja. Tökéletesen értem a magyar és olasz ügy szolidaritását. Hiszem, hogy Olaszország függetlensége csak Ausztria végmegtörésével biztosítható, mert míg ez nagyhatalom maradand, mi nyugodtak nem lehetünk.

Midőn a biztosítéki pontot olvastam fel, Cavour közbevágott: »Nem tudom, Kossuth ur mit akar. Szerződést, mint fenálló s elismert hatalmassággal mi vele nem köthetünk.«

Én: Nem látom a szerződésnek semmiféle szükségét. De a császár irhatna Kossuth urnak e tárgy felől.

A vitatkozást ezen pont körül a felolvasás bevégeztével folytattuk, mert Cavour nem felelt tüstént észrevételeimre. Én a III. pontra tértem át, s midőn ezt bevégezém, így szólott

Cavour: Miként akarja Kossuth ur, hogy mi Magyarhonba sereget küldjünk? Hogy ezt tehessük, Bécsben kellene lennünk. Fiume felé nem küldhetünk 50 ezer embert. Erre hónapok kellenének. Emlékezzenek, mennyi időbe került Angliának seregét a Krimbe szállítani, pedig ők oly arravaló készlettel bírtak, a milyennel mi tán nem bírunk. Aztán azt is tudni kellene, ha Anglia ezt tűrné-e? Nem vagyunk felőle egészen bizonyosak. Önöknek a románokkal kell megegyezniök. Azon az oldalon működhetnek. Mi fegyvert adhatunk; ha kell 100,000 puskát is. Egyéb segítséget szintén.

Én: Nem kérnénk mi önöktől 50,000 embert. Bár e pontra nézve nincs Kossuth ur nézeteiről tudomásom, mégis nem hiszek tévedni, állítván, hogy annál sokkal kisebb haderővel is beérnénk, ha kellő módok nyujtatnak kellő időben a tökéletes otthoni előkészülésre. Tíz ezer ember Fiuménál kiszállítva elég volna. Nem hiszem, hogy lenne a magyar emigrációban, a ki nem tartaná lehetőkön ily erővel, ily körülmények közt Magyarorszáig hatolni. S tíz ezer embernek Fiuméba átszállítása könnyebb feladat lenne, mint százezer fegyvernek kelet felől az országba juttatása. — De ez csak személyes véleményem. — Ha mi magyarok seregküldéshez ragaszkodunk, ez legfőképen azért van, mert ebben látjuk annak legfőbb biztosítékát, hogy hazánk pusztá diverzió gyanánt nem fog felhasználtatni, s annak, hogy a hatalmasságok ép úgy mint ön tevé, elismerik a magyar és olasz ügy szolidaritását s az egyidejű cselekvés nélkülözhetlenségét.

Cavour: De bizonyosak lehetnek-e önök Horvátország barátságában? Ugy vagyok értesülve, hogy Zágráb körül rokonszeny létezik; igen, de a végvidékeken, melyeken mégis át kellend hatolni?

Én: Megegyezhetünk a horvátokkal, s ha a francia zászlóval jelenünk meg, kétségenkívül a jóindulatu horvátok befolyása könnyen felülmulandja az ellenpártét, mert ott most nincs Ausztriának annyi hive, mint 1848-ban, s ott most nem idézhetne elő az akkorihoz hasonló mozgalmakat.

Bixio inszisztált, hogy abban, a mi előadatott, ő semmit sem lát, mi kivihető nem volna.

Cavour nem felelt, de beszélgetésünk reá szembetünő benyomást tett.

Aztán ismét a biztosítékokra tért át, s mondá

Cavour: De mégsem tudom, miként lehetne nekünk most Kossuthal egyezkednünk. Nem tudom, vajjon ha Napoleon császár minisztere volnék, tanácsolhatnám-e neki, hogy írjon Kossuthnak, míg Hübner itt van. Ez komoly dolog. A mi engem illet, az én helyzetem szintugy kényes. Kossuth benső viszonyban van Mazzinival, ki engesztelhetlen ellenfelelünk. Reám nézve ez oly politikai ellenfél, kinek pártját megsemmisíthettük, de kivel soha meg nem egyezhetünk. Ha közreműködését ajánlaná is Mazzini, én kénytelennek érezném magam azt visszautasítani. A mi Kossuthot illeti, én személyesen hajlandó lennék vele egyezkedni; de meg kell mégis jegyezmem, hogy ő egyik szerkesztője azon lapnak, melyet Mazzini kiad, vagy legalább neve a munkatársak közt szerepel. Miért nem rezerválja magát? miért nem szakít határozottan Mazzinival? Könnyű lenne az okadatolás; mondja, hogy Szárdinia segedelmével reménye van hazája függetlenségét visszaszerezni, s hogy cselekedni akar. Egyébiránt ki tett többet nálunknál akár általában az osztrák ellen, akár az olasz szabadság mellett? Nem ártott-e Ausztriának sokkal inkább az alkotmányos életnek nálunk való fentartása és kifejtése, mint a Mazzini-féle zendülések? És mégis Kossuth ur irántunk ellenséges álláspontot foglalt el. Ennyit emlitek a magam szempontjából. De mondja meg ön Kossuth urnak, hogy öszintén óhajtom Magyarország függetlenségét, s e czél végett szívesen kívánok mindent megtenni, a mi tőlem függhet, de nem szabad elfelejtenem, hogy nem állunk egyedül. Mazzini nekem politikai ellenfelem, de a császárnak a legmegátalkodottabb személyes ellensége, ki ellen majdnem minden három hónapban orgyilkosokat küld. Még csak nem is titkolja, hogy teszi.

Ez egy sajtószertü neme az őrjöngésnek. Kossuth azon hirben áll, hogy Mazzini barátja. Mily benyomást tenne a császárra ily körülmények között, ha én vele Kossuth ur szándokairól szólnék? Ez igen kényes dolog.

Én: Engedje, hogy a tényállást precizáljuk. Kossuth és Mazzini szolidaritása semmi konstatált tény által nincs bebizonyítva. Ellenben mindenki tudja, hogy Kossuth annyira távol maradt minden olyan gyilkolás-féle politikai kísérletektől, mint akár ön, miniszter ur. Ha nevét Mazzini lapjában fitogtatják, ez csak azt bizonyítja, miszerint Kossuth nem tulajdonít a dolognak fontosságot, s nem törődik vele. (*Cavour* közbevág: Ezt rosszul teszi.) A mi pedig Kossuth eddigi politikáját illeti, engedjen egynémely őszinte észrevételt. Ön panaszolja, hogy Kossuth eddig önök iránt ellenzéki álláspontot foglalt el. Ámde épen most közöltem Kossuth azon nyilatkozatát, hogy a ki Ausztriával küzd, az számíthat reá. Eddig önök Ausztriát még nem támadták meg, önök mindössze is otthon alkotmányos kormányzatot állítottak fel s tartottak fen. Mi, kiknek célunk hazánkat az osztrák uralom alól felszabadítani, az alkotmányos kormányforma felállítását Piemontban bizony nem tekinthettük sikeres támadásnak az osztrák ellen, s azt hittük, hogy a mi célunkat a forradalmi eszközök hatalmasabban előmozdithatják. Törekvéseink nem voltak önök ellen intézve, de azt lehet mondani párhuzamosan haladtak egy közös irányban. Önök haladtak egy fenálló, elismert és megállapított kormány cselekvési módozataival; mi azon forradalmi utakon, melyek egyedül álltak rendelkezésünkre. Ámde önök most egy határozott inicziatívához nyultak; ha ez eredményre vezet, mi készek vagyunk önöket támogatni, ha kellő biztosítékot kapunk, mert sem Kossuth urnak, sem nekünk, sem hazánknak nincsenek kötelezettségeink, melyek ebben hátráltathatnának, miután most a cselekvési irány párhuzamosság helyett konvergálni látszik. És mivel őszintén beszéltünk, s kerülni kívánjuk a félreértéseket, azt is megjegyzem, hogy ha mi annyira inszisztálunk a biztosítékoknak, ez teljességgel nem önök miatt történik. Ön bírja bizodalját mindazoknak, kik szerencsések önt ismerni. De ön maga is említette, hogy nincsenek egyedül. Ezt nekünk sem szabad szem elől tévesz-

tenünk. Mi ugy lelkiismeretünk, mint honfitársaink s az utókor előtt igazolva akarunk lenni, hogy a mondhatlan áldozatokat, mikbe egy felkelés kerül, nem tanácsoltuk hazánkknak elegendő biztosítékok nélkül, különben a mi fejünkre szállna a könnyelműen kiontott vér átka. Gróf ur, mint államférfi, meg fogja teendőit gondolni; nekem kötelességem azt sem hallgatni el, hogy Magyarhonban van párt, (igaz, számra csekély, de állására nem jelentéktelen,) mely Ausztria jelen nehézségeit holmi engedmények kicsikarására szeretné felhasználni, s mely ily áron a nemzettel újra azon szerepet szeretné eljátszatni, melyet Mária Terézia korában játszott. Nem sok ideje, egy 1848-iki miniszter *) röpiratot bocsátott közre ez álláspont védelmére. Ezen körülmény még szükségesebbé teszi, hogy ha cselekszünk, összes erőnkkel tegyük azt. Ezért elkerülhetlen szükség, hogy Kossuth álljon a mozgalom élére. Ő összpontosíthatja erőinket. Ő nélküle minden mozgalom tehetetlen lesz.

C a v o u r ismételten hangsúlyozta, hogy tökéletesen érzi közleményeim fontosságát. Kért, hogy kézbesitem az expozé másolatát, s mondá, hogy ha valami közleni valóm lesz, írjak egyenesen neki. Bixio ur kézbesítendi leveleimet.

Megemlítem, hogy a beszélgetés közben Cavour azt is mondta: »Önöknek cselekvés előtt biztosítaniok kell Oroszország jóakarátát (bonnes intentions), mert most a törökre ne számítsanak. Az Ausztriával tart.«

É n: Nem gondolom, hogy jelenleg okunk lenne az oroszoktól tartani.

C a v o u r: De figyeljenek arra, hogy az orosz olyan, mint a görög: nem igen tudni, mit gondol, akármit mond is.

Azt is említeni akarom, hogy midőn az irat azon részét olvastam fel, melyben I. Napoleonról van szó, Cavour közbevágtott: »Tökéletesen igaz.«

Bixio tegnap délben ismét látta Cavourt, s a gróf említette, hogy beszélgetésünk reá benyomást tett. Megvallom: reám is. De bennem azt a meggyőződést keltette, hogy nem tudom ki? eddig rendszeresen odaműködött, miszerint kormányzó ur mellőztessék.

*) Szemere Bertalan.

Az expozé kért másolatát haladéktalanul elküldtem Cavour grófnak Bixio ur által, a kit felkértem, hogy levelemet, melylyel az expozét kísértem, jelenlétében olvastassa el Cavourral, s aztán szóval újra sürgesse, hogy a gróf szóljon a császárral kormányzó urról.

Megtette.

Cavour felelete bizonyítja, hogy fentebb említett benyomásom nem volt téves. Azt mondá: »Nem beszélhetek erről a császárral. Semmiféle lépést nem tehetek, mert kötelezettségeim vannak Klapka tábornok irányában. Meg kell várnom visszajövetelét. De megígérem, hogy határozott interpellációt intézendek hozzá. Az mit Kossuth ur iratában mond, s az, mit Szarvady urtól ez irat átadásakor hallottam, ezt kötelességemmé teszi.«

Erre Bixio ujlag ismételte, hogy fontolja meg a gróf a dolgot, mert a helyzet valóban olyan, mint azt én neki előadtam.

Cavour erre ezt felelte: »De, őszintén, nem hiszi ön, hogy oly ember, mint Klapka, egy vitéz tábornok, ki hazája ügyét hiven és bátran védte, ki azt csak egy minden tekintetben tisztességes fegyverletétel után hagyta el, nem hiszi, hogy a hadsereg nagyobb befolyással lesz, mint Kossuth?«

Bixio igen helyesen következőleg válaszolt: »Elég régi s őszinte barátságunk, hogy ön ne higgye, miszerint szándékom önnek udvarolni. Mondja csak, mit gondol: népszerűbb-e Olaszthonban ön (Cavour) mint Lamarmora tábornok? Tegyük fel, hogy egyrészt Lamarmora a katonasághoz felhívást intézne, másrészt ön azt mondaná: megesaltak, nem tartották meg az ígéreteket. Nos, kinek szavára hallgatna az olasz nemzet inkább?«

Ez Cavourra benyomást tett.

Még egyet említek a köztem és Cavour közti beszélgetésből.

Cavour: Mi Turinban egy bizottságról beszéltünk, melynek Kossuth, Klapka, stb. volnának tagjai. Nem gondolja ön, hogy egy ily bizottság hatással lehetne az osztrák hadsereg magyar elemeire?

Én: Igen, ha Kossuth ur elfogadja. Mire számíthat ön e tekintetben a felől ön valószínűleg tájékozva van, de véle-

ményem szerint veszélyes volna e hatást tulbecsülni. A magyar ezredek csakis akkor fognak tömegestől hozzánk állani, ha a nemzet már tényleg fegyverben áll az osztrák ellen.

Cavour nincs megelégedve a császárral. Ez olyformán van, mint egy adós, a ki nem tud fizetni. Cavour nem akar ráállani a lefegyverzésre. Már menni akart, de a császár megkérte, maradjon még holnap.

(Aláírva)

Szarvady.

XXVII.

Kossuth — Szarvadyanak.

— *Megjegyzések a Cavourral folytatott beszélgetésre.* —

London, 1859. ápril 2.

(*Kivonat.*) Jelentését, valamint eljárását, melyre vonatkozik, nagyon köszönöm. — Nagy lépés az előre, hogy a dolgok a fonák irányból helyes kerékvágás felé vannak terelve. Csak a következőket kell figyelmébe ajánlanom.

1. Nagyon kockázatos dolog volt Cavour előtt azt helyezni kilátásba, hogy nincs magyar az emigrációban, a ki tíz ezer főnyi segédsereget elegendőnek nem tartana arra, miszerint vele a tengerparttól Magyarországra hatolni vállalkozzék. — Az osztrák gyanítja, hogy ha olasz háború lesz, a dalmát partok hosszában is megtámadtathatik. Ez a dolog természetében fekszik; a történelem is, a hadtan is reá mutat. Az osztrák tehát erődít mindenütt Fiumétól Kattaróig s ott már 30 ezer embert összpontosított. — Princzipiális tételre kell szorítani s részletekbe most még nem ereszkedni. Háború esetén nekik szükségük lesz Magyarország közreműködésére, Magyarország pedig nem fog mozdulni, ha oda sereget nem küldenek. E mellett kell maradni. Ha ezt el nem fogadják, nem a szám vagy szállítási nehézségek miatt nem fogadják el, hanem mert nem akarják a magyar függetlenséget a háború koordinált céljául kitűzni, s magukat vele azonosítani; — ha pedig ezt elfogadják, meglehet ön győződve, hogy ha mi beérnök is tíz ezer emberrel, ők nem érnék be; s annyit küldenének, a meny-

nyit a körülmények szerint szükségesnek tartanak, miszerint zászlójuk dicsőségét ne kompromittálják.

2. C a v o u r n a k azon mondása, hogy »sereget nem küldhetnek Magyarországra, hanem a románokkal kell megegyeznünk s Magyarország azon oldaláról cselekednünk,« egészen leleplezte azt miként szeretnék ugyan, hogy Magyarország felkeljen, mert habár leveretnék is, ez nekik hasznos diverzióul szolgálna, (s azért készek t i t o k b a n pénzt s fegyvert adni az emigrácziónak,) de a magyar függetlenség ügyével magukat azonosítani nem akarják, még csak színét is szeretnék annak magukról eltávolítani, hogy forradalommal fognak kezét. Arra számítanak, hogy ha felkelésünk erőre kap, az osztrák hajlandóbb lesz engedményekre Olaszországban, ha pedig leveretünk, ők mossák kezüket, nincsenek kompromittálva Európa előtt, — ők nem tehetnek róla, hogy a magyar fel akarta használni a háboru alkalmát; szerencsére »a forradalom leverett.«

Ohajtanám, hogy Bixio ur, ki Cavourral oly bizalmas lábón áll, adja értésére ez utóbbinak, miként én belátok kártyájukba s nem megyek bele a hálóba. — Érdek határoz. Vesse nek számot érdekeikkel, de arról legyenek meggyőződve, hogy ha sereget nem küldenek, Magyarország nem fog felkelni. Erről jót állok.

3. Én nem kívánom azt, hogy nekem a császár írjon. Én hazámnak a megcsalás ellen biztosítását nem szavakban, nem írásban, hanem tényekben keresem.

4. A mit a köztem s Mazzini közt fennálló viszonyra nézve mondott ön Cavournak, az egészben helyes. — Én e viszonyt bizonyosan soha sem fogom desavouálni; hanem mint tényt említem, hogy Cavour nem jól van értesítve. Én soha sem voltam Mazzini lapjának egyik szerkesztője. Nevem nem szerepel, nem szerepelhet a munkatársaké közt. Viszonyom e lappal mindössze is annyiból állott, hogy Mazzini felszólításának engedve, irtam két czikket, vagyis inkább egyet két fejezetben, ily czim alatt »visszatekintés és kilátás.« De ez a jelen háborus kilátások előtt történt; a mióta a bonyodalmak megindultak nem irtam egy betűt sem, s nevem nem jelenik meg semmi névsorozatban. Ha erre nézve Bixio ur szives lesz Cavour grófot felvilágosítani, nagyon lekötelezne,

ha figyelmeztetné, hogy a Mazzinivali viszonyomra, mint valami komoly nehézségre hivatkozást különösnek találok, mert én ekkorig nem voltam szerencsés Piemont irányában magamat lekötöztetnem érezhetni. 1851-ben a turini kormány egyenesen elutasította egy angol ügynök által megkísértett közeledésemet; még szerződést is kötött dezertoraink kiadása végett az osztrákkal s azt nagy sajnálatomra végre is hajtotta. — Természetes, hogy a kormányoknál sehol sem látván kilátást hazánk felszabadítására, az európai forradalom szolidaritásában kerestem támaszt. Ok nélkül pedig viszonyát senki sem szakítja meg. — Fogjanak velünk kezét, segítsenek hazánk függetlenségét visszaszerezni s Mazzini maga is igen természetesnek fogja találni, hogy azzal fogok kezét, a ki e célra segítséget nyújt. Hogy erre mindig kész vagyok, azt neki sokszor megmondtam.

Kossuth.

* * *

Emlékiratom megismertetésével annyi mindenestre el lett érve, hogy mind Cavour gróf, mind Napoleon herceg s általa a francziák császára tisztába jöttek aziránt, miként Magyarországnak idegen célok végett pusztá eszközül felhasználására hiába számítának, mert azt megakadályozni tehetségemben is van, el is vagyok határozva.

Sok változott azóta, Magyarországból Csiszlajthánia, — én belőlem pedig a hontalanságra kárhoztatottból kitagadott lett; — de még most is lelki megnyugvásomra szolgál a gondolat, hogy szülőföldemet az idegen érdekeknek áldozatául és veszélyétől akkoron megmenntethetem.

De ez csak negatív eredmény volt. A pozitív célnak, melyre törekvéseim intézve voltak, el vagy el nem érhetőse felől mindaddig nem igen reméltem tisztába jöhetni, míg azon alapkérdés el nem határoztatik, hogy kongresszus lesz-e s kongresszus által béke; — vagy pedig háboru?

Ez pedig az utolsó perczig annyira bizonytalan volt, hogy még maguk az érdekllett felek sem tudták hányadán vannak.

A mint az ember most azon nyugalommal, melyet husz évi időköz magával hoz, a diplomáciai okiratokat olvasgatja, lehetetlen nem mosolyogni a felett, hogy ugyanazon dolgot minő különböző színben látták a különböző diplomaták; mennyire igaz, hogy diplomáciai körben nem szokás igazat beszélni, s mennyire nem jól tudták még maguk a legavatottabbak is, — még maga Cavour is, — hogy tulajdonképen mi fog történni.

Lord Malmesbury angol külügyér táviratilag értesítette *Loftus* lord bécsi angol nagykövetet márczius 31-én, hogy *Cavour* gróf oly féktelenül erőszakosan beszélt Párisban, miszerint kijelenté, hogy minden kongresszus daczára ő el nem áll a háborutól (he will have war in spite of the congress).

Sir James Hudson angol követ Turinban pedig ápril 3-ikáról azt írta főnökének, hogy *Cavour* nagyon »békes és engesztelékeny«
 érzelmeikkel jött vissza Párisból; hogy biztosan reméli, miként a kongresszus sokat fog tenni (would go far) arra, hogy Olaszországban az elégedetlenség csillapodjék (tehát *sir James* szerint *Cavour* ép azon kongresszusban hitt és remélt, melynek még eszméjét is lelkéből gyűlölte, s melynek megakadályozására minden lehetőt elkövetett, aminthogy valóban meg is akadályozta), sőt *Hudson* még azon tudósítással is megörvendezettette főnökét, miként *Cavour* gróf »nagyon örvendett, hogy az angol tory-miniszterium a parlamenti reform kérdésében megejtett alsóházi szavazat folytán le nem mondott,«
 (már t. i. azon tory-miniszterium le nem mondásának örvendett, mely oly határozott osztrák-barát volt, s melynek vezérelve az

volt, hogy Ausztriának olasz birtokai sérthetlen szentség jellegével vannak felruházva, melyhez nyulni nem szabad!!)

Aztán hogy a hiteles diplomaciai tudósításokból semmisen hiányozzék, lord *Cowley* párisi angol követ értesítette főnökét ápril 5-én, miként a leghatározottabb biztosítékokat vette gróf *Walewskytól*, hogy Cavournak nem sikerült a francziák császárját azon »határozatában« megingatni, hogy a béke fentartassék. — Ellenben *Cavour* márczius 29-ről ezeket írta *Lamarmora* tábornoknak: »az olasz kérdés hibák és szerencsétlen körülmények következtében oly rosszul lett bevezetve, a mint csak lehet. Majd megmagyarázom Turinban. Időközben ime benyomásaim:

A háboru kikerülhetlen.

Késleltetni fog legalább két hónapig.

A háboru nem csak a Pónál, hanem a Rhenusnál is lesz.

Miszerint a háborunak szerencsés eredménye legyen Piemontra s Olaszországra, a lehető legnagyobb erőfeszítésre kell készülnünk. A francziák akarattjuk ellenére (contre leur gré) belevive (entraînés) a háboruba, sohasem bocsátanak meg nekünk (Piemontnak), ha a vállalat terhének legnagyobb része az ő vállaikra esik. Jaj nekünk, (malheur à nous) ha egyedül a francziák által diadalmaskodunk. Általános háboru esetén csak ugy menthetjük meg hazánkat, ha jobban verekszünk mint ők, s ha nagyobb erőt állitunk fegyver alá, mint ők.«

Igy gondolkozott *Cavour*, bizony pedig sem általános háboru nem lett, sem a Rhenusra nem terjedt ki, sem két hónapig nem lett késleltetve, sem jobban (bár hasonlag jól) nem verekedtek, mint a francziák, sem a

legnagyobb erőfeszítést nem tették, sem több erőt nem állítottak fegyver alá (sőt távolról sem annyit állítottak), — — hanem az eredmény sem volt ám olyan, a minőt vártak. De a dologban a legkülönösebb az, hogy daczára a kötött titkos szerződéseknek, daczára a kiáltványoknak, melyek »az alpeseektől az ádriai tengerig« ígértek felszabadítást az olaszoknak, és daczára a velünk való alkudozásoknak, melyek az osztrák hatalom végleges megtörésének szándokát sejtették: a háboru eredménye szórul-szóra az volt, egy hajszálnyival sem volt sem több, sem kevesebb, mint az, a mit *Mieroslawszky* lengyel tábornok *Irányi* Dániel barátomnak még 1858. december 7-én megmondott (lásd fentebb 87. lap). — Tehát egy lengyel számüzött többet olvasott a »személyes politika« végzetének könyvében, mint Európa összes diplomáciája! — — Így alakulnak a »nagy« események! Így iratik a történelem! És ily megbízható mesterség a diplomácia! »Soyons plutôt maçons,« szokta a francia mondani: »Csapjunk fel inkább kőmivesnek!«

A háboru keletkezéséről az 1-ső fejezetben nyújtott vázlat feleslegessé teszi, hogy a háboru kitöréseig a politikai viszonyoknak napról-napra változott habzásai közben váltott levelezés előadását folytassam.

A háboru végre is kitört, hanem az említésre méltó, hogy a pohár kicsordulását egy oly csepp idézte elő, melytől azt várni alig lehetett volna.

Midőn az angol kormány egy perczig sem pihenő erőködéseinek már-már sikerült a kongresszus összejövetelének utjából minden akadályt elhárítani, *Cavour* gróf *Massimo d' Azeglio* örgrófot április hóban Londonba küldötte.

Az angol külügyér azzal biztatta magát, hogy d' Azeglionak »specziális missziója« lehet valamely oly elfogadható (fair) javaslatot tenni Szárdinia részéről, mely a nehézségek megoldására vezethet (*Malmesbury* — *Loftushoz* Bécsbe 1859. ápril 14.) s úgy látszik kissé restelte, midőn kisült, hogy bizony d' Azeglio semmi ily specziális misszióval nem volt megbizva, hanem inkább csak amugy általában kívánt az angol kormány érzelmei felől biztos tudomást szerezn. (*Malmesbury* — *Cowleyhoz* Párisba 1859. ápril 21.) Hanem én úgy látom, hogy a turini küldött nem tartotta hivatásának feltárni az angol külügyér előtt, hogy tulajdonkép mit akar kieszközölni; mert neki feladata nem az volt, hogy béke felé terelje a dolgokat, hanem inkább az, hogy akadályokat gördítsen a kongresszus elébe, melynek összejövetelét az angol kormány nyomása már-már kikerülhetlenné tett. — És ez d' Azeglionak sikerült is. A dolog ugyanis akként állott, hogy a kongresszus összejövetelének főbb akadályát Ausztriának azon makacsul fentartott követelése képezte, hogy Szárdinia előzetesen fegyverezzen le. — E kérdés sokféle változatokon ment keresztül; — kölcsönös lefegyverzés Ausztria és Szárdinia részéről; — ez utóbbinak biztosítása megtámadtatás ellen; — általános lefegyverzés, Franciaországot is belcértve stb. — *Cavour* minden oldalról erősen szorongattatva, végre *Napoleon* herczeg tanácsára (ki ez alkalommal is erős támasza volt a piemonti politikának a *Walewskiféle* politika ellenében) ápril 17-kén azt felelte: hogy elfogadhatná Franciaország példájára az általános lefegyverzés elvét, ha Szárdinia a nagyhatalmakkal egyenlő lábon vehetne részt a kongresszusban, — de e nélkül nem. — Az angol kormány ezt az akadályt is elhárítani törekedett, — azt hozván javas-

latba, hogy Ausztria Franciaország és Szardínia részéről »előzetes, általános, valóságos és együttes« lefegyverzés legyen; — hogy ennek végrehajtását hat biztos eszközölje, kik közül az öt hatalom minde-nyike, és Szardínia is egyet-egyet nevezend; hogy mihelyt e bizottság összeül, az öt nagyhatalom nyissa meg a kongresszust, s kezdje meg a tanácskozást a politikai kérdések felett; — de az olasz államok képviselői (tehát Szárdiniáé is) hívassanak meg az eleve megnyitandó kongresszusban együtt ülni a nagyhatalmak képviselőivel, ép úgy mint a laibachi kongresszuson történt 1821-ben. — Ez ápril 19-én hozott javaslatba. És volt dolga a távirtnak »les télégrammes se succédent avec rapidité« — mint *Pelissier* (*Malakoff*) magát kifejezte. — A francia kormány a javaslatot nyomban (20-án) elfogadta; s erős nyomást gyakorolt Turinra is. Meg kellett magát adnia; de volt még egy reménysugár. — Piemontban vagy tizenkétezer önkéntes volt fegyver alatt Olaszország minden részéből. *Cavour* utasította *d'Azeglio* őrgrófot, iparkodjék az angol kormányt »kapacitálni«, hogy ezt a tizenkétezer embert a katonai fegyelem alól feloldva, máról holnapra a köve- zetre dobni annyit tenne, mint a forradalom vészharang- ját meghuzni Olaszországban. Ez nem politikai kérdés; ez a közrend és nyugalom kérdése; — hát ezeket nem lehet a lefegyverzésbe befoglalni? — Az angol kormány »kapacitáltatni« hagyta magát. Megírta »kate- goricze« Bécsbe, hogy ezt a lefegyverzési részletet nem tanácsolhatja Szárdiniának. Ez olajat öntött a bé- csi udvar boszut forraló indulatának tüzére. — Ő nem ül egy asztalhoz Szárdiniával. Neki Szardínia feltét- len lefegyverzése kell. Az önkénteseket el kell bocsátani. Ő ezt követeli. — Elküldte az ulti-

mátumot Turinba — — és kongresszus helyett lett háboru.«

Mialatt béke és háboru a sors mérlegében libegtek, valahányszor háboru felé hajlott a valószínűség, közeledéseket tapasztaltam. Kérdések tétettek, hogy mit csinálok? hajlandó volnék e ezt s amazt megtenni? nem akarnám-e jegyzékbe foglalni kívánataim részleteit? Az érintkezések Napoleon herczeggel *Bixio* által folytonosak voltak, ki a fordulatok felől *Szarvady* útján folyton tudomásban tartott, s viszont általa nézeteim felől értesítve lőn. Ápril 29-én a herczeghez menvén, Teleki Lászlót és Klapka tábornokot a váróteremben találta. Teleki miután Klapkával magyarul pár szót váltott, e szavakkal fordult *Bixio*hoz: »véleménykülönbségeinknek végök van, s tökéletesen készek vagyunk Kossuthtal együtt működni.«

Bixio feleletül sok szerencsét kívánt, s be menvén a herczeghez, interpellálta, megfontolta-e a magyar dolgokat, s nem találja-e az időt elérkezettnek, hogy Kossuth Párisba meghivassék?

A herczeg a legmelegebb rokonszenvvel nyilatkozott Magyarországra felől; igen közel látta lenni az elhatározó pillanatot, de még nem szólhat oly bizonyossággal mint kívánja, mert nem csak azt óhajtja mondhatni, hogy minden öröködéssel azon van, miszerint Magyarország érdekei is felkaroltassanak, hanem azt is, hogy a császár mennyire hajlandó menni; s e felől teljesen bizonyosat még nem mondhat.

Ez ápril 29-én történt, s Napoleon herczeg jóindulatu érdeklődésének eredménye az volt, hogy május 3-án *Teleki László*, *Klapka György*, *Bethlen Gergely* és *Puky Miklós* Párisból Londonba jöttek.

Teleki és *Klapka* tudtomra adták, hogy Napoleon herczeg által, a császár tudtával és megegyezésével, — meg vannak bizva engem megkérni, mennék személyes értekezés végett Párisba.

Megbeszéltem barátaimmal a feltételeket, melyeknek alapján hazánknak a háboruban részeltetése felől a francia hatalommal egyezkedni kész vagyok.

Barátaim egyetértettek nézeteimmel.

A meghívást elfogadtam.

Még aznap este együtt utnak indultunk Páris felé.

Ihász velem jött.

George Brown név alatt utaztam. Meg voltak téve a rendelkezések, hogy utamban kutatásokkal, nehézségekkel ne találkozzam.

HARMADIK FEJEZET.

Kossuth utja Párisba. — Értekezés Napoleon herczeggel s III. Napoleon császárral. — A magyar nemzeti igazgatóság első ülésének jegyzőkönyve.

Kossuth két levele nejéhez.

1.

Páris, 1859. május 4.

Kedves lelkem, angyalom!

Keserves tengeri utunk volt. Amerikai összes tengeri utunk nem kinzott meg oly keservesen, mint ez a kétórai ut. Még ma este sem vagyok jó rendben. Azonban egy éji alvás majd rendbe hoz mindent.

De volt más kontretempszünk is. Utlevél nélkül jövén, szükség volt a passzusvizsgálónak annyit mondani, hogy én vagyok az a George Brown, a ki iránt rendeletet kellett kapnia. Kapott is, s nem is mert felnézni, hanem fejet hajtva mondta: »Bien, bien, connais«, — s mentünk. De nem akartam, hogy ezt mások hallják, azért utolsóknak maradtunk a jelentkezéssel, midőn a többi nép átment a vizsgálaton. Időközben a vonat elment, s mi Calaisban maradtunk; csak ma reggel 8 órakor indulhattunk, ide este 5-kor érkeztünk, 6-ra vergődtünk helyre. — Klapka és Teleki átöltözvén, mindjárt mentek a Palais Royalba, de már ebédelték, s így a mai nap elveszett. Csak holnap reggel tudom meg mikor beszélhetek én az illetőkkel.

Most 11 óra van, megyek aludni; nem zavar álmomban a most érkezett hír (nem tudom: hiteles-e?), hogy a francziák avant-garde-ját megverték s Bourbaki tábornok elesett. *) — Annál nagyobb szükség lesz a magyarra.

*) Hamis hír volt. B o u a t tábornok (nem elesett, hanem) halt meg Susában.

Tisztában vagyok magammal a feltétek iránt.

Téged kedves angyalom, szivem egész szerelmével kérek, emeld föl lelkedet a körülmények színvonalára; fontold meg, hogy ha tettere kerül a dolog, csak oly feltétek alatt kerül, mely egész mult életünk legvérmesebb reményeit túlhaladja, s hogy előítélet nélkül szabad hinnünk, miként valamely rendeltetésnek kell kötve lenni igénytelen életünkhöz, melyet az események folyama annyi viszontagságokon keresztül ily csodálatos viszonyba vezetett. Tartson fel e hit, s annak tudása, hogy nincs szivedben oly érverés, mely az én szivemben végig nem lüktetne.

Csókollak ezerszer lelkem, angyalom, s csókolom gyermekeimet. Jó éjszakát kedveseim.

Lajosod.

2.

Páris, 1859. május 5.

Éjfél után két óra — most jövök a császártól. Közel két óráig tartott az értekezés; rajtam kívül csak a herceg volt jelen. Nem tartom tanácsosnak: irni, mit s mikép. Elmondom. Szombaton indulok vissza hozzátok kedveseim; reggeli, vagy csak az esti hajóval mehetek-e? még nem tudom, mert még holnap a herceghez megyek 3¹/₂-kor s még némely rendelkezni valóim lesznek.

Egyben biztos lehetsz: nem tágitottam s nem tágitok. Vagy nem lesz meg a dolog, vagy úgy lesz, hogy te is azt mondandod: de már így csakugyan jól van a dolog.

Nem gondolnád: az egyetlen nehézség nem a feltételekben, hanem az angolban van. E nélkül minden úgy menne, mint a vajjas kenyér.

Pulszky készüljön dolgaival; alkalmasint keletre fog menni egy időre.

Most pedig lefekszem, mert reggel 7 órakor már Bixio lesz nálam; ámbár fenmaradhatnék, mert képzelheted, hogy nem alhatnám.

Ölöllek forró szeretettel.

Lajosod.

* * *

A levélben nem közölhetett értekezések leírása itt következik:

Párisi utam 1859. május 3—8.

Előleges értekezés Napoleon herceggel május 5-én.

Teleki Lászlóval és Klapkával a délelőtti órákban mentem a herceghez. A szokásos udvariaskodások kölcsönös kicserélése után helyet foglalván, a herceg köszönetet mondott nekem a császár nevében is, hogy meghívásuknak engedtem; kinyilatkoztatta, hogy a háboru az osztrák ellen komoly horderejű határozat; a császár óhajtja, hogy a magyar nemzet ez alkalmat függetlenségének visszaszerzésére felhasználja, s ebben segítségünkre is akar lenni; tehát beszéljük meg a dolgot tartózkodás nélkül; ismertessem meg nézeteimmel: hajlandó vagyok-e e cél végett közreműködni és minő feltételek alatt? Ő jelentést fog tenni értekezésünk felől a császárnak; óhajtja, hogy jelentésének tárgya olyan lehessen, miszerint a császár magát indítatva találhassa engem személyesen biztosíthatni, hogy nézeteimet elfogadja. Kér: legyenek meggyőződve, hogy ő (a herceg) hazám ügye iránt a legmelegebb rokonszenvvel viseltetik s hogy szerencsésnek fogja magát érezni, ha a derék magyar nemzet javára a császárral egyetértésünket közbenjárásával előmozdithatja.

Én: Hálával fogadom hercegséged nyilatkozatát s köszönetet mondok a rokonszenvért, melynek hazám iránt kifejezést adni méltóztatott; én erre nagy becset helyezek, mert a rokonszenv ily helyről hazámra áldássá válhatik. Hanem engedje hercegséged reménylenem, miként egyet fog velem abban érteni, hogy politikában végre is érdekek határoznak; én tehát arra helyezem a fősulyt, hogy miután a császár jónak látta az olasz kérdést, mely annyi nyugtalanság kutforrása,

felkarolni s az olasz nemzetiség kiolthatlan legitim vágyainak kielégítése végett magát háborúra határozta el az osztrák ellen: a császár e nemes vállalatánál érdekeink találkoznak, — ellenségünk közös. Ha a császár hathatós segítségével a magyar nemzetnek lehetővé teszi, hogy népjogellenesen félbeszakított függetlenségi harcát újból fölvehesse, ez által a saját háboruját érezhetőleg megkönnyíti s győzelmét a chanceok fokáról a bizonyosság fokára emeli, Magyarország függetlenségével pedig a czélnek, mely végett magát háborúra határozta, állandóságot szerez, mert ha az osztrák kiütetik is Olaszországból, nincs kétség benne, hogy kedvező alkalommal oda visszatér, ha Magyarországnak ura maradván, annak erejével saját nagyravágyó céljaira rendelkezhetik. Magyarország függetlensége Olaszország függetlenségének Ausztria ellenében épügy szükségszerű komplementuma, garanciája, mint Magyarország függetlenségi harca az Olaszország függetlenségeért vivandott harcnak leghatályosabb segítsége. Én ez érdektalálkozást tekintem kiindulási pontnak, de éppen azért csak azon esetben lehet reményem hercezségeddel és a császárral egyetértésre jutni, ha az iránt kellőleg biztosítatom, hogy a császár politikájában Magyarország nemcsak mint eszköz, hanem mint cél — mint koordinált cél — is helyet foglal. Mielőtt tehát további fejtegetésbe bocsátkoznám, engedje meg monseigneur! hogy felvilágosítást kérjek a felől: hogy mik a császár szándokai (quelles sont les intentions de l'Empereur) Magyarországra nézve?

Herczeg: A császár szándoka az, hogy Magyarország független állammá legyen. Más szándoka nincs. Tiszteletben kívánja tartani a magyar nemzet souverain jogát: magáról rendelkezni. Belügyeibe nem akar

avatkozni, csak egyet kíván kikötni: azt, hogy ne állítsanak köztársaságot, hanem maradjanak az alkotmányos monarchiánál. Ezt, miután monarchákkal egyezkednek, szövetkeznek, remélem, természetesnek fogja ön találni.

Én: Nagyon természetesnek találom. Különben is az alkotmányos monarchia egészen megegyezik nemzetem hagyományos érzelmeivel. Magyarország egész multja monarchikus s egy ezredéves történelem mély nyomot vés a nemzet jellemébe. Én magam republikánus vagyok, de mindenekfelett hazafi vagyok. Hazámat fölibe helyezem elméleteimnek. Én azt gondolom: az érdekeket nagyságuk szerint kell sorozni. A magyar kérdés nemzeti és állami lét vagy nemlét kérdése. Ez a főérdek, mely minden mást dominál. A kormányforma másodrendű tekintet. E nézet által vezéreltetve, én 1849-ben magam hoztam javaslatba: tegyük bele a függetlenségi nyilatkozatba, hogy a kormányforma végleges megállapításánál az európai helyzet exigenciáihoz fogunk alkalmazkodni. Ezt a nemzet egyhangulag elfogadta. Az európai helyzet exigenciája, s különösen az, hogy monarchákkal szövetkezünk, határozottan az alkotmányos monarchiára utal. Én tehát a császár e kikötését minden rezerváta nélkül elfogadom, s biztosíthatom hercezségedet, hogy nemzetem is el fogja fogadni közértelemmel. Hanem, miszerint irányt adhassunk a közvéleménynek hazánkban, óhajtánám tudni ki az, a kinek magyar királylyá megválasztatása a császár tetszésével leginkább találkozónék?

H e r c z e g: A császár ezt egészen tetszésükre bizza. Neki nincs e részben semmi speciális óhajtása.

Én: Nekünk természetesen eszünkbe sem juthat a magyar koronáról rendelkezni akarni. Nincs hozzá jo-

gunk. Hanem én ismerem nemzetemet. Tudom, hogy a háladatosság jelleméhez tartozik. S minthogy, ha mostani egyezkedéseink folytán Magyarország függetlenné lesz, ezt a császár pártfogásának, ezt viszont hercegséged közbenjárásának fogja köszönhetni, nem tartózkodom azon meggyőződésemmek adni kifejezést, hogy nemzetem hercegségednek fogja Szent István koronáját felajálani.

Erre a herceg, ki velem szembenült egy asztalkánál, felállott székeről, mélyen meghajtá magát s ezeket mondá:

»Mélyen érzem e megtiszteltetés becsét s igen nagyon köszönöm. Hanem kérem önt, ne legyen erről szó közöttünk s ne említse ezt ön a császár előtt sem, ha majd vele szólni fog. Mi Bonaparték sokat tanultunk nagybátyánk történetéből. Megtanultuk nemcsak azt, hogy mit kell, hanem azt is, hogy mit nem kell tennünk. Ez utóbbiak sorába tartozik az is, hogy házunk tagjai ne foglaljanak el idegen trónusokat, mert ez európai koalíciókat idézhetne fel ellenünk. És engedje ön kimondanom, hogy a francia császári trónus olyasvalami, miszerint azt még Szent István fényes koronája miatt sem lehet családunknak kedve kockáztatni.*) Hát ne legyen erről szó közöttünk. Hagyjuk annyiban. Menjünk a dolgok praktikumára. Mondja meg ön, mit kíván? mire van szükségünk, miszerint a magyar nemzetet fegyverbe állíthassák s az olasz háború alkalmát függetlenségi harcuk újbóli felvételére felhasználhassák?«

Én: Tehát jó. Engedelmeskedem hercegséged akaratának. Hagyjuk a jövő gondját a jövőnek. Menjünk a dolgok praktikumára.

*) Lásd a fejezet végén az ide vonatkozó jegyzéket.

Engedje meg, monseigneur! hogy a helyzet tisztázása végett bevezetés gyanánt állásomat konstataljam

Multam, azt hiszem, eléggé ismeretes herczegséged előtt is, miszerint ne legyen szükségem azon állításo-
mat indokolnom, hogy az én hozzájárulásom nélkül emeute-öket lehet megkisérleni — csakis megkisérleni — Magyarországon, hanem a népet akként felkelteni, hogy felkelése általános nemzeti forradalom erejével birjon, nem lehet. Ez a multaknak természetes következése, melyen én ha akarnám sem változtathatok és következése annak, hogy a mig én élek s magam magamat politikailag vagy erkölcsileg nem nullifikálom, Magyarország függetlenségének ügye az én nevemmel és személyemmel annyira azonosítva van és marad a magyar nép érzelmeiben, hogy, ha az én hozzájárulásom nélkül szólíttatnék fel a magyar nemzet forradalomra, a felszólítás minden bizonnal kétkedéssel és bizalmatlansággal találkoznék a tömegeknél; a nép azt mondaná: gyanus dolog ez, mert ha jó volna, Kossuth részt venne benne; várjuk be, hogy mit mond hozzá ő.

Hogy a helyzet ilyen, arról meg vannak győződve jelenlevő barátaim is, kik herczegségeddel és a piemonti kormánynyal az érintkezéseket inicziálták s nem gondolok csalatkozni, midőn azon feltevésnek adok kifejezést, miként a helyzet felismerésének köszönhetem azt is, hogy nekem, ki előtt a kontinens ekkorig zárva volt, most itt Párisban herczegségeddel értekezniem szerencsém van.

Császári fenséged csak igazságot fog nekem szolgáltatni, ha ténynek venni méltóztatik, hogy nekem semmi személyes czéljaim nem lévén, én e helyzetet nemcsak nem ambiczionálom, sőt a hozzákötött nagy felelősségnél fogva igen súlyos tehernek tekintem.

De mint becsületes hazafi kötelességemnek tartom annak elfogadásától nem vonakodni, mert akként vagyok meggyőződve, hogy míg valaki másnak alkalmá nem nyílik engem a nép bizalmában remplászirozni, senki más nem tömöríthet annyi erőt a függetlenségi zászló körül, mint a bizalomnál fogva, melylyel a nép megtisztel, én tehetem.

Ezeket a helyzet konstátálása végett előrebocsátva, nem szükség indokolnom azt, hogy e helyzet reám igen nagy felelősséget hárit. Ha valakinek a világon, nekem bizonyára nem szabad nemzetem vérével és sorsával könnyelműen játszani. Irtózatosságság volna tőlem, ha én hontalanságom természetes aspirációinak engedve, a magyar nép bizalmával visszaélnék s hazámat bajba sodornám. Nekem elengedhetlen kötelességem, az oly igen sokat szenvedett s folyvást szenvedő nemzetet megóvni attól, hogy céltalanul oly mozgalmakba sodortassék, melyek csak szenvedéseit növelhetnék, s egy sikertelen felkelés által jövődjét hosszú időkre, talán örökre kompromittálnák. Nekem csak azon esetben szabad Magyarországon forradalom előidézéséhez hozzájárulnom, ha jó lélekkel azt mondhatom a nemzetnek: ime oly helyzetet, oly chanceokat biztosítottunk számodra, hogy hazánk függetlenségének kivívása csakis a te saját elhatározásodtól függ.

Ebben velem Teleki és Klapka barátaim tökéletesen egyetértenek. S azért császári fenségednek azon kérdésére: mit kívánunk? mire van szükségünk, miszerint nemzetünket felszólítsuk és reábirjuk, hogy az osztrák elleni háboruhoz függetlenségi harcának megnyitásával hozzájáruljon? — én ugy magam, mint jelenlevő barátaim, az összes magyar emigráció, sőt a magyar nemzet nevében is ezt adom feleletül: miként

nekünk mindenekelőtt és mindenek felett materiális garanciákra van szükségünk, hogy Magyarország felkeltésével nem pusztán taktikai diverzió czéloztatik a végett, hogy az osztrák ereje megoszlattassék s ez által a győzelem Olaszországban megkönnyítettessék; biztosítékokra van szükségünk, hogy mind a császár, mind Viktor Emánuel király Magyarország függetlenségét e háborunál az olasz czéllal koordinált czélnak fogadják el s ez elfogadást isten és világ előtt tetteleg konstatálják; biztosítékokra van szükségünk, hogy ha ez alapon Magyarország az osztrák ellen fegyvert fog, nem fog cserben hagyatni s győzelem esetében Olaszországra nézve béke nem fog köttetni a nélkül, hogy Magyarország az osztrák ház uralma alól kivétetnék s független állammá tétetnék.

Mi ezeknek biztosítását »conditio sine qua non«-nak tekintjük s elengedhetlen hazafiui kötelességünknek tartjuk herczegséged előtt változhatlan elhatározásunk gyanánt kijelenteni: hogy csak e feltétel alatt ajálkozhatunk közreműködni, miszerint a magyar nemzet az osztrák elleni háboruban részt vegyen.

Ha e biztosítékokat a császár nem vélné megadhatni, szivünk vérzeni fog a felett, hogy e gondviselészerű alkalmat hazánk javára felhasználnunk nem engedtetett, de számkivetésünk homályába visszatérve azon tudatban fogunk vigasztalást keresni, hogy ha nem használhattunk is hazánknak, legalább megóvtuk attól, hogy idegen czélok végett szenvedésekbe, szerencsétlenségbe sodortassék.

Teleki és *Klapka* kijelentették, hogy előadásommal tökéletesen egyetértének.

Napoleon herczeg, ki feszült figyelemmel és szembetűnő megindulással hallgatott, kis szünet után ennyit

felelt: el kell ismernem, hogy ez érzelmek önök hazafiságának becsületére válnak, hanem emlékeztetem önöket, miként már kijelentettem, hogy a császárnak határozott szándokában van az, hogy e háboru Magyarország függetlenségére is vezessen; és azt gondolom, hogy ha a császár önt ez intervencziója felől személyesen is biztositandja, ebben megnyugvást találhatnak.

Én: Bizonyosan találnánk is, ha csak mimagunkról volna szó: teljes megnyugvással tennénk le sorsunkat a császár kezeibe. De itt hazánkról van szó. Nekünk hazánk érdekeivel kell számolnunk, s ezekkel számolva, nekünk tényekre van szükségünk, melyek alapot nyújtanak nemzetünknek arra, hogy a mi megnyugvásunkban osztozhassék. Nekünk nagy örömeinkre válik egy oly hatalmas uralkodó részéről, minő a francziák császára, e szándok felől magunkat biztosítatva látni, hanem lehetetlen hogy eszünkbe ne jusson, hogy Magyarország szabadságharczi történelmében a Tuillériák ilyen jóakaratu intencziói már más időkben is előfordultak, de valósításuk elmaradt; nem mintha a szándok nem volt volna őszinte és határozott, hanem mert valósításukra a közbejött viszonyok kedvezőknek nem ítéltettek. — Ez most is megtörténhetnék. Az események fordulatait senki sem láthatja előre. De hazánkra nézve nem csak jelenét sulyosító, hanem egész jövődjét is irtózatosan kompromittáló szerencsétlenség volna, ha ezen intencziók alapján forradalmat kockáztatna, s azután, miután ez már visszavonhatlanul megtörtént, a körülmények akként alakulnának, hogy a császár nem találhatná tanácsosnak magát ez alkalommal nagylelkű szándokának valósításába engageálni. Ő felségétől függ megítélni, vajjon magát e valósításba engageálhatja-e; mi csak annyit kívánunk, de ezt kötelességünknek is

tartjuk szorgalmazni, hogy a magyar forradalom ini-
 cziálása csak úgy s csak akkor vételessék tőlünk igénybe,
 ha és a mikor a császár nemzetünk iránt táplált nagy-
 lelki szándokainak valószínűsítésére az időt elérkezettnek
 ítélvén, nem talál nehézséget abban, hogy azokra nézve,
 miket említeni szerencsém volt, hazánknak a kellő biz-
 tosítékokat megadhassa.

Herczeg: És mik azok a biztosítékok?

Én: A biztosítékok, melyekhez ragaszkodni elen-
 gedhetlen kötelességünk, a következők:

1. A francia császári zászló kibontása magyar
 földön, oly számú francia hadsereg kíséretében, a minőt
 a császár e zászló hadi becsületének biztosítására szük-
 ségesnek ítélend.

2. E zászló és sereg megjelenésével kapcsolatban
 egy próklámáció közzététele a császár nevében a magyar
 nemzethez, melyben a császár kijelenti, hogy az oszt-
 rákkal háboruban lévén, s a magyar nemzetet szövetsé-
 geseül fogadván, mint barát és szövetséges küld had-
 sereget Magyarországra a végett, hogy a magyar nem-
 zetnek segítségére legyen az 1849-iki függetlenségi
 nyilatkozatot érvényesíteni, melyet, — ha foganatja
 népjogellenes intervenczió által ideiglenesen felfüggesz-
 tetett is, a francziák császára, ki dicsőségének tartja,
 hogy saját trónusa is a népsouverainitás elvén alap-
 szik — teljes jogérvényben fenállónak ismer el, mint-
 hogy a magyar nemzet egy dicsőséges harc után, mely
 független államéleti képességét fényesen kitüntette, nép-
 souverainitási jogával élve, az osztrák házat trónvesz-
 tettnék s Magyarországot független állammak közaka-
 rattal kijelentette s e jogérvényes határozata semmi
 ellenkező nemzeti határozat által nem lett megváltoz-
 tatva.

Ezek azon biztosítékok, monseigneur! melyeket mi közreműködésünk elengedhetlen feltételének ismerünk. Hanem biztosíthatjuk is herczegségedet, hogy ha e biztosítékok nemzetünknek megadatnak, mi, kik a francia zászló és hadsereg pártfogása alatt lépnénk hazánk földére azon sereggel, melyet időközben a magyar emigrációból, magyar hadifoglyokból és szökevényekből Olaszországban alakítandunk, ha reá engedelmet, módot és segítséget nyerünk, s a császár proklamációjára támaszkodva hívánk fegyverre nemzetünket, kis idő alatt (nekünk van egy kis tapasztalásunk a gyors szervezkedésben) pár százezer emberből álló vitéz, lelkesült hadsereggel, s annak háta mögött egy egész nemzettel fogunk a császár győzelmére a közös ellenség ellen mondhatom: döntő sulylyal közreműködni; azt nem is említve, hogy nemzetünknek ily alapra fektetett felkelése disszolucziót vinne be az ellenség soraiba.

E biztosítékok mellett nyugodtan néznénk minden lehető esély elé nemcsak azért, mert a francziák hatalmas császára és olasz szövetségese e szerint isten és világ előtt a magyar függetlenségi ügygyel identifikálva volnának, a mi nemzetünket bámulatos erőfeszítésre lelkesitené, egyszersmind harcunkat ipso facto a népjog oltalma alá helyezné, hanem azért is, mert ily módon — de csakis ily módon — nekünk lehetővé tétetnék Magyarországot kis idő alatt oly állásba helyezni, miszerint nemzetünk elmondhatná: jőjjön a minnek jönnie kell, sorsomnak ura vagyok.

Még csak egyet, monseigneur! Mi proklamációnkban, melyet a császár proklamációjára hivatkozva kibocsátanánk, természetesen tudtára adnók a nemzetnek, hogy addig, míg a nemzet kormányt alakít, (a mire fel is hívnök,) az ország kormányzatát, annak elnök-

lete alatt, kit a nemzet függetlenségi nyilatkozatában kormányzójává választott, egy bizottsági testület veszi kezébe; a dolgok gyakorlati oldalát tekintve, nagyon kívánatos volna, ha, propozícióink elfogadása esetére erről a császári proklamációban is említés tétetnék.

Herczeg: Ez, feltéve, hogy propozícióik elfogadtattak, czélszerűnek, sőt szükségesnek látszik. Csak meg kell jegyezni, miként a császár nem szeretné, hogy valami nagyobb bizottsággal legyen dolga: az ügynek konfidenciális téren kell maradni, tehát számítások reá, hogy csak hármukkal lesz dolgunk. Van-e még valami kívánnivalójuk?

Én: Nagy megnyugtatónkra szolgálna tudni, hogy most külintervencziótól nem kell tartanunk.

Herczeg: Azt hiszem nem. Orosz intervencziótól bizonyosan nem. Erről gondoskodva van. Ezt pozitíve mondhatom.

Én: A többi, a miért még esedeznünk kell, az anyagi segély: pénz és fegyverzet rovatába tartozik. Mi szegény hontalanok vagyunk, e helyzetünkben nem fordulhatunk a pénzpiacához. Ha a császár az általam jelzett alapon nemzetünket a háboruban részeltetni magát elhatározza, azt gondolom maga is kívánatosnak fogja találni, hogy a cselekvés terére minél késültebben léphessünk. Meg kell vallanom, hogy nekünk nemcsak a végett van pénz- és fegyverzeti segítségre szükségünk, miszerint idekűn szervezkedhessünk, hanem otthon a majdan felhívásunkra alakulandó nemzeti hadsereg felfegyverzése s első időbeni ellátása végett is a császár kegyére lennénk szorulva addig, míg hazánk resourceaival rendelkezhetendünk. A nyereendő segítség természetesen nemzeti adósságot képezne, melynek elintézése a détaillokra tartozik. E tekintetben tehát

magunkat a császár kegyére bízva (nous remettons à la bienveillance de l'Empereur), még csak azt akarom megemliteni, hogy az előkészületek sikeresítése végett a császár pártfogására nemcsak Piemontban, az adminisztratív közegek netaláni nehézségével szemben lehet szükségünk, hanem hazánk délkeleti szomszédságában: Szerbiában s Moldva-Oláhországban is, a minek ránk nézve rendkívüli fontosságát nem szükség herczegség előtt fejtegetnem.

Herczeg: Ha a fődolog iránt egyetértés lesz, azt gondolom a többi nem fog nehézséggel találkozni. Én tehát azonnal jelentést teszek a császárnak értekezésünk felől. Nem kell mondanom, hogy jelentésem nemcsak hű, hanem rokonszenves is legyen. Ha a császár hajlandó lesz az ön nézeteit elfogadni, ez esetben bizonyosan szólni kívánand önnel, s ha igen, ez még alkalmasint ma éjjel lesz. Hol lesz ön található?

Én: Kiss Miklós ezredesnél a St-Dominique-utcában ebédelek s töltöm az estét; ott fogom várni herczegség parancsát.

Herczeg: Tudom hol lakik Kiss ezredes. Ha a császár szólni kívánand önnel, elmegyek önért s magam fogom a császárhoz bevezetni.

Ugy is történt. Éjjeli 11 óra tájban a herczeg értem jött (nemeskéri) Kiss Miklós ezredeshez s a Tuillériákba hajtottunk. A zászló-troféákkal feldiszitett teremben, mely a császár dolgozó szobájába nyílik, a herczeg néhány lépéssel előre sietett, hogy bejelentsen. A császár azonnal az ajtóig előmbe jött, kezét szorított szívélyesen, elmondta a szokásos »*charmé de faire votre*

connaissance«-t, leültünk mindhárman (a császár, a herceg és én), kiadatott a rendelet az ajtónállónak, hogy senki se háborgasson és — beszélgettünk közel két órán át.

Értekezés III. Napoleon császárral.

1859. május 5-én éjjel.

A császár azon kezdte a beszélgetést, miként én tán még most is neheztelek reá azért, hogy midőn Ázsiából visszajöttem, Marseilleből Franciaországon végig utaznom nem engedett. Kért: higyjem el, hogy az neki nehezére esett, de kénytelen volt tenni, mert akkor oly általános volt az izgatottság, hogy tán százezerek tolakodtak volna sarkamba, mikorra Párisig érek s akadtak volna, a kik ezt kellemetlen zavargások előidézésére felhasználni megkísérlik.

Biztosítottam a császárt, hogy én azt a kis kellemetlenséget rég elfelejtettem, az hazámat nem érintette, mindössze is csak nekem okozott egy kis tengeri betegséget; az én hibám, miért vagyok oly rossz tengerész. Minthogy multakról van szó, szabadságot veszek magamnak megemliteni, miként ennél nekem sokkal inkább fáj az azon reményeim meghiusulása, melyeket mint hazafi az utóbbi keleti háboruhoz kötöttem. Hanem e »desapointement« a multé, a jelené a remény, hogy a mi akkor meg nem történt, a szembetűnő érdektalálkozás folytán talán most megtörténhetik s esedezem is a császárnak, méltóztassék meggyőződve lenni, hogy ha ő felségében szegény szenvedő hazám megmentőjét lehetend szerencsém tisztelni, nemcsak az én részemről, hanem

minden magyar részéről is a legőszintébb hála teljes odaadására minden körülmények közt bizton számíthatand.

Császár: Teljes szivemből kívánom, hogy ön hazafiui óhajait valósíthassam. Szándokom megvan s biztosítom önt, hogy minden tehetséggel rajta leszek, miszerint megtörténhessék, a mit ön óhajt. Hanem sok függ a körülményektől. Ezekkel a politikában számolnunk kell. A herceg nekem jelentést tett az ön nézetei felől. Akként értettem, hogy ön Magyarországnak a háboruban részletetését két feltételhez köti; az egyik az, hogy én a háborut a Pó partjairól a Duna és Tisza partjaira kiterjeszsem, a másik az, hogy seregeimnek a magyar földön megjelenését egy proklamációval kísérem, melyben Magyarország 1849-ki határozatára hivatkozva, az ön nemzetét mint barát és szövetséges felszólítom, hogy függetlenségi nyilatkozatát érvényesítendő, a közös ellenség legyőzésére fegyvert fogjon. Jól fogom-e fel ön nézeteit?

Én: Igenis sire! tökéletesen, s meg vagyok győződve, hogy ő császári herczegsége sokkal hivebb tolmácsa volt felséged előtt indokaimnak, melyek e határozatra vezettek, mintsem hogy azokat ismételnem szükséges legyen.

Császár: Nem is szükséges. A herceg önnek hű tolmácsa volt; több volt: szószólója volt, »il a plaidé votre cause chaleureusement.« Én méltánylom az ön indokait. Gondolkoztam a dolog felett. A mi a proklamációt illeti, ebben, ha a másik: a seregküldés megtörténhetik, nem igen látnék akadályt. A dolog nincs precedens nélkül házam történelmében (az asztalhoz lép s arról egy pergament-tekerceset veszen kezébe). Itt van a proklamáció eredetije, melyet nagybátyám a magyar nemzethez intézett 1809-ben. Ismeri ön?

Én: Hogyne! Jóformán könyv nélkül tudom:
 »L'empereur d'Autriche, infidèle à ses traités, méconnaissant la générosité

Császár: Valóban így van. Ön jó emlékező tehetséggel bír. — Tehát precedensem van, s azon fen nem akadok, hogy ezen proklamáczióknak akkor nem volt sikere. A körülmények másfélék voltak. Az, a mi 1848—49-ben történt, a szituációt egészen megváltoztatta s én oly magyar hazafiak által lennék támogatva, kikben nemzetük bizik. Nagybátyámnál ez hiányzott. Hát ezt a pontot mint elintézettet tekinthetnők, ha az első: a seregküldés kérdése nem forogna fen, melytől amaz természetesen feltételezve van. Hanem már erre nézve meg kell vallanom: nagy akadályok állnak utamban. A legfőbb akadály Anglia. A most kormányon levő tory-minisztérium határozottan ellenséges indulatot tanusít vállalatom iránt, még magát az olasz ügyet illetőleg is. Az 1815-iki egyezményekbe kapaszkodik, melyeket mások is, de bizony én magam is meglehetősen összetépdeltünk. Hiszen azok proskribálták a Napoleonokat. S én itt vagyok. Hanem hát ürügynek jók, hogy a rosszakaratot fedezzék. Képzelheti ön, hogy ha már Olaszországra nézve is így viselik magukat, mit nem tennének, ha a háborút a Dunához is kiterjeszteném. Hisz ez annyit tenne, mint az osztrák házat a nagyhatalmak sorából definitive kitörülni, az angol kormány pedig nagyon ragaszkodik ahhoz a dinasztiahoz; általában az angol politikának egyik hagyományos maximája az az antiquált fogalom, hogy az európai sulyegyennek a Habsburg-ház nagyhatalmi állására szüksége van. Okom van hinni, hogy Anglia még képes volna interveniálni is ellenem, — ezt nem riszkírozhatom. Kérem, vegye ön ezt tekintetbe.

Herczeg (közbeszól): De hát nem lehetne Angliát megnyernünk, sire? Keleten Angliának nagy érdekei vannak; hátha pl. Konstantinápolyt helyeznők neki kilátásba?

Császár (miközben cigarettjét a lámpa fölé tartja): »Il ne faut jamais vouloir l'impossible.« (Sohasem kell akarni a lehetetlent.)

Én: S valóban ez »impossible«, és nem is gondolom, hogy ilyesmire szükség legyen. Bocsánatot kérek, sire! mit kíván felséged Angliától? Azt kívánja, hogy szövetségese legyen, mint volt a Krimben, s részt vegyen a háboruban?

Császár: Oh nem; eszemben sincs; csak azt kívánom, hogy neutralitása biztosítva legyen.

Én: Fel kell tennem, sire! hogy a mint a hadizeneti természetű osztrák ultimátum által a dolgok válságra kerültek, felséged kormánya bizonyosan tett lépést Londonban, miszerint tájékozva legyen, hogy minő állást szándékozik Anglia elfoglalni azon esetre, ha felséged részt veszen a háboruban. Szabad-e kérdenem, sire! ha nem kapott-e még felséged erre nézve valamely megnyugtató hivatalos nyilatkozatot Angliától?

Császár: Nem; válasz kormányom ilyennemű jegyzékére még nem érkezett.

Én: A mostani angol kormány kétségtelenül nagyon szeretné Ausztriát megsegíteni, de tekintve az angol közvéleményt, annyira nem igen lehet mennie, hogy pusztán Ausztria iránti barátságból Angliát háboruba keverje, legalább addig nem, míg Anglia valamely direkt érdekének tetteleges megsértésére nem hivatkozhatik. Én tehát épen nem csodálkoznám, ha adandó válaszában az angol kormány semlegességet helyezne kilátásba.

Császár: Ezt én is valószínűnek tartom, de tekintve az angol kormány iránylatait, ez engem nem nyugtathatna meg, ha Anglia politikája a mostani kormány kezében marad.

Én: Felsőged e bizalmatlansága nagyon indokolt. A feladat tehát az volna, hogy lord Derby kormánya megbuktattassék, és épen a külpolitika kérdésében buktattassék meg, s a toryk helyébe a whigek lépjenek kormányra, hanem oly előleges kötelezettségek alapján, melyek Anglia semlegességét tökéletesen biztosítanák. S minthogy felsőged csak ennyit kíván Angliától, engedje kijelentennem, hogy én ennek kieszközlését magamra vállalom.

Császár: Mit mond ön? Gondolja ön ezt megtehetni?

Én: Igen, sire! remélem. Ne vegye felsőged e szavamat elbizakodott kérdésnek. Én egy jóra tehetlen szegény száműzött vagyok; én bizony nem álmodozom arról, hogy én Anglia politikájának irányt szabhassak, hanem ismerem a pártok állását, barátságos viszonyban vagyok azon tényezőkkel, melyek ezt megtehetik, s remélem kieszközölhetni, hogy meg is tegyék. Ha megengedi felsőged, számot adok e reményem felől.

Mindenekelőtt szabadságot veszek megemliteni, hogy az angol nép közvéleménye igen kedvezően van hangolva az én hazám iránt. Erre tán én is tettem valamit. Mindegy. A hangulat megvan. Bizonyos tény gyanánt mondhatom, hogy a mult keleti háboru megkezdése csakis azért volt népszerű Angliában, mert a nép azt hitte, remélte, hogy az javára válik a lengyeleknek és szegény hazámnak, különösen szegény hazámnak (a császár közbeszól: »ez igaz; tudom,«). Va-

lóban sire, nem nagyítom a dolgot, midőn azt állítom, hogy ha én azt mondhatnám az angol népnek: »A franciaák hatalmas császára megkönyörült szegény szerencsétlen hazámon, el van határozva Magyarországot szabadságra, függetlenségre segíteni, hanem Anglia segítségére is szükségünk van, itt az alkalom hatást szerezni azon rokonszenvnek, melyről oly határozottan s annyiszor biztosítottatok, hát könyörüljetez hazám szenvedésein ti is, segítsetek!« — bizony bizony özönlenének a kérvények a királynéhoz, kormányhoz, parlamenthez, melyben a nép kijelenténé, hogy ez ügyért minden áldozatra kész. Hát még ha azt mondom: »Nem kívánok tőletek egy csepp angol vért, egy shilling angol pénzt sem; sőt azt kívánom, tartsátok meg Anglia számára véreteket, pénzetezket, csak azt kívánom, hogy utunkba ne álljatek, semlegesek maradjatek, ezzel magyar hazámnak nagy szolgálatot teszetek« — nincs kétség benne, hogy Landsendttől John O'Groatig »neutralitás« lesz a kiáltás.

Fel séged tudja, hogy Angliában a közvélemény nagy hatalom. Nem mintha azok, a kik a dolgokat intézik, tartózkodnának annak ellenére is tenni, ha ez érdekükben van; hanem főkéz azért, mert hatalmas támaszokul szolgál, ha reá hivatkozniok érdekükben áll.

Én hát azon kezdeném a dolgot, hogy reábiratnám a londoni lord mayort, elnököljön maga egy nagy meetingen, melyen én felhivnám a közönséget, hogy a semlegesség mellett nyilatkozzék. Aztán folytatnám a közvélemény felelevenítését még néhány más nagy városban s hirdetném az ígét ingyenes, tehát roppant látogatott népgyűléseken. Nincs kétség benne, hogy mindenütt kívánságomnak megfelelő határozatok hozatnának, melyek ugy a sajtóban mint az ország más részei-

ben viszhangot keltenének. — Ezzel az alap meg volna vetve arra, hogy a whig párt főnökei a közvéleménynek e nyilatkozatát felhasználva, épen e kérdésben buktassák meg a tory minisztériumot, ha többségre számíthatnak. De nincs többségük. A feladat tehát az: többséget biztosítani számukra, a jóakaratu semlegességet kötve ki feltételül. — Én azt gondolom, hogy ezt kieszközölhetem.

A két nagy párt (toryk és whigek) körülbelül egyensúlyban van az alsóházban, néhány szavazat különbséggel a toryk előnyére. Igaz, hogy a tory-kormány ápril elején a parlamentáris reform kérdésében 39 szavazattal kisebbségben maradt, de a győztes többség nem a whig-pártból került ki, hanem a független állású képviselők közül, kiknek zömét a Cobden és Bright által vezényelt, ugynevezett manchesteri iskola képezi, mely a két párt közt függetlenül áll, s melyre a whigek teljességgel nem számíthatnak, bár ha alkalmilag (miként a reform kérdésben történt) együtt szavaznak is. — Lord Derby annyira nem is vélte állását azon egy leszavaztatás által kompromittálnak, hogy nem mondott le, hanem a választókra hivatkozott. Nem is gondolom, hogy a whig-párt nyerni fog a most folyamatban levő választások által, sőt az eddigi eredmény odamutat, hogy a toryk nyernek vagy 20 szavazatot. Ez elég arra, hogy a whigek ellenében helyüket megtartsák, ha csak a whigeket a független pártiak többségre nem juttatják. Ez a párt körülbelül 90 szavazattal rendelkezik az alsóházban, maga tehát kormányt nem alakíthat, hanem ura volt, s most is ura lesz a helyzetnek. Ha csak két harmada is egy irányban szavaz, az a mérleg-tálcza libbenti fel a másikat, a melybe ez a párt a maga súlyát bele veti. Tőle függ

minden kormány létele. Ura a helyzetnek minden kérdésben, melyben a toryk és whigek egymással ellentétben állanak. Ennek a pártnak egyik fő politikai maximája, hogy Anglia (az egy Belgiumot talán kivéve) a kontinentális háborukba ne avatkozzék. Lord Palmerston ezt tudja, tehát azt is tudja, hogy ha ő magát a most fenforgó kérdésben semlegességre határozza, — pedig arra kell magát határoznia, mert csak ez alapon juthat most kormányra — ez a párt elvénél fogva e kérdésben vele fog szavazni, tehát bár saját pártja határozottan kisebbségben van, a tory-kormányt akármi-kor megbuktathatja, de azt is tudja, hogy ha csak a független párt zömével előlegesen egyességre nem jut, tizenöt napig sem maradhatna kormányon, mert e párt őt nagyon nem szereti, különösen nem Cobden a hatalmas népvezér. Nagyon érdekes levelem van tőle e tekintetben. Ez a kulcsa annak, hogy bár lord Palmerston nagyon megunta a »királyné ellenzékének« (her Majesty's opposition) vezére lenni, azért mégsem tartotta tanácsosnak a Derby-kormány ellen bizalmatlansági szavazatot indítványoztatni; ámbár a kormány a mult hó elején leszavaztatott. E leszavaztatásnál a tory-párt kevesebbsege nem volt a whig-párt többsége.

Ilyen a helyzet.

Különösnek találhatja felséged, pedig mégis pozitív tény, hogy ámbár ez a Cobden által vezényelt párt semmi áron nem akar háborút, én pedig háboru után sovárgok, mert hazám felszabadítását csak így remélhetem, én mégis ezen párt embereivel vagyok a legbensőbb baráti viszonyban. Állítani merem, hogy a politikai téren minden oly kérésemet szives készséggel teljesítendik, a mely elveikkel nem ellenkezik. Szerencsére a fenforgó kérdésben azok szerint, a miket fel-

séged kijelenteni méltoztatott, érdekeink az ő elveikkel tökéletesen összhangzanak s így támogatásukra biztosan gondolok számíthatni.

Ha tehát felséged felhatalmazását kinyerni szerencsés lehetnék, én közülök néhány legmeghittebb barátommal közölném bizalmasan a helyzetet s arra kérném fel, hogy miután előbb a meetingekkel a közvélemény nyilatkozata kellőleg provokáltatott, keressek föl lord Palmerstont s adják tudtára, hogy pártjuk zömének szavazatja felől biztosítják két feltétel alatt; az egyik az, hogy úgy ő maga, mint deszignált miniszter-társai írásban kötelezzék magukat, hogy az angol kormány e háborunál még az esetben is semleges fog maradni, ha felséged Magyarország függetlenségének helyreállítása céljából a háborút Magyarországra is kiterjeszti; a másik az, hogy e politikának biztosítása végett a minisztériumba egy vagy két tag az ő pártjukból neveztessek ki, tudtára adván a lordnak, hogy ha kötelezettsége ellenére a neutralitástól eltérne, ezek kilépnének s kilépésökkel a kormányt megbuktatnák.

Szerencsésnek érezném magamat, ha sikerült volna felségedet meggyőzőnöm, hogy ez eljárás sikerrel biztat. Én a sikert annyira bizonyosnak tartom, miszerint csaknem igérni merném, hogy kevéssel a parlament összeülése után (a mi junius első napjaira várható) a whig párt fog kormányra lépni, s nekem szerencsém lehet az új miniszterek semlegességi kötelezettségét felségednek írásban bemutatni s mert a miniszteri változás épen ez alapon történend, azt gondolom, felséged londoni követének könnyű lesz az új miniszterelnökkel annak konvencienciáját megértetni, hogy a királyné Anglia jóakaratu neutralitása felől felségedet levélben is biztosítsa.

Császár: A mit ön mondott, nagyon érdekes és nagyon fontos. Kérem is önt, hajtsa végre (donnez suite) e működést s legyen meggyőződve, hogy Anglia neutralitásának biztosításával hazafiúi óhajai valószínűségének útjából a legfőbb nehézséget háritandja el.

Ennek folytán alkalmat vettem hazám ügyét a császárnak melegen szívére kötni. Többek közt azt is említeni találtam, hogy Európa csak úgy juthat állandó normális béke-állapotra, ha a történelmi kényszerűségű kérdések megoldatnak; beszéltem a ritka történelmi dicsőségről, mely azon hatalomra vár, mely e kérdések megoldását munkába véve, Európa történelmében egy új dicsőséges korszakot inaugurál. — Ezek frázisok, s azért részleteit nem is írom le s említeni is csak azért említem, mert Napoleon császárnak oly nyilatkozatra adták alkalmat, melyet jegyzékbe venni érdekesnek tartok. Futólag szemlét tartva Európa állapota felett, többek közt a német egység kérdését is említeni találtam, mire a császár elmosolyodva e szavakkal vágott közbe: »ah, quant à cela ça ne me va pas, passe pour deux Allemagnes, mais Allemagne une ça ne me va pas nullement.« Mire én csak a császár azon szavait ismételtam, hogy: »il ne faut jamais vouloir l'impossible.« A kikerülhetlen történelmi evolúciókat hátráltatni lehet, de megakadályozni nem. Szupprimálni akarni veszélyes lehet.

Az értekezés folyamában, természetesen, előhoztam a külintervenczió kérdését, s kijelentettem, hogy ez ránk nézve, mondhatom: döntő fontossággal bír; egyetlenegy levelet vagy izenetet sem kapok hazulról, melyben azon kérdés elő nem fordulna, vajjon biztosak vagyunk-e, hogy nem lesz ellenünk orosz intervenczió?

Erre a császár határozottan kijelentette, hogy az oroszra nézve tökéletesen nyugodtak lehetünk. Az nem csak nem fog ellenünk interveniálni, de sőt annyira ingerült az osztrák ellen, hogy szeretni fogja, ha Magyarország felszabadul, de természetesen megvárja, hogy a magyar kérdést a lengyellel ne komplikáljuk, s e tekintetben a császár nagy óvatosságot ajál (mire nézve viszont én siettem a császárt megnyugtanni.) A mi a poroszt illeti, a császár odanyilatkozott, miként addig még nincs oka attól tartani, hogy a berlini kabinetnek szándokában volna az osztrákot akár direkte, akár indirekte segíteni; a bécsi udvar felhívásai e részben határozottan vissza lettek utasítva. A császár mindent el fog követni, hogy a berlini kabinetet ezen irányban megerősítse, s azt hiszi, hogy ebben az orosz által is támogatni fog. Különben is, (mosolyogva folytatta a császár) ha várakozásom ellenére a porosz mégis bele találna elegyedni a háboruba, harezszinterül bizonyosan nem Magyarországot választaná. De remélem nem fog bele elegyedni.

Midőn már azt véltem, hogy a beszélgetésnek végére jutunk, a császár amugy félig kérdőleg, félig kéréleg azon észrevételt tette, hogy talán mégis csak rendezhetnénk előlegesen egy kis felkelési mozgalmat amott Erdélyben a székelyeknél.

Komolyan s határozottan megtagadtam, s kértem a császárt, mondjon le minden ily gondolatról. A magyarnak nincs természetében a titkos konspiráció. Nem tud hozzá. Mielőtt csak kis erő is szervezkedhetnék a székelyeknél, el lenne nyomva a mozgalom. Erre az a kis erő is elég volna, melyet az osztrák Erdélyben hagyott, s a következés az volna, hogy a székelyeket a komoly cselekvés idejére is elvesztenők. Aztán az is

megtörténhetnék, hogy az erdélyi oláhok közt, ha nem egy tekintélyes erőt, hanem csak egy szakadozott gyöngé mozgalmat látnának maguk előtt, ma is akadhatnának oly elvetemedettek, kiknek rablási, pusztitási hajlama lehetővé tenné az osztráknak az 1849-iki irtózatosságok ismétlését legalább részben megkísérteni. Nem, nem sire, ez merőben ellenkeznék azon állásponttal, melyre helyezkedni elengedhetlen hazafiui kötelességemnek tartottam. Én nemzetem vérével nem fogok könnyelműen játszani.

Császár: Eh bien! hagyjuk annyiban, n'en parlons plus. — Van önnek tudomása az Erdélyben levő osztrák seregek számáról?

Én: Igenis sire, 4,500 ember van az Olt völgyében, hol a főpontok: Csikszereda, Brassó és Szeben. 3,000 ember a Maros völgyében; főpontok: Marosvásárhely, Medgyes és Gyula-Fehérvár, előretolt erődített pont, Déva. Végre 4,500 ember elszórva Besztercze, Deés Kolozsvár táján. Összesen 12,000 ember egy várral (Gyulafehérvár) és egy erődített várossal (Nagyszében).

(Ez elhelyezési — diszlokacionális — pontokat meg kellett a császárnak mutatnom Ausztria s Magyarország nagy térképén, mely a császár dolgozószobájának falán függött.)

A hosszú beszélgetésnek a császár e szavakkal vetett véget: »C'est donc entendu. Én biztosítom önt, hogy Magyarország kooperációját a háboruban csak egy esetre fogom igénybe venni: ha az ön által kívánt biztosítékokat megadhatom; különben nem. Szándokomban van minden kitelhetőt megtenni, hogy megadhassam. Ön visszamegyen Angliába. Iparkodni fog a

neutralitás biztosítását kieszközölni. Ezzel nagy nehézség lesz elhárítva. A helyzet diskkrét közlésére felhatalmazom. Időközben természetesen tanácsos hozzálátni a készülődéshez. Mig ön Angliában a magára vállalt fontos teendőkkel van elfoglalva, társai menjenek Olaszországba, gyűjtsék össze a magyar emigrációból a harcsképes elemeket s lássanak hozzá a sereg szervezéséhez. A piemonti kormány kellőleg értesítve lesz. Pénzről, fegyverzetről, a magyar hadifoglyok kiválasztásáról ott gondoskodva lesz. Pietri szenátor lesz a detailokkal megbizva. Vele fognak önök érintkezni. (A herceghez fordulva): Hivasd el holnap Pietrit. Értesítsd megbízatása természetéről, hozd őt ezekkel az urakkal rapportba, hadd induljon meg a munka haladéktalanul. (Hozzám): Ön természetesen gondoskodni fog, hogy bent az országban a szellem kellőleg előkészítették. Gondolom, szükségesnek fogják önök látni, hogy Bukarestbe, Belgrádba megbizottakat küldjenek. Jelentkezzenek azok diplomáciai ügynökeimmél. Utasítva lesznek. Ha elvégezte ön fontos vállalkozását Angliában, siessen, kérem, ön is Olaszországba. Értesítsen Pietri által érkezéséről. Tudatni fogom önnel, hol találkozhatunk és — *à revoir en Italie.*

Én köszönetet mondtam a nyájas fogadtatásért s a reményért, melyet hazámnak nyújtott s engedelmet kértem bucsuzásképen emlékezetébe hozni a császárnak, hogy a Napoleonidáknak sok leszámolni valójuk van az osztrák házzal. Én nemzetem nevében propozícióimmal alkalmat vélek nyújtani a császár kezébe e számlát véglegesen liquidálni s egy igénytelen becsületes ember lelkiismeretes meggyőződésével kértem a császárt, legyen meggyőződve, hogy ha mint az olasz és magyar nemzet felszabadítóját fogjuk őt évkönyveinkbe

beirhatni, két oly hálás nemzet odaadását biztosítottá házának, melyre minden körülmények közt bizony számíthat s elejét is veendi azon megpróbáltatások lehetőségének, melyek előbb-utóbb elkövetkezhetnek, ha e két nemzet regenerációjával a hatalmi egyensúly helyre nem állittatik szemben az ugynevezett »isten jog« képviselőivel, kik közt s a Napoleonidák közt fegyverszünet lehet, de őszinte, szivélyes béke soha.

Ezzel elváltunk.

Gyönyörű, tiszta éj volt. A Tuillériákból kijöve, a herczeg felszólított: gyujtsunk szivarra s tegyünk egy kis sétát a folyam mentén. »Mondhatom«, szólta a herczeg, »ez a találkozás sok reményre jogosít. Ön megelégedhetik az eredménnyel. A császár önnel szemben sokkal pozitívabb volt, mint reméltem. Mert hát ő soká haboz, nehezen határozza el magát valamire, de ha egyszer elhatározta magát, akkor kemény mint ez a gránit (a kőpartra ütve öklével). Mi nem mindig értünk egyet. A coup d'état-kor sem értettünk egyet. Vous savez, je suis un peu républicain. Én rosszatlan az államesinyt. Nem mintha közömbös volnék a hatalom birtoka iránt, hanem mert a czimmel, mely alatt a hatalom birtokoltatik, nem sokat gondolok. Prezidens vagy császár, — mit teszen az? Aztán azt hiszem, egy kis türelemmel a czim is megjött volna vétek nélkül. Hanem környezete türelmetlen volt. Engem a dolog annyira bántott, hogy személyem koczkáztatásával még figyelmeztettem is némely hirneves republikánust a veszélyre, mikor még meg lehetett volna akadályozni. Mais que voulez vous? Szentimentálisták, nem

a tett emberei. Á propos: républicains. Mit fognak ehhez az ön barátai mondani: Ledru és Mazzini?»

Én: Bizonyosan nem fog nekik a dolog tetszeni. De hát én sokszor megmondottam nekik, hogy nagy különbség van Francia- és Magyarország közt. Franciaország még mindig csak kormányforma végett csinált forradalmat s jövőben is csak ezért csinál, ha csinál. Ez amolyan házi szennyes-mosás. A nemzeti lét kérdése soha sem forgott fenn. Nálunk ez a kérdés: »To be or not to be that is the question.« Ez nem politikai elvek kérdése, ez létkérdés. Aztán Franciaországban a forradalom utczai harc; pár nap alatt jobbra vagy balra eldől, épen mert csak kormánykérdés. Nálunk nem így van. Nektünk a mi nemzeti létünket egy olyantól kell revindikálnunk, a ki nemesak ben a mi országunkban van birtokában a hatalomnak, hanem egyszersmind idegen hatalmasság is, ki idegen hadsereggel, idegen pénzával rendelkezik ellenünkben. Nálunk hát az, mit forradalomnak neveznek, de a mi nem az, hanem küzdelem a létért, nálunk ez: háboru, nagy háboru külhatalommal. Hát bizony rossz, igen rossz hazafi volnék, ha politikai doktrináim miatt vonakodnám elfogadni a kezet, akárki keze legyen is az, mely hazámat e nagy háboruban, e küzdelemben a létért, segíteni ajánlkozik. A republikánus Amerika függetlensége kivívását igen nagy részben az abszolutisztikus Franciaországnak köszönheti. Én sokszor mondtam Ledrunak, Mazzininak, hogy én a szövetséget e czélra nemesak császároktól, királyoktól, szultánoktól vagy akármi néven nevezhető despotától, de még magától az örökkévaló ördögtől is elfogadnám, »seulement je prendrais garde, qu'il ne m'emporte pas« (csak vigyáznék magamra, hogy el ne vigyen.)

Szivarjaink kiégték. A herczeg rendezvoust adott másnapra a végett, hogy Pietrivel találkozzunk — s visszavitt Kiss ezredeshez, hol a reám nyugtalanul várakozott barátainnak a császárrali értekezés lényegét elbeszéltem.

A következő nap Telekivel s Klapkával a herczeghez mentem. Csakhamar Pietri is megjött. A herczeg vállalta magára őt jelenlétünkben a dolog felől értesíteni s ezt oly szabatossággal, oly skrupulózus hűséggel tette, hogy midőn előadását bevégezvén, azon kérdéssel fordult felém, vajjon mindent megmondott-e s jól mondott-e meg? — én csak annyit felelhettem, hogy nincs egyetlen egy szó sem hozzáadni sem elvenni valóm.

Tehát rapportba voltunk téve azzal, kit a császár e végre megbizott.

Mi hárman az nap még »Magyar Nemzeti Igazgatóság«-gá konstituáltuk magunkat s megtartottuk első ülésünket, melynek jegyzőkönyvét Teleki vette föl.

Aztán rendbehozva a legszükségesebbeket Pietrivel, én visszautaztam Londonba, hogy a neutralitás biztosításának kieszközlését munkába vegyem, annak bevégeztével Olaszországba menendő, hol időközben Teleki és Klapka a seregalakitást megkezdendik.

Az 1859-iki Magyar Nemzeti Igazgatóság május 6-iki első ülésének (Párisban) határozatai. (Jegyzette: gr. Teleki László.)

A francia kormány felszólítása következtében a magyar haza felszabadításának külföldön előkészítésére Kossuth Lajos, Teleki László, Klapka György magunkat igazgató-testületté

alakítván, 1859. május 6-án tartott első hivatalos összejövetelünkben a következőket állapítottuk meg

1. A francia kormány óhajtása levén, hogy az angol kormány neutralitásának biztosítására hassunk mindenkélelőtt, a mint ez megtörténik, ideiglenes székhelyünk Génua (Piemont) leszen.

2. Hivatalos levelezéseinkben, rendelkezéseinkben a francia és piemonti kormányokkal »Comité national hongrois«, magyarban pedig »Magyar Nemzeti Igazgatóság« nevet fogunk használni.

3. Kossuth Lajos fog elnökölni. Az aláírásokhoz azonban a többi tagok is hozzá fognak járulni.

4. Az igazgatóság jegyzőkönyveinek vitelére Irányi Dániel, a hadügyi levelezésekre Szabó Imre ezredes, a pénzkezelésre Puky Miklós bizatnak meg, kik az Igazgatóság üléseiben tanácskozási szóval (votum consultativum) birandnak. Utasítással fognak elláttatni s fizetésökről a francia biztossal egyetértőleg rendelkezés fog tétetni.

5. Klapka György jelentést tevén a konstantinápolyi emigráció, Szerbia és a román egyesült fejedelemségek tekintetében tett előleges intézkedéseiről, azoknak kipótólása végett határozttatik:

a) Romániába Couza herceghez politikai és katonai ügynökül Czetz tábornok küldetik, a pénzkezelésre annak idejében az elnök Tanárky Gyulát fogja felszólítani.

b) Szerbiába politikai ügynökül, különösen a horvátokali egyetértés biztosítása végett az elnök megbizatott Pulszky Ferencz és Ludwigh János közt azt, kit alkalmasabbnak ítélend, kiküldeni, katonai rendezésre pedig a kiadandó utasításokhozi szoros ragaszkodás kötelessége mellett, Vetter altábornok fog kirendeltetni.

c) Konstantinápolyban a diplomáciai testülettel való érintkezésünk közvetítőjeül Karacsay Sándor bizatik meg.

d) A Littoralében és Dalmáciában konfidenciális megbizatásba Krammer, svájcezi mérnök küldetik. Részletes utasítását Klapkától veendi.

6. Magyar sereg alakítására Piemontban haladék nélkül hozzáfogni szükségesnek látszik. A rendezés két gyalog- és egy lovasdandár alapján leszen megindítandó, oly ráházati

rendszerrel, hogy a körülményekhez képest hadosztályokká vagy épen hadtestekké is fejlődhessenek. Az első gyalogdandár szervezőjeül s parancsnokául nemeskéri Kiss Miklós ezredes, a másodiknak Ihász ezredes, a lovasdandárnak Bethlen Gergely ezredes neveztetnek ki. Segédeiket maguk választandják. Ezenkívül egy tüzér- és utászrészleg szervezése is nyomban munkába veendő. Ezek szervezőjeül és parancsnokául Szabó István ezredes neveztetik ki.

7. Perczel tábornok addig is, míg a hazában alakítható egyik hadsereg főparancsnokságával fog megbízattathatni, a piemonti szervezés főfelügyelőjeül (inspecteur general) neveztetik ki.

8. Ugy jelentetvén, hogy Sréter ezredes a most osztrák szolgálatban levő magyar lovasságnak a haza zászlója alá gyűjtésében fontos szolgálatot tehet, ezen működés végett az Igazgatóság mellett fog maradni addig, míg a lovassági átalános felügyelőséget által fogja vehetni, a mire ezennel kineveztetik.

9. Amerikában néhány százra menvén a magyar emigráció száma, a mint kívánatos egyelőre a katonai egyéniségeknek a piemonti alakításnál mielőbbi felhasználása, ugy másrésről tiz évi fáradsággal szerzett szubszisztenciális állásuknak felbontása azon gondoskodást parancsolja, hogy azon váratlan esetre, ha reményeinkben csalatkoznánk, vagy a piemonti kormány által katonai rangjokhoz képest ellátásának, vagy legalább utiköltségük megtéríttessék. Mire nézve a francia kormány nyal nyomban egyezkedés szükséges, s az amerikaiakhozi felhívás ahhoz képest fog az elnök által eszközlésbe vétetni.

Kelt Párisban, 1859. május 6-án.

Kossuth.
Teleki L.
Klapka.

Jegyzet a 214. laphoz.

Napoleon herczeg: „Megtanultuk nagybátyánk történelméből, — — hogy házunk tagjai ne foglaljanak el idegen trónusokat.“

Napoleon herczeg az 1859-iki háboruban az V. francia hadtest parancsnoka volt, mely Toskánába vala rendelve, hogy onnan (Sarzanától az Appenineken keresztül Párma

felé) a Póhoz előnyomuljon. Ennek megvolt a maga stratégiai fontossága. Ez határozta el az osztrákokat június 11-én nemcsak Ankonát, Bolognát, Ferrarát, hanem a piacenzai várat is kiüríteni.

Azonban az olasz történetírók általában azt állítják, hogy Napoleon herceg ezen expedíciójának dinasztikus céljai voltak. Mondatik, hogy szándokban volt a herceg számára Közép-Olaszországban királyságot alapítani. Ugy látszik, maga Cavour is ily szándokot gyanított, mert a mint táviratilag értesült, hogy a herceg Toskánába van rendelve, sietett Alesszandriába a császárhoz, őt erről lebeszélni. A császár nem hagyta magát lebeszéltetni, s Cavour azon figyelmeztetésére, hogy a herceg jelenléte Toskánában egy francia hadtest élén gyanúra és féltékenységre fog okot adni a nagyhatalmaknál, a császár csak annyit felelt, hogy: »nincs szándokában francia herceget trónusra ültetni Közép-Olaszországban, s ha szükség lesz reá, ez iránt a nagyhatalmakat diplomáciai uton meg fogja nyugtatni.«

Én határozottan azon nézetben vagyok, hogy Napoleon császárnak csakugyan nem is volt ilyesmi szándokában. Nem lehetett, mert sokkal óvatosabb ember volt, mintsem hogy kedve volt volna maga ellen európai koalíciót kihívni. Hogy Toskánát nem akarta Piemonthoz csatolva látni, az tény; hogy Olaszország végberendezésénél szem előtt kívánta a francia befolyás biztosítását tartani, az is igaz: de éppen mert ezt kívánta, nem akart egységes Olaszországot, hanem erősen meg vagyok győződve, hogy a mit nekem Napoleon herceg a »nagybátyjuk történelméből merített okulásról« mondott, azzal nem egy hangzatos szóalkatot mondott, nem is csak saját magán nézetének, hanem a Bonaparte-ház jól átgondolt politikájának adott kifejezést.

Bianchi Nikoméd a maga jeles történelmében (Storia documentata, VIII. köt.) határozottan elismeri, hogy Napoleon herceg — Walewski nagy boszuságára — Toskána egyesülésének Piemonttal meleg szószólója volt, hanem mert Bianchi is osztozni látszik azon nézetben, hogy a herceg toskánai expedíciója alatt trónvágylappangott, hozzáteszi, hogy Napoleon herceg csak akkor vált az egyesülés szószólójává, midőn »meggyőződött, hogy jelenléte Toskánában nem keltett

fel oly rokonszenveket, melyek jövő remények előpostái lehetnek volna.«

Én azt gondolom, hogy a jeles történetíró ez alkalommal tévedésbe esett. Én akként vagyok meggyőződve, hogy Napoleon hercegnek eszeágában sem volt Olaszországban trónusra spekulálni.

E meggyőződésemet indokolandó, hivatkozom először arra, a mit a herceg nekem felelt, midőn hazámnak francia segítséggel való felszabadítása esetére neki szent István koronáját kilátásba helyeztem.

»Megtanultuk nagybátyám történelméből, hogy házunk tagjai ne foglaljanak el idegen trónusokat, mert ez európai koalíciókat idézhetne fel ellenünk, — s a francia trónust még szent István fényes koronája miatt sem lehet családunknak kedve kockáztatni.«

E szavak tényt konstatáltak, nem egyéni érzelmet fejtegettek. Érzelmek, szándokok megengedhetik a kérdést, hogy vajjon őszinték-e? — de midőn valaki így rámutat a helyzetre, midőn tényre hivatkozik, melynek valódiságához kétség nem fér, akkor a szavak súlyt hordanak magukban, mely minden egyéni apperziációtól független értékkel bírt.

Hivatkozom másodszor a kiáltványra, melyet Napoleon herceg május 23-án a livornói kikötőből a toskánaiakhoz intézett, s melyben ezek olvashatók:

»Az én küldetésem tisztán katonai, nekem belügyekkel nem kell foglalkoznom, nem is fogok foglalkozni. III. Napoleon kijelentette, miként nincs más nagyravágyása, mint az, hogy a függetlenség szent ügyét győzelemre juttassa, s hogy családi érdekek által nem hagyandja magát vezéreltetni.«

Ezzel egyenesen desavouált minden nagyravágyási szándokot, s ő tagadhatlanul sokkal okosabb ember, mintsem hogy — ha ily szándokot táplál — helyes módnak ítélte volna a rokonszenv megnyerésére megjelenése első percében mindjárt olyasmit mondani, a mit majd azon szemrehányással lehetett volna fejére olvasni, hogy hazudott.

Különben igaz, hogy hadvezérek néha furcsa kiáltványokat bocsátanak szélnek. Hiszen Gyulay osztrák tábornagy is bocsátott ki proklamációt, midőn Piemontba betört, mely kiáltványban azt mondta a népnek hogy ő »felszabadi-

tani jött Piemontot az elnyomatás alól, melyben egy felforgató párt által tartatik«, s aztán a felszabeditás munkáját azzal kezdte, hogy felszabeditotta a népet a gyomor-megterhelés nyomása alól, mert elrablott mindent, mi ehető úgy, hogy a kenyér ára 500 százalékkal rugott fel a »felszabeditás« által Vercelliben, s nehogy ruhaneműek mosogatásának gondjaival legyenek elnyomva, hát a lepedőt még a kórházi betegek alól is kirángatta.

Tehát igaz: a proklamációk nem mindig azt mondják, a mi igaz, de Napoleon herczeg kiáltványának igaz volta mellett kezeskedik azon döntő sulylyal bíró körülmény, hogy Napoleon császár azon nyilatkozata, melyre a kiáltvány hivatkozik, oly kötelezettség erejével birt az európai hatalmak irányában, hogy azt megszegni annyit tett volna, mint ezeket egyenesen kihívni az ellenséges avatkozásra, melyre csakis ürügyet lestek.

Végül harmadszor, hivatkozom arra, hogy Oroszország, mely minden hatalom közt egyedül maga egyezett bele Napoleon császár olaszországi vállalatába, beleegyezését egyenesen ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Olaszországnak osztrák uralom alól leendő felszabeditása esetében trónfoglalásokra ne gondoljon.

Azt hiszem tehát tévednek azon történetirők, kik azt állítják, hogy Napoleon herczeg toskánai expedíciójával trónus birtokára akart magának utat egyengetni Közép-Olaszországban. Esze ágában sem volt.

NEGYEDIK FEJEZET.

A semlegesség kérdése Angliában. Népgyűlési szónoklatok. Kormányváltás.

I.

Május 8-án érkeztem vissza Párisból Londonba. — A parlamenti választások épen javában folytak. Senki sem volt Londonban angol barátaim közül, kiknek segítségétől függött, hogy Napoleon császárnak tett ígéretemet beválthatom-e. *Cobden* — nagy sajnálatomra — akkoron még csak Angliában sem volt. Észak-Amerikában utazott. Csak június vége felé váratott vissza. Az ő hatalmas segítségét tehát nélkülözni voltam kénytelen. *Gilpin Károly* (parlamenti tag Northampton város részéről) volt reményemnek horgonya.

Gilpin nevét nem emlithetem a nélkül, hogy emlékének a legmélyebb tisztelet, a legőszintébb kegyelet s a legmelegebb hála érzetével ne adózzam. *Gilpin* a legnemesebb jellemek egyike volt, melyekkel életemben találkoztam. Csupa becsület. Megtestesült jótékony-ság. Személyesített emberszeretet. A társas erények példányképe. A szenvedőknek vigasztalása; az elhagyatottnak kifáradhatlan gyámola. Ilyennek tapasztalta őt a magyar emigráció is, mely iránt kiváló rokonszenvvel viseltetett. Nem ismertem embert, ki maga hontalan nem lévén, annyira át tudta volna érezni, hogy mennyi

szenvedés, mennyi igény a testvéries részvételre rejlik e szóban: »hontalanság!« Nem ismertem embert, ki állhatatosabban teljesítette volna a vallás ama magasztos parancsát »szeressed felebarátodat, mint önnön magadat.« — És engem ez a jó ember oly barátsággal tisztelt meg, minővel ember ritkán találkozik e földön. Barátom volt, mielőtt ismert volna. — London városának tanácsa, melynek tagja volt, az ő indítványára szólalt fel letartóztatásunk ellen Kisázsiában. Neki köszönhetém az ünnepélyes fogadtatást, melylyel e világváros hatósága megtisztelt, s mely megindította a rokonszeny ama nyilatkozatainak folyamát, a minőkkel egy nemzet elbukott ügye s egy számüzött idegen földön még soha sem találkozott. — És barátom maradt viszontagságos életem minden változatain keresztül közelben, távolban mind halálaig. Barátom volt, hű és igaz, mint hivebb, igazabb ember nem lehet. — Legyen áldott emlékezte!

Vele közöltem bizalmasan, a mi köztem s a francziák császára közt történt; és ő szavát adta, hogy célhoz segít.

És szavát be is váltotta.

Megbeszéltük az eljárás rendjét. Helyeselte, hogy népgyűlésekkel kezdjük; hanem azon nézetben volt, hogy néhány napig várni kell, miszerint a választások berekesztessenek, nehogy azon vádra adjak alkalmat, mintha idegen létemre azokba avatkozni akarnék; — különben is szükséges ismerni a választások eredményét, miszerint a további eljárást ahhoz alkalmazhassuk. A választások berekesztése május 14-ke körül volt várható; öt hat nap elég lesz, hogy a választási izgalom lecsillapodjék s az érdeklődésnek utját ne állja. — E szerint csak mintegy tiz napunk lesz népgyűlésekre; mert a parlament alkalmasint a hónap utolsó napján

fog megnyitvatni. Tehát négy népgyülésben állapotunk meg s Londont, Manchestert, Bradfordot és Glasgownt választottuk. *Gilpin* magára vállalta a két elsőről gondoskodni, reá birni a lord mayort, hogy a londoni népgyülésen elnököljön s a manchesteri gyűlést a szabad kereskedelmi liga auspiciumai alatt összehivatni. — Én gondoskodjam Bradfordról s Glasgowról; — ő nyomban rendbe hozza a dolgot a lord mayorral, s elmegyén Manchesterbe, hogy ott is rendbe hozza; aztán értekezni fog bizalmasan pártja befolyásosabb tagjaival, miszerint ezélem kiviteléhez közreműködésüket biztossítsa; én e közben lássak munkához, hogy legalább Londonban s Manchesterben jól átgondolt, a tárgyat kimerítő kész beszédekkel léphessek fel.

Ebben állapotunk meg.

Azonban május 13-án kihirdettetett a királyné kiáltványa, melyben világosan kimondatott, hogy Nagy-britannia kormánya »szoros és részrehajlatlan semlegességet kíván fentartani a háboru egész tartama alatt.«

Ez tagadhatlanul megnehezítette helyzetemet. Némely honfitársaim már épen azon nézetben voltak, hogy többé nincs tárgy az agitációra, miután az, amit a francziák császára kívánt, t. i. hogy Anglia semleges maradjon, hivatalosan biztosítva lett. — De én szem előtt tartva azt, hogy Napoleon császár határozottan kijelentette előttem, miként nem vél megbizhatni Anglia semlegességében, ha a Derbyminisztérium marad kormányon, a semlegességi kiáltvány által teljességgel nem láttam elhárítottnak azon akadályt, mely a császár nyilatkozata szerint a Magyarországra való seregküldésnek utjában áll; — feladatomat tehát megszüntnek nem itéltem; s mindössze is csak annyiban láttam a

helyzetet megváltozottnak, hogy más alapra kellend az agitációt fektetnem, mint a semlegességi kiáltvány nélkül fektettem volna.

Hogy miként gondoltam feladatomnak megfelelhetni? az itt következő beszédek mutatják.

II.

Népgyűlés Londonban a London Tavern nagy termében.

1859. május 20-án.

Elnökölt London városának lord mayorja, az emelvényen jelen voltak: Cooper V., Gilpin C., White J. parlamenti tagok, Newmann tanár, Nicholay stb. A nagy terem már jóval a gyűlés megnyitása előtt a zsufolásig tömve volt.

A lord mayor megnyitván az ülést, megemliti, hogy a tárgy, mely a jelen nagyszámu közönséget összehozta, aznap London városa községtanácsát is foglalkoztatá. A kormány semlegességi nyilatkozata a községtanács által meglelégedéssel fogadtatott, s ő nemesak nem kétli, hogy e gyűlés találkozni fog London városa tanácsával azon óhaj kifejezésében, hogy Anglia ne kevertessék e háboruba, de sőt meg van győződve, miként e nagyszámu gyülekezet határozott véleményét tolmácsolja, midőn azon óhajának ad kifejezést, hogy Anglia semlegessége fentartassék, bármely részére Ausztriának terjedjen is ki a háboru s miután azon kívánatának adott kifejezést, hogy e háboru a népszabadság diadalával végződjék, szólásra hívja fel

»Magyarország volt törvényes kormányfőnökét« (last legitimate ruler of Hungary), kit azon reményének kifejezésével mutat be a közönségnek hogy az ő hazájának nemzeti jogai is el fognak ismertetni, s ő szülőföldre győzelmes nemzetének örvendezése közt fog visszatérni.

Kossuth (kit a gyűlés hangos és tartós tetszéssel — [cheering] üdvözölt) meleg köszönetet mondott a lelkes fogadtatásért s a gyűlés tárgyára térve, a következő előadást tartotta:

Mylord mayor! A politikai láthatár ama felhője, mely olasz kérdésnek neveztetik, végre elkezdte kilövelleni a vilányosságot, melylyel negyven év óta terhelve volt.

Nagyon nyomatékos esemény ez, mely Európa történelmében korszakot alkothat.

Ez eseménnyel szemben azon kérdés merül fel, hogy minő állást kell Angliának elfoglalni? — E kérdésre lordságod megfelelt, még pedig azon hármasként tekintély sulyával felelt meg, melyet személyében öszpontosít mint független hazafi, mint kipróbált szabadságbarát, s mint a világ kereskedelme fővárosának első tisztviselője.

És lordságod válasza az volt, hogy az álláspont, melyet Angliának a jelen válsággal szemben el kell foglalnia, s melytől el nem kell térnie: a részrehajlatlan semlegesség és becsületes nem-avatkozás álláspontja.

Én nagy megtiszteltetésnek veszem, hogy a tárgyalásokban részt venni meghivattam, ámbár lehetetlen nem éreznem, hogy lordságod tekintélyes nyilatkozata után az én egyéni véleményem alig bírhat sulylyal e gyűlés előtt.

Azonban bár én egy nagy nemzeti szerencsétlenség dülő viharja által mint hontalan száműzött vettetem ez ország partjaira, mely a szabadság hazája s az elnyomottak szentélye, e világváros közhatósága engem mégis a magyar nemzet képviselője gyanánt fogadott, a főváros példáját több mint száz város és terület követte, s Anglia úgy, mint Skócia népének szabadelvű ösztönei igénytelen személyemet arra méltatták, hogy hazám iránti rokonszenvük bizonyítványainak letéteményesévé tegyenek.

Ezeknek folytán én azon helyzetbe jutottam, hogy elnyomott nemzetem s az európai szabadság ügyével kiválólag azonosítva találom magamat az angol közvéleményben. Egyéni helyzetem e sajátságánál fogva lehetetlen meg nem erősödnöm véleményemben, midőn azt látom, hogy a következtetés, melyre lordságod angol szempontból jutott ugyanaz, melyre én európai szempontból jutottam.

Én mint száműzött, mint magyar, mint egy leigázott nemzet fia, kinek minden aspirációi e nemzet felszabadítására irányozvák, nem tehetem, hogy forró könyörgés gyanánt ne ismételjem azt, a mit lordságod, éretten számot vetve hazája

érdekeivel, mint angol hazafi óhajt, t. i. hogy Anglia a becsületes semlegesség és nem-avatkozás politikájához szorosan ragaszkodjék.

Ha e véleménytalálkozás folytán önök azt kérdeznék tőlem, vajjon van-e reményem, hogy a háboru, mely éppen kezdetét vette, azon ügynek is előnyére válhatik, melylyel szivem minden érverése azonosítva van, — azt felelném, hogy igenis van reményem, feltéve hogy Anglia az események folyamát hamis mederbe nem tereli az által, hogy a háboruba beavatkozik.

E meggyőződés nem ered azon izgatottságból, melyet a most fejlődő eseményeknek nem lehetett bennem fel nem költeniök. A szerencsétlenség nagy tanító, mylord! és az idő jeges ujjá hatalmas kiábrándító. Sokat szenvedtem hányatott életem ez utóbbi tiz évében, de tanultam is valamit; megtanultam a csalfa remény délibábjához nem kapkodni hirtelenkedve, és megtanultam higgadtan nyomozni az okok és okozatok lánczolatának törvényét, mely a történelem logikája felett uralkodik.

E törvényre helyezkedve, reményemet azon elvitázhatlan axiómára fektetem, hogy az elnyomónak bajbakeveredése az elnyomottnak felszabadulást hozhat.

Látván, hogy nemzetem leigázója: az osztrák császár egy nagy háboruba keveredett, számot vetek a háborus felek viszonylagos helyzetével, és azon stratégiai szükségletekkel, melyeknek e háboru folyama alatt ki kell fejlődniök, és azon következtetésre jutok, hogy nem messze időben a felszabadulás érelmében lesz azon nemzetek egynémelyikének, melyeknek Ausztria általi elnyomatása Európának ama nagy alkalmatlanságát (nuisance) képezi, melynek elhárítása nélkül lehet ugyan holmi felületes vakolgatásokat felhányogatni, melyekkel Európa politikai épületének odvassága ideig-óráig takargatható, de állandó béke, tartós nyugalom s megülepedett állapot merőben lehetetlen.

Lordságod reáutalt a nyilatkozatra, melynek közzétételével a királyné kormánya nyilvános kötelezettséget vállalt, hogy a kontinensen kitört háboruba sem közvetlenül, sem közvetve bele nem elegyedik, és szorosan, részrehajlatlanul semleges marad.

A kormány c nyilatkozata bizonyára helyes irányban tett helyes lépés.

És elismerést érdemel az alkotmányszerű szellem is, melynek a kormány tanuságát adta, midőn kellőleg tekintetbe vette a közvélemény kívánatait, melyek több mint közönséges nyomatékka nyilatkoztak ugy a választások alkalmával, mint azóta is számos népgyűlésen.

Eddig minden jól volna.

Bátorkodom azonban figyelmeztetni önöket, hogy ha a kihirdetett semlegességet oly állandó szabálynak kívánják, mely későbbi módosításoknak kitéve ne legyen, elkerülhetlenül szükséges, hogy a közvélemény nyilvánulása meg ne landjon, sőt mindinkább határozottá legyen, miszerint sem hely, sem alkalom ne adhassa magát elő a kétségre a felől, hogy minő következetességet vár és követel.

A diplomácia, mylord, nagyon sikamlós üzlet; nagyon tanácsos a siklásoknak elejét venni.

A semlegesség egy általános kifejezés, melynek gyakorlati értékét csak ugy lehet felfogni, ha tisztába jövünk az iránt, hogy a hadviselő felek melyikével fogna kezét a királyné kormány, ha semleges nem maradna.

No már én eddig a kormánynak egyetlen oly nyilatkozatáról sem hallottam, mely reám azon benyomást tenné vagy tehetné, hogy ha Anglia a semlegesség elvétől eltérne, Franciaország és Szardínia mellett, s Ausztria ellen foglalna állást, ellenben több oly nyilatkozatra utalhatnék, melyből okszerűleg mást következtetni nem lehet, mint azt, hogy Anglia kormánya előtt az alternatíva ez: vagy semlegesnek maradni, vagy Ausztriát támogatni.

Az mindig el volt ismerve, hogy a háboru kezdetén Angliának semlegesnek kell maradni, de hozzátétetett, hogy az események fordulatára ügyelnie, és időközben fegyverkeznie kell azon célból, hogy kész legyen tenni — — — ugyan mit? Talán azt, hogy visszaverjen minden támadást, mely ellene, vagy gyarmatai, birtokai ellen intéztetnék?

Ezt természetesen meg kellene tennie, és meg is tenné dicsőségesen, bár a költő büszke szava szerint a világ három szöglete állna is fegyverben ellene; de hát ennek semmi köze a semlegesség vagy nem-semlegesség kérdéséhez, ez megtá-

madtatás és védelem kérdése volna, s a legegyszerűbb józan ész is elég belátni, hogy ebben a háboruban Anglia ugyan nem fog megtámadtatni, ha csak maga önként bele nem rohan.

Tehát nem a megtámadtatás visszaverése végett fegyverkezik Anglia, hanem fegyverkezik a végett (miként ez nyíltan meg is mondatott), hogy készen legyen érdekeit megvédeni.

Ez ellen sem lehetne kifogás, csak hogy e szó: »érdek« nagyon határozatlan szó; jelenthet semmit, jelenthet akármit: a mi a jövő perc szeszélyének megfelel.

Már eddig is kaptunk egy kis előízt e szónak értelmezése felől. Már kimondatott, hogy ha egy francia hajóraj az ádriai tengerbe találna hatolni, Angliának érdekében lehetne ezt ellenezni; hallottuk, még pedig tekintélyes helyről hallottuk, hogy ha Trieszt megtámadtatnék, Angliának érdekében lehetne azt megvédeni, sőt a yorkshirei Westriding kormányjelöltje már azon értelmezéssel is megörvendezettette választóit, hogy Angliának érdekében lehetne Velenczét megoltalmazni! — Ugyan mitől? Természetesen attól a borzasztó szerencsétlenségtől, hogy Ausztria gyülölt járma alól felszabaduljon.

Bármikép forgassuk is tehát a dolgot, az alternatíva mindig az, hogy Anglia vagy semleges marad, vagy az osztrákot fogja támogatni. Ha Anglia e háboruban a semlegesség elvétől eltérne, önkön az veszélynek volnának kitéve, hogy Anglia zászlóját osztrák árboezra lássák szögezve, s Britannia szép néve Ausztriának, a kényuralom és nemzeti jogtiprás e személyesítőjének nevével álljon összefüszve a szabadság elnyomásának történelmében.

A kérdés ezen oldalát, t. i. hogy a semlegességtől való eltérés ezuttal osztrák szövetséget jelent, soha egy perczre sem kellene szem elöl téveszteni, mert ez oly tekintet, mely minden angol embert meggyőzhet, hogy habár a kormány semlegességi nyilatkozata feltétlen helyeslést érdemel is, azért még igen sok marad fen, a mit a közvéleménynek szemmel-tartania, tisztáznia és ellenőriznie kell.

Mit ért az angol kormány azon nyilatkozata alatt, hogy erősen el van határozva e háboruban részt nem venni? — ez a kérdések kérdése, mely felől tisztába jönni elkerülhetlenül szükséges. — Akként érti-e azt, hogy Anglia semleges lesz,

mig e háboru olasz területre marad szorítva, vagy pedig akként hogy a semlegesség elvéhez akkor is szorosan fog ragaszkodni ha az események okszerű fejlődése a háborut Ausztria más részeire is kiterjeszti?

Igen óhajtanám, hogy a jelen gyűlés erre nézve helyes megállapodásra jusson, s azért, ha megengedik önök, taglalás alá veszek némely eszméket, miket előítéleteknek is nevezhetnék, mert akként látom a dolgokat. állani, hogy ha ezen előítéleteket a közvélemény határozottan el nem ítéli, Anglia, daczára a semlegességi nyilatkozatnak, valószínűleg belesodortathatik a háboruba.

Ez előítéletek a következő pontok körül forognak:

1. Az olasz kérdés egészen hibás felfogása körül.
2. Azon fonák tekintet körül, melyre Anglia az 1815-iki kötéseket méltatja.

3. Azon fogalom körül, melyet a diplomáták a háboru lokalizációjának neveznek.

4. Azon megfoghatatlan balitélet körül, hogy az osztrák birodalom épsége szükséges az európai egyensúly fentartására.

Engedje meg lordságod, hogy e pontok mindegyikére észrevételeimet megtegyem.

Először is a mi az olasz kérdés valódi természetét illeti:

Vannak rázkodtatások, melyek a rossz kormányzásból erednek; ezeknek lecsillapítására engedmények, javítások, okszerű reformok elégségesek lehetnek.

De bármily rosszul legyen is Olaszhon (Piemont kivételével) kormányozva, az olasz kérdés nem tartozik a rossz kormányzásból eredő kérdések közé. A probléma, melyet az olasz kérdésben meg kell oldani, nem ilyen vagy amolyan kormányforma, nem ilyen vagy amolyan visszaélés vagy sérelem, mely ilyen vagy amolyan engedményt, javítást, orvoslást kíván; nem, uraim! az olasz kérdés nemzeti lét kérdése. És minthogy ilyen e kérdés, a probléma gyakorlati megoldására mindenké előtt és mindenkéfelett az kívántatik, hogy Ausztria az olasz félszigetről kiüzessék, még pedig úgy, hogy többé vissza ne mehessen.

Sok politikai kérdés alku tárgyát képezheti, de az olasz kérdésen alkudozni nem lehet. Vagy végkép ki lesz Ausztria

szoritva az olasz földről, vagy pedig az olasz kérdés újra meg újra felmerül, tegyenek bár az európai hatalmak a mit akarnak. Nem fogná azt semmi kigondolható belkormányzati reform, semmi tartományi határváltoztatás elhárítani, és semmi terrorizmus elfojtani. Egyedül az olasz nép teljes kiirtása biztosíthatná Ausztria uralmát Olaszthonban, de egy 26 milliónyi nemzetet még csak kiirtani sem lehet. — Helyesen fejezé ki magát lord Napier Palmerstonhoz 1848-ban intézett levelében, midőn azt írta, hogy »az olaszokat elnyomni lehet, de kiirtani nem; a remény lelkesedése újra meg újra fellángol, és a megszakított fonal újra meg újra összeköttetik.«

Az olasz kérdés e természeténél fogva történt, hogy már 1846-ban, midőn a pápa birtokai még rosszabbul voltak kormányozva, mint jelenleg; (ez pedig ugyan csak sokat mond) a mérsékelt párt, mondom: a mérsékelt párt képviselői azt felelék a bajok vizsgálatára kiküldött pápai biztosoknak, hogy bármennyire elviselhetetlenek is a római népnek különleges szenvedései, a közte s a kormány közt fenforgó kérdések mégis csak másodrendű érdekekkel bírnak. A főérdek: Olaszország. A római népnek minden egyébnél keservesebben az fáj, hogy a pápai kormány Ausztria szolgájává szegődött Olaszországban, s azért ki is nyilatkoztatták határozottan, hogy akármikor nyílik alkalom Ausztriával szembeszállani, az elkeseredés egész erélyével fognak a harczhoz csatlakozni, mert a nép érzelmei egész Olaszthonban a nemzetiségi öntudat magaslátára emelkedtek.

Az olasz kérdés e természetéből ered az is, hogy midőn 1848-ban Velence és Lombárdia fegyvert ragadtak, egész Olaszthon hozzájuk csatlakozott, hogy részt vegyen az osztrák elleni keresztesháboruban.

Innen ered az is, hogy midőn ugyancsak 1848-ban a francia köztársaság avatkozásától tartva Ausztria a milánói ideiglenes kormánynak Lombárdia feltétlen függetlenségét felajánlotta, azon joggal, hogy sorsáról tetszése szerint rendelkezessék, a milánóiak ez ajánlatot azon kijelentéssel utasították vissza, hogy Lombárdia sohasem fogja a maga sorsát velencei testvérei sorsától elválasztani, mert ők nem Lombárdiaért, hanem Olaszországért harcolnak.

Ugyanezen szempontból indul ki most a saját állapotával elégedett, boldog piemonti nép, midőn derült kedélylyel rohan egy nagy háboru szenvedéseibe s áldozataiba; ezen szempont vezérli Viktor Emánuel királyt; ez vezérli azon nagyszámu republikánus olaszokat, kik az olasz függetlenség zászlaját lobogtató király köré sorakoznak ép úgy, mint a monáristák sorakoztak volna a köztársaság zászlaja alá, ha az olasz függetlenség zászlaját siker kilátásával a köztársasági párt bontotta volna ki; ugyanezért veté magát Toskána a piemonti király karjaiba; ezért csatlakoznak e király csapataihoz Olaszhon minden részéből a harcolni kész önkénytesek; ezért kénytelen a nápolyi király a legszigorubb eszközökhöz nyulni, hogy népét a nemzeti harczhoz való csatlakozástól visszatartsa, és végre ezért látjuk a francziákat jelenleg Olaszországban örömmel és lelkesedéssel fogadtatni.

No már mylord, az tény, hogy minden diplomáciai tárgyaláson, melyek az olasz háboru kitörését megelőzték, Anglia részéről mint egy szakadatlan fonal azon hibás fogalom vonul végig, hogy önök kormánya az olasz kérdést nem nemzeti lét kérdésének, hanem mindig olyannak tekintette, melyet azon az alapon is meg lehet oldani, hogy Ausztria épségben megtartsa olasz birtokait, feltéve, hogy kötelezi magát Olaszhon többi részeinek dolgaiba nem avatkozni.

Nem fogom jelenleg részletesen fejtegetni, mi bámulatos eszmezavar azt hinni, hogy ha Ausztria megmarad Lombárdia és Velence birtokában, bármi kigondolható kötésekkel biztosítani lehessen azt, hogy ne gyakorolja Közép- és Dél-Olaszországra a helyzetéből eredő befolyás tulsúlyát azon korlátlan kényuralmi elv meghonosítására, melyben Ausztria él és mozog, és létezik.

Ennek szabatos fejtegetése végett számos oly diplomáciai okmányra kellend hivatkoznom, melyeket nem lett volna szabad a jelen korszak államférfiainak szem elől veszteni, de a melyeknek fejtegetése több időt kívánna, mint a mennyit a jelen alkalom nekem megenged.

Tehát csak azon megjegyzésre szoritkozom, miként, ha csak tisztába nem hozatik egész Európa előtt az, hogy Angliának nincs sem szándokában, sem akaratában Ausztriát olasz birtokaiban fentartani, nincs oly semlegességi kiáltvány, a

mely önöket azon veszélytől megóvhatná, hogy Anglia előbb-utóbb belevonassék a háboruba azon bonyolító szövetségek következtében, melyeknek létrehozásán hatalmas befolyások fáradoznak.

Különös látvány az, uraim, melyet most Németország felmutat.

Hogy a német nemzet, mely alig tudott valaha egyet-értetni, most késznek mutatkozik viszálykodásait azon elhátározásba beletemetni, hogy egyesült erővel ellentálljon a francziáknak, ha ezek a Rhenust megrohannák, — ez olyan dolog, hogy, ha Németországnak oka volna ily támadástól tartani, a német közszellem e jelenségét kétségtelenül csak helyeselni lehetne.

Ámde merő hamis riadalom van ez izgatottság fenekén; hiszen oktalanság azt csak képzelni is, hogy a francia kormány a Rhenus megtámadásáról álmodozzék, midőn már is egy nagy háboru terheli vállait, kivált miután egy ily megtámadás nem is Ausztria, hanem Poroszország és Némethon kisebb államai ellen lehetne csak intézve, a mi a francziák ellen egy hatalmas európai koalíciót állítna csatarendbe.

A tény az, hogy erős izgatás van működésben a német nemzet hazafias szellemét az osztrák ház előnyére kizsákmányolni, oly célból, hogy ezen ház letiporva tarthasson ezentul is más nemzeteket, melyeknek ép annyi joguk van a független nemzeti létre, mint a németeknek.

De higyjék el nekem, uraim, daczára a mesterségesen felszítogatott ingerültségnek, a német nemzet nemes ösztöneit sohasem lehetne azon szégyenletes szerepbe belecsábitani, hogy más nemzetek letiprására Ausztria mellé bakósegédül vállalkozzék, hacsak azt nem sejtetnék a németekkel, hogy Anglia rokonszenvez Ausztriával, s hogy Nagy-Britannia kormánya Ausztriát olasz birtokaiban sértetlenül óhajtja fenntartatni.

És nem lehet tagadni, hogy Nagy-Britannia kormánya okot is adott e sajnálatos sejtelemre. Hiszen Anglia külpolitikájának hivatalos képviselője már annyira ment, hogy a parlamentben nyíltan kijelentette, miként Ausztriának erős

igényei vannak az angol nép rokonszenvére, mivel Ausztria Angliával fajrokonságban áll.

Meg kell jegyeznem, hogy a fajrokonságra való eme hivatkozás nem nagy jártasságra mutat az ethnografiai tudományban. Hiszen a zagyva elemeknek a bitorlások hosszú sora által előidézett ama keveréke, melyet Ausztriának neveznek, s melynek keretébe annyi különféle nemzet elkobzott léte van betemetve, oly kevéssé német, tehát oly kevéssé fajrokon az angol-szász fajjal, hogy bár az osztrák kormány az 1851-iki népszámlálásnál felhasználta a megfélemlítés és a furfang minden fegyverét, miszerint Ausztriát német államnak tüntethesse fel, mindemellett lehetetlen volt német alattvalóinak számát hét milliónál többre emelni, 37 millió lakos közül. A tényállás az, hogy Ausztria az egyedüli hatalom Európában, melynek nemzeti jellege nincs. Ennek a hatalomnak sem nemzetisége, sem hazája nincs; ez egyszerűen család, uralkodóház, a Habsburgok háza; — — — — —

Azonban bármily ethnografiai ismerethiányt áruljon is el az említett nyilatkozat, tény, hogy Anglia részvéte kapcsolatban Ausztria állítólagos jogainak elismerésével, hivatalos alakban lett közrebocsátva az angol kormány által; nem csoda tehát, hogy ugy Németországban, mint az osztrák birtadalomban azon vélemény van elterjedve, miként daczára a semlegesség kihirdetésének, Anglia módot fog találni, hogy vagy egyenesen segítse Ausztriát, vagy támogassa a németeket, hogy segethessék.

Ezen benyomás oly hátrányos hatással van az elnyomott nemzetiségek szellemére, hogy a felett minden szabadságszerető angolnak csak sajnálkozni lehet, míg más részről a benyomás Németországot helytelen irányba löki, a mi ha idején meg nem szüntettetik, Angliát előbb szövevényes kombinációkba fogja bonyolítani, utóbb háboruba fogja keverni.

Sürgös szükségnek vélem tehát, hogy míg a részrehajlatlan semlegesség és szoros nem-avatkozás politikája helyeseltetik, egyszersmind az angol közvélemény határozottan a mellett nyilatkozzék, miként semmi körülmények közt sem

fogja megengedni, hogy Anglia az elnyomott nemzetek felszabadulásának meghiúsítására Ausztriának segítségére legyen.

Áttérek most az 1815-iki kötések állítólagos sérthetlenségére.

Annál szükségesebb e kérdés körül az előítéletek ködét eloszlatni, mivel legkisebb kétség sem foroghat fenn az iránt, hogy ha (mitől isten őrizzen) Anglia eltérne a semlegességtől, ezen eltérés Ausztria előnyére történnék, s történnék azon alapon, hogy az 1815-iki kötések sérthetlenségének fentartására Anglia kötelezve van.

Szomorú emlékezet az, mylord, hogy azon uralkodók, kik a nemzeti szabadság hangoztatásával csalogatták be Európa népeit az akkori véres háborukba, melyekben egy negyed századon át véreket patakokban ontották, s egész nemzedékek jólétét elpazarolták, egyedül azért, hogy egyes dinásztikák a bukástól megmentessenek, végre úgy jutalmazták meg a megcsalt nemzeteket, hogy a bécsi kongresszuson adták, vették, cserélték őket, mintha megannyi birkanyáj volnának, és akkép bántak el Európával, mintha csödbe esett labdaként majorság volna.

Igy történt, hogy Lombárdia, így történt, hogy Velence a tizenhárom század függetlenségével diszes tündérváros, — át lettek dobva az osztrák ház kezeibe.

Olaszország történelme az utóbbi 40 év alatt egy olyan lap, mely csak a szenvedések nyögéséről, az örökké növekvő elégedetlenségről és gyűlöletről, az ennek nyomában újra meg újra kelő rázkódtatásokról, konspirációkról, lázadásokról, forradalmakról beszél, és beszél a hazafiak véreben uszó vesztőhelyekről, Spielberg és Mántua borzalmairól, és beszél a tajtékozó dühről, melylyel e kiáltás: »ki az osztrákkal Itáliából!« minden olasznak ajkain remeg.

E negyven év, uraim, egy folytonos tiltakozás az említett istenkáromló kötések ellen. A kirablottak negyven éven át szóval, tettel, szenvedéssel, szivvérök ontásával hangosan tiltakoztak a rablók alkukötése ellen.

És mégis van ember, ki az 1815-iki kötések sérthetlenségnek mondja!

Én úgy hallottam, uraim, hogy midőn Castelreaghot a lelkiismeret furdalása öngyilkossá tevő, Anglián örömharang-

zugás hangzott végig. Hát arra legyünk-e 1859-ben kárhoz-
tatva, hogy Angliát egy nagy háboru szenvedéseibe lássuk
rohanni, semmi jobb czélért, mint azért, hogy a Castelreaghek
elátkozott művét fentartsa, és semmi jobb indokból, mint
hogy az osztrák ház ingó trónusát megtámogassa — ?

Ha sérthetetlenek az 1815-iki kötések, hát miként van
az, hogy az alig mult 40 év rostává lyukgatta a kötéseknek
papiriveit? A Bourbonokat visszahelyezték Franciaország
királyi székére, és a Bourbonok eltűntek. A Bonapartékat
proskribálták, s a restaurált Bourbonok királyi székén a pro-
skribált Bonaparték ülnek!

És mennyi változás történt e »sérthetetlen kötések«
ellenére Európa állapotában! Van e változások közt kettő,
mely a szabadságnak kedvezett. Az egyik Svájcznak államok
szövetségéből szövetséges állammá átalakítása, a másik Bel-
gium függetlensége. De e kettőt kivéve annak a rostává-
lyukgatásnak, melyen azok a »sérthetetlen kötések« keresztül
mentek, állandó jellege az, hogy a szabadság minden szegény
növénykéje, melyet megkiméltének, a kényuralom könyörül-
etlen keze által kitépetett. Elkezdve a krakkói köztársaságtól,
Lengyelország e szegény maradványától, melyet Ausztria
elnyelt, egész a sajtószabadságig, mely Németország számára
ama kötésekben biztosítva volt, s mely oly állapotra lett
lesorvasztva, hogy Guttenberg hazájában nem maradt egy
négyzög lábnyi tér, melyen egy szabad sajtó felállitható
volna. A mi csak ama »sérthetetlen kötésekben« nem gonosz-
ság volt, az mind eltiportatott a kényuralom, a konkordátu-
mok, a jezsuiták s a szellemi sötétség hasznára; és a »sérthe-
tetlen kötések« mindeme megsértései végrehajtottak a nélkül,
hogy Anglia hatalmas szigonyát csak egyszer is megrázta
volna a megsértések tilalma végett.

Hát lehetséges volna-e, hogy most, midőn Ausztriának
olasz földről való kiűzése fogorog fen; most, midőn a vállalat
természetszerű logikája saját hazámnak kilátást nyujthat
azon felszabadulásra, melyhez Anglia népe szerencsét kívánt,
kilátást nyujthat édes hazám azon felszabadítására, melyért
az angol nép millióinak szivéből buzgó imádság szállott és
száll az emberiség atyjához, kérdem: azt kelljen-e a történe-
lemnek feljegyeznie, hogy Anglia épen most, épen ily időben

s ily körülmények közt keveredik g y enagy háboru veszélyeibe, épen most vállalja magára a felelősséget, hogy e háborut hosszuvá s átalánossá teszi nem egyébért, mint azért, hogy az említett rothadt szerződések sérthetlenségét fentartsa azon Ausztria javára, mely e földön másra nem való, mint hogy sötétséget és szolgaságot terjesszen.

Ime látják önök Ausztriát Piemontban a háborut oly módon viselni, hogy az a rég elmúlt barbár korszak borzalmaira emlékeztet; olvashatják önök angol levelezők jelentéseiből angol lapokban, miként engedtetik meg a szigoruan fegyelmezett osztrák katonaságnak a fegyvertelen lakosságra reabocsátott rablók szerepe; miként irtanak ki egész védtelen családokat; kemény rabszolga munkákra kényszeritenek nem csak férfiakat, de gyöngé nőket s gyermekeket is, és dőzsölnek oly fertelmek között, melyeknek hallatára megalszik a vér a polgárosodott ember ereiben és elsorolásukon a nyelv megakad.

Ilyen volt Ausztria mindig, de mindig! Ezen borzalmak csak halvány képei annak, a mit Magyarország az utolsó háboruban töle szenvedett.

Hát meg legyen-e írva, hogy Anglia, a gentlemanek hazája, vitéz fiait az osztrák sereg mellé állítja csupán azért, hogy az utonálló jellegű 1815-iki szerződéseket Ausztria javára fentartsa?

Nem, uraim, ez nem lehet! Emelje hát fel Anglia népe tiltakozásának hatalmas szavát; dörögjön végig e szigeten a tiltó szó, hogy ennek nem szabad megtörténni; adja meg a nemzet kormányának a nemzet tisztán kifejezett akaratának oszlopát, hogy legyen mire támaszkodnia; emlékeztesse minisztereit, hogy ők Anglia és nem Ausztria miniszterei; és erősítse meg az ő nemzeti álláspontjukat idegen befolyások ármányos sugallatai ellenében.

A veszély létezik, — igazán mondom önöknek Anglia polgárai! a veszély a küszöb előtt van. Anglia fa- és vas-védbástyái lepecsételt rendeletekkel küldettek a földközi tengerre. Hátha ama zárt rendeletek viszonyban voltak a ténnyel, hogy az Orion hadihajó akként helyezkedett keresztbe a génuai kikötőben, hogy a francia seregek partraszállását akadályozta, s e helyzetből egy hüvelyknyit sem akart mozdulni. Hire járt,

hogy a génuaiak boszankodása nagyon hallható volt, s hogy az angol tengerésztsztek kénytelenek voltak egész éjjel a parton maradni, mert a legszegényebb csolnakos sem volt semmi áron rábirható, hogy őket hajójukra visszaszállítsa. Hátha hallani találnak önök más aprólékos boszantások ismétlődéséről is, melyek, legyenek véletlenek, legyenek szándékosak, mindenesetre alkalmatlanságot okoznak a francziáknak és olaszoknak, és igen alkalmasak arra, hogy valamely szerencsétlen összeütközést provokáljanak, melynek alapján aztán lesz szó Anglia becsületéről hangzatos változatokban, és megtörténhetik, mint a »Times« helyesen figyelmeztetett, miként egy szép este önök azon hitben fekszenek le, hogy békében vannak, s a következő reggel arra ébrednek fel, hogy háboruban találják magukat, és mindezt azon dicsőséges célért, hogy az 1815-iki drágalátos kötések sérthetlensége fentartassék.

Tartsa a nép szava Angliát kívül a háborun, míg a parlament összeül; a parlament majd biztonságban tartja, ha összeül. Ennyit a választások biztosítottak, de ha a nép megtalálna lankadni a vigyázatban, egy »bevégezett tény« fatális ereje jöhet közbe, melyen még a parlament is nehéznek találná segíteni.

A harmadik pont, melyre világosságot kell vetnem az, a mit a diplomáták a háboru lokalizációjának neveznek.

Ha e kifejezésnek valami értelme van, más nem lehet, mint az, hogy a háborunak olasz földre kell szoríttatni.

Attól tartok, mylord, hogy a ki így beszél, olyasmit beszél, a mit önök jól angolul »absolute non sense«-nek (oktalan badarságnak) hívják és annak adja jelét, hogy a strategia legelemiebb fogalmával sem bir.

Miszerint a jelen háborunak valami eredménye legyen, nemcsak az szükséges, hogy az osztrákok kivetessenek Olaszországból, hanem az is, hogy oda vissza ne mehessenek.

Taktikai győzelmek strategiai eredmény nélkül, fegyverszünetet hozhatnak létre, de háborunak még sohasem vetettek véget, s nem is vethetnek.

Az osztrákok erősített védállása mögött a Mincio és Adige között, kis távolságra túl a Tagliamenton van a határvonal, mely a lombárd-velencei tartományokat Ausztria más

birtokaitól elválasztja. Már most képzeljük, hogy az osztrákok homlokban megtámadtatva nem biznak magukban, hogy hirdethet pozíciójukban megállhassanak, s visszavonulnak a Tagliamento mögé. Azt akarja-e Anglia, hogy a francziáknak s a piemontiaknak ne legyen szabad az osztrákokat a Tagliamenton tulra követni? Azt akarja-e Anglia, hogy Ausztria, ámbár háboruban van, mégis saját tengerein és saját területén a semlegesség szabadalmát élvezhesse? Azt követeli-e Anglia, hogy megveretés esetén Ausztriának csak egy bizonyos vonal mögé kell hátrálnia, miszerint győztes ellenségeinek teljes biztonsággal fügét mutathasson, mivelhogy ezek a lokalizáció elve által kényszerítve lennének az olasz határon tul nem lépni?

Hisz, uraim, ez gondolatnak is képtelenség!

Mi magyarok, utolsó háborunkban azon helyzetben voltunk, hogy három ellenséges hadsereget vertünk ki Magyarországból, melyek a határon át török birodalmi területre menekültek, hová mi őket a semlegesség elve iránti tiszteletből nem követtük. De Törökország nem fegyverezte le a kivetett osztrák hadakat, miként ezt a nemzetközi jog szerint tennie kellett volna, s e jogszegés következése az volt, hogy a kivetett seregek visszajöttek és minket újra magtámadtak.

Azonban ezen esetben a kivert seregek oly területre vonultak, mely nem volt övék, mely tehát a semlegesség jogaival birt s kötelességei alatt állott; de a jelen esetben a háboru lokalizációjának alapján az követeltetik, hogy Ausztria mint hadviselő fél saját területén semlegesnek tekintessék.

Ausztria a jelen háboruban nem egyedül az olasz tartományokból vont erejét használja, hanem használja birodalma minden zugát; tartozzék bár a német szövetséghez vagy nem, mindenhonnan vonja fegyvereseit s a hadviselet minden készleteit, és mégis az követeltetik, hogy a hatalmak, melyekkel háborut visel, minden osztrák birtokot Olaszországon kívül sérthetetlennek tartsanak, követeltetik az, hogy a hadviselő Ausztria semlegesnek tekintessék.

Bizony mondom, ez valóságos esztelenség!

De van még egy más tekintet is. Ausztriának állása a híres négyszögben, melynek négy sarkát egy-egy vár képezi, most nem olyan, mint az 1796-iki híres hadjáratban volt.

Az akkori törpe óriássá nőtte ki magát. Veróna most már nemcsak erőd, hanem erődített tábor, mely 60 ezer embert képes befogadni. És a diplomácia a háboru lokalizálása eszméjének nevében azt követeli Franciaországtól és Piemonttól, hogy elégedjenek meg egy homloktámadással, elégedjenek meg azzal, hogy fejjel a falnak nekimehetnek, és arra ne is gondoljanak, hogy ellenségük hatalmát akár vizen, akár szárazon, területének bármely más pontján, hátba vagy oldalba vegyék.

E követelés valóságos monstruózitás. Hallatlan, példátlan a hadviselés történelmében. Ha ily »részhajlatlan« az angol kormány semlegessége, úgy én nem tudom mit nevezünk részhajlásnak.

Merő oktalanság volna a felett vitatkozni, hogy mit kellene Angliának tenni, ha Franciaország a Rhenusnak rohanna, Belgiumot elfoglalná, és Németországot megtámadná; mert nincs oly józan eszű ember, a ki azt hinné, hogy most a francziák császára abban töri fejét, hogy mikép zudítsa fel maga ellen Porosz- és Németországot azalatt, míg ő Ausztriával van odalen elfoglalva. Ha megtámadtatnék, bizonyosan védené magát, és azt hiszem, nem lenne szövetségesek hiányában; de azt hinni, hogy most ő szándékozik támadni, henye képzelgés.

A háborut úgy kell önöknek venniök, a mint valósággal van. Piemont s Franciaország az egyik oldalon, Ausztria a másikon, s így tekintve a helyzetet, kérdem önöktől, lehet önöknek szándékában vérükkel és pénzükkal biztosítani a hadviselő Ausztria számára Olaszországon kívül fekvő birtokaiban a semlegességi kiváltságokat? Lehet önöknek szándékában háboruba rohanni a végett, hogy Ausztriát minden hadmozdulat ellen megoltalmazzák, melyet azok, kikkel háboruban van, Olaszország határain kívül a nemzetközi jog keretében ellene intézni jónak láthatnak?

Ha ily szándékuk nincsen önöknek, a mint reménylem, hogy nem is lehet, hát ne elégedjenek meg határozatlan nyilatkozatokkal, hanem menjenek bele egyenesen a dolgok praktikumába, és értessék meg kormányukkal jól, hogy szorítsák bár a háboru a Pó partjaira, vagy vitessék át az osztrák birtokok bármely más részére, önök azt kívánják, hogy Anglia szoros és részhajlatlan semlegességet tartson

fen, és hogy önök ép oly kevéssé hajlandók egyetlenegy fillér angol pénzt, vagy egyetlenegy csepp angol vért elpazarolni Ausztria biztonságáért az ádriai partokon, a Dunánál s a Tiszánál, mint a Pó partjain.

Fontosnak és sürgősnek tartom azt, uraim, hogy a közvélemény nyilatkozása minden kételyt kizáró legyen, mert nem feledhetem, miként ő felsége kormányának nem egy jeles tagja egyenesen reámutatott annak lehetőségére, hogy Anglia hivatva lehet Ausztriának segítségére menni, ha az az ádriai tenger partjain támadtatnék meg.

És kérdem én, mi önöknek az az Ausztria, hogy öt oly szeretettel szorítsák Britannia pártfogó keblére, miszerint azt se sajnálják, hogy a kedves teremtés pártfogása végett patakokban ömöljön az angol vér, százmillió számra pazaroltassék az angol pénz, kiszámíthatlan zavar hozassék az angol kereskedelmi viszonyokba, Anglia jólétén mély, lehet: gyógyíthatlan sebek ütessenek, a békés reformok függőben maradjanak, s nemzeti életük fejlődése megakasztassék?

Még egyszer kérdem: mi önöknek az az uralkodó-ház, melyet Ausztriának neveznek?

Előnyös az talán önök kereskedelmi érdekeinek?

Tekintsék át a kereskedelmi minisztérium utolsó statisztikai kimutatását, és látni fogják, hogy a kis, de szabad Belgiummal hatszor oly nagy kereskedelmi mozgalma van Angliának, mint a nagy, de szolga osztrák birodalommal. Uruguay kereskedelme közel felér vele, a filippini szigetek, a szegényes Norvégia, s a kis Görögország mind Ausztria előtt szerepelnek. Arról ellenben biztosíthatom önöket, hogy ha amaz össze nem illő zagyvalék, mit Ausztriának neveznek, egyszer szétbomlasztatik, magával Magyarországgal tizszer oly nagy lenne Anglia kereskedése, mint a minő most az összes osztrák birodalommal.

Vagy talán igaz, a mit némelyek állítanak, hogy Ausztria önöknek hü, hasznos és igaz szövetségese?

Hasznos szövetségese! Azt tudom, hogy Ausztria Angliának telhetetlen díjazottja volt; hogy feneketlen zsák volt, melybe Anglia milliókat öntött dolgos népének verejtékéből; azt tudom, hogy az utolsó francia háborukban nem kevesebb mint 17 millió font sterlinget ajándékoztak önök Ausztriá-

nak, a mi a pénznek akkori értéke szerint ugyancsak csinos egy összeg, de hogy miféle előnyt kaptak önök ezen áldozatért cserébe, azt eddig még a történelem nem jegyezte fel; azt tudom, hogy önök az osztrák házat megmentették, de arról még nem hallottam, hogy önök akár saját biztonságuk, akár nemzetközi rangjuk, akár jólétük, akár szabadságuk fejében e háznak valamivel tartoznának.

Hogy »drága« szövetségesük volt Ausztria, nagyon is drága, az tagadhatatlan, de hogy mennyiben hasznos, azt még nem bírtam felfedezni.

Ausztria önöknek hűséges, igaz szövetségesök!! Emlékezzenek a krimi háborúra, tekintsenek a Szebasztopol melletti szomorú temetőre : az önök hű Ausztriája volt a halálrém, mely önök vitéz fiait ama kopár földre küldötte meghalni haszontalanul, míg ő tétlenül maradt a nélkül, hogy egy lövést tett volna, a nélkül, hogy csak egy ujjat felemelt volna, önök azon gyászos emlékü szívességének viszonzásaul, hogy Ausztria iránti tekintetből Lengyel- és Magyarországot mozdulatlanságra kárhóztatták, s a háborút úgy Európa biztonságára, mint a népek szabadságára egyiránt meddővé tették.

De ha azon kérdésre, hogy mi Angliának Ausztria, választ nem lelek, arról már a borzalmak hosszú jegyzékét tudnám felmutatni, hogy mi Ausztria az emberiség ama veleszületett jogának, melyet szabadságnak neveznek; hogy mi ő a lelkiismeret szabadságának, a mivelődésnek, a felvilágosodásnak, és mindannak, a mit jó emberek becsben tartanak.

Nem, az nem lehet, hogy Anglia leigázott milliók szemrehányásait vonja magára, mivelhogy közbelép Ausztria és a visszatorlás közé, melynek meghozta idejét a hosszutűrő, de igazságos gondviselés.

És miért, kérdem én, miért merülne Anglia a háboru szenvedéseibe a végett, hogy e z t az Ausztriát fentartsa?

E kérdésre az adatott feleletül, hogy az osztrák birodalom épségére Európának a hatalmi egyensúly fentartása végett szükségé van.

E felelet engem fejtegetéseim utolsó szakaszához vezet.

Oh uraim! ez a szó : »hatalmi egyensúly« bár nem egyéb, mint egy rém, mely a józan ész világosságát ki nem állja, egy rettenetes Moloch, melynek jog, igazság, poli-

tikai erköles, szabadság és nemzetek élete dobatott áldozatul. Szünjék meg végre új áldozatokat követelni, és Anglia ne fertőztesse magát azzal, hogy az áldozatokat szaporítja, az áldozást megörökíti.

Nem volna helyén hosszasan fejtegetnem a hatalmi egyensúly elméletének eredetét s azon változatokat, melyeken a diplomaták kezei közt keresztül ment, míg végre a bécsi kongresszuson egy oly kabalisztikus abrakadabrává lett, mely ellentétben a hajdani sziriaival, nem gyógyít, hanem teremti a betegségeket, melyeket gyógyítania kellene. Csak azt kérdezem, melyek azok a hatalmak, melyeknek tulsulya ellen a diplomácia az osztrák birodalom épségét szükségesnek tartja, s védgátnak, ellensulynak tekinti?

Nem csinálnak titkot belőle. Ezek a hatalmak : az orosz és a francia. A poroszlól nem szólok. Mert a porosz és osztrák dinasztia közt fenálló vetélkedés a németországi primátus körül forog; ennek tárgya nem az, hogy valami meg ne történjék, azaz hogy Németország ne legyen egységessé, hanem az, hogy a kettő közül melyik legyen fejevé az egységes Németországnak, s nem gondolom, hogy az angol diplomaták közt akadjon, a ki azt tartaná jónak, hogy a német nemzet élére az épséges osztrák birodalom kerüljön, melynek 37 millió lakosa közt német csak 7 millió is alig van. Ez igazi felforgatása volna a józan értelemben vett európai egyensulynak a mellett, hogy a német nemzetnek függetlenségével és szabadságával is ellenkezne, tehát végtelen konvulziókat vonna maga után. Ezt tehát mellőzhetjük. Nem a poroszlra céloz az angol diplomácia, midőn az osztrák birodalom épségét az európai egyensúlyra szükségesnek állítja, hanem céloz az oroszra és francziára.

Hát lássuk miként áll ez a dolog.

A mi az oroszra illeti : előttünk van a történelem a maga czáfolthatlan tanúságaival. Az orosz már jó régóta terjeszkedő hatalom; régóta fenyegeti terjeszkedéseivel Európa függetlenségét, szabadságát. Volt-e csak egyetlenegy percz is e terjeszkedés egész multjában, midőn Ausztria az oroszra magát elébe vetette, hogy terjeszkedni ne engedje? Soha, soha! Arról, fájdalom, nagyon is tud a történelem, hogy czinkosává szegődött, hogy osztozkodott vele, (emlékezzünk Lengyelor-

szágra), hogy tőle orgazda-díjt fogadott el a máséból, (ilyen volt Bukovina) hogy segítette, egyenesen segítette az európai sulyegyent felforgatni; minderről igenis tud a történelem, de arról nem tud, hogy az orosz terjeszkedésnek valaha utját állta volna. És miért nem tud? Azért, mert az orosz szláv hatalom, az osztrák birodalomban pedig 17 millió szláv van, mind elégedetlen, elnyomott nép, s köztük olyanok is, melyek nem pusztán nemzetiségek, hanem nemzetek, melyeknek mint nemzeteknek történelmi multjuk van, s melyek az osztrák uralomban nemzetlétük eltipróját sinylik, gyűlölik. Ilyen Ausztria helyzete, s e helyzetnek az orosz irányában megvan a maga logikája, melynek Sándor czár ugyancsak érthető kifejezést adott, midőn Tsitsakoff tengernagynak utasításba adta, hogy ha Ausztria játékát gyanusnak tapasztalná, kiáltson be ennyit az osztrák birodalomba: »Ti tizenhét millió! Keljete fel nemzetiségtek elnyomója ellen! Itt vagyok! segítelek!«

Gondolkozzanak önök e felett, uraim, és meg fogják érteni, mi annak az oka, hogy Anglia és Franciaország minden kecségtetésével, hizelgésével, önlealacsonyításig vitt udvarlásával sem volt képes rábírni Ausztriát, hogy kardot rántson a krími háboru alatt az orosz ellen.

És ezt az Ausztriát önök diplomatái védgátnak hirdetik az orosz ellen. Megfoghatatlan! Ez nem vakság uraim, ez ámitás, a külügyekben kevésbé járatos angol közvélemény jóhiszeműségével üzérkedő ámitás!

Már most lássuk miként áll Ausztria szemben a francziákkal.

Mult november 19-én tartottam egy felolvasást Glasgowban, s abban többek közt ezeket mondtam:

»Akármikor lesz oly háboru, melyben az egyik oldalon Franciaország, a másik oldalon Ausztria áll, a francziáknak csak meg kell jelenni az osztrák által elnyomott akármely nemzet határán, és azt mondani: keljete fel, itt vagyunk, kezet nyujtunk nektek, segítünk, rázzátok le az osztrák jármot! — fel fognak kelni, a felhívás lelkesedéssel fog fogadtatni.«

Ezt hat hónap előtt mondtam, midőn a jelen háboruról még szó sem volt. És ime, szavaim már is megvalósulnak Olaszországban. Meg fognak valósulni másutt is, ha a francziák akarják.

Csak tőlük függ, hogy valósuljanak. Ezért nemzetem részéről, nemzetem nevében kezeskedem.

Nem, uraim, nem, az a hatalom, melyet Ausztriának neveznek, nem eleme, hanem akadálya a hatalmi egyensulynak, — nem védgát, hanem országot, nem biztosítéka a békének, hanem egy Damokles-kard, mely Európa nyugalma felett függ, tűzbarlang, melyből az európai vulkán táplálkozik.

Mesterségesen összetákolt hatalom, melynek nemzeti alapja nincs, melynek alkotó elemei szerves kohézióval nem bírnak; aspirációik szertehuzók, s összhangzásba semmi kigondolható módon nem hozhatók: egy ily hatalom már pusztá lételével is vitás kérdéseket teremt, háborukat provokál. Szemünk előtt van ennek példája. Ha Ausztria nem volna Olaszországban, olasz kérdés nem léteznék.

A kik Ausztriát az európai sulyegyen elemének hirdetik, annak adják jelét, hogy fogalmával sem bírnak az osztrák hatalom természetének. Az, a mit Ausztriának neveznek, egy fikticzius hatalom, mely a nagyhatalmi állásnak csak külszínével bír; fa, mely csak kéregből áll, belül üres. Oka ennek az, hogy az osztrák háznak lehetetlen nemzetiesen, lehetetlen jól uralkodni. Neki nem lehet nemzeti politikája, mert német is, magyar is, szláv is, olasz is egyszerre nem lehet; egyiknek irányát csak a többiek rovására követheti, egyiknek áspirációit csak a többiekének elnyomásával valósíthatja; egyiket elégedetté csak a többiek elégedetlenségével teheti. Ausztria legfőlebb csak befelé, saját alattvalóinak kölcsönös elnyomásában fejthet ki erőt, ezt is csak addig, míg komoly ellentállásra nem talál (példa 1848—49), de azt az egyetlen esetet kivéve, melyet Mária Terézia idejében a magyar nemzet lovaságának köszönhet, kifelé sohasem volt erős; soha! mindig megverték; valahányszor hatalommal állott szemben, sohasem tudott a bajból a maga erejével kimenekedni, mindig idegen támaszra szorult, mert az, a mit osztrák hadseregnek neveznek, nem »hazáért« küzd.

Ama nemzetekben, melyek az Ausztriának nevezett keretbe foglalvák, kétségtelenül sok erő van, de az nem teszi erőssé az osztrák birodalmat. Azok a nemzetek önmaguknak, önczélul visszaadva, minden bizonynyal erős védfalat képeznének minden hatalmi terjeszkedés ellen, mert volna mit véde-

niök: szabadságukat, függetlenségüket, — de egy közös lánczra füzve Európa békéjének és biztonságának nem támaszát, hanem sebezhető oldalát képezik, s ösztönül szolgálnak a háborukra mert minden hatalom tudja, hogy a ki Ausztriát megtámadja, Ausztria elnyomott nemzetei közül hol egyikre, hol másokra, lehet: mindenikre is számíthat.

Ekkép megkísérlém felvilágosítani, mylord mayor, azon négy pontot, melyet e gyűlés figyeimébe ajánlok, annál inkább, mivel attól fog függni Anglia állásfoglalása, hogy mily véleménynyel van az angol nép e négy pont felől.

Van azonban még egy tekintet, melyet mellőznöm nem lehet.

Hallottam mondani, hogy ha az olaszok vagy akár a magyarok maguk lépnének a cselekvés terére, Anglia nem jönne kísértetbe, hogy avatkozzék, de a francia avatkozás a dolgon nagyot változtat; a francziák császárijának csak nagyravágyó céljai lehetnek; ő hódításra vágyik; ezt Anglia meg nem engedheti, s ehhez segédkezet ama nemzeteknek sem kellene nyujtaniok, nehogy egy kényur helyett mást kapjanak.

Ime válaszom ez állításra:

Könnyü azt mondani, hogy a ki el van nyomva, szabadditsa fel magát maga erejével egyedül. Akarategység, célösszhangzás erre nem elég; kivált mikor a felszabadulás munkája háboru jellegével bir, szervezkedni is kell, erőt kell felállítani, s felszerelni a háborura, és cselekvést kell rendezni előre megállapított terv szerint, — és mielőtt ez foganatosíthatatnék, a hatalom parancsszavára ütemben mozgó hadsereg összezuzza a szervezetlen néptömegeket, s hóhér és akasztófa végzik a többit. Ebben van azon misztérium kulcsa, hogy pár százezer katonával milliókból álló szabadságszerető vitéz népet nemzedékeken át igában lehet tartani. Kevés példa van arra a történelemben, hogy a felszabadulás idegen segély nélkül sikerült. Az amerikai egyesült államok a despotikus Franciaország segítségével vívták ki függetlenségüket. Maga Anglia is köszönhet valamit a 15 ezer hollandi katonának, és 500 vitorlát számlált hollandi hajóhadnak, melylyel orániai Vilmos az angol szabadságnak oltalmára jött. Mi magyarok

külsegély nélkül szereztük vissza függetlenségünket, s tőlünk azt Ausztria csak külsegítséggel vehette el.

De igazán csodás változás történt a kormányok és arisztokraták nézeteiben, hogy most oly lármát ütnek az ellen, a mit francia avatkozásnak neveznek Olaszország ügyeibe.

Hiszen 40 év óta alig hallottunk másról, mint idegen avatkozásról a szabadság ellen. Avatkozás volt Spanyolországban, Nápolyban, Piemontban, Szicziáliában, Rómában, Moldva-Oláhországban, Magyarországon, Hassziában, Badenben, Schleswig-Holsteinban, mindenütt! és mindenütt a népszabadság ellen, de eddig nem hallottuk, hogy Anglia kardot rántott volna ez avatkozásokat megtiltandó. Egy-egy szelid megjegyzést néha koczkaztatott Anglia, de saját kedves hazám esetében még csak ezt sem, sőt megmondta, hogy semmi mondanivalója sincs. És ime végre-valahára oly eset fordul elő, hogy egy nemzetnek kilátása nyílik felszabadulni az osztrák járom alól, külavatkozás által, (ha ugyan avatkozásnak nevezhető) és lármaharangot kongatnak ellene; elvekre hivatkoznak az elnyomó érdekében, melyekre az elnyomottak érdekében sohasem hivatkoztanak.

Ez olyasvalami, a mit csufos hipokrizisnek nevezhetnénk.

Ám tétessék vissza Ausztria azon helyzetbe, melybe öt nemzetem hősie karja dobta 1849-ben, mielőtt külavatkozás a porból felemelte, és biztosak lehetnek önök, hogy sem Olaszonnak, sem nekünk nem lesz külsegélyre szükségünk. De ha Anglia megengedte, hogy külavatkozás mentse meg Ausztriát, s a nemzetek jogait külavatkozás tiporja el, hát ne legyen legalább az a botrány feljegyezve a történelem lapjain, hogy Angliának, mely szabadsága visszaszerzésében külsegélynek maga is oly sokkal tartozik, akkor jutott először eszébe ellenezni, mikor a külsegély elnyomott nemzeteknek előnyére válhatott.

Egyébiránt a jelen esetben külavatkozás nem is forog fen. Háboru van szervezett államok között. Ausztria hadat izent Szárdiniának, mely Franciaország szövetségese, — s Franciaország segíti megtámadott szövetségését. Hogy egy vagy más elnyomott nemzet ez alkalmat a maga javára fel-

használja, ez nem épen helyes ok arra, hogy Anglia kardját Ausztria javára Brennusként mérlegbe vesse.

Hogy minő indokok határozhatták el Franciaország jelen uralkodóját a mostani háborura, azt tudni nem igénylem, de azt tudom, hogy mi nincs érdekében, tehát szándokában sem lehet.

A hódító szerepe nincs érdekében, mert ez romlásba sodorná, mint I. Napoleont sodorta. Többet mondok: ama nagy hadvezér tagadhatlanul nagyravágyó ember volt, de ha ma sirjából felkelne, elítélni merem, minden nagyravágyásával mai nap még ő sem lépne a hódítások útjára. Bizonyos korszakokban bizonyos dolgok lehetetlenek, s a hódító szerep ezek közé tartozik. Továbbá tudom, hogy a francziák császárságának nemcsak nem lehet érdekében, de sőt egyenesen érdeke ellen van a nemzetiségek elnyomására czélozni, mert a nemzeti érzelmek tekintetbe nem vétele vezette I. Napoleont Szent-Heléna égető szikláira, lánczba vert sasként meghalni, ép úgy, mint ezen érzelmek tiszteletben nem tartása fogja előbb-utóbb Ausztriát is vesztébe vinni.

Én bizony mondom III. Napoleon nem olyan ember, hogy ismétlje a hibát, mely miatt I. Napoleon elbukott. Tudja ő, hogy az elnyomott nemzetiségekkel jót téve nagy erkölcsi előnyt arathat, ezeknek ártva, magának csak romlást szerezhet.

Én véleményeimben érdekekkel számolok, s mert tudom, hogy midőn nagy érdekek forognak koczkan, nem valószínű, hogy az emberek szándokosan azt tegyék, a mi érdekük ellen van, véleményem helyessége felől magamat biztosnak érzem.

Végre is van némi biztosíték magában a körülmények erejében is. Tegyük fel, hogy a jelen háboru logikus fejlődése saját hazámnak nem pusztán szakadozott lázongásokra való ingert, (mit egész erőmből elleneznék) hanem oly kilátást nyujtana, hogy okszerű számítás szerint függetlenségének visszacszerzése csak saját határozottságától függjön, tanácsolhatják-e önök nemzetemnek, hogy az alkalmat fel ne használja csak azért, mert a felszabadulás alkalmát Bonaparte kezével nyujtja felé a gondviselés? Örültnek kellene lennie, hogy fel ne használja. Hiszen Magyarország sohasem lehet francia tartománynyá. Ez ellen, még ha saját ereje nem biztosítaná is, már maga a távolság is tökéletesen biztosítja.

Sőt a mi magát Olaszországot is illeti, bármennyire gyűlöli is minden olasz az osztrákot, ennek vasvesszeje elég erős volt megakadályozni, hogy az olasz nemzet felfegyverkezzék és szervezkedjék; most, hála a francia segítségnek, ezt megteheti. Használják fel az alkalmat, s ha baráti segélylyel ellenségüktől megszabadulva, nem tudnák függetlenségüket a barátától megvédeni, nem érdemelnék meg, hogy szabadok legyenek.

Midőn nemzetek sorsa libeg a mérlegben, jaj annak az embernek, ki magát hazájánál jobban szeretve, személyes rokon- vagy ellenszenve által hagyná magát vezéreltetni, és nem az által, a mivel hazájának tartozik. — Én hazámat magamnál jobban szeretem, jobban, mint bármit a világon, és e szeretetem által ösztönöztetve csak egyetlenegy jótéteményt kérek Angliától, azt, hogy ne támogassa Ausztriát. Anglia nem lépett közbe a szabadságért, ne lépjen közbe a zsarnokságért.

Részrehajlatlan semlegesség az egyetlen jótétemény, a melyet kérek, és ezt sem kérném, ha meggyőződve nem lennék, hogy a háboruba elegyedés az önök boldog és szabad hazájára kimérhetlen szerencsétlenséget hozna a nélkül, hogy bármi jelen haszonra vagy jövő kárpotlásra kilátásuk lehetne. Én Angliának örök hálával tartozom, s e tartozásomat örömmel ismerem el; úgy érezném, mintha saját hazámon történnék szerencsétlenség, ha Anglia meggondolatlanul hívná ki magára a szenvedések kárhozátát az által, hogy sorsát az osztrák ház sorsával összecsatolja.

Az angol nemzet kezeiben nagy végzeteknek koczkája van. Gondolják meg önök, hogy Német- és Oroszország részeseülése nélkül európai arányokat háboru nem vehet fel, már pedig azt bizonyosnak tekinthetjük, hogy Németország bármennyire fel van izgatva, nem fog Ausztriának segítségére rohanni, hacsak a porosz nem megyen elől, lemondva nagy Frigyes politikájáról, mely Poroszországból első rangu hatalmat alkotott; s ha tekintetbe vesszük, hogy mily állást foglalna el ez esetben az orosz czár, lehetetlen hinnünk, hogy a porosz regens ily veszélyes lépést kockáztathasson, hacsak Anglia támogatása felől nem bizonyos. E szerint egyenesen Anglia elhatározásától függ, hogy a jelen háboru általános európai háborura fejlődik-e ki, vagy pedig nem; mivel ha

Angliára támaszkodva a porosz, s vele Németország az osztrák mellett fognak fegyvert, előre lehet látni, hogy az orosz Franciaországot fogja segíteni.

Fontolja tehát meg jól ő brit felségének kormánya, hogy minő következése lesz annak, ha indulatosan egy meggondolatlan lépésre hagyja magát ragadtatni, s vessen számot az irtóztatós felelőséggel, mely helyzetéhez kötve van.

Nagyon tiszta az ut, melyet Anglia érdekei kijelölnek. Tartsák önök magukat kívül a bajon, fejlesszék saját szabadságukat, mozdítsák elő saját jólétüket, menjenek következetesen előre a haladás útján saját javukra, s az emberiség és polgárosodás előnyére, és engedjék remélnem, hogyha a gondviselés irgalma felszabadulás kilátását nyújtja a jelen bonyodalmak folyamában azoknak, kiket Ausztria rabigában tart, e szabad és nagylelkű nép jókívánatai és imái nem az elnyomóval, hanem az elnyomottakkal lesznek, s hogy Anglia nem lesz utolsó azok közt, kik a szabadság törekvéseit helyeslésséggel bátorítandják, s rokonszenvével fogják kísélni. (Hosszan tartó tetszés nyilatkozatok.)

Daikin urnak *Newman* tanár által támogatott indítványára elhatároztatott, hogy a gyűlés elégedéssel véve tudomásul a semlegességi kiáltványt, megvárja a kormánytól, hogy a semlegesség sem nyíltan közvetlenül, sem közvetve meg ne sértessék s hogy annak megsértésére sem szerződés, sem Angliát bonyodalmakba keverhető szövetségek exigenciái ürügyül ne vétessenek.

E határozat egy küldöttség által, melyet a lord mayor vezérlend, lesz a miniszterelnöknek átadandó. A küldöttség május 26-kán járt el megbízatásában. A lord mayor bemutatta a küldöttséget. *Gilpin* felolvasta a gyűlés emlékiratát, s *lord Derby* válaszul kinyilatkoztatta, miként szerencsésnek érzi magát kifejezhetni, hogy a kormány szándokai a gyűlés kívánataival tökéletesen találkoznak.

III.

Népgyülés Manchesterben.

Manchesterben 1859. május 24-én zsúfolásig megtelt a híres »szabadkereskedelmi csarnok« (Free trade Hall), oly czélból, hogy Manchester lakossága, az Olaszthonban megkezdett háboru alkalmából Anglia semlegessége mellett ujjal tüntessen.

Kossuth meghívást kapott a gyűlést rendező bizottságtól, vegyen részt a tárgyalásokban, s erősítse meg nézeteinek előadása által Manchester lakosságát az annak szüksége felőli meggyőződésben, hogy a nemzetnek ernyedetlenül fel kell ügyelnie a kormány eljárására, miszerint a semlegességi nyilatkozattól eltérés ne történjék.

Kossuthot megjelenésekor a gyülekezet ezrei rokonszenvük lelkesült nyilatkozataival üdvözölték.

A gyűlésen a hatalmas »gabnatörvényellenes szövetség« (anti cornlaw league) elnöke: Wilson György elnökölt. Mellette számos parlamenti és városhatósági tag foglalt helyet az emelvényen; mi a tüntetés fontosságát nem kis mértékben növelte.

Az elnök, miután a gyűlés czélját röviden előadta, köszönetet mondott Kossuthnak megjelenéséért, és a gyűlés hangos helyeslésétől kísérve bizonyossá tette, hogy valamint ez nem az első eset, midőn őt Manchester lelkesedéssel fogadja, úgy jövődjére is a mig csak Angliában marad, bizton számíthat rá, hogy sem egy második hazának, sem igaz, hű barátoknak hijjával soha sem leszen, — s ezzel az ülést megnyitottnak nyilatkoztatva, Kossuthot szólásra hívta fel.

Kossuth beszéde.

Mélyen meg vagyok hatva a részvét által, melylyel ön elnök ur, s e nagyszámu gyülekezet megtiszteltenek.

Hosszu, komor tiz éven át viseltem nemcsak saját bal-szerencsémnek sulyát, hanem elnyomott nemzetem bújának, szenvedéseinek keblemre nehezédő terhét is.

Viseltem szelid rezignációval, de nem remény nélkül.

E hosszú, komor tíz éven át szívemnek minden dobbanása egy imádság volt, hogy tekintsen le könyörülettel szülőföldemre az, a kinek mérlegében az elnyomottak könnyei megméretnek, s ki hosszútűrően bár, de igazságosan meghozza a bűnhődés napját azokra, a kik vétkeztek, s a szenvedők számára a megváltást.

Nem ingyen-kegyelem volt az, a mit kértem a végzettől. Alkalmat kértem, csak oly kedvező alkalmat nemzetem számára, mely a független nemzeti lét elenyészhetlen jogának visszaszerzését saját eltökélésének érelmébe helyezi.

Alkalmat teremteni embernek ritkán adatott, de az adott alkalmat felhasználni a kötelesség érzetének adatott.

Ugy látszik, mint ha az alkalom sugára a láthatáron felcsillámlanék.

Megöregedtem a gondterhes évek sulya alatt, de még nem érzem magam annyira öregnek, hogy a hazafi kötelességének teljesítésére képtelen volnék.

E kötelesség teljesítéséhez új erőt meritek az önök részvétéből; emlékül viszem azt magammal, hogy átadjam nemzetem névtelen hőseinek, kik — ha isten is úgy akarja, mint magunk — nemsokára hivatva lehetnek kart emelni s mellüket vészre tární, hogy hazánk függetlenségét visszaszerezzék.

Ausztria császára, a magyar nemzet elnyomója, nagy háboruba keveredett. E háboru Olaszországban kezdődik, de okszerű s eredményes lefolyását alig lehet képzelni a nélkül, hogy az osztrák uralom más helyeire is ki ne terjedjen. Mert ha Ausztria egy adott vonal mögé vonulna vissza, s ellenfele őt sem oda nem követné, sem Ausztria erejét más, nem olasz pontból hátba, oldalba nem venné: a háborut vagy sohasem lehetne bevégezni, vagy csak akként lehetne bevégezni, hogy haszontalan vérontáson kívül semmi eredménye nem volna.

Mint hogy tehát hadtani szempontból lehetetlen okszerűleg feltenni, hogy a háboru az osztrák uralom nem olasz területeire ki nem terjedend, természetesnek fogják önök találni, hogy én a jelen háborut egy gondviselészerű alkalomnak tekintem, mely nemzetem számára független állami létének visszaszerzésére kilátást nyújt.

Szükségessnek tartottam a helyzet e megállapítását előrebocsátani, mert némely angol lapokban azon észrevétellel találkoztam, hogy a politika, melyet a jelen válságban Anglia követni jónak látand, Anglia saját házi dolga, abba tehát nekem nem illik avatkoznom.

Én Anglia házi ügyeibe sohasem avatkoztam, de Anglia népe sokkal igazságosabb, mint sem igazat ne adna azon állításomnak, hogy a jelen ügy sokkal inkább Magyarország ügye, mint Angliáé.

Hiszen, uraim, én ép azért fogadom el a semlegességi gyűlések meghívásait Anglia-szerte, hogy figyelmeztessem Anglia népét, miként ha elszánt akarattal nem nyilatkoztatja tiltakozását, attól lehet tartani, hogy az angol kormány a mi házi dolgainkba fog avatkozni, s megghiusítja azon kilátásokat, melyeket számunkra előkészíteni látszik az igazságos gondviselés.

E téren foglalok állást önök előtt ma is, és kérdem: nem vagyok-e feljogosítva e térre lépni?

Hogy ezek után egyenesen a tárgy érdemére térjek, kijelentem, miként elégedéssel olvastam a királyi kiáltványt, melylyel ő brit felségének kormánya nyilvános kötelezettséget vállalt a jelen háboruban részt nem venni, hanem szoros és részrehajlatlan semlegességre szoritkozni. A mennyire szavak mehetnek, ez valóban hazafias és bölcs elhatározás. Nincs ember, a ki akár a jelenben oly erkölcsi vagy anyagi előnyt, akár a jövőben oly kárpótlási kilátást képes volna kimutatni, a mely Angliát késztehetné, hogy ez alkalommal a háboru költségeibe és borzalmaiba merüljön. S e semlegességi nyilatkozatnak azonfelül, hogy megfelel Anglia érdekeinek, még azon érdeme is megvan, hogy valódi alkotmányos hódolat a nemzet akarata iránt, mivel bizton állithatom, hogy alig volt eset, midőn ez ország közvéleménye akár általánosabban, akár hasonló egyértelműséggel nyilatkozott Anglia külpolitikájára felől, mint nyilatkozott a semlegesség mellett a mult választások alkalmával, és számos gyűlésen azóta.

Azonban, ha a nemzet akarata az, hogy a szó ténynye és állandó szabályvá váljék; ha azt akarja a nemzet, hogy függetlenül a háboru bármely változatos fordulatától a semlegesség habozás nélküli következetességgel fentartassék; ha

a nemzet biztos kíván lenni, hogy az ígért részrehajlatlanság palástul ne szolgálhasson részrehajló fogások takargatására, melyek utat egyengetnek előbb közbeszólásra, később avatkozásra; egyszóval, ha önök biztosak akarnak lenni, hogy békében feküdve le, háborura nem ébrednek fel: elkerülhetlenül szükséges, hogy a közvélemény nyilvánulása ne szűnjék meg, sőt növekedjék, és e nyilvánulás értelme mindinkább tisztává és határozottabbá legyen. Ezt szükségesnek tartom először azért, mivel ha a királyné említett kiáltványa a nép akaratának megfelel, illő, hogy a közvélemény nyilvánulása a királyné kiáltványának megfelelően; másodszer azért, mivel a helyzet sokkal komolyabb, mintsem hogy kételkedni lehetne, miként hatalmas és nem épen alkotmányos jellegű befolyások vannak munkában, hogy Anglia oly bonyodalmas szövetségekbe sodortassék, melyek ha meg nem hátráltatnak, Angliát elkerülhetlenül háboruba kevernék még pedig oly célok végett, melyek a mint semmi közül nincs az önök nemzeti érdekeihez, úgy (meg vagyok győződve) visszataszítók az önök érzelmeinek.

Ez állításom igazságát be fogják önök ismerni, ha számot adnak maguknak arról, hogy mit jelent tulajdonképen Anglia semlegessége a most fenforgó esetben.

Semlegességnek, uraim, nemcsak azon értelme van, hogy önök magukat bajba nem keverik, hanem az is, hogy a harczoló felek egyikének sem adják támaszukat; szándékosan mondom: egyikének sem, mivel ha a semlegesség elvétől önök eltérnének, nem támogathatnák mindakét félt, hanem csakis az egyik felet. Hogy tehát semlegességük értékét teljesen felismerhessék, szükség vizsgálat alá venni, hogy melyik féllel tartana valószínűleg az angol kormány, ha a semlegesség elvétől eltérne?

E kérdésre a feleletet a hivatalos nyilatkozatokban kell keresni.

No már én egyetlenegy oly miniszteri nyilatkozatra sem emlékszem, mely azon benyomást tette volna reám, hogy ő brit felségének kormánya Szárdinia és Franciaország mellé állana, ha semleges nem maradna. Ellenben sok-sok oly nyilatkozatról hallottam, melyekből észszerűleg csak azt lehet következtetni, hogy ha Anglia nem maradna semleges, Auszt-

riával fogna kezét. Hiszen ő felségének külügyminisztere kinyilatkoztatta a parlamentben, hogy Ausztriának nagy igényei vannak Anglia részvételére, — bár megjegyezhetném, hogy az angol-szász faj állítólagos rokonsága Ausztriával, mely e részvét indokául hozatott fel, merőben alaptalan állítás. Továbbá minden kigondolható módon emlegetni hallottuk, hogy Ausztriának meg kell tartania olasz birtokait, mivel ezeket az 1815-iki kötések alapján bírja, mely kötések (a kiáltó tényekről bámulatosan megfélelkezve) sérthetetleneknek állítatnak. Hallottuk azt is, hogy ha egy francia hajóraj az adriai tengerben akarna megjelenni, Angliának érdekében lehetne azt ellenezni, de azt még semmi hivatalos kutfőből nem hallottuk, hogy ha Ausztria ezt vagy amazt tenné, Angliának ellent kellene állani. Hallottuk azt, hogy ha Trieszt megtámadtatnék, Angliának érdekében lehetne azt védelmezni, de azt nem hallottuk, hogy ha Génua, Nizza vagy Livorno támadtatnék meg, Angliának védelmükre kelni érdekében lenne. Sőt a nyugat-yorkshirei kerületben megbukott miniszteriális követjelölt sugalmazott nyíltszívűségében már éppen annyira ment, hogy azon épületes vallomást tette választói előtt, miként Angliának érdekében lehetne még Velenczét is megvédeni; ugyan mitől? Attól a siralmas szerencsétlenségtől, hogy Ausztria gyűlölt járma alól megszabaduljon.

E szerint a hivatalos és félhivatalos nyilatkozatok nagyon is világossá teszik, hogy az arisztokráciának minden rokonszenve, a hivatalos és befolyásos körök minden vonzalma Ausztria felé fordul elannyira, hogy ha a semlegesség elvétől eltérne Anglia, egy szép reggel önök arra ébrednének fel, hogy háboruba sodortattak nem Olaszország, hanem Ausztria támogatása végett.

Ennyit a nyilatkozatokról; most nézzük a tényeket.

Nagy fegyverkezésnek jelei állanak szemünk előtt, a mi önöknek sok pénzébe fog kerülni. Azonban elismerem, Anglia sohasem tehet tulságos sokat magasztos rangjának a tengeri hatalmak közt fentartására. Ez dicséretes nagyravágás. Hanem az már nagyon különös, hogy éppen akkor, mikor semlegesség kiáltatik ki, a nemzet fegyverre szállittassék, a lövészek (riflemen) sorakozásra hívassanak fel, mintha valamely Hannibál állna a kapuk előtt, — és a hajóhad legénységgel

tömessék meg; s a harcra-készülés oly lázas erélyvel folytattassék, melyhez hasonlót sem a krimi háboru idejében, sem akkor nem láttunk, midőn India oly irtózatosan lángba borult.

Bizony joguk van önöknek kérdezni: mit jelent mindez? Azt jelenti talán, hogy a kormány inváziótól fél, ezt készül visszaverni? Igen, de a legegyszerűbb józan ész is elég belátni, hogy ha csak meg nem tébolyodott a francziák császára, nemcsak nem lehet szándokában Angliába belekötni, de sőt nagyon kívánnia kell, hogy Angliával békében maradjon, minthogy már is egy nagy háboru terheli kezeit. Elég soká élt ő az önök hazájában, miszerint tudja, hogy az angol néppel tréfálni nem lehet; tudja ő igen jól, mily erőforrásokkal rendelkezik Anglia saját védelmére; tudja ő, hogy Európának minden állama elkölthetné utolsó garasát, kimerülhetne utolsó idegeig, mielőtt e tengerövezte föld védelmi ereje csak meg is rendítették; és ismeri ő e nép szellemét is, tudja ő, hogy a ki e szigetnek neki akarna rontani, annak nemcsak hadseregekkel, hanem egy nemzettel volna dolga, egy oly nemzettel, melynek minden egyes fia tetőtől-talpig hőssé válnék szülőföldének védelmében.

Nem, nem! Ettől nincs mit tartani.

Hódítók büszke lábainál

*Nem görnyed e nép, míg Albion áll. *)*

Senki sem támadta meg önöket, midőn az indiai nagy lázadás mint tiszta égből lesújtó villám dördült el önök felett; Anglia seregei, hajórajai messze távol voltak, de az angol nép otthon volt, tehát ez ország biztonságban volt. Ha akkor nem lettek önök megtámadva, nem képtelenség-e arról álmodni, hogy támadástól most tarthatnak? Bátran állithatom, hogy Angliát e háboru alkalmából ugyan senki sem fogja megtámadni, ha csak Anglia szántsándékkal harcra nem elegeedik. — De ha így van, mi célja lehet az említett fegyverkezésnek? Mit jelenthet azon figyelmeztetés, hogy Angliának fegyverkezni kell, miszerint tüzhelyét és gyarmatait megvéddesse? Mást nem jelenthet, mint azt, hogy valahol szándék lappang a megtámadást kihívni, miszerint azt mondassák,

*) This England never did nor ever shall lie at the proud feet of a conqueror.

hogy a kormánynak kötelessége volt azt visszaverni s ekként ürügyet nyerhessenek a háboruba avatkozni, Ausztriának, az önkény és bigotizmus ama védbástyájának segítségére, melynek maga hatalmi létele is oly természetű, a minő, miként Newman tanár a »Habsburgház büneiről« irott füzetében mondja, még az ókori pogány időkben is isten előtt gyülele-tesnek s emberi ségélyre méltatlannak tartatott.

E hajlamban: ürügyet keresni, vagy ha nem találnak: teremteni, miszerint Ausztriának segítségére rohanhassanak, e hajlamban van, uraim, a veszély, mely önöket mától holnapra egy nagy háboru kiszámithatlan bonyodalmaiba sodorhatja a nélkül, hogy ebből Angliára akár a jelenben, akár a jövőben bármely kigondolható előny járulhatna. Hogy ez az igazi igazság, miként önök becsületés konzervatívjai mondani szokták, e felől a tények nem hagynak kételkedni.

Mondják, hogy Anglia saját védelmére fegyverkezik, és mégis hadihajó hadihajó után indittatik a közép- és az ádriai tengerre. Ne is mondja senki, hogy e tájon Angliának birtokai vannak, melyeket védeni lehetne hivatva. Igenis vannak ott angol birtokok: Gibraltár, Málta és az ioniai szigetek, melyek azonban ezuttal megtámadtatási veszélyben teljességgel nincsenek. Hanem tudvalevő dolog, hogy a hadihajók pecsételt titkos rendeletekkel indittatnak utra, melyeket a parancsnokoknak a nyílt tengeren szabad csak felbontani és így rendeltetésök felől tudomást venni; ámde, uraim, azt még senki sem hallotta, hogy angol tengernagyoknak csak a nyílt tengeren felnyitandó titkos zárt rendeletekre van szükségük, miszerint megtanulják, hogy Anglia gyarmatait támadásoktól megvédeni kötelességük. Mit tartalmazhatnak ama titkos rendeletek? azt szabatosan tudni én természetesen nem igénylem, de a tények sokszor világot vetnek a titkok éjjelébe. És ime, alig hogy ama titkos rendeletek a földközi tengerre jutnak, már is nagyon jelentőségteljes tényekkel találkozunk. Ott látjuk az »O r i o n« angol hadihajót akként vetni horgonyt a génuai kikötőben, hogy keresztbefekvésével a francia sereg partraszállását hátráltatja, és ezt épen abban a perczen, midőn Ausztria támadólag lépett fel Piemont ellen, a mikor tehát a francziák kikötésében minden percnyi késedelem végzetteljes hatással lehetett Olaszországra. Meglehet, hogy

e tény pusztán véletlenség, de ha az, úgy meg kell vallani, hogy a részrehajlatlan Anglia véletlenségei bámulatosan részrehajlók Ausztria iránt. — Ott látunk egy másik angol hadihajót, mely megtagadja Toskánától a nemzetközileg szokásos köszöntést. A toskánai nagyherceg megszökött országából, és átment Olaszország ellenségéhez, de Toskána helybenmaradt és hozzájárult Olaszhon felszabadításának munkájához; helyes ok ez arra, hogy az angol kormány megtagadja a legközönségesebb nemzetközi illemességet a toskánai lobogótól, mely lobogó nem a toskánai nagyherceg vagy bárki más lobogója, hanem csak ép úgy Toskánáé, mint Anglia lobogója Angliáé és senki másé? Az angol kormány fentarthatja vagy nem, a mint tetszik, diplomáciai összeköttetését a toskánai kormányval, de egészen más dolog Toskána mint független állam lételetől az elismerést megtagadni, mert Toskána független állami léte nem valami új tény, mely felett vitatkozni lehet, hanem oly tény, mely Európa közjogában el van ismerve. És én soha sem hallottam, hogy a tiszteletlenség ily jele egy oly nemzet iránt, melylyel Anglia békében van, része lehetne azon pártfogásnak, melylyel Anglia kormánya a világ minden sarkában, minden angol polgárnak tartozik, de azt tudom, hogy e sértő fellépés erős részrehajlásra mutat Ausztria iránt és egyike azon provokáló bosszantásoknak Ausztria ellenfelei iránt, melyek tervszerű szándokosságot gyaníttatnak.

Továbbá a hírlapok jelentése szerint az angol kormány formaszerinti felhívást intézett a francziához, hogy Dalmácia partjai az ádriai tengeren, Fiumétől (mely magyar kikötő) Kattaróig semlegességi szabadalommal ruháztassanak fel. Ámde ezen partok Ausztria birtokában vannak, Ausztria pedig Francziaországgal háboruban van, e felhívás tehát nem kevesebbet akar, mint azt, hogy Ausztria, ámbár háborus fél, a semlegesség előnyeit élvezhesse. Sőt még ennél is nagyobb hordereje van e felhívásnak. Ausztriának 30—40 ezer embere van Dalmáciában, mely tartomány oly okok miatt, melyeket most nem akarok fejtegetni, jelenleg Ausztria legsebezhetőbb pontját képezi. Képzeljék önök Dalmáciát egy semleges terület sérthetlenségével felruházva, és e 30—40 ezer embert Ausztria onnan mindjárt az olasz harcztérre küldené minden

hadiszereivel egyetemben, úgy hogy az angol kormány felhívása sem több, sem kevesebb értelemmel nem bír, mint ha Anglia 30—40 ezer ember segítséget küldene Ausztriának. No már ez csakugyan nem részrehajlatlan semlegesség; ez világos avatkozás a háboruba Ausztria javára; ez annyit tesz, mint Anglia erkölcsi erejét s a középtengeri angol hajóraj hatalmát mérlegbe vetni a végett, hogy egyrészt Ausztria ellenállási képessége olasz földön növeltesék, másrészt meg annak hatalma az olasz tartományok határain kívül sérthetetlené tétessék.

Helyzetemben mint magyar számüzött, nem lehet, hogy a legmélyebb fájdalommal ne tekintsem az angol kormány ez eljárását. Ez eljárásnak messze kiható czélja nem más, mint az, hogy a háboru Magyarországtól távol tartassék, s ez által az én letaposott hazám megfosztassék a felszabadulás kilátásától, melyet számára a gondviselés most előkészíteni látszik azon megpróbáltatások logikai folyamában, melyek Ausztria bünterhes létét végre elérték.

Szörnyőség ez, uraim! — Sajnálattal használom e kifejezést, de valóban szörnyőség, hallatlan szörnyőség a történelemben, hogy Anglia a maga hatalmas állásának súlyát a végett vesse mérlegbe, miszerint Ausztriának, mint hadviselő félnek a semlegesség kiváltságait biztosítsa. A hirlapokból tudjuk, hogy e hallatlan szörnykövetelés már is ingerült jegyzékváltásra adott alkalmat; és bizonyára háboruba is vezethet, hacsak az angol nép hangosan tudtára nem adja kormányának, miként nem fogja türni, hogy Albion szeplőtlen paizsa bemocsokoltassék az osztrák háznak a végett nyújtott segítség által, hogy szentségtelen lábát elnyomott nemzetek nyakán tarthassa.

Több, az említettekhez hasonló tényt hozhatnék fel, de nem folytatom e fájdalmas idézéseket, hanem elmondom a »Daily News«-szal, hogy: »a kihívásoknak, boszantásoknak s hivatlan kotnyeleskedésnek rendszeres hadjárata van folyamatban, melyet nem egyenlő mértékkel mérő részrehajlás szelleme sugall,« s hogy »nincs egyetlen rendelet a tenger-nagyokhoz, egyetlen utasítás a követekhez, egyetlen cikk a miniszteri közlönyökben, mely el ne árulná azon ingerült

türelmetlenséget, melylyel a kormány a semlegesség illedelmének igáját viseli.«

A hivatalos nyilatkozatok és tények ez összhangzó bizonyítványára támaszkodva, ismétlem állításomat, hogy ha Anglia eltérne a semlegességtől, nem Franciaországot, nem Olaszországot, hanem Ausztriát segitené.

Lehet, hogy tulságos hosszan fejtegettem a kérdés ezen oldalát, de tettem azt, mert az egész kérdés e pont körül forog.

Tegyék fel önök, hogy ne létezzék Ausztriához hajlongás a hivatalos körökben; tegyék fel, hogy ezen nemzeteket elnyomó hatalom ne találkoznék rokonszenvvel a magas társadalmi rétegekben s a veszélynek még csak árnyéka sem forogna fenn, hogy Anglia háboruba sodortatik, mivel arról ugyan biztosak lehetnek önök, hogy Anglia nem rázná meg hatalmas szigonyát az olasz függetlenség kedvéért, vagy azon nemzetek akármelyikének oltalma végett, melyeknek a jelen bonyodalmak logikája felszabadulásra kilátást nyujthat.

Ily esemény minden kérdésen kívül van, bár sokaknak fájhat, hogy így van, de így van.

Az egyetlen alternativa: vagy semlegesség vagy háboru Ausztria támogatása végett.

Háborura lenni kényszerítve mindig nagy szerencsétlenség, de minő színben jelenne meg Anglia, a szabad alkotmányos Anglia a politikai erkölcsösség törvényszéke előtt, isten, a történelem s a mivelt világ véleménye előtt, ha a közszellem ellankadása, vagy határozatlan nyilatkozatokba vetett tulságos bizalom folytán Anglia háboruba hagyná magát kevertetni oly kárhozatos cél végett, mint az osztrák ház fentartása, a mi egyértelmű a szabadság aspirációinak elfojtásával, s az elnyomott nemzetek életre ébredésének kioltásával.

Részemről meg vagyok győződve, hogy az angol nép visszaborzad ily kárhozatos cél előmozdításának gondolatától. De ekként érezni nem elég. Életbevágó szükség, hogy véleményét határozottan kifejezze.

Addig, míg a háboru véres drámája Olaszhon földére szorítkozik, attól immár nincs mit tartani, hogy az angol kormány abban részt vegyen. Ennyiben a semlegesség megállapított szabálynak tekinthető. A belevegyülés veszélye akkor

fog kezdődni, mikor a háboru ki fog terjedni, mint kell, hogy kiterjedjen Ausztria más birtokaira, s ekként kiterjedve, szülőföldemnek a felszabadulásra kilátást nyujthat.

Ez az, minek fenyegetésekkel, s ha kell: fegyveres avatkozással is megakadályozására hatalmas befolyások vannak munkában. Ha tehát nincs (a mint hiszem, hogy nincs) az angol népnek szándokában megengedni, hogy Anglia pénze és kardja nemzetek leigázására használtassék fel, szükséges, hogy az angol nép értesse meg kormányával, miként erősen el van határozva semlegesnek maradni, akár terjedjen a háboru Olaszország határain tul, akár nem, és hogy ép oly kevésé hajlandó egy garast költeni vagy egy csepp vért is ontani Ausztriáért az ádriai tengeren, a Dunánál vagy a Tiszánál, mint a Pó partján. Ez az eldöntő tekintet. Ettől függ minden.

Nem hívom én fel önöket, a mi ügyünkért harczolni, csak arra kérem, ne engedjék, hogy Anglia a mi ellenségünkért harczoljon. Maradjanak békében, tartsák hazájukat menten a bajba-keveredéstől.

Vannak, kik azt mondják önöknek, hogy nem a szabadság zászlója alatt harczol a másik fél sem. Tegyük fel, hogy ez így van: annálinkább távol kell önöknek magukat tartaniok, mert Angliának nem hivatása egyik despotizmust a másik ellen támogatni.

Ha a kérdés az volna, hogy harczoljanak-e francia kényuralomért? — akkor az ellenvetés érthető volna, de erről nincs szó. Én önöknek nem ezt mondom, hanem azt, hogy egyik félért se harczoljanak.

Tegyük fel, hogy nem volna más választás, mint az, hogy az érdekelt nemzetek kényurt változtassanak; azt mondanám önöknek: hagyják az illető nemzeteket a maguk sorsa felett határozni, ez az ő dolguk, nem az önöké.

És ugyan mit felelhetnének az osztrák-barátok, ha a Pó partjáról valaki szemükbe kiáltaná, hogy Franciaországban a kényuralom személyes, és annál fogva mulandó, mig az osztrák kényuralom egy állandó öröklött intézmény; hogy Franciaországban a kényuralom csak kormányforma, de Ausztriában nemzetilet-megsemmisülés; hogy bárminő lett legyen is a kormányforma Franciaországban, ott a kormány mellett mindig volt nemzet, egy nemzet, mely egyike volt és

marad azon gyupontoknak, melyekből a polgárosodás fénye az egész világra szerteszágárzik, Ausztria ellenben nem nemzet, csak egy uralkodó-ház, a mely ház a történelemben mindig oly gyupont volt, melyből a politikai, vallásos és értelmi sötétség terjeng.

Ámde jaj annak, a ki midőn a mérlegben nemzetek sorsa lebeg, személyes rokon- vagy ellenszenvek által hagyja magát ítéletében vezetetni, nem pedig az által, a mivel hazájának tartozik.

Én nem tartozom azok közé, kiket szenvedély vezet; nyugodtan számot vettem a helyzettel, tanácsot kértem az érdekelt felek érdekeitől, mely érdekek végre is utmutatói a szándékoknak s elhatározásoknak, — és én azt találtam, hogy a jelen bonyodalmban nem kényur-cseréről van szó, hanem nemzetek szabadságáról. E következtetés először azon alapszik, hogy az elnyomó nehézségei az elnyomottra felszabadulást hozhatnak. Alapszik másodsor azon, hogy maga a végzet sem tehetné Olasz- és Magyarország helyzetét a mostaninál rosszabbá, tehát minden változás csak javulást hozhat. Harmadszor Olaszhozott illetőleg nem kell felednünk, hogy nem egyedül Franciaország s Ausztria állnak szemközt; ott van rajtuk kívül a piemonti király is, s ezt, bármi lehessen is különben, a kényuralom képviselőjének bizony senki sem fogja tarthatni.

Az olasz kérdés tisztán nemzetiségi kérdés.

A londoni »Times« a nemzetiségi (helyesebben nemzeti) érzelmet beteges fantaziának, nevetséges ábrándnak, hóbortos álomnak nevezi. Az ember lelke elszomorodik, midőn azt látja, hogy a nyilvánosság egy tekintélyes közlönyén ennyire erőt vesz az azon maxima, melyet Milton a sátán szájába ad: »e v i l b e t h o u m y g o o d« (a gonosz legyen nekem a jó).

Az olasz kérdés nem nemzeti kérdés! Nemzeti kérdés nincs! mert a nemzeti érzelem képzelt, ábránd, hóbortos álomkép! így mondja a »Times.« — Hisz, uraim, a nemzetiségi kérdés értelme az, hogy Olaszhozott legyen az olaszoké, Magyarország a magyaroké, Németország a németeké, Anglia az angoloké, és hogy egyik nép se legyen szolgaságba verve idegen hatalom által. És ezt álomnak nevezik!

Volt idő uraim! midőn a szorongatott hatalmak, erre a most kigunyolt nemzeti érzelemre hivatkozásban keresték mentségüket; s ez érzelem kielégítésének zászlaját lobogtatták a népek előtt. Tették ezt különösen az olaszoknál; s tette nem csak Anglia, de még maga az osztrák ház is, melynek kedvéért most a nemzeti érzés kigunyoltatik. — Nekem a rut képmutatás három proklamációt juttat eszembe ama nagy háboruk idejéből, melyek e század elején önöknek is annyi vérökbe s pénzökbe kerültenek.

Az egyik proklamációt gróf Goess altábornagy ellenjegyzése mellett János osztrák főherceg intézte az olaszokhoz 1809-ben, melyben felhívta az olaszokat: »rázzák le az idegen uralom jármát! legyenek olaszokká! legyenek független olasz nemzet! ne tűrjék nemzeti életük megsemmisítését, adjanak maguknak oly politikai szervezetet, mely az olasz félszigetről minden idegen uralmat kizár és e felhívással kapcsolatban Ferencz osztrák császár szavának szentségére hivatkozva, biztosította Olaszország népeit, hogy az osztrák ház nem akar hódításokat Olaszországban, hanem biztosítani akarja az olaszok nemzeti függetlenségét.«

A második kiáltványt Nugent az osztrák-angol seregek fővezére adta ki Ravennából 1813. december 10-kén; ebben Anglia s Ausztria imigy szóltanak az olaszokhoz: »Olaszország népei! mindnyájatoknak egy független nemzetté kell lennetek.«

A harmadikat Bentinck angol hadvezér bocsátotta ki Livornóból 1814. márcz. 14-kén; s ebben Olaszország népei Anglia nevében felszólíttatnak, kövessék a spanyol nemzet példáját! legyenek olaszok! fogjanak fegyvert nemzeti függetlenségük kivívására; Anglia kész őket segíteni ha kívánják, s nem kíván tőlük mást mint azt, hogy érvényesítsék nemzeti jogait, s független szabad nemzetté legyenek!

E három kiáltvány nagyon tanulságosan bele kiált a gunyolódásba, melylyel most az olasz nemzeti érzelem illetetik.

Az olaszok most nem tesznek mást mint azt, a mire akkor Anglia s maga Ausztria által is felszólíttattak, számon

kérik az osztrák háztól a császári szó ama szentségét, mely oly rutul, oly irtózatosan megszegetett.

Az olasz kérdés nemzeti kérdés s mert az, annak megoldásánál a legeslegelső teendő az, hogy Olaszhonból az osztrák véglegesen kiüzessék.

E célra összpontosultak az olaszok aspirációi közel egy fél század óta, de ők a célt mégsem érték el, bármily vitézek, halált megvetők, szabadságszeretők legyenek is. És miért nem? Azért, mert sohasem volt alkalmuk nemzeti erejüket szervezni, kifejtetni. Ha ismét lángba lenne borulva Európa, mint 1848-ban, és Ausztria elfoglalva birodalmának minden szögletében, a dolog talán megtörténhetnék, de e nélkül, és szűkkörü összeesküvésekkel nem. Ausztriát Olaszországból nem lehet kiüzni barrikádok mögül vívott néhány forró nap hősi harcával. Ez a vállalat háboru, melyhez a kiüzendő ellenség erejét külföldről veszi. Olaszországot egy ily ellenségtől megszabadítani oly vállalat, melyre előre megállapított terv alapján az egész nemzet összhangzó cselekvése volt volna szükséges, de ily cselekvés végett az összebeszélésnek nem lehetett volna egész Olaszországra kiterjedni a nélkül, hogy erről az osztrák ne értesüljön, és a legkisebb felfedezésnek az volt volna következése, hogy Ausztria fegyelmezett hadserege a szervezetlen néptömegeket összezuzza s a többit aztán a hóhér végezi. Tehát Olaszország Ausztria rabszolgája maradt, mivel a nemzetet nem szervezhette s fel nem fegyverezhette. Én soká kétkedtem, vajjon a szárdiniai király rá fogja-e magát határozni arra, hogy az olasz függetlenség zászlaját kibontsa; kétkedésem onnan eredt, hogy a szárdiniai király hatalmát nem tartottam arra elegendőnek, miszerint Ausztriával, diadal reményével szembeszálljon, hacsak egész Olaszország hadirendbe sorakozva, s fegyverrel, lőszerrel kellőleg ellátva, nem támogatja; de mielőtt ez megtörténhetnék, valószínűnek láttam, hogy a piemonti sereg Ausztria tulajdon sulya alatt összeroskad, s e sereg összeroskadván, az olasz néptömegek tömör szervezkedésre nem juthatnak. Kétkedtem tehát, hogy a piemonti király kibontja az olasz függetlenség zászlaját, mivel tudtam, hogy ezt tenni nem merészelhetné idegen segély nélkül. De ime a segélyt végre megnyerte, és a segély bizony hatalmas. Erre támaszkodva

nemcsak kilátást, sőt bizonyosságot nyújt a király Olaszországnak Ausztriától megszabadulhatni, hanem még azon nevezetes előnyt is nyújtja, hogy a függetlenség zászlaja körül Olaszország egész szervezett ereje sorakozhatik.

Hát a józan ész nevében kérдем: nem viseli-e bélyegét a sikernek a jelen alkalom, mely az olasz szabadság kivívására nyújtatik? Legyenek az olaszok elég eszélyesek ez alkalmat felhasználni, és miután külségséggel megszabadultak az ellenségtől, ha függetlenségüket nem tudnák barátaiktól megvédeni, sorsuk megszűnnék nemzeti szerencsétlenség lenni, mert nemzeti képtelenségé süljedne.

Azonban mert az idegen segély Napoleontól jó, a körülmény hatalmas indokul hozatik fel, — mire? arra talán, hogy Anglia Piemonttal szövetekezzen s az olaszok mellé álljon, miszerint függetlenségi kilátásukat úgy barát mint ellenség ellen kétszeresen biztossá tegye? — Távolról sem! Arra ugyan nincs semmi kilátás, hogy az önök kormánya ily célból elegyedjék háboruba. Azon érv, hogy az olaszok ne bizzanak a francziák császárságában, kellő indokul állittatik önök elébe arra, hogy Anglia segítse az osztrákot, az olaszokat lánczon tartani. Valóban csodálatos logika! Hiszen Franciaország segélyében legalább kilátása van Olaszországnak a felszabadulásra, de Ausztria hatalmának fentartása Olaszországnak bizonyos szolgaság.

Nem tartozik épen reám kutatni, mily célok vezették a francziák császárságát arra, hogy vitéz serege kardját Olaszhonorságának mérlegébe vesse. Lehet, hogy sok helyrehoznivalója lévén a közvéleményben, érdekében hitte jót tenni egy jó ügynek; lehet, úgy vélekedett, hogy Olaszországot segítve legjobban biztosíthatja magát személyes támadások ellen; lehet, hogy látta, miként Olaszhon egy vulkán, mely okvetlenül kitör előbb vagy utóbb, tehát tanácsosnak vélte biztonsági szellenttyüről gondoskodni; lehet az is, hogy saját helyzetét vélte javíthatni otthon, ha segítségére megyen az olaszoknak, kiknek annyi igényük van a francziák testvéri érzelmeire, mert el kell ismerni, hogy a francziák fogékony szívében sok nemes ösztön rejlik. Mindez lehet vagy nem lehet, s én mindezt nem tudom; de azt tudom, hogy a legellentétebb érdekek sokszor ugyanegy célban találkozhatnak. Hiszen nem első

eset volna a történelemben, hogy Franciaország korlátlan uralkodója szabadságra, függetlenségre segít idegen nemzeteket. Emlékeznek önök az amerikai Egyesült-Államok történelmére; tudják, mennyivel tartoznak ezek a despotikus Franciaországnak függetlenségük kivívásában. De bármiként legyen is ez, én részemről biztosabbnak tartom okoskodásaimat érdekekre mint egyéniségekre alapítani. Ezen alapra támaszkodva állítottam londoni beszédemben, hogy tudom, mi az, a mi nincs Napoleon érdekében, tehát tudom, mi nem lehet szándokában. És nagy elődjének, I. Napoleonnak példájára hivatkozva megmutattam, hogy a hódító szerep vagy idegen nemzetek elnyomása ellenkezik III. Napoleon érdekeivel, tehát nem lehet szándokában. És én azt gondolom, hogy a francziák császára tanult valamit nagybátyja történelméből; megtanulta, hogy mitől kell óvakodnia.

És végre a körülmények logikájának is megvan a maga biztosító ereje. A nemzeti függetlenség nem oly jelige, mely ha egyszer zászlóra iratott, onnan egykönnyen letörölhető. Vannak szellemek, melyek nehezen tűnnek el, ha egyszer felidéztek.

S míg egyrészt e tekintetek megnyugtathatják az olaszokat, miként nincsenek azon veszélynek kitéve, hogy urat cserélnek, ha a francia segílyt elfogadják, másrészt sohasem kell szem elöl téveszteni azt, hogy Olaszországban a kérdés nem pusztán kormányrendszerváltoztatás, hanem oly idegen uralomtól való felszabadulás körül forog, melylyel a megküzdés egy nagy háborut feltételez; ez pedig oly döntő körülmény, hogy valóban döreség volna az olaszok részéről, ha nemzeti létök kivívásának nagy érdekét személyes ellen-szenveknek alárendelnék, s a kínálkozó külsegegylyt örömmel meg nem ragadnák.

De Magyarországra e tekintetek még döntőbb sulylyal bírnak.

Ha komolyan fontolóra vesszük a megkezdett háboru hadtani exigenciáit, lehetetlen igen valószínűnek nem tartanunk, hogy az osztrák járom lerázása nem fog olasz földre szorítkozni, föltéve, hogy Anglia a háboru természetszerű folyamát avatkozásával el nem rontja. Feltéve tehát, hogy e háboru folytán hazámnak alkalma nyílik visszaszerezni állami füg-

getlenségét, melyre ezredéves történelmi joggal bir, s melyet tiz év előtt csak népjog-ellenes avatkozás rabolt el, — ugyan kérdeném, nem volna-e valóságos örültség, ha mi ez alkalmat csakis azért meg nem ragadnók, mivel annak áldását a könnyөрületes gondviselés egy Napoleon kezével nyújtja felénk? Hiszen ha még hódítási hajlamokat tennénk is fel a francziák császárjáról, mi magyarok csakugyan nem lehetünk azon veszélynek kitéve, hogy hazánk Franciaországhoz csatoltassék; ettől minket már maga a távolság is biztosít.

Ilyen a helyzet, uraim, s e helyzet logikájának komoly átgondolása remélenem hagyja, hogy a jelen bonyodalmak az Ausztria által leigázott nemzetek felszabadítására vezethetnek, ha Ausztria Angliában mentöre nem talál.

S ha még szükségem volna valamire, miszerint e reményemben megerősödjem, feltalálnám azt azon erőködésben, melyet kifejtteni látunk a végett, hogy Ausztria támogatására Anglia a háboruba belenógattassék.

Bizonyosak lehetnek önök, uraim, hogy ily erőlködések nem látnának, ha az elnyomott nemzeteknek felszabadulásra nem volna kilátásuk. Anglia hatalmasai irtóznak e szótól: *n é p s z a b a d s á g*, ez a kulcsa az erőködésnek, melynek tanui vagyunk.

De hát vizsgáljuk meg, mi lesz valószínű folyamata e háborunak, ha az angol kormány semleges marad, és mi lesz, ha nem marad?

Ha Anglia semleges marad, a háboru az olasz félszigetre s Ausztria többi területére szoritkozik. Olaszhon előbb, Magyarország később függetlenségre vergődhetnek. Ezen eredménynek, bármily szemmel nézzék is az angol főurak, az angol nép bizonyosan nem kívánja utját állani. Erről meg vagyok győződve. Ezenkívül nem lehetetlen, hogy Törökországban belső zavargások törnek ki; lehet, hogy Törökország keresztvény lakossága máskép látván hivatlan protektorait elfoglalva, kedvet kap megkísérleni, nem vivhatja-e ki függetlenségét? E vélelment látszik legalább az angol kormány táplálni. No én tudom, hogy Anglia kötelezve van Törökországot kultámadástól megvédeni, de azt sem nem tudom, sem az angol nép elveivel összhangzónak nem hiszem, hogy Anglia

kardot rántson Ausztria megvédésére csak azért, hogy Törökország keresztyén népeinek ne nyiljék alkalom függetlenségük kivívását megkísérteni.

Ha ellenben Anglia részt vesz a háboruban, tekintve, hogy ezt csak Ausztria mellett tenné, akkor a kilátás hosszú és általános európai háborura mutat. Németország bármennyire ingerült legyen is, bizonyosan nem kockáztatandja a háborubavegyülés merényletét porosz vezérllet nélkül. Poroszország pedig, tekintve, hogy az orosz közvetlen szomszédságában van, nem keveredik a háboruba, hacsak nem bizonyos Anglia segélye felől. De ha Anglia segíti a porost, midőn ez Ausztria védelmére kél, az orosz minden bizonynyal szintén közbeszól, de ellenkező irányban a francziával fog tartani. És ime, itt van egy hosszú, egy rettenetes európai háboru, melynél minden romlott érdek, minden piszkos nagyravágyás játékba jó. Nemzet nemzettel, testvér testvérral áll szemben és ismételtetik Európának ama borzasztó korszaka, melyben önök szívük vérét ontották, mint a vizet, és hazájukat 800 millió font sterling adósággal terhelték a nélkül, hogy csak annyi hasznot is hajtottak volna akár önnönmaguknak, akár az emberiségnek, a mi a mérlegben egy szalmaszál súlyával felér. Akkor a virradni kezdett szabadságtól való félelem volt az, a mi az önök uralgó köreit ösztönözte, hogy Angliát ama rettenetes háboruba keverjék. Azt kelljen-e megérnünk, hogy a kísérlet ismételtetik? és ismételtetik semmi jobb célért, mint azért, hogy az osztrák ház korhadt trónusát támogatva, a nemzeti szabadság kilátásai elrontassanak?

Ha van ember, ki tanuságot tehet az angol nép szabadságszeretete felől, én tehetek; én, ki nagylelkü ösztöneinek élő tanuja vagyok; én, ki viharkörnyezte fejemet Anglia pártfogó keblén nyugtattam éveken át; én, kinek megengedte Anglia népe, hogy kezemet szívére tegyem a reménytelenség napjaiban, és vigasztalást meritsek rokonszenvének lüktetéséből. Mint szegény hontalan számüzött jöttem ide, semmi fénytől nem környezve, kivéve a világosság ama gyöngye vissz sugarzatát, melyet azon körülmény kölcsönzött személyemnek, hogy osztályrészemül jutott kiváló részt venni hazám függetlenségi küzdelmeiben. Azon emberek, azon társadalmi osztályok, melyek most Angliát háboruba szeretnék bonyolítani.

kedvenczük: Ausztria végett, hátat fordítottanak a szegény számüzöttnek, hiszékeny füllel hallgatták a rágalmakat, miket a rosszakarat reá szórt, s még nevét is csak lenézéssel, megvetéssel említették, és mindezt csak azért, mivel én szabadságért harczoltam Ausztria ellen, mivel részem volt abban, hogy az osztrák hatalom megtörve porig aláztatott, honnan csak 200,000 orosz szurony emelhetette fel. De épen az, a mi e körökben okul szolgált a gyűlöletre, szeretetet és részvétet keltett irántam az angol népnél, mely testvéries vigasztalással enyhítette szívem fájdalmát, buzdított, hogy bizzam s el ne csüggedjem, jót kívánt jó ügyemnek és oly népies megtiszteltetésekkel környezé érdemtelen személyemet, minőket a leg-hatalmasabb kényurak egész hatalmukkal sem szerezhetnének meg, minden aranyukkal sem vehetnének meg maguknak. Én e megtiszteltetéseket egyedül annak köszönhetem, hogy úgy állottam a nép előtt, mint élő tiltakozás Ausztria bitorlása, Ausztria azon hatalma ellen, melynek alapja jogeltiprás, az emberiség törvényeinek megvetése, politikai szolgáltság, a lelkiismeret szabadságának korlátozása és hálátlanság és hit-szegés.

De im a megtorlás órája közelg. A gondviselés, melynek utjai rejtélyesek, oly oldalról kelti fel a szabadság hajnalát, a honnan emberi előrelátás alig várható. De a hajnal világosságot hoz. Boruljunk le és imádjuk a mindenhatót, ki az emberek szándokait markának ürjében hordja.

És e válságos perczben, mely a szenvedések árját tán visszafordíthatja, önök ismét olyanoknak látják, a minők mindig voltak, azokat, kik engem gyűlöltek, mivel Ausztriát szerették. Láthatják önök, miként használják fel politikai hatalmukat és társadalmi befolyásukat, hogy épségben tartsák a népsanyargatás ama Babilonját, melyet Ausztriának neveznek. Mit nekik, ha Anglia népének vére patakokban folyik; mit nekik, ha Anglia pénze százmillió számra szóratik ki; mit nekik, ha önök kereskedelmi viszonyai kiszámíthatlan nehézségbe bonyolítatnak, ha a közjóléten mély, talán gyógyíthatlan sebek ejtetnek, ha Anglia előhaladása feltartóztatik, szabad intézvényeinek békés fejlődése megállíttatik; mit gondolnak ők mindezzel, csak Ausztria mentve legyen, bár angol pénz-és angol véráldozattal mentetik meg.

De, uraim, ha Ausztriának angol támogatói nem változtak éveken át, Anglia népe sem változott, erről mai fogadtatásomban bizonyosságot bírok.

Midőn két év előtt osztrák szövetség foltja fenyegette Anglia fényes paizsát, én ezen tulajdon helyen, a kereskedelmi szabadság e dicső csarnokában négy ezer angol embert láttam felállni, mint egy embert, s a kárhóztatás három hatalmas morgalmával tiltakozni az osztrák szövetség ellen. Tiltakozásuk mennydörgéskép rázta meg e falakat és a szabad sajtó szárnyain a Downing-utcza rejtekeibe hatolva, a szövetség veszélyét elhárította. Most a veszély ismét a küszöbön áll, és ha akkor csak mint nemzeti szégyen, most véres háboru alakjában mint nemzeti szerencsétlenség fenyegeti Angliát.

Óvakodjatok az ámitástól, Anglia polgárai! mert oly biztosak lehettek arról, mint saját létetekről, hogy ha eltértek a semlegességtől, véretek és verejtéketek Ausztria biztonságáért lesz elfecsérelve.

De ez nem lehet, ennek nem szabad lenni. Emelje fel a nép hatalmas szavát; harsogjon Anglia széltében-hosszában tiltó szózata; adja meg a kormánynak a nemzet tisztán kifejezett akaratának oszlopát, hogy reá támaszkodhassék; emlékeztessék önök a hatalom sáfárjait, hogy ők Anglia, és nem Ausztria miniszterei; erősítsék meg nemzeti álláspontjukat az ármány suftogásainak befolyása ellen, és értessék meg velük tisztán, határozottan, hogy ha Anglia népe, mely testvéries szeretettel rokonszenvez az olasz szabadság és magyar függetlenség ügyével, azon tekinteteknél fogva, melyekkel saját hazájának tartozik, legyőzi érzelmeit és megnyugszik abban, hogy a szabadság javára ne vegyen részt a háboruban, azt semmi esetre sem fogja megengedni, hogy Anglia vére s vagyona Ausztriának, a szabadság elnyomójának javára pazartassék akár az ádriai tengeren, akár a Dunánál, Tiszánál, akár a Pó partjain. (Az egész gyülekezet feláll, s főveg- s kendőlobogtatás közt a lelkesedés hangos kitörésével ad tartós kifejezést egyhangu helyeslésének.)

Forduljon el Anglia Ausztriától és az isten is el fog tőle fordulni.

Tartsa menten Anglia népe saját hazáját a háboru minden bajától, keservétől; ez a legjobb, ez a jelen körülmények közt az egyedüli gyakorlatias mód, melylyel a nemzeti felszabadulás hajnalodásának szolgálatára lehet.

S ez az egyetlen kérelem, melyet önökhöz intézek, és bucsuszavammal, mely meglehet utolsó bucsuszó, melyet önökhöz ez életben intézek, kérem a mindenhatót, áldja meg önök hazáját legjobb áldásaival az idők végeiglen.

(Angolból fordítva.)

* * *

Lecsillapulván a megilletődés helyeslő zaja, melylyel a gyűlés a szónok iránti rokonszenvének kifejezést adott, a tanácskozás sora a határozatokra került.

A tárgyalások ezen részét a Times 1859. május 25-kei száma után adjuk.

Bazley parlamenti tag örvendetes tudomásul vette a választ, melyet a kormány Manchester városának a nem-avatkozás ügyében tett előterjesztésére adott, s melyben kijelentette, hogy az előterjesztést saját nézetei támogatásának tekinti, minélfogva szónok reméli, miként a jelen tüntetésből a miniszterek azon tudomást meritendik, hogy Manchester a nem-avatkozás politikájához kétszeres erővel ragaszkodik. Ezeknek előrebecsátásával a következő határozati javaslatot indítványozta:

»Mondja ki a gyűlés, hogy az angol kormány eddigi avatkozásai a kontinentális államok viszályaiba, teljességgel nem biztosították azon káprázatos (visionary) czélt, melyet »a hatalom egyensúlyának« neveznek, sem Európa népeinek szabadságát elő nem mozdították, s hogy ez avatkozásoknak főeredménye csak az volt, hogy Anglia ipara óriási adóssággal és súlyos adókkal terheltetett, a reformok előhaladása gátoltatott, s a nép jóléte és boldogsága megcsökkentetett.«

Harvey ur, Salford város mayorja, pártolta az indítványt, mi is közegyetértéssel elfogadtatott.

Hadfield parlamenti tag tette a második indítványt:

»Mondja ki a gyűlés, hogy teljesen megbizva az angol nép hazafiságában és erélyében, saját területének minden támadástól megvédését illetőleg: meglegedéssel veszi a f. hó 12-én kelt királyi kiáltványban foglalt semlegességi nyilatkozatot, mely által a királyné kormánya hivatalosan kötelezettséget vállalt a kontinensen megkezdett háboruban sem közvetlenül, sem közvetve részt nem venni, hanem szoros és részrehajlatlan semlegességben maradni, — és e gyűlés sürgeti a kormányt, (urges upon the government) hogy a semlegességi kiáltvány elvéhez szigoruan ragaszkodják, akár maradjon a jelen összeütközés az olasz félszigetre szorítva, akár pedig nem.«

Hadfield ur az indítványt kísérő beszédében *Kossuthra* nézve hizelgő szavakban rokonszenvét fejezte ki *Kossuth* hazája iránt,*) rokonszenvét maga *Kossuth* iránt, őszintén remélve, hogy szívének óhaja teljesülni fog, s hogy a nemes nemzet, melyhez tartozik, el fogja foglalni a világ nemzetei között azon helyet, melyre oly igazán hivatva van. (*Kossuth* felkelt s a gyűlés tapsai közt kezet szorított *Hadfield* urral.)

Nicholls ur igen jeles beszéddel támogatta, *Watts* ur pártolta az indítványt, mely közegyetértéssel elfogadtatott.

Potter T. B. ur indítványba tette: »mondjon a gyűlés köszönetet *Kossuth* kormányzónak a gyűlésen való

*) *Hadfield* ur szavai ezek voltak: »I deeply sympathise with the country which had produced such a man as Louis Kossuth.«

részvéteért, s adjon kifejezést méltánylatának magaviselete iránt, melyet mint számüzött ez országban tartózkodása alatt tanusított.«*)

IV.

Népgyűlés Bradfordban.

A következő este (május 25-én) Bradfordban tartottam ugyanezen tárgyban beszédet.

Bradford városának lakossága mindig nagy szivességgel viseltetett irántam. Ott lakott *Mitchell J.* ur, tekintélyes nagykereskedő, azon világhírű *Henry* (manchesteri cég) társa s bradfordi fiókküzletének vezetője, kit a »Times« »kereskedő-király«-nak szokott volt nevezni. *Mitchell* ur leghivebb, legtevékenyebb angol barátaim egyike volt. Ha mint felolvasó léptem fel, ő volt az, ki Bradford jóakaró részvétét számomra mindig készen tartotta. Ha pedig hazám érdekében politikai tüntetések szüksége forgott fen, egy szó hozzá elég volt arra, hogy két-három nap alatt egyike azon óriási népgyűléseknek legyen Bradfordban szervezve, melyek a szabad Anglia eleven közéletének sajtóságaihoz tartoznak.

Igy történt ez alkalommal is. Óhajtásomhoz képest Bradfordban szintugy, mint a többi helyeken, előbb

*) »That this meeting expresses — to Governor Kossuth — its admiration of his noble conduct during his residence as an exile in this country.«

Tisztelendő *Miller Marmaduke* és *Pope S.* ur pártolták az indítványt, mely is nagy lelkesedéssel megszavaztatott (was carried with the utmost enthusiasm).

Kossuth megköszönvén a megtiszteltetést, *Wilson György* urnak az elnökösködésért köszönetet indítványozott, s ennek lelkesült megszavazásával a gyűlés befejeztetett.

a városi tanács nyilatkozott a semlegesség mellett, aztán meghívást kaptam résztvenni a május 25-re rendezett népgyűlésen, mely számra a manchesterivel vetélkedett.

E gyűlésen tartott beszédemben főképen a Németországban forrongott osztrák-baráti izgatottsággal foglalkoztam, a mint következik.

Kossuth beszéde Bradfordban

május 25-én 1859.

— — — — — Ha ő brit felségének kormánya el találna a semlegességtől térni, bizonyosan nem fogná önöknek azt mondani, hogy ezt azért teszi, mert az osztrák ház iránt legyőzhetlen előszeretettel viseltetik. Nem, ezt nem mondaná, hanem hivatkoznék, a mint a fenforgó bonyodalmak kezdete óta mindig hivatkozott arra, hogy az 1815-iki egyezményeket sérthetetleneknek kell tekinteni; hogy Ausztria területi épsége a hatalmi egyensúly lényeges alkatrészét képezi, s hogy ez egyensúlyt fen kell tartani, és hivatkoznék arra, hogy a háboru szinterének Dalmáciára kiterjesztése a török birodalom belnyugalma háborítólággá hathatna.

E pontokat részint tegnap Manchesterben, részint a múlt pénteken Londonban tüzetesen tárgyaltam (a mennyire ily bő tárgyat egy-egy beszédben tárgyalni lehetséges). E beszédeim az időszaki sajtó útján köztudomásra jutván, az érdeklődés, melylyel önök a fenforgó bonyodalmakat kísérik, hinnem engedí, hogy azokat figyelmükre méltaták. Nem akarom tehát önöket e fejtegetések ismétlésével untatni, hanem azon meggyőződésnek kívánok kifejezést adni, hogy ámbár azok az 1815-iki szerződések, az a hatalmi egyensúly s az a törökországi belnyugalom a diplomáciai levelezésekben, nyilatkozatokban s manifesztumokban nagyon sűrűn szerepelnek is, mindazáltal nem ezen oldalon van a veszély, hogy Anglia a háboruba besodortatik, — a veszély önöket legfőképen Németország felől fenyegeti.

Köztudomásu dolog, hogy a németek, s a mi valóban csodálatos : még a szabadelvű pártiak is lázas ingerültségre buzdultak Ausztria mellett ; készek háboruba rohanni, hogy Ausztria területi és hatalmi épségét fentartsák. Naponkint hirdettetik a német közvélemény csaknem minden közlönyében, s az ékesszólás demosthenesi hevével vitattatik a német kamarákban, hogy a ki Ausztriához birtokainak akármely nem német részében is hozzá nyul, az a német szövetséghez nyul, s hogy a német szövetségnek Ausztriát mindenhol, Olaszországban is meg kell védenie. — És a benyomást, melyet ezen hírek okoznak, a diplomáciai jelentések, melyekkel megismerkedni módomban volt, tökéletesen megerősítik.

A dolog annyira ment, hogy ámbár Ausztria lépett fel mint támadó, s ez által elvette német pártosaitól annak lehetőségét, hogy Ausztria végett frigy-esetre (casus foederis) hivatkozhassanak, a mesterségesen felszítogatott harczias ingerültség mégis oly fokra hágott, miszerint valósággal meg volt állapítva, hogy május 2-án, tehát már az osztrák seregeknek a piemonti területre történt támadó berohanása után, a szövetséges gyűlésen Ausztria védelmére Franciaország ellen a háboru szótöbbséggel el fog határoztatni.

Ez ugyan nem történt meg, és el kell ismernem, hogy e vészterhes lépésnek megakadályozásában az angol kormány tiltakozásának is része volt.

Hanem figyelmét kérem önöknek két körülményre. Az egyik az, miként Anglia kormánya nem az ellen tett kifogást, hogy a németek Ausztriát e háboruban segíteni akarják, hanem csak az ellen, hogy már ily korán (at this early stage) akarják segíteni. Ezt lord Malmsbury világosan ekként adta utasításba Anglia ügyvivőjének Frankfurtban. A másik körülmény az, hogy önök kormánya teljességgel nem azt adta tudtul a németeknek, hogy ha beleleegyednek a háboruba, Anglia segítségére nem számíthatnak, mert Anglia semleges fog maradni, — hanem csak annyit adott tudtul, hogy ne számítsanak angol segítségre, ha ily korán avatkoznak a háboruba, mert az angol kormány most (at present) a létező körülmények közt (under existing circumstances) semleges akar lenni.

Tehát önöknek semlegességet hangoztatnak, ellenben a hivatalos diplomáciai jegyzékekben Anglia semlegességét csak mostanra, csak a létező körülményekre szorítják.

Ezek nagyon aggasztó jelenségek, uraim! mert azt bizvást a józan észszel ellenkező szofizmának lehet nyilatkoztatni, hogy a körülmények akként alakulhatnak, miszerint e háboruban Anglia saját birtokainak megvédése végett legyen kénytelen a semlegességből kilépni; ez a feltevés merő »non sense,« ha csak Anglia önként nem keveredik a háboruba; a »létező körülmények« azon változása tehát, melynek esetére önök kormánya a semlegességtől való eltérés lehetőségét sejtteni hagyja, másra nem vonatkozhatik, mint azon esetre, ha a jelen háboru nem maradna Olaszországra lokalizálva, hanem Ausztria valamely nem olasz birtokaira is kiterjedne.

Az angol kormány semlegességének e körülírása az, uraim! a mi engem, mint magyar hazafit, kinek elnyomott hazám függetlensége mindennapi imádságomat képezi, a legmélyebb aggodalommal tölt el. Mert (a mint előbbi beszédimben megmutattam) az Olaszországban megkezdett háborunak más osztrák birtokokra is kiterjesztése oly hadtani kényszerűség, hogy e nélkül kielégítő eredményre jutni akárhány nyert csatával sem lehet.

Én tehát nyíltan bevallom, hogy én a háboru színterének e kiterjesztéséhez sokat szenvedett hazám számára a felszabadítás oly biztos reményét kötöm, miszerint mondani merem, hogy a ki e kiterjesztésnek utját állná, az nemzetem ajkaitól ütné el a felszabadulás poharát, melyet a körülmények kedvezésében nyilatkozó gondviseles feléje nyújt.

No már, uraim, nekem jogom van multamra hivatkozva állítani, hogy én a német nemzet szabadsági törekvéseinek mindig melegen rokonszenvező barátja voltam, s tőlem kitelhetőleg minden lehetőst elkövettem, miszerint hazám a német nemzettel barátságos viszonyban álljon; ezt nemcsak a szabadság ügyének szolidaritása, hanem sok rendbeli érdekközösség is kívánatossá teszi. És azért őszintén sajnálom, hogy jelenleg óhajainkkal, törekvéseinkkel merőben ellenkező táborban állunk.

Azonban nem tartózkodom kijelenteni, miként ha biztos volnék, hogy a német nemzet harcziás ingerültsége Angliát a háboruba bele nem rántja, nem gondolom, hogy a németek megfoghatatlan osztrákoskodása oly fordulatot idézhetne elő a viszonyokban, miszerint e miatt okom volna hazafiui reményeim meghiusulásától tartani. És pedig nem gondolom azért, mert a porosz királyi kormány határozottan, hivatalosan kijelentette, hogy ha csak Németország nem támadtatik meg, Poroszország még a szövetséges gyűlés többségének szavazata által sem engedi magát az osztrák dinasztia speciális családi érdekei végett a háboruba belerántatni, még azon esetben sem, ha e miatt szakadás támadna a szövetségben. Én pedig azt hiszem, hogy a porosz kormánynak ezen nyilatkozatára biztosan lehet építeni, mert a Hohenzollern-háznak teljességgel nincs érdekében óhajtani, hogy a Habsburg-, helyesebben Lorraine - Vaudemont - ház nagyhatalmi állása a fenforgó vizzályból sértetlen kerüljön ki. Sőt inkább érdekében van, hogy hatalmának tetemes csonkításával kerüljön ki, különben előbb utóbb maga lenne kénytelen a bécsi udvar dőlyfének megalázását munkába venni. Hozzá járul ehhez, hogy ha Poroszország váratlanul mégis reá hagyná magát vétetni, hogy a bécsi udvar védelmére fegyvert fogjon, ez, tekintve a feszültséget, mely a pétervári udvar és Bécs között fenforog, okvetlenül azt vonná maga után, hogy ellenkező oldalon az orosz is beleavatkoznék a háboruba. Ez pedig, tekintve a geográfiai helyzetet, oly körülmény, mely nem teszi valószínűvé, hogy a berlini kabinetben egyhamar a porosz hadügyér válhassék irányadóva, ki osztrák-baráti hajlamaival merőben elszigetelten egyedül áll. Különben is bizonyosnak vehetjük, hogy a berlini udvar csak azon esetre eshetnék kísértetbe az osztrák ház családi érdekeinek védelmére fegyvert fogni, ha Ausztria ennek béreül megajánlaná, hogy az elsőbbségi vetélkedésről lemond, s a primátust Németországban a Hohenzollern-háznak engedi át. Már pedig ha valami a világon, az bizonyos, hogy a büszke osztrák ház ezt tenni sohasem fogja, hacsak Németországból erővel ki nem löketik.

Mint hogy tehát a mesterségesen felpaskolt osztrák rokonszenvek Németországon porosz támogatásra nem számíthatnak, én meg vagyok győződve, hogy ha ez izgalomtól az

angol segítség reménye is határozottan elvételnek, a németek vagy minden ingerültségük mellett sem kevernék magukat a háboru bajaiba, vagy ha igen, úgy a magamagában meghasonlott Németország egy részének a háboruba avatkozása sem azt nem eszközölhetné, hogy a harc a Tisza partjára ki ne terjedjen, sem pedig ott a magyar nemzet jogos függetlenségi aspirációira veszélyessé nem válhatnék.

De a dolog egészen más szint ölt, ha azt vesszük tekintetbe, hogy éppen a német nemzet harcias elragadtatása szolgáltatathat ürügyet, vagy ha úgy tetszik: alkalmat önök kormányának arra, hogy Ausztria megmentése végett önöket a háboruba belekeverje; ez esetben éppen az angol avatkozás volna az, mely nemzetem ajkaitól a szabadulás poharát elütné, és az osztrák uralmat még Olaszországban is fentartaná.

Nem ok nélkül tartok ez avatkozás lehetőségétől, uraim! Nem vagyok én rémlátó, sem alarmista. Én a tényekkel vetek számot.

Hiteles magántudósításokból tudom, hogy orosz diplomaták tartózkodás nélkül állítják, miként Ausztria és az angol kormány közt valóságos szövetség létezik.

Én ennyire nem megyek. Ezt nem állítom, hanem az lord C o w l e y bécsi küldetése által is megerősített tény, hogy az önök kormánya biztosította Anglia támogatása felől, ha az olasz kérdésben némely közigazgatási javítások behozatalába beleegyeznek.

Hogy az olasz kérdés nemzeti lét kérdése, hogy tehát azt pepecselő reformokkal nem lehet megoldani, azt minden ember tudja egész Európában. Egyedül az önök kormánya az, mely e napfényvilágosságu tény előtt erőnek erejével szemet huny. És miért huny szemet? Azért, mert az önök kormánya hajthatlanul ragaszkodik azon kiindulási ponthoz, hogy az olaszok nemzeti függetlenségi aspirációiról szó sem lehet, s a bécsi udvar birtoklását mindenütt sérthetlen épségben fen kell tartani. Ezért fejtett ki az angol kormány a bonyodalmak kezdete óta folyton-folyvást oly lázas tevékenységet arra, hogy Ausztria fejről a háboru veszélyét elhárítsa. Az angol kormány e törekvésével a németországi izgalom annyira összevág, s annyira szembetűnő az, hogy a német izgalom a francia és szárd kormányoknak a háborutól vissza-

riasztására volt számítva, miszerint én egy cseppet sem csodálkoznám, ha majd, mikor egyszer a diplomácia titkairól a fátyol lelebben, az jönne világosságra, hogy Anglia kormányának keze benne volt abban, a mit Németországban meglepetéssel tapasztalunk.

Köztudomásu dolog, hogy az osztrák császár azon manifesztumában, melylyel »népeinek« ápr. 28-kán a háborut tudtára adta, határozottan kifejezi reményét, hogy nem fog egyedül állani, és e reményét egyenesen a németekre alapítja. Ámde a Poroszországgal meghasonlott németek Anglia segítsége nélkül nem merhetnek Ausztria javára a háboruba avatkozni. Mondhatom is önöknek, uraim, Anglia németországi ügyvivőinek jelentéseire támaszkodva mondhatom, hogy a németek egész bizonyossággal számítanak Anglia segítségére; s ha ehhez hozzáadjuk azt, miszerint Anglia kormánya köztudomásulag most is azon állásponthoz ragaszkodik, hogy az osztrák háznak birtokesonkulás nélkül kell a viszályból kikerülni; ha hozzáadjuk a manchesteri és londoni beszédeimben említett tényeket, melyek semmi kétséget sem hagynak fen a felől, hogy Anglia kormánya szembetűnő részrehajlást tanusít Ausztria iránt; ha hozzáadjuk azt, hogy a semlegességnek »mostanra« s a »létező körülményekre« szorított körülírásával az eventuais avatkozásra a kapu célzatosan nyitva tartatik, és a mire különösen figyelmet kérek, hozzáadjuk azt, hogy önök külügyminisztere f. hó 5-ről lord Cowley által egy jegyzéket adatott át a francia kormánynak, melyben határozottan ki van jelentve, miként Anglia kormánya megvárja, hogy a háboru az olasz félszigetre fog szorittatni: lehetetlen önöknek be nem látniok uraim, hogy ha Anglia kormánya a mostani osztrák-barát miniszterium kezében marad, önök daczára a királyné semlegességi nyilatkozványának, azon veszélynek vannak kitéve, hogy Ausztria megmentése végett bele fognak kevertetni a háboruba, ha az nem marad Olaszországra lokalizálva.

E veszély ellen Angliát csak a közvélemény erélyes tiltakozása mentheti meg. Erre annyival inkább szükség van, mert önök kormánya vagy csalódásban van az angol nemzet érzelmei felől, vagy pedig az olaszok függetlenségeért fegyvert fogott Franciaországot egyenesen misztifikálni akarja.

Világos bizonyítványát birjuk ennek lord Malmesbury említett május 5-iki jegyzékének eme szavaiban:

»A brit nemzet csaknem egyértelműleg helyteleníti a jelen háborút; ki akarja kerülni hozzájárulását annak folytatásához, és komolyan reméli, hogy a háboru az olasz félszigetre fog szoríttatni.«

No már ezen egész nyilatkozatból csak annyi igaz, hogy a brit nemzet semleges kíván maradni e háborunál, de az nem igaz, hogy a jelen háborút helyteleníti, és az sem igaz, hogy annak az olasz félszigetre szorítását óhajtja, sőt inkább saját pozitív tapasztalásom után mondhatom, miként a brit nemzet örvend annak, hogy e háboru az olasz nemzetnek kilátást nyújt az osztrák uralom alól megszabadulni, és lelkéből óhajtja, hogy e háboru Ausztria más tartományaira is kiterjedjen, s az osztrák járom alatt nyögő más nemzeteknek, nevezetesen az én saját nemzetemnek is felszabadulására vezessen. Sokkal több jeleit bírom önök rokonszenvének hazám iránt, mintsem kételkedhetném, hogy ez állításomat e népes gyülekezet is igazolandja. (Hangosan kitörő általános helyeslés.)

Közel nyolcz éve annak, uraim! hogy e szabad és boldog sziget földére léptem, s azon percztől kezdve a mai napig annyi bizonyosságát volt és van szerencsém venni annak, hogy a brit nemzet a magyar szabadságügy iránt folyvást a legmelegebb általános rokonszenvvel viseltetik, miszerint bátran merem állítani, hogy bármennyire óhajtja is Nagy-Britannia kormánya a bécsi udvar uralmát Magyarország felett fentartani, nincs az a miniszterium, a mely azt merhetné proponálni a brit nemzetnek, hogy fogjon fegyvert Magyarország felszabadulásának meghiusítása végett, s nincs olyan parlament, mely ily bevallott czél végett indítandott háborura egyetlenegy csepp brit vért, vagy egyetlenegy pennyt megszavazna. (Helyeslés.)

Hogy tehát Nagy-Britannia jelen kormánya Ausztria hatalmának az osztrák járomban nyögő nemzetek feletti fentartására a jelen háboruba beavatkozhassék, oly alkalomra, ne mondjam: ürügyre van szüksége, melyről felteheti, hogy a brit nemzet közvéleményében nem fog oly határozott reszenzussal találkozni.

Ezért mondtam én uraim, hogy önöket a háboruba-sodor-
tatás veszélye Németország felől fenyegeti; mert ha a német
nemzet beleavatkozik a háboruba, s beavatkozása által a har-
czot a Rhenusnál is provokálja, azt fogja a kormány önöknek
mondani, hogy ott már Franciaország nem a népszabadság-
ért küzd, mint küzd a Pónál és küzdene a Tiszánál, — s Ang-
liának érdekében áll a Rhenusnál sem területi változtatást,
sem a német nemzet függetlenségének semminemű csorbitását
meg nem engedni.

Hanem én azt mondom önöknek, uraim, hogy a jelen
háboru Németországnak sem területi épségét, sem független-
ségét nem fenyegeti; az a németországi ingerültség egy mes-
terségesen előidézett indulatosság, melynek más célja nincs,
mint az, hogy Ausztria hatalma épségben fentartassék, misze-
rint a mindenféle apró német despotának, s arisztokracziának
tovább is támaszul szolgálhasson a szabadsági aspirációk
elnyomásában Németországon.

Nagyon kívánatos, hogy a brit nemzet közvéleménye
a sok haszontalan lárma által félre ne vezettessék a német-
országi ingerültség természetét s értelmét illetőleg, s mert
akként vagyok értesítve, hogy önök gyorsan emelkedő városa
igen élénk összeköttetésben van Németországgal, úgy keres-
kedelmi, mint társadalmi tekintetben: helyét és idejét látom
annak, hogy a német kérdést önök engedelmével kissé tagla-
lás alá vegyem.

Tartózkodás nélkül bevallom, miként azt tökéletesen
értem, hogy a bajor, a sváb, a hassziai, nasszaui, a reussz-sleitz-
greitz-lobensteini et hoc genus omne fejedelmek szeretnének
oltalmára rohanni annak az Ausztriának, a melyben töredé-
keny trónusaik és trónuskáik biztonságának támaszát látják.
Azt is tudom érteni, hogy a Metternichek, Schwarzenbergék,
Wittgensteinok, Windischgrätzek, és a góthai almanach hoc
genus omne emberei az osztrák kényuralom zászlaja alá lázas
készséggel sorakoznak. Nem gondolom azonban, hogy ezek a
maguk speciális családi érdekeik iránt a szabadságszerető
brit népnél nagy rokonszenvre számíthatnak.

De már azt, megvallom, nem vagyok képes elgondolni,
hogy a német nép, különösen pedig a német szabadelvűek, a
német demokraták, miféle okoskodással birtak azon következ-

tetéshez eljutni, hogy nekik érdekekben áll Ausztriát akárhol a világon, de különösen a német szövetséghez nem tartozó hatalmi körében is támogatni.

Mert hát az történelmi tény, hogy a német fejedelmek, kik most arra ösztönzik a német nemzetet, hogy Ausztria védelme végett egy nagy háboru szenvedéseibe rohanjon, egy fél századon át oly mértékben elnyomták alattvalóikat, miszerint a járom teljesen elviselhetlenné vált, s erőszakos kitörésekre vezetett.

A német nemzet bámulatos türelemmel, s fárasztatlan kitartással küzdött egységért és szabadságért, előbb sajtó útján, majd a kamarában s végre fegyverrel.

És ki volt az, a ki Mainzban a politikai inquiziciót felállította 1819-ben? a ki a szövetséges gyűlés határozatait előidézte a sajtószabadság ellen, az egyesületi jog ellen, sőt még a német egység szimbolikus színei ellen is?

Ki volt az, a ki megtömté a tömlöczöket hazafiakkal, s megnépesítette Amerika távol rengetegeit nemeslelkű német demokratákkal?

És ki volt az, a kire a német fejedelmek támaszkodtanak az elnyomás művében, melylyel alattvalóikat sanyargatták?

Ausztria, és mindig Ausztria; nem Ausztria a nép, a szenvedések eme részese, hanem Ausztria a bécsi udvar; ez volt minden rossznak kutfeje, mely évek hosszu során Németországra özönlött.

Hát nem különös-e, hogy a német szabadelvűek lázas ingerültségbe esnek ezen Ausztria veszélye felett, s vérüket készek ontani azon hatalomnak fentartásaért, melynek megtörését Németország ujjaszületésének hajnala gyanánt kellene üdvözölniök?

Midőn 1848-ban a német nemzet képviselői Frankfurtban a Szent-Pál templomban összegyűltek, s egyhangulag kifejezést adtak a nemzet egyhangu kívánságának, hogy Németország egységessé legyen, nem egy osztrák főherczeg volt-e, a ki őket előbb mesterséges fogásaival elbolondította, utóbb pedig elhallgattatta, s azokat, kik őt a birodalom helytartójává választották, tömlöczbe és számkivételbe üzte?

Nem az osztrák ház nagyravágyó ellenzése volt-e a szirt, melyen a német nemzet hazafias törekvései hajótörést szenvedtek?

Midőn a schleswig-holsteini németek, németek akarván maradni, harczra keltek Dánia cenzuralizáló politikája ellen, nem egy osztrák hadsereg volt-e, mely őket ellenségeiknek kiszolgáltatta?

Midőn Hasszia, törvényes intézményeinek fentartására minden eszközt kimerítvén, hiteszegett fejedelme ellenében Penn Vilmos szellemében a szenvedőleges ellentálláshoz folyamodott, nem ismét osztrák hadsereg volt-e, mely ellentállásukat megtörte?

A hol az 1848-iki tüzből a szabadság utáni aspirációknak csak egy szikrája is fenmaradt, Ausztria seregeinek patkói által lett eltiporva.

Hát nem különös dolog-e, hogy a szabadságszerető német nép most ép azt akarja nepsanyargató hatalmának teljességében fentartani, kit rövid tíz év előtt mint Németország megtestesült átkát gyűlölt, s ki a mai perczig semmi kigondolható irányban de csak egy hajszálynit sem tett arra, hogy e méltó gyűlöletet kiengesztelje? —

De hát el bírják-e a német demokraták feledni, hogy az a kéz, mely most a senki által sem meg nem támadott, sem nem fenyegetett Németország zászlaját negélyzi lobogtatni, tulajdon azon kéz, a melyre Blum és Trütschler vére reaszáradt, s mely Németországban mind a szabadságot, mind az egységet elnyomta?

Lehetséges-e, hogy Blum Róbert barátai Windischgrätzet fogadják el vezérökül, hogy Guttenberg nemzete Metternich zászlója alá szegődjék? s a schleswig-holsteiniak egy Schwarzenberget kövessenek?

Bámulatos aberráció!

Egy keleti mondás arra tanít, hogy a ki nem tudja, mit lesz jó tennie, figyelje meg, mit tesznek ellenségei, tegye annak ellenkezőjét, s biztos lehet, hogy jól választott. A német népnek csak ez egyszerü maximát kellene eszében tartania, miszerint belássa, hogy Ausztria támogatása ép azért, mert a góthai almanach embereinek annyira szivén fekszik, teljes-

séggel nem oly portéka, mely a német népnek hasznos üzletet ígérhet.

De hát vizsgáljuk egy kissé, van-e a németeknek valamely okuk attól tartani, hogy a jelen háboru Németországnak akár területi épségét, akár nemzetiségét, akár függetlenségét jelenben vagy jövőben fenyegethetné?

A mi a jelent illeti, kár volna az időt annak bizonyítgatására vesztegetnem, hogy ha csak a németek nem támadják meg a francziákat, a francziák bizony nem fogják e háboruban a németeket megtámadni. De hiszen erről csak álmodni is annyira képtelenség, hogy ilyesmivel még a bécsi udvar sem mert handabandázni, bár minden lehető előránt, miszerint a németeket a francziák ellen felingerelje.

Nevezetesen előrántja a sirból néhai Radovitz tábornok azon rég üres szalmává csépell paradoxonát, hogy a Rhenust a Pó partján kell megvédeni.

Az osztrák császár furfangos ember. Ő benne sem a francziák császára, sem senki a világon nem támadta meg a »német szövetség tagját,« hanem megtámadta azt, a ki az olaszokat Olaszországban idegen járomban tartja; de azért ő hadi kiáltványában, mint a német szövetség uralkodó tagja beszél »német testvéreihez,« s emlékezteti őket az »olasz védbástyákra«, melyet »német testvérei vérékkel szereztek meg.«

Ez hát Radovitz paradoxona: a Rhenust a Pónál kell védelmezni! más szóval: Németország nem érezheti magát biztosnak, hacsak Olaszország osztrák járomban nem tartatik.

Ezt elég így kimondani, miszerint az állítás magamagában összeessék. Különbben is az állítás történelmi falsum. Azok az »olasz védbástyák« védhették az osztrákot, (ha s a mikor védték,) de sohasem védhették, sohasem védték Németországot. Semmi francia hadvezér nem volt soha olyan bolond, hogy keresztülmenjen az alpeseken, s azután újra visszamenjen rajtuk, miszerint megtámadja a németeket, kik amott a Rhenusnál tőszomszédjai. Ez hát egy elcsépell előítélet, (exploded prejudice) mely szót sem érdemel.

A németországi forrongás nem is ezen előítéletből, hanem abból táplálkozik, hogy az osztrák ármányoknak sikerült a németek fejébe verni, hogy a francziák császára olaszországi

hadjárataival nagybátyja világhódító szereplését szándékozik újra kezdeni; hogy Ausztriát leverve majd Németországot fogja megtámadni, tehát a németeknek érdekökben áll Ausztriát hatalma teljességében fentartani, miszerint majd Ausztria a markában megtartott olasz, magyar, horvát, lengyel szuronyokkal Németországot megvédhesse.

Erre először is azt jegyzem meg, miként akárki és mi legyen is különben a francziák császára, az bizonyos, hogy nem örült; pedig örülnék kellene lennie, hogy világhódító eszméket tápláljon. I. Napoleont már egy félszázad előtt is a hódítási viszketeg Szent-Helénába vezette meghalni. Azóta a világ haladt, a szabadságszeretet, a nemzetiségi érzelem fejlett, s a népek erősödtek. Ma már az I. Napoleoni szerep anachronizmus, melynek a történelemben nincsen helye. S valóban nem lehetne eléggé csodálkozni, ha a transzcendentális hajlam a német nemzeti jellem sajátosságai közé nem tartoznék, hogy egy oly mivel, oly felvilágosodott nemzet, a minő a német, így belevadul az osztrák ármányok hálójába, s ily agyrémek által üzetve kész volna egy nagy háboru szenvedéseibe rohanni, s egész Európát lángba borítani csak azért, hogy Ausztria tovább is rendelkezessék azon nem német tartományokkal, melyeknek birtoka őt képessé teszi a német nemzet szabad-
elví nemzeti aspirációit elnyomni.

Továbbá megjegyzem, hogy ha a németek senki által nem fenyegetett saját biztonságuk végett a bécsi hatalom olasz, magyar, horvát, lengyel szuronyaira spekulálnak, ezen spekuláció szégyen is, igazságtalanság is, rossz számítás is.

Szégyen azért, mert a németek ez által saját nemzetük számára azon szegénységi bizonyítványt állítják ki, hogy nem képes magát kültámadás ellen saját erejével megvédeni. Valóban csodálom, hogy a német önértet e lealacsonyító insinuációt boszankodással vissza nem utasítja.

De nemcsak szégyen ez, hanem igazságtalanság is. Mert hát mi annak az értelme, hogy a németek biztosítani akarják az osztrák jármot az olaszok, magyarok, horvátok, lengyelek nyakán, miszerint a bécsi udvar ezek fegyveres erejével a saját maguk életképessége felett kétségbeesett németeket megoltalmazhassa?

Ennek értelme az, hogy a németek a maguk szabadságát más nemzetek szolgáására, a maguk függetlenségét mások függésére akarják építeni. Értelme az, hogy e szavakat: »haza, nemzeti lét, szabadság« a németek maguk számára követelik, de másoktól megtagadják, kiknek pedig azokhoz szintannyi joguk van, mint ő nekiök.

Meg van írva az emberszeretet vallásának törvényei között: »ne cselekedjél másokkal, a mit nem kívánod, hogy mások veled cselekedjenek.« Én nem gondolom, uraim, hogy ez a kétféle mértékkel mérés a jog, igazság és emberszeretet e megtagadása az önök szabadságszerető szívében vizsgágot kelthessen vagy az angol nép pártolására számíthasson.

Végre még megjegyzem, hogy ez a szégyen, ez az igazságtalanság egyszersmind rossz számítás is. Mert feltéve a lehetlent, feltéve, hogy Németországot valaha külhódítás fenyegethetné, Németország meghódítása a többi nemzetek önállására és szabadságára is annyira veszélyes volna, hogy ily esetben a német nemzet az osztrák járom alól felszabadult nemzetek segítségére biztosan számíthatna; ellenben ha most a németek volnának azok, a kik avatkozásuk által e nemzetek felszabadulásának útját állják, ezekből maguknak megannyi ellenséget csinálnának, az osztrák uralom elleni gyűlölet a németekre is kiterjedne, miként kiterjed a bakó elleni borzalom a bakó segédjeire is. Ha a német segítséggel osztrák igába szorított nemzetek szuronyai a németek oltalma végett csatába vezényeltetnének, azok a szuronyok gondolkoznának, s nagyon meglehet, hogy épen az válnék vesztőkre a németeknek, a miben oltalmat kerestének.

Szabad ember nem veszen önkényt jármot a nyakába, de az elégedetlen szolga urat könnyen cserél. A kinek nincsen mit vesztenie, annak minden változás remény.

Óvakodjanak a németek más nemzeteket ez utra kényszeríteni.

De én azt mondom önöknek, uraim, és óhajtanám, hogy személyem csekélysége miatt ne tagadják meg a németek sem a részrehajlatlan figyelmet szavaimtól, ha az hozzájuk el talál jutni, — én azt mondom önöknek, uraim, ha én német volnék, én Németország biztonságát nem a bécsi udvar által sanyargatott nemzetek kényszerült hadkötelezettségében

keresném, hanem keresném a német nemzeti genius által sugallott azon aspiráció valósításában, mely az utolsó Hohenstaufen ideje óta a német nemzetnél nemzedékről nemzedékre örökségül szállt, de még mindig csak a szivekben él. Keresném Németország biztonságát Németország egységében.

Ha a német nemzet nem néz oly aggálytalan bizalommal a jövőndőbe, mint a minővel nézni ereje s önérzete feljogosítja, ez onnan van, mert nem egységes; onnan van, hogy Németország csak geográfiai elnevezés, ép úgy, mint Olaszország: egy nemzetiség lakhelye, de nem nemzeté; csak nemzetisége, mely nemzetté csak egység által lehet.

A nemzetté tömörült német nemzetiség az egység ölében oly biztosnak érezhetné magát, mint a csecsemő anyjának karjai közt.

Ez az egység csak két alakban eszközölhető. Vagy az amerikai Egyesült-Államok példájára köztársasági alakban, vagy monarchiai alakban.

Nem reám, s nem e helyre tartozik a kétféle szervezet becsét mérlegelni, de tárgyamra tartozik figyelmeztetni, hogy Németország köztársasági egységének fő akadály a monarchikus egységének pedig egyedüli akadály a osztrák ház, ép az az osztrák ház, melynek teljhatalmi épségeért a németek annyira buzognak.

A köztársasági egységnek bizonyosan minden német fejedelem ellensége, ez természetes; de legfőbb akadály mégis csak az osztrák dinasztia, mert a többiek alattvalóik aspirációi ellenébe csak alattvalóik soraiból szedett fegyveres erőt állíthatnak, az osztrák ház ellenben harmincz millió nem német népek kényszerű fegyverét is.

Monarchikus formában pedig az osztrák ház az egyedüli akadály a német egység útjában. Tanuságai ennek az 1848-iki események. A német nemzet a császári koronát a porosz királynak ajánlotta fel. Ő elfogadta azon feltétel alatt, hogy ha a német fejedelmek beleegyeznek. Mindannyian beleegyeztek, az egy Württembergét kivéve. Ez természetesen nem lett volna akadály. Hát min törött meg a német nemzet forró óhaja és határozata? Megtörött az osztrák ház ellenzésén, s meg kellett törnie, mert az osztrák ház, a mig csak nagyhatalmi

állással bir, sohasem fogja magát arra rezignálni, hogy felette valaki császár legyen. Ha pedig a németeknek sikerülne az osztrák házat nem német birtokainak uralmában fentartani, s aztán, felejtve a multak keserves leczkéit, az osztrák uralkodót választanák császáruknak, vagy az volna a következés, hogy az egység újra meghiusulna, mert a porosz nem fogadná el német császáruul azt, a kinek zagyva birodalmában német csak hét millió van, vagy következnek az, hogy Németország oly császárral birna, a ki harmincz millió nem német alattvaló birtokából meritett hatalmával a németeket tartaná szolgaságban, a németekkel pedig azt a harmincz milliót.

Hát nem bámulatos tévelygés-e, hogy a németek vérüket akarják ontani Ausztria nagyhatalmi állásának fentartásáért, midőn világos, mint a déli napfény, hogy ha ez nekik sikerülne, vagy a nemzeti egységet vagy a szabadságot áldoznák fel. *)

E tekintetek, azt gondolom, mindenkit meggyőzhetnek, hogy a németországi mozgalom nem oly természetű, miszerint megérdemlené, hogy a brit nemzet magát általa a háboru iszonyaiba engedje sodortatni; sőt minél inkább barátai önök a német nemzetnek, annál inkább rajta kell lenniök, hogy ennek elejét vegyék.

A tény az, hogy hatalmas befolyások vannak munkában, Németországot más nemzetiségek elnyomása végett a bakossegéd szerepébe belevinni, de bizonyosak lehetnek önök, uraim, hogy bármennyire elvakította is pillanatnyilag a németeket a szenvedély, ők végre sem fognak a veszélybe rohanni, ha csak azt nem hiszik, hogy Anglia szövetségére, támogatására számíthatnak.

Ebben van önökre nézve a veszély, uraim! s e veszélyt önökről csak az hárihatja el, ha a brit nemzet félremagyarázhatlanul megérteti ugy a hatalom sáfárjaival itt, mint a brit nemzet félrevezetésére spekuláló ármánnyal a kontinensen, hogy Nagy-Britannia rendithetlenül el van határozva semlegesnek maradni, akár terjed ki a jelen háboru Ausztria más tartományaira, akár nem, s hogy e szabadságszerető nem-

*) Itt az osztrák ház némely történelmi jellemvonásainak elsorolása következett, mi a fordításban mellőztetett. Helfy.

zet ép oly kevéssé fog egy csepp brit vért s egyetlenegy pennyt áldozni Ausztria családi nagyravágyásának, hatalmának fentartásaért az ádriai tengernél, a Dunánál s Tiszánál, mint a Pónál és Minciónál.

Kisérjék önök érdekekkel a küzdelem folyamát, s ha megtörténnék, a mint remélem: meg fog történni, hogy a nemzeti felszabadulás szent ügye hasznot huzhat a jelen bonyodalmakból, ne legyen feljegyezve a történelem lapjain, hogy Anglia elmulasztotta az elnyomottakat szabadságra törekvésükben helyeslésével bátorítani s rokonszenvével buzdítani. De ezen túl ne avatkozzanak a háboruba, és mindenekfelett örködjének, nehogy a hatalom Angliát Ausztriának bűnrészesévé tegye. Vannak Angliában a nép bizalma által környezett férfiak, kik a békét elvüknek vallják. Azoknak lehetetlen nem tudni, hogy a ki Ausztriát támogatja, az az örökös háboruk kikerülhetlen ismétlését támogatja, magára pedig a sötétség és önkény bajnokának bélyegét nyomja; ez pedig nem oly szerep, mely Angliának akár jelleméhez illenék, akár érdekinek előnyére lehetne. Hát gondoskodjanak, a kiket illet, hogy a királyné tanácsosainak hajlamai a királyné semlegességi nyilatkozatával ellentétben ne álljanak.

És ezzel önöknek »isten hozzád«-ot mondok. A mint ajkaimról e szó ellebben, szivemen mély megilletődés rezeg át, mert felmerül lelkemben a szives jóakaratra emlékezte, melylyel önök engem a multakban megtiszteltek. Engedjék remélnem, hogy igénytelen nevem nem fog egészen önök emlékezetéből kiesni, de mindenekfelett kérem önöket, tartsák meg szives emlékezetükben hazám nevét. Izgalmas időket élünk. Ki tudja, mit hoz a holnap. Hozzon, a mit hoz: a kötelességérzet meg fogja velünk tétetni, a mit az okosság tanácsol. Mi nem vagyunk professzionális forradalmárok: hazafiak vagyunk, s teljesíteni fogjuk a hazafi kötelességét. Okatlan háborgásokról, könnyelmű játékról egy nemeslelkű nemzet vérével, nem fognak önök hallani Magyarországból; de ha isten is úgy akarja mint magunk, arról meglehet hallhatnak, hogy nemzetem ezredéves jogának teljes erejével emelkedik fel, s ha hírét vennék önök, hogy magyar hazámnak martírvéráztatta szent földjén a nemzeti függetlenség zászlaja újra kibontva lobog, oh! akkor foglalják be hazámat az örökkévaló

kegyelem trónusához intézett imáikba, s engedjék hinnem, hogy e boldog szigeten a szabadságszerető brit nemzet rokonszenvének oly nyilatkozványai fognak újra végig hangzani, melyek megóvnak minket a szerencsétlenségtől, önöket a szegénytől, hogy Anglia kormánya a mi elnyomatásunk végett Ausztriát Anglia hatalmi súlyával támogatja.

(Angolból fordítva.)

V.

A népgyűlési körút befejezése Glasgowban.

London, Manchester és Bradford után már csak *Glasgow* volt hátra, hogy megállapított népgyűlési körutamat bevégezzem.*)

A glasgowi népgyűlés nyomban a bradfordi után (május 26-án vagy 27-én) tartatott. Az ottani parlamenti reformtársulat nagytekintetű bizottsága rendezte.

*) Glasgowról szólva, felmerülnek emlékezetemben a multnak képei.

Ha a hála, melylyel úgy is mint ember, úgy is mint hazafi Nagy-Britannia népének általában tartozom, megengedhetné, hogy a tapasztalt szivesség állandóságának fokozata szerint egyes vidékek közt különbséget tegyek, azt kellene mondanom, hogy Skóczia volt az, melyben magamat mint második hazámban otthonosnak érzém, mely engem mondhatnám: fiának fogadott, mint ilyet, tárt karokkal üdvözölt, és soha meg nem tagadott. És e második hazámban kiválólag Glasgow városának szabadelvű közönsége volt az, melyről elmondhatom, hogy nekem, mint hazafinak »erős váram volt,« mint kenyérkereső családapának pedig tartalékpénztáram, melynek ajtaja mindig nyitva állott számomra. Ez utóbbi tekintetben vele csak Edinburgh vetélkedhetett; első tekintetben pedig a mit Glasgowról mondék, hogy »erős váram volt énnekem,« azt elmondhatná róla *G a r i b a l d i* is, elmondhatta *M a z z i n i*, el sokan mások, kiknek neve a kontinentális szabadság küzdelmeivel kapcsolatos.

A skót nemzeti jellem legkiválóbb vonása az állhatatosság, a kifáraszthatlan kitartás. Ez tette azt a sivatag, rideg

Annak tagjai foglaltak helyet köröttem az emelvényen, mi a tüntetés tekintélyét jelentékenyen növelte. Impozáns látvány volt a »City Hall« rengeteg helyiségét zsufoltan, tömve szemlélni. Beszédemből, mely a közelmult napok fáradságos elfoglaltsága miatt csak rögtönzött lehetett, a tárgy-pontozatokon kívül csak a következő töredékre akadok jegyzeteim között:

B e v e z e t é s. »Még egyszer, alkalmasint utólszor életemben jelenek meg önök előtt e teremben, melynek falai oly sokszor hangoztatták vissza önök rokonszenvének nemeslelkű nyilatkozványait a szegény száműzött, s a száműzöttnek elnyomott hazája iránt.

Barátokat látva előttem s ez emelvényen magam körül, a kik hiven állottak mellettem a szomorúság komor napjaiban, midőn hazafiui vágyaim csillagtalán egén nem csillámlott a világosság semmi sugara, barátokat, kik testvérileg vigasztaltanak, midőn szivemet a
 országot a jólét fészkévé, egy virágzó paradicsommá. Azok, a kik irigyelve nézik, hogy a skót akárhová megyen, akármbé fog, mindig és mindenütt boldogul, azt szokták róla mondani, hogy a skót, még ha a Vezuv gyomrába temetik is, onnan is »kivakarja« magát. Guny akar lenni, s a legnagyobb magasztalás, mit népről mondani lehet. — S ez a kitarás, mely semmi nehézségtől vissza nem riad, a glasgowi népnek kiváló tulajdona. Csak kikötőjét kell megnézni, hogy az ember erről meggyőződjék. Glasgow a Clyde partján fekszik, mintegy 22 angol mértföldnyire a tengertől. S a Clyde oly csekély folyócska, hogy még élnek emberek, kik gyermekkorukban száraz lábbal ugráltak rajta keresztül Glasgow mellett; vize még akkor is, midőn a tengerdagály felszorította, sohasem volt mélyebb 3½ lábnál e század elején. S a glasgowiak állhatatossága e sekély folyócska medréből, 22 mértföldnyire a tengertől, egy óriási tengeri kikötőt alkotott, melynek 50 holdnyi területét az árboczok erdeje lepi el, s 1400 láb hosszú körakpartja mentében, hármával egymás mögött, százanként sorakoznak a hajók, elkezdve a világ legnagyobb gőzöseitől,

bú lepte el, kik bátorítottanak, hogy ne csüggedjem, midőn reményben megfogyatkozám, és oktattanak bizni Ő benne, a ki a visszapótlás mérlegében méri a szenvedőknek könnyeit: a gondolat, hogy e hű barátokat ez életben többé látni nem fogom, s a visszaemlékezés mindazon szivességre, melylyel e teremben annyiszor elhalmoztattam, annyira meghatnak uram, elnök ur, hogy érzem, nem bírok azon elmenyugodtsággal, melyre szükségem volna, miszerint, nem mondom: kielégítőleg, de csak tűrhetőleg is megfelelhessenek a feladatnak, melyet a parlamentáris reformtársulat tisztelt bizottságának felhívására teljesítenem kellene most, midőn utólszor szólok önökhöz ez életben. Utólszor, mondom, mert akár teljesülnek, akár meghiusulnak a remények, melyeket a jelen válsághoz kötök, azt nem tartom valószínűnek, hogy e várost még valaha viszontláthassam.

melyek Amerikáig, Indiáig, Ausztráliáig viszik az utasok ezreit, s a skót ipar munkájának természetvényeit. A glasgowi vámbevétel e század elején 4700 forint volt, az ötvenes években már 7 millió forintra emelkedett évenként.

És ez az állhatatos kitűrés, mely az anyagi felvirágzás terén (buzdító például azoknak, a kik évekig tanácskoznak, míg nagy lomhán cselekszenek is valami kicsit,) ily csodákat mivelt, magát az elvhűség, a politikai rokonszenv terén sem hazudtolja meg. A kinek egyszer barátságot fogadott, annak barátja marad állhatatosan. A mely ügyet egyszer felkarolt, azt sem jó, sem balszerencsében el nem ejti. Érdeklődése nem szalmaláng, hanem tartós tűz, mint a parázsgyűjtő széné, (gathering coal) melyet házi tűzhelyén éget.

Ilyennek tapasztaltam én glasgowi barátaim szivességét a multakban, s még most is, 19 évi távollét után ilyennek tapasztalom; ők engem még most sem rekesztettek ki jó emlékezetük kegyéből. Fogadják távol magányomból hálás köszönetemet. Fogadja különösen John Mac Adam ur, kit glasgowi barátaim hosszú sorából legelől kell említenem.

Pedig ha valaha volt, most volna nyugodt elmére szükségem, nemcsak a tárgy fontossága miatt, melyet taglalnom kell, hanem különösen azért is, mert teljesen lehetetlennek találtam egy kidolgozott értekezéssel jelenni meg önök előtt, mit természetesen fognak találni, ha szivesek lesznek figyelembe venni, hogy mennyire el voltam az utóbbi napokban foglalva.

Legyen nekem paizsom ez este az önök elnézése, uraim! Átgondolt szónoklatot nem nyújthatok önöknek, legfőlebb némi felvilágosítást, de ezt is csak amolyan keresetlen modorban, mint a hogy jó barátok bucsuzás-közben beszélgetnek.◄

VI.

A tory kormány megbuktatása. — A semlegesség biztosítása.

Glasgowi beszédemmel, melynek (minthogy rögtönzött volt,) tartalmát nem adhatom — népgyűlési körutam be lett fejezve.

Az eredménynyel okom volt megelégedni. Az angol nép belátta, hogy daczára a királynő semlegességi nyilatkozatának, Anglia részrehajlatlan semlegessége a tory kormány kezei közt biztosnak nem tekinthető, s hogy ha ez marad hatalomban, Anglia egész politikai, szükség esetén: anyagi sulya is a végett fog mérlegbe vetetni, miszerint a bécsi udvar vagy épségben, vagy legalább minél kevesebb bajjal kerüljön ki a háboruból.

Beszédeimet pártkülönbség nélkül minden angol lap hozta; a nagy nyilvánosság, melyre ez által jutottak, az adatok, melyekre a közfigyelmet felhívtam, az élénk eszmecsere, melyet beszédeim úgy az angol, mint a kontinentális sajtóban előidéztek, s a népgyűléseken

hozott határozatok kétségtelenül megingatták az alapot, mely a semlegességi nyilatkozat folytán a tory kormány számára biztosítottnak látszott. A »nyomda-tér villámszórója« (the thunderer of printinghouse square) miként a »Times«-t akkor még nevezték, természetesen most sem állhatta meg, hogy engem élesen meg ne támadjon. Annak az irántam való gyűlölet vérében volt, mint Falstaffnak a kérkedő gyávaság; de ha epés támadásai nekem máskor csaknem ártottak, ezuttal azt mondhatom: használtak, mert azt, hogy Angliának semlegesnek kell maradni, nem ellenezhetvén, kénytelen volt a végett, hogy megtámadhasson, állításaimnak s következtetéseimnek oly elferdítéséhez folyamodni, melyeknél a tények szándékos rosszakaratu eltorzítása nem volt palástolható, — a mi nekem alkalmat is, megtagadhatlan jogot is adott az elferdítések ellen magában a »Times«-ban felszólalni, mi által nézeteim még azon körben is mindinkább tért nyertek, mely az akkoriban még hatalomnak tartott nagy city-lap hasábjáiból szokta sugalmait meríteni; tért nyertek, mert bármi magasra duzzad is a pártszennvedély dagálya Angliában, az angol jellemben mindig uralkodó vonás marad az, hogy becsületes tusát (fair play) követel, s elfordul attól, a ki a végett, hogy ellenének árthasson, ráfogásokhoz folyamodik, s hamis színben állítja elő a tényeket.

Azonban a döntő percz közel volt. A parlament megnyitása május 31-re váratott. Siettem vissza Londonba, hogy politikai barátaimmal az eljárás módját még idején megbeszélhessük.

A választások keveset változtattak a pártok számarányán, s a mit változtattak, a kormánypárt javára változtattak. E párt 26 szavazatot nyert. Még mindig kevesebbségben volt ugyan a ház többi pártárnyalata-

inak összegével szemben, de egyedül a whig párttal szemben határozott többségben volt.

A számarány következőleg számított a lapokban. Kormánypárt 302. Ellenzék (minden árnyalatot együvé számítva) 353. Összesen 655. Az alsóház csak 654 tagból áll. Az egy különbség onnan eredt, hogy Aylesburyben a két ellenpárti követjelölt egyenlő számu szavazatot kapott, s ily esetben angol szokás szerint mind a kettőnek ülése és szavazata van a ház elnökének (speaker) megválasztásánál, azután új választás dönti el a kérdést közöttük. — E szerint a kormánypárt 51 szavazattal volt volna kisebbségben, ha whigek, függetlenpártiak és pártonkívüliek mind együtt szavaznak ellene, de a whigekkel szemben 39 szavazat többséggel kecségtette magát, mert a 353 ellenzéki közt 90 nem tartozott a whig párthoz.

A helyzet tehát ép olyan volt, mint a minőnek azt Napoleon császárnak mondtam. A helyzet ura most is a függetlenpárt volt, mely már annyiszor határozott a minisztériumok állása — bukása felett.

A parlament csakugyan május 31-én nyitott meg. Az alsóházi elnökválasztás nem tétetett pártkérdéssé. *John Evelyn Denison* lett egyhangulag megválasztva. A trónbeszéd június 7-re várattott.

A megnyitás előtti napokban kétes volt, vajjon a whigek csak maguk közt is egyetértésre juthatnak-e, mert úgy lord Palmerston, mint lord John Russel igényt tartottak a vezérszerepre, tehát győzelem esetén a miniszterelnökségre; egyik sem akart a másiknak engedni (vanitatum vanitas!); végre mégis abban állapodtak meg, hogy akár melyikök fog győzelem esetén a minisztérium alakítására meghivatni, a másik magát neki alá fogja rendelni. Ez a baj ki lévén egyenlítő, a whig-

vezérek azon tényből indulva ki, hogy a függetlenek mult április elején velök szavaztak (midőn a kormány a reform-bill kérdésében leszavaztatott), annyira biztosnak vélték, hogy most is feltétlenül velük fognak szavazni, miszerint kihirdették közlönyeikben, hogy mindjárt a trónbeszédre adandó válaszfelirat alkalmával bizalmatlansági szavazat fog a kormány ellen provokáltatni. Azonban értésére adatott lord Palmerstonnak, hogy jó lesz az erőket eleve számba venni, nehogy kudarcot valljon. Megtette, s a számbavétel eredménye az volt, hogy ha csak a manchesteri (szabadkereskedelmi) pártot nem sikerül megnyernie, többségre annál kevésbé számíthat, minthogy némely pártonkívüli tagok (nevezetesen Roebuck, sheffieldi képviselő) kijelentették, hogy *Derby* mellett *Palmerston* ellen fognak szavazni. E kellemetlen meggyőződés folytán a whig párt közlönyei kijelentették, hogy a válaszfeliratnál nem fog bizalmatlanság indítványoztatni, hanem később, majd valamely más kérdésben fog a döntő csata megvívatni.

Itt volt a perc, gyakorlati érvényre juttatni azt, a mire politikai barátaimat hazám és Olaszország szabadságának érdekében felkértem. Felejthetlen barátom: *Gilpin* Károly járt el a dologban. Velem folytonosan érintkezve, még egyszer megbeszélte a szabandó feltételeket pártja befolyásosabb tagjaival, különösen *John Brighttal*, ki *Cobden* távollétében a párt vezére volt, — s a történt megállapodás folytán lord *Palmerston* biztosította támogatásuk felől, három feltétel alatt:

1. hogy a tory miniszterium egyenesen külpolitikai kérdés alapján buktattassék meg;

2. hogy úgy lord *Palmerston* maga, mint lord *John Russel*, s a minisztérium netán már designált többi tagjai, külön-külön levelet intézzenek *Gilpinhez*, mely-

ben magukat arra kötelezik, hogy külpolitikájuk alapszabálya Anglia abszolút semlegessége lesz, nemcsak addig, míg a háboru Olaszországra szoritkozik, hanem azon esetben is, ha a Pó partjáról a Duna s Tisza partjaira terjesztetik is ki;

3. hogy ennek biztosításaul azon pártból, melynek nevében *Gilpin* alkudozott, két tag a miniszteriumba bevétessék.

Lord Palmerston e feltételeket elfogadta, — a következő nap mind ő maga, mind lord John Russel, s a már dezinálva volt három más miniszterjelölt a feltételek második pontjában említett leveleket *Gilpinnek* kezeibe juttaták (ki azt nekem eredetiben nyomban kézbesítette, s diskrét felhasználásukra nevezetesen arra is, hogy *Napoleon* császárnak megmutathassam, felhatalmazott *) s

*) Nagyon érezhető csorbát okoz dolgozatomon, hogy e leveleket nem közölhetem. Magammal vittem azokat Olaszországba; megmutattam *Napoleon* császárnak Valleggióban, ki azokat egyenkint elolvasta. De irataim közt nem találom. Vagy a császárnál hagytam, vagy pedig a magyar nemzeti igazgatóság jegyzőkönyvéhez csatoltattak. Teljességgel nem emlékszem, hogy mi történt velök. Fájdalom ama jegyzőkönyv sines birtokomban; s ez még sajnosabb csorba mint amaz, mert e jegyzőkönyv hivatalos kutfő az emigráció történelméhez. Megkerestem Irányi Dániel s Puky Miklós urakat, kik az igazgatósági tanácskozásokban (az első mint jegyző, a második mint pénzkezelő) részt vettek, vajjon nincs-e náluk a jegyzőkönyv, vagy nem tudják-e hogy kinél lehet? Nincs náluk s ép oly kevéssé emlékeznek, hogy kinél lett letéteményezve, mint én magam. Sajnos hiány. Egyszer majd valahonnan csak előkerül. De hiában tagadnám, — én valóban megrovást érdelek, hogy egész nyilvános életemen át még csak eszembe sem jutott egy kis gondot fordítani azon iratok megőrzésére, melyek korunk történelméhez adatokul szolgálhatnának.

Lord Palmerston azt is kijelentette, hogy a harmadik feltétellel folytán *Cobden* Richárd és *Milner* Gibson fognak a minisztériumba kineveztetni, — miben úgy *Gilpin* s politikai barátai, mint én is teljes megnyugvást találtunk, bár én, ismerve *Cobdennek* *Palmerston* iránti érzelmeit, kételkedtem, hogy a miniszterséget elfogadja. (Sejtésem valósult: nem fogadta el.)

E szerint a dolog óhajomás szerint el lett intézve. Junius 6-ra a szabadelvű párt tagjai, árnyalati különbség nélkül értekezletre lettek a *Willis's Rooms*ba összehívva; a meghívó levél aláírói közt *Palmerston*, *Russel*, stb. mellett már *Milner* Gibson neve is olvasható volt. A megbízható szavazatok számbavétele bár nem nagy, de biztos többséget mutatott; elhatározottat, hogy a kormány nyomban a válaszfeliratnál fog megbuktatni, s a bizalmatlansági szavazat indítványba tételével *Hartington* ögróf lett megbízva.

De a kormány is erősen készült a viadalra, s mindent elkövetett, hogy tömör haderővel fogadhassa a támadást.

A trónbeszédben, melylyel a királyné junius 7-én a már megalakult parlament tanácskozásait megnyitotta, a külügyi politikáról ennyit mondatott:

»Elrendeltem, hogy önök elébe terjesztessenek az okmányok, melyekből meglátandják, mennyire szakadatlanok s őszinték voltak törekvéseim, hogy az európai béke fentartassék. Szerencsétlenségre e törekvések meghiúsultak, s háboru tört ki egyrészen Franciaország és Szardínia, másrészen Ausztria között. Barátságos biztosításokat vevén mindkét hadviselő fél részéről, feltett szándokom, köztük szoros és részrehajlatlan semlegeséget tartani, s reményem, hogy isten segítségével népemnek a béke jótéményeit biztosíthatom. Mind-

azáltal tekintetbe véve Európa helyzetét, országaim biztonságára és koronám becsületére szükségesnek tartottam tengeri haderőmet oly mértékben növelni, mely a parlament felhatalmazásán tulmegyen. Bizalommal számítok reá, hogy e védelmi jellegű elővigyázathoz önök hozzájárulnak.◀

Ritkán történik Angliában, hogy a válaszfelirati vita dönt a kormány állása felett. A vita közben ugyan bíráló alá vétetik a kormány politikája s eljárása, és konstatáltatik az álláspont, melyre az ellenzék helyezkedik, de a felirat maga rendesen csak a trónbeszédet hangozza vissza, és többnyire ellenjavaslat és szavazás nélkül fogadtatik el.

A lordok házában most is így történt. A válaszfeliratot lord *Powis* (kormánypárti) indítványozta, s lord *Lifford* (ellenzéki) támogatta; ez azonban kijelentette, hogy az ellenzék a kormány külpolitikáját megnyugtatónak nem tartja, s azt meg fogja támadni.

Az ennek folytán keletkezett vitában egy pár nevezetes nyilatkozat fordult elő.

Lord *Malmesbury* külügyér emlékezetbe hozta, hogy a mi most (1859-ben) Olaszországban történik, egyenes követkevése azon politikának, melyet 1848-ban lord *Granville* (whigpárti) miniszteriuma követett, melynek akkor oly alkalma volt Olaszországot felszabadítani azon tirannizmus alól, melylyel most Ausztria vádoltatik, a minő alkalom talán soha sem fog többé előfordulni.

Lord *Normanby* felhívta a ház figyelmét Szárdia, Franciaország s kivált Oroszország ármányaira, mely utóbbi arra törekszik, hogy befolyását a földközi tengerre kiterjeszsze, holott a tilsi szerződés egyik célja

az volt, hogy e tengerről minden nem-parti hatalom eltávolítva tartassék. Angliának készülnie kell, hogy ez ármányokat meghiusítsa; felhívja a kormányt, hogy minden világoralmi kísérletnek ellentálljon, s tekintetbe véve azt, a mi Pármában, Modenában, Toskánában történik, határozottan rosszalja a rokonszenvet, melynek lord *Palmerston* az olaszok iránt kifejezést adott.

Lord *Brougham* hazug ürügynek nyilatkoztatja azt, hogy a háboru a szabadság érdekében vivatik. Senki nem óhajthatja forróbban, mint ő, hogy az osztrákok Olaszországból kiüzessenek, de azt nem akarja, hogy az olaszok csak urat cseréljenek.

Lord *Derby* kormányelnök oda nyilatkozott, miként ha arról volna szó, hogy akár az olasz, akár más nemzet magát egy türhetetlen járom alól felszabadítsa, s az angolhoz hasonló kormányrendszert alapítson, minden angol indittatva találná magát azt helyeselni. De a jelen eset nem ilyen. Én, — ugymond — nem helyeselhetem Ausztria politikáját; én nem érzek rokonszenvet az osztráknak sem uralkodása, sem kormányrendszere iránt, de ki kell mondanom, hogy a jelen háborut hamis ürügyek hozták elő; ez nem Olaszország felszabadítása, hanem Szárdinia terjeszkedése végett vivatik; a mi bizonyosságul szolgál, hogy az alkotmányos kormányrendszer teljességgel nem nyújt biztosítékot a támadó s terjeszkedő politika elfogadása ellen, mely a kényuri hatalmak kizárólagos saájtságának tartatik. (Én azt gondolom, hogy e bizonyosság végett nem volt szükség máshová menni; azt a nemes lord azon övön is feltalálhatá, melyet Anglia a föld köré huzott.) Beszédét azzal végzé, hogy Angliának a fenforgó bonyodalmak közt a »fegyveres semlegesség« álláspontjára kell helyezkedni.

A válaszfelirati javaslat szavazás nélkül elfogadtatott.

Az alsóházban a dolog másképen történt. Ott a válaszfeliratot *Egerton A.* (kormánypárti) indítványozta és *Elphinstone J.* baronet (szintén kormánypárti) támogatta.

Mire lord *Hartington* (ellenzéki) módosítványként azt hozta javaslatba, mondja ki a ház a válaszfeliratban, miként lényegesen szükséges, hogy a kormány bírja az ország és a ház bizalmát, s hogy a jelen kormány e bizalomnak nincs birtokában.

Lord *Bury* azon kijelentéssel támogatta az indítványt, hogy ő teljes, tökéletes és föltétlen (absolute) semlegességet kíván, s nem hiszi, hogy a jelen kormány ennek őszintén barátja lenne.

Erre élénk és hosszú vita keletkezett, mely csak június 10-én késő éjjel (helyesebben június 11-én hajnalban) lett befejezve.

Bright (a többséget biztosító párt vezére) június 9-én emelt szót, a bizalmatlansági indítvány mellett. Beszédében különösen arra helyezett sulyt, hogy a hiresztelt semlegesség nem valóságos, nem őszinte, mert oly harczias készülékekkel van körülvéve, melyeket a védelmi tekintet teljességgel nem igazol. Zeneszóval lett az utcákon a királyné kiáltványa kihirdetve, melylyel a lakosság sürgetőleg felhivatik, hogy csapjon fel hadiszolgálatra a tengerészetben. E perczen már annyi ember van összetoborzva, a mennyi 12 sorhajóra elég, s az országban több katona van, mint valaha volt. Lehetetlen, hogy e minden mértéket haladó fegyverkezés gyanut ne keltsen a francziáknál, hogy az csak ellenök lehet intézve, csak Ausztria támogatására czélozhat, — mert Angliát ugyan e háboruban támadás sehonnán

nem fenyegetheti. Megemlíti, miként Németországban általános a hiedelem, hogy Anglia készül Ausztriát segíteni, s ezt a hiedelmet a kormány nyilatkozatai és a honvédelmi tekintet szükségét messze tulszárnyaló fegyverkezés bőven indokolják. Anglia népe biztos akar az iránt lenni, hogy a jelen háboruba nem fog belekevertetni; ez a nemzet kétségbe nem hozható akarata, s azért szükséges, hogy a kormány oly kezekbe menjen át, melyek a külföldön Anglia semlegessége felől minden kétséget eloszlatnak, az ország népét pedig megnyugtandják, hogy akarata ellen nem fog háboruba sodortatni.

* * *

Junius 11-én reggel *Gilpin* barátomtól a következő levelet vettem, melyet a megelőzőtt éjjel az alsóházból intézett hozzám:

Alsóház, 1¹/₂ órakor reggel, junius 11-én.

Kedves barátom!

Nem sikerült az éjjel az elnök szemét magamra vonnom, (to catch the speakers eye) de újra beszéltem lord John Russellel, Sydney Herberttel és sir Charles Wooddal. Ujra meg újra megerősítették nyilatkozataikat, melyek önnek átadott leveleikben foglalják. A leghatározottabban kinyilatkoztatták mindnyájan, hogy felkelés Magyarországon akár függetlenül a jelen háborutól, akár ennek oda kiterjesztésével kapcsolatban, nemcsak hogy nem indokolhatna, de még csak nem is menthetne avatkozást Anglia részéről. Lord John engem Bright és Sidney Herbert jelenlétében biztosított, hogy a Magyarország elleni avatkozást olyasminek tekinti, a mi egyenesen a lehetőség határán kívül fekszik. Olaszországra nézve ott vannak az 1815-iki szerződések, melyek az intervenczióra egy vagy más ember véleményében legalább ürügyöt szolgáltathatnak, de Magyarországra nézve még csak ily ürügyöt is lehetetlen volna találni.

S ez valóban oly hatalmas érv, melynek erejét előttem a mostani (tory) külügyi al-államtitkár: Fitzgerald S. is

elismerte, s azt mondá, hogy tegnapi beszédével egyenesen azt a benyomást kívánta a házban előidézni, miként a jelen kormány a legszigorubb semlegességre tartja magát kötelezettek a jelen háboru alatt minden kigondolható körülmények között.

Sidney Herbert (ki valószínűleg hadügyminiszter lesz) és sir G. Cornewall Lewis (a ki ha győzünk, vagy bel- vagy pénzügyminiszter lesz) lord John nézetében teljesen osztoznak. Sir Ch. Wood Anglia avatkozását a háboruba Magyarország hátrányára egyenesen képtelenségnek, lehetetlenségnek nyilatkoztatta. Sir Benjamin Hall hasonló meggyőződésben van, s ez a két baronet (mindkettő miniszterjelölt) nemcsak határozottan ellenez minden avatkozást, hanem Magyarországgal melegen rokonszenvez is.

Igyekeztem lord John Russelt rábirni, említse meg beszédjében is azt, a mit Magyarországra nézve nekem mondott; de azt válaszolta, hogy miután eddig még Magyarországon tényleg nem történt felkelés, neki annak nem lehet elébe vágni, (to anticipate it) nehogy azt suggerálni látszassék.

Éjfél után 1 $\frac{1}{2}$ óra van. Szavazni készülünk. Mikorra e soraim önnek kezeihez jutnak, már tudni fogja ön: győztünk-e vagy megverettünk. Én hiszem, hogy győzünk.

Örökre hű barátja

Gilpin K.

* * *

Csakugyan győztek. Lord Hartington bizalmatlansági indítványa 13 szó többséggel (323 szóval 310 ellen) elfogadtatott. (21 tag nem volt jelen.) Csekély többség volt, de én ezt inkább kedvező, mint aggasztó körülménynek vettem, mert barátaim maradtak urai a helyzetnek; nélkülök a whigek 24 óráig sem tarthatták volna magukat a kormánynon.

A Derby minisztérium beadta lemondását. A királyné elfogadta. Lord *Granville* némi rövid, sikertelen kísérletei után lord *Palmerston* lett a minisztérium alakításával megbizva.

* * *

A mit Napoleon császár kívánt, megtörtént. Anglia semlegessége biztosítva volt. Az akadály, mely hazám szabadságügye felkarolásának útjában állott, el lett háritva. Adott szavamat, hála angol barátim pártfogásának, beváltottam.

A minisztérium megalakítása néhány napot vett igénybe. Junius 18-án lépett hivatalba. Én nem tartottam szükségesnek ezt Angliában bevárni. Igazgatósági tagtársaim (Teleki L. és Klapka) s a Genuában összegyűlt honfitársak általában hetek óta sürgettek, hogy a mint csak lehet, menjek Olaszországba, hol jelenléte-met fontos érdekek követelték. (Lásd a következő fejezetet.)

Junius 16-án elutaztam Angliából.

Álljon itt e fejezet berekesztéseül felejthetlen barátom Gilpin Károly következő levele, melyet már Genuában vettem.

Gilpin — Kossuthnak.

London, 1859. junius 18-án.

Drága barátom!

Ide rekesztem az új minisztérium teljes lajstromát.

Különös dolog történt velem, mely önt alkalmasint ép úgy meg fogja lepni, mint a mily váratlan volt énnekem. Lord Palmerston tegnap értem küldött, s felkért vállaljak hivatalt a kormányban. A közsegélyezési tanács (poorlaw board) parlamenti titkárságával kínált meg. Oly szívélyesen, oly őszintén beszélt, hogy ámbár nekem ugyan, a mint ön is tudja, soha eszem ágában sem volt a minisztériumban hivatalt keresni vagy vállalni, a dolgot mégis megfontolás alá vettem, s a felajánlott állást ma elfogadtam. Főképp két tekintet birt rá, hogy elfogadjam. Az egyik az, hogy bár e hivatal politikai tekintetben alárendelt fontosságu, mégis erősíti pártunk állását a minisztériumban; másik az, hogy módot nyujt jót tenni szenvedő embertársaimmal.

Felhasználtam ez alkalmat a nem-avatkozás ügyét kime-
ritőleg megbeszélni a miniszterelnökkel. Megemlítettem, hogy
a minisztériumban sokan vannak, kik a köztünk történt elő-
leges egyezkedésbe nem voltak beavatva, s azért természetes-
nek fogja találni, hogy az illetőknek tájékozása
végett tudni kívánám, vajjon bizonyosak lehetünk-e a
felől, hogy a nem-avatkozás elve szigoruan megtartatik azon
esetre is, ha a jelen háboru Magyarországra is kiterjed, s külö-
nösen a felől, hogy Anglia sem mi esetre sem fogja Ausztri-
át segíteni.

Palmerston határozottan kijelentette, hogy ezekre
nézve ép oly erősen érez, mint én magam (he felt as
strongly on the subject as I did). A nem-avatkozás
elve a jelen háboruban a minisztérium politikájának alapelvét
képezi, s ő teljességgel nem tart attól, hogy Anglia a mostani
háboruban részt vegyen, kivéve talán, ha Belgium független-
sége fenyegettetnék, a mitől ő azonban teljességgel nem tart;
ez az eset nem fog előfordulni. — A mi azon eshetőséget
illeti, hogy a háboru Magyarországra is kiterjedhet, s ezt a
magyarok hasznukra fordíthatják, ez olyan eset, a mely Anglia
nem-avatkozási politikáján legkevesebbet sem változtathat,
mert a háboru ez esetben is a hadviselő felek területére ma-
radna szorítkozva, s Kossuthnak tökéletesen igaza van, hogy
Ausztria hadviselő fél lévén, semlegességi kiváltságot terüle-
tének semmi részén nem igényelhet, legkevésbé a magyar
korona területén, mely a német konföderációhoz nem tarto-
zik. Önnek magyar barátai tehát Anglia magatartására nézve
tökéletesen nyugodtak lehetnek.

Kérem önt, legyen szives ez értesítésemet kellő óvatos-
sággal használni, mint olyat, a mi bizalmasság természetével
bir. Azonban feljogosítva érzem magam annyit mondani, hogy
a császárral bizvást közölheti. (You are at liberty to communi-
cate it to the Emperor.)

Lord John Russellel is alkalom volt újra szólani, azt
mondta, hogy a mi Magyarországot illeti, ő olyan messze kész
menni, mint akár én magam.

Közöltem önnel a minisztérium vezéregyéniségeinek né-
zeteit. Még csak a miniszterelnöké hiányzott. E hiányt most
kipótoltam. Óhajtottam volna, hogy ön személyesen hallja

azokat. Engem tökéletesen kielégítettek. Hát képzelheti ön, hogy minden kétséget kizáróknak kellett lenniök.

Vegye már most ön ehhez a leveleket, melyek kezeinél vannak, és a minisztérium több kiváló tagjának, különösen a külügyérnek nyilatkozatait; vegye hozzá azt, hogy a konzervatív párt több kitünő tagja, köztük Fitzgerald Seymore, volt külügyi al-államtitkár is ép oly tisztán, határozottan nyilatkozott előttem, mint akár lord John Russel; vegye továbbá hozzá azt, hogy az alsóház igen nagy része meleg rokonszenvvel viseltetik a magyar nemzet iránt; és vegye hozzá azt, hogy a mint ön igen jól tudja, e rokonszenvben az egész angol és skót nép hő lelkesedéssel osztozik: mindezt tekintetbe véve, azt gondolom, abszolút lehetetlenségnek tekinthetjük, hogy Anglia a szoros, és hozzáteszem — jóakaratu semlegességtől eltérjen, ha a háborúnak Magyarországra kiterjesztésével kapcsolatban a magyar nemzet, függetlenségének kivívására fegyvert ragad.

És végre is Cobden és Milner Gibson ott lesznek a kabinetben. És ön ép oly jól tudja, mint én, hogy ezek inkább ötven kabinetet is szétrobbantanának, (they would rather break up fifty Cabinets)*) mintsem, megengedjék, hogy Anglia ilyen ügyben háboruba keveredjék Ausztriáért.

E részben tehát nyugodtan haladhat ön nehéz pályáján.

És most, legyen bár, hogy a gondviselés mindig bölcs de sokszor rejtelmes végzete megnyitja ön előtt az utat saját szeretett hazájába, — vagy legyen bár, hogy a számkivetés jutand továbbra is önnek osztályrészül: az isten áldja meg önt, kedves drága barátom; az isten oltalmazza, vezérelje, akármerre megyen: én leszek, míg élek

igaz, hű barátja

Gilpin Károly.

*) Cobden, ki ez időben Amerikában járt, — a mint már említém — a miniszterséget nem fogadta el, de Milner Gibson, a helyzetben uralgó párttal háta mögött, maga is eléggé erős volt, ha kell »ötven kabinetet is szétrobbantani.« Ezt Anglia már tapasztalásból tudta. — A »Times« szemlét tartva a minisztérium tagjai felett, Milner Gibsonról ezt írta: »Milner Gibson ur, a ki már annyi minisztériumot megbuktatott, végre ezt fen fogja tartani.« — Hát biz az hatalom, a kiről így beszélnek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Időközök.

(A magyarok Génúában. — Seregszervezés. — Egyezkedés Couza fejedelemmel s e viszony magyarázata. — Értekezés Obrenovics Mihály herceggel. — Küldetés Belgrádba.)

Mig én Angliában a semlegesség biztosításával voltam elfoglalva, a magyar emigráns tisztek gyülekezni kezdettek Génúába. Az volt a magyar nemzeti igazgatóság székhelyéül kijelölve. Onnan indult ki a seregszervezés. Nehezen indult. Csak június 16-án adathatott ki a főparancsnoki első napi parancs. Sűrű levelezésben álltam ez idő alatt igazgatósági társaimmal, s munkatérre váró honfitársaimmal. E levelezés többnyire a seregalakítás körül felmerült változatos viszonyokra s azokkal kapcsolatos nyugtalanságra vonatkozik. S mert a seregszervezés alább e fejezethez csatolt szakaszok elsejében tüzetesen tárgyalatik, az erre, mint szintén az emigránsélet »házi bajaira« vonatkozó ez időbeli levelezést mellőzhetni gondoltam.

Én június 22-kén érkeztem Angliából Génúába. Két nappal a szolferinói nagy ütközet előtt, (jun. 24.) melyet a montebellói, palesztrai, casteggiói s magentai győzelmek megelőztek. A harc véres volt. A szövetség

gesek taktikai fölénye fényesen be lett bizonyítva. Azonban Klapka tábornok, igazgató-társam, hozzám intézett egyik levelében azon nézetének adott kifejezést, hogy egy kedvezőtlen fordulat lehetősége a Minciónál nincsen kizárva. Az osztrák katona kezd beletörődni a háboruba, maholnap eltanulja a francziák támadás-modorát és azután már csak a tulerő dönt. Ez aggodalmak töltik el most bizonyára a császár keblét is, és ennek folytán remélhetjük, hogy őszintén támogatand készülődéseinkben. Neki szüksége van lekötelezettekre, és hol talál készségesebbeket, mint Magyarhonban, ha nekünk segédkezet nyujt?

E nézet elméletileg nem volt alaptalan, azonban gyakorlatilag dolgaink ez időközben nem haladtak előre ezen irányban. — A seregszervezési kezdetleges mozzanatokon s a folyó költségek fedezéséről való gondoskodáson kívül alig történt ügyünkben egyéb valami. Politikai helyzetünk tisztázására semmi.

A szövetséges hadseregek győzelmes előhaladása már magában is elég volt arra, hogy igazgató-társaim a császárral közvetlen érintkezésben ne lehessenek. Még csak nem is szólottak vele azon egész idő alatt, hogy én Angliában időztem. *Napoleon herceg*, ki ügyünk hatalmas támasza lehetett volna, az 5-ik francia hadtest élén Toskánában, tehát a császártól távol volt. Turinban pedig a mi dolgunk annyira Napoleon császártól függőnek tekintetett, hogy arra nézve, mihez Magyarországnak felkelését, mint feltételhez kötöttem, Turinban támogatásra igen, de döntő határozatra nem számíthatánk. E bizonytalanság visszahatott még azon munkakör aprólékos részleteire is, melyre társaim tevékenysége ez idő szerint szorítva volt. Minden léptenyomon nehézségekkel kellett küzdeniök. Ezt *Klapka*

tábornok (hozzám írott levelei szerint) annak tulajdonította, hogy barátainkat saját bajaik annyira elfoglalják, miként egy vagy más dolog figyelmüket könnyen kikerülheti, a mi aztán nekünk ártalmunkra szolgál; de jóakarát hiánya felől nem vélt panaszkodhatni. Nekem e magyarázat inkább szeget ütött a fejembe, sem hogy megnyugtatót volna. Érdekeink közösségének nem épen biztató felfogására látszott mutatni az elkülönítő vonal, melyet barátaink saját bajaik s a mieink közt húztak. Növelte aggodalmamat az, hogy *Teleki László* szépítgetés nélkül beállotta leveleiben, miként a szövetségesek részéről sok habozást veszen észre irányunkban, s hogy teljességgel nem haladhatnak előre. Azon irányban bizonyosan nem is haladtak, melytől hazánk felszabadításának reménye függött. A szövetséges hatalmak Anglia barátságos semlegességének biztosítására folyvást igen nagy fontosságot helyeztek. *Napoleon* herczeg nyíltan megmondotta *Kiss Miklós* ezredesnek, hogy Anglia politikája annyira rossz, miszerint ha nekem nem sikerülne annak határozott megváltoztatását keresztülvinni, a dolgok nagyon kedvezőtlen fordulatot vehetnek. S mikor aztán megindítottam az agitációt, s az angol közvélemény mind hatalmasabban és hatalmasabban az őszinte, valódi semlegesség mellett nyilatkozott, és a kormányváltozásra kilátás kezdett nyílani, *Teleki* sietett eljárásom felől *Napoleon* herczeg és *Cavour* grófot személyesen, a császárt pedig *Pietri* utján értesíteni; — nagy elégedéssel fogadták, s kívánták: adná hálás elismerésüket tudtomra, de arról egy szót sem szóltak, hogy eljárásom sikerének esetére viszont mi a háboru színhelyének Magyarországra kiterjesztésére számíthatunk, oly gyakorlati lépés pedig teljességgel nem vétetett foganatba, mely ily irányban

előkészületnek volt volna tekinthető. Általában minden levél, melyet Olaszországból vettem, reám azon benyomást tette, hogy egyelőre minden igyekezet csak oda irányul, miszerint a magyar emigráció hasson közre az osztrák hadsereg magyar elemeinek bomlasztására, a nélkül azonban, hogy a szolgálat viszonzásául a szövetséges hatalmak magukat a magyar ügygyel azonosítanák. Én ugy láttam, hogy az ez irányban való nógatások által barátaim Génúában hamis állásba tereltetnek. Azért újra meg újra lelkükre kötöttem: tartsák mindig és mindenben szemük előtt, hogy nekünk minden lépést, a kicsit ugy, mint a nagyot, arra kell irányitanunk, miszerint a hatalmak magukat hazánk ügyével nyíltan azonosítsák. E nélkül a magyar harcosok átcsábítása hazánk érdeke ellen volna, mert siker esetén könnyitené a szövetségesek győzelmét, tehát a magyar ügy felkarolását fölöslegessé tehetné; pusztá legionárius condottieri szerep mások javára pedig nem olyan szerep, melyet elvállalnunk szabad volna. Vigyázzunk, nehogy kifacsartassunk, mint a citrom, aztán eldobassunk. Én belőlem már csavartatott ki egy kis haszon — nem is kellene kicsinynek neveznem — értem: a semlegességi agitációt Angliában. Nagy áldozat! nagyon kellemetlenül kizavart megszozott baráti viszonyaimból. Tudtam, hogy áldozat lesz, da vigasztalt az, hogy. csak személyes lehet. Menjünk egy lépéssel tovább a nélkül, hogy a hatalmaknak hazánk ügyével azonosítását nyernők viszonzatul, s az áldozat a hazáé lesz. Ezt nem szabad megengednünk. — Nincs okom a hatalmak jó szándokaiban kételkedni; de ugy látszik nekem, hogy a küldiplomácia által utjokba gördített akadályoknak (hibásan) több fontosságot tulajdonítanak, mint a haszonnak, melyet a mi

ügyünk felkarolása ígér. De nekünk hazánk érdeke parancsolja, hogy e haszonnak öntudatával birjunk. — Egyezkedő fél vagyunk, nem szupplikánsok. Nem is kell gondolni, hogy a hamis állás béketürelmes elfogadása, a csititgatás, a kérlelés, a kicsinyes mellőztetések türése majd lassan-lassan előbbre vezet s utunk nehézségeit kiegyengeti. Sőt hátralök, elmálaszt, s végre ott találjuk magunkat, hová hasonló engedékenységek folytán a szegény lengyelek jutottak a krimi háboru alatt. Érdek határoz. Ha megvan az érdek, semmit sem veszélyeztetünk, ha minden lépésünkhöz, mely a szövetséges hatalmagnak javára válhatik, hajthatlanul hozzákötjük, hogy magukat hazánk ügyével azonosítsák; ha pedig vagy nincs meg az érdek, vagy gyöngébb, mint az akadályozó ellen-tekintetek, (melyeknek legnyomatékosabbját, a downing-streeti — angol — titkos diplomácia akadékoskodását különben is remélem elhárithatni, ugy engedékenységek által magunkat kompromittáljuk, hazánkat pedig csalóka várakozásokba sodorjuk.

Ez, s ehhez hasonló figyelmeztetésemre a válasz minden oldalról mindig az volt, hogy siessek, siessek Olaszországba, miszerint jelenlétem által egységet s összevágó erélyt hozzak a szertehuzó irányzatokba. Ez a sürgetés vonul végig, mint egy szakadatlan fonal, az ekkori levelezés egész tömegén. Különösen *Teleki László* az idegességig át volt hatva e szükségesség érzetétől, — annyira, hogy Génuából június 5-ről kelt levelében ezeket írta: »Naponta imádkozom istenhez, hogy hozzon ide mentül előbb. Kezemet szivemre téve állítom, mint erős hitemet, hogy seholsem voltál valaha szükségesebb, mint most itt. Áldjon az ég! Nem irhatok tovább, mert reszket a kezem; pedig szeretném még rimánkodásomat folytatni.«

Ennyit elégnek tartottam az ezen időből való levelezések felől megjegyezni. Magukból a váltott levelekből csak az itt következő néhány olyat szemelem ki, melynek közlése részint az emigráció szándokainak s működésének ismertetésére szükséges, részint mint történelmi adat érdekekkel birhat.

Kossuth — Teleki Lászlónak Párisba.

1.

London, 1859. május 8-án. -

Délben érkeztem vissza Párisból. Egy kissé mindjárt átgondoltam a rögtöni teendőket, s közlöm veled gondolataimat.

Szóba jött volt köztünk Párisban, hogy nem volna-e tanácsos előzetesen egy anonim proklamációt intéznünk a magyar hadsereghez. Minden okot mellette s ellene átgondolván, úgy látom, hogy jobb, ha nem teszszük. Mi az, a mire szükség van? Az, hogy a magyar seregek megtudják, miként a kik átjönnek vagy elfogatnak, nem fognak szökevény vagy fogoly gyanánt traktáltatni, hanem charge-uk megtartása mellett, magyar zászló alatt külön magyar hadrészleggé fognak alakíttatni.

Ezen czél az anonim felszólításnál, (mely semmi biztosságot nem nyújtván, nem is hat) sokkal jobban eléretnék az által, ha Viktor Emánuel király egy rendeletet bocsátna ki ily értelemben hadügyminiszteréhez, az a hivatalos lapban kihirdettetnék, s abból külön röplevélkékre lenyomatva, olaszok által a magyar ezredekhez eljuttatnék.

Ennyi jó; több, vagy más, nemcsak nem szükséges, de nem is tanácsos. Igen vigyázni kell, hogy semmi oly lépés ne történjék idő előtt, a minek az lehetne következése, hogy az osztrák Magyarország iránt megfélemlítve, necsak több sereget ne özönöltessen Olaszhonba, de még onnan tán ki is vonjon. A siker iránti garanciánk abban fekszik, hogy a szövetségeseknek Magyarország közremunkálására szükségük legyen. Minden, a mi már kezdetben az osztrákot megfélemlítvén, hazánk

közremunkálását nélkülözhetőnek mutathatná, *ezéltől egyenesen elvezet.*

Erre nem lehet eléggé vigyázni.

A király rendeletének ily értelemben kellene fogalmaztatni :

»Tekintetbe vévén azt, hogy az osztrák császár a magyar nemzetet jogaitól, szabadságától, alkotmányától, sőt nemzeti lététől is megfosztotta :

és tekintetbe vévén azt, hogy az olasz és magyar nemzet érdeke közös, s jövődjé kapcsolatos, mert ellensége és elnyomója egy :

lehetetlen kételkednem, hogy az osztrákot kényszerítve szolgáló vitéz magyarok közt sokan lesznek, a kik érezni fogják, miként helyük mellettünk, s nem hazájuk elnyomójának zászlója alatt van.

Azért szükségesnek látván gondoskodni, hogy azon vitéz magyar harczosok, a kik ez érzelemtől felénk vezéreltetnek, oly szervezést kapjanak, mely a magyar nemzet iránti barátságos indulatimról minél inkább tanúságot tegyen: ezennel értesitem önt abbeli akaratomról, hogy a hozzánk átjött és átjövendő magyarok, magyar zászló alatt, magyar szervezettel, magyar vezényszó mellett, s magyar parancsnokság alatt külön hadrészleggé alakíttassanak.

A harc folytatában hatalmunkba esendő hadi foglyok közül mindazok, kik vagy magyar ezredekhez tartoztak, vagy más ezredekhez tartoztak légyen bár, de magyar alattvalók, ha szolgálatot akarnak vállalni, (mi tetszésükre bizatik) szintugy azon külön magyar hadrészlegbe lesznek beosztandók.

Mind a két kategóriába eső tiszteknek viselt rangjuk biztosítandó, szerelési segélypénzük egyenként . . . szabatik, az altiszteknek s közlegénységnek pedig fejenként . . . hadfogadó díj fizettetik ki.

Ön, mint hadügyminiszterem, ezen rendeletem végrehajtására meg fogja tenni a szükséges intézkedéseket.«

Eszmét jelölök, nem fogalmazok.

1. Maradjunk e mellett; anonim felhívás sikertelen is volna, káros is lehetne.

Ha így járunk el, azon előnyt is nyerjük, hogy a magyar lobogó felüthető a nélkül, hogy viszonyunk a szövetségesek-

kel idő előtt dobra üttetnék. Ez lényeges dolog. A »Comité National Hongrois«-t csak akkor tanácsos a világ szeme elébe állítani, ha már én is ott levén, szervezett jelenlétünk titok már ugy sem lehet.

2. Azon tekintet, melyet fentebb aláhuzva érinték, azon véleményre vezet, hogy kezdetben, míg kilátásaink megszilárdulnak, nincs érdekünkben igen nagyon rajta lenni, hogy akármi csöcselék, keverék bár, de csak sok emberünk legyen. Nincs érdekünkben, mert majd azt mondhatnák: »Már nincs francia seregre szükségünk, van magunknak is; elég azt partra szállítani.« Már pedig én ismétlem, mit annyiszor mondek, s miben te is, Klapka barátunk is egyetértetek: francia sereg »sine qua non«, ezt más akármi szám nem pótolhatja, mert nekünk abban van, csak abban lehet garanciánk, hogy a francia seregküldés, s annak éléről a nemzethez intézendő proklamáció által a császár magát ügyünkkel a világ előtt azonosítsa, s a francia zászlót magyar földön engageirozza. Remélem, ebben egyetértünk.

3. Az amerikai magyarokra nézve, a mint tudod, azt határoztuk, hogy mindenekelőtt biztosítani kell a francia, s illetőleg a piemonti kormánynál, hogy ha (mit isten ne adjon) várakozásainkban csalatkoznánk, azon katonai egyének, kik Amerikából átjövendnek, katonai rangjukhoz képest elláttassanak, a visszamenni akarandóknak pedig utiköltségeik megtéríttessenek, s hogy én az adandó biztosításhoz képest fogom a többi lépéseket megtenni.

Kérlek, eszközöljétek ki e biztosítást, s tudósítsatok. A biztosítás módja az: adassék utasításba a washingtoni francia követnek és a szárdiniai képviselőnek, hogy ha kérdés tétetik hozzájuk: igaz-e ez? — az állítást erősítsék meg.

4. Vetter altábornagy számára a Szerbia felőli működést jelöltük ki rendeltetésül. Remélem, egyetértetek velem abban, hogy neki nem mindjárt kell Szerbiába menni. Várjunk ezzel, míg a horvátokkal megkísértettük az alkut Belgrádból; — ott osztrák konzul van. Vetter ismeretesb egyéniség, mintsem lehetséges volna ugy működni, hogy Coroninának három nap alatt a dolog tudomására ne jusson. Csak tudja Vetter, hogy ez a rendeltetése, s várja a további rendeletet. Eszembe jut, hogy Tomasovácznál ő verte meg a szerbeket; kérdés, grata

persona lesz-e a szerbeknél? Erről tájékozni fogom magamat Obrenovics Mihály herczegnél.

5. Pulszkyt a horvátokkal való egyezkedés végett nem lehet elküldeni Belgrádba, mert ő vitte Thunnal és Gáj ellen a panszlavisztikus polémiát. Ellenben itt Angliában a »non-intervenczionális« agitációt kezdeményem alapján tovább fűzni-fejteni, s a sajtó útján tovább is élénkségben tartani oly egyéniség, kit senki más nem pótolhat, — a sajtóval való viszony tekintetében még én sem. Ő reá tehát itt egyelőre szükség leszen, míg ezen agitációt befejezzük.

6. Ha megegyeztek benne, Ludvigot fogom a horvátokkal való egyezkedés végett Belgrádba küldeni. E dolog fontossága nagyon növekedett a párisi értekezés folytán. Mert feltéve, hogy a francia sereg utnakindítása elkövetkezik is, attól lehet tartanunk, hogy ha pl. Zágrábig nyomulna előre, (legalább is 10 étappe) s nem mutatkoznék csatlakozás, attól lehet, mondom, tartani, hogy azt mondják: »Nem koczkáztathatjuk azt, hogy messzebbre előre hatoljunk, ellenséges vagy közönbös népességet tudva összeköttetési vonalunkon hadműködésünk mozgó alapjával (a flottával).« Ezen fontosságnál fogva vigyáznunk kell, hogy Szerbiában ne hívjuk fel az osztrák figyelmét titokban nem maradható egyéniséggel s működések által, mielőtt ezen fontos egyezkedés megtörtént. Ezért kell Vetternek odaküldésével várunk. Ha a fegyver stb. küldemények átvétele valakit addig is ott szükségessé teszen, inkább menjen oda az, kit Klapka tábornok már odaküldött volt a multkor, ámbár azt hiszem, ez sem okvetlenül szükséges. Átvétetheti azt ideiglenesen az ottani kormány is.

7. Angolul fogalmazni tudó titoknokra okvetlen szükségünk leendvén, Tanárkyt, mint igen megbízható s különben is aranytisza jellemű embert magamnál óhajtanám inkább megtartani elnöki titkárul.

8. Pénzkezelőnek Moldvába Nagy Pétert proponálom Tanárky helyett; megegyeztek-e, vagy mást javasoltok?

9. Gondolom, elvül vettük fel, hogy most még ne menjen nyakra-főre minden ember Genuába, akár van rá szükség, akár nincs. Különben mit csinálnánk ott velük? A segélypénzt nem költhetjük egyébre, mint a mi a legszükségesebb. Csillapítsuk a békétlenkedést; várjanak; majd eljö az ideje annak is.

10. Hanem Vukovicsnak méltó igénye van arra, hogy a legelsők közt legyen, a kik a haza ügyében működnek. De e perczen én még nem tudok részére munkakört kijelölni. Tudtok-e ti? s mit?

11. Okvetlenül és sürgetően szükséges, hogy az itteni piemonti követ utasítást kapjon, kérésemre annak, a kinek majd kellend, utlevelet adni, s általában, hogy vele bizalmas lábon álljak.

12. Holnap hozzálátok a meetingek előkészítéséhez. Nagyoknak kell lenni, s azért ingyen bemenetel. Tehát biz az költségbe kerülend. Nem tudom, kicsinálhatom-e a költséget bizottságok útján. Ha nem, kénytelen leszek a segélypénztárt igénybevenni.

13. Láthatod e levélből, hogy bizony nagyon kényes tárgyakra terjedend ki levelezésünk, mig mindhárman együtt leszünk; azért nagyon szükséges, hogy az itteni piemonti követség útján küldhessük leveleinket. Legyetek szivesek ezt elintézni.

14. Sok magyar erő megyen a Rhénushoz. Gondoskodni kellene a francia határnál, hogy ott is kaphassunk embert. Valakinek Németországba kellene menni, szétnézni minő osztrák ezredek vannak ott, s hol? Van-e erre való emberetek, vagy én küldjek?

Kérlek, édes barátom, csatold e levelemhez meg- vagy nem-egyeződésnek pontonkénti kijelentését, s küld át azonnal, jegyzeteiddel kísértén levelemet Klapkához, azon kéréssel, hogy jegyzeteidet a magáéival kísérve, küldje rögtön át nekem, miszerint lássam, miben értünk egyet, s azokat, a mikben egyetértünk, azonnal foganatba vehessük.

Olvastad-e a május 3-iki budapesti hirlapokban a magyar önkéntes seregek alakítására vonatkozó osztrák felhívást? — Ez aztán bölcs, csábító felszólítás!!! Kőből kell szívének lenni, a ki ily »roppant engedélyek« mellett nem rohan nyakra-főre meghalni Ferencz Józsefért! — Ki kellene zsákmányoltatni a lapok útján. Én itt teszek rá lépéseket.

(Aláírva)

Kossuth.

U. i. Kérlek, izentess nekem Kiss Miklós által azonnal, hol van itt Obrenovics Mihály szállva? — Nem tudok nyomába akadni; a követségnél sem tudják.

2.

E levelemre Teleki László (ki csak május 16-án érkezett Olaszországba) még Párisból május 10-én felelt, Klapka tábornok pedig (ki előre sietett Olaszországba) Turinból május 17-én.

Mindketten nagyon kívánatosnak tartottak egy olynemű királyi rendeletet, mint levelem első pontjában javasoltam. Szólottak is iránta nyomban (május 16-án) Cavour gróffal, ki megígérte, hogy oly szellemben fogja azt javasolni, mint én kívántam, csakhogy, miként Klapka írta: »kifejezések dolgában bizonyos mérsékletre van a kormánynak szüksége, helyzetére való tekintetből«, tehát Teleki (május 17-ről írott levelének) szavai szerint: »kissé bürokratikusabb alakban fog szerveztetni, de hát az alapja megmarad.« Tette-e Cavour javaslatba, vagy nem? — nem tudom, de az bizonyos, hogy a seregalakítási rendelet, a mint az kiadatott, bürokratikusnak ugyancsak bürokratikus volt, hanem az én tervem szellemének a legtávolabbról sem felelt meg. Nagy bajukba került igazgató-társaimnak, hogy a dolgot jobb kerékvágásba tereljék, s még számomra is maradt fen a dolog körül javítani való. A seregszervezési rendeletet illetőleg Klapka tábornok e levelében arról is értesített, hogy ő és Perczel tábornok lesznek a légió szervezésével megbizva, a főparancsnokság pedig egy másik rendelet által Klapkára lesz ruházva.

Az anonim kiáltványt illetőleg Teleki azon aggodalmának adott kifejezést, hogy ha semmi kiáltványt nem bocsátunk ki, talán nagyon közömböseknek mutatjuk magunkat az olasz ügy iránt; Klapka ellenben oda nyilatkozott, hogy anonim kiáltványt csak azon esetben kellene kibocsátanunk, ha az felsőbb helyről határozottan kívántatnék, ez azonban még eddig nem történt.

Hogy Vetter altábornagynak nem kell Szerbiába sietnie, abban mindketten egyetértettek; Teleki azonban értesített, hogy alkalma volt meggyőződni, miként a szerbek Vettertől épen nem idegenkednek, de maguk is úgy látják, hogy ottlétének titokban kellend maradnia.

Moldva felé már fegyverszállítás levén utban, mindketten jónak látták, hogy e szállítmány átvétele s a vele kapcsolatos katonai intézkedések végett Czetz tábornok odautazása

sokára ne halasztassék. Polgári megbizottul s egyszersmind pénzkezelőül Teleki oda Vukovicsot, mint a küldöttségben első személyt, vélte küldendőnek, miszerint ottani közegünk kellő tekintélyvel birjon. Ebben Klapka is egyetértett s nekem nagy öröömre vált volna, ha Vukovics e fontos megbizatást elfogadja, de nem volt reá birható. Okul azt adta, hogy oláhul nem beszél, s francziául sem elég folyékonyan, miszerint az e küldetéssel járó kényes feladatnak kellőleg megfelelehetne. Vukovics nagyon lelkiismeretes ember volt. Kénytelen valék szabadkozásainak engedni, hanem előre kikötöttem, hogy mihelyt Anglia semlegessége annyira biztosnak mutatkozik, miszerint Pulszky (kit társadalmi s az angol sajtó körében szerzett összeköttetései az általam megindított agitáció folytatására különösen képesítettek) más téren lesz igénybe vehető, Vukovics fogja ügyünket Angliában képviselni, mire ő szives készséggel ajálkozott. Nagy előszeretettel viseltetett Anglia iránt. Az angol intézmények természete, azoknak hatása, s az angol nemzeti jellem tanulmányozása kedvencz studiumát képezték.

Moldva-Oláhországot illetőleg Klapka tábornok ugyan csak ezen (május 17-ei) levele mellett küldötte meg nekem másolatban az egyezményt, melyet Couza fejedelemmel kötött, *) s melynek alapján Obrenovics Mihály herczeggel is értekezett, és e tárgyat illetőleg levelében még a következőket írta:

»Mulhatlanul szükséges, hogy továbbra is ez irányban haladjunk előre, ha ugyan nem akarjuk működésünket újabb kétkedésnek s bizonytalanságnak kitenni, s ezzel az összes eddigi eredményt kockáztatni. Jó lesz, ha Vukovics és Ludvigh Génuán keresztül veszik utjokat, miszerint őket a történekről kimerítőleg értesithessem, s ajánló-levelekkel láthassam el. Kötelességünk gondoskodni, hogy állásuknak és hivatásuknak megfelelőleg fogadtassanak, s barátságos környezetre találjanak. Megvallom azonban, csak akkor leszek az ottani állapotok felől megnyugodva, ha magam is a helyszinen leszek.«

*) Ez s a moldva-oláhországi viszonyok alább, az e fejezethez csatolt 2. szakaszban tárgyaltnak.

Levelem azon pontjára, hogy a magyar önkéntes seregek alakítására vonatkozó osztrák felhívás »csábító engedményeit« a sajtóban ki kellene zsákmányolni, Teleki szívesen ajánlott megtenni a kontinensen a szükségelt lépéseket, egyzersmind tudósított, hogy eddigelé azért nem szólott a hirlapokban, mert azt Napoleon herczeg egyenesen megtiltotta, és szívére kötötte, hogy úgy viseljük magunkat, mintha Magyarhón nem is léteznék. De a háboru kitörvén, e tekintetben a körülmények már megváltozottaknak tekinthetők.

Az amerikai magyarokat illetőleg Cavour (május 16-án) oda nyilatkozott, hogy most még nem látja szükségesnek azokat idehivni, hanem az ez iránti intézkedéseket akkorra véli halasztandóknak, mikor a légio alakítása körüli törekvéseinknek már sikerét tapasztaltuk.

Vége levelem 14-ik pontja (a Rhénus felé küldözgetett osztrák ezredek megfigyelése) felől mind Teleki, mind Klapka azon nézetben voltak, hogy ezt tanácsos lesz további megbeszélésre halasztani. A dolog kényes természetű, nagy óvatosságot igényel, nehogy a német szövetséget felriaszszuk.

Ez tehát függőben maradt.

Levelem többi pontjaira nézve mindketten egyetértettek, s azok iránt, a mik rögtönös ellátást igényeltek (az utlevelek kiszolgáltatása stb.), azonnal intézkedtek.

3.

Fentebbi levelem utóiratában felkértem volt Teleki Lászlót, tudná meg, hol találhatom Londonban Obrenovics Mihály herceget?

Ime Teleki válasza.

Páris, 1859. május 10.

Mihály herczeg csak holnap megyen Londonba, egyenesen a végett, hogy veled találkozzék. Sógorától tudom, hogy pénteken már a Clarendon Hotelben lesz. Egy meghitt embere felkeresend téged, veled a herczeggeli találkozás helyéről és idejéről szóllandó a végett, hogy az a legnagyobb titokban történhessék. E végett adtam neki néhány hozzád intézett sort. Sógora kívánja, hogy előlegesen is értesitselek olyanokról, mikre nézve Mihály herczeg és Klapka közt értekezés és illetőleg megegyezés történt. (Én Mihály herczeggel nem találkoztam.) Említek tehát, a sógor előadása szerint, néhány főpontot:

a) A magyarhoni szerbeknek ott, a hol többségben s tömege-
sen vannak, belkormányzat kiterjedett municzipális jogok alapján.

b) Vajdájuk legyen, főhivatalnoka országunknak. Rangja a
horvát bán után következő.

c) Ha Magyarhon függetlenné lesz, segítse Szerbiát a törökök
ellen. Segédereget küldjön neki (100,000 emberről beszélnek).

d) Vetter minél előbb küldetnék oda (magukra vállalnák a
titokbar tartás lehetőségessé tételét).

e) Mihály herczegnek nem lesz pénzre szüksége, ő a maga
pénztárából tenné a költségeket, de később ez neki magyarhoni
jóságokban fizettetnék vissza.

f) Mihelyt francia sereg szállna ki a dalmát partra, s Magyar-
hon határa felé nyomulna, azonnal a szerbek is indulnának Zimony-
nak, vagy Klapka utasítása szerint, más irányban, s áttörnének a
magyar határon. Gróf H L Klapka megbizottjának
mondja magát, s elvállalná, ugy tudom, az igazgatóság megbizását,
ő mint Mihály herczeg sógora, Szerbiában nagy szolgálatokat tehetne
nekünk. Hiszem, hogy jóakaratu Az ő tanácsa
után beszélt Mihály herczeg a császárral itt arról, hogy jó volna
Ferencz József helyébe, mint ma g y a r c s á s z á r t, V-ik Ferdi-
nándot léptetni fel. Ezt neked csak tájékozásul írom, egyébiránt
H maga az efféle eszmékről lemondott.

h) Mindennek a legnagyobb titokban kellene tartatni egész a
betörés idejéig.

Mindezekről én csak gróf H Lászlóval beszéltem. Klap-
kával e tárgyról keveset szóltam. Meglátod mi a mondottakból a
való »la vérité vraie«, a mint becsületes konzervatív emberek
szokták mondani.

A 100,000 ember, mit siker esetében honunktól kívánnak,
nekem költészeti tulzásnak látszik. Én ugyan nem bánám, ha meg-
igérnök is nekik. Ugy sem lesz arra szükségük; és aztán Európától
is függ némileg, megadjuk-e vagy sem?

Isten veled. Hü barátsággal igaz hived

Teleki László.

E tárgyra nézve Irányi Dániel barátomtól a követ-
kező levelet vettem:

Irányi — Kossuthnak.

Páris, 1859. május 11.

Teleki László közölte velem ön levelét, valamint az arra
pontonként adott választ. A szerb kívánatok között látom, többi
közt az van, hogy bizonyos nagyszámu sereget igérjünk bizonyos
esetlegességre. Ez sehogyse tetszik megadhatónak. Először, mert a
török, bár tehetetlen, de természetes barátunk, mig ellenben a déli

szlávok épen olyan természetes elleneink. Másodszor, mert ha mi interveniálunk, eo ipso interveniál más is és európai háboruba keveredünk. Sőt maga a szerbek által nekünk ígért segítség is, — főleg ha a kormánytól ered — komplikációt idézend elő. A porta t. i., az osztrák kérésére, be fog rukkolni Szerbiába, hogy megnyitse, erre aztán az orosz is beleszól, s ha ez átkel a Pruthon, az angol sem marad tétlenül. Ha nem lenne mulhatlanul szükséges, legjobb lenne mellőzni a szerb segílyt, de ha el nem maradhat, talán jobb lenne, ha úgy történnék, mint 48-ban, nem hivatalos czim alatt. Teleki azt reméli ugyan, hogy a török nem fogja akadályoztatni, mert az orosz azzal fenyegetné a portát, hogy ő is beavatkozik, ha a souzerain bántani meri a szerbeket, s ez plauzibilis nézet ugyan, de még nem tudom, ha visszatartóztatni engedi-e magát a végveszélyét sejtő török kormány? — — —

Ujságul megjegyzem, ha még nem tudná, hogy Almássy Pál amnesztiát kapott, s már haza is tért. Az ő szállásán és jelenlétében terjesztette volt elő Klapka az első ajánlatot, mit a nagy ur tett nekünk.

(Aláírva)

Irányi.

Értekezésem Obrenovics Mihály herczeggel alább, az e fejezethez csatolt 3-ik szakaszban olvasható. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy arról, a mit gróf H. . . . y *Telekinek* beszélt, s a mit *Irányi* (méltán) aggasztónak talált, nevezetesen a törökök ellen Szerbiának adandó segítségről vagy szerb hadsereg betöréséről Magyarországra, értekezésemben Mihály herczeggel szó sem fordult elő; sőt a herczeg világosan megjegyezte, miként sem nem várnák, sem nem kívánnák, hogy Magyarország Szerbia függetlenségének kivivásáért harcoljon, ép úgy, mint — gondolja — mi sem kívánjuk, hogy Magyarország függetlensége kivivásáért Szerbia harcoljon. Ez utóbbi tekintetben az értekezés folyamában csak annyit említett, miként az ellen nem volna kifogása, hogy *Vetter* altábornagy, ha majd a Magyarországból átjövendő önkéntesekből Szerbiában maga körül egy kis erőt gyűjtend, néhány száz önkéntest magában Szerbiában is fogadjon fel, kiknek a magyar táborban

jelenléte a két nemzet közti testvériséget jelezné, s a magyarországi szerbekre jó hatással lehetne. — Ennyi volt az egész, s ez egészen más, mint az, a miről gróf H....y Telekinek regélt.

Klapka — Kossuthnak.

Génua, 1859. május 21.

(Kivonat.)

Valóban lázas izgatottságban vagyok; ott a Pó partján már nagyban verekednek, és mi még egy szót sem szólunk a magyar csapatokhoz. — Tegnap nagyon sürgették, hogy tegyünk már valamit, s mivel nem akartunk ez óhajlás elől ridegen kitérni, Teleki készített egy felhívást, melyet aztán én Perczellel együtt aláírtam, s melyet ma átvisznek a határon, szétosztás végett. A felhívásban, melyet 1/2 alatt mellékelek, tudtára van adva a csapatoknak, hogy legközelebb a Nemzeti Igazgatóságtól bővebb és tárgyias utasításokat fognak kapni. Ez a proklamáció csak előleges értesítés (avis) és semmi más. — Tehát kérem, meg ne ütközzék rajta.*) Teleki fölöslegesnek tartotta az ő aláírását is, és mi is e nézetben voltunk.

Mulhatatlanul szükséges, hogy Jassyba és Bukarestbe a küldöttek azonnal utnak eredjenek. Késedelem bajt szülhet. Tegnap leveleket kaptam, melyekből értesülök, hogy az osztrákok Erdélyben újra kezdték a 48-iki játékot. Minélelőbb fel kell világosítanunk az otthoniakat ügyünk állásáról, hogy a kedélyek megnyugodjanak. — — — — —

(Németből fordítva.)

Klapka.

Melléklet.

1/2.

Vitézek!

Ne feledjétek el, hogy magyarok vagytok.

Az osztrák feldulta szent honotokat, bitorolja mint sajátját. Hőseitek legjobbjait akasztófán végezte ki. Ki akarja irtani nemzetünket, s most, hogy vész közelg, azt várja tőletek: küzdjetek mellette, ontsátok véretekét ügyéért.

*) Én bizony megütköztem. Nézetem az volt, hogy proklamációt a hadsereghez csak akkor kellend kibocsátanunk, ha a hatalmak meg-egyeznek, hogy azt mondhassuk: »szövetségeseink!« s a magyar katonaságot felhívhatjuk: »jőjjenek szövetségeseinkkel a magyar haza felszabadításának dicsőségében osztozni«. E nélkül proklamációk csak kompromittálhatják tekintélyünket, mert nem lehet sikerük — nem is volt! —

Lehetetlen, hogy ezt tegyétek!

Az osztrák császár nem is akar többé magyar király lenni; ha nektek mást mondanának, ne higgyétek! A világnak azt kürtöli . . . hogy fegyverrel foglalta el hazánkat, s azt akarja, hogy a magyar németté váljon!

A fekete-sárga osztrák zászló leghalálósabb ellenségtek zászlója, tehát reátok nézve a honárulás zászlója.

Nem maradhattok meg alatta.

A magyar zászló itt van felütve azok táborában, kiket az osztrák ellenségeinek hív.

A francziák hatalmas császára s a nagylelkű szárd király seregei közt van helyén a magyar vitéz, ki honához hű maradt.

S pedig nem is lehet vitéz, ki nem szereti hazáját!!

Az olasz ügy a magyarral egy; ha megdől az osztrák kormány Olaszthonban, kikergetendjük azt a magyar hazából is, s szabadok leszünk úgy, mint voltak apáink.

Töletek függ a hon jövője!

Ti vagytok az osztrák sereg legjobbjai! Jöjjetek át a magyar zászlóhoz. Felvirradt az üdv napja Magyarhonra.

Mi, az utolsó dicső háboru alatti vezéreitek, készen állunk legszivesb bajtársi elfogadástokra, s otthon is rajtatok függ magyar véreitek szeme.

Legfelsőbb rendelet szerint minden áttérő tiszt s altiszt rangjában, sőt alkalmilag előmenetellel, minden vitéz jutalommal nyerend alkalmazást az általunk alakításban levő magyar seregben.

E napokban veenditek a honmentő bizottmány felhívását, mely kezeli ügyeinket, míg a magyar nemzet, bilincseiből felszabadulva képes leend, ősi szokása szerint, sorsáról rendelkezni.

Kérésünk — rendeletünk, vitézek, hogy midőn francia vagy olasz csapatokkal találkoztok, ne késsetek áttérni, és mielőbb a honmentő magyar had zászlói alá szegődni!

Isten áldása a letiport hazára!

Isten őrizze a magyart!

Génua, 1859. május 20.

Klapka György s. k.,
tábornok.

Perczel Móricz s. k.,
tábornok.

Nemeskéri Kiss Miklós — Kossuthnak.

Génua, 1859. június 10.

Tegnap tértem vissza Toskánából, hova Bethlennel együtt a Bolognában levő három zászlóalj Gyulay- és két század Haller (Palatinalis) huszár áttérítése végett mentünk.

Klapka is ott volt két napig, de ő Flórenczben maradt, mi azonban bementünk egyenruhában, lóháton a pápai birodalomba. Rosszul volt Ulloa tábornok, toskánai seregparancsnok és a herczeg

informálva, ők azt mondák nekünk, hogy három olasz miglia (kevés-
sel több fél magyar mértföldnél) távolságra a határtól vannak fel-
állítva a huszárok. Soha nem is voltak Bolognától két migliánál
tovább, s így tán 30 miglia távolságra a határszéltől; beljebb per-
sze nem mehettünk. Azonban a Romagnában (minden helységben
és városban) létező titkos bizottságok által beküldénk, az általuk
már ismert altisztekhez, ama szerencsétlen szerkezetű proklamá-
ciókból egy csomagot, mely felhívások mindegyikére sajátkezüleg
is irtunk néhány buzdító szót, s Bethlen és én alá is irtuk. Ezen
felhívások okvetlen kézhez jutottak; lesz-e sikerük, nem tudom.
Bethlen ott maradt Flórenczben a herczeg mellett, ennek seregével
menend előre. Én hasznosnak tartám ide visszajönni.

Mint igen különös dolgot irhatom, hogy tegnap 1400 lom-
bárdi olasz foglyot Afrikába szállítottak a francziák, pedig nagy
lelkesedéssel kívántak a piemonti seregbe beállani, s midőn látták,
hogy csak a magyarokat tartják itt, azt kiabálták még a hajón is,
hogy ők is magyarok; általában sok horvát- és német fogoly
magyarnak adja ki magát, s verifikáció után záratnak csak ki.

Nem tudom megjelentetett-e kormányzó urnak, hogy Teleki
Sándor, Türr és Hossek m. hó 28-án elküldettek Garibaldi táborába.
Hossek ma jött vissza 36 magyar fogolylyal, de sem ő, sem a két
fentebbi még nem tudták elérni Garibaldit.

Nem tudom említettem-e, hogy Éber, a »Times« levelezője,
pár hét előtt Turinban volt. Ezredes czímet visel. Magyar, török
vagy angol? nem tudom. Hol s hogy tett rá szert? azt meg ő tudja.
Ugy vettem észre, hogy a szövetséges hadsereg közeléből akarja
tudósításait irni. Nem volna helyén, ha e czél elérésére a magyar
minőséget venné igénybe. Kormányzó ur, nem kétlem, szükségét
látandja annak, hogy a »Times«-nek úgy a háborura, mint különö-
sen az olasz-magyar kérdésre vonatkozó tudósításai szemmel tar-
tassanak.

Tegnap hallám egy francia sebesült ezredestől, hogy Espi-
nasse és Cleri francia tábornokok megölettek. A dolog így történt.
A két tábornok csupa kíváncsiságból előre vágatott a csatárláncz-
hoz; egy tiroli vadász mellbe lövi Espinasset, pajtása leszáll lováról,
hogy megnézze a lövés természetét, azalatt a vadász újra megtölti
fegyverét s a második tábornokot is agyonlövi.

Itt köztünk a régi svarzgelbizmus kezd mutatkozni. Osztrák
slendrián, durva goromba káplár-tempó akármennyi; már párba-
jra kihívás is lett belőle.

Isten hozza kormányzó urat közinkbe minél előbb, különben
a közügy vagy fonák irányba csuszik, vagy felakad; mi meg szépen
egymás hájába kapunk.

(Aláírva)

Kiss Miklós.

Irányi — Kossuthnak Londonba.

Páris, 1859. június 6.

* * * Magyarországból a következő híret hozta:

Komáromi György Németországba utazott, hogy önnek levelet hozzon, illetőleg tovább küldjön.

Az aradi vár nincs fegyverezve, sem élelmezve, s mindössze valami háromszáz osztrák tanyáz benne.

Temesvárt is csekély az őrség, még pedig magyar. Szintugy nincs fegyverezve.

Az érzület az egész hazában egy, — párt- és nemzetiségkülönbség nélkül. Annyira pártkülönbség nélkül, miként az emberek széltiben hiszik és beszélnek, hogy a forradalmi (lappangó) bizottmányban S..... Pál, Ü..... József s még Deák Ferencz is ben vannak. *)

Az alkotmányos királysági állapotást örömmel üdvözlétek az országban.

Katonaság az országban kevés van, s a mi van is, folyvást mozog; — de ugy látszik a Dráva mellett és Nagy-Szeben tájékán több van. A katonaság azonban nagyrészt szintén elégedetlen.

Önkéntes sok áll be, de csak a legalsóbb rétegekből. 15 forint felpénzt kapnak, magyar lobogó alatt szolgálnak és a Rákóczi huzatják nekik, nem organizálják az országban, de nyomban öltöztelenül kiviszik. Egyébiránt ezek is azt mondják, hogy Kossuthtal jönnek vissza.

A hatóságok adnak Magyarországon is hódolati iratokat, de a pesti polgárok, a kiket felhívtak, hogy egyenkint irjanak alá egy ily irományt, azt megtagadták.

Egy hónap mulva 150,000 embert készül az osztrák még szedni. Az utolsó csatavesztés után alkalmasint mindjárt hozzálát. Már is igen sok embert szedett ki Magyarországon, ugy szintén lovat is. A kik azelőtt már szolgáltak, mind tartoznak menni, ha házasok, ha nem. Egy gazdaember, kinek felesége és hat gyermeke van, kénytelen volt elmenni, volt kilencz lova, abból hatot elvittek.

A vasut Temesvárig kész. Aradról Nagy-Váradra visz egy szárny, a másik Szolnokra.

A Gellérthegy armirozva van.

Ennyit * * * * * Pozitivabb adatokat az a derék ember fog kihozni (a mondott uton Génúába), a kihez utóbbi küldöttünk utasítva volt.

Debreczenből is érkezett levél, várják, hogy francia sereg fog dél felől betörni. Várva várják. A nem-magyar nemzetiségekkel jó egyetértés áll fen. Az önkéntes adakozások igen soványak.

*) No ezt aztán jól tudták!

A brüsszeli Nord adja a minden egyes koronaországra kivetett szabad csapatok számát, utánna pedig megjegyzi, mennyi van már kiállítva. Tartozik adni a Vojvodina két gyalog zászlóaljat, egy osztály lovasságot. Kroácia egy zászlóaljat, egy lovas osztályt, egy század karabélyost. Magyarország hat gyalog zászlóaljat, öt osztály lovasságot (Erdélyről nem szól); május 23-áig az önkéntesek száma: Kroáciában 718 ember; Magyarországon négy zászlóalj és két osztály jóformán teljes számban. Erdélyről és a Vajdaságról semmi adat.

Egy magyar lapban azt olvasom, hogy több varasdi család meghívására, Lakatos Sándor tánczmester Varasdra megy a csárdást tanítani; a kolozsvári magyar színész-társulat pedig Nagy-Szebenbe és Brassóba kapott meghívást. — Jellemző tények!

Irányi.

Az itt előre bocsátottakban három tárgy fordul elő, mely részletes ismertetést igényel. Ezek:

1. A seregszervezés.
2. Klapka táb. egyezkedése Couza fejedelemmel.
3. Értekezésem Obrenovics Mihály herczeggel, s Ludvig János küldetése Belgrádba.

Első szakasz.

Seregszervezés.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság Génúában székelő tagjai azon értelemben sürgették a seregalakításra felhatalmazó királyi rendeletet, a mint fentebb május 8-ikáról kelt levelemben foglaltatik. — Május vége felé értesítve lettek *Cavour* gróf mint hadügyminiszter által, hogy a dekrétum készen van, azonban jobbnak látja azt addig ki nem hirdettetni, míg legalább pár száz főnyi katonánk nem lesz; nehogy ha netán sem önkéntesek nem érkeznének, sem a foglyok szolgálatot nem vállalnának, a szárd kormány magát a sikertelen rendelet által kompromittálva találja. — *Teleki* László ez okoskodást »*circulusvitiosus*«-nak nyilatkoztatta, mert

ép a végett van szükség e rendelet kihirdetésére, hogy katonánk legyen.

Mig e nézetkülönbség miatt a kihirdetés késnék, a seregalakításnak első kezdetleges elemei gyülni kezdtek; ezeknek összeállítása felől az igazgatóság június 5-kén kiadott rendelete által intézkedett: *Ihász* ezredes (rendületlen hűségű barátom és sorsosztályosom a számkivetésben mind e mai napig) lett az összeszedéssel és sorbaállítással megbizva. *Mogyoródy* (akkor) százados, és *Veress Sándor* főhadnagy lettek mellé rendelve.

Ihász ezredes a következő levélben értesített eljárása felől:

1.

Ihász — Kossuthnak Londonba.

Génua, 1859. jun. 6.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság rendelete folytán tegnap hozzáfogtam jövendő seregünk első elemeinek összeszedéséhez és sorbaállításához.

»Ármádám« jelenleg 120 emberből áll. Derék, értelmes fiuk. Örült a szívem, a mint őket felállítottam.

A francziáktól parancs érkezett, hogy a foglyok közül a magyarok kiválasztassanak s rendelkezésünkre bocsáttassanak. Hanem az baj, hogy a magyarság megismertető jeléül a szűk nadrág (pantallon collant) van kitűzve. Pedig az osztrák gonoszul összekeverte a nemzetiségeket. A szűk nadrágos, bakkancsos magyar ezredekben tömérdek nem-magyar van, ezeket számunkra kiválasztják; a cserepár foglyok közt pedig sok magyar van, kik szívesen jönnének hozzánk; ezeket tovább szállítják, mert nem lévén szűk nadrágjuk, hiában erősítik, hogy magyarok. *)

Tanyául a Génua-t körülvevő erődök közül »Fonte Castellaccio« van számunkra kijelölve. Biz az magasan fekszik a hegyen. Erős kapaszkodó. Egy órába kerül a városból oda jutni; de hát a jobb helyeket a francziák már rég mind elfoglalták.

*) A nemzetiségek ez összevissza zavarása folytán itt-ott lengyelországi születésűek is jutottak sorainkba. E miatt a turini orosz követ hivatalosan panaszt emelt. Kijelentette Cavour grófnak, hogy ha minden lengyel el nem távolíttatik a magyar seregből, Oroszország barátságos semlegességére ne számítson. — Kénytelenek voltunk a lengyel katonák eltávolítása felől a legnagyobb szigorral intézkedni.

A szárd katonai illetménnyel vagyunk ellátva, de csak azok, a kik aktivitásban vagyunk, beleértve a legénységet is. A többi tiszt urak a M. N. Igazgatóság által láttatnak el.

Az egyenruha így lett megállapítva. Campagne: barna posztóból atilla, fekete zsinórral; a tiszt fokozatjel majdnem úgy, mint harcunk alatt volt. Nadrág a tisztoknak szürke, veres sujtással; a legénységnek kék. Gála egyenruha, mint a múltban volt. — De persze ez még csak papiroson van.

Kikérdeztem a legénységet, hogy minő szellem uralkodik az osztrák hadseregben. Azt felelték, hogy a legnagyobb elégedetlenség; — a levetség általános — a fizetés rossz (30 kr. öt napra), az ellátás még rosszabb. Sokszor két nap sem látnak kenyeret. A tisztok épen nem adnak példát a legénységnek a bátorságban. Ütközet alkalmával a gabnába bujnak. A palesztrói ütközetben tulajdon embereik hátulról több kárt tettek bennök, mint az ellenség. A demoralizáció annyira megkezdődött, hogy vannak csapatok, melyek már nem is szegülnek ellen az ellenség rohamának, de meg sem futnak, hanem földre fektetik fegyverüket, letérdelnek s úgy fogadják az ellenséget. Innen a sok fogoly.

Igy mondják. Persze nem minden betű szent igazság; — de valami alapja mégis van a beszédnek; — mert mind így beszél, bár külön-külön kérdeztetnek ki, s az újdun érkezettek a többiekkel össze nem is beszélhettek. — — — — —

(Aláírva)

Ihász.

A seregalakítás e kezdetleges mozzanatakor hazánkfiainak a várva-várt királyi rendelet tartalma felől még semmi tudomásuk nem volt, mégis már maga az, hogy az alakítandó sereg »magyar légio«-nak czimeztetett, aggodalmat keltett s megütközésre adott okot. Ez aggodalomnak Veress Sándor főhadnagy, hozzám Londonba, jun. 6-án írott levelében adott kifejezést.

»Légio név alatt — ugymond — mai világban oly csapat értetik, mely azon állam érdekeért harczol, bizonyos szerződések mellett, mely öt fizeti. E szerint mi, ha légio vagyunk, nem hazánk érdekeért harczolunk. Ez minket végtelenül nyugtalanít. Sajnos volna magunkat, mint emigrációt, e név által a lengyelekkel egy kategóriába helyezni, s a haza ügyét reménytelennek s elveszettnek vallani be.«

Meglehet — írja tovább — hogy a »légio« szó értelmét hibásan fogja fel; meglehet, hogy e név csak szándékaink elpalástolására szolgál (bár ezen palástolni-kellés is szomorú

dolog lenne); meglehet, hogy e név az én rendeletemből vétetett fel, s ha így van, megnyugszanak. De kér pár sornyi felvilágosítást, különösen azon számos távollévő érdekében is, kik minden áldozatra készek a hazáért, de csak is a hazáért, s tőle várnak tájékozó tudósítást a távolban.

Veress Sándor ur e leveléből mint kuriózumot még (bár más térre vág) említendőnek tartom a következő pontot:

»Furcsa szellem kísért itt-ott sorainkban. Tegnap, tisztii gyűlésen, a kormányzó ur által kidolgozott szervezési szabályzattal ellentétben, Sréter ezredes, a ruha-bizottmány egyik tagja, a huszárnak osztrák slendriános kiállításától az utolsó kapocsban sem akart eltérni; a revolvert nevetségesnek, (!!) a tarsoly és cartouche nélküli huszárt pedig nemzetiességétől megfosztottnak állította.«

De ha már maga a »légió« czim is nyugtalanította hazánkfiat, az aggodalmak felbomlással fenyegető elkeseredéssé fokozódtak, midőn a május 24-ről keltezett, de ki csak június 10-én hirdetett királyi rendelet tartalma tudomásra jutott.

E rendelet (magyarra fordítva) ekként hangzott:

2.

Herczeg Savoia-Carignan Ödön, ő felsége helytartója

a királyi államokban. *)

A hadügyminiszter-államtitkár előterjesztésére:

Rendeltük és rendeljük, a mi következik:

1. czikk. Hadseregünkben egy magyar légió alkottatik.
2. czikk. A légió végleges állománya későbbi elhatározásunkra tartatván fen, ezennel megállapittatik, hogy a zászlóaljnak és lovasszázadok szervezete (ordinamento) olyan lesz, mint volt a magyar hadseregben 1848-ban és 1849-ben.
3. czikk. A légió szervezete (ordinamento) Klapka és Perczel **) magyar hadseregi tábornokokra bizatik, a hadügyminiszter igazgatása (direzione) és hatósága (autoritá) alatt.

*) Viktor Emánuel király, mint hadvezér, a seregnél lévén, Carignan herceg lett a háboru idejére, törvény által, királyi helytartóvá kinevezve.

**) Perczel tábornok nem vett részt a szervezésben. Még május végén, jóval a királyi rendelet kihirdetése előtt

4. cikk. A légióba azon magyar önkéntesek fognak felvétetni, a kik az Ausztria elleni háboruhoz hozzájárulni akarnak (intendano concorrere). Az altisztek, tizedesek és közvitézek a háboru tartamára fognak besoroztatni.

5. cikk. A jelenleg az osztrák hadseregbe beírott (actualmente ascritti) azon magyarok, kik a légióba felvétetnek, ott jelenlegi rangjukat meg fogják tartani, — a tisztekre nézve királyi megerősítés előrebocsátása mellett.

6. cikk. A magyar légióra, s abba felvett katonákra alkalmaztatni fognak azon rendelkezések (disposizioni), melyek a többi önkéntes-csapatokra nézve mult ápril 24-én kiadott királyi dekrétum 4. 7. 8. 11. 12. 13. 14. cikkeiben foglaltatnak.

7. cikk. A légiónak s a mondott katonaságnak joga lesz azon illemtényekhez, melyek a nemzeti seregek számára megállapítvák, az illető fegyvernem szerint. Ütközetben, vagy a jelen háboru fáradalmi, esélyei és veszedelmei következtében előfordulható halál, betegség vagy megsebesülés esetére, ugyanezen katonaságnak és családjaiknak joguk lesz az 1850. június 27-én hozott törvényben ily esetekre megállapított nyugdíjakra és segélyezésekre.

A jelen dekrétum az általános ellenőrségnél be fog jegyezteni, s annak végrehajtásával a hadügyminiszter bizatik meg.

Kelt Turinban, 1859. május 24.

Ilyen volt a várva-várt dekrétum! Egyszerűen szoldos légió piemonti szolgálatban, a háboru tartamára fogadva. Magyar rendeltetésről egy szó sem! — Még csak magyar zászló sem! — Megfogható, hogy elkeseredést okozott. — Nemeskéri Kis Miklós ezredes volt az első, a ki sietett a dolog felől azon kijelentéssel értesíteni, miként ő s I h á s z,

elhagyta Olaszországot, miután (miként I r á n y i május 30-kán Párisból írta) Génúában »valamennyivel összeveszett«. Megvannak s maradnak levélcsomagaimban az emigráció »házi életének« nyomoruságaira nem épen örvendetes világot vető e közlemények, telve az indignáció kitöréseivel K l a p k a és T e l e k i L á s z l ó részéről a felett, a mit P e r c z e l tábornok a génuai viszonyok felől nekem jelentett. Minthogy P e r c z e l tábornok ur ellenséggemmé lett, a lovagiasság érzelme tartóztat az e tárgyban váltott levelezés közlésétől. A tábornok ur később visszatért Génúába. A jó egyetértés helyreállt, de kis idő mulva újra felbomlott.

Mednyánszky, Mogyoródy, Veress kinyilatkoztatták, hogy ilyen alapon nem vállalnak szolgálatot. — Kis ezredes e dekretumot annak tulajdonítja, hogy a turini kormányt a győzelmek elragadták. — Nem lehet, hogy ez Napoleon császár tudtával történt volna; mert Napoleon herceg tökéletesen egy a császárral; a herceg pedig nem változott irányunkban, csak e napokban is rettenetesen sürgette Flórenczben a jassyi szárd konzult, Strambiot, hogy siessen, mert otlléte a magyarok érdekében nélkülözhetlen. 30,000 fegyver is utnak indítottatott oda számunkra, s a lőpor és ón június 11-kén szállittatik.

Ihász ezredes pedig már épen lelke mélyében el volt keseredve, a mint itt következő levele mutatja.

3.

Ihász Dániel — Kossuthnak Londonba.

Génuá, 1859. jun. 11.

Szegény hazánkról említés sincs, a rég várt dekrétumban. Magyar légió a piemonti hadseregben piemonti lobogó alatt! Ennyi az egész!

Szivem vérzik, valahányszor a várból lelovaglok, s ott hagyom a legszebb remények közt lelkes kis csapatomat, melynek száma a mai létszám szerint 451. — Még csak tegnapelőtt is a lelkesedés legmagasb fokán láttam őket, a mint Teleki László (még nem tudva a dekretumot) felment a várba és szivreható beszédet intézett hozzájuk; — mit fognak mondani, ha a leverő hirt tudtokra adom! — — Mi sors vár a szerencsétlenekre? — Ily alapon szolgálni nem fognak akarni, franczia fogságba nem lehet őket visszaküldeni, mert akkor hazájuknak örökre elvesznének, ha pedig itt maradnak, végre is ki fognak adatni az osztráknak. — Sir a lelke, a mint reájok gondolok. Oly szellem lelkesíti a derék fiukat, hogy én, ily csapatot vezetve haza felé, nem ismerem akadályt, melyet legyőzni nem tudnánk. Vannak köztük ugynevezett »jó családokból« való jeles, mivel fiatal emberek is, kik a hazaszeretettől indittatva, mint közvitézek szolgálnak: Benyiczky, Nagy Károly, Podhorszky, Ottlik, Vasváry Béla, Karády, Csáky, Batthyányi (nem grófok) stb.

Én, Mogyoródy s Veress, kik eddig köztük voltunk, a legnagyobb elkeseredésben vagyunk.

Esedezem, édes kormányzó ur, gondoljon ki valamely segítséget, — hogy ne szaporodjék ezekkel a szerencsétlenekkel is a földönfutó magyarok száma, kik közül már annyi esett áldozatul a nyomornak.

Most kapom a rendeletet az itteni osztálytábornok: gróf Biscarottitól, hogy holnap vigyem csapatomat Acquiba, hol kényelmesebben el lesz helyezve, s minden szükségességekkel ellátva. Én megteszem ezt is. Mogyoródyval és Veressel el fogjuk szegényeket kisérni, s velök maradunk, a míg csak becsületünk megengedi. — Aztán nem tudom mit csinálunk! — — —

(Aláírva)

Ihász.

A dolog azonban nem sokáig maradt ez elkeserítő állapotban. Teleki László és Klapka Turinba siettek — s miként Teleki jun. 15-kéről kelt levelében tudósított, kieszközölték, hogy seregünknek magyar zászlója legyen, s magyar nemzeti jellege és hazai rendeltetése az esküformában s fogadalmi kötelezvényben is világosan biztosittassék.

Ca v o u r gróf, midőn ezekbe beleegyezett, csak annyit kért, hogy ezekről ne igen beszéljünk, mert a diplomácia nagyon féltékeny irányunkban.

Ez elintézés folytán a seregalakítás a következő napiparancsral formaszerűleg megkezdett:

4.

A magyar sereg parancsnoksága.

Napiparancs.

Géna, 1859. június 16.

A piemonti kormánynak f. évi május 24. ről kelt rendelete nyomán egy magyar légió alakítása elhatározott, a mely légiónak szervezésével és vezényletével én bizattam meg.

Ámbár a légió jelenleg a piemonti seregnek egy részét képezvén, alkalmilag a közös ellenség ellen Olaszthonban is vivhat, ezen kivételes állásban csak addig fog maradni, míg az képes leendő saját hazájába visszatérni, s annak felszabadításában közremunkálni. A piemonti kormány egyszersmind beleegyezett, hogy a légió magyar nemzeti zászló alatt szolgáljon, s csupán csak azt kívánja, hogy az vagy a zászlón, vagy az egyenruhán oly külső jelet viseljen, mely által, mint a piemonti seregnek egy része, megismerhető legyen. A kormány továbbá nyíltan kijelenté, hogy minden kötelezettség, melyet a magyarok a légióba léptükkor a piemonti király iránt magukra vállalnak, teljes joggal meg fog szünni azon perczen, a mint a légió hazájába juthat, s ezen elv nyomán az eskü olyképen fog szerkesztetni, miszerint mindazok, kik azt leteszik, magukat már mostantól kötelezik azon nemzeti kormánynak enge-

delmeskedni, mely később Magyarhonban a függetlenség visszaszerzésére alakuland.

Miután ezen feltételek tudása lényeges mindenkire nézve, a ki a légióba belép, ezennel meghagyom Ihász ezredes urnak, hogy azokat, valamint a következő kinevezéseket dandárjának első zászlóaljával haladék nélkül közölje.

A piemonti k. hadügyminisztérium folyó hó 14-én, felterjesztésünk folytán, a következő tiszteket nevezte ki az alakítandó magyar sereg első zászlóaljánál:

Ihász Dániel urat ezredesnek és parancsnoknak.

Századosoknak: Mogyoródy Adolf, Novelli Antal, Veress Sándor és Mihalovics Lajos urakat.

Hadnagyoknak: Richon Viktor urat, egyszersmind segédnek; és Jávorka József, Podhorszky Ernő, Markó András és Nagy Károly urakat.

Rang és járandóságok, mint azok a piemonti seregnél vannak.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság Ihász ezredest jelölve ki az alakítandó egyik dandár vezérének, méltán elvárja az ő ismert hazafiui készségétől és katonai ügyességétől, valamint a többi tisztek közremunkálásától, miszerint a sereget rövid idő alatt oly fegyelmi és szolgálati karba fogják helyezni, melynél fogva az ne csak a szövetségesek seregei előtt hozzon becsületet a magyar névre, hanem főleg azt minden tekintetben képessé tegyék a valódi cél elérésére és sikeres közremunkálásra a haza felszabadításában.

Klapka György, tábornok.

* * *

A seregalakítás további főbb mozzanatai s a szolgálati rend felől a következők nyujtanak tájékoztatást.

5.

Esküforma.

Esküszöm hűséget Magyarhonnak, engedelmességet a magyar nemzeti kormánynak, mihelyt alakuland, hogy hazám jogait és függetlenségét kivívja.

Esküszöm hűséget és engedelmességet Viktor Emánuel királynak azon időre, melyet olasz földön töltendek.

Esküszöm, hogy hiven teljesítendem minden kötelességemet, mint katonája a magyar seregnek, melynek célja Ausztria, mint Magyarország és Olaszország közös ellensége ellen harcolni.

6.

Fogadalmi minta.

Ezennel nyilvánítom, hogy a háboru folyamára önkéntesen beálllok a magyar seregbe, mely magyar zászló és magyar vezény-

let alatt alakíttatni rendeltetett, hogy Ausztria, mint Magyarország és Olaszország közös ellensége ellen vivjon.

Kötelezem magam hűségre és engedelmességre Viktor Emánuel királynak azon időre, melyet olasz földön töltöndek.

Kötelezem magam hűségre Magyarhonnak, engedelmességre a magyar nemzeti kormánynak, mihelyt alakuland, hogy hazám jogait és függetlenségét kivívja; valamint arra is, hogy a sereget Magyarhonba követendem, mihelyt annak magyar földre szállítása lehetséges leend.

Ezen lekötelezésemet aláírással s eskümmel erősítem.

Junius 17-kén rendeletben kapta Ihász ezredes, hogy a légió junius 18-kától kezdve e nevet fogja viselni:

»Magyar sereg Olaszthonban.

* * *

Sréter Lajos ezredes, gróf Teleki Sándor ezredes és Vaisz Vilmos százados megbizattak az igazgatóság által, a szövetséges seregek főhadiszállásain rendeletet eszközölni ki, hogy az osztrák seregből ejtett foglyokkal érintkezhessenek, miszerint közülök a magyarokat szolgálatvállalásra bírják. — Sréter ezredes e kiküldetés eredménye felől a következő érdekes jelentést adta be a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak:

7.

Sréter Lajos ezredes

a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak.

Brescia, 1859. július 2-án.

Junius 30-ikán Desenzanóba a szárd főhadiszállásra mentünk, levelünket átadtuk Della Rocca tábornoknak, ki, úgy látszott, nagy zavarban volt, nem tudván mit válaszoljon kérelmünkre; végre hosszas habozás után a következő választ adta: »menjenek az urak a francia főhadiszállásra, a mit ott adnak és helybenhagynak, azt mi is megadjuk, ő felsége a király mindenben a császár akaratát követi.« S ezzel eleresztett.

Voltában a francia főhadiszállásra mentünk. Megérkezvén oda, rögtön Vernon tábornoknál jelentettük magunkat; a

tábornok betegen feküdt az ágyban s nem fogadhatott, hanem mellénk adott egy zsandár alezredest, ki Martinprey tábornokhoz kísérjen. Martinprey tábornok nem volt otthon, vártunk reá a lépcsőzetnél, senki sem állván szóba velünk. Mintegy öt percznyi várakozás után a császár lejött a lépcsőzeten. — Gr. Teleki Sándor ezredes ráismervén, figyelmeztetett; — egyenes katonai állásba tevén magunkat, úgy köszöntünk, hogy a császár figyelmét magunkra vonjuk. Mellettünk elmenvén, úgy látszik, egyenruhánk feltűnt ő felségének, visszafordult, még egyszer ránk nézett, és mosolyogva köszönt.

Egy pár percz mulva egy tábornok jött hozzánk, mondván :

— A császár azt kérdezteti, melyik ezredből vannak az urak, és mi a nevök ?

— A magyar légióból. S megmondtuk neveinket.

— Mit kívánnak ?

— Martinprey tábornokkal van ügyünk. Leveleket kell neki átadnunk a légió dolgaiban.

— Hol vannak a levelek ?

— Felküldtük Martinprey tábornokhoz.

A tábornok elment, de kevés idő mulva visszajött, értésünkre adván, hogy a császár kíván velünk beszélni. A kertbe vezetett. A császár Martinprey tábornokhoz szóló leveleinket olvasta; meglátván minket, igen nyájas arczezal előnkbe jött.

Megbocsát az igazgatóság, ha a hivatalos modort mellőzve, tájékozása végett inkább a tényiratot, s azt is hosszadalmasabban küldöm, mint egyszerű hivatalos jelentést, s elmondom beszélgetési modorban ő felségéveli értekezésünk főbb pontjait :

Császár: Ön Sréter ezredes, és ön Teleki ezredes; örülök hogy látom. Honnan jönnek ?

Teleki: Génúából.

Császár: Önök meg vannak bizva a magyar légió szervezése ügyében ?

Teleki: Igenis, sire.

Császár: Mennyi emberük van már ?

Teleki: Két zászlóalj. Körülbelül 900 ember.

Császár: Szép eredmény, hogy már annyian vannak

Teleki: Reményilem sire, hogy rövid idő alatt két- vagy három ezeren lesznek. Tegnap küldtem Genuába 800-at, kik mind igen jó hangulatban voltak.

Császár: Miféle egyenruhájuk van?

Teleki: Eddig vászon egyenruha, a szárd sereg mintájára.

Császár: És nincs szűk nadrág?

Teleki: Nincs sire.

Császár: Miért nincs? Szép a nemzeti egyenruha.

Teleki: Nem tudom, merhetem-e felségednek mondani, miért nincs?

Császár: Csak merje, ezredes ur.

Teleki: Mert igen drága, s nem igen vagyunk gazdagok.

Császár (nevetve): Igaz, nagyon igaz. Gondolja, hogy Genuában kiállithatnák?

Sréter: Kétségenkívül sire.

Császár: Van már lovasságuk?

Sréter: Igen is sire. Tegnap beszéltem a bresciai várban 11 szökevénynyel, kik lóval s fegyverrel jöttek át.

Császár (mosolyogva): Igen jól van.

Sréter: Van szintén körülbelül 50 a depôtban, de ló és egyenruha nélkül. A foglyok azt állítják, hogy a huszár- ezredek csak az alkalmat várják az átjövételre. De sajnálattal emlitem, hogy kik átjönnek, azokat lefegyverzik s elveszik tőlük lovaikat.

Császár: Jó volna, ha ama huszárokból csak egy századunk is volna. (Telekihez.) Mennyi magyar létezik az olaszországi osztrák seregben?

Teleki: 50-től 70 ezer emberig.

Császár: Oly sok? Mennyi katonával szolgál Magyarországon?

Teleki: 140 egész 180 ezer emberig.

Császár: Tekintélyes szám. Vannak Magyarhonból hireik?

Teleki: Önben remélnék sire.

Császár: Ugy mondják nekem, nagy izgatottság uralkodik,

Teleki: A parancsszót várják.

Császár: Miféle parancsszót?

Teleki: Felsőged szavát.

Császár (mosolyogva): Valóban, lehetne rá számítani?

Teleki: Sire, számíthatna felsőged 200 ezer vitéz, loyális katonára.

Császár (Sréterhez): Magyarhon nagyon messze van, de ha Velenceze felé operálunk, nem lehetetlen, hogy történik valami amott. (Egyre mosolyogva). — Milyen a magyar foglyok és szökevények közt a szellem?

Sréter: Sire, mindnyájukra számíthat, de kívánják, hogy egy kissé többet tudjanak, s biztosabban, mint a mennyit eddig tudnak arról, hogy mire számíthatunk. — Igen nehéznek találjuk a kiáltványokat a sereghez juttatni.

Teleki: Mindazonáltal sikerült egynémelyet még Veronába és Mantuába is bejuttatnom.

Császár: Hát Kossuth ur hol van?

Teleki: A mennyire tudom, sire, Napoleon herceg főhadiszállásán.

Császár (nevetve): Tudtam. Hát Klapka?

Teleki: Jelenleg Turinban.

Császár: Mit csinál?

Teleki: A légiót szervezi.

Császár: Ő szervezi, ugy-e? Ő parancsnokolja. Jól van. Itt maradnak vagy távoznak-e az urak?

Teleki: Felsőged parancsait várjuk.

Császár: Elkészíttetem a kívánt rendeleteket. Isten önökkel, uraim.

Kijöven a császártól, a fogadtatás egészen más volt. A testőrök (cent-gardes) felálltak, s mindenki beszélni kívánt velünk. A fenemlitett tábornok utánnunk jött s kérdezte szállásunkat. Mondtuk, hogy egy fogadó előtt áll szekerünk s ott vagyunk ideiglenesen. Felmentünk Martinprey tábornokhoz, de ő még nem volt otthon. Két óra múlva a másolatban ide mellékelte rendeletet hozták hozzánk. Tizenegy óra után két szállásoló tiszt jött hozzánk, szállásra vezetendő, de már mi az állásban aludtunk, s mivel egy órákor vissza szándékoztunk indulni, rendelet szerint a szárd főhadiszállásra, ott

maradtunk. A francia főhadiszállás hat óraker reggel a Min-
cion átkelt és Borgettoba tétetett át.

Négy óraker reggel Rivoltellában voltunk. Nyolcz óra
után Della Rocca tábornok fogadott. — Igen hamar visszaér-
keztek az urak, — mondá.

Teleki: Tegnap megérkezvén, ő felsége a császár,
mindjárt magához hivatott, elvégezvén ő felségével ügyünket,
siettünk exczellenciádhoz is, megkapni a rendeletet, (meg-
mutatván az iratot).

A tábornok rendeletet adott, tüstént hasonlót állítani ki,
s felment a királyhoz. Kevés idő teltével visszajött s mondá,
mit előre tudtunk, hogy ő felsége a király kíván velünk
beszélni.

A király igen kegyes szivességgel fogadott. Nagyon
hosszasan beszélt a háboruról. Kérdezte a légio alakítását.
Tudakozta, mennyi emberünk van. Lehet-e bennök bizni.
Milyen a szellem Magyarországon? Tudjuk-e, hogy az
osztrák sereg egy része Tirol felé vonul. Elbeszélte, hogy
egy zászlóalj olasz megadta magát s hogy a francziák nem
tudván velük szólni, németeknek vették. Dicsérte a magyar
katonát. Én említettem, hogy a huszárokat, kik önkénytesen
átjöttek, lefegyverezték s elvették lovaikat, s hogy ez nem
bátoritja az átszökni szándékozókat. A király azt mondá, hogy
a peschierai garnizonnak legnagyobb része magyar. Mind-
ketten kinyilatkoztattuk, hogy készek vagyunk magunkat
mindenre felajánlani, proklamációkat beküldeni s magyar
egyenruhánkban magunkat a várórségnek megmutatni. Végre
abban állapotunk meg, hogy mihelyt a király egynéhány
magyar foglyot ejt, utánunk táviratoz, s proklamációval és
utasítással a foglyokat visszaeresztjük. A főhadiszállás Pozzo-
lengóba tétetett át.

Bresciában bevárjuk ugy a nemzeti igazgatóságnak, mint
a királynak parancsait.

(Aláírva)

Sréter, ezredes.

A fent említett melléklet magyar fordításban
következő tartalmu:

Olasz honi sereg.
A Major générali hivatal.

Császári főhadiszállás.

Volta, 1859. június 30.

A császár szándoka értelmében Sréter Lajos, a magyar légióhoz tartozó ezredes urnak felhatalmazás adatik bárhol közlekedhetni az osztrák seregből ejtett foglyokkal a végett, hogy a magyarokat szolgálatvállalásra birja a légióban, mely Acquiban alakulóban van.

Franciaország marsalja, major-generál rendeletéből:

Gr. de Martinprey,
altábornagy-segéd, major-generál.

J e g y z é k. — Hasonló okmány állittatott ki gróf Teleki Sándor ezredes és Vaisz százados számára.

A fent említett három tiszt nevére hasonló tartalmu felhatalmazások állittattak ki Della Rocca altábornagy, ő felsége a szárdiniai király tábor-vezérkari főnöke aláírásával.

• • •

Én június 22-kén érkeztem Génúába. Akkor mintegy ezer emberünk volt két zászlóaljba osztva, Ihász parancsnoksága alatt Acquiban.

Részletes tudomást szerezvén magamnak a dolgok állásáról ugy találtam, hogy a seregszervezés még nincs normative szabályozva; — hogy azokon felül miket igazgató-társaim a turini kormánynál már kieszközöltek, még sok kívánni valónk van, s különösen kívánatosnak tartottam azt, hogy a felszerelésben ne legyünk a bürokratikus hosszadalmasság által feszélyezve. — Előadtam mindezekre nézve nézeteimet; azok megvitattattak s a vitatás eredménye határozatba ment. Sajnálatomra az igazgatóság jegyzőkönyve nincs birtokomban; hanem megvan azon jegyzékem magyar eredetije, melyet e tárgyban pár nappal később, *Napoleon* herczeg felszóllítására, Pármában fogalmaztam, s neki francia fordításban benyújtottam.

Kossuth jegyzéke

az olaszthoni magyar hadsereg szervezete
felől.

*(Napoleon herczegnek saját kívánsága folytán benyujtva Pármában,
1859. június 28-án.)*

Azon kilátásban, hogy Magyarország függetlenségének helyreállítása a jelen háboru folytán munkába vétethetik, Olaszthonban egy magyar segédhadsereg (armée national hongroise) szervezése megengedtetvén: az ezen ügy vezetésével megbizott Nemzeti Igazgatóság csak úgy remélhet megbiztatásában gyorsan és sikeresen eljárhatni, ha módokkal láttatik el a seregszervezést magyar nemzeti rendszer alapján venni eszközzésbe egy a hadászati (taktikai) álladék és beosztás, mint felszerelés tekintetében.

Valamint a már besorozott legénység lelkesült szolgálati készségét, úgy az ellenséges hadsereg magyar részének minél nagyobb számban zászlónk alá gyűjtését csak a következő feltételek alatt lehet remélni:

1. Ha biztosíthatnak a Magyar Nemzeti Igazgatóság által, hogy Olaszthonban való szervezésük és hadi szolgálatuk csak mód és eszköz arra, miszerint a háboru folytán hazájuk földjén, hazájuk függetlenségének és szabadságának kivívásáért harcolhassanak.

2. Ha ezen meggyőződéssel kapcsolatban akként organizáltatnak és szereltetnek fel, hogy magukat minden tekintetben már itt külföldön is magyar nemzeti seregnek érezhessék.

Ezt nem fogják érezhetni s a magyar tipusszal, mely harczias lelkületükre kiszámíthatlan befolyással bir, nem fognak elláttathatni, ha felszerelésük a különben is nagyon kiürült piemonti hadraktárak által kiszolgáltatható tárgyakra szoríttatik.

A taktikai szervezésre nézve pedig azon fontos tekintet fordul elő, hogy az Olaszthonban szervezendő magyar hadsereg csak úgy válhatik a jelen harczban oly fontos elemmé, mely a háboru céljának elérésére nagy s tán döntő sulyt vethet a mérlegbe, ha oly rendszer szerint organizáltatik, hogy ha a háboru folytán Magyarországba tétetik át, rámozatot nyujt-

son, mely lehetővé tegye, hogy a magyar nemzet egész erejét a lehető legrövidebb idő alatt csatarendbe állítsuk.

Magyarország, a hozzátartozó részekkel, 15 millió lakost számítván, az 1848-iki tapasztalás folytán is 160—200 ezer embert (közte 20—25 ezer lovas) könnyen kiállithat.

Ha már az itt szervezendő sereg csak 8—10 ezer emberre vitethetik is fel, ez lehetségessé fogná tenni, hogy az egész magyarhoni erőnek harczképes lábra állítása hat vagy nyolcz hét alatt végbe mehessen, feltéve, hogy itt a szervezés a mi saját rendszerünk szerint történt.

Mig ellenben, ha a különben igen kitünő, de szokásainkkal és szükségainkkal össze nem hangzó piemonti rendszer szerint tesszük az organizációt Olaszthonban, ez nemcsak nem fogja otthoni szervezésünket könnyíteni, de sőt nehezíteni fogja, mert a helyett, hogy hazánk erejét ebbe beleilleszthetnők, még ezt is átalakítani lennénk kénytelenek.

Azon tekintet, hogy a mibe a katona már egyszer beleszokott, attól ne legyen kénytelen elszokni, már 1848-ban is arra vezetett, hogy sokat meghagyjunk az osztrák rendszerből, mit talán nem is helyeslénk, — s ez óvatosságnak jó eredményét tapasztaltuk. Itt pedig a piemonti rendszer reánk kényszerítésének az volna következése, hogy katonáink először az osztrák rendszerből volnának kénytelenek kiszokni s a piemontiba beleszokni, s azután ismét a piemonti rendszerből kiszokni s a magyarba beleszokni.

A piemonti zászlóaljok gyengék; ez rendezett kormány-nál, hol a pótló rendszer teljes működésben van, czélszerű lehet, s gyenge zászlóaljknál századonkint két tiszt és egy dobos, meglehet elég, de minálunk a kompletirozás nem mehetend oly könnyűséggel; nekünk tehát erős zászlóaljakat kellend felállitanunk, hogy addig, mig a kiegészítés rendszerét kifejthetendjük, csaták és fárasztó »mars«-ok daczára is zászlóaljaink harczképes taktikai egységet képezhessenek. Erős zászlóaljakhoz pedig századonkint két tiszt s egy dobos nem elég.

A felruházásra nézve elég annyit emliteni, hogy a piemonti raktárak magyar egyenruhát nem képesek szolgáltatni.

Tisztekben hiány lévén, ezt az emigráció soraiból (Törökországból, Angliából és Amerikából) kellene iparkod-

nunk pótolni. E tiszt urak utazásának segélylyel kellene könnyítettetni.

A sebesültek nyugdíjazása már a királyi dekrétumban kötelezve van; hanem a többi tiszteknek biztosítottatniok kellene, hogy ha hazánkba nem juthatnánk, a hadjárat után a szövetséges hadseregek egyikében rangjuk, állásuk feltartatik, vagy legalább egy évi illetménynek megfelelő gratifikációt kapnak. A legszentebb kötelességek parancsolják azt is kérdeznem, minő ellátás biztosítottatik a legénység számára azon szerencsétlen esetre, ha a harcz befejeztetnék a nélkül, hogy Magyarország szabaddá lenne? Koldusok gyanánt, ellátatlanul a hontalanokat világnak eresztenei, oly elrémítő gondolat, hogy e részben való biztosítás nélkül őket szolgálatvállalásra biztatni lelkiismeretem nem engedhetué. A legkevesebb, mit maga az emberiség tekintete is igényel az, hogy béke ne kötéssék a nélkül, hogy bántatlan hazatérhetésük, és e kötés megtartása biztosítottatik. Magában értetik, hogy némi gratifikáció is biztosítandó a legénység számára.

Midőn tehát ugy a tisztekre, mint a legénységre nézve e tekintetben határozatot kérnék, egyszersmind a fentebbi okok folytán az organizáció módjára nézve a következőket teszem javaslatba:

1. Az organizáció saját rendszerünk alapján történjék, melyet Génuaiba visszatértemkor azonnal be fogok nyújtani.

2. A tisztok kinevezése s előléptetése a Magyar Nemzeti Igazgatóság javaslatára történjék.

3. A tiszteknek első felszerelési segítség, a legénységnek pedig felpénz utalványoztassék.

Ez annyira szokásos mi nálunk, hogy annak hiányát ekkorig a Magyar Nemzeti Igazgatóság ő felsége a francziák császára által utalványozott segélypénztárból volt kénytelen pótolni, minek más levén rendeltetése, azon előlegezések megtérítése kéretik.

4. A Magyar Nemzeti Igazgatóság egy igazgatási tanácsot (conseil d'administration) nevezzen ki, mely a piemonti kormány által e célra kinevezendő hadi biztossal együtt szélkelvén, annak ellenőrsége alatt és szoros beszámolás mellett, a felszerelési ügyet rövid uton kezelje.

5. Ezen conseil d'administration útján s az első pontban említett organizáczió alapon a Magyar Nemzeti Igazgatóság egyelőre 4—5 ezer ember felszerelésének költségvetését mutatandja be, s mihelyt az a piemonti hadügyi biztos által megerősítettik, az akként megállapítandó egész összeg a M. N. Igazgatóság rendelkezésére bocsáttassék, hogy a 4. pontban említett eljárás útján, számadás kötelessége alatt és ellenőrzés mellett, a felszerelést szállítók által gyorsan és sikeresen önmaga eszközölhesse.

Ha valamely ruhanemű (például: köpönyegek) a piemonti raktárakból természetben kiszolgáltathatik, annak ára a költségvetésből lerovandó.

6. Minden költség, mely ezen organizációra ki fog adatni, a magyar nemzet által megtérítendő költségeknek tekintetik.

7. A harc győzelmes előhaladása által Génua nem alkalmas többé a M. N. Igazgatóság székhelyéül, tehát Milánóba kellene azt áttenni s a felszerelés főraktárát is oda helyezni annyival inkább, mivel az osztrákok ottani hosszas tanyázása következtében, nem lehet, hogy ott oly mesteremberek ne legyenek, kik a magyar felszereléshez szükséges munkákban jártasak, — a mit Génuaiban nem találhatni.

8. Mihelyt egy-egy zászlóalj felszerelve lesz, Piacenzába, Pizzighettonéba vagy Cremonába lehetne helyőrségül alkalmazandó. Ha pedig hareztéri alkalmaztatása szükségeltetnék, kívánatos, hogy a magyar sereg magyar parancsnokság alatt, de az illető hadtestparancsnokságtól való függésben, a szövetséges seregek jobb szárnyán alkalmaztassék, körülbelül oly módon, mint Garibaldi csapatja a balszárnyon, miszerint a magyar seregek azon meggyőződés által legyenek lelkesítve, hogy minden lépésük a hazavezetés megközelítésére van irányozva.

9. Elkerülhetlenül szükséges azonban őket általam bizonyossá tenni, hogy szolgálatuk ezélja a nemzet függetlenségének kivívásában való részesülés végett hazai földre vezéreltetni.

Ezen meggyőződés nélkül nemcsak a magyaroknak az osztrák soraiból nagy számban leendő áthozatalát nem remélhetem, de még csak a már besorozottaknak eskületételi készségéről sem állhatok jót.

10. Általában azon gondolat, hogy saját hazájuk fiai ellen legyenek kénytelenek idegen földön küzdeni, sokaknál méltó aggodalmat ébreszthetvén, szabadságot veszek magamnak a magyar sereg alkalmazása iránt azon tekintetet ajánlani, hogy a legfőbb előny, melyet ezen organizáció nyújthat a szövetséges hatalmaknak, nem abban áll, hogy kardjaikkal a győzelmet itt Olaszországban elősegítsék, (mire a győzhetlen szövetséges hadseregnek nincs is szüksége,) hanem abban, hogy a magyar zászlónak az ellenséggel szemközt megjelenése az ellenség sorainak tömörségét megrázza és felbomlást idézzen elő.

E tekintetet kiváló figyelembe bátorodom ajánlani.

11. Végezetül: az osztrák utóbbi időkben sok magyart idegen ezredekbe sorozván be, utasításba volna adandó, hogy ne csak a magyar ezredekben való hadifoglyok bocsáttassanak a M. N. Igazgatóság kiszemelésére, a mint az eddig történt s e miatt több száz szolgáltni képes magyar fogoly szállított el Franciaországba, hanem általában a magyar koronához tartozó minden katonára, fajkülönbség nélkül, ki kellene e rendelkezésnek terjesztetni, mert szem előtt tartva a magyar földre való előrehaladás esélyét, különösen vagy egy horvát zászlóalj felállíthatásának lehetetlen nagy fontosságot nem tulajdonítanom.

E javaslatok jobbadán megegyeznek azokkal, melyeket Czetz tábornok urat megbíztam ő exczellenciájának, Cavour grófnak előterjeszteni.

Kelt Pármában, 1859. június 28.

Kossuth

a M. N. Igazgatóság elnöke.

* * *

Pármából, Napoleon hercegtől Pietri szenátorral Valleggióba, a francia császári főhadiszállásra mentem. *) E látogatásom alkalmával Napoleon császár óhaját fejezte ki, hogy egy vagy két magyar szüknadrágos zászlóaljat mihamarabb seregénél láthasson; én

*) E látogatásról alább a VI-ik fejezetben leszen szó.

erre azt feleltem, hogy a császár kivánságának kilencz — tiz nap alatt eleget tehetnénk, (mert nekünk van egy kis gyakorlati tapasztalásunk a gyors felszerelés körül,) ha szabad kézzel bírnánk a felszerelést a magunk módja szerint eszközölni, s az erre szükségelt pénz számadási kötelezettség alatt s ellenőrzés mellett rendelkezésünkre bocsáttatnék a helyett, hogy minden legkisebb részlet iránt a szárd hadügyminisztériummal való levelezés hosszadalmas útjára lennénk kötelezve. Megjegyeztem azt is, hogy a hűségeskü kívánata Viktor Emánuel iránt a legénység soraiban némi aggodalmat kelt, mely aggodalom úgy, a mint az eskü körül van írva, kétségtelenül alaptalan, azonban megvan; el lehet hallgatni, de kiirtani a szivekből nehéz; s mert kívánatos, hogy a lelkesült szolgálati készség a legénységnél a lehető legnagyobb fokra emeltessék, jó volna, ha ezen eskütől, legalább most kezdetben feloldva lehetnénk.

Erre a császár megjegyzé, hogy miután a magyar sereg saját nemzeti rendeltetéssel bír, ő ezt az esküt nem tartja szükségesnek, s meg van győződve, hogy a fegyelmet s engedelmisséget mi e nélkül is fen fogjuk tudni a seregben tartani, még talán jobban, mert a szárd király iránti hűségeskü mellőzése seregünk nemzeti rendeltetése iránt a bizalmat csak növelheti. Fel is hatalmaz, hogy reá hivatkozva, e nézetét Cavour grófnak adjam tudtára. (Cavour gróf a császár nézetét magáévá tette. Az esküt elejtette, csak fogadalmi aláírást kívánt s még arra is hajlandó volt, hogy a fogadalomban Viktor Emánuel király neve elő se forduljon, hanem csak a hadi törvények iránti engedelmisség fogadására szoríttassék.)

A mi pedig a felszerelés gyorsítása végett kívánt szabad kezét illeti, ezt a kivánságot a császár annál

inkább helyesli, minthogy tagadhatlan, hogy a szárd hadraktárakban bizony sem szüknadrág, sem bakkanec, sem zsinóros magyar öltöny nincs. E kijelentés után a császár e szavakkal fordult a beszélgetésünkén jelen volt *Pietri* szenátorhoz: »Kísérje ön el Kossuth urat Turinba, s mondja meg nevemben Cavournak, miként én kívánom, hogy Kossuth urnak és társainak a magyar sereg felszerelésében szabad kezet engedjen, mert én fontosságot helyezek arra, hogy minélelőbb szüknadrágos magyar csapatot lássak seregünkénél. Ha Cavour pénz tekintetében nehézséget látna, ön gondoskodni fog, hogy e miatt a dolog hátramaradást ne szenvedjen.«

E szerint a nehézségek el lévén utunkból háritva, most már rajtunk volt a sor megmutatni, hogy gyorsan tudunk eljárni. Ekkor már embereink száma meghaladta a 4000-et. Táviratilag Turinba kérettem igazgató társaimat, az igazgatósági segédszemélyzetet (Irányi, Puky, Szabó Imre ezredes urakat); a tábornokokat (Vetter, Perczel, Czetz) s Ihász ezredest. (Kiss Miklós ezredes velem volt.) Ülést tartottunk, július 4-én megállapítottuk a szervezési, felszerelési részleteket, nyomban alkut kötöttünk pár zászlóaljnak nyolcz nap alatti tökéletes felszerelése iránt turini iparosokkal; a sereg főparancsnoka: *Klapka* tábornok mellé felszerelési bizottmányt neveztünk ki *Czetz* tábornok elnöklete alatt, ki egyszersmind az oktatás felügyeletével is megbízott; — a további eljárást szabályoztuk; — *Cavour* grófnak az egész szervezést felkaroló jegyzéket adtunk be, összhangzót a fentebb közlöttel, melyet Napoleon hercegnék nyujtottam be, s ennek alapján más nap, (július 5-kén) *Pietri* szenator közbejöttével, a dolgot *Cavour* gróffal kölesönös elégedésre tökéletesen tisztába hoztuk.

Már volt két dandárunk, abban öt zászlóalj teljesen alakult. Az 1-ső dandárt *Ihász* Dániel ezredes, a 2-ikat (nemeskéri) *Kiss Miklós* ezredes parancsnokolták. — És azon reményben ringattuk magunkat, hogy kis idő alatt egy igen tekintélyes magyar erőt vezethetünk haza felé és látni fogjuk ez erőt, mint magkő körül lelkesülten tömörülni az egész nemzetet, és újra küzdeni, mint tiz év előtti »névtelen félisteneink« küzdöttek hazáért, szabadságért; — és maradandóan kivivni Magyarországnak függetlenségét!

És lecsapott reményeink derült egéről a villafrankai villám!

Reményeinknek s velük a további seregalakításnak vége szakadt.

»Habent mortalia casum.«

Második szakasz.

Egyezkedés Couza fejedelemmel.

Klapka tábornok május 22-kén írott levelében közölte velem az itt következő egyezményt, melyet keleti útjában Couza Sándorral, Moldva- s Oláhország választott fejedelmével kötött:

Egyezmény. (a.)

Couza fejedelem megengedi a magyar hazafiaknak, hogy fegyverraktárakat alkossanak a Szereth völgyében, Bakauban, Romanban, vagy Erdély határaihoz még közelebb eső helységeken, mint pl. Oknában és Piatrán.

Ő felségétől, a francia császártól, a herceg 30 ezer puskát fog kérni, melyből 10 ezer a moldva-oláh hadsereg felfegyverzésére lesz szánva, 20 ezer pedig a magyar és erdélyi felkelők vezéreinek rendelkezésére fog adatni. — Ezen fegyvereket haladéktalanul fogja kérni, tekintve a helyzet sürgető voltát és azon időt, melyet a földközi tengeren levő kikötőkből a helyszínére való szállítás igényel.

További egyezkedés tárgyait képezendik a későbbi hadszer küldemények, melyek Magyarország és a fejedelemségek közt szükségük szerint lesznek kiosztandók.

A szövetséges kormányoktól kért fegyvereken kívül, a szerb kormánytól egy bizonyos számú ágyu fog kéretni, a mely ágyuk egyrésze a moldva-oláh kormány által a magyaroknak fog átadatni.

Másrésről Klapka tábornok a lehető legnagyobb tevékenységgel fog Párisban és Londonban azzal foglalkozni, hogy nemcsak a fegyverek a szükséges töltésekkel, hanem azon felszerelési tárgyak is azonnal elküldessenek, melyekre a moldva-oláh és magyar hadaknak azonnal való harcztérre lépése végett szükségük lesz. Foglalkozni fog továbbá azzal is, hogy Párisban vagy máshol elégséges orvosi személyzetet s néhány mérnökkari és tüzértisztet szerezzen e két fegyvernemnek a fejedelemségekben leendő szervezésére.

A tábornok mindezen kérdésre nézve a fejedelem párisi küldöttével fog egyetérteni.

Magyar ügyviselők fognak Jasszyba, Bukarestbe és Galaczba küldetni a végett, hogy a fejedelmi kormányval folytonos viszonyt tartsanak fen.

A belgrádi megbizottak gondoskodni fognak, hogy a moldva-oláh kormányt mindenről, a mi ott történik, tudomásban tartsák.

Mihelyt Olaszországban a háboru kitör, a moldva-oláh kormány a magyar katonai főnök rendelkezésére fogja bocsátani mindazon eszközöket, melyek a fegyvereknek, töltéseknek stb. a határig való szállítására szükségesek.

A mi a magyarokat illeti, ők legtevékenyebb segítségüket ígérik a moldva-oláh kormánynak Bukovina elfoglalására és mindazon nehézségek elhárítására, melyek az eseményekből s az esetleges bonyodalmakból felmerülhetnek.

Egyezmény. (b.)

A magyar felkelés sikerére nagy fontossággal bir az, hogy a Magyarországot lakó magyar, oláh és szerb nemzetségek minden pártszellemről, minden elválási eszméről és mindazon ellenségeskedésről lemondjanak, melyek 1848-49-ben oly nagy szerencsétlenségeket okoztak.

Tartsák szem előtt, hogy Ausztria újra azon gaz eszközökhöz nyulhat, melyeket az említett időszakban a végett használt, hogy ezen, akkor még versengő nemzetiségeket egymás ellen uszítsa, miszerint egyiket a másikkal, s így mindnyájukat szolgaságba verje.

A magyar nemzet előre meg van győződve, hogy számára az oláh hazafiak rokonszenve biztosítva van. Párisban is megvárják a fejedelemségek kormányától, hogy saját érdekeiktől vezényeltetve, használni fogja Magyarországon és Erdélyben lakó fajrokanainál befolyását arra, hogy a kibékülés létrejöjjön.

Másrészt a magyar hazafiak, mindjárt a küzdelem kezdetével, nyíltan hirdetik a következő elveket, melyek alkotmányukba foglalandók:

1. Minden régi meghasonlás elfeledése, és teljes kibékülés a szerbek, oláhok és magyarok közt.

2. Ugyanazon jog és szabadság Magyarország minden lakosának, faj- és valláskülönbség nélkül.

3. A község és a vármegye önkormányzata. A vegyesajku polgárok lakta vidékek lakosai barátságosan fogják közgazgatási nyelvüket meghatározni.

4. A vallás- és közoktatásügyek igazgatásában teljes függetlenség a különböző vallások és nemzetiségek számára.

5. A szerb és oláh csapatok külön lesznek szervezve, és szerb, illetve oláh nyelven vezényeltetnek. A különféle hivatalokra alkalmazás az egész hadseregben mindenki számára egyenjogu lesz.

6. A háboru befejezte után egy Erdélyben összehívandó gyűlés határozná ezen tartományak Magyarországgal való adminisztratív egysége fölött, s ha a többség azt határozná, hogy Erdély régi, különálló adminisztratív helyzetébe vissza lépjen, ez nem elleneztetnék.

7. Kell, hogy a testvériség elve vezéreljen mindnyájunkat. Ez vezethet csak azon célhoz, mely felé törekednünk kell; s ez a cél: a három dunai államnak: Magyar- Szerb- és Moldva-Oláhországnak konfederációja.

(Francziából fordítva.)

Couza fejedelem készsége, Ausztria ellen a magyar nemzettel szövetekezni, magyarázatot igényel.

A krími háborúra 1856-ban következett párisi béke-kötés XXII—XXVII. czikkei, melyek Moldva- és Oláhország sorsáról intézkedtek, lényegükben három pontra vonhatók össze:

1. hogy a fejedelemségek, a szerződő hatalmak együttes garanciája alá helyezve, jövőben sem orosz »pártfogás«-nak, sem osztrák avatkozásnak ne legyenek kitéve;

2. hogy a porta souzerainitása ugyan fentartassék, hanem a fejedelemségek minden kiváltságaik és szabadsalmaik élvezetében biztosítsanak, s független nemzeti közigazgatással, teljes vallási, törvényhozási, kereskedelmi s hajózási szabadsággal és nemzeti hadsereggel is bírjanak;

3. hogy a fejedelemségek szervezetét véglegesen ugyan a békekötő hatalmak állapítsák meg, s a porta egy hattiserif által hozza fogantba, de a szervezet olyan legyen, hogy a lakosság óhajainak megfeleljen.

Ez utóbbi pontra nézve a szerződő hatalmasságok akként intézkedtek, hogy a porta mind a két fejedelemségben egy-egy »ad hoc« divánt hívjon össze, de oly alapon, miszerint a társadalom minden osztályának érdekeit képviseljék, annál fogva a lakosság óhajait híven tolmácsolhassák. E két diván véleményének tekintetbevételével, a végleges szervezést egy európai bizottság volt hivatva, a porta egy biztosának hozzájárultával, javaslatba hozni, s a végmegállapítás a Párisban e czélból összeülendő hatalmasságok konferenciájának lett fentartva.

A békekötés e szándokainak valósitása mindenekelőtt azt kívánta, hogy a két »ad hoc« diván a fejede-

lemségeiben oly alapon állíttassék össze, miszerint valósággal a lakosság közvéleményét képviselje.

Ámde a lakosság igen-igen nagy többsége azt óhajtotta, hogy a két fejedelemség egyesíttessék. Ez közönségesen tudva volt. Annálfogva nem lehetett kételkedni, hogy a két diván az unió mellett fog nyilatkozni, ha a párisi békekötés szándoka szerint akként állítatik össze, hogy valósággal a közvélemény képviselőjének tekintethessék.

A porta azonban az uniónak a leghatározottabban ellene volt s ellenzésében Ausztria által támogatott. Az unió kérdése már a párisi békekongresszuson is szóba jött, s ha Francia- s Oroszország és Szárdinia pártolása daczára határozatba nem ment, az annak tulajdonítható, hogy Ausztriának sikerült Angliát e kérdésben nézetváltoztatásra bírni és saját véleményének megnyerni.

A divánokat összehívó firmánt, szerződés szerint a porta közölni tartozott a hatalmasságok képviselőivel, s az orosz, francia és szárd képviselők határozottan ellenzték a firmán kihirdetését, mert úgy találták, hogy egyenesen arra van számítva, miszerint az unió melletti nyilatkozat lehetetlenné tétessék. Ez ellenzés következtében a divánok összehívásának módja követi konferencián tárgyalatott, melyen *Resid* pasa elnöklete alatt *Thouvenel* (francia), *Redcliff* (angol), *Prokesch-Osten* (osztrák), *Wildenbrock* (porosz) és *Durando* Jakab tábornok (szárd) követek vettek részt. — E konferencia ülésai Ausztria unióellenes makacssága folytán szintoly viharosak, mint hosszadalmasak voltak. Csak 1857. január 7-én értek véget, s a megállapított firmán olyan volt, hogy az unióra szavazást nem tette lehetetlenné. Ekkor a porta és Ausztria mindenféle nyomáshoz, megvesztegetéshez folyamodtak, miszerint a választások az

unió ellen üssenek ki. Ezt Moldvában *Vogorides* konaki kajmakán segítségével el is érték. A francia, orosz, porosz és szárd követek követelték, hogy az önkény, erőszak, csalás és lélekvásárlás útján eszközlött választások megsemmisíttessenek. A diplomáciai harc, melyben Anglia Ausztriát támogatta, előbb a török minisztérium leköszönésére, utóbb pedig 1857. augusztus 6-án, az említett négy állam részéről a diplomáciai viszonyok megszakítására vezetett.

Azonban Napoleon császár minden áron fen akarta tartani szövetséges viszonyait Angliával. Látogatást tett augusztus elején az angol királynénál, s ez alkalommal alkura lépett az angol kormányval oly módon, hogy Anglia csatlakozandik azon négy kormányhoz, melyek a moldvai választások megsemmisítését kívánták, Franciaország ellenben nem fogja sürgetni a fejedelemségek a z o n n a l v a l ó egyesítését.

Ezen egyezmény következtében a porta engedett. A *Vogorides* által összemesterkélte moldvai választások megsemmisíttettek, az új választásokból kikerült moldva diván az unió mellett nyilatkozott; hasonló történt Oláhországban, s a két diván azt kívánta, hogy a két fejedelemség egy állammá egyesítve, az európai uralkodó házak köréből örökösödési joggal választandó fejedelem által kormányoztassék.

E közkívánat tekintetbe vételével készítette el az európai bizottság a fejedelemségek szervezetének javaslatát, melynek végleges eldöntése ezéjából a párisi békekötést aláírt hatalmak képviselői, Walewski francia külügyér elnöklete alatt 1858. május 22-én ugyancsak Párisban értekezletre gyűltek össze.

Ez értekezleten a két ellentétes irány heves, ingerült, átalkodott tusát idézett elő; tizennyolcz hosszú

ülésbe került, míg végre augusztus 19-én a két fejedelemség politikai alkotmánya meg lett állapítva, de meg lett állapítva oly módon, hogy senki sem volt vele megelégedve, sem azok, a kik az uniót akarták, sem azok, akik nem akarták. Valóságos »fából csinált vas-karika.« *Cavour* gróf *Pes de Villamarina* örgrófhhoz 1858. augusztus 29. s 30-án írott leveleiben ekként nyilatkozott felőle: »A fejedelemségek ügyében a hatalmasságok ugyancsak rut arcot vágta (hanno fatto una brutta figura;) a helyett, hogy nyugalmat szereztek volna, forradalmak magvát szórták el.«

Az ekként megállapított alkotmány főbb pontjai a következőkbe vonhatók össze:

A fejedelemségek »Moldva és Valachia egyesült fejedelemségei« czimet vesznek fel.

Saját autonom kormánynyal bírandnak, mely a portától egészen független lesz.

Mind a két fejedelemségben külön nemzetgyűlés lesz, választási alapon.

A végrehajtó hatalom élén, ugy az egyik, mint a másik fejedelemségben benszültt hoszpodár lesz, ki felelős miniszterekkel fog kormányozni.

A nemzetgyűlések által választandó két hoszpodár a porta tributáriusa leszen, s investitúráját tőle veendi.

A két fejedelemségnek lesz egy közös központi bizottsága, mely a két hoszpodárnak a behozandó javításokat kijelölendi, s a fontosabb törvényeket szerkesztbe veendi; lesz azonkívül egy közös főbb törvényszékük s egy közös semmitőszékük.

A két fejedelemség milicziája egy hadsereget képezend, s egy vezér alatt fog állani.

Ilyen volt az európai diplomácia e remekműve. Zavar, csupa ütközés; üdvösségnek kevés, kárhoznak sok.

III. Napoleon császár a francia szenátus és törvényhozó testület 1859-iki ülését megnyitó trónbeszédében február 7-én ez ügyről, kapcsolatban a külviszonyokkal, következőleg nyilatkozott:

»A bécsi kabinet és az enyim, — sajnálattal mondom — gyakran viszályban (en dissidence) voltak a főkérdések felett, s nagyon sok engedékenységre (esprit de conciliation) volt szükség, hogy megoldathassanak. Így például a dunai fejedelemségek ujjaalkotása csak számos nehézség után lett bevégezhető, mely nehézségek legjogosultabb óhajaik teljes kielégítésének sokat ártottak, s ha az kérdetnék tőlem, minő érdeke van Franciaországnak a Duna által öntözött ama távol tartományokban? feleletem az volna, hogy Franciaországnak mindenütt ott van érdeke, a hol egy igazságos és polgárosító ügy diadalra juttatása forog fen.«

A francziák hatalmas császárnak ez ünnepélyes nyilatkozata sokat magyaráz. Megmagyarázza egyrészt a fejedelemségek ellenséges indulatát a bécsi kabinet iránt, mely »legjogosultabb óhajaik kielégítésének akadálya gyanánt« lett a világ előtt felmutatva, megmagyarázza másrészt hajlamukat velünk szövetséges viszonyba lépni, midőn ennek kívánatos voltára onnan lettek figyelmeztetve, a honnan ily ünnepélyes modorban biztosítottak, hogy »igazságos és polgárosító« ügyök diadalát a francziák hatalmas császára Franciaország érdekei közé számítja.

Még bővebb magyarázatot nyújt ehhez *Couza* fejedelem megválasztásának történelme, melynek rövid

vázlatára ösztönöztetve érzem magam, először az által, hogy jól esik lelkemnek hódolattal hajolni meg a párt-szenvedélyt s magánérdeket háttérbe szorító hazafiság jelenete előtt, akárhol találkozom vele a történelemben, — másodszer azon tekintet által, hogy ha a történet-írás sokat magasztalt, de sohasem követett tanúságai nem hiában iratnának, a példa, melyet idézek, ösztönt adhatna a magukba térésre mindenhol azoknak, kiknek körében a pártérdek s a polgárerényt irtó korrupció piszkos ragálya dul.

Moldvában 1859. január 17-én Couza Sándor ezredes, a nemzetgyűlés 49 tagja által egyhangulag hoszpodárrá választatott (bár egy konstantinápolyi lap szerint nem volt meg nála a következő két kellék: tiz évi szolgálát és 30,000 zecchino jövedelem).

Az oláhországi nemzetgyűlés február 3-án gyűlt össze hoszpodárválasztás végett Bukarestben.

Nagy ingerültség volt egyrészt a pártok, másrészt a baloldal és a helytartóság (kajmakámság) közt, mely szenvedélyes kitörések kíséretében vádoltatott, hogy a választásokra törvénytelen befolyást gyakorolt.

Az igazolásnak, s vele a gyűlés megalakításának kérdése két napon át viharos jelenetekre adott alkalmat, melyek az ülésterem körül ezrenként összegyűlt nép izgatottságával kapcsolatban oly szint kezdettek öltetni, mely a francia forradalom jeleneteire emlékeztetett.

A harmadik napon *Boeresco* baloldali fiatal képviselő indítványt tőn, alakuljon át a gyűlés titkos bizottsággá, hogy meghallgassa, a mit elő kíván terjeszteni. Az indítvány elfogadtatott, s *Boeresco* mély sajnálatát fejezve ki a szenvedelmes antagonizmus felett, mely a gyűlés két töredéke közt fenforog, kimutatta, hogy e

szakadás tengelyét az államfő megválasztásának kérdése képezi, minthogy mindenki a maga jelöltje diadalában pártja uralmát véli fellelni, s azért mindenki türethetlennel találja a gondolatot, hogy más jelölt győzzön. Innen a viszály, mely az erőket szétforgácsolva anarchiával, s ez küllokkupáczióval fenyeget. Ennek csak az által lehet elejét venni, ha egyetértésre jutnak a választás iránt. Személy nem képezheti ez egyetértés gyűlpontját, mert mindenkinek megvan a maga személye, kinek megválasztásához más személy ellenében ragaszkodik. De van elv, mely körül, minden személyiségtől eltekintve, mindnyájan egyesülhetnek; ez az elv az unió elve, mert pártkülönbség nélkül mindnyájan érzik, hogy csak ez által lehet a román nemzetet regenerálni. Ő hát, ezen elv álláspontjára helyezkedve azt indítványozza, legyen a két fejedelemségnek egy fejedelme. Moldva már választott. Hát válaszsza meg Oláhország is azt, a kit Moldva választott. Ez nem ellenkezik a párisi konvenczióval, mert az parancsolja ugyan, hogy a két nemzetgyűlés külön válasszon, de azt nem tiltja, hogy mind a kettő ugyanazon egy személyt válassza, sőt csak ha így választ, lesz lehetséges a konvenczió egyéb rendeleteit összhangzatosan foganatosítani, melyek két külön államfő mellett csak surlódásokat szülhetnek. A »bevégzett tény«-ekben, ha jogszerűsége alapítvák, nagy erő rejlik. Emelkedjenek fel a gyűlés tagjai a pártérdekek alacsony színvonaláról a honalkotás gondolatának magaslatára, s állítsák az uniót bevégzett tényül a hatalmasságok elébe.

Boeresco beszéde nagy benyomást tett. Egy szível-lélelkel kitört mindnyájuk ajkairól a felkiáltás: »éljen Couza Sándor fejedelem!« E felkiáltás dörgő

viszhangot keltett a kün összesereglett nép ezreinek ajkairól. A metropolita (a gyűlés elnöke) térdeire borult s meghatottságtól remegő hangon adott hálát istennek, hogy felvilágosította a román nemzet képviselőit; kérte a mindenhatót, tegye termékenynyé közöttük a hazafias egyetértés szellemét, s felszólította a képviselőket, fogadják esküvel, hogy az egyetértést fen fogják tartani, s az egyesült fejedelemségek egységes fejedelmét pártkülönbség nélkül támogatandják. — »Esküszünk«, kiáltának mindnyájan. Jegyzőkönyvet rögtönöztek. Mindnyájan aláírták. *Stirbey* György, krajovai képviselő sajnálatát fejezte ki, hogy atyja (volt hoszpodár, szintugy képviselő) betegsége miatt jelen nem lehetett, s kérte, küldessék a jegyzőkönyv hozzá, hogy betegségében aláírhasa. *Bibesco* G. (herczeg Brancovano) kijelentette, hogy atyja (volt hoszpodár 1842-től 1849-ig) nem lévén képviselő, nem írhatja alá a jegyzőkönyvet, de teljes lelkéből helyesli. — Visszamentek a gyűlésterembe. Nem voltak »oldalok.« Nem voltak pártok. Vita nélkül átestek az igazolás kérdésén. Nem is volt mi felett vitatkozni, mert a személyes érdeket háttérbe szorított hazafiság a vitát önmegettagadással megelőzte. *Ghika* Sándor herczeg és *Golesco* Rudolf már előbb maguk önként kijelentették, hogy megválasztatásukat törvénytelennek ismerik el, ezek s még négyen (*Mano*, *Balliano*, *Hagiadi* és *Plechoiano*) a képviselők névsorából kitöröltettek, a többi 66 igazoltatott; ezek közül kettő (*Stirbey* herczeg és *Slatiniano*) betegség miatt távol volt; a 64 képviselő titkos szavazásra szólíttatott fel; a metropolita, egyik kezében a kereszttel, másikban az evangéliummal, előmondta az esküt e szavakban: »esküszöm, hogy adandó szavazatomnál semminemű személyes érdek, semmi idegen sugallat és semmi más

tekintet által nem leszek vezéreltetve, mint egyedül a közjó tekintete által,« — a képviselők megesküsznek, azután szavaznak. 64-en szavaztak, s felbontatván a szavazatbárczákat, Couza Sándornak 64 szavazata volt. Titkos szavazással, egyhangulag lett megválasztva! És megkondultak a harangok, és a nép örömköltésai rengették a levegőt, a lelkesedés le nem irható.

Ilyen szellem kell ahhoz, hogy nép hazát alkosson, vagy ha elveszett, visszaszerezze.

Az oláh nemzeti gyűlés e szintoly ügyes, mint hazafias eljárása tetteleg valószínűtlen azt, a mit a párisi konferencia, főképen Ausztria ellenzése miatt, meg nem adott, de Napoleon császár trónbeszéde a nemzet legjogosultabb óhajának nevezett, — s Couza a fejedelmi széket február 20-án Bukarestben el is foglalta; azonban még fenmaradt a porta investitúrájának s a garantáló hatalmak jóváhagyásának kétes kérdése. A porta tiltakozott a választás ellen, s felhívta a párisi egyezményt aláírt hatalmakat: határozzanak felette. Újlag konferencia ült össze.

Nem tartozik tárgyamból ennek ingerült vitaközlésaira s változatos mozzanataira kiterjeszkedni. Elég annyit említenem, hogy végre is győzött ugyan a jogalapú bevégzett tény ereje, de mert a bécsi kabinet, mely Couza kettős megválasztását a párisi konferencia határozatai kijátszásának, s a garantáló hatalmak tekintélyét sértő kihívásnak nevezé, a fejedelemségek unióját nem kevesebb határozottsággal ellenezte, mint maga a porta, s ellenkezésében az angol tory kormány által is támogatott; hónapokon át a valószínűség a mellett szólt, hogy a dolog fegyverre fog kerülni. A porta tekintélyes haderőt vont össze Bulgáriában. Az oláh kormány május közepén nyolcz millió

kölcönt csinált s husz ezer embert összpontosított a Dunánál. Az ingerültség Keleten a legmagasb fokra hágott, s a hirlapok köztudomásra hozták, hogy Ausztria véd- és dacszövetséget ajánlott a portának. Ez oly kiterjedésben, mint a minőben Ausztria kívánta, nem lett ugyan elfogadva, de a felől alig lehetett kételkedni, hogy ha a porta s az egyesült dunai fejedelemségek között a dolog összeütközésre kerül, a bécsi kabinet a porta mellett foglaland állást, s a fejedelemségek osztrák fegyveres avatkozásnak nézhetnek elébe.

Ez magyarázza Couza fejedelem készségét a magyarokkal szövetkezni. Érdekeink találkoztak; Couza fejedelemnek érdekében állott Ausztriát Magyarországbán akként elfoglalva látni, hogy az oláh dolgokba fegyverrel ne avatkozhasnék, nekünk pedig érdekünkben állott, hogy Erdélyt felfegyvereztesük, szervezkedésünkben azon oldalról szabad kézre, gyámolításra számithassunk, s a dunai fejedelemségekkel oly lábon álljunk, miszerint ne lehessen attól tartanunk, hogy szabadságharcunk Erdélyben, az 1848—49-iki irtózatosságok ismétlése mellett, polgárháborúval komplikálódik.

A Klapka tábornok által kötött egyezményben van még egy pont, mely szintugy egy kis magyarázatot igényel; értem azt, a mely Bukovinára vonatkozik.

Ez természetesen azon feltevésből származott, hogy az unió kérdése a bécsi kabinetet a fejedelemségek ellen fegyveres avatkozásra indíthatja; s e feltevésből indulva, Bukovina esetleges elfoglalásának, helyesebben: visszafoglalásának óhaját Couza fejedelem részéről nem lehet természetesen nem találni. Mert Bukovina Moldvához tartozott, Moldvából szakított ki, s annak a bécsi udvar birtokába kerülése a legrutabb üzelmek

közé tartozik, melyeket a történelem feljegyzett. Bukovina birtoka még csak nem is hódításon alapszik. Nagyon rut történet az. Midőn *Kaunitz* és *Galiczyn* a szerencsétlen Lengyelország felosztása felett alkudoztak, *Kaunitz* azt osztrák zsákmányrészt kicsinyelte, mire *Galiczyn* azt felelte: »majd kipótoljuk a máséból, (a törökből) a kinek sok van,« és úgy lőn, a miként beszéle. Az orosz megtámadta a törököt, megszállotta Moldva-Oláhországot, s Moldvának egy részét, (a mostani Bukovinát), a mely nem volt az övé, 1774-ben o.laajándékozta a bécsi udvarnak, nyomatéku a lengyel zsákmányra. -- Nem csoda, hogy Couza fejedelem, háboru esetére, erről megemlékezett.

Ennyit a Klapka által kötött egyezmény megértéséhez.

Sajnálattal kell azonban megjegyeznem, hogy bár a bukaresti nemzetgyűlés febr. 5-ikei nevezetes ülésében, a metropolita felhívására a képviselők mindannyian esküvel fogadták, hogy az egyetértést fentartandják, s az unió elvét személyesítő fejedelmet támogatandják, mégis sem ezen fogadás, sem a fenforgó veszélyvel kapcsolatos érdektalálkozás, sem azon, még ennél is magasabb, mert állandó tekintet, hogy a szláv néptenger által körülvett román nemzet, függetlensége érdekében, geográfiai helyzete által világosan a magyar nemzettel való szövetséges viszonyra van utalva, nem birt elég erővel arra, hogy az irántunk táplált gyűlöletből kivetkőztesse azon románokat, kik a népvándorlás előtti időszakból meritett, s onnan is csak regeszerüleg meritett képzeltes igények alapján Erdélyre spekulálnak s rajongásukban elfelejtik, hogy ha az államalakulás Európában a népvándorlási időszak alapjára löketnék vissza, nemcsak Európa nemzeteinek kilencz tizedrésze létjogát

veszteni, hanem magának az oláh nemzetnek számára is még azon szép földön sem maradna hely, melyen mint nemzet él. Nemzet, mit csak történelem teremt.

Ezen szubverzív irányzatu rajongók indulatosan ellenezték a román és magyar nemzet közti szövetséget.

A fejedelmválasztás kérdése függőben volt. A porta s Ausztria lépésről lépésre védtek unióellenes álláspontjukat. Még május vége felé is, midőn már a bevégzett tény elvi elfogadását nem ellenezheték, az investitura megadásának oly, részint alaki, részint lényegi nehézségek gördítették elébe, melyek mind oda voltak irányozva, hogy Couza kettős megválasztatásának unionális horderejét meghiusítsák. Először az mondatott, hogy az investitura két külön firmánban adatik meg, miszerint a »nem-unió« elve fentartassék; majd ismét engedélyeztetett ugyan az egy firmán, de azon kikötéssel, hogy jövendőben Moldva- és Oláhország ugyanazon egy személyt fejedelemmé ne választhassa. Couza ezt (teljes joggal) a fejedelemségek önkormányzati joga megsértésének tekintvén, levelet intézett Napoleon császárhoz, s annak átadásával s az unió ügyének képviselésével és a velünk való szövetség gyakorlati részleteinek Olaszországban leendő foganatosításával *Bal no urat bizta meg.*

Bal no ur, Couza fejedelem politikájának meleg párthive, irányunkban a legbarátságosabb indulatot tanusította, mit hálával ismerem el. Azonban Oláhországnak egyik legkitünőbb, nagybefolyásu s emigráns korából külföldön is nyomatékos összeköttetésekkel bíró államférfia: *Br no ur*, jónak látta ugyanazon időben nyugatra utazni, s bár hivatalos állással nem birt, személyes tekintélyének súlyával maga kezére akart politikát csinálni.

Br no ur határozott ellenségünknek mutatta magát s mindent elkövetett, miszerint a Klapka által kezdeményezett szövetséget meghiusítsa.

Erre vonatkozólag följegyzésre méltók a következő adatok:

Gróf Teleki László — Kossuthnak.

Génuva, 1859. június 29.

— — — — Az ide mellékelte levelet ma vette Strzelecky*)
Bal n ó t ó l. Küldöm pour l'acquit de ma conscience. Tudom, hogy az egész dolog állásáról kellőleg informálva vagy, s te tudod legjobban, mit lehessen az oláhokkal tenni. *Br no* maga ugyan nem kapacitálható egyéniség, ilyennek ismerem őt, de mégis remélni merem, hogy az ezután teendő lépéseknek sikere lehet.

(Aláírva)

Teleki László.

M e l l é k l e t .

∕.

Bal no J. — Strzeleckynek.

Visszakerültem Genfből — — — és várom, hogy a politika tengerének dagálya vagy apálya a császárhoz vigyen, vagy pedig a sik tengerre vezessen ki (a mit végre sem bännék).

Ebből láthatja ön, hogy még nem tudom mit fogok tenni, és mikor fogok eltávozni.

Cavour visszaérkezett a főhadiszállásról, de én még nem láthattam; mindez igen kellemetlen, és ha nem tartanék *Br no* intrigáinak sikerétől, (*Br no* itt találtam) küldetésemet befejezettnek tekinteném a hercege (Couza) levelének a császárhoz küldése által.

Br a hatalomra akar visszakerülni, s mint ezt már máskor tette, a császárt, Cavourt és Napoleon herceget akarja felhasználni az odajutásra. Ha ez sikerül, (s ez az egyedüli dolog, 9 mi nyugtalanít,) vége a mi ügyünknek. *Br no* s aza pártja Magyarország dühös ellenségei.

(Aláírva)

Bal no.

(Francziából fordítva.)

*) Strzelecky ur Klapka tábornoknak a keleti ügyekben különösen avatott s meghitt barátja volt.

Czetz tábornok — Kossuthnak.

1859. július 2.

— — — — —
 Van szerencsém Cavour gróffal, kormányzó ur megbizásából tartott utolsó beszélgetésemről még a következőket jelenteni:

Br no urnak tegnapelőtt nyiltan kimondta Cavour gróf, hogy ha ő és pártja az erdélyi kérdést csak meg is pendítenék, ő (a miniszterelnök) az oláh dolgokról többé mitsem akar hallani.

E nyilatkozat következtében Br no ur még azon esto elindult Párisba; tehát a császárhoz a főhadiszállásra nem megyen.

Bal no ur ma este megyen Génába, kormányzó urat ott bevárando.

(Aláírva)

Czetz.

—
 Cavour gróf fentebbi nyilatkozatának magyarázatát egy jegyzék adja, melyet e levéllel egy kötegben találtam, s mely (franciából fordítva) ekképen szól:

Br no nyilatkozata.

Én nem hiszek a magyar urak szabadelvűségében és mérsékletében. Álarcz az, mely arra van számítva, hogy a császárt megcsalják. Én tudom, hogy kizárólagosabbak, mint valaha, s én nem hiszek Magyarországnak — — — —. De ha még másképen volna is, mi sohasem juthatunk egyetértésre Erdély iránt, melyet mi Magyarországnak át nem engedhetünk semmi szín alatt. A Kárpáton tuli románok velünk akarnak egyesülni, mi megígértük nekik, hogy támogatni fogjuk; árulás volna, ha őket Magyarországnak átengednők. A történelmi jog, melyre Magyarország hivatkozik, nevetséges.

—
 Nagyon sajnós dolog, hogy ily érzelmek is táplálthatnak. Csak óhajtanom lehet, hogy *Br no* urat, ki hazájának történelmére azóta nagy befolyást gyakorolt, a gyakorlati tér, melyen mint államférfiu működött, mind a magyar nemzet iránt igazságosabb, mind az állami jogok iránt méltányosabb nézetekre, mind saját hazája érdekei iránt helyesebb felfogásra vezette legyen.

* * *

A villafrankai békekötés a Klapkaféle egyezmény gyakorlati foganatosításának is utját állta; de a látszólagos viszonynak véget nem vetett. Nem örvendetes folytatásáról, mely a »látszólagos« szóhoz magyarázatul szolgál, Irataim második kötete fog szólni.

Ez alkalommal csak annyi történt, hogy a számkra keletre szállított 30,000 fegyver felől Couza fejedelem megbízottjával: Bal....no urral szerződést kötöttem, mely szerint a fegyverek egy része rendelkezésünkre raktárban volt tartandó, másrésze pedig a román kormány használatára engedtetett át oly feltétel alatt mindazáltal, hogy, három havi időt engedő felszólítás előrebocsátásával, ugyanannyi fegyvert akár mikor rendelkezésünkre bocsát.

Ehhez azonban, természetesen, az eredeti adományozóknak is szólójuk volt, minek folytán e fegyverek dolga fázisokon ment keresztül, melyek a következő évek történelmére tartoznak s 1863. május 17-én egy Varsóban kelt köszönő levéllel végződtek, mely így kezdődik:

Le gouvernement national Polonais
á M. L. Kossuth

s aláírásul egy pecsétbélyeggel van ellátva, melyen a lengyel sas e szavakkal van körülvéve:

Rzad Narodowy. Rownose. Wolnosc. Niepodleglosc.*)

Harmadik szakasz.

(*Értekezés Obrenovics Mihály herczeggel. Küldetés Belgrádba.*)

Szerbia úgy miként 1839-ben s 1842-ben, 1858. végén is fejedelmet változtató forradalmat csinált. Ez uttal minden nehézség nélkül, szép csendesen. A skupstina december 22-én küldöttség által tudtára adta

*) Nemzeti Igazgatóság. Egyenlőség. Szabadság. Függetlenség.

Karagyorgyevics Sándor fejedelemnek, hogy letétetett, s helyébe a már több mint nyolczvan éves *Obrenovics Milos* (Mihály herceg atyja) lett újra megválasztva. Sándor herceg tiltakozott, s a belgrádi (török) várban keresett menedéket; de Konstantinápolyban nem találván pártfogásra, már január első napjaiban beadta lemondását, s *Obrenovics Milos*, miután megválasztatása, személyére nézve s az örökösödési elv kizárásával, a porta által már január 14-én megerősítettett, husz évi száműzetés után *) újra Szerbia fejedelmévé lett.

*) Alkalmat veszek itt 1848-ból egy történetecskét jegyzékbe tenni, mely — tudtomra — ekkorig nem jutott nyilvánosságra.

A honvédelmi bizottság elnöke voltam, midőn 1848. őszkor egy (ha nem csal emlékezetem) magát *Petrovics* nak nevező uri ember Szerbiából, pár sor irással jelent meg nálam egy *Obrenovics* párti hirneves államférfiutól, mely sorok által tudtomra adatott, hogy átadjuk egy nagyon fontos, de szorosan titkos küldetésben jó hozzám s bizalmas kihallgattatást kér. Elfogadtam, de csak szerbül tudott, én pedig szerencsétlenségemre nyelvét nem értettem. Tolmácsra volt szükségünk. Szétnézvén az előteremben, ott láttam *Dushek* ket, kinek önfeláldozó, becsületes, hű hazafias szolgálatai azóta annyi rágalommal lettek megjutalmazva. Megkérdeztem, nem tud-e valamely megbízható, becsületes hazafit, ki köztem s a magát fontos küldetésben járónak bemutatott szerb uri ember közt tolmácsul szolgálhatna? *Dushek* k, kis gondolkozás után, az akkori budai görög nem egyesült püspököt ajánlotta, ki becsületes hazafinak ismertetett, a 48-iki mozgalomhoz nyíltan csatlakozott, s fia a pénzügyminiszteriumban volt alkalmazva. Más kutfőkből is tudomást szerezvén magamnak, hogy mi hirben áll a püspök ur hazafisága, őt elfogadhatónak találtam, s másnapra magamhoz kérettem. Tolmácsul szolgált, miután előbb becsületszavát adta, hogy a mit hallani fog, akármi legyen is az, titokban fogja tartani.

Az ő tolmácsolása mellett a szerb küldött a következőket adta elő:

Klapka tábornok, miként a Couza fejedelemmel kötött egyezkedést velem közlő levelében írta, ez egyezmény alapján *Milos* fejedelem fiával: Obrenovics Mihály herczeggel is értekezett. A párisi viszonyainkról ekként nyert tudomás folytán Mihály herezeg azon gondolatra jött, hogy miután Napoleon császár az olasz kérdés alkalmából a magyar ügy felkarolásától nem idegen, talán arra is rá lenne bírható, hogy — a mint mondani szokás — »egy füst alatt« a keleti kérdést is felkarolja. Ennek megkísérlése végett 1859. májusban Párisba ment, s a császárral, kevéssel a hadsereghez Olaszországba utazása előtt értekezett.

A császár Mihály herczegnek határozottan tagadó

Önöknek — ugymond — nem kis alkalmatlanságot okoznak azok a szerbek, kik ezrenként özönlenek át Szerbiából, hogy önök ellen harcokoljanak. Én, az Obrenovicspárt vezérei által meg vagyok bizva önnek ajánlatot tenni, hogy, ha előadandó kívánságaim teljesíttetnek, mi önöket ez alkalmatlanságtól megmentjük. Kérdésemre, hogy miként gondolják ezt eszközölhetni? ekként felelt: »Mi meguntuk Karagyorgyevics Sándor uralmát; forradalmat akarunk csinálni, hogy őt elcsapjuk, s az öreg *Milost* visszahívjuk; ha nálunk a forradalom kiüt, bizonyos lehet ön, hogy a mi szerbjeink tömegestől hazasietnek Magyarországból, miszerint kiki a maga pártjához csatlakozhassék.« Azután kérdésemre, hogy mit kívánnának tőlünk? azt adta feleletül, hogy két dologra volna szükségük, t. i. először: néhány ezer darab aranyra, (nem nagy összeget, ugy emlékszem: hat ezeret mondott) másodszor: arra, hogy küldjek valakit *Milos* herczeghez Münchenbe, s adassam tudtára, hogy miután párthivei az ő közellétét szükségesnek tartják, mi neki a magyar korona területén vendéglátást ajánlunk, szívesen látjuk; ha ezeket megteszem, ők forradalmat csinálnak, annak hírére a szerbek mind hazamennek s az Obrenovicsház, restaurációját a mi segítségünknek köszönhetvén, bizonyosan gondoskodni fog, hogy vissza ne jöjjenek. Én erre azt mondtam, hogy a második kívánságra nézve nem

választ adott. Az olasz kérdést veszélyes dolog volna a keleti kérdéssel összebonyolítani. Magyarország egészen más tekintet alá jő. Ott a háboru az osztrák ház területére marad szorítva, s minthogy a császár Ausztriával már háboruban van, a harezternék kiterjesztése Magyarországra, mely a német szövetséghez sem tartozik, nem olyan dolog, hogy európai intervenczióra plauzibilis ürügyül szolgálhatna, s mégis a háboru lokalizációjának eszméjébe annyira beledisputálták magukat az angol diplomaták, miszerint a háborunak csak Magyarországra is kiterjesztése attól függ, vajjon sikerülend-e Kossuthnak Anglia neutralitását biztosítani. Kossuth ezt reméli, de ha a háboru a keleti kérdéssel is kom-

volna nehézség, de a mi azokat az aranyokat illeti, nekem a dolog azért nem tetszik komolynak, mivel hat ezeret, s nem hatvan vagy hatszáz ezeret kér; hat ezer aranynyal nem gondolom, hogy forradalmat csinálhassanak. Mire a küldött határozottan állította, hogy nekik ez elég, s meg is magyarázta, hogy miért elég. Nekik — ugymond — pénzre csak a végett van szükségük, hogy pártjuk vidéki notabilitásait »kellő kísérettel« Kragujeváczra összegyűjthessék, miszerint ott Sándor herczeg letétele gyűlésszerűleg dekretáltassék. A többi aztán az ő dolguk. A letétel ki lévén mondvá, természetesen egy ideiglenes kormány állittatik fel, mely ha Sándor herczeg megadja magát, mindenütt, ha pedig ellentáll, legalább azon vidékeken, melyek a mozgalomhoz csatlakoznak, kész engedelmességre talál, s a forradalom további költségeinek fedezéséről annál könnyebben gondoskodhatik, mivel náluk minden ember fel van fegyverezve, ez a költségrovat tehát náluk forradalmi küzdelem esetén nem létezik. Azon további megjegyzésemre, hogy egy ismeretlennek előadását semmiesetre sem tekinthetném elegendő alapnak, a küldött odanyilatkozott, hogy ezt igen természetesnek találja, annyira természetesnek, miként, ha oda akarnám is neki adatni a kívánt hat ezer aranyat, ő azt el nem fogadná, hanem arra kér, adjak rendeletet a péterváradi várparancsnoknak, küldjön egy megbízható

plikáltatnék, Anglia bizonyosan nem maradna semleges, s a dolog beláthatlan bonyodalmakra vezetne. Erről hát szó sem lehet. De, folytatá a császár, ön (Mihály herczeg) bizonyosan érti azt, hogy Magyarország függetlensége Szerbiának érdekében van. Ez annyira világos, miszerint egyenesen ez alapon véltem méltányosnak önöket felszólíttatni, hogy a magyar hazafiaknak előkészületeikre Szerbiában tért nyissanak s támogatást nyujtsanak. Nagyon óhajtom, hogy erre nézve egyetértés jöjjön létre. Jól tenné ön, ha átrándulna Londonba, s Kossuthal bizalmasan értekeznek.

Ezeket nekem Mihály herczeg beszélte. Átrándult Londonba, bizalmas titkára: *Zu* . . cs ur kíséretében.

embert Belgrádba, (a küldött megmondta, hol található s minő jelszóval szólítandó,) ő el fogja vezetni pártjuk fő embereihez, -- a pénz csak azon esetre vétetnék igénybe, ha ezek a küldött állításait megerősítik, s a pénzt, melynek Péterváradra kellene küldetni, akkor sem ő fogná felvenni, hanem az, kit a főnökök erre megbizandnak.

Utána járattam a dolognak, s a küldött előadásának korrektségéről meggyőződván, azt gondoltam, hogy a dolog megérdemli a kísérletet. Szabó Imre (később) ezredest Münchenbe küldtem, hirt vinni Milosnak, ki erre nyomban Zágrábba ment, — a hat ezer aranynak Péterváradra leendő átvitelével s ott a szerb megbizottnak való átadásával pedig ugyan csak azt, t. i. a budai görög nem-egyesült püspököt biztam meg, ki az értekezleten tolmácsul szolgált, a dologba tehát be volt avatva.

A püspök ur átvette az aranyakat, becsületszavát adta, hogy megbizását hiven teljesíteni, és — — elment, de nem Péterváradra, hanem a lázadó szerbek táborába, azoknak adta át az aranyakat, maga meg Ujvidéken maradt — — püspöknek!!

Az Obrenovicsok Szerbia fejedelmi székébe csak tiz évvel később kerültek vissza.

Jónak látta találkozásunkat titokkal venni körül, nehogy a különben is gyanakodó angol torykormány a dolognak neszét vegye. Néhai *Ludvigh* János barátom levén a belgrádi küldetésre általam kiszemelve, én őt utasításvétel végett Brüsszelből Londonba rendeltem. Ő és *Zu . . cs* ur rendezték el találkozásomat Mihály herczeggel. *Ludvigh* szállásán találkoztunk éjnek idején.

Mihály herczeg, miután a császárral történt beszélgetéséről értesített, megjegyezte, hogy ő mindig rokonszenvezett ügyünkkel, őt hozzánk személyes és családi kapcsolatok is csatolják. Neje magyar hölgy, (gróf Hunyady-leány) s ő hosszú számkivetésének nagy részét Magyarországon (Ivánkán) töltötte, s a magyar vendégszeretetért, melyben részesült, hálával tartozik. Örvideni fog, ha hazám ügyének segítségére lehet, s mindent kész megtenni, a mit helyzete, saját hazája érdekeinek veszélyeztetése nélkül, tennie megenged.

Én megköszöntem a herczeg rokonszenves jó indulatát, hanem, miután politikában érdek határoz, óhajtám hallani, miként fogja fel a Szerbia s Magyarország közötti érdektalálkozást, melyre egyetértésünket fektethetjük; mert sokkal nagyobb véleménynyel vagyok igazságszeretete felől, mintsem meg ne volnék győződve, miként támogatásához, melyre igen nagy becsét helyezek, sem Szerbiát, sem magyarországi fajrokonait illetőleg oly árt kötni nem kíván, mely Magyarország területi épségével s állami egységével ellenkezne, — mit tehát mi el nem fogadhatnánk.

Erre a herczeg kinyilatkoztatta, hogy ilyesmire gondolni esze ágában sincs. Ő érdekközösségből indul ki, s azt a következőkben látja:

Először is: Mi szerbek — ugymondá a herczeg — bár a századokon át tartott török járom miatt polgáro-

sodásban elmaradott, nyers, de fiatal, pezsgő erejének öntudatával bíró nép vagyunk, mely meg nem elégszik azzal a félfüggetlenséggel, melyet apám vezérlete alatt kivivott s a drinápolyi egyezmény 1829-ben megerősített. Mi teljesen független állam akarunk lenni, miként őseink voltak. A tributárius helyzet a porta iránt, az investitura, melyet Konstantinápolyban kell kikölnünk, sérti nemzeti önérzetünket, s az a török pasa ott a belgrádi várban, a török várágjuk, melyek fővárosunkra tátongnak, a török katonák, kik utcáinkon hetvenkednek, minden perczben léleklázítólag emlékeztetnek, hogy szolganép vagyunk. Független állam akarunk lenni, s bizunk magunkban, hogy valamint *Cserni György* alatt a század elején, s apám alatt 1816-ban s után meg birtunk birkózni a törökkel, ugy most, miután saját rendezett kormányunk, tehát szervezkedési tehetségünk van, a törökkel még inkább megbirkózhatunk, csak a kellő alkalmat kell meglesnünk; hanem a mi bajunk az, hogy az osztrák hatalom itt van tőszomszédunkban, erről tudja az egész világ, hogy terjeszkedni vágyik kelet felé, a keleti tartományokat eventuais zsákmánynak tekinti, melyben osztozkodni remél, s azért mindig kész az avatkozásra, valahányszor szomszédságában mozgalom támad, mely nagyravágyási céljaival ellenkezik. Nincs kétség benne, hogy ha mi kitűzzük a függetlenség zászlaját, a bécsi udvar okvetlenül interveniál, kivéve ha orosz pártfogás alatt fogunk fegyvert; ily esetben a bécsi udvar nem fogná Szerbiát megszállani, mert az oroszról fél. Igen, de mi szabad, független nemzet akarunk lenni, azt pedig tudjuk, hogy orosz segítséggel menekednünk a török függéstől, annyit tenne, mint csak névleg lenni függetleneknek, s valóságban Oroszországtól függni, szóval: urat cserélni.

Tehát mi az osztrák hatalom szomszédságában találjuk függetlenségünk főbb akadályát. Ez a szomszédság az, mely minket arra kárhoztat, hogy vagy török tributáriusok maradjunk, eventuais osztrák uralom kilátásával, vagy pedig orosz vazallusokká legyünk. Ezt Szerbiának minden lakosa ösztönszerűleg ép úgy érzi, mint én magam. Innen az a dühhel határos mély gyűlölet, melylyel az osztrák iránt viseltetünk. Emlékezzék ön *Garasanin* diplomáciai jegyzékére, melyben a krimi háboru alatt, midőn Ausztria Szerbiát is megszállani ajánkozott, a mint már Moldva-Oláhországot megszállotta, Európának hivatalosan tudtára lőn adva, hogy a szerb nemzet Ausztriát, mint a kielégíthetlen kapzsi nagyravágyás megtestesülését gyűlöli, mint az ördögöt. Ez szóról-szóra igaz. Nekünk tehát érdekünkben van, hogy az osztrák hatalom szomszédságunkból eltávolittassék, s ez csak Magyarország függetlensége által eszközölhető. Nekünk érdekünkben van, hogy Magyarország függetlenné legyen, nem mintha azt várnók, vagy kívánnók, hogy Magyarország a mi függetlenségünk kivivásáért harcsojjon; ezt nem kívánjuk ép úgy, mint, gondolom, önök sem kívánják, hogy Magyarország függetlenségének kivivásáért Szerbia harcsojjon; (én közbeszólvá: bizonyosan nem kívánjuk!) hanem érdekünkben van Magyarország függetlensége, mert tudjuk, hogy a független Magyarország irányunkban nagyravágyási szándokokat nem táplál, nem táplálhat, mivel az nemzetiségi érdekeivel szembeszóköleg ellenkeznék, függetlenségünknek pedig nem lehet ellensége, mert a helyzet olyan, hogy ha Szerbia saját erejével függetlenné nem lesz, előbb-utóbb okvetlenül orosz vontató-kötélre kerül, ezt pedig Magyarországnak ugyan csak van oka nem óhajtani. Mi annálfogva meg vagyunk

győződve, hogy a független Magyarorszáiban egy oly szomszédot birandunk, mely függetlenségünk utjában nemcsak akadály nem lesz, de sőt annak saját érdekében jóindulatu barátja lesz. S ez az egyik érintkezési pont, melyben érdekeink találkoznak.

A másik találkozási pont az, melyet ön a mult keleti háboru alatt itt Angliában tartott beszédeiben több izben hangsulyozott, t. i. hogy a kisebb nemzetek csak ugy képesek független nemzeti létüket a nagy hatalmak általi elnyeletés ellen megóvni, ha kultámadás ellen kölcsönös védelemre szöveteznek. E nézetben mi tökéletesen osztozunk. Mi tudjuk, hogy ha kivivjuk is függetlenségünket, azt ily szövetség nélkül nehéz volna fentartanunk. E részben érdekünk közös, egymásra vagyunk utalva, s minthogy önök a Couza fejedelemmel kötött egyezményben — mely velem közöltetett — maguk is kijelentették, hogy a Magyar- s Moldva-Oláhország és Szerbia közti védszövetséget, vagyis a dunai konfederációt oly czélnak tekintik, mely felé törekedni kívánnak, erre nézve, további fejtegetés nélkül, csak annyit jelentek ki, hogy ebben tökéletesen egyetértek.

Lehet még egy harmadik találkozási pont is, mely inkább konjekturális természetü ugyan, de mégis megemlítem, mert őszintének akarom a köztünk való viszonyt, s ehhez a nyíltság szükséges. Nem tudom, miként gondolkozik ön a török birodalom jövendője felől. Én azt hiszem, hogy annak felbomlása csak idő kérdése. A felől azonban bizonyos vagyok, miként önöknek ép ugy, mint nekünk, azt kell kívánniok, hogy ha felbomlik, ne az oroszoknak s osztráknak essék zsákmányul, hanem a népszabadság legyen örököse. Ez lehetetlen, ha az osztrák birja Magyarországot, mert az prédára les. De van egy másik tekintet is. Ha, felbomlás esetén,

a török birodalom azon része, melyet szlávok laka-
 több apró államocskára dekomponálnék, ezek okvet-
 lenül orosz befolyás alá kerülnének. Ez ismét olyan
 dolog, a mi önök érdekével ellenkezik; de ellenkezik a
 mienkkel is, mert nem szeretnénk orosz hatalmi tulsuly
 által körítettetni. Ezt csak úgy lehet kikerülni, ha a keleti
 szlávok oly kompakt tömeggé tömörülnek, mely állami
 lételüket önálló vitalitással ruházza fel. No már én azt
 hiszem, hogy nem a horvátok, hanem mi szerbek
 vagyunk hivatva ez eventuais tömörülésnek magkövét
 képezni. A horvátok a periferián vannak, mi a körben
 ben. Nekik vallásuk, írásmódjuk, történelmük egészen
 különböző, míg nekünk történelmünk, vallásunk, írás-
 módunk ugyanaz, a mi a többi keleti szlávoké. Hanem
 ezt csak közbevetőleg mondom. Nem tartozik beszélge-
 tésünk napirendjére. Erre csak az tartozik, hogy ezen
 eventualitás szempontjából is találkoznak érdekeink,
 mert mindkettőnknek érdekében áll, hogy ha a török
 birodalom szétbomlik, nem osztrák és orosz nagyra-
 gyás, hanem a népszabadság legyen örökösévé. Engem
 tehát mind ezen tekintet, mind Szerbia függetlensége
 kivivásának, mind a kivivandott függetlenség biztosí-
 tásának tekintete arra ösztönöz, hogy Magyarországot
 függetlennek óhajtsam, s önöknek a függetlenség kivi-
 vásában, a mennyire hazám veszélyeztetése nélkül
 lehetséges, annál inkább segítségükre legyenek, minthogy
 ezt a francziák császára is óhajtja, a kinek pedig jóa-
 karatát kultiválni nekem személyesen is, hazámnak is
 érdekünkben áll.

Kijelentettem a herczegnek, hogy érdekeink közös-
 ségének e beható felfogását, melyet tőle hallani szíren-
 csém volt, úgy Magyarország, mint Szerbia független
 jövője zálogának tekintem, s a herczeg azon mondásá-

ból, hogy nem tudja, miként gondolkozom a török birodalom jövődjé felől, — alkalmat vettem kinyilatkoztatni, miként én személyes hálával is tartozván a portának, szivemből óhajtom ugyan, hogy sikerüljön birodalmát a kor igényeihez alkalmazkodva akként regenerálni, miszerint fenmaradását remélhesse, de mindig azon nézetben voltam, hogy azon önkormányzati vívmányok után, melyek ugy Szerbia, mint Moldva- s Oláhország számára immár szerződésileg biztosítva vannak, ezeknek teljes függetlensége nemesak nekünk magyaroknak, hanem magának a portának is annyira érdekében van, miként én valóban csodálkozom, hogy a török államférfiak ezt be nem látják. A Szerbia és az egyesült dunai fejedelemségek felett fentartott névleges felsőség a portára nem erő, hanem gyöngeség forrása, mert sérti a nemzeti önérzetet, s a szerbeket s oláhokat a porta ellenségeivé teszi a nélkül, hogy a veszély és kár, mely e helyzetből reá hárul, akár anyagi, akár politikai tekintetben valamely érezhető előny által kárpótoltatnék. (Az a nyomoruságos tributum szót sem érdemel.) Az egész souzerainitás merő oktalan liuság, melyért a porta előbb-utóbb keservesen meg fog lakolni, ha hozzá ragaszkodik. Én ezt az alatt, míg Törökországnak előbb menekült, utóbb kényszerült vendége valék, iparkodtam megértetni a török államférfiakkal, — fájdalom, hiába; a szegény száműzöttek, kinek hatalom nincsen kezében, szava nyomatékkal nem igen bír; azt gondolom azonban, hogy ha Magyarország függetlenné leszen, annak ily értelmű tanácsa, melynek háta mögött erő áll, nyomatéokra számíthatand. Ezt csak azért emlitem, mert meggyőzni óhajtom a herceget, miként azon nyilatkozatom, hogy mi magyarok, Szerbia függetlenségének szivvel-lélekkal barátai va-

gyunk, nem csupán mostani helyzetünk szükségéi által van sugalmazva, hanem hazám legfőbb érdekeinek fel-fogására épített, mély, komoly meggyőződésből ered, melylyel maga a porta iránt tartozott személyes hála-érzet sincs ellentétben.

A mi az európai török birodalom felbomlásának esélyét illeti, nem tagadhatom, hogy miután a törökök oly időszakban kerültek Európába, midőn a földet, melyet meghódítottak, már nem pusztán zagyva, szervezetlen népfajok, hanem történelmi alakulásu valóságos nemzetek lakták, ez a történelmi alap, kapcsolatban a vallással és a nemzeti érzelem elevenségével, oly ellentéteket fejtett ki, melyeket kiegyeztetni nem igen lehet. Én tehát a török birodalom eventuális felbomlását magam is igen valószínűnek tartom, s csak azon meggyőződésnek adok kifejezést, miként a történelem logikájával számot vetve, hazámra, sőt mondhatom: Európára nem az a lényeges dolog, hogy a török birodalom keresztyén nemzetei török uralom alatt maradjanak, hanem az, hogy sem az orosz, sem az osztrák uralma alá vagy hatalmi szférájába ne kerüljenek, hanem miként a herczeg igen helyesen megjegyezte, a népszabadság legyen a török uralom örökösévé. A török birodalom fentartását — a mivel azonban, mint már említettem, Szerbia s az egyesült dunai fejedelemségek függetlensége teljességgel nem áll ellentétben — eddig is nem az tette az európai politika egyik elfogadott maximájává, mintha a keleti keresztyén nemzetek felszabadulása ellenkeznék Európa érdekeivel, hanem az, hogy a török birodalom épsége az osztrák ház osztozkodási vágyával komplikált orosz hatalmi terjeszkedés ellen védgátnak tekintetett; de azt nem lehet tagadni, hogy ezt a védgátat a népek szabadságában is fel lehet

s pedig állandóbb biztossággal fel lehet találni. Én meg vagyok győződve, hogy a független Magyar- s Horvátország, Szerbia és a dunai fejedelemségek kultámadás elleni védszövetsége Európa nyugalmának és függetlenségének minden hatalmi tulterjeszkedés ellen a mostaninál biztosabb védgátját képezné. Nem is hiszem, hogy ezen konfederáció és Lengyelország helyreállítása nélkül az európai államrendszer amott Keleten normális megüledésre juthasson. Ha már most azon feltevés szempontjából indulunk ki, hogy a török uralomnak a népek szabadsága válhatik örökösévé, vajjon e népek szabadságukat valamely tömörülésben, vagy pedig nemzeti egyéniségük fentartása mellett, szövetkezésben fogják-e keresni? — ez ő tőlük függ; én, tekintve az eleven nemzetiségi érzelmet, mely Bulgáriában, Montenegróban, Boszniában észlelhető, meg lehet, a szövetkezést tartom valószínűbbnek, hanem ez puszta konjektura, én csak a felől kívánom a hercezet biztosítani, hogy én a török birodalom felbomlása esetére a keleti szlávoknak, ha nekik úgy tetszenék, egy államba tömörülését ép úgy nem tartanám Magyarországra veszélyesnek, mint amott éjszakon a szintugy szláv nemzetiségű Lengyelország regenerációját nemcsak nem tartom, de sőt mint szabadságbarát is s mint magyar is, lelkem hő óhajának vallom. Reánk nézve a lényeges az, hogy a délszlávok, ha a török birodalom felbomlik, sem osztrák, sem orosz vontató-kötélre ne kerüljenek, hanem szabadok s függetlenek legyenek úgy, a mint jónak látják.

Egyetértésünk alapjának e kölcsönös kifejtése után átmentünk a teendő k gyakorlati részleteire.

1. A legelső s legfontosabb az, hogy a horvátokkal s a horvát-szlávon határórséggel egyetértésre jus-

sunk. Ez legfontosabb azért, mert mi a háboruban való részvétünkre feltételül szabtuk, hogy az ádriai tenger felől francia hadsereg nyomuljon Magyarországra, s ebben igen nagy akadály volna az, ha a francziák Horvátországban barátságosan nem fogadtatnának. Mi e szempontból arra is készek vagyunk, hogy Horvátországnak teljes, tökéletes függetlenséget biztosítsunk, ha nem akarják a magyar koronával nyolczszáz év óta fennálló kapcsolatot fentartani. Nem mozoghatván magunk ott szabadon, ez alkudozásokra legalkalmas helynek Belgrádot gondoljuk, s oda e végett Ludvig János urat szándékozunk kiküldeni. A belgrádi francia és szárd ügyviselők utasítva lesznek őt pártfogolni s kiküldetésében gyámolítani. De arra, hogy ez az alkudozás megtörténhessék, szükség volna Szerbiából Szlavóniába, Horvátországba és a határőrvidékre egy alkalmas egyént kiküldeni, ki ott járatos, szabadon mozoghat, a helyzetet ismeri, társadalmi összeköttetésekkel bír, s kinek feladata volna: a legbefolyásosabb hazafiakkal s vezéregyéniségekkel bizalmas viszonyba lépni, s őket reábirni, hogy Belgrádba menjenek egyezkedni Ludviggal, ki erre kellő felhatalmazással s utasítással lesz ellátva. E személy megválasztása nagyon kényes feladat, végtelen fontosságú érdekek vannak hozzákötve. Kénytelenek vagyunk e végett a herczeg bölcsességéhez folyamodni, s jóakarátát igénybe venni.

A herczeg megígérte, hogy gondoskodni fog oly személyről, ki a kitüzött czélnak minden tekintetben megfelel.

2. Ha egyezkedésre jutunk a horvátokkal, azoknak a harcokészület végetti költségekkel ellátásáról a szövetséges hatalmak természetesen gondoskodandnak. Hihető azonban, hogy a megválasztandó személy kikül-

detése s a horvát hazafiaknak belgrádi útja stb. több költséget fog igénybevenni, mint a mennyivel viszonyaink mostani kezdetleges állapotában rögtön rendelkezhetünk, kérdém, számíthatunk-e azon kegyességre, hogy a herceg szükség esetében előlegezéssel segítségünkre lesz, a minek megtérítéséről gondoskodni szent kötelességünknek ismerendjük. — Ezt a herceg teljes készséggel megígérte.

3. Reméljük, hogy ez alkalommal a magyarországi szerbek velünk tartandnak. Mi a nemzetiségi kérdésben készek vagyunk a legvégső határig menni, melyet hazánk területi épségének s politikai egységének tekintete megenged. Közöltem a herceggel e tekintetben nézeteinket. *) Megemlítettem, hogy már is felszólítottuk, s ezentul is sürgetni fogjuk a mozgalom vezéregyéniségeit a hazában, hogy szerb nemzetiségű hazánkfiával ez alapon egyezkedjenek, s kérem a herceget, méltóztassék ez egyetértést hathatós befolyásával támogatni.

A herceg engedményeinket tökéletesen kielégítőnek találta; szavát adta, hogy az egyetértésnek előmozdítására minden lehetőt el fog követni, s pozitív adatok alapján előre is biztosított, hogy e részben nem lesz nehézség.

4. Fegyverszállítás iránt a keletre már történt intézkedés, s ha az angol semlegesség biztosítása a harcztérnek Magyarországra kiterjesztésére vezetend, még több fegyver is fog szállíttatni. Az eddigi szállítás Moldvába volt szánva, célunk lévén azonban a Szerbiával határos megyéket is annak idején harcképes állapotba tenni, engedelmet kérünk, hogy fegyvereket Szerbiába is szállíttathassunk s azokat ott a használat

*) Ezek majd alább, a június 22-én Génuából hazaküldött tudósítás mellett fordulnak elő.

idejére letárolhassuk. Vajjon e fegyvereket egyenesen Szerbiába, vagy pedig Moldvából át szállíthatjuk-e, s vizen vagy szárazon, és ha így, mily uton lesz tanácsosabb a szállítás, és a letárolásra Belgrád lesz-e a legalkalmasabb hely, vagy inkább Maidanbeku, hol a mint tudom a szerb kormánynak üresen álló nagy kincstári épületei vannak, — mindezek oly részletek, melyeknek elhatározása a helyszínére tartozik. — Én itt ezekre nézve csak in thesi megegyezését, pártfogását, a szállítási nehézségek legyőzésére támogatását s azon engedelmét kérem, hogy annak idején az illető személy a herceg parancsait kikérhesse.

Megigértetett.

5. Ugy vagyok értesítve, hogy hercegségteknek 20 üteg ágyuja van, mindenik 6 ágyuval. Ha jól tudom, ezek egy részének átengedése iránt a mi érdekünkben is történtek Couza fejedelem részéről lépések hercegségteknél. Nagy megnyugtatósomra szolgálna, ha szerencsés lehetnék megérteni, hogy e lépések kedvező fogadtatásra találtak, s különös kegyességnek tekinteném, ha az aldunamelléki szervezkedés számára is egynehány ágyut kaphatnánk.

A herceg megemlítette, hogy első tekintetben már történt intézkedés; a másodikat is kilátásba helyezte, hanem megjegyezte, hogy az ágyuk Szerbiában öntetvén, használhatóságuk felől jó lesz szakértőleg meggyőződni, s hogy ágyus lovakról magunknak kellend gondoskodnunk.

6. Mi aldunavidéki hadaink vezérletére Vetter altábornagyot szemeltük ki. Neki tehát, a mint a francia expedíció végleg el lesz határozva, Szerbiába kellene menni, onnan a hazában levő sereg szervezése felől intézkedni s átjövendő magyarországi önkéntesekből

maga körül egy kis erőt szervezni, melylyel annak idejében a hazába átkelhessen. Kérdém, remélhetjük-e, hogy e szervezkedésre engedelmet nyerünk, s ha igen, nincs-e a herczegnek Vetter személye ellen kifogása?

A herczeg kijelentette, hogy teljességgel nincs. A szándoklott szervezkedésbe is beleegyeznek, sőt az ellen sem volna ellenvetése, ha a két nemzet közti testvériesség konstatálása végett Vetter néhány száz önkénytest magában Szerbiában engageirozna, kiknek a magyar táborban jelenléte, úgy hiszi, a magyarországi szerbekre jó hatással lehetne. Hanem világosan megjegyezte, hogy Vetter altábornagy Szerbiába csak akkor menjen, ha már a francia seregexpedició tökéletesen bizonyos lesz, mit ő a hadi szervezkedési engedélynek is nélkülözhetlen feltételeül kénytelen tekinteni, mert ha Franciaország által nem támogattnánk, s csak saját magunk merényletére csinálnánk forradalmat, Szerbiára nézve nagyon kockázatos dolognak tartaná, ott nekünk katonai szervezkedésre tért nyitni, azt nem is említve, hogy ő maga is végetlen kompromisszió-nak volna kitéve. Nem kell felejtetni, hogy nem ő maga az uralkodó, hanem az atyja, kinek a hosszas számkivetés emléke sokkal inkább fáj, mintsemhogy kockázatos lépésekre reábirható volna. Ludvig ur kiküldetése, a horvátországi misszió, a fegyverszállítás oly dolgok, melyek, ha kellő óvatossággal történnek, eszközölhetők a nélkül, hogy az öreg fejedelem csacska környezetének tudomására jussanak; vigyázzon is Ludvig ur, hogy küldetése legalább addig, míg a horvátokkal az egyezkedés megtörténik, a legnagyobb titokban maradjon; ne vonja magára a figyelmet, ne tudassa ottlétét Magyarországra, nehogy magyaroknak Belgrádba csoportosulása az osztrák konzulátusnak feltűnjék, s ne is érint-

kezzék a dolgot illetőleg másokkal, mint a kiket ő (a herczeg) ki fog jelölni; ez nagyon lényeges, de ha egyszer már hadiszervezkedésre kerül a dolog, az az öreg fejedelem tudta nélkül nem történhetik, különben dühbe jönne, s mindennek véget vetne, ha megtudná, hogy ily dolgok hire-tudta nélkül merényeltetnek; tehát szükség lesz az ő helybenhagyását kieszközölni, mit a herczeg magára vállal, de csak úgy, ha arra mutathat reá, hogy a francziák császára áll hátunk mögött. Különben nem.

Ebben maradtunk. Azokról, a miket a herczeg sógora beszélt Telekinek, t. i. szerb seregről, a Magyarország által Szerbiának adandó fegyveres segítségről stb. szó sem volt.

Ludvigh még tájékozta magát a belgrádi viszonyok felől. Junius elején szállt hajóra Marseilleben, természetesen álnév alatt. Junius 22-én embert küldött Belgrádból Horvátországba, s mielőtt az küldetésében eljárhatott volna, a villafrankai béke mindennek véget vetett. Ludvigh végjelentését szóval tette. (Nincsenek róla jegyzeteim.) Levelei tehát nem igen birnak politikai fontossággal, de világot vetnek az akkori viszonyokra, s azért némely részét közlendőnek tartottam.

Szemelvény

Ludvigh János belgrádi utjából Kossuthhoz
írott leveleiből.

1.

Belgrád, 1859. junius 22.

Csak ma indult el emberünk. Gondoltam, hogy megérkezésemig legalább ember iránt körültekintenek, de hiába, nem gondoskodtak semmiről, és Garasaninnak még tudomása sem volt a dolgról. Igaz, beteg volt, s őt más ember nem pótolhatja. Pár szavam, melyet nevedben mint e tartomány legügyesebb államférfiához intéztem, igen jól esett neki, mert töled jött. *)

*) Garasanint személyesen nem ismertem, de Sumlában és Kutáhiában tartózkodásom idején több levelet váltottam

Emberünk odavaló származása, a hová ment, s így inkább fogja az illetőket felkereshetni, mint más.

A mennyire alkalmam volt mindenféle emberekkel, osztrák konzulokkal, katonatisztekkel stb. utazni, és álnevem fedezete alatt társalogni, tapasztaltam, hogy az osztrák chauvinizmus csak a német lapokban létezik. Találkoztam az orosz czár egyik segédjével is, de tőle csak annyit hallottam, a mennyit ugyis tudtunk, t. i.: »nous n'aimons pas les Autrichiens«, az odesszai osztrák konzul pedig azt mondta nekem: »unsere Stellung ist in Russland eine höchst unangenehme, doch haben wir bei Hof eine freundliche Partei.« Szerettem volna megtudni, melyik az a freundliche Partei, s mivel sehogysen említett nevet, azt kell gyanitanom, hogy a freundliche Partei csak képzelet.

Utamban két hadigőzöst láttam, az egyik a »Schlick«, a másiknak nevét nem kérdeztem. Amaz egy vontatóhajón matrózokat vitt fölfelé. Mi Gyurgyevó mellett megállottunk, egy telivér osztrák tiszt a hajóra lépett, s miután nekünk mindenféle nevelés-győzelmi rodomontadeokkal kedveskedni megszűnt, a »Schlick« gőzösbeli önkénteseket a kapitány gondoskodása alá ajánlotta, mire a mi kapitányunk ezt válaszolta: »Diess sind ja keine Freiwillige, es sind Matrosen, die in ihre Heimat zurückkehren.« — »Herr Hauptmann, felelt a katonatiszt, es sind Freiwillige«, és a másikhöz fordulván, ismételte: »Und für diese Freiwillige sorgen Sie.« Ekként tudtam meg, hogy a megszűnt hajózás következtében kenyér nélkül maradt matrózoknak a hazaszállítást megígérték, s mikor hajóra szálltak, önkényteseket csináltak belőlük.

Mind Galaczban, mind Orsován saját szemeimmel meggyőződtem, hogy ötven ügyes honvéddel egy-egy hadigőzöst kézre lehetne keríteni, a mi az Al-Dunán és Száván a felkelési rendezkedésre

vele. Mély belátásu, tág látkörü, szabadelvü államférfiúnak tapasztaltam. Irántam s az enyémeik iránt mindig nagy sziveséget tanusított, s különös hálára kötelezett azon gyöngéd figyelmü oltalom által, melylyel szegény halálra üldözött nöm személyes biztonságáról gondoskodott, midőn hazánkából ezer veszély közt Belgrádba menekült.

Az orosz-török bonyodalmak alatt Miklós czár nevemet ürügyül vette fel, hogy Garasanint, ki a szerbeket szabad nemzetnek s nem orosz szolgáknak akarta, miniszteri állásából kizavarja. Az angol kékkönyvben a következő jegyzék olvasható:

»Rose ezredes — John Russel lordnak. Konstantinápoly, 1853. márcz. 11. A szerb ügyvivő: Nikolajevis

nagyon előnyös volna. Mondtam G.-nak, hogy szóljon erről szövet-ségeseddel, az ifju herczeggel.

Az öreg herczeg mindent tudni akar, de vele még mitsem akarnának tudatni, mivel ő szól, mielőtt valamit tenne. Garasanint nem igen szenvedheti, ő pedig az egyedüli ember, ki tud is, képes is valamit tenni. Innen magyarázom a londoni véghetlen titkolódzást is ott, hol reá szükség nem volt. Tartanak nemcsak az osztráktól, de az öreg urtól is. — Az olasz ügynök nekem tetszik. Tőle tudom, hogy a régi francia ügynök ittléte komoly baj, mert inkább osztrák, mint francia ügynök szerepét viseli. Az olasz elégedetlen, hogy a nervus rerum gerendarum hiányzik, és új francia kollegája még nincs itt. Unatkozik, mint unatkozik én, és mégsem igen láthatjuk egymást. Azt állítják, hogy a város hemzseg osztrák kémektől, szinte sokallom már mindennap ezt hallani, de a kémektől való végtelen félelemnek az olasz ügynök más okát is adja. Neki azt mondták, hogy ha az öreg ur megtudná, mi szándékban vagyunk mi itten, mindkettőnket elkergetne, nem az osztrák kedvéért, hanem mert neki mindent fel nem fedezünk.

Utamban a gőzhajókon magyar legényeket találtam. Az egyik tört német és fél magyar nyelven azt mondta: tudjuk már, hogy Kossuthnak van egy ezredje, bárcsak jönne már! — Kérdeztem, ha társai is ekként gondolkoznak-e? — Hogy gondolkozhatnak másként, volt felelete. S minthogy egyetmást, mit állítólag az utban hallottam, s az ujságban olvastam, terjesztési czélból neki elmondtam, — ha a hajófedélzeten megjelentem, azonnal mellettem termett, hogy velem szóba álljon.

Több efféle találkozás kedvessé tette unalmas utamat. Kellett azonban az osztrákok szájából mást is hallanom, de ez nem boszantott, sőt mulattatott. Ellenben alig tudtam magam visszatartóztatni egy másik esetről. Egy Szerbiában lakó nőnek jó német beszédére azon megjegyzést tettem, hogy nem gondoltam volna szerb nő ajkáról oly tiszta német beszédet hallhatni, tán nem is Szerbiában lakott

ur tegnap meglátogatott s izgatottan arról értesített, miként néhány nap előtt *Mencsikoff* herczeg kötelességévé tette, tudósítani Szerbia fejedelmét, hogy rögtön el kell bocsátania *Garasanin* urat, mert az *Kossuth* és *Mazzini* urak tanítványa; s az orosz követség egy tagja kereken tudtára adta, hogy ha a fejedelem ezt meg nem teszi, Oroszország lázadást vagy valami nagy katasztrófát fog eszközölni Szerbiában! *Nikolajevics* ur kijelentette, hogy *Garasanin* egészen ártatlan abban, a mivel vádoltatik. — Büszke lehetnék az ily tanítványra, de biz azzal nem kérkedhetem. Hanem hát így »uralkodik« a szent orosz autokráczia.

ezelőtt? — Karloviczi vagyok, volt felelete. — Tehát magyarországi? mondám én. — Nem, én osztrák Szerbiába való vagyok . . .

Egy pár hete, hogy Zákó és Herkalovics itt jártak; sajnálom, hogy már nem találtam. Épen hallom, hogy három zászlóalj jött Zimonyba, többnyire somogyi fiuk; még fegyverük nincs. Az orsovai oláhokról odavalók azt állítják, hogy jóérzelműek.

A csajkások flottilleja Zimonyban van.

Bécsi bankárral lakom egy vendéglőben. Franciafaló. Hát én meg vele szemben osztrákfaló francia vagyok. Taglalgattuk Ausztriát, s ő a forradalomgyűlölő bevallotta, hogy bécsi felkeléstől tart, mivel a munkás és mesterember, szóval: a szegény- és középpolgári osztály igen elégtelen, *) és többek közt azt mondá, hogy ő, kinek üzlete van Konstantinápolyban, gyára Csehországban, és bankja Bécsben, csak annyi adót fizet, mint egy szegény háztartásu mesterember. — — — — —

(Aláírva.)

Ludvigh.

*) Ez az elégedetlenség eszembe juttatja, hogy azon időben a jó bécsiek, Bach, B r u c k miniszterek, R a u s c h e r érsek, és G r ü n n e császári szárnysegéd iránti »megelégedésük«-ben a következő epigrammal mulatták magukat:

Wenn's B a c h-erl vertrocknet,
 Und's B r u c k-erl bricht,
 Wenn's R a u s c h e r-l verstummet,
 Und's G r ü n n e verschwindet
 Kommt's Glück. Eher nicht.

Hát bizony, ki is száradt, be is tört, el is némult, el is tűnt — de hol van a »Glück?« — — pardon! hisz ott van Bosznia! Az aztán »Glück!«

Midőn ezeket irnám, hirt hoznak a lapok, hogy a bécsi reichsrath körében bizonyos mozgalom mutatkozik a seregleszállítás céljából. Ez meg azt a másik epigrammot juttatja eszembe, hogy kevéssel az 59-iki háboru előtt B r u c k miniszter azt indítványozta, hogy az osztrák himnus ezen szavaihoz: »G o t t e r h a l t e u n s e r'n K a i s e r«, tétessék hozzá »u n d u n s e r e A r m e e«, mert ha azt az isten valamely csodával nem »e r h a l t o l j a,« az állam ugyan nem képes reá. — Igy állt a dolog már husz év előtt, — hát most!

2.

Belgrád, 1859. július 9.

Nem vettem még semmi tudósítást emberemtől, s ez nekem kín, mindamellett, hogy G. a hallgatást természetesnek találja s épen nem kételkedik eljárásának eredményéről.

A szolferinói győzelem hírére az itt állomásozó szerb katonatisztek mind a francia, mind a szárdinai konzulnak gratuláltak. A francia konzul örömeiben pénzt dobált ki az utcára, az éjféli sötétségben ácsorgott nép közé. Poharazás közben a szárd ügynöknek is nagyon megjött harci kedve, s másnap nekem bizonyítottam, hogy minék várakoznánk még, üssünk rajta az osztrákokon, foglaljuk el Zimonyt, a többi magától jő. Harczvágya ellen már csak unalomból sem tettem volna kifogást. »Üssünk rajta!« mondtam. Annyit tudok, hogy 1800 ember van Zimonyban és közte számos régi honvéd, Pancsován pedig valami 2400 ember van, — mindenesetre jobb a kevesebb számuval kezdeni.

Ily párbeszéd folytán magára vállalta az ifju herczeggel szólni, s tőle 40,000 frtot kölcsönül kérni. Én őt erre annál inkább biztattam, hogy tudjam, mit mondand a herczeg. Válasza az volt, hogy ha a francia sereg nem jön Magyarországra, ő a magyar mozgalmat nem fogja segíteni. Itt is igaz az: »csatlakozunk, ha ti lesztek az erősebbek.«

Felséges egy látvány az inneni vártérről a tulsó part áldásos lapályain jártatni a szemet. Egy tekintet elég a mult megmagyarázására. . . . A török a várat folyvást erősítetteti és szokatlanul mozog. De az ő készüllete nekünk nem árthat.

A szerb gyűlöli a svábot, de Belgrádnak nagy része, épen úgy mint a tulsó parti szerb, szereti ha svábul kotyoghat. Ha a magyarnak nemzeti kormánya volna, itt is német szó helyett magyart lehetne hallani. Csakugyan nemzeti lét kérdése felmenteni a magyart nemcsak a német uralom alól, hanem még literaturai és társalgási befolyása alól is.

Itteni unalmamban mégis tanultam valamit a szerb történelemből, azt, hogy Kinizsi Pál szerb volt; jele, hogy a szerbeknek akkor malmuk volt, most pedig nincsen. — — —

(Aláírva.)

Ludvigh.

3.

Belgrád, 1859. július 13.

Az itteni kormányt és az apa s fiu közti viszonyt legjobban a következő esemény jellemzi: E napokban egy hivatalnok, — talán élete kockáztatásával — megsugta az ifju herczegnek, hogy kormányi parancs fog nyomban utnak indulni, nem tudom mely határszéli falu előljáróihoz, miszerint három embert rögtön akasztassanak fel. E három ember sem meg nem volt idézve, sem ki nem hallgatva, sem vizsgálat ellenük nem volt rendelve, sem el nem voltak

ítelve. Az ifju herczeg elmegyén az öreghez s kérdést teszen; az öreg azt felelte: »ahhoz semmi közöd.« — Hiszen épen mivel közöm nincs, el akarok innen menni, mert ily eljárásnak nem lehet jó következése; ekként senki sincs életéről biztosítva, ha embervesztésre egyéb nem kívántatik, mint fondorkodó embernek feladása. — »Nekem ez így tetszik, s így akarom,« viszonzá az öreg, míg a fiatal herczeg az ország odahagyásával fenyegetődött, mitől megint az öreg félt, s csak e félelem akadályozta meg a három ember felakasztatását.

F. hó 12-én, míg az ifju herczeg S.-ban járt, az öregnek kedve kerekedett nyolcz előkelő embert, többnyire régi szenátort elfogatni. Miért? — senki sem tudja. Garasanin azt mondja, hogy ő nem hiszi őket bármiben is vétkeseknek, s ha ők elfogattak, bizony ő maga sem érezné magát az elfogatás ellen biztosnak, ha az öreg azt nem hinné róla, hogy a francia császárnál jó hirben, kegyelemben áll; ez a hit az ő »salva guardiája.«

A közönségben az a hir jár, hogy Sándor herczeget akarták volna visszahívni. Ez nem áll, de az bizonyos, hogy az öreg furcsa szeszélyü kormányzata sok rossz vért csinál. A fiatal herczeg maga akart miniszterváltozást megkísérteni, de erélytelen fellépése az öreg akaratossága ellenében mindaddig eredménytelen lesz, míg nem lesz, ki a francia császár nevében szóljon. Nem lehet eléggé hangsulyoznom, hogy Lesseps jöjjön már valahára. Csak ha ő a francia császár nevében erélyesen föllép, lehet a mostani viszony megváltoztatását remélnünk, hogy Mihály herczeg ígéretei való-síthatassanak. Ha Lesseps sarkára áll, Garasanin miniszter lesz. Pedig ő a mi egyedüli emberünk. Ha ő hatalomra jő, minden meglesz, a mit te tanácsolni és kívánni fogsz, máskülönben a »szövet-ség« pusztá szó marad. Igaz, maga az öreg is annyira gyűlöli az osztrákokat, miszerint épen nem lepne meg, ha egy szép reggel azt hallanám, hogy parancsot adott Ausztriát megtámadni, csak hogy másnapra inasa valami mesét találna ki, s harmadnap arra ébrednénk, hogy minket támadnak meg. Nyomorúságos állapot ez. Vátoztatni kell rajta. Ne késék Lesseps. — — —

A magyar föld lakosait csak a gyávaság és félelem birja adakozásra, és azok is csekélyek. Egy kis francia seregnek megjelenése az egész országot ki fogja tisztítani az osztráktól. Nem jut a határszéli szerbeknek a nemzeti kérdés eszébe. Így van, hihetően a horvátokkal is, legalább nekem ezt mondják. Az első sikertől függ minden.

✱

— július 14.

Tegnap az osztrák konzul az előleges békealkudozás távsür-gönyét kihirdette. Már a fegyverszünet és a két császár találko-zása is váratlan volt, de még váratlanabb a béke. Mi történhetett ennél valótlanabb? Zimonyban már a béke egyik feltételét is hir-

dették, Ausztria lemondását Lombardiáról a Mincióig, — de feltűnő, hogy Szárdiniáról nincsen szó, s ez még reményt ad.

Nem tudom mi tévő legyek. Két hétig még itt várok, részint hogy újabb rendeletedet vehessem, részint hogy emberem visszajövetelét bevárjam, s jövőre összeköttetést alapítsak. — — —

(Aláírva.)

Ludvigh.

Kossuth — Ludvighnak.

Genf, 1859. július 31.

A béke komoly, igen is komoly. Mindennek vége. Reményeink le vannak sujtva oly megfoghatatlan váratlanul, mint mikor a villám csap le a felhőtlen kék égről.

Bámulni fogsz, ha majd elbeszelem a detailleokat. Borzadni fogsz, ha elmondom, minő kipótolhatlan a helyzet kedvezése, — mind ben a hazában, mind kün, — melyet vesztettünk. Irtózatos! S annál irtózatosabb, mert semmi ki-gondolható tekintetben nincs indokolva a csapás.

Elrendezvén a már öt zászlóaljra szaporodott s pár hét alatt négyszer annyira szaporodandott légió ügyét, pár hetet roncsolt lélekkel az Alpések közt töltök, mielőtt angol magá-nyomba visszabujnék.

Azért ne irj többet, annálkevésebbé, mert Cavour nem miniszter többé, — s utazni ment ő is. Vagy épen nem, vagy csak igen későn kapnám leveledet. A július 17-iki chiffrisoraidat is csak ma kaptam Cavourtól, ki történetesen itt a szomszédban volt.

Azt kívánom, hogy a jövődre való tekintettel igye-kezzél az egyetértést Szerbiával konszolidálni, a horvátokkal megállapítani, s mindkettővel a rapportban-lételt elrendezni, mert bár reménytelenül nézek a jövőre elé, az abnormis békekötés után Európa állapota még abnormisabb, mint ez előtt. Semmi nincs megoldva, semmisen állandó s az esemé-nyek fordulata kiszámíthatlan.

A mint pedig az egyetértést vagy eszközlötted, vagy látod, hogy nem eszközölheted, nincs ott mit vesztegetned az időt, indulj haza, — — (mit mondok! nincs nekünk »haza«) indulj vissza. — — — — —

Isten vigasztaljon mindnyájunkat. (Aláírva álnév alatt)

Kossuth.

Ludvig — Kossuthnak.

Brüsszel, 1859. szeptember 25.

Kiegészítéseül szóbeli és kiküldetésem alatt tett írásbeli jelentéseimnek, mind a keleti viszonyok, mind az egyének megismertetésére nem lesz felesleges még ezeket elmondanom:

1. A szerbekre vonatkozólag.

Nem tapasztaltam egyik rétegében sem a népnek magyar-ellenes érzelmet. A magyar név, melyet a német lapok az Ungar kifejezés ellenében szakadás és felingerlés céljából mintegy gunyképen használtak, a szerbeknél most megbecsülési indulatot fejez ki, mintha hozzátétnék: a jeles, a vitéz.

Ellenben a németet a megvetés hangján svábnak mondják, és e megnevezésben részesítik mindazokat, kik osztrák protekció alatt állnak, ha mindjárt ráczok volnának is; de a magyar még osztrák protekció alatt is magyar marad.

Visszamenve az 1848-iki eseményekre, a nemzetiség kérdése nem foglalkodtató a tömeget; azt inkább vallással izgatták, sőt az első önkénytesek fejében nem volt más cél s gondolat, mint rablás.

Kétségkívül kellemetlenül hangozhatott a szerb vezérek füleibe az, hogy »rablócsoport«-nak neveztük, és én is mondom, hogy minékünk, ha a multakra akár a sajtóban, akár beszédben visszatérünk, ily jellemző kifejezésektől a jövő érdekében óvakodnunk kell. De a dolog igaz, nagyon is igaz. S ennek Szerbiában történelmi alapja van. — Népek hajlamait és jellemeit történetökből kell tanulni; azért nézeted igen helyes volt, midőn már a herczeggel való értekezés előtt is a fegyveres segély szóba hozott módját elvből elutasítád.

A mostani kormánynak minden jóindulata daczára csak óvakodva hihetünk. Nem a jelen, hanem a mult int ez óvakodásra. Említém, hogy épen nem lenne nehéz a mostani kormányt reábirni, hogy rajta üssön az osztrákon, de ez sem a juliusi igen kedvező körülmények közt nem volt tanácsos, sem a jövődöben nem az. Nem kell nekünk egyéb, csak szabad mozoghatás az ő földjén, s ügyes felvigyázat az osztrák kémekre. Rövid idő alatt, kivándorolt magyarokból és határszéli bolgárokból valami félreeső helyen kis hadsereget lehetne rögtönözni.

Ha Obrenovics Milos meghal, fia változtatni fogja kormányát, ha addig forradalom vagy összeesküvés nem változtatja. De ő benne is megvan a bizalmatlankodás, mely a nemzetnek véérébe ment át. Mind a mostani, mind a mult kormány embereinek nagy része nevetlen, mint Milos maga. Régi pandurok, inasok. De van sok fiatal ember, ki Pesten, Bécsben, Párisban stb. tanult, s ezek többnyire a katonai pályát követik. Igen valószínű, hogy a fiatal

herczeg ezeket veendi minisztériumába. Ezen fiatalságban nincs egy csepp osztrák rokonszenv, sőt érzi az osztrák beavatkozás súlyát. Garasanin szükséges emberévé váland. Mert most is volt alkalmam tapasztalni, hogy csak ő előtte tárta ki szive érzelmeit, de mindamellett apja bizalmatlankodási árnyéka őt is kíséri. Ugy látszik mintha apja öbelé is beleverte volna a gyanut, hogy Garasanin fejedelemségre vágyódik.

A kormánynak minden státustudománya: — a konspiráció. A mult kormány konspiráció félelméből üldözte az embereket, és konspiráció következtében bukott meg. A mostani kormány konspirációból támadt, s abban keresi léterejét. Nem ártand megmondani, kik viszik a kormányt.

Milost, gondolom, eléggé ismerttettem. Ő élőképe a szerencsehősnek. Ő, kinek még családi neve sincs, pandurból, kondásból fejedelemségre vitte fel, a mi különben becsületére válnék, ha mint fejedelem is pandur nem volna. Obrenovics felvett, kölcsönzött név. Anyja első férjének neve volt, s minthogy Milos ennek testvérénél, Obrenovicsnál szolgált, az ő nevét vette fel.

Első minisztere R a j Z v , egy volt pandur; egyike azoknak, kik az előbbi fejedelem ellen összeesküdtek Ranicics pap áldása alatt; háromszor halálra volt ítélve.

H pénzügyminiszter, bosnyák paraszt; Milost számkivetésében Bécsbe követte, és ott keveset megtanult németül.

U g r igazságügyér, tudatlan, de becsületes ember. Irást nem tud, de megtanították neve aláírására.

M e l . . . k o régi inasa Milosnak, most fősegédje és főtanácsadója.

Ily és ezekhez hasonló emberekből bizni nem lehet.

Azért misszióm ezek előtt titok maradt, mi különben is Mihály herczeg kívánata volt. Csak a herczeg titoknokai: Zukics és Lesjanin, meg Garasanin értekeztek velem; és értesítve volt még Magazinovics, Garasaninnak hű embere, kivel a szárd konzulátusban szoktam találkozni.

A szárd konzul bácskai huszármenekültet vett tolmácsul, s az ő, s egy más ott lakó fiatal magyar segítségével valami 400 magyar kocsis, inas, mesterlegény stb. fegyverfogásra össze volt írva, s késznek nyilatkozott, szolítás esetére előállni. De komolyan a dologhoz látni Belgrádban nem lehetett, s jövőben sem lehet. Arra távoleső, de mégis a Dunához közelfekvő hely szükséges. De hogy ennek jó eredménye legyen, egy Garasanin kell hozzá.

A szárd konzullal fentartom a viszonyt, miszerint az ottani események fonala kezünkben ki ne essék.

Írtam már Garasaninnak, a konzulnak és Zukicsnak néhány sort. Felkértem az utóbbit, hogy Konstantinápolynak küldjön nekem tudósítást emberünk eljárásáról a horvátoknál. — Chiffrelevelezési kulcsul . . . könyvet választottunk.

2. Moldva-Oláhország reánk, még Erdély szomszédságától is eltekintve, igen nagy fontossággal bír; 30,000 magyar lélek magában Bukarestben, s nem tudom hány ezer Galaczban és Jassyban, és a csángók, — nem csekély dolog.

Hanem bizonyossá tehetlek, hogy Klapka bámulatosan misztifikálta magát, midőn azt hitte, hogy Couzát s kormányát ügyünknek megnyerte. Ellenségei hazánkknak. Neked különösen ellenségeid. Hűség és szövetség csak üres szavak. Rosszabb: — álarcz! Én nem szabadulhatok azon gyanumtól, hogy az első terv alatt dákoromán üzemek lappangtak. Azért gyűlölnék téged oly dühösen, mert az által, hogy a francia seregekülésnek oly határozottan inszisztáltál, terveiket keresztülvágta. E nélkül ők foglalták volna el a tért Erdélyben. *) Napoleon császár trónbeszédében az oláh kérdést is előrántotta, hogy minél több casus akaszson az osztrák nyakába bünlajstrom gyanánt, s mikor aztán a hirlapok tele voltak a román nemzetiség regenerációjának hangoztatásával, Bukarestben a Hora Gloska-tánczot nemzeti dicsfényvel vették körül! — és Klapka azt hitte, hogy ő majd oláh segítséggel Magyarországot csinál! Rá sem ért volna észrevenni magát, mikorra elteszik láb alól, ha a te »vagy francia sereg, vagy nem mozdulunk« szavad utjokat nem állja.

Lehet, hogy ez üzelmeknél Couza inkább csak eszköz volt mások kezében, mint intéző. Lehet, bár nem bizonyos, de az tény, hogy Couza, ha általában valamire támaszkodhatik, csak a »jeune Roumanie«-partra támaszkodhatnék, mely 1847-ben alakult, titkos társaság által vezetettik, s feje Ghika J., volt számoszi kormányzó. A magyar dákorománok, kik az előbbi kormánytól elutasítottak, most hivatalban vannak.

Különben én azt hiszem, hogy legyen bár Couzának kezében a fermán, czimezze bár magát nagyhetykén »nous Jean Alexandre 1-er prince regnant«-nak, az ő napjai meg vannak számlálva; nem tarthatja fen magát, nincs alapja, nincs gyökere, tehetetlen is, csak a francia sas szárnyai fedik. De meddig fogják fedni? — De a mig fedik, azon kellene lenned, hogy csak azon feltétel alatt fedjék, ha a dákorománoktól elvál. Erre ott helyben is hatni kellene, s e végett oly tekintélyes ügyvivőre van ott ügyünknek szüksége, ki oláhal beszél, s a francia kormány tekintélyével tudjon Couza előtt megjelenni, az embereket kitanulni és odahatni, hogy a megelégedetlen bojárpartból olyanok alkossák a minisztériumot, kik nekünk barátaink. Vannak ilyenek (itt nevek következnek, élő emberek nevei). E fontos feladatra, lelkem teljes meggyőződése szerint, senkisésem oly alkalmas, mint K a r a c s a y Sándor. Mig olyan körben élt, mely ellened áskálódott, ő reá is hatott környezetének frondeur szelleme, de ez tökéletesen elmúlt. Számít-

*) E nézet nem volt alaptalan, miként Irataim II-ik kötetében olvasható lesz.

hatsz reá. Higgadt gondolkozásu, okos ember, ki ha francia támogatással léphet fel, képes kivinni, a minek kivitele érdekünkben áll.

Ezek után Ludvigh még a belgrádi várról s a török viszonyokról is ír. Levelének e részéből, a változott viszonyok folytán, elég lesz kivonatul a következő:

A boszniai muzulmánok nem mások, mint a régi földesurak. Ezek, noha egy nemzetbeliek a szerbekkel, mégis tartanak tőlük és saját parasztjaiktól, nehogy úgy kivetkőztessenek birtokaikból, mint a szerbiai törökök, de szintugy félnek a tanzimáttól, azért óhajtanak a porta közvetlen kormányzata alul menekülni és csak hűbéri viszonyban maradva, a dunai fejedelemségek normájára saját kormányt nyerni.

Említém, hogy a magyarhoni rácok szelleméről a legjobb híreket vettem. Orsova mellett találkoztam több bánáti oláhval; mind várt téged, mind remélt. Az erdélyi oláhokról ugyanezt mondják nekem Krivácsy és Dunyov, kik kijövetelükkor jártak köztük. A horvátokról ugyanezt hallám, de H . . . cs elmenetelemkor még vissza nem érkezvén, a jelentést az adatokkal várom.

Meg kell még említenem, hogy utamban hallottam, kik avatkoznak vagy »avatkozatnak« az országban a felkelés elrendezésébe és kik játszák a vezérszerepet. Én e titokba sohasem voltam beavatva s nincs is erre óhajtásom, de én elborzadtam a felett, a mit hallottam. *)

(Aláírva.)

Ludvigh.

*) Én is!

HATODIK FEJEZET.

(Ut Olaszországba.)

Első szakasz.

Kossuth levelei nejéhez olaszországi utjából.

(Köztük: találkozás Napoleon császárral Valleggióban.)

1.

Páris, 1859. június 16.

Kedves lelkem, angyalom!

Még nincs nyolcz óra este s már nemcsak megérkeztem, de már irhatok is.

A tenger csendes volt, nem lettem rosszul. Boulogneba a legényem (a ki kapitális fiu,) előttem érkezvén meg a lovakal, ügyesen tudtára adá a hatóságoknak, hogy ma reggel jövök, s úgy látszik, hogy utasítással kellett birniok, mert a vám- és utlevéli tiszttek kalaplevéve, a legnagyobb előzékenységgel fogadtak, kézipodgyászaikat (pedig fegyver is volt köztük,) még csak a vámhivatalba sem engedték vinni. Nevem mindenemnek szabadjegyül szolgált, a rendőrbiztos maga vitte el utleveletem a bélyegjegyet ráüttetni, s mig ebédelék, az alpréfet bocsánatot kéretett, hogy ezen kis passzuális formalitás miatt a passzusvizáló-szobán kellett átmennem a helyett, hogy a sorompókötelet nyomban kiakasztották volna, miszerint minden teketória nélkül egyenesen a kocsira ülhessek. A vasuton külön osztályt adtak, s megkínáltak, hogy dohányozzam. Párisba érkeztemkor meg sem állítottak kézi podgyászaikkal s így azt hiszem, nagy ládáinkhoz sem nyulnak, miknek kihozatalára, hogy magam ott ne lebzseljek. Irányit kértem fel.

Szóval: eddig minden csupa előzékenység és szivesség.

Barátaim amott Genuában fontosságot helyeznek arra, hogy egy kis nyilvános fogadtatás legyen. Untat a gondolat; — tudod mennyit kinoztak fogadtatásokkal két világrészben; — csömörlöm tőlük; de hát, meglehet, igazuk van; ilyen izgalmas időkben a »nép szava« tisztázhatja kissé a levegőt körülünk a gőztől, melylyel a »magas« diplomaták szeretnének körülvenni, hogy amugy suttyomban vehessék hasznunkat — észrevétlenül. — Nem vitatom, hanem megadom magam a csömörnek. Majd elmulik. Hát ma éjjel még telegrafálok Genuába, vajjon a fogadtatás tekintete megengedi-e, hogy ne tengeren érkezzem; ha igen, úgy Svájcnak szeretnék menni, hogy lássam a vidéket, hol három hét múlva epedő lelkemnek egész melegével reméllek keblekre szorithatni s kalauzod lenni a természet ama csodái között, melyeknek nagyszerűsége irgyanánt fog hatni roncsolt kedélyedre, kedves, szenvedő lelkü angyalom.

Nem tud szemem mást látni most is, mint ama határtalan bűt és szenvedést, mely egész valódon előmlött, életem élete, a bucsu percében. Köny tolul szemembe, reá gondolván. — De vigasztalódjál, kedves angyalom, vigasztalódjál a viszontlátás örömeinek előérzetével, vigasztalódjál azon gondolattal, hogy annyi csodálatos viszontagság között nem hiában örködött felettünk valami névtelen hatalom. Mi, mint nemzetünkről írva van, elmondhatjuk magunkról, hogy »megbűnhödtük már a multat és jövendőt.« Az nem lehet, hogy számunkra ne legyen fentartva az, mi után lelkünk egyedül sovárogo: gondoktól ment nyugalom éltünk estéjén, hol csak egymásért egymásnak élve, s életünket fűszerezve látva jó gyermekeinknek szeretete s biztosított jövője által, mosolylyal emlékezhessünk vissza a viharokra, melyeken keresztül jutánk a nyugalmas révparthoz.

Adjon e gondolat erőt lelkednek, kedves angyalom, hogy lelked ereje erőt adjon testednek, megbirni a vihart, mely még reánk vár. Lásd, ismerve angyali jó szereteted bensőségét, én elég önző akarok lenni téged arra figyelmeztetni, hogy nekem a te erődre szükségem van, miszerint veled karöltve elbirhassam a gondok terhét, melyek vállaimon feküsznek. Ha bűt tudok lelkedben és szenvedést látok arczodon, érzem e

perczben is, hogy nem bírnám meg azon gondterhet. Pedig mégis csak van valami azon gondolatban, hogy talán hivatva vagyunk egy nemzet felvirágzásának szemléleténél azt mondani egymásnak: »Ez a mi művünk.«

Holnap Bixiónál ebédelek. Este nyolcz óraker indulok tovább. Hajóval-e, vagy szárazon Génúába? — Nem tudom. De ha hajón s az nagyon korán reggel talál érkezni oda, korábban, mintsem hogy tüntetés lehetne, s én hiában kinzom meg magam a tengeri betegséggel, az boszantó lesz — — — —.

2.

Páris, 1859. június 17.

Kikutattuk, hogy a legközelebbi tiz nap alatt minden nap indul hajó Marseilléből Génúába, tehát abban állapotunk meg, hogy Irányi ma este indul a Mont-Cénisnek Génúába, hová vasárnap reggel négy óraker érkezik; ott tisztába jő az iránt a fogadtatás tekintetében, mikor és hogyan tanácsos érkeznem, s telegrafál nekem Lyonba, hol az ut elvállik: vagy Turinnak, vagy Marseillenek. Én holnap reggel megyek Lyonba s holnap ott hállok; hogy aztán vagy Marseillenek vagy a Mont-Cénisnek menjek, az Irányitól veendő telegramm szerint, — s hétfőn, legfőlebb kedden Génúába érkezem.

Tegnap Bixio volt nálam. Jelentik, hogy ma Villamarina, a piemonti követ akar meglátogatni.

Most kapom Pulszky levelét. *) Perczel levelének tartalmát mégis ismernem kellene — a tirádák kihagyásával — arra nézve: 1. Ki ellen dühöng s miért? 2. Mit válaszol azon intésemre, hogy a génuaiakkal tisztába kell jönnie? 3. Mit felel azon kérdésre, hogy mit válaszolt neki Teleki? 4. Mit mond arra, hogy akar-e Génúába menni vagy sem?

Klapka, gondolom, mint a piemonti kormány által kinevezett légió-parancsnok adta ki azt a proklamációt. Ha igen, nagy hiba, melyen megtörhet az egész ügy, mert ha nem mi nevezzük a parancsnokot, a légió nem magyar, hanem piemonti, s ilyenel én nem identifikálom magamat. Ez eltérés kijelentett elveinktől, — mit el nem fogadhatok, sem a magyart abba sodortatni nem engedhetem. El kellett volna

*) Lásd a mellékletet 7. alatt.

Pulszkynak azon proklamációt küldenie; itt »Times«-t venni nem lehet, pedig ismernem kellene. ://.

Hibákat, tévedéseket, míg bevégzett ténynyé nem válnak, helyre tudok hozni, de fait accomplit megváltoztatni nem lehet; vagy el kell fogadni vagy desavouálni. Az elsőt, hogy tegyem, nagy garancziáknak kell kezembe adatni, s így alkalmasint a második lesz belőle, s ha ez: csak kettő közt egy lehet az eredmény: vagy az, hogy semmiből semmi sem lesz s ti, kedves angyalaim, nem jöttök Olaszországba, hanem e helyett én is Ventnorba, — vagy az, hogy piemonti földről a Pón túli helyekre teszszük át a szállást, alkalmasint Toskánába, ha ugyan a császár megnyugtatólag nyilatkozik, miről nagyon kételkedem.

Most azt hallom, hogy a herczeg megindult volna seregével előre s hogy Ferrarába megyen. Ez tehet előkészületet velencei expedícióra, tehet előlépést a nekünk oly fontos part felé stb.

Mellékletek.

/.

Pulszky — Kossuthnak.

London, 1859. június 16. — Perczeltől jött tizenkét lapos levél vastag papiroson. Filozofál; dühöng; megalázza magát; újra dühöng, profétizál s kétszer említi, hogy ő a messiás, ki a hazát megváltandja. Nincs az egész levélben sem faktum, sem eszme, mely érdemes volna, hogy postapénzt fizessünk.

A mai »Times« második kiadása hozza Klapka proklamációját, a légió s üres ígélet alapján. Figyelemre méltó.

(Aláírva)

Pulszky Ferencz.

://.

Klapka proklamációja.

Vitézek!

Tíz éve már, hogy legjelesebb honfiaink a vesztő helyen vérzettek el; tíz éve már, hogy magyar hazánk osztrák rabigában nyög; tíz éve már, hogy az osztrák császár bitorolja és tapodja lábaival hazánk szent jogait; tíz éve végre, hogy a magyar hadi rabszolgaként idegen urat szolgál, ki sérelmeit bottal orvosolja s honszeretetét bitófával és golyóval jutalmazza.

De ütött a bosszu órája: tornyosul a zivatar az álnok osztrák ház felett, elhagyták baráti, és maga az orosz czár is, nem mint ez előtt tíz évvel, segedelmére, de megfenyítésére készül.

Olasz sorstársaink már is fegyvert ragadtak szabadságuk kivivására; hogyan maradnátok ti, magyar hadfiak, az ellenség sorai közt, hogyan küzdenétek azok ellen, kik fel keltek lerázni a szolgaság jármát.

Az nem lehet, hogy ti zsarnokság zsoldosi legyetek! Ide jertek vitézek! ide, hova titeket a haza szent ügye szólít!

Ti még nem felejthettétek el: hányszor futamlott meg az osztrák szuronyaitok előtt; nem felejthettétek el az isaszegi, piskii szolnoki, nagysarlói és komáromi dicső napokat; nem felejthettétek el, hogy Magyarország nagy és szabad volt.

Ime eljött az idő, hogy azt, mi elveszett, visszaszerezétek és megboszuljátok a pesti és aradi kegyetlen vérlakomákat, melyek az egész világot borzalommal tölték el.

Nem állunk most egyedül s elhagyatva. — A vitéz piemonti király az olasz hadsereg élén áll, és mellette a francia nemzet hatalmas császára. E két nemzet lobogója egyesült; Frank- és Olaszhon a támadás jelszava!

Reánk számitanak, minket várnak, hogyan lennénk mi utolsók résztvenni e harcban, melynek sikerétől egyszersmind hazánk felszabadítása is függ.

Csatlakozzatok bátran és bizalommal a francia és olasz seregekhez, mert csak gyáva kétkedhetik a jó eredmény felett, s csak áruló harcolhat osztrák zászló alatt.

Gyülekeztek azért a magyar lobogó alá, melyet ime kítűztünk szímotokra; hazánkban is megeredend a harc, a francziák császára és Szárdinia királya elismerték ügyünk szentségét; rokonszenvüket birjuk; az olasz hadfiak hozzánk fognak csatlakozni, csatlakoztatok tehát ti is az olaszokhoz.

Alkossunk egy magyar hadat Olaszthonban, melylyel küzdve, hazánkba visszatérhessünk, a magyar nemzet becsület- és függetlenségi harcában résztveendők.

Hazánk szabadsága áldozatot kíván, őseink vérükkel szerezték, védték és tartották fen azt századokon át, mi is vérünkkel szerzendjük azt vissza.

Régi vezéreitek, hontársaitok számitnak reátok, mert tudják, minő szív dobog a magyar hadfi kebelében; részemről hiszem, hogy meg fogtok felelni hazafiui felhívásomnak.

Turin, 1859. április 26-kán.

Klapka György
tábornok.

3.

Lyon, 1859. június 19.

— — — — Eddig volnánk. Megkaptam a választ párisi sürgönyömre Génuból. Kivánják t e n g e r e n érkezzem n a p p a l. Ez csak úgy lehetséges, ha Marseilleből a holnaputáni hajóval indulok. Tehát itt töltöm a mai komor hives napot.

Mintha nem volna elég bajom: Perczel Móríciz ma reggel szobámba toppant. Megyen Génúába. De nem együtt megyünk. Ő szárazon s kedden Génúában lesz; én szerdán leszek ott. Nem is bánom; végezzék el egymás között bajaikat. Nekem nem volt vele más bajom, mint az, hogy hosszú tirádákat kellett hallanom a multról; de ha a teendők iránt a jövőben oly érzelmű maradna, a minő most, nemcsak a hazának fontos szolgálatokat tehetne, hanem én is hű szövetségést találnék benne. — De hogy fog ennyi diskordans elem együtt dolgozhatni? Én nem tudom. Ha egyszer hatalom s tekintély talál lenni kezemben, eltávolíthatom a rosszat s hatását növelhetem a jónak, de a mostani állásban bizony kínos helyzetben vagyok. — Egyrészt jóakarát böszültséggel, melynél a kedves »Én« minduntalan felülkerekedik, (az ördög legyen indulat-őr, nekem sem kedvem, sem időm reá,) másrészt jóakarát tehetetlenséggel, majd ismét rosszakarat, intriga, apró ambíció, szertehuzás s én közöttük semmi más hatalommal, mint melyet személyiségem erkölcsi hatása nyújthat, — valóban nem csoda, hogy már én is indulatos kezdek lenni. — — —

Ha ugy fordulnak dolgaink, hogy Olaszhonba jösz, kedves angyalom, akkor így kérlek, így kívánom, hogy utazatok. *) — — — — —

Időközben vigyázz egészségedre. Ne kinozd magad az apró gondokkal. Hidd el, a csodálatos sorsfolyamban, mely reánk méretett, a holmi haszontalan butorlommal való rendelkezésekkel nem érdemes magadat kinoznod. Hányd Tanárky nyakába, válla jó széles, megbirja, és szive jó, nem idegen a

*) Itt a legapróbb részletekig kiterjedő utasítás következik az utazásra, itt-ott egy kis humorral fűszerezve, például: »Dijonban huszonöt perc veszteglés étkezésre. Table d'hôte hat tál étel, borral, gyümölcsessel három frank. Az én fogamnak kevés volt az idő mind leőrlöni, de Figyelmessy valódi mester; csak ugy nyelte, mint kutya a legyet.« Ez utasítás egyébiránt nagyon magán hordja annak bélyegét, hogy Magyarország egykori kormányzójának családja mennyire megszokta a szűken költést. — Levélíró szükségesnek látta rábeszélő tehetségét itt-ott még családíói tekintélyével is támogatni, miszerint nejét reá birja, hogy első helyi jegyeket vegyen; s négy-öt frank meggazdálkodása végett magától a legegyszerűbb kis kényelmet meg ne tagadja.

martírság e nemétől, de biz az én lelkem angyalom annak a holmi limlomnak csak ne legyen martirja stb.

4.

Marseille, 1859. június 20.

Megérkeztem ide is, de tele vagyok boszúsággal.

Tudósítottalak Lyonból, hogy sürgönyt kaptam Genuából, mely által arra kértem, hogy tengeren érkezzem nappal. Lehetetlen volt feltennem, hogy meg nem tudták, ha érkezik-e nappal gőzhajó Marseilleből. Tehát eljövök, mert igen természetes, hogy a hajón érkezés oly alkalmat nyújt, minőt a vasuton érkezés nem nyújthat arra, hogy valami demonstráció történjék, melynek hazánk érdekében méltán fontosságot tulajdonítanak barátaink.

S im itt vagyok, s a tény az, hogy már e hónap elejétől kezdve a gőzösök nem délben tizenkét órakor, hanem reggel hét és fél órakor indulnak s így másnap reggel nem tíz órakor, hanem ötkor érkeznek Genuába, midőn még egy lélek sincs ébren az utcán.

A demonstráció lehetőségének tehát vége van.

Hiába jöttem ide, hiába teszem ki magam huszonkét órai tengeri betegség szenvedésének!

Nagyon boszús vagyok!

Különben mai utam érdekes volt volna. A gyönyörű Lyontól a szép Rhone folyó völgyében utazánk, festői szépségű hegylánczba ráházva; minden dombcsucson egy-egy váromladék, korhadó emléke azon kornak, midőn még a vaspánczélos lovag hegyi sásfészkéből zsarnokoskodott a völgy népe fölött, mert az emberélet ama nagy nivellátora, a puska por nem szállította le egy színvonalra a nép fiához.

Távolról néha jobbra a Pireneusok, balra az Alpések tűnnek fel, s a semmin nem bámuló gőzljő ragadja az embert egy rövid nap alatt éghajlatokon keresztül. Reggel még csak zöld, fejletlen gabnakalászt láttam, délben már aratást; gyümölcsökre következett a szőlő, szőlőre a levelefosztott szederfa, melyet a chinai eredetű bogár selyemmé változtat gyomrában, míg végre az olajfa előbb egyenkint, utóbb a szirtek terraszain tömegekben tűnik fel s a tikkasztó, lanyha lég figyelmezteti az embert, hogy délszakon van. Az ég boltja

oly sötétkék ma is, mint mikor a provençali troubadourok ihletet merítették belőle. De minden egyéb megváltozott, csak az ember bérencz lelke nem. Train train után vitte a fürge francziát meghalni — nem hazájáért, de mert parancsolák, — train train után hozta az osztrák foglyokat, kik parancsra küzdöttek, nem tudva: miért? s most foglyok, távol hazájuktól, nem tudva: miért?

Magam is szólottam egy transzportbeliekkel; csehek voltak, de csak úgy felderült arczuk nevemre.

Itt Figyelmessyt küldtem megnézni a fogoly tábort. A Wilhelm-ezredbeliek vannak ma itt, holnap tovább mennek Hét magyart talált köztük; azt tanultam tőlük, hogy a magyarokat összevissza szórják a német-tót ezredbe s így vész el a magyar. Mondták, hogy Génúában, a kiken bakkancs és szük nadrág volt, kiállítottak a fogolysorból, s ők is mondták váltig, hogy magyarok s maradnak is, de cserepárruhában levén, »marsch« volt a felelet.

Holnap nem irok, mert hajón leszek, s alkalmasint betegem. Már is undorit a tengerszag, mely a zsfolt kikötőből ablakomon bejő. Le kellene feküdnöm, de szobám olyan, mintha a poloskák miriádjai szándékoznának rajtam élni az éjen át. — No de csak meg nem esznek tán egészen.

Francziaországban az embercsalád szabad érintkezése amaz akadályaiival, miket málhakutató vámosoknak neveznek, nem volt semmi bajom; Olaszországban, remélem még kevésbé lesz, mert a párisi szárd követ Villamarina különösen »recommendált gráciájukba«, felkérvén utlevél-pótléku adott iratában »a határ- és vámhatóságokat: kiváló tekintettel lenni (d'avoir des égards particuliers), Kossuth ur iránt, a ki kíséretével a király államaiba utazik.«

5.

Génua, 1859. június 24.

Röviden kell irnom s csak tényeket van időm feljegyezni.

A tengeren sokat szenvedtem, nagyon. — Mint irám, igen korán érkezék, tehát fogadtatásról szó sem lehetett. A magyarok persze hogy a hajóra jöttek, s a kiszállás némi

időbe kerülvén, mégis jött egy pár száz ember össze a parton s »evviva«-ját megkiáltotta. Az emberek itt is, Turinban is, szerenádokról beszélnek. Nem tudom. Aligha lesz reá idő, ha volna is akarat. A mi különös ebben a Génuában, az, hogy nincs népében a háboru iránt lelkesedés, teljességgel nincs.

Megérkezhvén, alig jöttem csinos, igen tiszta s minden alkalmatlan állattól ment szállásomra, hogy Turinból telegramm érkezett, üdvöletet jelentő Cavourtól megérkezésemhez, s óhajását, hogy minél előbb szeretne velem szólni.

Ma tehát Turinba megyek.

Onnan holnap Piacenzába a herczeghez.

Onnan holnapután Bresciába a császárhoz.

Magyarjaink közül egy sem beszélt a császárral mióta itt vannak. — Én bizony nem teszek hosszú teketóriákat, hanem néhány nap alatt tisztában akarok lenni minden iránt.

A légió (minthogy már így kell nevezni, de csak olasz és franczia nyelven, magyarban: »magyar sereg Olaszországban« a neve), a légió ügye nem áll oly jól, mint akarnám, de nem is oly rosszul, mint gyanítók. Zászló magyar, uniformis magyar, (ha lesz, mert nagy a nyomoruság) az esküforma az, hogy hűséget és engedelmisséget esküsznek a magyar nemzeti kormánynak, mihelyt ez a haza felszabadítását munkába veendő, aktivitásba lép; addig pedig, míg olasz földön vannak, a piemonti királynak. Ez a szó: míg olasz földön vannak, a főbaj, mert azt foglalja magában, hogy ha kívántatik, küzdeni kénytelenek itt. Borzasztó, hogy magyar magyar ellen legyen küzdeni kénytelen idegen földön, idegen ügyben. Másrészt meg nem lehet tagadni, bajos azt kívánnunk, hogy a piemonti király országában fegyveres erő létezzék, mely tőle független legyen. Vegyük fel, hogy 48-ban nálunk a lengyel légió nem akart volna nekünk hűséget esküdni, megtörtük volna-e? Azonban tudom, hogy a mi helyzetünknek lényegesen másnak kell lennie, mert a mi embereink csak a hazáért s nem másért akarnak küzdeni. — Ezen különféle igényeket nem lesz könnyű kiegyenlitenem, azonban azzal vigasztalom magamat, hogy minden a főkérdéstől függ, s ha azt jól tisztába hozhatom, ezen secondaire nehézségek magukban elenyésznek, ha pedig főügyünkben semmi sem lesz, úgy minden

különben is dugába dől, s a legénység választása tisztában álland: vagy piemonti szolgálatot vállalnak, vagy mint francia foglyok, előbbi állapotjukba visszatételnek; különben majd megkísérlem kivinni, hogy az eskütelétől dispenzáljanak.

A legénység már két zászlóaljra megyen, ezen felül vannak. A zászlóaljak gyengék, négy századból állanak. Növelhetnék számukat, de én bizony nem igen kapok rajta, míg a földolgot tisztában nem látom.

A Klapkaféle proklamáció, melyet a »Times« közlött, csak tervben volt, nem adatott ki Klapka tudtával, s nem is irta alá. Indiscretió által jutott egy hírlapszerkesztőnek tudtára, ki a tervet mint tényt publikálta. Megmondatik hírlapilag, hogy autorisatio nélkül történt a közlés. De a baj az, hogy egyszerüen revokáltatni még nagyobb baj volna, mint a minő az, hogy publikáltatott. — Sikere persze nincs s nem is lehet. Hogy ezek az emberek nem tudják megérteni azt, miként befolyását játsza el, a ki oly lépést teszen nyíltan, melynek nem lehet sikere!

Én nem adok ki proklamációt, hacsak azt nem mondhatom: jertek, hazavezetlek.

Ihász tele gonddal-bajjal Acquiban van a legénységgel. Nagy a nyomoruság az ellátásban. Bejött hozzám tegnap éjjel.

Gondold: ki volt az első, ki kezét fogott velem a parton? Regaldi, az improvizátor, ki dühös deklamációjával oly hahotakítörést idézett elő a gyermekeknél hajdan Kutahiában.*)

*) Regaldi hirneves olasz költő, ki különösen mint rögtönző nagy hirben áll. A keleten utazott, midőn családommal Kutahiát laktam. Pár napig vendégem volt. Egy reggel felkértem, rögtönözzön valamit; gyönyörködtesse prózai magányunkban költői génuszával. Szíves volt megtenni. Nőm s három gyermekünk egymáshoz szorongva, várakozásteljesen helyet foglaltak a török-divánon, »harrend der Dinge die da kommen sollen«. Pár percnyi »recueillement« után Regaldi a költői tűz egész délszaki hevével rágyujtott a szóra nagy hatalmasan. Gyermekeim (nagyon gyermekek voltak még), fülök tövéig elvörösödnék, meresztgetik rá szemeket s arcizom-rángatózás közt szorongatva össze ajkaikat, állják a dicsőséget egy darabig. A nyelvet persze nem értették, hanem a bős inonáció, s a heves gesztikuláció oly hatással volt reájok, hogy egyszer csak mind a három gyermek irtózatos kacajba tört ki, melyet lehetetlen volt lecsillapítani. — Az improvizációnak vége szakadt.

A génuai kormányzó eljött »pour presenter ses hommages«, a mint magát kifejeznie tetszett.

Génua, a mennyit belőle láték, megérdemli históriai nevét: »Genova la superba«, de a »lehunyt« nagyság típusa leng felette.

Ablakom előtt az aqua sola, parkszerű sétahely, lombos fáival s örökké csergő patakuhamával kellemes, de klimája megkísérti az idegent. A diétára nagyon kell vigyázni. A mieink közül sokan váltólázt s diszenteriát kapnak, sok betegünk van.

Ha maradunk Olaszthonban, máshova kellend mennünk, mert én úgy látom, hogy a háboru messze előre haladván, Génua nekünk haszontalan és alkalmatlan hely.

Tegnap egész napom abban tölt el, hogy a comité riportjait meghallgattam s magamat mindenről informáltattam. Két óra éjfél után vetett az ágyba. Több álom is reám fért volna, de kedvesebb az álomnál az, hogy jókor felkelve, irhatok neked, mielőtt Turinba mennék.

Mindennap iparkodandom irni, de meglehet, hogy nem mindig tehetem posta indultáig, azért megbocsáss, ha két napi levelet néha egyszerre veendesz.

Ma Urnapja van; e hatemeletes házak által képezett szűk, homályos utcák (a meleg klima e sajátsága), a merre a proccesszió menend, hosszanta kifeszített vászonnal vannak végig fedve ez alkalomra oltalmul a nap ellen. Szememnek furcsán esik a sok mindenféle alakzatu pap s barát; rég láttam ily számban e faját az emberi nemzetnek.

Nagy munkáknak megyek elibe, kevés reménnyel; de legyen így vagy úgy, Svájcot és Felső-Olaszont már mégis csak megnézzük együtt.

Pulszky most csak megtudhatja a minisztériumnál, a mi diplomáciai lépés porosz vagy orosz részről közbejött. Ott van helyzetünk kulcsa. — — stb.

E levél utolsó pontjára felvilágosításul szolgálnak a következő jelentések:

a.

Pulszky — a kormányzónak.

London, 1859. június 24.

1. Voltam Monckton Milnesnél.*) Mondtam, hogy kívántam volna neki a külügyi hivatalában mint alstátus titkárnak tisztelkedni; ő felelt, hogy lord John az alsóházban foglalván helyet, alstátus titkárrá felsőházi tagot kellett kinevezni. — Lord John — folytatá — »is quite at sea«, azaz nem tudja, mit kellessék tennie, de mindenesetre békíteni kíván, és sokat vár a porosz proпозиcióktól és Eszterházy feltételeitől. Én megmondtam neki, hogy a porosz proпозиciók, bár mik legyenek is, mindenesetre el nem fogadhatók, s hogy Eszterháznak nincsenek feltételei. Tapogatózni jő; »he comes to feel his way.« (Ez azóta tökéletesen beteljesedett. A porosz proпозиció nevetségés. Lombárdia »visszaadása« az osztráknak, hanem a kisebb olasz államokkal kötött külön szerződések megsemmisítése; és kongresszus. Szóval a régi Cowley basis, melyet a háboru előtt Ausztria el nem fogadott. Eszterháznak pedig valósággal nincs semmi proпозиciója.) Milnes továbbá említette, hogy Bajorország akarja Magyarországot »megvédeni« s oda garnizonokat küldeni. Ezzel valószínűleg ijeszteni akart. Én azt kerekén tagadtam, mert ezen hír alaptalanságát Persigny től megtudtam, s említém, hogy ez a német semlegességet csak úgy megszegné, mintha Olaszországba küldenék seregeiket a bajorok.

Mindebből azt látom, hogy itt minden áron paczifikálni akarnak, s félnek a magyar diverziótól. Nagyobb s bátrabb politikáról nincs fogalmuk s csak a status-quot szeretnék valahogy összeférczelni. Milnes mondta, hogy legközelebb meglátogat, s beszélgetésünket e tárgyról folytatni fogja.

2. Horner veje**) a porosz mobilizáció hírére tüstént el akart utazni Berlinbe. Levelet kapott a minisztertől: ne siessen, s ne aggódjék két fia felett, kiknek be kellett rukkolniuk, csak menjen kényelmesen, a mint eredetileg szándékozott Párisba s dolgozzék ott a könyvtárban; nincs semmi összeütközésről szó. — — —

(Aláírva)

Pulszky Ferencz.

*) Tekintélyes alsóházi tag. Pontefracti képviselő.

**) Hornerék (köztiszteletben álló igen tekintélyes angol család,) meleg magyar-barátok, Pulszkyékkal igen bizalmas viszonyban voltak. Az öreg Horner ur egyik veje német ember volt, tanár Berlinben, s oly helyzetben volt, hogy a porosz kormány szándokai felől általa kapott hír tökéletesen hitelesnek tekintethetett. — Horner ur egy másik veje a halhatatlan emlékü nagy geologus: sir Charles Lyell volt. — Barátságos viszonyom e derék családdal kedves emlékeim közé tartozik.

b.

London, 1859. jun. 27.

1. A porosz propozíciók elmaradtak Ausztria kérelmére. Ferencz József annyira bizott a győzelemben, mely aztán elmaradt, hogy kikérte magának: ne legyen még szó a békéről. Mi fog most történni, miután oly irtózatosan megveretett? azt nemcsak mi nem tudjuk, de alkalmasint maga a porosz sem még, mert előbbi propozíciója, az a Cowleyféle, mely az 1815-ki alapra lett volna teendő, most már neveltséges.

2. Ma tartom az első sajtó- és meeting-konferenciát. Newman (tanár) elnököl. Nehéz most itt összekolompolni az embereket; de remélem, szisztematizálni fogjuk munkálkodásainkat.

3. Én jónak látom most úgy a lapokban, mint magánkörökben a következő eszmét terjeszteni: Az utolsó csata megmutatta, hogy Ausztriának nincs ellentállási hatalma. Ha most rögtön béke köttetnék, az orosz csakhamar találna alkalmat háborúra, s Magyarország elfoglalására. Ha tehát nem akarja Európa az orosz terjeszkedését, nekünk kell a felszabadulásra alkalmat adni. — — —

(Aláírva)

Pulszky Ferencz.

c.

Szarvady — Irányinak közlés végett Kossuthnal.

Poroszország magatartása. — Garanciák, melyek Franciaországtól követel.

Páris, 1859. július 1-én.

.....
Itteni tudósításaimból sejdítem, hogy kifáradni kezdenek, és attól tartok, hogy Poroszország lecsillapítása kedvéért egyenesen meg fogják ígérni, hogy Magyarországot nem izgatják.

.....
A helyzetről a következő értesítéseket veszem:

Walewski gróf kapott valószínűleg egy jegyzéket a berlini kabinetől Pourtalés által, a melyben a sereg-mobilizációnak békés értelmet adnak. E jegyzék szerint ama sereg csak Landwehrből áll, s a mozgósítás tehát nem bir nagyobb fontossággal, mint azon dispoziciók, melyeket más államok is vettek. — Célja egyedül csak a német szövetség másodrendű államai megnyugtatása, s Poroszhon helyzetének erősítése egy jövődi kongresszusban. Ezen mozgósítás egyszersmind arra is volna szánva, a német államokat biztosítani, ha esetleg lázadás ütne ki Magyarhonban vagy Galiciában. Egyébiránt a porosz kormány elhatározta, hogy Ausztriának olaszthonbani állását nem fogja védelmezni.

A berlini kabinet állítólagosan Oroszországnak és Angliának egy programot terjesztett elő, mely körvonalozza Poroszhoz cselekvési terét akár egyedül, akár együttesen más hatalmakkal. — Franciaországtól a következő előleges garanciákat kívánják: 1-ör hogy az olasz kérdés megoldása kongresszus elibe vitessék, 2-or hogy Franciaország területe ne szaporittassék, 3-or hogy Olaszországban ne állittassék fel semmi trónus Napoleon családtag számára.

Ha e program teljesítése háborút igényelne, állítólagosan készek lennének rá.

Ugy mondatik: Leopold belga király nem volt idegen e program megállapításától. — — — — —

(Aláírva)

Szarvady.

(Folytatása Kossuth leveleinek nevéhez.)

6.

Turin, csütörtök este, 1859. június 23.

Holnap reggel tíz órakor Cavourhoz megyek s aztán, ha lehet, vasuton Stradellába, Piacenza felé a herceghez, — a mi ugyancsak messze van, — tehát nem tudom, holnap irhatok-e, inkább még ma írok, feltéve, hogy nem unod csevegemet.

A hatalmakkal nagyok nehézségeink, kétségtelenül; az osztrák pozíciót pozíció után hágy el; meglehet, azt gondolandják, végezhetnek nálunk nélkül is, — ez baj a hazára, de ránk nézve a dolgot tisztába hozza, én tisztában vagyok magammal, hogy mit parancsol a rám nehezedő felelősség; feltételeimtől nem tágitok, orrunknál fogva magunkat hurczoltatni nem engedem, sem citrom gyanánt kipréseltetni. Vagy — vagy. Ha igen: igen, ha nem: nem. Az iránt pedig nem aggódok, hogy hozzájok ne jussak. Én megyek egyenesen, s ha ott vagyok, az elfogadás csak órák kérdése lehet s nem napoké. — A második pedig, a mit mondani akarok az, hogy a saját sorainkban levő nehézségek, nem is képezed, mily könnyen elsimulnak jelenlétem befolyása alatt. E felett nem is aggódok már.

Már most jelentést teszek:

A génuai kormányzó és a génuai parancsnok megelőzték látogatásomat; mindketten hozzám jöttek, mielőtt én hozzájok mehettem volna.

Öt óraker megindulván vasuton Turin felé, az utközben eső stációkon a népnek szimpathiája gyakran ki-kitört hangos éljenzésekben. Alesszandriában tiz perczre megállván, valóságos ováció lett a dologból. Ugy történt, hogy épen az állomászon találtunk száznegyven embert saját kis seregüinkből, kik uj adalékul Ihász seregéhez utban voltak Acqui felé. Sorba állittattam s végigmentem soraikon, egy pár szives szót szólva hozzájuk. Nem képzelheted, minő szív mélyéből ömlengő éljenzésekbe törtek ki a szegény fiuk. Már robogott a gözkocsi s hatalmas füttyei felett hallók dörgeni utánunk a szünni nem akaró »éljen«-eket. Az entuziazmus persze ragályos: a nép összegyült, polgár és katona, pap és nő tolongott kocsimhoz s orditá az »evviva«-kat ragyogó, gyakran könyes szemekkel. Egy zuáv, orrán egy hegedni kezdő keresztvágással, valódi típusza ama rettenthetleneknek, hozzám tolongván, kezét fogtam vele s ragyogó arczczal ment el, mondván: »il m'a serré la main, ah! comme je suis content!« — Astiban még az öreg tábornok-helyparancsnok is, érdemjelekkel boritva, levett kalappal adta szavát az »evviva«-khoz. Sokan kezemet akarák csókolni, alig tudék menekülni, és gondold: Alesszandriában olasz beszédkét tarték. Hol tanultam? Nem tudom. De hallottam, a mint mondák egymásnak: »Mily szépen beszél olaszul!« — Csodálatos, mint egész életem.

Ideérkezve találtam Cavour levelét, holnap tiz óraker fogad.

Gyönyörü ország ez! Nem mondhatom, mily nagyszerü szépek az Alpések a távolból. Egy ponton míg balról a Monte-Viso égbenyuló óriását bámulám, egy csucs felett megállott lángkoszoru gyanánt a leszálló nap; fénysugara oly bámulatos szépségü látványt nyujtott, minőt a művészet nem, csak a természet képes nyujtani. S a vidék, melyet ez óriások keritenek, oly vidor, oly életdus, oly fiatal és szép!

Oh látnod kell ez országot, látnod karomra füződve, hogy egymás által kétszeresen érezzük a természet magasztos benyomásait. — — —

Turin, 1859. június 24.

Ma reggel Cavournál voltam másfél óráig; holnap reggel kilencz órára még egy találkozást kért ki. Így hát ma

itt kell maradnom, mert a posta Páris felé csak egyszer megyen napjában: kilencz órakor este; a tegnap éjjel írott levelémhez még toldalékot írhatok.

Cavournak elmondám, mi alapra fektetém Magyarország közremunkálásának ajálatát, minő biztatást kaptam a császártól, minő feladatot vállaltam magamra Angliát illetőleg, minő sikerrel teljesitettem, s im most itt vagyok és azt mondom: országot kormányoztam nehéz körülmények között, az én életem egy nagy praktikus iskola volt, azért tegyük félre a szentimentalitásokat, ne beszéljünk szimpathiákról, az mind üres hang a politikában, — érdek az, s csak érdek, és semmi más, a mi önöket arra birhatja, hogy nekem hazám felszabadítására kezet nyujtsanak azon feltételek alatt, melyektől én, lelkiismeretemmel számot vetve nemcsak el nem állok, de melyeknek teljesítése nélkül hazámat vérfürdőbe kevertetni nem is engedem. — A gróf egyetért velem, hogy az olasz kérdést Magyarország függetlenné tétele nélkül nem lehet állandóra megoldani; egyetért velem, hogy Olaszhon függetlensége, ellenség úgy mint barát ellen, csak egy független Magyarországgal való szövetség útján biztosítható: nem kétkeltem tehát, megvan az akarat teljesíteni azt, mire a császár nekem kilátást nyujtott, de meglehet, mondám, politikai akadályaik vannak, melyek által kényszerítve látják önök magukat végmegoldásnak nem inszisztálni, hanem holmi fél megoldással is beérni, a jövendőnek hagyva a jövendő gondjait. Én hát tudom, ha érdekeik kívánják s lehetségesnek látják tenni, mit érdekeik kívánnak, realizálják a császár által nyujtott kilátásokat, ha nem: nem; én hát nem csinállok magamnak illuziókat, hogy én persvadeálhatom önöket, én nem kérek-könyörgök, nem appellálok szimpathiákra, hanem mint praktikus ember praktikus státusférfinak, csak azt mondom: hozzuk a dolgot tisztába, mondják meg nekem tisztára, határozottan, számíthatunk-e bizton a Párisban nyert kilátások realizációjára, vagy nem? Ha azt mondják: »szeretnők, de nem lehet«, jó; meglehet, a hazafi szeméből egy keserves köny csordul ki, megadom magamat a kénytelenységnek, rezignálom magam azon kilátásnak, hogy hontalanul halok meg, vigasztalásul vive magammal azon meggyőződést, hogy csak én leszek kompromittálva, hazám nem, annak jövendője sér-

tetlen maradt; ha azt mondják: »megtesszük«, koncertálni fogjuk a kivitel módjait és idejét; ha azt mondják: »megteszszük, de még várni kell eddig és eddig«, várok s a várakozáshoz csak azt kötöm hozzá, hogy időközben ne akarjanak minket holmi másodfontosságú, de reánk nézve nagyon kényes engagemetokba sodorni. (Például: A császár engem arra szólított fel, hogy ha Angliában bevégeztem agitációmát, jöjjenek ide, s elnökletem alatt komitét alkossak s többek közt a magyar sereghez proklamációt intézzek. Azt feleltem: igen, majd ha ideje lesz. S mikor lesz ideje? Akkor, mikor sikerét lehet remélni. Mikor lehet ez? Akkor, ha azt mondhatjuk: »Jertek, hazavezetlek küzdeni a haza szabadságáért, szövetségben a hatalmas francia császárral.« Ily mondás leleplezi a köztünk levő viszonyt. Akarja-e a császár, hogy ez már megtörténjék? Nem, felelé, még nem; majd május vége után. — Jó; most már kérdelem: hogy állunk? mi kilátásunk? leleplezhetjük-e a tervet a világ előtt? Ha nem? nem irok alá proklamációt, mert nem ismerek nagyobb hibát, mint oly lépést tenni, melynek nem lehet sikere. Igen, de másokat, kik nem bírják jól felfogni az állást, belevittek félig-meddig a proklamációkba. Mi lett a sikere? Semmi. A hiba tehát világos. Azonban a foglyok közül megkezdték az urak az organizációt, maholnap elkövetkezik az eskületétel ideje, azok a szegény fiúk nem értik az érdekközösségeket, nekik hiában beszélünk Olaszországról, ők csak ezt értik: »küzdeni a hazáért«, — s ha esküre hivatnak fel, borzasztón álland szemük előtt a gondolat, hogy idegen földön, magyar magyar ellen, testvérgyilkos kezét kötelezzék magukat emelni — és nem fognak esküdni. Gondolja meg a gróf, minő komoly ennek a következése!? De ha én azt mondhatom nekik: »Jót állok nektek, hazamegyünk, nem fogtok itt küzdeni, kivéven, ha utunkat állná az ellenség; az eskületétel szükséges arra, hogy hazafelé utnak indulhassatok«, akkor leteszik az esküt, s igen szívesen. Igen, de hogy én adhassam nekik ezen biztosítást s biztosságot, magamnak kell birni vele, mert ha magam sem vagyok bizonyos, csalás volna arra másokat akarni hitegetni. Látja tehát a gróf, hogy még ezen másodrendű dolog is a főkérdés tisztábazatalától függ. Mindenesetre tehát joggal, igazsággal kívánhatom, hogy bizonytalanságban ne

tartassunk annyival inkább, mert a nemzetet kétes remények alapján fermentációban hagyni a legszomorubb következésekre vezetendő veszélyes játék volna.

Ez volt lényege előadásomnak. Szembetűnő volt, miként melegegett s nyiladozott a miniszter az előterjesztés folytatásában. Végre előterjesztésemet tökéletesen jogosnak s méltányosnak ismerte el, s ígérte azt a császárnál befolyásával támogatni s felszólított: foglalnám nézeteimet írásba, mire én azt feleltem, hogy én jobb módnak látom direkt haladéktalanul a császárhoz menni személyesen, miután előbb a herczeggel szóltam. — Ő ebben egyetértett, hogy ez még helyesebb eljárás, s ajánlatot tett, hogy ez ügyben mindekkorig használni szokott meghitt ügynökét (N . . . urat) velem küldi, miszerint nekem kezemre járjon s az ő (Cavour) nevében engem a két főhadiszálláson támogasson. Egyszermind megkért, látogassam meg még egyszer holnap reggel kilencz órakor, hogy N . . . urat kellőleg utasithassa. Mire én említém, hogy ezt annál szivesebben elfogadom, mert még a légió iránt is tisztába kell vele jönnöm.

Ez ügyben egyébiránt magammal tisztában vagyok az utolsó detailleig.

Czecznek, Irányinak, Kiss Miklósnak igen jó hasznát veszem. Kisst magammal viszem a főhadiszállásokra teendő utamban (persze Figyelmessy mellett marad személyes segítségemül; Kissnek az emberekkel való eljárásban veszem nagy hasznát ott, ő ismerős velük s tud francziául; F. egy szót sem tud). Vetternek egy szómmal engedelmet eszközlék a király főhadiszállásán jelen lehetni mint volontair, s etudirozni az új hadi szerkezetet a harc mezején. Cavour ajánlólevelet ad neki a királyhoz; három perczembe került.

A franczia ármádiának felszerelési tőkélye minden fogalmat meghalad.

A finanziaális dolgot is nekem kellend elintéznem. Pietri nem lévén Génuaiban, alig van egy pár ezer nyomorult frank a kasszában. Valóságos garasos koldus-manipuláció volt az egész. Ennek nem szabad tovább így menni. Majd elintézem.

— — — — —
 Akárhogy dől el dolgunk, még ha semmi sem lesz is belőle, ahhoz a te szegény öreged mint egy igen-igen kedves

reményhez ragaszkodik, melyen dobogó kebellem csügg, hogy te, kedves angyalom, s fiaim lejöttek, a mint csak lehet. Ha lesz ügyünköl valami, a végett, hogy együtt viseljük a bajt s gondokat, (lám, lelkem angyala, mily önző ez a te rossz öreged; örömet kellene neked nyujtanom, de szegény hányatott fejem baj s gond osztályára hívja fel hü szeretetedet) ha pedig dolgaink dugába dőlnek, el kell jönnötök, látni az Alpesekeket, Svájcot, Olaszországot. Örülök e gondolatnak, mint a gyermek örül ártatlan örömeinek; valahányszor leveleidet, érzelmeidnek ama hü tolmácsait elolvasom, (pedig sokszor olvasom,) szívem összeszorul s köny jő szemembe, — de nem szégyenlem e könyeket, mert férfitü szempilláit nedvesítik, ki szembe tud nézni az ördöggel a nélkül, hogy ütéré sebesebben verne, ha a kötelesség szent érzelme hívja fel hazáért és szabadságért, — de könyek közt is mosoly vonul ajkaimra a gondolat felett, hogy én ez isteni helyeken nemsokára viszontlátandlak, s hogy karomra támaszkodandasz, midőn azt mondanod: »mi bámulatos szép az örök természet annak, ki szépségét fel tudja fogni, s ki érezni tud.« — Azért ugy-e eljössz még akkor is, ha csak ugy mennétek keresztül e vidékeken, mint a vándor madár, ki jó s megy hontalanul. Az eszközöket én elcsinálom.

Már most nem irhatok többet. Egy-egy szimpatikus olasz utat tör szobámba s veszi időmet. Délután kikocsiztam megnézni a várost és környékét; tömeg állta el utamat »evviva«-ival. Most megy ki szobámból egy derék tiszt Garibaldi alpesi vadászaiból, mankón, mert megsebesült Lemnónál; nálunk szolgált Monti légiójában s érdemjelünk disziti mellét; büszke reá, mint nem tudom mi érdemjelre volna; a szerény ezüst koszoru egy fejjel magasbbá teszi, s ő, kinek alig huzzák ki a golyót lábából, esküszik, hogy nem hal meg meglegedetten, ha még egyszer nem küzd Magyarhonért Magyarhonban. Különös varázs van hazánk nevében s kétszerte különös, hogy én, ki soha nem vadásztam hirt, nevet, oly nagy mértékben feltalálom azt idegen földön is, mit nem keresék. S miért? Talán épen mert nem keresém, s mert bár érdemem nincs, de ellenségeim sem bírnak egy foltot vetni arra, hogy jellemem a szerény, de önzéstelen becsületesség.

7.

Párma, vasárnap, 1859. június 26.

— — Tegnap még két órákor Turinban voltam, ma két órákor Pármában vagyok.

Vegyék fiúcskáink elő Olaszhon földabroszát s kövesenek.

Turinból Alessandriának Stradellába, Piacenza felé vasuton mentem.

Utamba esett Tortona, Pontecurone, Voghera, Casteggio, Montebello, St. Giulietta, az e harcban első ugynevezett montebellói csata színhelyét képezők.

Nem tudom miként történhetett (talán mert kocsit s lovakat rendeltettem Alessandriából Stradellában telegraf által), de a nép mindenütt tudta, hogy valamelyik trainnel jövök s mindenütt tömegek vártak a stációknál, mindenütt hangzott a szünni nem akaró »evviva l'Ungheria, evviva Kossuth«, s boldognak látszott, ki kezemet megszoríthatá vagy megcsókolhatá, mert ezt sem valék gyakran képes megakadályozni. — Különösen érdekelt Casteggio, hol a Stradellának előrenyomult osztrákokat a lakosság maga vitézül feltartóztatá s hol a nap folytában történt ama fényes attaque a piemonti lovasság részéről, mely a derék fiuknak ötszáz közül kétszáznak áldozatába került.

Utam, azt mondhatom, ováció volt. De még csak azután következett egy jelenet, mely még engem, az ily dolgokhoz az unalomig szokottat is, megfoghatlansága által bámulatra indit.

Előrebocsátom, hogy Turinból kedvetlenül mentem el. Emlitém utóbbi levelemben, hogy Cavournál voltam, emlitém értekezésünk tárgyát s hogy eredményével okom volt megelégedni minden tekintetben, valamint azt is, hogy tegnap reggel kilencz órára még egy találkozásban egyeztünk meg a detailleok végett.

Este azonban (tegnapelőtt) előbb Valerio követ jött hozzám Cavour megbizásából, utóbb pedig a külügyminiszteri főtitkár (Minghetti) levélben tudósított, hogy Cavour öt és fél órákor telegrammot kapott a császári főhadiszállásról, melynek következtében hat és fél órákor kénytelen volt oda elindulni.

hogy tehát lehetetlen az elrendezett második értekezésünk, hanem hogy a külügyminisztériumban levelet fogok kapni a páрмаi provincia főköormányzójához azon meghagyással, hogy tegyen mindent, a mit kívánandok, hogy minél hamarabb Napoleon herczeg főhadiszállására juthassak, s hogy sajnálja, hogy N . . . urat, kit engem elkisézni kirendelt, a fenforgó körülmények közt teljes lehetetlen nélkülöznie s hogy kénytelen őt magával vinni.

Boszankodtam, mert sok elintézni való volt hátra, detailleokban, kivált a légió ügyében; de gondolám, a fődolog a fődolog, minden attól függ, az nem Turinban intéztetik el s a mennyiben Cavour grófnak arra befolyása lehet, már tisztába jövék vele elégedésemre. Időmet tehát zászlóaljaink megnyugtatására, vagyis inkább békés várakozásra intésére (levél útján) s a légió ügyébenei feltételeim s ajálataim iránti utasítás kidolgozására fordítám s másnap a minisztériumba mentem a páрмаi kormányzóhoz szóló levélért (épen akkor jött a solferinói véres csatáról a győzelmi tudósítás) s hírért kapván, hogy a herczeg ma Pármában lesz, utnak indultam s napot éjjellel pótolva, itt vagyok.

Épen jó izenet a herczegtől, hogy menjek hozzá. Nem irhatok tovább. — — — — A posta megyen. — — — —

8.

Párma, 1859. június 27.

— — — Dolgaink komor fordulatot öltének. Tegnap sokáig, nagyon sokáig voltam a herczegnél. Ő mint mindig, tele van jóakarattal, de szerencsétlen detachirozása által, mely őt, míg óriási harcok vivatnak, tétlenségre kárhoztatta, nemcsak saját nemzete irányában hamis állásba hozatott, hanem a helyzet ismeretét is elvesztette. Örömet jönne a főhadiszállásra, de hadtestparancsnoknak seregét elhagyni lehetetlen. — Én tisztán állítám fel a helyzetet így:

»Megmondtam, hogy feltételem sine qua non-ja francia hadsereg küldése Magyarhonba s annak éléről függetlenségi proklamáció. Azt felelték, kettő az akadály: Anglia és taktikai készületlenség. Kértek, az elsőt iparkodjam elhárítani, s kilátást nyujtottak, hogy a másodikat két—három hónap alatt elháríthatni remélik. Azóta közel két hónap mult el. Én az

első akadályt elhárítottam s most kérdek: küldenek-e sereget, vagy nem? Tiszta választ kérek. Vagy azt, hogy igen, s ha így, akkor koncertáljuk az időt és módot; vagy azt, hogy nem, s hazafi lelkem megtörik talán, de rezignálom magam s megyek vissza Angliába, áldozatja az adott ígéretek iránti bizalmamnak. Ha azt mondják: »Megtesszük, de várni kell«, várunk, de időközben nem hagyjuk magunkat oly lépésekbe engageiroztatni, melyek minket kompromittálnának a nélkül, hogy hazánknak használnánk. Ez az én utam, melytől el nem állok. Tiszta választ kérek.«

Feleletül nehézségeket emlegettek, politikaiakat s taktikaiakat; nincs emberük, tömérdek vérbe kerül a harc, előbb az olasz ügyet kell elvégezni, nem lehet egyszerre azt is nyakukba venni. Verona rettentő pozíció, hátha megveretnek? Nem lehet pozítive kötelezést adni. De tegyem azt, kapacitáljam a magyar seregeket, hogy jöjjenek által, küzdjenek itt az osztrák ellen; ha ezt teszem, a császár moraliter kötelezve lesz Magyarország irányában s nem hagyhat el.

Feleletem volt: »Nem teszem, sem hazám iránti kötelességem s lelkiismeretem nem engedi, sem az okosság, mert kábaság volna oly lépést tenni, melynek nem lehet sikere. Nem lehet pedig, hacsak azt nem mondhatom: jertek, a császár segítségével haza vezetlek. — Ha véres a harc, ha nincs emberük, ha Verona kemény falat s a győzelem kétes: annál szükségesebb a magyarhoni operáció; oda harmincezer embert vetni a legnyereségesebb spekuláció, mert két hónap alatt százötven—kétszáz ezer segítséget ad, Ausztria életerejét vágja el, az olasz kérdést megoldja, mit itt nem oldanak meg soha, soha« — —.

Enfin — szó és szó és szó. Nekem egyéb kell. Feltételeimtől el nem állok. Vagy, vagy; ha nem: nem.

Ma még a herceghez megyek. Levelet ad a császárhoz. Holnap indulok Cremona felé Bresciába.

»Ce serait facheux,« mondá, ha visszatérnék. Elhiszem. Kevés a kilátás, nagyon kevés.

Bár komor kedélylyel, folytatom utam leírását.

Már tudod, mily melegen fogadtak Stradelláig minden stáczió. Most következik a csodálatos.

Stradellán tul már nincs vasut. Tíz órakor estve indultam kocsin. Piacenzába éjjél után két órakor érkeztem. Éjen át a falusi postaállomásokon elveszett nyoma a tudomásnak, hogy ki az utazó. Piacenzába ismeretlenül érkeztem, a várkapu-ört alig tudtuk kapunyitásra fellármázni. »Che diavolo fate cosi tardi,« volt a fogadás. A St.-Marco fogadóba ismeretlenül szálltam be s mentem aludni.

Piacenza, a mint tudod, páрмаi határvár, melyet az osztrák — az 1815-iki bécsi szerződésnél fogva, tehát negyvennégy év óta garnizonizozott — tizenhét nap előtt hagyott el, sok erődítvényt légbe röpitvén s az ut mentében levő eperfákat haszontalan kegyetlenséggel levagdaldván; tizenhét nap előtt három osztrák hadtestnek ott volt főhadiszállása, Culoz és Benedek ott tanyáztak.

Békén aludtam s nyolcz órakor reggelihez ültem, még mindig ismeretlenül. Ekkor a pinczér behozza a vendégekönyvet, Kiss Miklós beírja a nevemet, a pinczér azt mondja: »grazie«, s megyen. Az ajtónál bepillant a könyvbe, hátranéz oly szemmel, minő egy vulkán első tűzrohamához lehet csak hasonlítható, — s rohan le eszeveszetten a lépcsőkön, és nem került öt perezbe, nem, alig háromba s harmincezernyi lakosság tudja, fut az utczákon, mintha a lármaharang hívna, rohan mindenfelől ablakom alá, ordítja az »evviva«-kat, mintha az ég boltját akarná szavával leomlasztani. A maire, az összes municipalitás szobámban terem tisztelegni, szolgálatját ajánlani, parancsaimat kérni; jó a tiszteletreméltó Montanelli, volt toskánai miniszter, ki balkarját 48-ban mint önkénytes Curta-tonénál elveszté, sok nemzetörtiszt kíséretében, de ő maga közemberruhában, jó az egész világ. Fél óra mulva kocsira ülék, s mig ezt tehetém, kezemet, ruhámat csókolja, a ki hozám fér. Nagy bajjal kimozdulunk, de alig vagyunk az utczán, kifogják a lovakat s vontatnak kezeikkel az egész városon keresztül, mig minden utczáról hullámszik felém a tömeg, ezrek kísérnek, virágok hullnak az ablakokból, s a nép a fiatal szabadság első mámorának egész frenezisével tiszteli a szegény hontalan vándort. És miért? Mert nevét a szabadságéval azonosítja, melynek érzelve, mint egy mágnesi folyam-láncz futja végig az emberiség idegeit.

És mégis mennyi szolgaság! mennyi elnyomás van a világon! s mily régóta van és meddig leszen!!

Oly jelenet volt, minőt Bécsben láttál '48-ban. De itt az az öt perc volt a csoda, melynek kulcsát fel nem foghatom. Tán a lelkeknek is van telegráfja, mely sebesebben dolgozik, mint a sodronyon végigfutó villany.

Két órákor Pármába értem. A herceg azelőtt való napon érkezvén, a város gálában volt ezernyi zászlóival s minden ablakról kiakasztott függönyökkel, takarókkal. Midőn a fogadókapuba befordulnánk, két együttálló ember közül egyik azt mondja a másiknak, reám mutatva: »Cavour.« Megrázom fejemet tagadás jeléül, erre felcsillámlik szemében az eltalálás szikrája, nekidühöngve kiáltja el magát: »Kossuth, Kossuth! Evviva Kossuth!« s mikorra a kaputól a grádicsig értünk, már százankint volt a tömeg körültem, ép oly entuziazmussal le a ruha- s kézcsókokig, mint Piacenzában, mikor pedig a grádicstól szobámig értem, már ezrek hullámzottak ablakom alatt; a mint a »fori«- és »evviva«-kiáltásoknak engedve, megmutattam magam az ablaknál, más ezrek hullámzottak elő, s ez így ment órákig, órákig, míg a herceghez kocsiztam. Ma sem szüntek meg e jelenetek. A virágbokréta csak úgy hull, mint az eső. Lakásom előtt tiszteletőrség (national-garde) van felállítva. A tartomány kormányzója egy páholyt bocsátott rendelkezésemre; nem mentem, nehogy vadászni látszassam a popularitást, (mi, a herceg is itt levén, rossz politika volt volna) de bár nem voltam jelen, mégis éljenezték szegény nevemet.

Szóval: ha a szimpathia megmenthetné szegény hazámat, mentve volna; de a nép csak szeretni tud, sorsa pedig magának is más kezében van, úgy a mienk is. De akármi lesz belőle, nem állok el feltételeimtől: vagy francia hadsereg Magyarországra, vagy én vissza az exiliumba.

E levelet nyitva küldöm Szarvadyhoz, hogy használhassa a fogadtatásra vonatkozó tényeket, (mint szintén Pulszky is) de nem azt, ami az egyezkedésre vonatkozik.

S mert nyitva küldöm, nem engedek érzelmeimnek irányodban s gyermekeim irányában. Szentség az előttem, melyet idegen kéz meg ne illessen. — — — — —

Párma, kedd, 1859. június 28.

— — Még mindig Pármában vagyok, s csak holnap, 29-én indulhatok. Milánóba megyek éjre, onnan 30-án a főhadiszállásra; meglehet, ott két—három nap is eltartóztatnak s meglehet, július 5-ike előtt nem vetődöm vissza Génúába (semmi esetre sem 3-ika előtt). — — —

A mi dolgainkat illeti, egy megnyugtató válasz lehet, az, hogy arról, miszerint reá akarnának birni, hogy francia sereg nélkül kezdjünk valamit, már szó sincs, szó sem lesz. Határozottságomat látva, erről annyival inkább lemondtak, mert minden oldalról megerősödnek a meggyőződésben, hogy nélkülem bizony nem lehet a dologban semmire menni, s mert én nem tágitok feltételeimben, tehát megadták magukat a kénytelenségnek, hogy vagy francia sereg megy Magyarhonba, vagy Magyarhon nem mozdul.

A kérdés tehát csak oda megyen ki: adnak-e sereget? tudva, hogy ha nem adnak, én nem engedem nemzetünket bajba keverni s itt hagyom az egész komédiát.

Impresszióm az, hogy ígéretet fognak tenni, de hogy a végrehajtás idejét, mint körülményektől függőt, függőben fogják tartani.

Ha ez lesz az eredmény, akkor várunk s időközben teendők jóformán a sereg alakításra lesz szoritva; mire nézve a dolog rendjét-módját tisztába fogom hozni mostani körutamban; miszerint a szervezés oly alapra legyen fektetve, mely seregünk magyar nemzeties jellegét megóvjá; a rendeltetés felőli kétséget, s vele az elégedetlenséget eltávolítsa; s működésünket a bürokratikus slendrián hosszadalmas avatkozásaitól a lehetőségig függetlenítse.

A hercegnél mindennap vagyok. Napról napra javulnak kilátásaink. Ő tiz nap múlva a császárral lesz, s mint mondja, tőle el nem vál többé.

Igen nagy fontosságot tulajdonít az organizációnak; azt mondja, (s ez a második czitromfacsarás, mit én igen is értek) ha vagy tiz ezer ember áthozatalával dezorganizációt tudnék vetni az osztrák hadseregbe, oly kötelezettség hárulna a császárra, hogy erkölcsi lehetetlenség volna szégyen és gyalázat nélkül Magyarországot elhagyni.

De én a proklamációt természetes kénytelenségnek látom ugyan, mint már Párisban megmondottam, de csak úgy fogom kiadni, ha biztosítást veszek s megegyezést arra, hogy azt mondjam: »jertek, a czél Magyarhon földén magyar szabadságért küzdeni; a szövetséges hatalmak segítségével reményünk van hazamenni.«

Sürgetvén, hogy a császár főhadiszállására megyek, a herczeg ugyan mind sauf conduit-t mind a császárhoz levelet adni ajálkozott, de megkért, késziteném el tervét úgy annak, minő proklamációnak kiadására kivánnám a hatalom megegyezését, mint annak is, minő terv szerint akarnám az organizációt, hozzáadván, hogy mihelyt látja e terveket, egyszerre megmondhatja: megegyezik-e abban a császár vagy nem?

Én hát elkészítettem magyarul, Kiss Miklós és Bethlen most kinlódnak a fordítással; nincs időm reá, hogy magam vesződjem vele. Holnap fogom beadni.

En attendant a herczeg ma arra akart birni, hogy ne menjek addig a főhadiszállásra, mig javaslatomat s levelét egy tiszt által el nem küldi és választ nem veszen. De én nem tágiték. — Szerencsére Pietri ma megérkezett, velem szólandó. Ő ügyünket igen jól fogja fel, érdekeinknek meleg szószólója. Elmondtam neki, mit akarok a császártól s ő a herczeg előtt jelenlétben odanyilatkozott, hogy tökéletesen igazam van s joggal kívánhatom lelkiismeretem megnyugtatót, mielőtt akármi további lépést tennék. Így hát most éjfélkor a dolog úgy áll, hogy holnap bemutatván a projektumot, átveszem a herczegtől a levelet, s Pietritől is egy meghitt emberhez szólót. Holnap megyek. Miként fog holnap a dolog állani, nem tudom. Pietri utánam ígérkezett jönni; helyes okot mondott, miért lehetetlen nyomban velem jönnie.

A proklamáció tervét mulatságból leirom, ha birom s idezárom.*) Figyelmezz a dátumra, ha azt megengedik, nagy dolgot engednek; hanem kötve hiszem.

Épen most veszem jun. 23-iki kedves soraidat. A dolog úgy lesz, a mint mondod: huzzák-halasztják; sem ki nem játsszák a tromfot, sem el nem dobják. — De mindig abban keresem a vigasztalást, hogy a hont nem kompromittáljuk

*) Lásd alább e fejezet III-ik szakaszában.

magunkra nézve pedig meg tudandjuk mutatni, hogy szent kötelességet teljesítünk, midőn megkísérlettük: tehetünk-e valamit a hon javára?

U. i. Most izeni Pietri, hogy együtt megyünk; kapott levelet a császártól; kíván velem szólni. Így hát le vannak győzve az apró nehézségek. Két napnyerve van. — E levelem titok maradjon, egyedül körötökre szorítva.

10.

Milánó, csütörtök éjjel, 1859. június 30.

Tegnap nyolczvan kilométer (tiz mflđ) kocsit után, mi végett d. u. három óraker ültem kocsira, éjfélkor ebédeltem s két óraker mentem aludni egy piszkos szobába, hol Urbán tábornok tizenhét napig dőzsölt, öt óraker keltem fel a vasut végett, ma csak tizenegy óra estve vetett Milánóba, hol reggel tizenegy óraker kellett volna megérkeznem, de hol egy convoi sebesültnek előre jelzett átmenetét kellett egy pár óráig bevárni (mert a vasut csak egy pár sines), hol a vasutórák össze nem vágtak, Buffalóránál a vasut s az osztrákok által felvetett pompás hid még nem járható, a magentai csatamezőn a diligence nem birt s így gyalog mentünk, (ez bámulatos hely; ha innen ki tudták az osztrákokat verni, kiverik mindenhonnan,) enfin a sok akadály miatt, mi ily zavaros transzport-torlódásnál közbejő, csak most érkeztem e pompás városba, melyet majd veled nézek meg. — Nagyon fáradt vagyok; holnap reggel négy óraker indulok, de azért nem tudok aludni menni a nélkül, hogy egy pár sorral meg ne nyugtassalak, hogy egészséges vagyok, semmi bajom, — s a nélkül, hogy esengő lelkem szárnyain neked, kedves angyalom s gyermekeinknek jó éjszakát kívánjak.

Dolgainkról ennyit: Pietri velem van; a császártól sürgöny jött e szavakban:

»L'Empereur au Sénateur P. — Je vous recevrai avec plaisir avec votre ami (hogy már én) lá ou je serai.«

Mit mondasz ehhez? — Holnap remélek nála lenni Cavrianában.

Szerelmem áldása veletek.

11.

Valleggio, császári főhadiszállás, 1859. július 2.

Hogy a főhadiszállásról írom e sorokat, sokat mond reám nézve; hogy e főhadiszállás Valleggióban van, a Minción tul, sokat mond a háboru folyamára nézve.

Az osztrák két egész uj hadtest (60,000 ember) által megerősítve elbizakodott, s a helyett, hogy tul a Minción védelmi állásban várta volna be a franciaia támadást, maga támadott, de támadott oly pozicziókra támaszkodva, melyek még erősebbek, irtózatosabbak, mint Magenta. Láttam mindkettőt, végig mentem tegnap a szolferinói csatatéren, hol néhány nap előtt a halál oly pazar aratást tartott. A francziák tizenkétezer osztrák halottat s háromezer sebesültet szedtek fel a csata után; ez utóbbiak el vannak látva testvérileg, a hét-ezer fogoly utban van Génua felé, hogy közülök a zászlónk alá szegődni akarókat kiszemeljük, a tizenkétezer halott temetve van. — Én csak sirjaikat láttam, de azokat láttam elszórva a letaposott paradicsomon, melyen az átlyukgatott csákók, töl-tés-táskák stb. még most is szerte hevernek, s a lég büzhödt szagától a rothadó lényeknek, mik pár nap előtt ember voltak, itt-ott büszke, bátor szivvel, mely itt-ott világokat átkaroló eszméket rejte magában, s most porrá rothadó anyag, melyet pár hó mulva az eke fordít meg, hogy buzát teremjen.

Melancholikus látvány! Lehetetlen, hogy ne edzze a keblet oda működni, hogy óriási erőfeszítés által oly karba tétessék az emberiség, miszerint ily látványok lehetetlenekké váljanak. . . .

De nincs időm elmélkedni.

Az osztrák elvesztvén ez óriási csatát, hol két részről négyszázezer ember vivott, nem birta többé a Minciót védeni s feladta. Ferencz József — — — — — azután visszament Veronába. — Mikor Milánóból elindultam, Napoleon császár főhadiszállása Cavriana volt; mikor három és fél órai vasuti előrehaladás után az 1848-ban Haynau által annyira megkinzott Bresciába értem, melyen tul nincs vasut, a császárt már Noviban mondották; midőn odaértem, már átment a Minción Valleggióba. Utána

mentünk ; jó, hogy Pietri velem volt ; nevemet, magas politikai tekintetek miatt, nem biggyeszthettem a főhadiszállás után ezernyi ezer ágyu-municzió, proviánt, bor, széna, tisztí podgyász, markotányosnő, vezeték-lovak, elkésett gyalogság s a százezernyi tábor impedimentumait képző mindenféle szállító ajkára, kiknek szekerei mértföldekre fogák el végetlen colonneban a keskeny utat, de Pietri szava : »par ordre d l'Empereur«, az itt-ott utbavetődött tábori rendőrség segítségével mégis lehetővé tette, hogy rák módra előbb-előbbre oldalalgjunk, míg végre egy genie-tiszt átvezetett egy rögtönzött deszkahidon, melyre szekeret nem, csak lovat és embert eresztenek, — s így, hova különben hat órakor érkeztünk volna, ha akadály nincs, tiz órakor csakugyan megérkeznénk. — Látál tábort talán 49-ben ; képzelj egy ezernyi ezreknél számosabb tábort egy parányi kis helyre szoritva ; képzelj egy itcze vizet egy meszelyes üvegben, s képzelhetened a torlódást. Ily későn táborban, hol még a császár is hajnalban kél, bizony nem kaptunk volna zugot, hová árva fejünket lehajtsuk, de Pietri ismervén a Grand prévôt (ezredes tábori rendőrfőnök), a vége az lett a dolognak, hogy bizony nekünk ágyunk is van s falatoztunk is egy karvastagságu s fokhagymával bőven ellátott kolbászból, melyet csak tábori levegő segítségével bir meg az én gyomrom ; — s megbirta, egy óra van éjfél után, midőn ezt irom s bajom nincs ; csakhogy álmos vagyok, mint a vakondok, s előre viszket a bőröm a gondolattól, hogy balha lesz elég s bűdösféreg is, de par contre coup, sem viz, sem mosdóedény az ujjnyi porból kibontakozni.

Holnap nyolcz órakor reggel (azaz ma) bekopogtatok a császárnál, s ha nyomban elfogad, még ma visszaindulok — hová? meddig? a lóhiány s akadály tudja. De ha tán előremozdul a császár, tehát nyomban nem fogadhatna, bizony még az is meglehet, hogy Veronában végzem e levelet. Mért ennek a francia seregnek semmi sem lehetetlen. Egy osztrák fogoly ezredes így szólt nekik : »Je ne sais pas si le bon Dieu est avec vous, mais je sais que vous avez le diable avec vous, car vous vous battez comme des diables — il n'y a pas moyen de vous résister.« És ez igaz.

Milánó, jul. 3.

Voltam a császárnál nyolcz órakerreggel. Nemcsak rögtön elfogadott, de egy egész órán tul magánál tartott, még a szárdinai király is kénytelen volt vagy félóraig várni; (hajnalban indult Peschiera alul, melyet ostromol). Pietri jelen volt az értekezésen s ezt mondá, mikor kijövének: »C'est étonnant, il vous a reçu avec des égards extraordinaires et vous a traité avec une considération affectueuse.« S igaz. — Nem bizhatok minden detailtitkot levélre, de abból is, a mit írnom lehet, látni fogod kedves lelkem, angyalom, hogy bizony nem iparkodtunk egymást misztifikálni, hanem nyiltan szólottunk egymással s tisztán kimondtuk mindkét részről, hogy mire számíthatunk egymás irányában.

Legelőször is számot adtam eljárásom eredményéről Angliában. Csak szóval tettem, nehogy kérkedni látszassam; de Pietri közbeszólt: »a legkülönösebb az sire! hogy Kossuth urnak zsebében vannak az angol miniszterek levelei, melyekkel kötelezettséget vállaltak, hogy Anglia semleges marad, ha Magyarországra megyünk is.« — Valóban? kérdé a császár, — láthatom? — — Átadtam neki a leveleket. — Ugy látszik nagyon érdekelte; egyről egyig elolvasta, közben-közben egyet mosolygott; s fejét csóválta, mintha csodálkoznék.

Aztán én vettem át a szót. Láthatja felséged — mondám — hogy abban, a mit elvállaltam, nemcsak hiven eljártam, de nagyobb sikerrel is, mint a mennyit ígértem, most hát felhíva érzem magam kérdezni: miután ez akadály el van háritva, mi felségednek határozata Magyarország iránt?

Ő: Van még egy akadályom: a porosz. Lord John Russeltől már kaptam egy sürgönyt, melyben ön ide utazása következtében (mert az ön mozdulatainak az európai diplomácia igen-igen nagy fontosságot tulajdonit) megerősíti ugyan — mondhatom — hivatalosan — Anglia semlegességének biztosítását, de azon hitének ad kifejezést, hogy ha a magyar ügyet felfogom, a németeket provokálom.

Én: Anglia semlegessége biztositva lévén, én ezt nem tartom valószínűnek. Azonban feltéve, hogy a németek csak ugyan provokáltatnának, engedje, sire! kérdenem, akar-e felséged oly békét elfogadni, mely az olasz kérdést nem oldja meg?

Ő: Hacsak vagy meg nem veretem, vagy európai »médiation armée« nem kényszerít, nem fogadok el oly békét.

Én: Egyike sem fog ezen alternatíváknak történni. Anglia nélkül nem lehet fegyveres európai mediáció. Armírozott mediáció feltételes hadizenet, s Anglia ezt nem fogja tenni, nem teheti, erről biztos lehet a császár. Én hát felségednek ezt mondom: »Nálunk nélkül nem lehet e kérdést megoldani. Felséged emlékezzék vissza saját házának történetére. Ebben az osztrák házban egy igen szerencsés vitalitás van. Felséged nagy elődje hányszor szétmorzsolta azt, megalázta, földhöz sújtotta, de aztán békét kötött vele, hatalomnak hagyta, — és az felkelt ismét a porból (s'est relevé) s veszélyesebbé vált a Napoleonháznak, mint előbb volt.

Ő: C'est vrai, parfaitement vrai.

Én: Eh bien, si vous ne l'écraserez pas sire à présent, midőn markában tartja sorsát felséged, azt mondom, »elle se relévera plus dangereuse que jamais«, s nemcsak újra kellend az olasz háborút kezdeni egy pár év múlva s pedig kedvezőtlenebb viszonyok közt, de nem fog addig nyugodni, míg felséged ellen egy európai koalíciót idéz elő. Ah! Én végig mentem Lombárdián, s láttam a magentai és szolferinói csatamezőt: a ki ily országot s ily csatákat vesztett, annak keblében a boszu kiirthatlan. Borzasztó hiba volna ily ellenségtől az árthatás eszközeit el nem venni. Artalmatlanná pedig csak Magyarország függetlenné tétele által lehet. Másképen nemcsak Olaszhonba visszajő, de egy európai koalíciót kovácsol össze felséged ellen.

Ő: Minden, a mit ön mond, alapos, igaz, — szórul-szóra egyetértek önnel. Minderről meg vagyok győződve.

Én: Ha így van, én hát kérдем felségedet, gondolja-e, hogy ha reális eredményt akar, Magyarország mellőztével lehetséges lesz a némettel nem provokálnia a háborút? — Én azt mondom, nem lesz lehetséges. Tegyük fel, kiveri felséged Veronából az osztrákot; ha a lokalizáció elve áll, felséged nem üldözheti, átmegegy az osztrák az Isonzón s fügét mutat, mert német földön van. Háborus félnek saját territóriumán neutralitást engedni oly képtelenség, melyre szót nem találok. (Császár: Ce n'est que trop vrai, — c'est absurde, absurde, on n'en pourrait jamais finir, — c'est absurde.) Igen »on n'en

pourrait finir,« tehát sire! üzni fogja ön a megvert sereget tul az Isonzón, német földre s meglesz a provokáció. Én hát azt mondom, ha Magyarországra nem küld felséged sereget, a német territóriumot kénytelen entamirozni s az összeütközés bizonyos; ha ellenben Magyarországra megyen, az osztrákot semmivé teszi, s a német háboru ekkor is meglehet, de korántsem bizonyos, mert Magyarország korántsem német föld, s bizony ha felséged egy oly nemzet szövetségét biztosítá magának, mely 200,000 harczost állit fel, s verekszik mint az oroszlán, a porosz háromszor is meggondolja magát, mig kardot huz, midőn a Rhenustól Malakoff herczeg száznyolczvan-ezer emberrel indul ellene, hátában pedig harmincz—negyvenezer francziával egyesülve kétszázezer magyar áll.

Ö: C'est pourtant vrai. Aussi je vous dis franchement loyalement, el vagyok határozva, erősen el vagyok határozva Magyarországot függetlenné tenni, ha csak valami olyas váratlan nem jő közbe, miről ön is kénytelen lesz elismerni, hogy lehetetlenség. Látom érdekemet, e nélkül Olaszországban sem érnék célét, s a jövőt veszélyes bizonytalanságnak tenném ki. Tehát vegye ezt bevégzett ténynek. Meg akarom tenni, vous dis je; — beszéljünk a módokról s időről, comment faire? Még mindig el van-e ön határozva, hogy franczia sereg odaküldése nélkül nem hívja fel nemzetét fegyverfogásra?

Én: Erősebben el vagyok határozva, mint valaha. Megmondom okát. De deux choses une. Vagy (organizáció hiányában) nem volna elég erős a mozgalom s az osztrák agyon ütné, mielőtt felséged segítséget küldhetne, ha akarna is küldeni s ekkor jöhetne aztán franczia sereg, a magyar ötven évig sem mozdulna, vagy egyszerre oly erőt venne a mozgalom, hogy az osztrákot megijesztené, s ekkor odahagyná Veronát, oda Olaszhont, békét kötne minden áron, minden seregét reánk vetné, szükség esetében a poroszt is segítségül hívná, s az bizton mehetne segítségére, mert csak velünk volna dolga, nem felségeddel is. — Nagy érdekek forognak szóban, sire! egy nemzet élete. Nagy rajtam a felelősség, nyiltan kell szólanom: ez esetben a franczia zászló nem levén magyar földön engageirozva, s az osztrák oly békét ajálván fel Olaszországra, minőt felséged kíván, felséged elfogadná s szegény hazám volna az áldozat.

Ö: Lojális öszinteségét öszinteséggel viszonzom: igenis elfogadnám. Ön is úgy tenne helyzetemben.

Én: Hihető, de ép azért én nem tehetem ki hazámat áldozatul.

Ö: Jól van. Ön úgy cselekszik, mint jó hazafinak kell. Elfogadom a bázist: vagy sereget küldök Magyarországra, vagy nem kívánom, hogy a magyar felkeljen. S küldök sereget, ha csak teljesen a lehetőség határán kívül nem lesz. Arra, hogy küldenem lehetséges legyen, némely operációk bevégzése szükséges; csak ha e z t s e z t szerencsésen végrehajtottam, akkor küldhetek sereget. (Ezen detailleokat nem merem levélre bizni.) Ha időközben netán Európa (fegyveres intermediació által) oly békére kényszerít, melyet elfogadhatok, akkor nem lesz magyarországi expedíció, különben meglesz s Magyarországot az első esetben legalább megóvta ön a kompromissziótól. En attendant iparkodjanak önök maguknak sereget készíteni; adok pénzt s minden faczilitást; érdekükben van, hogy ha Magyarországra megyünk, a francia sereg mellett az uraknak is legyen seregük.

Én: Kétségtelenül, de francia sereg mellett, — ez *conditio sine qua non*. Mint embernek nekem felséged szava elég, de mint hazafinak nekem garancia kell, s ezt abban találok, hogy hazám földén a francia zászló engagerozva legyen; — ha nem: nem.

Ö: C'est entendu; ha nem: nem.

Ezt bucsuzáskor is igen határozottan ismételte. Nagyon szívélyesen vált el; »au revoir.«

Megemlitem, hogy Gorcsakoff körlevele, melyben ő is a háboru lokalizációjáról beszél, aggodalmat költött fel bennem az iránt: vajjon az orosz politika nem változott-e? mert ha orosz intervencziótól volna ok tartanunk, ez helyzetünket nagyon megnehezítené — tudod, a szlávok miatt.

A császár e részben tökéletesen megnyugtatótt.

Aztán felolvastam a proklamáció tervét. — Mikor a végére értem, a hol az áll: »kelt a francia császári főhadiszálláson«, a császár elnevette magát s azt mondta: ez kissé még korán volna, jobb lesz másunnan datálni.

Elhiszem!

Végre még a seregszervezésről beszéltünk. — Helyeselte nézeteimet. Egy kis komplimentumot is vágott. Azt mondta: úgy látszik tapasztalt seregszervező vagyok. — Nagy fontosságot helyez reá, hogy minél hamarabb egypár zászlóalj magyar nadrágost küldjek táborába. Mondtam, hogy nyolcz—tiz nap alatt megtehetnök, ha szabad kezünk volna. Hát lesz; Pietri velem jő Turinba a császár nevében elhárítani az akadályokat. — Nem lesz eskü a piemonti királynak. A császár azt mondá: »pour quoi faire? c'est de la folie que de le demander.«

Tehát mindenesetre jőjj kedves, édes angyalom. Jőjj, siess karjaim közé. Ha hazamegyünk, jőjj, mert megyünk; ha nem megyünk, jőjj, hogy velem légy, mig itt vagyok s együtt megyünk vagy előre, vagy hátra; mindenesetre néhány hétig itt leszünk.

Pulszkynak holnapután irok. Készítse elő a bankósajtószerződést, hogy mihelyt pénzt küldök, megköthesse. Küldök.

J e g y z é k : A császárral Valleggióban tartott beszélgetés részleteit kiegészíti a Magyarországra küldött két tudósítás másodika, mely ötöd napra a beszélgetés után lett Génúából utnak indítva, s alább e fejezet II-ik szakaszában közöltetik.

12.

Turin, hétfő, 1859. július 4.

Megérkeztem hosszas szakgatott ut után oly forróságban, minőről nekem fogalmam sem volt. Most nyolcz és fél óra este, szobám tág s magas ablakaim nyitvák a királyi palota előtti térre, s mégis a hőség olyan, hogy balkezem ujjain, a mint a papirost tartom, végig folyik az izzadság. Hát még délben!

És mégis egészséges vagyok, mint a makk; most kelek fel az ebéd-től, ettem, mint egy arató tót. De az én kedves angyalom lelke nyugalma végett vigyázok is magamra, mint a kényes leány. Flanelt hordok; vizet tisztán nem iszom, ezt itt nem szabad idegennek, — olasz ugy sem teszi; gyümölcsöt keveset eszem, mert itt ártalmas idegennek, s e kinos vigyázat következtében, tiz napi borzasztó ut daczára, e nagy hőségben még csak fejem sem fáj.

Ide hivattam sürgöny útján a komitét, a tábornokokat s Ihászt, hogy az organizáció s egyéb előkészületek felől tanácskozva, a miniszterrel s a császár küldöttével holnap rendbe jöjjünk.

Már holnap négy ezeren felül mennek embereink; de ne busulj, ha ötven ezerre mennének is: vagy francia sereggel, vagy nem, — ez már nem is kérdés.

A tegnapi leveletem folytatom holnap; ma nem lehet, sok dolgom van.

13.

Turin, kedd, 1859. július 5.

Annyira el vagyok foglalva, hogy teljes lehetetlen számat, a császárral volt értekezésem többi érdekes részleteiről mára ígért tudósításom iránt beváltanom.

Tegnap a seregszervezés részleteit elvégeztük sok más egyeben kívül. Ma Cavour miniszternél voltunk. Szükségesnek láttam Pietri jelenlétében elmondani a grófnak a császárral való értekezésemet, miszerint hivatkozhasam, hogy ugy van, a mint mondom, s nincs félreértés részemről abban, a mint a dolgot felfogom. — Ezen előadásnak természetesen megvolt a hatása. Eddig készülő seregünk szerelésében s ellátásában ezer volt a hiány, az akadály, most már megyen a dolog, simán mint a vaj. A mit nem tudnak raktáraikból kiszolgáltatni, szállítók által magunk csináltatjuk, megkötjük a szerződést, bemutatjuk megerősítésül, s kifizetik. Sorsukat a tiszteknek s legénységnek, a haza nem mehetés esetére biztosítottam. — Tisztjeink nincsenek; az őrmestereket, káplárokat, szóval: minden alkalmas embert hadnagygyá teszünk, de kevés; Angliából, Amerikából, Törökországból vagyunk kénytelenek néhányat elhozatni. Az utiköltséget is rezolválta a kormány.

Egy nyilatkozata nagyon jelentékeny volt a miniszternek. »Már most, ugymond, félreteszem a diplomatát s mint olasz hazafi szólok. Ha Magyarország fel nem szabadul, mi az egész háborúval nem sokat nyerünk, s legjobb esetben is igen veszélyes jövődönnek nézünk elébe. Eh bien, az európai diplomáciának igen nagy hajlama van ügyünkbe avatkozni, s

holmi haszontalan félbékét reánk tuszkolni. Én ezt ohajtom megakadályozva látni, s az önök organizációja egy mód e czélt elérni. Tekintélyes magyar erőnek magyar zászlóval, magyar egyenruhában, magyar vezénylet alatti szervezése, s az ön által kiadandó proklamáció minket kompromittál, s ép ez az, a mit szeretek. Én óhajtom, hogy kompromittálva legyünk. Akkor nem lesz a félbékéből semmi, s önök függetlensége által Olaszhon függetlensége biztosítva lesz. Én egyébiránt tökéletesen értem K. ur politikáját. Ő garanciát keres s azt abban találja, hogy a francia és piemonti zászlók magyar földön engageirozva legyenek, s azt mondom: tökéletesen igaza van.«

Nemde nevezetes?!

Bizony meglehet, hogy lesz ügyünkben valami, s én lelki ismeretemben érzem, nem kis szolgálatot tettem hazámnak, midőn azt biztosítottam, hogy ha lesz, oly alapon lesz, mely a veszélyt és szenvedést a lehető legkisebb fokra szállítja, a sikert a lehető legnagyobb fokra emeli s a feláldoztatás ellen biztosít.

Ha nem lesz semmi a dologból, legalább nem lesz hazánk kompromittálva, s mink sem, mert minden józan embernek el kell ismerni, hogy nagy kötelesség mulasztás volt volna meg nem kísérelni, a jelen viszonyokat hazánk javára felhasználni.

— — — (A levél többi része családi s házi dolgokra vonatkozik.)

Második szakasz.

K é t t u d ó s í t á s h a z a.

I.

Génu, 1859. június 22-én.

Salita dei Capucini 31.

Tisztelt honfitárs! Teleki László tagtársunk közölte velünk azon levelet, melyet hozzá intézni méltóztatott. Az alólirt igazgatóság érdeme szerint méltányolván becses közleményét, arra ezennel következőleg válaszol:

A piemonti és francia kormányok részéről az osztrák ellen viselt háboru alkalmat ígér szolgáltatni a magyar nemzetnek elvesztett önállását és szabadságát visszaszerezni.

Huzamosabb idő óta folytatott előleges értekezés után a francia császár mult május hó elején meghívta Kossuth Lajost Párisba, vele Magyarországnak a háboruban részletetése iránt személyesen tanácskozni. Telekivel és Klapkával egyetértőleg Kossuth késznek nyilatkozott a mondott célra közreműködni a következő feltételek alatt:

1. Hogy Magyarország felkelése ne diverziónak használtság, hanem a nemzet teljes és végképeni felszabadítására szolgáljon.

2. Hogy ezen felkelést egy tekintélyes francia seregnek az országba benyomulása megelőzze s illetőleg elősegitse.

A francia császár e két mulaszthatlan feltételt elfogadta s reményét fejezte ki, miszerint két-három hónap mulva a körülmények megengedik neki sereget, löszert s a nemzet felfegyverzésére megkívántató fegyvert küldeni. Ez esetre felhívást fogna intézni a magyar nemzethez, melyben kifejtené, hogy miután a nemzet 1849-ben függetlennek nyilatkozattatta magát, ő ezen határozatnak újra életbeléptetésére segédhadat küld az országba. Ezen felhívás által magát a függetlenséggel azonosítván, azt előre biztosítaná.

A mit eme segítség fejében viszont kíván a császár nem egyéb, mint az, hogy függetlenségét kivíván, ne köztársaságot, hanem alkotmányos királyságot alapítsunk; belügyeink rendezésébe egyébiránt nem fogván ő avatkozni.

Számot vetve a haza iránti kötelességével és a körülményekkel, Kossuth, nemkülönben Klapka és Teleki, valamint a többi menekült magyarok ez érintett ajánlatot és föltételt elfogadták, s az alólírtak, a szövetséges hatalmak kívánatához képest is bizottmányynya alakultak Magyar Nemzeti Igazgatóság nevezeté alatt, a nemzet felszabadításának művét előkészítendők s ideiglen vezetendők. Ezután Teleki és Klapka még a mult hónapban Génuaába jöttek, többi közt sereget alkotni a menekült, fogoly s szökevény magyarokból, — Kossuth pedig a császár kívánatára visszatért Londonba, hogy az angol kormány semlegességét biztosítani igyekezzék,

A sereg szervezése magyar lobogó, magyar tiszték alatt örvendetesen halad; már a második zászlóalj alakul. Kossuth meglepő sikerrel oldotta meg feladatát Angliában.

Az új kormány főemberei kötelezték magukat a semlegességi politikától el nem térni még azon esetben sem, ha Magyarországra tenné át a harcz színhelyét Napoleon. Az angol nemzetnek a Kossuth által rendezett meetingekben nyilatkozott rokonszenve hazánk iránt, kezeskedik arról, hogy a kormány be fogja váltani adott szavát.

Elvégezvén ekkép eme nagyfótoságu feladatát, Kossuth a francia és piemonti kormányok beleegyezésével s illetőleg utlevelökkel mai napon szintén ide érkezett Génúába, a további teendők iránt társaival s aztán a piemonti kormányval s Napoleon császárral értekezendő. Holnap indul Turinba s onnan a főhadiszállásra. Ohajtottuk volna addig halaszthatni jelen válaszungkat, míg ezen újabb, s reméljük: elhatározó találkozás eredményét is megírhatnók. De tartván attól, nehogy levelünk vétele előtt hazatérjen, sietünk önt a dolog eddigi állásáról értesíteni, fejlődéséről annak idején, hihetőleg néhány nap mulva tudósítandván önt.

Ezeknek előrebozsátása után áttérünk azon kérdésekre, melyekre feleletet s illetőleg utasítást vár.

A mint egyfelől nem kételkedünk, hogy a kellő pillanatban az összes nemzet mint egy ember fel fog támadni, elrablott jogait visszaszerzendő, ugy másfelől veszélyesnek vallunk nemcsak minden időelőtti kitörést, hanem minden olyan cselekményt is, mely az ellenséget a közelgő veszélyre figyelmessé tenné. A felszabadítás reményét terjeszteni kell ugyan a jók között, s inteni a hazafiakat, hogy készen tartsák magukat fegyvert ragadni, de csak ugy s akkor, ha francia sereg lépend az ország földére. Addig semmiféle organizáció ne történjék. Hanem abban igenis megegyeztünk, hogy addig is néhány próbált és helyes tapintatu férfit kitűzessék kerületenkint a végre, hogy önnel s ön által ezen bizottmányval összeköttetésben legyen. E célra nem kételkedünk az ide mellékelt okleveleket átküldeni. Mi a távoból nem igényelhetjük magunknak név szerint kijelölni azon férfiakat, kik ezen roppant felelősséggel járó tisztre legalkalmasabbak lennének. Önnel belátására bizzuk tehát megválasztani azokat s

illetőleg az üresen hagyott helyeket a kinevezési oklevelekben kitölteni. Eddig senki más nincs megbizva a teendők központositásával; ha ön elvállalja a bizottmány utasításainak foganatot szerezni, hazafiúi köszönettel veendjük. A szintén ide zárt megbizás önben helyezett bizodalunk tanúsága. Azonban tudtára adjuk, hogy a mult hónapban többi között H. P.-lal találkozott egy küldöttünk, őt az eddig törtétekről értesítette és 1500 frankot adott neki által a végre, hogy a kívánt tudósítások áthozatala végett kijövendő egyének utiköltségül adja.

A fentebb leirt alkudozások a francia és piemonti kormányokkal — megérteték önnel, hogy innen és nem kelet felől várunk segítséget. Szolgáljon ez utmutatásul arra, mikép kelljen a más oldalról történt vagy történhető ajánlatokat fogadni.

Pézdoligában még eddigelé szüken vagyunk, azonban küldünk, a mennyit lehet, nemsokára. Egyébiránt reméljük, miszerint igyekezni fognak a cselekvés pénzbeli eszközeiről a hazában is gondoskodni.

A mi a köztünk fentartandó összeköttetést illeti, legjobb lenne ugyan, ha jelentéseit különös megbizottak által küldözné hozzánk, de ha ez elég gyakran nem volna eszközölhető, tehát a következő uton várjuk el tudósításait s közlendjük mi válaszaikat: Jasszyban: Mr. Place, francia konzul; Belgrádban: Mr. Astengo szárdiniai konzul által.

A czélt ismerve, tudni fogja ön, mire kelljen figyelmét fordítania tudósításaiban. Csupán példakép említjük meg ezeket: az országban levő osztrák fegyveres erőt, annak számát, nemzetiségét, elhelyezését, a várak mi karban lételét stb. Igen kívánatos, hogy a kiküldendő egyének közül egyik vagy másik az ország mostani közigazgatási, törvénykezési s adózási rendszerét ismerje, miszerint tudhassuk, mit kelljen annak idején rögtön megváltoztatni, mit ideiglen meghagyni.

Még most az iránt nem nyilatkozhatunk, vajjon fog-e kelleni honvédtiszteket küldeni vagy sem. Azonban a kerületi biztosok írják össze mindazon tiszteket, lakhelyök, rangjuk s a fegyvernem megemlézése mellett, a kiket annak idejében alkalmaznunk lehetne. Ezen jegyzéket szives lesz ön majdan kezünkhöz juttatni.

Hátra van, hogy még egy főfontosságú tárgyra irányozzuk figyelmét: az idegen nemzetiségek iránti viszonyunkra. Igyekeztek mind az oláhok és a szászok, úgy a szerbek és horvátok érzelmeit és kívánatait kipuhatolni. *) E végett tessék az illető nemzetiségek legbefolyásosabb képviselőihez fordulni. Míg egyrészt biztosítandja őket, hogy Magyarország területi épsége s az 1848-iki törvények alapján mindent készek vagyunk megadni, mit csak testvér testvértől kívánhat, másrészt tessék őket felszólítani, hogy ha azontul valami kívánalmaik volnának, közöljék azokat velünk, ha lehet: saját ideküldendő embereik által. A 48-iki törvényeket azonban ha kiindulási pontul tekintjük is, körántsem szándékunk változtatlanul megtartani, sőt inkább olyfórmán ohajtjuk az azokban letett elveket tágitani és kifejtteni, miszerint minden érdek, nemzetiségi úgy mint vallási, tökéletes megnyugvását lelhesse a magyar alkotmány szárnyai alatt. Szolgáljon vezérfonalul az idemellékelt alkotmányterv, melyet az alólirt elnök dolgozott ki és mely alapelveiben mindnyájunk jóváhagyását bírja.

És most isten önnel, tisztelt polgártárs. Nehéz, de dicső munkát bizunk önre; vezérelje lépteit a bölcsesség és igazság hatalmas istene.

Kossuth Lajos,
elnök.

Klapka György.
Teleki László.

A levélben érintett alkotmányterv sokkal hosszabb, semhogy el lehetett volna küldeni; azért csak alapelvét s annak is csak a nemzetiségi kérdésre vonatkozó oldalát fogom ezuttal megismertetni.

Valamint a vallás, a nemzetiség is társas érdek. Ehhez, mint amahhoz az államnak, mint ilyennek, semmi köze. Az alkotmány biztosítván az egyesülhetés jogát, a polgároknak

*) Ludvigh János volt képviselő és kormánybiztos utasítva van a horvátokkal alkudozni Belgrádból. Ha Horvátország és Szlavonia az 1848. előtti viszonyt fentartani nem akarná, készek vagyunk azoknak önállását elismerni bizonyos feltételek alatt,

szabad nemzetiségi mint egyéb érdekeik védelme s fejlesztése végett egyesülni s egyesületeket szervezni községenkint, megyénkint, országosan, épen úgy, mint a protestánsok vallásos érdekeik tekintetéből egyesülvők községek, megyék, kerületek szerint s az ágostai hiten levők országosan is. De, miképen ezen vallásos társulatok, a nemzetiségbeliek sem követelhetnek területi hatóságot polgári tekintetben, hanem szorítkozni fognak nemzetiségi érdekeik ápolására. E szempontból azonban teljes rendelkezési szabadsággal birandnak, választhatnak főnököket, kiket tetszésszerinti czimmal felruházhatnak, valamint a vallási társulatok választhatnak elnököket, híván azokat pátriarchák, metropoliták, érsekek, püspökök, szuperintendensek, felügyelők, gondnokoknak vagy akárhogyan. Tarthatnak gyűléseket s hozhatnak határozatokat az alkotmány és törvény korlátain belől s az állam nem igényelhet egyebet, mint azt, hogy ezen gyűlések nyilvánosak legyenek. Ez elv úgy fog alkalmaztatni a magyar, mint a többi nemzetiségre; egyiknek sem lesz legkisebb kiváltsága, s a kormány, mint ilyen, egyiket sem fogja pártfogolni a többinek vagy valamelyiknek rovására. Mennyiben pedig a kormánynak, országgyűlésnek, megyének, községnek hivatalos nyelvre van szüksége, e részben a fentebbi elv akképen fog alkalmaztatni, miszerint mindenhol a többség fogja elhatározni, micsoda nyelven vitessenek a közügyek, a kisebbségnek joga sértetlen hagyatván. Valamely megyének gyűlése pl. elhatározza, hogy a folyó évben román, vagy szláv, vagy szerb, vagy német, vagy magyar nyelven fogja vezetni a közdolgozat, azért a többi másajku polgároknak joguk lesz a maguk nyelvén nemcsak folyamodni, törvényszék előtt perlekedni, de a gyűlésekben is szólani. A kormány pedig a hivatalos magyar nyelvhez, ha a megye, melyhez intézi rendeletét, más nyelvet fogadott el hivatalosnak, e nyelven szerkesztett fordítást tartozik mellékelni közleményéhez, valamint a megye hasonló módot fog követni a kebelében levő községekkel érintkezésében. Így viszont a megye, ha hivatalos nyelve nem a magyar, fordítást kapcsoland a kormánynak intézett jelentéséhez. A törvények pedig az országban divatozó valamennyi nyelvre lefordíttatván, az illető nyelven is ki fognak hirdettetni.

II.

Napoleon császárral való második találkozásom a szolferinói ütközet után, Valleggióban, 1859. július 3-án.*)

A császár főhadiszállására tett utamig történekről hazánkiai június 22-én írott levelünk által tudósítottak s a császárral Párisban május elején történt első értekezésemről a honba különös küldött által még bővebb értesítés is ment.

Azoknak, a miket most írunk, megértése végett szükség lesz megemlékezni arra, miként társaim megegyezésével is Magyarországnak a háboruban részeltetésére nézve alapfeltételül kötöttük ki azt, hogy a császár Magyarországra sereget küldjön s ezzel mind nekünk nemzeti erőnk kifejtésére és szervezésére módot nyújtson, mind pedig a francia zászló becsületének magyar földön mérlegbe vetése által minket biztosítson, hogy a mi feláldozásunkkal s hazánk függetlenségének helyreállítása nélkül béke nem köttetik. Emlékezetben kell azt is tartani, hogy ezen seregküldés főakadályát Napoleon császár Anglia politikájában vélte találni, mert attól tartott, hogy ha ő maga saját felhívásával kezdeményezné a magyar forradalmat, Anglia hajlandó volna a német birodalmat tettelegesen támogatni az osztráknak adandó segítségben. Miután Turinban Cavour gróffal s Pármában Napoleon herczeggel értekeztem volt, július 3-án a főhadiszállásra, Valleggióba megérkeztem, Pietri francia szenátor társaságában, kinek a császár távirat útján eleve tudtára adta, hogy szívesen lát. És valóban, oly szívesen is fogadott, hogy Pietri szenátor ur, ki értekezésünk alatt jelen volt, nem tartóztathatta magát azon megjegyzéstől, hogy »il vous a reçu avec des égards particuliers et vous a traité avec une considération affectueuse.«

Elmondottam Angliában működésem sikerét s bizonyítványokkal győztem meg a császárt, hogy ha sereget küld is

*) E tudósításban jórészt ismételve van ugyan az ami már fentebb egy levélben (lásd 223—236 lapon) előadatott; de mert oly érdekes részleteket is tartalmaz, melyek ama levélben elő nem fordulnak: ez amazt kiegészíti.

Magyarországba s nemzetünket függetlenségi harcra hívja fel, Angolország kormányának semlegességére számíthat, míg Anglia népének rokonszenvét ép ez által biztosítandja. Kérdém tehát, hogy mintán az általa kijelölt főakadály ekként el van hártva, teljesíteni fogja-e azt, a mire kilátást nyujtott s el van-e készülve Magyarországba sereget küldeni?

A császár azt felelé, hogy még van egy akadály: Poroszország, mely fenyegető állást vön s a német szövetség minden erejét okvetlenül magával vonja.

Én azon véleményt nyilatkoztattam ki, hogy félek: a nehézség nem annyira Poroszországban, mint az orosz kormány politikájának változásában keresendő; mert nem gondolhatom, hogy a porosz Anglia támogatására semmi esetben sem számíthatván, fenyegetni merhetné Franciaországot, ha biztos nem volna, hogy az oroszról nincs mit tartania. A császár kért, mondanám el okaimat, melyek gyaníttatják velem, hogy az orosz politika változást szenvedett, s én több összevágó tény közt legtöbb súlyt helyeztem azon körülményre, hogy míg a császár első találkozásunkkor határozottan biztosított, hogy az orosz hazánk függetlennétételét nem ellenzi s az osztrákot semmi kigondolható esetben nem fogná ellenünk segíteni, azóta Gorcsakoff herczeg ismeretes körlevelében az orosz kormányt is a háboru lokalizációja s az ugynevezetteurópai egyensúly fentartása mellé láttam nyilatkozni; tudom pedig, hogy ez utóbbi egy erős Ausztriának fentartását jelenti, míg az első a háborunak oly alapon, mint én feltételül szabni hazám iránti köteletségemnek tartottam, Magyarországra kiterjesztését lehetetleníti. Én pedig, bármi nyugtalanul várjam is a percet, melyben a szabadság harcát újra felvehetjük, mégis szorult kebellet arra kérem a császárt, mondjon le inkább Magyarországnak a harcba keverése gondolatáról, mintsem hogy orosz intervencziót vonjanak nyakunkra ellenünk, mert ily két ellenkező befolyás alatt hazám népeinek egységére nem mernék számítani, sőt megszakadástól tartanék s inkább számkivetésben halok meg, mint kezét nyujtsak arra, hogy testvérgyilkos belharcz által hazámnak egysége s vele jövődjöje kompromittáltassék.

A császár határozott szavakban megnyugtatót, hogy az orosz kormány részéről semmi sem jött közbe, minélfogva

attól kellene tartania, hogy az orosz akár Magyarország függetlensége, akár Franciaország iránt ellenséges irányt vehet. Csak annyit ismert el, hogy a nemzetiségi harczot nem épen szereti Oroszország, mert attól tart, hogy ha Olaszthonban kezdve, e zászló Magyarországon keresztülvitetik, a lengyel nemzetiségre is ingerlőleg hathatand. »J'a c c e p t e l e f a i t, m a i s j e n'a i m e p a s l e m o t« voltak, ugymond, a czár szavai; de ellenséges politikájától nem tart, azonban figyelemzetetésem folytán, magának e részben még újabb megnyugtatót szerezni igéretet tön.

E szerint a még fenforgó akadály a német szövetségre levén szorítva, kérdém a császárt, hajlandó-e oly békét kötni, mely az olasz kérdést megoldatlanul hagyja s Európa előtt lekötött szavát, hogy Olaszországnak az Alpesektől Adriáig az osztráktól függetlenné kell lennie, be nem váltja?

A császár azt felelte, hogy ha csak meg nem veretik, ily békét el nem fogad.

E nyilatkozat folytán kértem a császárt, fontolja meg, hogy az osztrák házban fatális szívósság van, a mint ezt a Napoleonok háza a multban igenis keservesen tapasztalhatta. Nem egyszer volt földhöz sujtva a nagy császár által, de mert e hűtelen fajt jótéteményekkel lekötni nem lehet, hatalma pedig meghagyatott, minden porbasujtás után felemelkedett, veszélyesebb, mint azelőtt. Végig mentem Lombárdián, s megvizsgáltam a magentai és szolferinói csatatételeket, és mély meggyőződéssel mondom a császárnak, hogy a ki ily országot s ily csatákat vesztett, az soha meg nem bocsát. Nincs pedig veszélyesebb hiba politikában, mint valakit halálosan sérteni s hatalmat hagyni kezében a boszura. Ha, mondám, most, midőn felséged az osztrák házat markában tartja, annak hatalmát Magyarország függetlenítésével semmivé nem teszi, nemcsak hiában folyandott annyi hős vitézeinek vére, nemcsak az olasz harczot rövid idő mulva, de kevésbbé kedvező feltételek alatt újra kellend kezdeni, de bizonyossá merem tenni arról is, hogy az osztrák ház nem fog nyugodni, mig egy európai koalíziót nem vezet fegyverben a Bonaparte dinasztia ellen.

A császár illetődötten e szavakra fakadt: »Igaz, igaz, minden szó igaz, mélyen meg vagyok róla győződve.«

Én folytatám: Ha meg van erről felséged győződve, miért féljen a porosztól most, midőn Anglia semlegessége biztosítva van, az oroszoknak pedig barátságos neutralitásában bizik felséged? Én így vélekedem: a lokalizáció elvéről sok beszéd volt mindekkorig, de én ezt eszményileg a történelemben hallatlan képtelenségnek, gyakorlatban pedig teljességgel kivihetetlennek ítélem, ha csak felséged egy második kampoformiói békére nem hajlandó.

»Arra ugyan nem,« vágott közbe a császár.

Tegyük fel, hogy felséged vitéz seregei kivetik az osztrákot Veronából; ha neki csak a Tagliamenton kellend visszavonulnia, s ott biztosan megállhatand s azt mondhatandja: »nem mer felséged követni, mert a német szövetség földjén vagyok,« — úgy én nem értem, miért visel felséged háborút, sem vége, sem eredménye soha nem lehet. Nincs nagyobb képtelenség, mint háborus félnek saját földén semlegességi szabadalmakat biztosítani.

»C'est vrai, c'est parfaitement absurde, — mondá a császár — aussi je ne in'y soumettraí pas.«

Ha így, — folytatám, — felségednek csak kettő közt lehet választása: vagy német szövetségi földre követni a megvert osztrák sereget, vagy Magyarország felől s Magyarországot által vetni véget a háborúnak, — első esetben a porosz, ha csakugyan avatkozni szándékozik, okvetlenül provokálva lesz. A második esetben is avatkozhatik ugyan, de avatkozása nem bizonyos, mert Magyarország nem német föld s én valóban azt gondolom kétszer is meg fogja a porosz gondolni, ha egyrészt a malakoffi herceg 160,000 francziával a Rhénusnál, másrészt pedig Magyarország felől egy francia hadsereg s 200,000-re bizton számítható magyar harcos közt látja magát.

Erre a császár így nyilatkozott: Ön észrevételei alapján, érdekeink közösségéről meg vagyok győződve s azért szavamat adom önnek, hogy akarom Magyarhon függetlenségét s erősen el vagyok határozva e háboru folytán segédkezet nyújtani a magyar nemzetnek függetlensége kivívására. Ez tény, azért ne szóljunk erről többet, hanem szóljunk a módról, időről s eszközökről. Még mindig azon meggyőződésben van-e ön, hogy francia seregnek odaszállítása nélkül a magyar nemzet fel ne keljen?

Én felelém: E meggyőződéseim erősebb, mint valaha volt, s ha megengedi felséged, okát adom. Két dolog közül egy történnék: vagy olyan volna felkelésünk, hogy mielőtt organizáció által erőre kapna, az osztrák által elnyomatnék, s ekkor bizonyos vagyok, hogy ha a háboru folytán felséged csakugyan szükségét látná sereget küldeni Magyarhonba, a hasztalan harczkísérletben vére vesztett magyar nehezen hallgatna felséged szavára, vagy pedig olyan volna a felkelés, hogy kezdetben mindjárt az osztrákot komolyan megfélemlitené. Ezt ugyan nehezen hiszem, mert az erő az organizációban fekszik s ezt annál kevésbé volna időnk végrehajtani, mert a magyar nyílt jellemű, nem tud konspirálni. De ha mégis megtörténnék, semmi sem bizonyosabb, mint az, hogy az osztrák idehagyná Olaszországot, minden áron békét ajánlana felségednek, egész erejét mi reánk vetné; s ha kellene, a porosz is segítségére sietne. Miért ne tenné? Hisz akkor csak velünk lenne dolga, nem felségeddel is. És bocsássá meg felséged az ügy nagysága miatt őszinteségemet, ekkor felséged, nem lévén még Magyarországon engageirozva, mindaz pedig, a mit Olaszországra nézve kívánt, megajánlatván, felséged a békét okvetlenül elfogadná, és szegény nemzetem volna az áldozat.

Erre a császár kinyilatkoztatá, hogy őszinteségemet őszinteséggel kívánván viszonzni kijelenti, hogy igenis ez esetben a békét elfogadná. Ön is azt tenné, ugy monda, az én helyzetemben, — mire megjegyzém, hogy épen, mert ezt természetesnek találom, hazámat az olaszországi béke könnyítése végett áldozatul ejteni nem akarhatom.

A császár ezen észrevételeket méltányolva biztosított, hogy elhatározta magát Magyarországra sereget küldeni, feltéve, hogy míg ezen szándokát végrehajtani a hadi munkálatok folyama megengedné, időközben egy európai fegyveres mediáció békére nem kényszeríti; mire én viszont megjegyzém, hogy a fegyveres mediáció a feltételek el nem fogadása esetére hadizenet kénytelenségét vonván maga után, ezen akadálytól sem Anglia, sem Oroszország részéről nincs mit tartani.

Ezen biztosítások folytán szabadságot vettem magamnak az idő iránt kérdést tenni, midőn ezen expedícióra a nemzetet előkészítenünk kellend. A császár válasza részint

rhénusi seregének teljes organizált állapotba helyezésére, részint a véres csaták által megritkított olasz hadsereg kiegészítésére vonatkozott; mire azon megjegyzést tettem, hogy 30—40,000 embernek Magyarországra vetése, erőnyerés tekintetéből is a legjobb spekuláció, mert két hónap alatt 150—200,000-nyi lelkesült magyar szövetséges sereget biztosítand; másrészt azonban a császár válasza egy bizonyos hadmunkálat előbocsátása körül forgott, melyet nem lehet megneveznem.*) Elég legyen annyit mondanom, hogy oly kikötő forgott kérdésben, mely a Magyarországra szánt hadseregnek hajókra szállítását könnyűvé teendi.

Ezek után a császár figyelmeztetett, hogy érdekünkben van a kijelölt időre minél nagyobb erélylyel itt a foglyokból s átjövőkől magyar sereget alkotni s felszólított, hogy ennek szervezésében minél nagyobb erélyt fejtünk ki, miszerint mihamarabb egy pár zászlóaljat magyarosan felszerelve s magyar zászló alatt seregéhez küldhessünk, megkísértendők, minő befolyást gyakorland a magyar zászló megjelenése az osztrák hadseregre. Mire én előterjesztvén az akadályokat, mik eddig organizációnknak gyors kifejlődését hátráltaták, a császár meghagyá Pietri szenátornak, hogy engem Turinba kísérjen, s adja ott a kormánynak tudtára, miként a császár kívánságainkat mindenben teljesíttetni óhajtja, s ajálja, hogy eljárásunk mindenben könnyíttessék, miszerint seregünk tökéletesen magyar alapon s a piemonti király irányábani eskü nélkül mielőbb szerveztessék.

Ezeknek folytán érkezettnek véltem az időt, hogy az osztrák hadseregben szolgáló magyarokhoz proklamációt intézzünk, a mi, míg dolgaink ily alapra fektetve nem voltak, sem a Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében, sem különösen az én hozzájárulásommal nem történt. Felolvastam tehát a császárnak proklamációnk tervét, mely oda volt irányozva, hogy a császárt ügyünkkel minél inkább identifikálja. A csá-

*) Velence bevétele, minthogy e nélkül (az ádriai tengerpartokon nem lévén kikötő a császár rendelkezésére) Genuában vagy Livornóban kellene a Magyarországra szánt sereget hajókra szállítani, a mi a távolság miatt végtelen nehézséggel járna.

szár tett némely észrevételeket, de megegyezését adta ahhoz, hogy a háborunak Magyarországra ki kell terjednie, mert Olaszország függetlensége Magyarhonnak függetlensége nélkül nem biztosítható, hogy magyar zászlónk olasz földön a szövetséges hatalmak pártfogása alatt lobog, hogy itteni seregünk nemzeti erőnknek otthon kifejtésére magkövül szolgáljand, ha majd zászlónk a győzelmes francia sas mellett fog lobogni s hogy nemsokára reméljük felhívhatni bajtársainkat, kövessenek minket haza a szövetséges hatalmak segítségével, hazánk függetlenségét és szabadságát kivívni.

Ilyen volt értekezésünk; s midőn bucsut vevék, szerencsét kívánva a császár fegyvereinek, ezek voltak végszavaim: Nehogy félreértés legyen közöttünk, engedje meg felséged ismételnem, miként én azon meggyőződésben távozom, hogy ha csak időközben felséged békére nem kényszerítették, N. N. helynek bevétele után, felséged sereget küldend Magyarországra, nemzetünket fegyverfogságra szólítandja fel s függetlenségünk kivívásában a francia zászlót engageirozandja, s hogy e nélkül a magyar nemzetet felkelésre bírni nem akarandja. Mely nyilatkozatomat, szíves kézszerítés között, a császár tisztán megerősítette.

A császári főhadiszállásról Turinba mentem, s Cavour miniszterelnöknek nemcsak Klapka és Teleki társaim, hanem Pietri szenátor ur jelenlétében is a császárrali értekezésemet elbeszéltem s felszólítám a szenátor urat, hogy, mert az értekezésen jelen volt, mondja meg, jól fogtam-e fel annak tartalmát. Mit ő tartózkodás nélkül igenelt, sőt hozzá adá, hogy inkább kevesebbet, mint többet mondék annál, a mi történt.

A jelentés Cavour miniszter urra szembetünő hatással volt; nemcsak a magyar sereg gyors és magyar rendszerű szervezése iránt előadott kívánságainkat pontról pontra elfogadta, hanem még, ugymond, a diplomatát egy percze kivetközi s mint hazafi azt mondja: Önök garanciát keresnek, hogy nemzetök idegen célokra nem fog felhasználtatni és a garanciát a francia és piemonti zászlónak (mit ekkor hallottunk először ily czélból említett) magyar földön lobogtatásában keresik: és önöknek igazságuk van. — Mondá még azt is, hogy ő tart az európai diplomáciának Olaszország ügyébe avatkozásától, s azért is kívánja a magyar sereg organizá-

czióját mindenképen előmozdítani, mert ez őket az európai diplomácia előtt kompromittálandja, és ő kompromittáltatni óhajt.

Kelt Génúában, 1859. július 8-án.

Kossuth Lajos,
a Magyar Nemzeti Igazgatóság elnöke.

Harmadik szakasz.

A fentebbi tudósításban említett proklamáció szövege itt következik:

Kiáltvány a magyar katonasághoz.

Üdvözet nektek nemzetünk nevében, vitéz magyarok! édes hazánk felszabadításának reményei!

Emlékeztek az óriás harcra, melyet tiz év előtt vívtunk hazáért és szabadságért a hitszegő osztrák ház ellen, midőn az hazánk felett az elnyomás s nemzeti enyészet pallosát merészlette hálátlanul kinyujtani.

A nemzet felkelt, mint egy férfiu.

A magyar gyalogezredek harcosai letépték a sárgafekete zsinórt, a szolgaság ama szégyenbélyegét, — s a háromszinü magyar lobogó alá sorakozva, a magyar honvéd nevet világhirüvé tették.

A magyar huszár karddal kezében, ellenséges tartományokon keresztül utat tört magának szülőföldre, hogy része legyen édes hazánk megmentésének dicsőségében.

Egyedül álltunk az óriás harcban, elhagyatottan az egész világtól, — de a honszeretet s ősi vitézségtek győzelemre vitt.

Fennen lobogtatók a törvény és szabadság zászlaját s az igazságos isten vitéz karjaitok által a zsarnokság jelképét: az osztrák sárgafekete zászlót porba sodorta.

Győztünk! s győzelmünk méltó béreül a nemzet kimondta közakarattal, hogy Magyarországnak nincs s nem lesz többé királya az osztrák házból, mely örökre trónvesztettnek ítélteték, mert a közte s nemzetünk közt fenállott kötést hitszegő kezekkel maga tépte szét.

A magyar katona az osztrák iránti eskü alól törvény által feloldoztatott s az irántaihűség a haza iránti árulásnaknyilatkozottatott.

Tudjátok, mi következett: — az osztrák idegen segítséget koldult ki ellenünk s azzal és árulással jármot vetett szegény hazánkra.

És hazánk e járom alatt siralom völgyévé lön. Legjobbjaink a hóhér keze által veszték el. Alkotmányunk eltöröltetett, törvé-

nyeink lábbal tiportattak, ősi szabadságunk, melyet az egész népre nyelv-, faj- és valláskülönbség nélkül kiterjeszténk, közszolgasággal váltatott fel, hazánk az élő nemzetek sorából kitoröltetett, apáitok s testvéreitek szájától az élelem falatja, az elviselhetlen adók által elragadtatik, ti, vitézek, erőszakkal idegen földre hurczoltattok, véretek testvérnepek elnyomásáért ontani, nyomor, inség, szolgaság terül el hazánk felett, a magyar saját hónapban rabszolgává lön, s felette német kény, német erőszak uralkodik.

S e sorsot, e szenvedést, mely fajunkra boszúból méretett, a tiz év előtt hitegetéssel elámitott, de már kiábrándult horvát, szerb, oláh, tót polgártársaink jutalmul kapták.

Az osztrák a hűségért is csak csalással s hálátlansággal fizet.

Ennyi bün visszatörlesztéért kiált, — a szegény szenvedő haza felszabadításéért kiált.

A visszatörlesztésre itt az idő, a felszabadításra itt az alkalom!

A francziák hatalmas császára s Piemont lovagias királya választott eszközei a gondviselésnek, mely által az igazságos isten az osztrák ház bűneit megbünteti és letörli a szenvedés könyűit ez elnyomott nemzetiségek szemeiről.

De szabadságot nem adnak az egek ajándokul. — »Segits magadon és az isten megsegít,« ez a gondviselés törvénye.

A harc olasz földön kezdődik, de magyar földre ki kell terjednie. Ügyünk közös, elnyomónk egy, szabadságunk elválaszthatlan. Egyiké a másiké nélkül nem biztosítható.

S a ki hazánk elnyomójának ellensége, az hazánknek természetes barátja.

A magyar háromszinű lobogó számüzetve volt a föld színéről tiz évig, de most, — hála legyen az istennek, — szabadságunk van azt olasz földön kitűzni.

És kitűztük azt e barátságos földön, a szövetséges hatalmak pártfogása alatt.

Kitűztük oly czállal, hogy összegyűjtven körülte Magyarhon hű, vitéz fiait, őket magyar zászló, magyar szerkezet, magyar vezénylet alatt magyar sereggé alakítsuk, magkövet képezendőt, mely körül nemzetünk összes ereje sorakozhassék, ha majdan a háboru folytán a győzelemhez szokott francia sas oldala mellett nemzeti zászlónk hazánk szent földén loboghatand.

E zászló alá hívunk benneteket, vitézek! bajtársaink! Hivunk benneteket szenvedő hazánk nevében, szabadságunk, függetlenségünk nevében! Hivunk benneteket a dicsőség, a honszeretet nevében! Hivunk ama szent föld nevében, hol bölcsőtök ringott, melynek porával apáitok hamvai vegyültek s melyen kívül a magyarnak széles e világon nincs számára hely!

E zászlót, Magyarország függetlenségének zászlaját, meg fogjátok látni a szövetséges hatalmak soraiban a harc mezején.

Az nem lehet, hogy ti az ellen szentségtelen kezét emeljétek.

A ti helyetek itt van ezen az oldalon, nem ott, hol zsarnok erőszak tart.

Ti nem tartoztok hűséggel Ferencz Józsefnek! Ő nem királya Magyarországnak. Törvényeink szerint a magyar hűséggel csak törvényesen koronázott királynak tartozik. Ferencz Józsefnek idegen erőszakkal szerzett hatalmát sem koronázás, sem választás nem szentesíti. Ő bitorló, kit a nemzet közakarata tünnepélyesen elítelt.

Ti a nemzetnek tartoztok engedelmességgel, mert hűséggel a hazának tartoztok.

Minden szuronydöfőssel, minden kardvágással, melyet hazánk olnyomójáért tesztek, édes hazátok szívét sebzitek.

Dezertor az, ki a haza zászlóját hagyja el: a haza zászlaja itt mi velünk van, azt követni szent kötelesség, elhagyni dezerczió.

Idé hát vitézek! hová a haza s dicsőség hív, s hol reátok a nemzet áldása vár. Siessetek süríteni sorainkat, melyeket már közületek rendezénk. Siessetek, legyőznünk segíteni az utunkban levő akadályokat, miszerint ha isten is úgy akarja, mint magunk, mielőbb azt mondhassuk nektek: „Utánunk, vitézek, haza! támogatva a szövetséges hatalmak győzelmes fegyverei által, visszaszerezni hazánknak saját szent földjén, függetlenségét és szabadságát!»

Éljenek a szövetséges hatalmak, Olaszhon megmentői, a magyar nemzet barátai!

Éljen Magyarország függetlensége! Éljen a szabadság! Éljen a haza!

Kelt a francia császári főhadiszálláson
. ban*) 1859. július

* * *

Sok adat érkezett kezemhez, melynek alapján határozottan állithatom, hogy ha francia sereggel jelenünk meg a hazában, az egész nemzet faj-, nyelv-, valláskülönbség nélkül felkél, mint egy férfiú. — Oly általános egyetértést, mint a minő ekkor az országban volt, nem mutat a magyar történelem.

Nem tartom szükségesnek ezt részletes adatokkal bizonyíthatni. Minek!

*) Francziánul olvastam fél e kiáltványt a császárnak, s midőn odáig jutottam, hogy »kelt a francia császári főhadiszálláson,« — a császár elnevette magát s azt mondta: »Mégis csak jobb lesz, ha Genuát vagy Turint ír ön.«

Hanem Pulszkynak itt következő jelentése, azt hiszem, érdekléssel fog olvastatni, mint adat ahhoz, hogy miként ítélték akkoron hazánk viszonyairól olyan otthoni notabilitások, kiket én ugyan soha sem számitottam Magyarország állami függetlenségének elszánt bajnokai közé.

Annak megítélését: vajjon e notabilitások jól fogták-e fel az otthoni helyzetet? — olvasóim közül azokra bízom, kik azon helyzetben éltek s emlékezhetnek.

Pulszky — Kossuthnak.

London, 1859. augusztus 19.

Épen midőn tegnapi levelemet bezártam, jött Magyarországból egyike a mostani notabilitásoknak, L...y M.....t, s következő képét adta a hazának:

A paraszt az adó daczára felszedte magát az egész Tisza mentében s az alföldön; jobb lábon áll, mint azelőtt; ő csak egy nevet ismer: a tiedet, átkozza a németet, vár felszabadulásra s kész áldozatra. A kis nemesség megromlott, elparasztosodott, a kétszáz holdas nemes jóformán bocskoros, fiait nem képes neveltetni; a középbirtokos jobban gazdálkodik, mint azelőtt, — — — — kevesebb közte a pazarló. A nagy ur, kivéve azokat, kik Bécsben élnek, megmagyarosodott. Mindezeknél csak egy eszmének van vitalitása: a nemzetiségének; demokrácia nem kell nekik; még a kis nemesség is fél tőled, mert bizonyos oldalról elhitették veled, hogy szocialista vagy s birtokegyenlőségre törekszel. Ugyanezért jó hatást gerjesztettek utóbbi beszédeid, melyek lefordítva a »Times«-ból, kéziratban keringenek az országban. Előbbi beszédeidet is olvasták, de kevésbbé szerették, mert sajnálták, hogy a francia császárt szidod, s a haza megmentésének egyik lehető tényezőjével rossz lábra állítottad magad. Ujabb frigyed ezen klasszisznál népszerűbbé tett. Midőn Lussin megszállásának híre megjött, mindenki kész volt, a tizenöt éves gyerektől a hatvan éves emberig, fegyvert fogni s a francia sereghez csatlakozni. Egyébiránt többet vártak s még most is várnak

az oroszról. Orosz ágens folyvást beutazgatja az országot, s talál visszhangra. Egy katolikus püspök azt mondta, hogy ha ez által megmentheti az országot a némettől, egész nyájával együtt áttér s göröggé lesz. A városokban még most is erős a municzipális szellem; polgármestereik csehek, a városok birtokai eladósodottak, az osztrák elleni gyűlölet itt találja tetőpontját. Pesten a polgárleányok magyarul beszélnek, osztrák tiszt nem kap bálban tánczosnőt, s a vén polgárok panaszkodnak, hogy fiaik elfelejtik a német szót az iskolában, habár a tudományokban németül taníttatnak, — mert a fiuk esprit de corpsja száműzte a németet a társalgásból. Van azonban egy rossz nemzedék, azok, kik 1848-ban tizenöt-tizenhat évesek voltak; ezek félénkek, szubszervilisek; hazafiságuk kirekesztőleg magyar nyelvükben mutatja magát, egyébként gyávák. A mostani fiatalság s iskolás gyermek ellenben jobb, mint valaha. A régi opposzió lejárt, meghuzódott, bátortalan; jobbak a volt konzervatívek, mint M . . . th Gyuri, Ü i Józsi stb., ezek készek akármire. Új talentumok nem tűntek fel, talán mert nincs alkalmuk kitüntetésökre.

A gazdasági egyesületek most az egyetlen intézmény, mit az osztrák megtűr; ezek most szaporíttatnak úgy, hogy minden megyében legyen egy, s ezek magvai a nemzeti kormányoknak, ezek képviselik a megyéket.

Apponyi és Jósika Samu e háboru elején megmondták Ferencz Józsefnek, hogy az ország megért a lázadásra, s hogy fel fog lázadni, ha konczessziókat nem ad. Ferencz József megköszönte figyelmeztetésüket, s mondta, hogy konczessziókról nem lehet szó ez egyszer, mert különben igazolná a szárd kormány panaszait a világ előtt. L . . . y folytatja, hogy ennek hírére ő és barátai megizenték Apponyinak, hogy kevesebbél nem elégszenek meg, mint a személyes kapcsolat eszméjének tökéletes kivitelével,*) s az az ő jelen meggyőződése is, hogy a konczessziók ideje lejárt, hogy minden magyar hiszi, hogy nem sokára lesz ismét akár franczia, akár orosz háboru, s hogy bármelyik többet fog adni, mint az osztrák, azonban

*) S az óta? — »quantum (nem mutatus, hanem) mutati ab illis!«

jobban várják az orosz, mint a francziát. A nyelvviszály megszűnt, horvát és rác barátja a magyarnak, mert tudja, hogy csak általa menekedhetik meg a némettől.

Sok személyes adatot is adott, melynek hasznát vehetjük, de levélre nem lehet bizni.

(Aláírva)

Pulszky.

U. i. Ha azóta Kemény Zsigával találkoztál, bizonyára ugyanezt hallhattad tőle, vagy még többet. Ugy, a mint én hallottam.

HETEDIK FEJEZET.

(*A fegyverszüneti katasztrófa. — Vége a reményeknek.*)

I.

A fegyverszünet.

Ekként álltak dolgaink. Reményteljesen. Klapka Turinban maradt, a felszerelés iránt ott kötött szerződések végrehajtását siettetni. Én hasonló czélból és harczosaink soraiban a jó szellemet s fegyelmet megerősíteni, július 6-án Génúába mentem. — S im, július 8-án hirt hoznak a hírlapok, hogy fegyverszünet kötötett.

Villámcsapásként ért e hir, de a dolog annyira lihetetlennek látszott, hogy, mint a vizbefuló a szalmaszálhoz, mi is kapkodtunk azon körülményhez, miszerint a hírlapok szárazan csak fegyverszünetet említettek a nélkül, hogy annak természetét részleteznék.*) Hát nem békeelőzmény, hanem csak amolyan pár napra szóló

*) Nem is részletezhették. — Julius 6-án este irt a legnagyobb titokban Napoleon az osztrák császárnak Veronába; Fleury tábornok által békeelőzményül fegyverszünetet ajánlva. Erről senki sem tudott. Az osztrák császár 7-én választott: elfogadta az ajánlatot s Napoleon császárra bizta találkozásukra időt és helyet határozni. 8-án lett a fegyverszünet megkötve, francia részről Vaillant marsal, osztrák részről báró Hess, szárd részről gróf Morozzo della Rocca között. A két császár 9-én találkozott Villafranká-

fegyverszünet forog fen, a minő háborukban néha előfordul? — — De tudnunk kellett: hányadán vagyunk? Helyzetünket a bizonytalanság tarthatatlansággal fenyegette. Én tehát Pietri szenátorhoz nyomban következő levelet intéztem:

(Francziából fordítva.)

Kossuth — Pietri szenátornak.

Génua, 1859. július 8.

Csak néhány napja, hogy exczellenciád jelenlétében hazámra nézve oly biztató kilátásokat volt szerencsém venni ö felségétől a császártól, mely kilátások ugy engem, mint társaimat nemcsak azon reményre jogosítottak, hogy e háboru folytatában Magyarország függetlenségének helyreállítása munkába fog vétetni, hanem egyszersmind ugy a császár, mint a turini kormány egyenes kívánsága folytán is arra birtak, hogy a magyar hadsereg szervezését minden kitelhető erélylyel siettessük.

Inmár az 5-ik zászlóalj van alakításban. Szellemök a legjobb s mi minden befolyásunkat felhasználtuk azt megerősíteni. Tisztekre lévén szükségünk, a piemonti kormány megegyezésével kizavartuk számüzött honfitársainkat állásaikból, Angliába, Törökhonba, Amerikába felszólításokat küldénk, hogy sorainkhoz csatlakozzanak, s ben a hazában megtettük, a mi szükséges volt, hogy a nemzet a felkelésre hangolva legyen.

S im e körülmények közt, mint villám a tiszta égről, ugy csapott le ránk a tudósítás, hogy fegyverszünet köttetett.

ban. Tanuk nélkül értekeztek Guadagni Morelli házában Napoleon herceg 11-én vitte a pontozatokat Veronába. Ferencz József egyes pontok iránt nehézségeket csinált. Napoleon herceg forradalommal fenyegetőzött Olasz- és Magyarországnan. A béke alappontjait az osztrák császár aznap este nyolcz órakor Veronában, Napoleon császár este tiz órakor Valleggióban aláírták. Viktor Emánuel király pedig felkiáltott: »Povera Italia!« — —

Örömet keresnek ennek értelme iránt saját gondolkozásomban megnyugtatót a nélkül, hogy exczellenciádat irányadás végetti kéréssel terhelném, de nem titkolhatom, hogy sem én, sem társaim nem tudunk eligazodni az irányra nézve, melyet e tény folytán működésünkben követnünk kell. Ha e fegyverszünet békepraeliminárék értelmével bir, ugy azon működéseinknek, melyekre felhivatva valánk, vége szakad s mi súlyosan kompromittálva vagyunk. De tartóztat e véleményről azon tekintet, hogy e fegyverszünet csak oly békének lehetne praelimináréja, mely a császár céljait ki nem elégitendné, a közvéleményt Olaszthonban s Európaszerte, sőt magában Franciaországban is desappointirozná, az olasz kérdést nemcsak végelemzésben, (mely Magyarhon függetlenségét, mint postulatumot feltételezi) hanem ideiglenes tekintetben is megoldatlanul hagyjá; a helyett, hogy Európának nyugalomát biztosítaná, elégedetlenségre s forrongásra adna okot, a háborúnak kevés idő mulva, de kevésbbé kedvező viszonyok között megújítását kikerülhetlenné tenné, sőt Franciaország ellen egy jövőendő európai koalíció magvát vetné el.

E tekintetek azon reményre vezetnek, hogy a fegyverszünet nem bir békepraeliminárék erejével. Ez esetben azonban még kevésbbé vagyunk képesek magunkat állásunk iránt tájékozni, mert attól tartunk, hogy e fegyverszünet nagyon nehezíteni fogja a császár Magyarország iránti szándékainak kivitelét. Én ugyanis meg vagyok győződve, hogy e fegyverszünet csak Ausztriának fog javára szolgálni.

Alig van valami veszélyesebb taktikai szempontból, mint egy roppant diadalok által a győzhetlenség önérzetére lelkesült hadsereget győzelmei folyamában feltartóztatni, s az ellenségnek időt adni, hogy demoralizációjából felemelkedjék.

A szolferinói csata után az osztrák hadsereg erkölcsi ereje annyira meg van törve, hogy nyílt téren többé alig képes csatát elfogadni. Másrészről pedig Magyarországon az ujonczozást a megyék meg kezdik tagadni s általában a népérzelem annyira fel van hangolva, hogy biztos tudósítások szerint a katonai parancsnokok sürgetőleg kérnek erősítéseket, de Bécsből azon választ kapják, hogy az osztrák kormány teljességgel képtelen egy katonát is küldeni Magyarországra, s hogy a néppel való összeütközést minden áron kerülni kell.

Szóval: az osztrák háznak, mint elsőrendü hatalomnak, létele a császár intésétől függ.

Mindezen körülmények a fegyverszünet folytán, rövid idő alatt Ausztria javára változandnak meg. Demoralizált hadserege önbizalmát maga a fegyverszünet ténye felemeli, új seregek csatlakozása pedig helyreállíthatja, kétkedést gerjesztvén a jövő iránt; azon bomlasztó proczesszust, melyet a magyar zászlónak olasz földön felemelése megindított, megállíthatja, a magyar nemzetet határozottságában meghökkeníti, s ha míg innen az elhagyattatás kilátása lehangolja a lelkesült készséget, másrészt ha osztrák részről, a mint várni lehet, némi engedmények jönnek közbe, attól lehet tartani, hogy Magyarország közremunkálása helyrehozhatlanul kockáztatva lesz.

Azonban a fegyverszünet eme következményeit a császár kétségtelenül számba vette, s azért, különösen a mi helyzetünkre szoritkozva, lehetetlen exczellenciád előtt titkolgatnom, hogy mi ezen fegyverszüneti tény által a legirtózatosabb helyzetbe jutottunk.

Mi lesz szegény hazánkból, mely ő felsége a császár szanckoziója alatt közbejött itteni mozgalmaink hírére fellelkesült, szavunkra várt, s a váratlan hirre minden jobb jövő felől kétségbeesik, ha csak haladék nélkül meg nem nyugtathatjuk?

Miként fogunk állani azon vitéz bajtársaink előtt, kik szavunk iránti bizalomból zászlónk alá sorakoztanak?

Hogyan fogjuk őket a kétségbeesés lépéseitől visszatartathatni, ha hitőket így meghiusulva s magukat így feláldozva látják? Még csak tegnap lelkesítém fel őket az elszánt-ságra, rendre, fegyelemre s hazafias önfeláldozásra kilátásaink reményeivel, s ma már, ha kérdeznek, mit várhatnak, mibe bizhatnak? nem tudunk nekik felelni.

Természetes pedig, hogy azt kérdendik e szerencsétlenek, mi sors vár reájuk?

És mi magunk is miként fogunk állani ezen hazánkfiaink, nemzetünk, a világ előtt?

Nincsen szükségem exczellenciád előtt helyzetünk irtózatosságát festeni. Exczellenciád bizonyosan igazat adand nekem, ha azt mondom, hogy helyzetünk a fegyverszünet által lehetetlenné vált. Miért is arra kérem exczellenciádat, társaim

nevében is, legyen közbenjárónk a császár előtt, hogy a helyzet irányunkban tisztába hozassék.

Mit várhatunk? mit tegyünk? kiadjuk-e az előterjesztett proklamációt? folytassuk-e a szervezkedést? terjesszük-e? s ha nem, mit tegyünk azon mintegy négyezer katonával, kik zászlónk alá gyűltenek?

Oly kimondhatlan fontos érdekek forognak itt fen, miszerint lehetetlen exczellenciádat sürgetően nem kérnem, hogy a császárnak irántuk való határozatát minél előbb kieszközölni s tudtunkra adni méltóztassék.

Fogadja stb.

(Aláírva)

Kossuth.

Pietri szenátor azt mondta szóval, feleletül e levélre, hogy ő is csak annyit tud, a mennyit a hirlapok hoztak. Nem érti, meg nem foghatja, lehetetlennek hiszi a dolgot, annyira váratlan, annyira rettenetes. Telegrafált a császárnak, futár által elküldte leveletemet. — C'est impossible! impossible! — Valami van alatta, a mit nem értünk. Ne veszítsük el a reményt. Várjunk. En attendant folytassuk a működést, mintha semmi sem történt volna.

Ugy tettünk, halálos lelki kinok közt. Pár nap mulva Pietri egészen kikelt arczczal, e szavakkal topant be hozzám: Malheur! malheur á nous! C'est fini. Tout est perdu! Lisez ce ci!

A császár egy sajátkezű levele volt Pietrihez. Sirtam, mint a gyermek, alig birtam elolvasni. Tartalma a levélnek ide ment ki: »Megfontoltuk a helyzetet minden oldalról a herczeggel s a királylyal, és bármi nehezen esett is, azon megállapodásra jutottunk, hogy békét kell kötnünk. Ezuttal tovább nem mehettünk. A háborunak most vége van. Mondja meg ön Kossuthnak, miként végtelenül sajnálom, hogy hazája felszabadításá-

nak most abban kell maradni. Nem tehetek másképp. Lehetetlenség. De kérem őt, ne csüggedjen, bízzék bennem s a jövőben. Időközben legyen meggyőződve barátságos érzelmeim felől s kérem, saját személyére s gyermekeire nézve rendelkezék velem.«

Midőn a levélnek e pontjához értem, nem tudtam érzelmeimnek eléggé parancsolni, hogy lelkem mély felháborodása egy keserű felkaczagásba ne törjön ki. »Igen, igen«, mondtam, »ilyenek azok a koronás fők! Ilyeneknek ismerik azt, a minék neve ember. Ördögbe a hazával! Konczot az embernek, majd megvigasztalódik! — Mondja meg ön, szenátor ur, urának, hogy a francziák császára nem elég gazdag arra, miszerint Kossuth Lajost alamizsnával kínálhassa, s Kossuth Lajos nem elég alávaló arra, hogy azt elfogadja. Kizavart viszonyaimból. Legyen. Az én fiaim majd megkeresik kenyerüket munkájukkal. — Je vous salue«

* * *

Hát mindennek vége volt! Nem maradt egyéb hátra, mint seregünk becsületes feloszlatásáról s a zászlónk alá sorakozott szegény jó magyar fiuk személyes biztosításáról gondoskodni. Klapka is így látta a dolgot Turinban, honnan hozzánk Genuába a következő levelet írta:

(Németből fordítva.)

Klapka — a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak Genuában.

Turin, 1859. július 13.

Cavour gróftól jövök. Beadta lemondását. Magán kívül van a kifejezhetlenül nyomorult magaviselet felett. Napoleon herceg volt főképen az, a ki a békét sürgette, a ki mindenkre, olaszokra, magyarokra panaszkodott, s azután a békeelőz-

ményeknek az osztrák főhadiszálláson formulázását*) magára vállalta. — Itt mindenki földhöz van sújtva. — Cavour megígérte, hogy a légióról gondoskodni fog. Elkerülhetlenül szükséges, hogy e kérdés rendbehozatala végett az igazgatóság mindkét tagja azonnal idejőjjön, mert e légkörben ezentul nekünk semmi teendőnk nincs. — Ijesztőül használtak fel minket, hogy Ferencz Józsefet Lombárdia mihamarabbi átengedésére reá vegyék. — Cavourt a császári találkozás után Napoleon többé el sem fogadta. — Így állnak a dolgok; várom önök megérkezését. Már csak egy vagy két napunk van. Tehát sietség.

(Aláírva)

Klapka.

Tehát Turinba mentünk, *Pietri*, *Teleki* és én, hogy e dolgot rendbehozzuk.

Az elrendezés, melynél sok baj és kellemetlenség jött közbe, külön fejezet tárgyát képezi.

II.

(Két érdekes epizód. — Toszkána biztonsága külvilágok ellen. — Cavour hatalmas nyilatkozata.)

Hanem Turinban két epizód adta magát elő, melyet méltónak tartok a feljegyzésre. Mindkettő érdekes. A második még hozzá egy nevezetes történelmi mozzanat is.

I. A királyi lak előtti térre nyíló fogadó ablakából néztük, a mint Napoleon császár és a király nyitott kocsiban megérkeztek. Kevés ember volt a téren. Egyetlenegy árva »evviva« sem hallatszott. Még csak kalapját is ritka ember emelintette meg. — Sic transit gloria mundi!

Késő este hozzám jönnek a derék (csonka) Montanelli és Celestino Bianchi, (később Ricasoli miniszter-

*) Inkább elfogadtatásuk kieszközlését. A pontozatokat készen vitte magával Valleggióból.

elnök bizalmas államtitkára), kik a toskánai forradalmi kormány nevében arra szólítanak fel, hogy nekünk már nem levén légiónkra szükségünk, adjuk azt nekik — kölcsön! — Elnevettem magam. — Uraim! mondám, mi nem vagyunk a légió urai, sem condottieri kapitányok, s légionáriusaink sem nem rabszolgák, sem nem zsoldosok. Azok szabad emberek, kiket a honszeretet vezetett a magyar zászló alá, de csakis az alá. Ha volna köztünk ember, ki önök propozícióját hajlandó elfogadni, az az ő s az önök dolga, de mi nem teszszük hazánkfiainak azt az affrontot, hogy bőruk felett alku-dozzunk. Hagyjuk ezt annyiban, hanem én, mint olaszbarát, azt kérdem önöktől, szerencsés emberektől: minek török önök a fejüket légiónokon? ki ellen akarnák önök a légiót harcra vezetni? hacsak nem a Pitti palota pár tuczat lakája ellen? Hiszen a toskánai nagyherczeg nem áll hadsereg élén? Önök szerencsés emberek. Önöknek plebiscitra, a szavazó urnára van szükségük, nem hadseregre. Aztán bocsássonak meg, de önök nem jól számítanak. Idegen seregek zsoldba fogadása intervencziót provokálhatna önök ellen. Óvakodjanak e provokácziótól. Ha ezt nem teszik, dolgaik oly simán maradnak, mint a vaj.

Bianchi: De mi ép azért akarunk haderőről gondoskodni, mert intervencziótól tartunk s az önök légiója kész haderő.

Én: Ne tartsanak tőle; ha idegen légiónkat vinnének be Toskánába, akkor lehetne intervenczió, mert mozgalmuk nem birna tisztán toskánai jelleggel, széles jelleget öltene, s meg lehet, akadna hatalmas ember, a ki azt mondaná: »ça ne me vas pas, je ne me laisserai pas deborder par la revolution.« De ha önök tisztán toskánai keretben maradnak, azok után, a

mik történtek, nem kell intervencziótól tartaniok
Nem lesz.

Montanelli: Biztosít ön minket erről?

Én: Már hogy én? Kedves vitéz barátom! az én biztosítással bizony nem sokra mehetnének, hanem mondok én önnek valamit. (Az ablakhoz vezettem.) Látja ön azt a világot amott a királyi lak második emeletén? Az a király dolgozó szobájában van. Jele, hogy a király még fen van. Menjen ön oda. Izentesse be ön az ajtónálló által a királynak, hogy Toskánának akar vele szólni. Igaz, éjfél után van az idő, de ne féljen ön, Piemont Toskánát éjfél után is elfogadja. Mondjon ön ennyit a királynak: Sire! Kossuth azt mondja Toskánának, hogy nem lesz intervenczió; igaz-e vagy nem? Majd meglátja ön, hogy mit felel?

Montanelli elrohant. Szép holdvilág volt; az ablakból néztem, mint szalad a téren keresztül a királyi lak felé, dühösen hadonázva megmaradt egy karjával. — Félóra mulva visszajő, ujongva tör be szobámba s nyakamba borul. »Nem lesz intervenczió! nem lesz intervenczió! a király becsületszavát adta rá.«

Ecce! gratulálok! Boldog emberek!

II. Elmentem Pietrivel Cavourhoz, a légió becsületes felosztatásának rendbehozását megbeszélni. A mint beléptünk és helyet foglaltunk, *Pietri* így kezdé a társalgást: »Azt beszélük, gróf ur, hogy ön lemondott. Remélem, ez nem igaz.«

Cavour: Sőt igaz. Lemondtam.

Pietri: Ah, ez sajnós, nagyon sajnós. A császár nagyon fogja sajnálni.

Cavour: Mit akar ön?! Politikában az ember gyakran transzigál idő és módok felett, néha kényte-

len elvek felett is transzigálni; de van egy, a mi felett emberséges ember sohasem transzigál, s ez : a becsület. Az ön császára engem megbecstelenített, igen uram, megbecstelenített, »il m' a deshonoré.« Istenem, uram! szavát adta, szentül fogadta, hogy meg nem áll, míg az osztrák végképen ki nem űzetik Olaszországból, és ezért bértil magának Savoyát, Nizzát kötötte ki. Én reá birtam királyomat, fogadja el az alkut, vesse magát alá ez áldozatnak Olaszországért. Az én becsületes, jó királyom, szavamban bizva ráállt. S most az ön császára a bért elviszi, de minket meg itt hagy féluton a faképnél. Értjük be Lombárdiával, s hogy a vásár még szebb legyen, konfederáció béklyóiba akarja belevetni királyomat Ausztriával, a többi olasz fejedelmekkel, a pápa elnöklete alatt. — No, csak ez kellene még! Megbecstelenítve állok az én királyom előtt. Rettenetes! rettenetes!

Én: Bizony rettenetes! Hiszen a Minció-határt (Lombárdiát) maga a bécsi udvar odaajálotta feltétlenül még 1848-ban. Ezt tudom, mert akkor miniszter voltam. Dolgom volt a kérdéssel. S a lombárd provizórius kormány eléggé olasz, eléggé hazafi volt az ajánlatot Velence nélkül el nem fogadni. S most önök ezt kapják annyi kiontott vér jutalmául. S még csak nem is ingyenbe kapják, mint a lombárdok kaphatták. Oda kell cserébe adniok Nizzát, Savoyát. Aztán az a konfederáció eszméje! Elképzelem magamnak a piemonti királyt abban a »grotesque« társaságban hetediknek, a hol a pápa elnököl, s jobbján Ausztria foglal helyet, s mellette a négy osztrák szatelles. Ha ezt a pozíciót Viktor Emánuel elfogadja: mediatizálja magát.

Cavour: Ugy van. Tökéletesen úgy van. Hanem én azt mondom önnek, s ez előtt az ur előtt mondom,

a ki előtt szólnom annyi, mintha császárja előtt szólnék: »Cette paix ne se fera pas! ce traité ne s'exécutera pas. Je prendrai par une main Solaro della Margarita (a klerikális-konzervatív párt főnöke) par l'autre Mazzini s' il le faut! Je me ferai conspirateur! (a mellére ütve) révolutionnaire! mais ce traité ne s'exécutera pas. Non! mille fois non! Jamais, jamais!« *) — — — (Egy kis szünet után, mely alatt Pietri lesütött szemmel, szótlán hallgatott.) Eh bien! a francziák császárja megyen. Menjen! De én és ön, monsieur Kossuth, mi maradunk a magunk utján. Nemde? Mi ketten megteszük, a mit a francziák császárja nem mert bevégezni. És istenemre! mi nem állunk meg féluton!

(Pardieu! nous ne nous arrêterons pas á mi-chemin.)

Én: Számoljon reám, gróf ur!

Cavour e nevezetes nyilatkozata az előbeszéd volt ahhoz, a mi 1860. szeptemberében köztünk történt.

De téged üldöz a fátum, szegény hazám!

Cavour 1861. tavaszkor meghalt.

*) »Ez a béke nem lesz meg! Ez a szerződés nem fog végrehajthatni. Egyik kezemet Solaro della Margaritának (a klerikális-konzervatív párt főnöke) nyujtom, másik kezemet Mazzininak, ha kell! Konspirátorrá leszek! Forradalmárrá leszek! de ez a békekötés nem fog végrehajthatni. Nem, ezerszer nem! Soha, soha!

NYOLCZADIK FEJEZET.

(Az olaszthoni magyar sereg feloszlatajának történetéhez.)

A megdöbbenés közben, melyet a villafrankai fegyverszünet első hírei okoztak, hasonlóan a fulladozóhoz, ki szalmaszárhoz kapkod, mi is kapkodtunk a reményhez, hogy az a fegyverszünet tán mégsem birand békeelőzmény természetével.

A reménynek ez utolsó gyöngéje szála is csakhamar elszakadt, s nem maradt egyéb hátra számunkra, mint a magyar sereg becsületes feloszlatajáról gondoskodni.

A villafrankai egyezményben csak általánosságban ennyi volt kikötve:

»a hadviselő felek földterületein az utóbbi események alkalmával kompromittált személyeknek egyik, mint másik részről teljes és tökéletes amnesztia biztosittatik.« *)

Nem saját merényletünkre, hanem a barátságos hatalmak biztatására fogván hozzá a seregalakításhoz, mi az amnesztia ez általános kikötésével be nem érhetünk, s joggal véltük követelhetni, hogy a magyar sereg azon tagjaira nézve, kik magukat hazamenetelre határozandják el, nagyobb biztosítékok eszközöltessenek, a haza nem menők pedig ellátásban, illetőleg kártalanításban részesüljenek.

*) Traités publiques de la maison de Savoye tom. VIII. pag. 660.

Hogy mit lehetett rögtön elérnünk, s mire kapunk biztató ígéreteket, — kitűnik a Magyar Nemzeti Igazgatóság itt következő három rendeletéből, melyeknek harmadika egyszersmind a sereghez intézett bucsuszózatunk volt.

I.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság.

Az első (második) magyar dandár parancsnokságának.

Turin, 1859. július 14.

Néhány nap előtt értesítették a magyar sereg, hogy ha béke nem köttetik, hazánk függetlenségének helyreállításáért fogunk harcolni francia segítséggel, ha pedig béke köttetik, a magyar zászló alá gyűlt tisztek, altisztek és legénység sorsának biztosítására ígéretet vettünk a hatalmaktól.

Reá nehezedett a sors szegény, szenvedő hazánkra; a béke megkötetett; jelen kilátásaink elenyésztenek. De a magyar nemzetnek van jövődjéje, ha magunk magunkhoz hivek maradunk, s hon vagy külföldön, szerencsében vagy nyomorúságban, keblünkben tápláljuk a hazafiság szent érzetét. Az alkalom késhetik, de el fog jönni.

A jelen körülmények között nem marad egyéb teendők, mint a sereg mindenrendű tagjainak biztosításáról gondoskodni.

Tegnapelőttről kelt biztosítást birunk a francia császártól, hogy a magyarok, minden különbség nélkül, büntetlenül hazamehetnek, ha akarnak. Ennek biztosítását a szövetséges hatalmak részéről még bővebben sürgetni fogjuk, s a kik a hazamenetelt választanák, azoknak számára némi gratifikációt is iparkodandunk eszközölni.

Biztosítást vettünk a császártól arról is, hogy a kik a hazameneteli engedelemmel élni nem akarandanak, rangjuk megtartásával francia szolgálatba elfogadtatnak. Ha volnának, a kik ezt választják, azokat név, rang és fegyvernem szerint jegyzékbe kell venni, s a jegyzéket ide azonnal beküldeni.

Azokra nézve, kik sem a hazameneteli engedelemmel élni, sem francia szolgálatba lépni nem akarnak, kettő közötti választást veszünk igénybe. De ez még elhatározástól függ. Vagy azt t. i., hogy piemonti szolgálatban levőknek tekintessenek, és félzsoldot kapjanak addig, míg aktiv szolgálatra hivatnának fel, vagy pedig azt, hogy rangjukhoz képest egy évi díjt kármentesítésül, s egyszersmindenkorra szolgáló kiegyenlítésül kapjanak. Hogy ezen utóbbi követelésünkben minél sikeresebben s gyorsabban járassunk el, szükséges, hogy egyenkint lajstromát vegyük azoknak, és minél

hamarább, kik vagy az egyévi átalányt vagy a félzsoldot óhajtják választani, magában értetvén, hogy ha e másodikat a kormányok meg nem adnák, mindazokat, kik sem hazamenni, sem francia szolgálatba állani nem akarnak, az egyszerű mindenkorra szóló kártalanítás rovatába tartozandóknak tekintendjük.

Meghagyatik a dandárparancsnokságnak, ezen rendeletet tudatni és foganatba venni, s megváratik a parancsnokságtól, tisztkartól s a vitéz legénységtől, hogy míg személyes biztosításukról atyai érzékkel gondoskodunk, a rend s fegyelem épen fog tartatni, s a magyar név a szerencsétlenségben is szeplőtlen marad.

Jobb jövőndöt a hazának! Kitürest és erőt — fainak!

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

Klapka György,
tábornok.

Kossuth Lajos,
elnök.

Teleki László.

2.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság.

Czetz tábornok urnak Astiban.

Turin, 1859. július 15.

Azon rendelet, melyet az igazgatóság meghagyásához képest tábornok ur a dandárparancsnokoknak tegnap kiadott, újabb értekezés folytán következő magyarázatot nyert: t. i. az indemizáció követelése csak a tiszttal urakra érthető, nem pedig az altisztekre és legénységre is. A megszorítása amaz első rendeletnek továbbá abból áll, hogy a piemonti félzsold szolgálatra kevés lévén a kilátás, ezt előlegesen nem említettnek kell tekinteni. Így tehát minden intézkedés a következő pontokra szorítkozik:

1. Az altiszteknek és legénységnek büntetlenül hazamenetel biztosittatik; megígértetett, hogy az elszállításról gondoskodás lesz és a Nemzeti Igazgatóság követelte, hogy az amnesztia mellett köttessék ki az is, hogy a hazamenendők többé osztrák katonai szolgálatra ne kényszeritessenek. Mind Pietri szenátor, mind Cavour gróf ezt, a végbékekötés esetére elfogadhatónak vélték.

2. A kik hazamenni nem akarnának, mindig csak az altiszteket és legénységet értve, francia szolgálatba elfogadtatnak, magában értetvén, hogy a kinek sem hazamenni, sem francia szolgálatba lépni nem tetszik, itt maradhat, kenyerét munkájával keresendő.

3. A hazamenendő legénységre nézve egy pár heti zsold gratifikációt iparkodandunk eszközölni. De egy évi zsoldra terjedő adományról, fájdalom, szó sem lehet.

4. A tiszttal urak számára egy évi díj indemnitást követelendünk, rangilletékük szerint. Megadják-e? — nem tudjuk.

5. Ha az itt altisztekből előléptetettek között volnának olyanok, kik a büntetlen hazamenetel szabadságát az egy évi díjadomány melletti számkivetésnek elébe teszik, szükség, hogy azoknak nevéről haladék nélkül értesítsünk.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

Klapka György.

Kossuth,
elnök.

Teleki László.

3.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság.

Ihász Dániel és nemeskéri Kiss Miklós, ezredes dandárparancsnok uraknak.

Turin, 1859. július 16.

Tudósítottuk dandárparancsnok urakat, mikép a francziák császára és a piemonti kormány részéről hivatalosan értesítettünk, hogy a reményeinket váratlanul lesújtott békeszerződés alappontjaiban általános amnesztia köttetett ki azok számára, a kik hazatérni kívánnak.

Vitéz hazánkfiai sorsának biztosítása szivünkön feküdvén, kötelességünknek éreztük sürgetni, hogy a béke végmegkötésekor az is világosan kiköttesék, hogy a kik ezen amnesztia folytán a hazatérésre határozandják magukat, az osztrák császár által többé katonai szolgálatra ne kényszeríttessenek.

Vigasztalásunkra szolgál ezredes urakat tudósíthatni, hogy közbenjárásunknak engedve, a francziák császára ezen feltételt a békekötésben biztosítani megígérte.

A hazamenendők elszállításáról a szövetséges hatalmak gondoskodni szintegy megígérték. Időközben a dandárok, a szokott fegyelem mellett, mostani állapotukban fognak fentartatni, s tisztek, altisztek és legénység az eddigi ellátásban folytonosan részesíttetni.

Ez előrebecsátottak napiparancsban kiadandók, a tisztikar pedig értesítendő, hogy a rendelkezésünkre álló pénzüsszeg erejéig engedelmet eszközölnék a szövetséges hatalmaktól tiszt uraknak némi kártalanítást kifizettethetni. Mire nézve az igazgatósági pénztárnokot utasítottuk.

Az altisztekből itt tisztekké előléptetett urakat figyelmeztessék az ezredes urak, hogy a kik haza kívánnak menni, érdekükben áll a beadandó állomány-lajstromban tiszti rangjukhoz nem ragaszkodni, különben rangjuk az osztrák elleni aktív szolgálatba lépés jeléül vétetvén, vagy tiszti minőségben haza nem eresztetnének, vagy pedig üldözést vonhatnának magukra. Tiszti rangjuknak különben is hon csak a nemzeti szabadságharcz újból felvétele esetére lehetne érvénye, magában értetik, hogy akármikor fog ezen

forrón óhajtott percz elkövetkezni, ezen uraknak a jelen alkalommal nyert tiszti rangjukhoz való igénye sértetlen marad.

Továbbá reményünk van kieszközölhetni, hogy az altiszteknek s legénységnek az elmenetelkor tízenöt napi bérglatifikáció fog kifizettni.

Klapka tábornok, mint seregszeregsnök, a tisztéhez tartozó köteleességeket befejezendő, még egy ideig itt marad. Együttvéve azonban a vitéz sereg irányában állásunk mint Igazgatóság jelenben befejeztetik.

Befejezzük azt sebzett kebellet, de nem reménytelenül, meghajolva a hiúsult kilátások miatt, de nem megtörve. Visszatérünk az örömtelen számüzetés sivár útjára, — tűrni, szenvedni készek, ha kell; tenni eltökéltek, ha s mikor lehet. Hazánk iránti kötelességérzetünket semmi viszontagság nem fogja soha megingatni, s e kötelességérzethez azon meggyőződés csatlakozik, melyet a jelen viszonyok minden balvégzet mellett erősítnek, hogy magyar hazánk függetlensége Európa rendes állapotba jutásának oly mellözhetlen feltétele, mely nélkül sem az olasz, sem bármely más nagy európai kérdés meg nem oldható. Ezért vallásos hitünkhöz tartozik, hogy édes hazánknak szabad s független jövődjé van, csak nemzetünk összesen s egyenként magához hű maradjon.

Visszatérünk a számkivetésbe azon öntudattal, minek alapja nem maradand ismeretlen nemzetünk s a történelem előtt, hogy vétkeztünk volna a jó polgár kötelessége ellen, ha részvétre hivatva fel, midőn hazánk elnyomója ellen egy óriási harc volt készülöben, elmulasztottuk volna megkísérteni, ha nem fordíthatjuk-e hazánk felszabadításának alkalmává az ajálott kilátásokat.

A végzet máskép akará, de vigasztal azon öntudat, melyet igazolni is képesek vagyunk, hogy oly alapra fektettük működésünket, s oly biztosítékokat szereztünk meg, melyek, ha a háboru ily kora váratlanul véget nem ér, hazánk függetlenségének helyreállítását nemzetünk férfias eltökélésének érzelmébe helyezendették, most pedig, hogy béke kötöttet, szenvedő hazánkat legalább nagy szerencsétlenségtől óvták meg.

Ez is vigasztalás, mert sértetlen maradt hazánk jövődjé, mely óvatosságunk nélkül veszélyeztetve lehetett volna.

S most nincs egyéb hátra, mint mély illetődéssel bucsut venni bajtársainktól.

Köszönjük hí közremunkálását mindazoknak, kik nehéz pályánkon hazánk iránti szent kötelességeink teljesítéséhez nekünk segédkezet nyújtottanak.

Köszönjük vitéz bajtársainknak az ösztönszerű készsége, melylyel honszerető szivük szent sugallatából sorainkba siettek.

E készség a nemzet ép szellemének nyilatkozványa, melynek csak alkalom kell, hogy széttörje az idegen jármot, mit idegen erőszak nyakunkba vetett.

Az alkalom késhetik, de eljövend, s vele a honszabadulás örömmünnepe.

Köszönjük a férfias méltóságot és szent becsületet, mely nemcsak a magyar nevet szeplőtlenül őrizte meg idegen földön, de a népek között, úgy mint a hatalmak itéletében is hitet, bizalmat, tiszteletet s rokonszenvet növelt a magyar iránt.

A kik hazamennek szülőföldünkre, táplálják kebelükben a honszeretetet szent tüzét hiven és ernyedetlenül, s amint magukkal viszik becsülésünket s testvéries szeretetünket, úgy mi viszont azon hitben bucsuzunk tőlük, hogy ha majd megelégtelve nemzetünk szenvedéseit, a gondviselés felhozza hazánk bús egére a szabadulás hajnalát, az Olaszthonban alakult magyar sereg elszórt tagjai helyt állnak magukért, hazáért, szabadságért.

Vigyenek üdvözetet a szeretett honnak, áldás legyen utaikon.
Jobb jövendőt a szenvedő hazának!

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

Kossuth,
elnök.

Teleki László.

Klapka,
tábornok.

* * *

Azonban seregünk azon tagjainak, kik haza szándékoztak menni, sorsa a békekötő hatalmak egyezkedésétől függött. Ez egyezkedésnek pedig csak megindulása sem könnyen ment. Franciaország és Ausztria abban állapotok volt meg, hogy meghatalmazottakat fognak azonnal (incessamment) Zürichbe küldeni, miszerint a villafrankai előzetes megállapodások békeszerződéssé változtattassanak. Gyors elintézés reményében a fegyverszünet csak augusztus 16-ig volt megkötve.

A francia kormány már július 19-én felszólította követe: *La Tour d'Auvergne* herczeg által a turini kabinetet, hogy küldjön ő is meghatalmazottat Zürichbe; de a turini kormány előbb tudni akarta, hogy mi körre szándékoltnak az alkudozások kiterjesztetni? Mert Viktor Emánuel király azon kikötéssel írta alá a villafrankai előzetes pontokat, hogy csak az őt illető intézkedésekre nézve vállal kötelezettséget. Ezt azért tette mert a villafrankai egyezményben az is benne volt, hogy

a toskánai és modenai fejedelmek visszalépnek birtokaikba, hogy a két császár egy olasz konföderáció alkotását fogja előmozdítani (favorisent la création d'une confédération italienne) s ennek, Velence birtokánál fogva, Ausztria is tagja lesz. A turini kormány teljességgel nem akarta a kibirtoktalanított fejedelmek visszahelyezéséhez megegyezését adni, s a közép-olaszországi népek rendelkezési szabadságát korlátozni, a konföderációnak pedig, a mint tervezve lőn, határozott ellensége volt, mert — nagyon helyesen — akként volt meggyőződve, hogy ha e terv valósulna, a Szavoya ház és Piemont nemcsak megfosztatnának az olasz ügyekre való jogszerű befolyásuktól, hanem valósággal az osztrák császár hűbéresévé lennének. E nehézségek folytán a zürichi tanácskozásoknak már megkezdése is kése delmet szenvedett. Szárdinia képviselője: *Desambrois Lajos*, mielőtt Zürichbe ment volna, előbb Párisba rándult, miszerint magát a császár szándokai felől tájékozza; még aug. 3-án is Párisban volt, s midőn végre a konferenzia Zürichben összejött, annyi nehézség merült fel mindjárt kezdetben, miszerint a fegyverszünet kikötött első határideje (aug. 16.) lejárt a nélkül, hogy a konferenzia valamit végzett volna. (Huzódott is négy egész hónapig; csak nov. 10-én lett végleg berekesztve.)

A bizonytalanság türelmetlenné teszen. Nyugtalan-ság kezdett beharapózni szegény seregünk soraiba. *Klapka* tábornoknak, ki mint főparancsnok, a feloszlatási ügy legombolyítása végett Olaszországban maradt, helyzete napról-napra nehezedett. Tett a maga részéről is az elhatározás siettetésére lépéseket, hozzám pedig (Svájczba) a következő levelet intézte:

Klapka — Kossuthnak.

Turin, 1859. augusztus 14.

Még mindig a kinos bizonytalanság állapotában vagyunk — Zürichből ez óráig hir nem érkezett. La marmora azt mondja: legyünk türelemmel. Tehetnök könnyen, ha a légió szervezve és fölfegyverezve volna, és az esküt letette volna; így azonban jobbára rábeszéléssel és szelid, sima intézkedésekkel kell azt együttartanunk, s ezek oly módok, melyekkel ha egy ideig boldogulhatunk is, de sokáig bizonyosan nem. Történtek is már több, igen kellemetlen sulyos kihágások s csaknem mindennap többen jelentkeznek, kik feltétlenül vissza akarnak térni az osztrákokhoz.

Ezek aggasztó jelenségek. Kérem is önt, tisztelt barátom, írjon Pietrinek Párisba, hogy a kérdés megoldása siettettség.

Néhány nap előtt igen barátságos levelet kaptam Napoleon hercegtől, válaszul kérésemre, vetné magát közbe szegény embereink javára a császárnál.

Válasza így szól:

»Közlöttem a császárral ön levelét a katonai szolgálat aluli felmentés tárgyában, a magyar légió azon tagjaira nézve, a kik haza menendnek. A császár azt felelte, hogy e tárgyban a leghatározottabb rendeletet intéz képviselőjéhez Zürichbe, s én nem gondolom, hogy ez nagy nehézségekkel fog találkozni.«

Levele végén ezeket mondja:

»Tartsa ön emlékezetében, miként azoknak, kik emanczipációt és szabadságot akarnak, nagy hibájuk az, hogy készen soha sincsenek. Oly időket élünk, hogy az események mindig azok számára érkeznek, a kik fel tudják használni. Hát ne veszítse el ön reményét. A mi elveszettnek látszik, meglehet csak el van halasztva. Szükség, hogy a viszonyok, melyek önök főnökei és egy hatalmas személyiség közt létrejöttek, ne szakadjanak meg egészen.«

Ez a levél s a »Constitutionnel« 11-ki s a »Patrie« jul. 27-ki és augusztus 11-ki cikkei, igaz csak egy kis méz, melyet a keserű labdacok után nyujtanak nekünk; de hát egyedül s barátok nélkül állunk a világon; s az idő, melyben élünk, izgalmas és eseményterhes; nem tanácsos tehát könnyedén törnünk s oly összeköttetéseket feladnunk, melyek más körülmények közt az ügynek, melyet képviselünk, hasznára lehetnek. — Ne felejtjük, hogy daczára a váratlan, rögtönös békének Ausztria erősen megrázkódtatott; ezzel hát valami még is csak eléretett; és ne felejtjük, hogy nekünk bizonyosat soha nem is ígérték; hanem csak lehető eventualitások esetére készülődésre ösztönöztek. Igaz, hogy a velünk játszott szerep nem valami nagyon dicsőséges volt, de a körülmények azt könnyen másfélévé alakíthatták volna; s akkor, hogy álltak volna a dolgok, ha készületlenek voltunk volna? A mit tettünk, az

sitékok végleg megállapították s azoknak alapján az elbocsátás eszközölhető volt volna. Ennek következtében kétség, nyugtalanság és türelmetlenség terjedt el a sereg sorain elannyira, hogy helyzetünk a sereg irányában, ha a villafrankai végzetes nap óta mindig kinos volt, most már a szó szoros értelmében tarthatlanná vált.

Ha a zürichi konferenciák hosszadalmassága folytán a bizonytalanság még huzódni talál: félünk, hogy a rendetlenségnek, s azzal kapcsolatos kitéréseknek nem leszünk képesek elejét venni.

Elég, hogy annyi fájdalommal lépünk ki a helyzetből Olaszországban, ohajtanánk legalább közbotrány nélkül kiléphetni; ohajtanánk akként kilépni, hogy sem magunk ne tegyünk, sem a mieinket tenni ne engedjük a legkisebbet is, a mi nem volna összhangzásban a tiszteletteljes tekintettel, melylyel a császárnak tartozunk, és melyet a legteljesebb diszkreczióval kívánnánk tanusítani.

A dolgok ez állásában úgy a hazafiui kötelesség, mint a becsület és emberiség kényszerítenek, hogy még egyszer a császár jóakaratahoz vagy is inkább szánakozásához folyamodjam.

Két levelünk, melyet társammal gr. Teleki Lászlóval a szenátor urhoz intéztünk, válasz nélkül maradván: postai tévedésektől kell tartanunk. Annál fogva, tekintve az ügy sürgős voltát, jónak láttam e soraim átadóját, Szabó Imre ezredes urat azon megbizással Párisba küldeni, hogy exczellenziádnak egy emlékiratomat azon kéresemmel adja át, méltóztatnék azt a császárnak előterjeszteni s tapasztalt jó akaratával ő felségének tekintetbe vételre ajánlani.

Szabó ezredes ur ezen kívül meg van bizva, exczellenziádnak vagy (ha parancsát venné) magának a császárnak is az olaszthoni magyar sereg helyzetének részletei felől jelentést tenni.

Engedje meg szenátor ur, hogy e nem kevesebbé komoly, mint sürgős ügyben jóakaratu érdeklődését különösen kikérjem.

Törött szívvel hagyom el a kontinenst. Utam szeptember 2-ka körül Párisnak vezetend. Nagyon ohajtanék egy szives kézszorítással önnek isten hozzádot mondani, s köszönetemet

kifejezni excellenzeziádnak, szerencsétlen hazám iránti rokon-szenvéért s mindazon jóságáért, melyet személyem iránt tanusítani méltóztatott.

Fogadja stb.

(Aláírva)

Kossuth.

(Francziából fordítva.)

6.

Emlékirat.

Kevés nappal azután, hogy a császár általi utolsó fogadtatásom folytán tisztába jöttünk az állapotások felől, melyeknek az olaszthoni magyar sereg szervezésénél alapul kell vala szolgálniok: a villafrankai béke által ép azon perczen lettünk meglepetve, midőn a reánk hárult feladat végrehajtását munkába vettük.

Feladatunknak megfelelni e szerint többé időnk nem vala.

A következés az volt, hogy elbocsáttatásának vártában a magyar sereg fegyelmi szabályzat nélkül maradt; és maradt szolgálatképtelenül, mert fegyvertelen; úgy, hogy a rendezetlen állapot nehézségeit még a legénység kényszerült munkátlansága is növeli.

E helyzet hátrányainak ellensúlyozására semmi mód nem volt tehetségünkben, kivévn az erkölcsi befolyást, melyet a seregre gyakorolhatánk.

Mindazáltal olyan volt a legénység szelleme, hogy daczára legdrágább reményei meghiusulásának, ez erkölcsi befolyás, a császár részéről nyújtott ígélet által támogatva, elég volt arra, miszerint a fegyelmi törvények hiánya sajnos következményekben ne legyen érezhető mind addig, mig a sereg tagjai rezignációjukban azon kilátás által feltartattak, hogy ha nem is hamarébb, de legalább a fegyverszünet augustus 15-kére szabott első határidejének lejártával vissza fognak hazájukba térhetni azon biztosítékok oltalma alatt, melyeket császár ő felsége felhatalmazása folytán nyújtott biztatásaink remelniök engedtek.

Azonban a fegyverszünet két hónappal meghosszabbított, a zürichi békekonzferenciák hosszura huzódnak, s az ebből eredt bizonytalanság a szerencsétlen sereg bizalmát többől megingatva, nem csak nyugtalanáságot szór soraiba, hanem

kaput is tár az izgatásoknak, melyek a néma elégedetlenségtől nyílt panaszokig haladva, rendetlenségi kísérletekre vezethetnek, melyeknek lehetetlen volna elejét vennünk, ha a jelen bizonytalanság még tovább huzódik, s ha az ígért biztosítások megvalósítása elhalasztatnék.

A dolgok e helyzetében mi, a császár akarata szerint alakult magyar nemzeti igazgatóság tagjai, a rend fentartásának az olaszthoni seregben felelősségét többé el nem vállalhatnók, mert az e felelősséggel járó kötelességeket teljesíteni annál kevésbbé lehetne tehetségünkben, minthogy az osztrák hadi foglyoknak visszaszabocsátása már teljesen végrehajtatott; mi tehát nem tudnók mit mondjunk azoknak, kiket Franciaországnak saját császára által hangoztatott hatalmas szava összegyűjtött a nemzeti függetlenség zászlaja alá; s kik oly szerencséseknak érezték magukat, véroket e nemes ügynek felajálhatni, mely saját hazájok ügyével azonosítottak mutatkozott.

És van még egy más tekintet is, mely magasabb eszmerend körébe tartozik.

Bár az események folyama ellenünk fordult; mi még a fájdalmak mélységében is, melybe reményeink elvesztése taszított, sem nem akarunk, sem képesek nem vagyunk azon vigasztaló hittől megválni, hogy a császár jóakaró érzelmei szerencsétlen hazánk iránt nem változtak meg.

E hit által lelkesítve forrón óhajtjuk, hogy e jóakaratu érzelmek viszonzásául nemzetünk fentarthassa a császár iránt azon hálateljes bizalmat, melyet szerencsések valánk nemzetünk minden osztályánál elterjedve látni, azon valóságos nemzetközi viszonyok hírére, melyek ő felsége a császár auspicziumai alatt, az olasz háboru kezdetén megállapítottak; s melyek bizonyosan nem lesznek fontosság nélkül azon európai nehézségek tekintetében, melyekkel a jövődő tulterhelve van.

De ez óhajunk nem valósulhatna, ha az olaszthoni magyar sereget illető biztosítékoknak elhalasztása valamely sajnálatos rendetlenséget vonna maga után; vagy ha seregünk legénységének az ígért kikötések nélküli hazamenetele számukra oly bajok és szenvedések kutfejévé válnék, miszerint okuk volna sajnálni, hogy a magyar seregbeli szolgálatot a hadi foglyok helyzetének elibe tették.

Őszinte hálával értesültünk, hogy ő felsége a császár utasításokat méltóztatott adni nem csak az amnesztiát illetőleg, hanem arra nézve is, hogy seregünk tagjai osztrák katonai szolgálat alul mentesíttessenek, s részükről minden költség nélkül házi tüzhelyeikhez szállíttassanak.

De tekintve a kiszámíthatlan szerencsétlenségeket, melyekkel a magyar sereg végelbocsátását megelőzni kellő kérdések elintézésének halogatása fenyeget: kényszerítve vagyunk császár ő felségéhez azon esedezéssel járulni, méltóztatassék zürichi meghatalmazottjait a szükséges rendeletekkel ellátni, miszerint az olaszthoni magyar sereg ügye, mely a konferenciákon tárgyalt egyéb kérdésekhez hasonlítva jelentéktelen, de reánk nézve végtelenül fontos is, sürgős is, tovább függőben ne tartassék, hanem a békekötés többi feltételeitől függetlenül, a császár utasításainak értelmében mihamarább akként intéztessék el, hogy a villafrankai egyezményben kikötött amnesztián kívül a katonai szolgálat alól felmentő végelbocsátás (congé definitiv) s ingyen hazaszállítás is biztosítva legyenek.

Isten adja, hogy az ígért garanciák valósítása későn ne érkezék.

Vevey, 1859. aug. 20-kán.

(Aláírva)

Kossuth,

a M. N. Igazgatóság elnöke.

(Francziából fordítva.)

✽

Szabó Imre ezredes a következő levéllel tett jelentést eljárásáról.

7.

Szabó Imre ezredes — a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak.

Páris, 1859. augusztus 23.

Megbízatom folytán tegnapelőtt elhagytam Genfét, s tegnap reggel megérkeztem ide. Legelsőbb is elmentem Pietri szállására; nincs itt, a Pyreneusokban van s hihetőleg nemsokára a császárt is meg fogja látogatni; azért az elnök által hozzá szóló levelet neki átküldtem néhány sor kíséret mellett. Ezután nem lévén más mód, elmentem a herceghez, ki szívesen fogadott, s járásom ügyébe részletesen bement, mondván, hogy a császár ez ügyben már sze-

mélyesen s részletesen adott embereinek utasítást; hogy Pietri nem lévén itt, kész az emlékirat áttételét magára vállalni, melyet neki ennél fogva e végre átadtam, s ismételt sürgetésemre kijelentette, hogy azt egy (tegnap este csakugyan utnak is indított) császári futárral fogja saját levele kíséretében átküldeni, maga is sürgetni, s engem a feleletről azonnal értesíteni.

Tudakozódott a légioról, részletekben annak mintlétéről s ellátásáról; tökéletesen osztozik azon véleményben, hogy mindent el kell követni, miszerint annak bármi panaszra oka ne legyen.

Említé, hogy a mint a dolgok állnak, a béke — ha lesz — állandó nem leend. A zürichi konferenciákban semmi fölött sem tudnak megegyezni. Határozottan mondá, hogy adósság elvállalásáról szó nem lévén a praelimináris feltételeknél, azt Szárdínia nem fogja elvállalni; említé, hogy Ausztria finanziaális állapota annyira nyomasztó, hogy azon az uton semmikép sem haladhat.

Mondá, hogy az igazgatósági elnök a császárra igen kellemes benyomást tett, hogy a császár őt igen becsüli (*l'apprécie beaucoup*); nem szerette hallani, hogy az elnök Angliába készül; kíváná ezen eszméről letériteni, mondá, hogy Anglia semmit sem tett érte, hogy jobb, ha Franciaországban marad, hogy itt az élet is olcsóbb, hogy az angolok nagy egoisták, hogy éveken át az olasz függetlenségért s szabadságért lármáztak, s most, mikor arra kilátás volt, ők voltak a legnagyobb akadály a császár nézetei s ohajtásai végbevételében; gondolja, hogy néha-néha oda átmehetne, de hogy itt kellene megtelepednie; igen ohajtaná az elnököt idejövetele alkalmával látni, kíván erről értesítve lenni, (gondolom, elmegy azon időtájban falura, de úgy vevém ki, hogy arra vagy bejönne, vagy magához meghivná az elnököt). Nagyon ajálja a császárral való összeköttetést kultiválni, — a dolgok jelen állását nem látja fenállhatónak.

Bajnak mondá, hogy mindnyájan nem voltunk készen; (erre, a mi minket illet, elmondtam a köztünk elismert nézetet); az olaszokkal nem volt megelégedve; igen jó emberek — mondá — de nem akarnak verekedni, s ebben vele biz egyetérték, megemlékezve a léha, semmit nem tevő fiatalságra, melyet ez renkint láttam Génúában, Turinban és Milánóban tétlen csoportozni s mulatni.

Kérdzősködött Bethlen Gergelyről, s mondá: »c'est un bien brave homme, que j'estime beaucoup;« azután Klapka tábornokról, s általában arról, vajjon akarnának-e tisztjeink szárd szolgálatba lépni? Feleletem volt, hogy ha akarnának is, úgy látom, a szárd kormány nagy nehézségeket tenne ez ügyben, miután minden pártfogása mellett még kedvence: Bethlen Gergely ügye sem tett nagy haladást.

Mondá, hogy mi igen vitéz nemzet vagyunk, s hogy mindenekfelett szeretjük hazánkat, de hogy másutt, mint hazánkban, nem akarunk verekedni. Erre is kellőleg feleltem.

Ezek után félbeszakasztá a társalgást, s ekkor előhoztam, hogy magamért semmit sem mernék kérni vagy sürgetni, de egy nagy, reánk nézve becsületi ügy, melylyel a császár neve s becsülete is elválaszthatlanul és szorosan van összekötve, — lévén most reám bizva, ismételve, au risque de lui déplaire, sürgetem, hogy utasításom határozott választ kieszközölni, hogy a nélkül nem mehetek, menni nem fogok; erre ígérte, hogy a z o n n a l megteszi maga az erre szükséges lépést, s megírja tüstént a levelet a császárnak. Ezek után szives és udvarias bókokkal elbocsátott.

(Aláírva)

Szabó Imre.

A császár azonban csak utasítást adhatott képviselőjének Zürichbe, a dolognak az ottani konferencián kellett elintéztetni; azért szükségesnek láttuk az elintézés siettetésére a turini kormány zürichi megbizottjainál is lépéseket tenni. — E végett Teleki László szives volt Zürichbe személyesen átrándulni; s eljárásáról a következő két levélben értesített:

8.

Gróf Teleki László — Kossuthnak.

(A magyar légió ügyének elintézéséről. — A zürichi konferenciáról.)

St. Gallen, 1859. augusztus 25.

— — — — — Hétfőn értem Zürichbe, esti hat óra tájban; azon nevet használtam ott, mit neked említettem, s mit te fel is jegyeztél, mert czélszerűtlennek találtam, hogy kiket nem illet, (s köztük például Colloredo gróf is az ő személyzetével) megtudják Zürichbe érkeztemet. Ezen óvatosságomat ottani barátaink igen helyeselték.

Megérkeztem után azonnal irtam N . . . a . nak, ki másnap kétszer látogatott meg; először mielőtt főnökével szólott volna, másodszer pedig az után.

Mindent elmondtam neki, miről köztünk szó volt. Igyekeztem őt arról meggyőzni, hogy mennyire érdekében áll velünk együtt Piemontnak és Frankhonnak is, hogy az ügy, melyért jöttem, minél előbb dőljön el. Kiemeltem a nagyobb politikai tekinteteket, a köztük és hazánk közt az utolsó háboru alkalmával támadt, s kölcsönös bizodalmon és rokonszenven alapuló jó viszonyt, melynek fentartása mindnyájunknak, nekik is szintugy mint nekünk érdekünkben áll, minthogy annak a jövő bonyodalmainra oly nagy hatása lehetend, s

annyira hasznossá, gyümölcsözővé válhatik egykoron, nemcsak reánk, de reájuk nézve is.

Megkísérlettem bebizonyítani, miszerint ezen jó viszony fenntartása különösen attól függ, hogy a magyar légió dolga miként végződik; arra pedig, hogy jól végződjék, nem elég az, hogy a mit mi e tekintetben kívánunk, s mit a császár meg is ígért, az megadassék; hanem hogy mentől előbb, sőt haladéktalanul adassék meg.

A légió állapotáról egészen a Szabó által küldött emlékirat szerint szóltam

N . . . a maga, ki teljesen be van avatva mindenbe, s jól tudja, Cavour miként gondolkozik ez ügyről, s mi lábón van velünk, igen jól megértette, mily, nemcsak káros és fájdalmas, de ma l á propos is volna, ha, midőn azokra nézve, mik megadandók, minden részen teljesen tisztában vagyunk s egyetértünk, csupán az rontana el mindent, ha a megadandó pár héttel később adatnék meg, mint kellett volna.

Azt is elmondtam, hogy gyakran történik, miként békekötések alkalmával némely pontok előbb határozatnak el, mások ellenben halasztatnak; mint például a párisi kongresszus alkalmával is történt, most pedig a hadifoglyokra nézve, kik már hazabocsáttattak mindkét részről.

Ehhez még hozzátettem, hogy a magyar sereg iránti rendelkezés szoros kapcsolatban van a foglyok kérdésével, legalább ezzel mindenesetre homogen tárgy; mert hiszen a légió katonái nagybárára hadi foglyokból állottak.

Azonkívül még arra is figyelmeztettem, mennyire jogában áll Piemontnak követelni, hogy e tárgy ne halasztassék, miután ő tartja a légiót, s továbbá, ha a halasztás miatt arra nézve valami zavar történnék, az Piemont kebelében történék stb.

N . . . a mindezeket tökéletesen belátja, ő mindent meg fog tenni mellettünk, a mit tehet, csakhogy, a mint mondja, az ő befolyása korlátolt. Azt hiszi, hogy a császárnál kellene eszközölni a siettetést. Hiszen e tekintetben, gondolom, minden lehető már megtettünk. Azt állítja egyébiránt, s mint teljesen bizonyost állítja, hogy két hét, legfeljebb husz nap alatt be lesznek fejezve a konferenciák. — Kérdezém, miként lehessen ez, miután annyiféle kérdésre nézve oly különbözők a nézetek a konferencia tagjai között? — Felelé, hogy el lesz végezve az elvégezhető, t. i. Lombárdia átadása s az amnesztia, és több efféle.

Az olasz herczegségekre, legációkra, úgy mint egyáltalában a konfoederációra nézve nem lehető az egyesség sem most, sem később; e miatt tehát nem fog hosszabbra nyulni a konferencia.

N . . . a még azon felül azt is mondta, hogy francia részről erősen állittatik, miszerint ezen részről sem a herczegségek, sem pedig a legációk dolgában nem történendik intervenczió.

Ugy látszik egyébiránt, hogy a császár kezdi akarni a kongresszust.

A mi kérdésünk minden bizonynyal az itteni konferencián dölnöd el; annak eldöntése tehát N... a szerint tovább husz napnál nem haladhat.

Ugy vettem észre mindenből, mit Zürichben tapasztaltam, hogy a francia követ sokkal barátságosabb indulattal viseltetik Ausztria iránt, mint Piemont iránt, minket nem is említve; mit a kérdéses egyénről hallottak után ítélve, már ezelőtt is hittem.

A francia követ el van látva a kellő utasításokkal, s különösen szívère kötve legfelsőbb helyről, hogy a mi katonáinkra nézve az amnesztián kívül (mi nem kérdés többé) még a katonai szolgálat alóli mentességet is sürgesse. Hanem azt mondja a francia követ, hogy reá kell bizni azon időpont meghatározását, mikor ez leghelyesebben s legsikeresebben történhetnék. E szerint attól tartok, hogy ő még erről az osztrák követtel nem is szólott. De az fel sem tehető, hogy ő ezt mellözze; s a piemonti követ sem fogná engedni, hogy mellöztessek.

Miután N... főnökével értekezett, este visszajött hozzám azon ígérettel, hogy a szárd követ a francziánál a légió tárgyának minél elébbi végelintézését sürgetni fogja. — Többre N... a a követtel nem mehetett. Ő e sürgetést mindjárt holnap meg fogja tenni.

— — — — — Arra kértem N... át, hogy azon esetre, ha új instructiók nélkül az illetők nem mernék légióink ügyét különválasztani a többitől, igyekeznek odahatni, hogy erre nézve utasítást kérjenek. Ezt sem teszi a követ (gondolom, mert genirozza őt a francia), noha átlátta, mennyire érdekében van az ő kormányának a tárgyat siettetni. A követtel magával nem találkoztam, mert ugy vettem észre, hogy félt volna engem fogadni; igen helyeselte, hogy ugy intéztem el mindent, miszerint senki ittlétemről ne tudjon — — — — —

(Aláírva)

Teleki László.

9.

Gróf Teleki László — Kossuthnak.

(Diplomáciai tárgyalások a magyar légió ügyében. — A zürichi konferencia hangulata. — Találkozás Bernben némely honfitárrsal.)

Lucern, 1859. szept. 2-án.

— — — — — Most áttérek zürichi missiómra. Mit első otltétem alatt mondtam és hallottam, azt neked megírtam, s írod, hogy vetted. Második megjelenésem által sem mozdíthattam dolgunkat előbbre. Lelkére beszéltem N... ának, ismételve kéresemet, hogy ha nem merik maguk fejétől a légió dolgát elválasztani a többitől, ugy hát kérjenek instructiót, vagy kérjen legalább a

szárd követ. Nem merik tenni ezt sem. Félnek attól, hogy a szárd kormány ilyen, minden incidens nélküli instrukciókérését rossz neven venne. — Hiába mondtam N . . . ának, hogy az incidens meg van, mert én előhozta a dolgot, ha akarják memoiret is adok be. Azt felelte reá, hogy hiába volna itt adni bememoiret, minthogy ők azt tekintetbe nem vehetik, ha a kormány nem parancsolja nekik.

Ugy látszik, Des Ambrois inkább francia pajtásától fél, mint kormányától. Ha memoiret adna be az ember, Bourqueneyhoz is kellene annak szólni; ő pedig azt félne siettetni. Azt tapasztaltam mindenkül, hogy, fájdalom! a szárd követ a francia irányában igen alárendelt szerepet játszik. Így például kérdeztem, mit mondott a francia követ, mikor a piemonti a légió dolgát nála sürgette (a mint megirtam neked, hogy sürgetni fogja), az volt erre a válasz, hogy ő ismételte azt, a mit az előtt is mondott már, hogy neki t. i. pozitív instructiója van e tárgyban, s megteszi a teendő, de a démarcheok idejét reá kell bízni; ő az osztrák követnek úgy és akkor hozandja elő a dolgot, a mint és amikor leghelyesebbnek s legcélszerűbbnek itélendi.

Aztán Des Ambrois, ugy látszik, nem mert tovább insistálni. Szegény ember!

Kérdeztem, mit tegyünk? — N . . . a folyvást azt mondja, hogy a császárnál kell a dolgot szorgalmazni. — Mondja, hogy ha mémoiret adunk be a francia kormánynak, párvát közölhetnők a konferenciával. — Igen, de mi a francia kormánynak nem adhatunk be memoiret, — et pour cause — azt pedig, a mit a császárnak irunk, nem közölhetjük a konferenciával; — az minden illedelem ellen volna, ugy-e?

Zürichi missziómnak vége tehát az, hogy semmi pozitívumot nem végezhettem. — N . . . a a maga és piemonti követ nevében, legjobb akaratokról biztosított; mondta, hogy értik, teljesen értik, minő sürgető ezen dolog; hanem mind a mellett is instrukció nélkül a különválasztásban mire sem mehetendünk, azt pedig magunknak kell szorgalmaznunk, bizonyosága ennek az, hogy azt nem is merték előhozni a francia követnek.

Igen szomorú állapotban látom ezt a zürichi konferenciát. Ugy veszem észre, hogy c'est Mons. Colloredo qui y tient le haut du pavé — parla grace de son Excellence l'ambassadeur de France.

Már most arra térek át, hogy miért kell annyira sietnem Bernbe. — Köztünk maradjon, igen kérlek; előtted ily dolog nem lehet titok. — Magyarhonból jöttek ki s találkozni akartak velem L . . . y M . . . t és T . . . a K . . . n*.) L . . . y már nem

*) A magyar olvasónak nem lesz nehéz e neveket kiegészíteni. Hja! furcsa idők voltak azok! s még furcsább az, hogy mi rettenetesen megváltoztak.

várhatott, minthogy zürichi utam következtében nem vettem levelét idején, s tehát nem válaszolhattam; még csak T . . . a van külföldön. — Igen kér, hogy tegyem lehetővé a találkozást. Kérdezni valójuk is van, s úgy látszik, mondani valójuk is. Nem jöhet sem Svájcba, sem Frankhonba, mert utlevele csak Belgiumra, Hollandiára és Némethonra szól. Én nem mehetek most Belgiumba; utlevelem ideje kitelt; nem tudom, két nap alatt kaphatok-e újat, és Belgium mindenestre igen messze van. Tehát Némethonba adtam neki légyottot, Manheimba vagy Kölnbe, a hová inkább akarja; természetesen, idegen név alatt megyek oda, s vigyázok magamra.

(Aláírva)

Teleki László.

10.

A császár válasza emlékiratomra a következő közléssel lett Szabó Imre ezredesnek tudtára adva:

Páris, 1859. szeptember 3.

Ő császári fensége Napoleon herczeg értesítést vett a császártól, hogy Bourqueney urnak írott ígérete van Rechberg gróftól, hogy az Olaszországban alakított légio magyar katonái tüzhelyeikhez haza fognak küldetni (seront renvoyés dans leurs foyers).

A herczeg megbizott, kérjem fel önt, ezt Kossuth ural tudatni, válaszul jegyzékére.

Fogadja stb.

(Aláírva)

A herczeg magántitkára.

Em. Hubaine.

Szabó ezredes urnak.

Tehát az osztrák kormány annyit ígért meg, hogy katonáink tüzhelyeikhez haza fognak küldetni. Lehetetlen volt e határozatlan kifejezésben megnyugvást találnunk. Jóakaratu magyarázattal jelenthetett ugyan végelbocsátást is, de jelenthetett ideiglenes szabadságolást, sőt még ennél kevesebbet is, s bizony nem ringathattuk magunkat azon ábrándban, hogy az osztrák kormány azt kedvezően magyarázandja.

Klapka tábornok is osztozott ez aggodalomban, s ezaggodalmának a következő levélben adott kifejezést.

11.

Klapka — Kossuthnak.

Turin, 1859. szeptember 6.

Minthogy a főkérdések már el vannak rendezve, annál fogva most már csak azt kell szabatosan tudnunk, mit ért az osztrák kormány ezen kifejezés alatt: »ils seront renvoyés dans leurs foyers.« Ezt tudnunk szükséges, nehogy embereinknek többet igérjünk, mint a mennyit Bécsben megtartani szándékoznak. Ugy egyik, mint másik esetben haza kell őket küldenünk; de azt jobb lelkiismerettel tehetjük, ha előbb minden módot kimerítettünk, sorsukat ott oly kedvezővé alakítani, a mint csak lehetséges.

Kérem annálfogva, tisztelt barátom, legyen szives azonnal (Napoleon) herczeghez s általa a császárhoz fordulni, miszerint a kissé határozatlan »renvoyés dans leurs foyers« kifejezésnek magyarázata itt táviratilag tudunkra jusson. — Ez — a mint mondtam — pour acquit de conscience, mert a dolgot idő folytával csakugyan nem lehetend ellenőriznünk.

(Aláírva)

Klapka.

E levél szeptember 8-kán Párisban talált. Minthogy annak tartalmával mind én, mind Teleki László tökéletesen egyetértettünk, azonnal Napoleon herczeghez siettem. Indokoltnak találta aggodalmainkat, megigérte közbenjárását a császárnál, de minthogy az még mindig Biarritzben volt, felszólított, készítsek egy irott jegyzéket, melyet ő késedelem nélkül a császárhoz fog juttatni, s erélyesen támogatandja.

Én siettem e felhívásnak eleget tenni. Jegyzékemben előadtam, miként az osztrák kormánynak a császári távsürgönyben velem közlött ígérete sokkal határozatlanabb, mintsem hogy seregünk haza menendő tagjai számára a katonai szolgálattól végleges felmentést biztosíthatná; sőt annyira határozatlan, miszerint attól lehetne tartani, hogy ha magyarázata az osztrák kor-

máuy tetszésére marad, annak oly értelmezés fog adatni, mely a végrehajtásban még magát az amnesztiát is illuzoriussá teendi. — Kértem tehát a császárt, utasitaná táviratilag zürichi képviselőjét, *Bourqueney* urat, Ausztriától oly magyarázatot eszközölni ki, mely biztosítást nyujthat, hogy a »renvoyés dans leurs foyers« kifejezés által nem ideiglenes szabadságolás, hanem végelbocsátás s katonai szolgálat alul felszabadítás értetik. — Kiemeltem jegyzékemben azt is, hogy az elbocsátás gyakorlati végrehajtása különös (ad hoc) biztosok kinevezését teszi szükségessé, miszerint minden egyes légiónárius személyenként elbocsátó levéllel legyen ellátva, mely számára az amnesztiát és katonai szolgálat alul felmentést dokumentálja. — Ily módon történt az elbocsátás a komáromi kapitulácziónál is 1849-ben. — Szükséges tehát, hogy *Bourqueney* ur rendeletet kapjon e célra egy osztrák kormánybiztos kinevezését s Alessandriába küldetését kieszközölni.

Napoleon herczeg, honfitársaim iránt folyton tanusított jóakarátát ez alkalommal is kitüntette. Kérésemet melegen támogatva, jegyzékemet a császárnak Biarritzba külön futár által még az nap (szept. 8-kán) elküldötte.

Azonban ugyanazon napon, midőn e jegyzéket beadtam, *Klapka* tábornok helyzete nehézségeinek nyomása alatt hozzám a következő levelet írta:

12.

Klapka — Kossuthnak Párisban.

Turin, 1859. szept. 8.

A légióban a dolgok állása oly mértékben rosszra fordult, hogy nagyobb botrányok elhárítása végett felosztását el kellett határozni.

Ide melléklelem az egyezkedést, melyet e czélra a hadügymiszterrel kötöttem.

A jövő hét végével tehát itt már csak azok lesznek, kik inkább külföldön maradnak s kiknek nagyobb része Amerikába akar menni.

A légió feloszlása azonban nem szabad hogy bennünket azon lépéseknek a francia kormánynál megtételétől visszatartson, melyek legalkalmasabbak az osztrákokat megakadályozni, hogy az ő »renvoyer dans leurs foyers« kifejezésüknek ferde értelmezést adhassanak.

Az első szállítmánnyal elküldjük az oláhokat, szlovákokat és mindazokat, kik eddig a legmegbízhatlanabbaknak mutatkoztak. — Aztán így folytatjuk az utolsó szállítmányig, melyre legjobbjaikat tartjuk fel; miszerint — ha az osztrákok újra szósze-
gést követnének el — ezeket künn tarthassuk. A belépés a piemonti hadseregbe mindenkinek szabad s valóban nem volna rossz, ha pár százan magukat erre határoznák.

A mi a tiszteket illeti, remélem, hogy számukra még egyet-mást kieszközölhetek, különösen I h á s z ezredest és a török tiszteket illetőleg, kik a legtöbbet áldoztak.

Én magam, a mint a légió feloszlott és minden rendbe hozott, visszautazom Svájcba, hogy ott, mint becsületes genfi nyárspolgár, foglalatosságaim után lássak. De a mi, tisztelt barátom, önt illeti, nézetem az, hogy ön ne adja fel az összeköttetéseket, melyekbe az utóbbi események bennünket belevezettek. — Ön ez uton ügyünk érdekének még sokféleképen javára lehet. Én nem igen csinállok többé magamnak reményeket, ez azonban nem fog visszatartóztatni, hogy minden jövő alkalommal kötelességemet ép úgy teljesítsem, mint a miként ez uttal teljesítettem. S ez ösvényen mindig újra találkozandunk. — — — — Kérem Teleki László barátunkat a légió feloszlata felől értesíteni. — Az igazgatóság búcsuszavát holnap fel fogom a seregnek olvasatni — — — stb.
(Aláírva) Klapka.

U. i.

Kiss (nemeskéri) ezredes Astiból ezt írja: „8-kán seregestől el akartak menni; hová? azt maguk sem tudták.«

A kétségbeesés ily fokáig vitte a bizonytalanság e szegény embereket.

A mi lelkiismeretünk tiszta, a többitől ki tehet!

(Németből fordítva.)

./.

Melléklet.

Jegyzetek a magyar légió elbocsátása felől.

Az osztrák kormány hozzájárulván a szövetséges hatalmak által oly végből hozzáintézett kívánathoz, hogy a magyar légióhoz tartozott katonák sorsa biztosittassék: megígérte, hogy őket házi tüzhelyeikre visszaküldendi (promettant de les renvoyer

dans leurs foyers) a (szárd) hadügyminiszter, és a légió parancsnoka: Klapka tábornok abban állapodtak meg, hogy a légió azonnali elbocsátása (licentiaement immédiat) a következő módon hajtássék végre:

1. A légió, 600—800 főnyi csapatokra osztva, Alessandriából Peschierába fog küldetni.

2. Minden csapat egy piemonti tiszt vagy biztos által fog a mondott helyre vezetetni s a határig egy magyar tiszt által fog kísértetni.

3. Minden altiszt és közharcos tizenöt napi zsoldot fog elutasításakor kapni, azon kívül egy köpönyeget s azon nélkülözhetlen ruhaneműt, a melyre szüksége leszen.

4. Mindazokra nézve, a kik Amerikába mennek, ő felsége a király kormánya egyetértésre jutand a francia kormányval a végett, hogy Havreig vasutakon, onnan pedig az Egyesült Államokba ingyen szállítást nyerjenek.

6. Egy magyar törzstiszt Alessandriába fog küldetni, miszerint magát az ottani katonai intendanturával összeköttetésbe téve, a sereg elutazása megkönnyíttessék s elrendeztessék.

Turin, 1859. szept. 8.

(Francziából fordítva.)

Klapka tábornok két nap előtti (szept. 6-ki) levele után a sereg feloszlatajának e rögtönzött elhatározása váratlanul lepett meg. Teleki László is Párisban lévén, tanácskoztunk a dolog felett, s bármennyire méltányoltuk is a rendkívüli nehézségeket, melyekkel *Klapka* barátunknak küzdenie kellett, még is azon meggyőződésre jutottunk, miként a nehézségek ugyan tökéletesen indokolhatják azt, hogy a sereg azon nyugtalanabb része, mely várni nem akar, s minden biztosíték nélkül is menni akar, halogatás nélkül elszállíttassék, de azt nem indokolhatja, hogy azok is haza küldessenek, a kik hajlandók bevárni, hogy minő eredménye lesz azon lépéseknek, melyekkel a tábornok két nap előtti felszólítása folytán, a császári távsürgönyben tudunkra adott határozatlan ígéret megnyugtató értelmezését sürgettük.

Ennek folytán több rendbeli sürgönyváltások jöttek közbe.

Azonban Klapka tábornok felvilágosított, hogy nem lehetett e lépések eredményére várnia, mert a bomladozó sereget tovább összetartani teljes lehetetlenség volt. A minek bizonyságául közölte velünk a törzstiszti karnak jelentését, melyben *Ihász* és (nemeskéri) *Kiss Miklós* ezredes dandár-parancsnokok, s *Mogyoródy*, *Tüköry*, *Eberhárdt* és *Kiss József* őrnagyok és zászlóaljparancsnokok kijelentették, hogy a rend fentartásáért a seregben a felelősséget továbbra magukra nem vállalhatják; mert a nyugtalanság annyira erőt vett a legénységen, hogy ha a hazaküldés rögtön nem eszközöltetik, minden perczben oly súlyos természetű kihágásoknak néznek elibe, melyek a magyar névnek eddig megőrzött becsületét s a sereg jó hírét bemocskolnák, és a legénység személyes érdekét is veszedelmesen kockáztatnák.

A helyzet tarthatlansága felől *Kiss Miklós* ezredes itt következő levelében részletesebben értesített:

13.

Nemeskéri Kiss Miklós ezredes — Kossuthnak.

Asti, 1859. szept. 12.

— — — — — Már két hónapja, hogy az igazgatóság szivszaggató bucsuszavából megtudtuk, miként minden remény elveszett, hogy ezuttal fegyverrel kezünkben törhessünk utat a hazába. De mert katonáink sorsának biztosítása a zürichi konferenciákon lehetett csak eszközölhető, mindent elkövettünk, hogy a hazafiúi remények meghiusulása daczára a legénység türelmét el ne veszítse, s rendetlenség ne harapódzék el soraiban. — Sikerült is sokáig az áldott jótermészetű legénységet példás fegyelemben tartani.

Az utolsó időkben azonban sok mindenféle ok összevágott, hogy a sereg erkölcsi állapota szomorítóvá váljék. A hosszas bizonytalanság aláasta a közszellemet, s e helyzet súlyát anyagi nélkül-

zések is fokozták. — Én ugyan meglehetősen kijöttem az itteni hatóságokkal, ellenséges indulatot nem tapasztaltam, mint a francziák tapasztaltak *), de bizony sok rokonszenvet sem. Hanem az utóbbi időkben seregünk ellátása nagyon el lett a piemonti kormány által hanyagolva; még az ing is leszakadt már embereinkről, fázni kezdettek a nyári foszlányban stb. s minden zaklatásunkkal sem birtunk ruházatra szert tenni. — Akadtak osztrák szellemü bujtogatók is, különösen a papok és zsidók közt. Aztán levelek érkeztek a hazából, hogy már igen sok katona lett szabadsággal hazabocsátva. Az Alessandrián és Astin keresztül vonult negyven—ötvenezer francia katona is felizgatta embereinket, azt mondván nekik, hogy Napoleon császár már rég kiadta — aláírva — minden egyes legény számára az utlevelet, csak a tisztek tartják őket vissza, hogy a fizetést tovább huzhassák. Ezek s más itt el sem sorolható körülmények azt eredményezték, hogy a honvág egyszerre oly hatalmasan megszállta a legénységet, miszerint már a szökés harapózott be soraikba, a mi ha egyszer megindul, ragályos betegséggé válik; már 160 szökött el az összes seregből. A legénység összebeszélt, hogy egy szép reggel riadót veret s utnak indul. A szökevényeket — nemzetünk szégyenére — a gendarmeria kötözve hozta vissza az osztrák határról. Az alessandriai zászlóalj már pár hét óta a citadellába tétetett át, s ugy szólva foglyul őriztetik. Szóval, így törvény, fegyver, eskü s egyéb remény nélkül a sereget tovább becsülettel együtt-tartani lehetetlen volt. Minden pillanatban oly botrány törhetett ki, a minőről egy nappal előbb senki sem álmodhatott. Így történt, hogy mi dandárnokok és a törzstisztek kénytelenek voltunk a főparancsnokságnak szept. 10-kén kijelenteni, miként mi a rend fentartásáért vagy a kihágások megelőzéseért többé felelősséget nem

*) A francziák s olaszok közti viszony illusztrációjára Kiss ezredes, egy előbbi (aug. 4-kei) levelében ezeket írja: »Az olaszok háládatlanul viselik magukat nem is a császár, hanem a dicső francia hadsereg irányában. — E napokban a dzsidás és guide gárda-ezredek vonultak át — haza tértükben Alesszandrián keresztül.— Szalmát kértek éjjelre. A hatóság megtagadta. — Azt mondta, hogy nincs. — A két ezredes kénytelen volt 300 embert lóra ültetve, requiziczióhoz folyamodni; s ezek a városi raktárban husz ezer emberre s lóra való szalmát találtak. — Ezt mind a két ezred parancsnoka személyesen mondá nekem. — E két ezred Astin vonult keresztül. — Az ezredesek az egész tisztikarral diszbe öltözve jöttek hozzám látogatóba, nem akarom mondani »tiszttelegni,« míg az itteni parancsnok tábornoknak s az itt állomásozó három ezredesnek feléje sem mentek. — Én összehivatván tisztikaromat, megvendégeltem a két fraternizáló tisztikart; mialatt a francia ezredi zenekar erkélyem alatt játszott; van okom hinni, hogy a francziák jó emléket vittek magukkal a magyar tisztikarról; míg az olaszok ellen csak ugy döngött ajkaikról az epés kifakadás. Kiss Miklós.«

vállalhatunk, s az azonnali feloszlatást vagyunk kénytelenek sürgetni — — — — —

A feloszlatás — miként kormányzó ur már értesítve lesz — eszközlésbe lévén véve, csak a felől akarom korm. urat megnyugtatni, hogy a legénység a legjobb benyomás alatt megyen haza, — szeretettel válik meg tisztjeitől. — Tudják, hogy itt minden lehető el lett sorsuk biztosítására követve; s hogy ha netán besoroztatnának is, ennek nem mi leszünk okai, hanem az osztrák szőszegés. — Be vannak oktatva; fel vannak világosítva kötelességeik, mondanóik és teendőik felől a hazában. — A hazatérő magyar fiukban a szabadság ügyének megannyi apostola megyen haza stb. — — —

(Aláírva)

(nemeskéri) Kiss Miklós.

* * *

Szerencsére a császárhoz, Napoleon herczeg pártoló közvetítésével eljutott szept. 8-ikai jegyzékem nem maradt eredmény nélkül.

Napoleon császár Viktor Emánuel királyhoz szept. 16-án Biarritzból a következő távsürgönyt intézte:

Eredeti.

Empereur au Roi de Sardaigne.

Turin.

Le Comte de Rechberg a promis par écrit, que les Hongrois de la Légion étrangère (hongroise) seront amnistiés *) et déchargés de tout service militaire.

*) Erre (az amnesztiára) nézve Nicomede Bianchi többször idézett jeles munkájában (Storia documentata della Diplomazia Europea in Italia) VIII. kötet, 195. lapon nagy csodálkozásomra ezeket olvasom:

»Abbiamo accennato al progetto di sollevare l'Ungheria mentre la Francia e il Piemonte combattevano l'Austria nella Lombardia. Gli accordi segreti tra l'Imperatore, Cavour e Kossuth erano progrediti di molto alla conclusione dell' armistizio dell' 8 di luglio. Pertanto i plenipotenziari francesi e piemontesi tenevano commissione di tutelare possibilmente l'avvenire dei soldati ungheresi, passati sotto le bandiere di Vittorio Emanuele durante la guerra.

Fordítás.

A császár Szardinia királyának.

Turin.

Rechberg gróf megígérte írásban, hogy az idegen (magyar) légió magyarjai amnesztiálatnak, s minden katonai szolgálat alól felmentetnek.

E távirat a legénység hazaszállítása közben közöltetett Klapka tábornokkal, s így a hazamenőknek megadott annyi megnyugtatót, a mennyit az osztrák kormány írásban lekötött szava adhatott.

Részünkről megtétettek a kellő lépések, miszerint értesítve legyünk: vajjon a lekötött szó beváltatott-e, az adott ígéret megtartatott e?

Fájdalom! nem váltatott be; fájdalom! nem tartatott meg. »Es ist eine alte Geschichte, doch bleibt sie immer neu.«

Erről majd Irataim második kötetében lesz szó.

Seregünk tehát felozlattatott. A hazakivánczók Alessandriából, Milanón át csapatonként Peschierába

Non giunsero a ottenere per essi piena amnistia, ma si la promessa che non verrebbero puniti come ribelli e disertori. (Lettera Rechberg al Conte Károlyi plenipotenziario austriaco a Zurigo, Vienna 24. Agosto 1859.)

A jeles történetirónak ez előadása merőben ellenkezik

1. a villafrankai békeelőzménnyel, melyben szóról-szóra ez olvasható: »Amnistie pleine et entière est accordée de part et d'autre aux personnes compromises à l'occasion des derniers événements dans les territoires des parties belligérantes« ;

2. Napoleon császár fentebbi távsürgönyével, melynek hitelessége felől kezeskedem ;

3. ellenkezik a zürichi békekötésnek XXI. cikkével (Franciaország és Ausztria közt) és XXII. cikkével, (Franciaország,

szállítottak. Az ottani osztrák várparancsnok: Gál tábornok kijelentette, hogy késedelem nélküli hazaküldésükről gondoskodva lesz. A szállítás könnyítése végett a sereg négy osztályra osztatott fel. Minden osztály öt századból alakított össze, s egy-egy százados által vezetett Desenzanóig, egy-egy piemonti tiszt társaságában. A vezénnyel *Mihalovics, Veress, Valentini* és *Novelly* századosok lettek megbízva. A huszárcsapat az utolsó osztályhoz csatoltatott.

A piemonti kormány mindent megtett, hogy katonáink a szükségességgel ellátva, jó emlékekkel hagyják el az olasz földet. Az ingyen szállítás vasuton történt. Minden legény kapott köpönyeget, fehérneműt, tizenöt napi zsoldot, kenyér- és husadagot.

Minden hazatávozó ily elbocsátó-levéllel lett ellátva:

Ő exczellenciájának, a szárd király hadügyminiszterének megbízásából.

Bizonyittatik, hogy e sorok előmutatója (például: *Markos János* gyöngyösi, hevesmegyei születésű) azon magyar katonák (hadifoglyok) számába tartozik, kik a villafrankai békeelőzményekben foglalt megállapodások

Ausztria és Szárdinia között) melyek ekként szólnak: »Pour contribuer de tous leurs efforts à la pacifications des esprits, les hautes parties contractantes déclarent et promettent que dans leurs territoires respectives, et dans les pays restitués ou cédés aucun individu compromis à l'occasion des derniers événements dans la peninsule de quelque classe ou condition qu'il soit, ne pourra être poursuivi, inquieté ou troublé dans sa personne ou dans sa propriété à raison de sa conduite ou de ses opinions politiques.«

Tehát vagy Bianchi téved, vagy ha nem téved, Rechberg idézett levele »mala fides« vádja alá esik.

által amnesztiáltattak, s a zürichi konferenciákon a három meghatalmazott közt kötött szerződés szerint házi tűzhelyeikhez való szabad és azonnali visszatérést nyertek.

Alessandria, 1859. szept. 12.

Petitti

tábornok vezérőrnagy.

(Olaszból fordítva.)

A tiszt urak, úgy a hazamenők, mint a kün maradóik három havi fizetésüknek megfelelő gratifikációt kaptak. *)

A künmaradó altisztek és közvitéztek közül az igazgatósági pénztárnak a dandárokhoz áttett maradákból minden közemberre 100, minden tizedesre 120, minden őrmesterre 150 frank jutott.

Azok számára, kik Amerikába vagy a dunai fejedelemségekbe akartak menni, ingyenelszállítás biztosított.

Engem a seregfelosztás végmozzanatairól *Ihász* ezredes a következő levéllel értesített:

Ihász Dániel ezredes — Kossuthnak.

Acqui, 1859. szeptember 19.

Mint olaszthoni magyar sereg pályafutásunkat bevégeztük. Tegnap bucsuztunk el Alessandriában az utolsó csapattól. Jelen volt az olaszthoni összes magyar tisztikar. A bucsuzás leirhatlanul szivreható volt. Fájdalmunkat csak az enyhítette némileg, hogy az osztrák katonai szolgálattól mentesítés biztosítása megérkezett, még mielőtt a harmadik szállítmány elindított volna. Tudjuk, hogy az osztrák szavában bizni nem lehet, de megnyugvást keresünk azon

*) Ezt a piemonti kormánytól kapták; ezenkívül Napoleon császár részéről *Pietri* szenátor a tisztek számára kártalanítás czimén (á titre d'indemnité) százezer frankot reszolvált, a mi a tisztek közt rangfokozat szerint még juliusban kiosztatott.

gondolatban, hogy Napoleon császár csak nem hagyand talán magával játékot üzni. Én a haza menők közül vagy száz becsületes és lelkes altisztnek és közharczosnak adresszeket adtam Angliába a végett, hogy ha rosszul bánnának velök, tudósithassák azon adresseszek utján kormányzó urat. Jól megbeszéltem velök mind a levelezés módját, mind azt, hogy mire kell otthon vigyázniok, s miként kell magukat viselniök, hogy szegény hazánknak, ha még jövőben alkalom akad, hasznára lehessenek. Hazatérő embereink Veronában gyűjtetnek össze. Ott megyénkint osztályoztatnak. A felső-megyieiket Bécsnek, Pozsonynak viszik, a többieket más uton. Veronában az osztrák hatóság az első csapatot illendően fogadta. A többiekről még nem kaptunk tudósítást. — A hadnagyi karból visszatértek a hazába: Markó főhadnagy ur és Komjáthi, Szalay, Hetényi, Kiss, Ottlik, Scheda, Horváth, Ruzska, Pallos, Molnár és Kertész hadnagy urak. Az ittmaradt tiszt urak majdnem mind modénai szolgálatba lépnek; nevezetesen: Bethlen Gergely, Krivácsy és Zsurmay ezredesek, Novelli, Reh Valentini, Dobay, Benedicti, Mihálovics, Mayer és Pap Pál századosok, Jávorka, Palmano és Richon főhadnagyok, Vasváry, Guyon, Isléri és Saller hadnagyok. Tegnap itt volt Frapolli, modenai hadügyminiszter, személyesen beszélt az odamenő tiszt urakkal s velök megegyezett. Az altisztekből és legénységből harminczkettő vállalt szolgálatot Modenában, köztük husz huszár, kiket Bethlen toborzott a hazatérők utolsó csapatjából. — E napokban a Don Miguel-ezredből egy őrmester Lombardiából transzportot hozott Alessandriába. Szolgálatát végezvén jobbnak találta a némethez többé vissza nem menni, s a modénai magyarokhoz csatlakozott. Mantuából két magyar szökevény jött. Azt beszélük, hogy ha a magyar ezredeket nem sietnek Olaszhonból eltenni, nagyon megkevesedik az osztrák-magyar hadsereg, s a modenai fog szaporodni. — Amerikába ingyen átszállittatnak huszonnégyen, Oláhországba huszonheten. Ezeken kívül külföldön maradnak öten. Ezek mesteremberek.

Tegnap reggel a király Cremonába utazván, Alessandriába váratott. Az összes magyar tisztikar s a hazatérők nyolczszáz főnyi utolsó csapatja, bevártuk őt a vasutállomásnál. Jelen voltak a katonai polgári főnökök is, és sok francia tiszt. A király megérkeztekor felhangzott az »evviva il Re!« s a »vive le Roi!«, de kihangzott a magyar »éljen!« A király sapkát emelve üdvözölte

a kocsikban elhelyezett csapatunkat, ismételt fejhajtással köszöntötte a magyar tisztikart s Klapka után tudakozódott. Klapka tábornok nem lévén egyenruhában, hátrahúzódott, de a király meglátta, magához szólította, kezét szorított vele (mit a jelenvolt olasz és francia tábornokok közül senkivel sem tett). Vagy öt perczig beszélt Klapkával; biztatott bennünket, hogy a magyarnak van jövője; sajnálatát fejezte ki, hogy nem harcolhattunk együtt vele a közös ellenség ellen, — s félórai tartózkodás után hangos »éljen«-ek közt tovább utazott, — — a mi szegény magyarjainkkal pedig elrobogott a gőzgép az osztrák határ felé.

Nekem s az utóbbi időben Törökországból érkezett Eberhard, Tüköry és Kiss József őrnagyoknak Lamarmora tábornok hadügyminiszter ígéretet tőn, hogy mint a szárd hadsereg tisztjei, rangunkban félzsolddal »aspettativa«-ba fogunk helyeztetni. Várjuk a dekrétumot. — — — — —

(Aláírva.)

Ihász.

A feloszlatott magyar sereg tisztjeinek sorsa a következő rendelet által lett véglegesen elintézve:

Hadügyminiszteri sürgöny másolata, 1859. október 1-ről. (11,912. szám, személyügyi osztály.)

Mai keletü királyi határozat által a következő rendelkezések tétettek:

1. A magyar légiónak folyó évi június 24-én kelt királyi dekrétummal kinevezett, itt alább megirt tisztjei, seregfelozlatás folytán mai naptól a szolgálat alól felmentetnek:

Mogyoródy Adolf, őrnagy,
 Novelly Antal, százados,
 Veress Sándor, százados,
 Mihálovics Lajos, százados,
 Jávorka József, főhadnagy,
 Richon Viktor, főhadnagy,
 Podhorszky Ernő, főhadnagy,
 Markó András, főhadnagy.

2. Megerősítettik a magyar légió következő tisztjeinek ideiglenes kinevezése, kik is a sereg felozlatása folytán mai naptól fogva a szolgálat alól hasonlóképen felmentetnek:

Gróf Bethlen Gergely, ezredes,
 (Nemeskéri) Kiss Miklós, ezredes,
 Kupa Hümér, ezredes,
 Zsliciczky Ödön, ezredes,
 Vaisz Vilmos, százados,
 Dobay Károly, százados,
 Benedicty József, százados,
 Pongrácz Lajos, százados,
 Valentini István, százados,
 Reh János, százados,
 Kiss András, főhadnagy,
 Molnár József, főhadnagy,
 Némethy Sándor, főhadnagy,
 Rham Ödön, főhadnagy.
 Palmano János, hadnagy,
 Hetényi István, hadnagy,
 Komjáthy Henrik, hadnagy,
 Vasváry Béla, hadnagy,
 Szalay Mihály, hadnagy,
 Horváth Gyula, hadnagy,
 Scheda István, hadnagy,
 Tolnay István, hadnagy,
 Guyon Viktor, hadnagy,
 Sallér Gusztáv, hadnagy,
 Ruzska János, hadnagy,
 Kertész János, hadnagy,
 Weisz August, hadnagy,
 Isléri Zsigmond, hadnagy,
 Kakas József, hadnagy,
 Molnár János, hadnagy.

3. Ugyancsak a magyar légió itt alább megnevezett tisztjei, seregfelosztás következtében mai naptól fogva várakozásba (aspettativa) helyeztetnek a neveikhez jegyzett évi illetékkal, mely mostani fizetésüknek felét teszi:

Ezredes Ihász Dániel, illeték 3,000 lira és egy lótartás.

Őrnagy Tüköry Lajos,*) illeték 1,750 lira és egy lótartás.

*) Egyike azon magyaroknak, kik elvérzettek Olaszország szabadságáért. Elesett Garibaldi szicíliai hadjáratában. Garibaldi egy hadihajó nevében örököltette meg a magyar hős emlékezetét.

Őrnagy Kiss József, illeték 1,750 lira s egy lótartás.

Őrnagy Eberhardt Károly, illeték 1,750 lira s egy lótartás.

4. Nemeskéri Kiss Miklós ezredes, a magyar légió 2. dandárának volt parancsnoka, mult szeptember 26-án kelt dekrétummal ő királyi felsége által a Szent-Móricz és Lázár-rend lovagjává neveztetett ki, s a lovagi rang számára alapszabályilag megállapított diszitivény viselésére felhatalmaztatik; — kinek is az illető oklevél annak idején át fog küldetni.

5. A szolgálat alul felmentett tiszteknek az illető dekrétumok ki fognak adatni, s ugyanezen tiszteknek gratifikációképen a rangjukhoz kötött háromhavi teljes illeték egyszersmindenkorra kifizettetni rendeltetett.

Kelt mint fentebb.

Consummatum erat.

Az olaszthoni magyar seregnek már csak emléke maradt fenn.

*

Említés tétetik a fentebbiekben arról, hogy feloszlatott seregünk tagjai közül sokan (mint szintén a Magyarországból későn érkezett Krivácsy ezredes és D u n y o v alezredes*) is) modenai szolgálatba léptek.

*) D u n y o v alezredes (később ezredes), derék hazánkfia, Garibaldi nápolyi hadjáratában (1860. szept.) veszélyesen megsebesült, úgy, hogy egyik lábát le kellett vágni. Különös végzete a véletlennek: Dunyov ezredes egy fontos küldetés végett volt a M. N. Igazgatóság által a keletre kiszemelve; csata előestéjén kapta ez iránt a M. N. Igazgatóság rendeletét; készséggel fogadta, de katonai becsülete nem engedte, hogy egy már elhatározott ütközet előestéjén hagyja el a csatatér, tudtomra adta tehát, hogy a csata után rögtön megfelel felhívásunknak; néhány órával később egy ágyugolyó leterítette a hős hazafit; haldokló gyanánt vitetett el a csatatérről, állapota reménytelennek tekintetett; az amputáció sebbel-lobbal hajtatott végre, de ő megélt, bár sokat szenvedett és szenved most is. Jelenben mint nyugalmazott olasz ezredes, köztisztületben él Pistojában.

Nehogy »Modena« alatt valaki azt a bizonyos modenai herceget találja érteni, a ki horvát határ-őrökkel szerette volna Franciaországot benépesíteni, nem lesz érdektelen kissé felvilágosítani, hogy mi volt az a Modena, melynek hadseregében vitéz hazámiai szolgálatot vállaltak.

Kitörvén a háboru Ausztria és Szárdinia között, (ápril 29.) Massa és Carrara tartományok lakosai leverték a modenai herceg felsőségi jelvényeit, s a szárdinai királyt diktátorrá kiáltották ki. A turini kormány hadat izent a modenai hercegnek, okul adván, hogy a herceg, Szárdinia tiltakozásai és veszélyei daczára, makacsul ragaszkodott Ausztriával kötött szerződéséhez, mely az európai kötésekkel ellenkezik, s azonkívül teljes szabadságot hagyott birtokaiban Ausztriának Piemont megtámadása végetti hadikészületekre.*) A modenai herceg Bécsbe folyamodott segélyért. *Rechberg* gróf (ki *Buol-Schauenstein* grótot az osztrák külügyek vezetésében felváltotta,) azt adta válaszul, hogy császárja végtelenül sajnálja, de hatalmas ellenséggel állván szemben, seregétől egyetlenegy zászlóaljot sem szakithat el. S midőn a herceg bécsi ügyvivője: *Volo* gróf rémülten felkiáltott, hogy így hát az ő ura, fejedelme kénytelen lesz országát elhagyni, — *Rechberg* gróf maga sem látott a herceg számára más választást hanem azzal vigasztalta *Volo* grótot, hogy majd visszavezeti Ausztria a herceget trónusára.

A pármái hercegnő is hasonló vigasztalást kapott.

A modenai herceg (V. Ferencz) junius 11-én elhagyta országát. Háromezer modenai katonát vitt magával, kiürítette a közpénztárakat, (2.690,000 lirát talált

*) Cavour jegyzéke gróf Forni modenai miniszterhez, 1859-ik május 7-én.

bennök,) elvitte a korona minden ezüstkészletét és ékszereit, még a muzeumok emlékpénzeit s a könyvtárak értékes kodexeit és kéziratait is; egyszersmind nyolczvan politikai foglyot vasraveretett s magával hurezoltatott Mantuába.

A páрмаi kormányzó-hercegnő ellenben az által iparkodott fia számára birtokait megmenteni, hogy ki nyilatkoztatta, miként ő barátja akar lenni mindenkinek és ellensége senkinek, (1859. május 12.) egyszersmind az angol kormányhoz fordult, segitené őt semlegességét fentartani. Angliában akkor még a toryk voltak kormányon, s ez alkalommal is bebizonyították, hogy állítólagos semlegességük daczára mennyire szitanak Ausztriához. Lord *Malmesbury* angol külügyér keserű szemrehányásokat tett a turini kormánynak, a miért a páрмаi állam egy részét megszállotta. *Cavour* gróf válaszul felkérte *Malmesbury* lordot, legyen szives a harcztér földabroszát egy kissé tanulmányozni és megemlékezni, hogy Piemont invázióját Ausztria nagyrészből készitette elő úgy, hogy Szárdinia a mely perczben Ausztria által megtámadtatott, tényleg háboruban találta magát Modenával és Pármával, minthogy azok Ausztria katonai rendszerének Olaszországban kiegészítő részévé engedték magukat alakittatni; különben is kissé későn jutott a páрмаi hercegnőnek eszébe semlegességről beszélgetni, midőn volt alattvalóinak haragja elől szökésben keresett menedéket.

Párma és Modena Viktor Emánuel hatalmába került. Modenába *Farini* Károly küldetett, a páratlan erélyű hazafi, egyike azon kimagasló történelmi alakoknak, melyek Olaszország egységének útjában mint mértföldjelzők állanak.

A villafrankai békeelőzmény egyik pontja az volt, hogy V. Ferencz herczeg visszahelyeztetik Modena birtokába.

Farini július 15-én ennyit sürgönyözött táviratilag a minisztereknek Turinba: »Ne hagyjatok utasítás nélkül. Tudtotokra legyen, hogy ha valami szerződések folytán, melyeket nem ismerek, a herczeg kísérletet tenne, én őt a haza és a király ellenségének fogom tekinteni, s mint ilyennel fogok vele elbánni. Senki által sem hagyom magamat elkergettetni, ha életembe kerül is. *)

De a veszély épen Modenában volt legfenyegetőbb, mert a herczeg ötezer emberrel a Pó partján táborozott.

Emlékezzék az olvasó *Cavour* ama nevezetes szavaira, melyeket a villafrankai villámcsapás után jelenlétemben *Pietrinek* s általa Napoleon császárnak mondott: »konspirátorrá leszek, forradalmárrá leszek, de ezt a békét végrehajtani nem engedem.«

És úgy tőn, a miként mondotta; nyomban, még mielőtt hivatalától megválna.

A villafrankai kötés alá volt írva. Hivatalosan meg kellett előtte hajolni: *Cavour*, a miniszter, rendeletet küldött *Farininak*, hogy hagyja ott Modenát.

De *Cavour*, a hazafi-forradalmár, magánpalotájába magához hívatta hajnalban **) a republikánus *Frapolli*

*) Luigi Frapoli »Cenni intorno a Luigi Carlo Farini« 1864.

**) Hajnalban! Így szokott *Cavour* fogadni. 1860. szeptemberben, midőn Teleki Lászlóval s Klapkával Turinban voltunk azon egyezményt megkötendő, melyről Irataim második kötetében leszen szó, egy este éjjélre huzódott értekezésünk *Cavour* rral. — »Késő van, mondá, holnap folytatjuk. — »Hány óraker?« kérdezém. — »Öt óraker reggel.

Lajost, s e kérdéssel szólította meg: »Akar ön közreműködni Olaszország megmentésére?« — »Igen,« volt a felelet. — »Jó, hát menjen ön rögtön Modenába, bocsássa magát *Farini* rendelkezésére, ha őt még ott találja; ha pedig engedelmessé a rendeletnek, melyet kénytelenek vagyunk neki kiadni, *Farini* elment volna, vegye ön a védelmet kezébe, csináljon ön fegyvert minden karóból, s ha a herceg be akarna törni, kergesse ön a Póba seregét, azokat a méltatlan olaszokat, kik hazájukat megtagadták.«

Pár óra múlva bekopogtatott hozzá *Malmusi*, a modenai gyűlés elnöke, s fegyvert kért. Cavour összevissza csókolta. »Derék emberek vagytok, mondá. Én már nem vagyok hadügyminiszter, de kíséreljünk meg egy kis csinyt! Rögtön pár sort vetett papírra, s azt mondta *Malmusinak*: »Menjen ön ezzel az arzenálba; ha ez írásra önnek fegyvert adnak, siessen vele Modenába.« — Adtak. El is vitte.

Farini megkapta a visszahívó rendeletet s ezt felelte rá táviratilag: »A királyi biztos engedelmessé, de a polgár a néppel rögtön katonává lesz.« (Farini sürgönye Modenából, 1859. július 16.)

Többet tön. Katona nélkül, egy napi menetre az ellenségtől, egy lehangolt nép által környezve, az ő fejedelemi palota erkélyéről magát diktátorul mutatta be Modena lakosainak, fenhangon kiáltva le hozzájuk:

Nem lesz késő?« — »Késő? nem, valóban nem,« felelém mosolygva. Ő még csak el sem mosolyodott, annyira későnek találta az öt órát. És valóban mikor öt órakor hozzá benyitottunk, a jól leégett gyertyákról láttuk, hogy ő már vagy két órát dolgozott.

»Előre Olaszország csillagával! Olaszország a villafrankai békét nem írta alá.«

Cavour július 17-én ennyit írt neki:

»A miniszter meghalt, a jó barát tapsolhatározottságodnak.«

Farini diktátor *Frapollit* hadügyminiszterévé nevezte ki. Így alakult az a modenai hadsereg, melyben magyarjaink szolgálatot vállaltak.

* * *

És én? — — —

Én vérző szívvel visszavándoroltam Angliába, miután nőm és fiaim társaságában pár hétig Savoya és Svájc alpesei közt kerestem enyhülést.

A villafrankai katasztrófa hírére a legbadarabb pletykák keltek szárnyra Angliában, — hogy engem elfogtak, kiadtak az osztráknak, s isten a megmondhatója mi mindent tettek velem! — — Pulszky július 25-ről tudósított, hogy Anglia, Skócia minden részéből özönlöttek a levelek barátaimtól, tele részvétteljes nyugtalansággal; Gilpint ostromolták a parlamentben, hogy mit tud felőlem, hogy bátorságban vagyok-e stb. — Szegény áldott nőmet annyira elrémitették, hogy idegbeteggé lett s betegen utnak indult; — távsürgönynyel állítottam meg Aix les Bainsben. — Ott találkoztunk.

Aztán amint az eszeveszett pletykák buborékjai eltűnedeztek, a kíváncsiság kerekedett felül. — Seregestől jöttek a meghívások meetingekre; — szimpatizáló dresszek tétettek keringésbe, miszerint alkalmam legyen nagy »felfedezéseket« tenni, s nagy feleletekben kitérni nézeteimet az olasz események felől. Pedig ép ez volt az, a mit tenni teljességgel nem szándékoztam. A

diskréziót nemcsak illelmi, hanem hazafiui kötelességnek is tartottam; — s épen mert az indiskrét kérdezősködéseket ki akartam kerülni, sem meetingekre többé nem mentem, sem felolvasásokat nem tartottam; bár érzékenyen esett e megszokott keresetmódot nélkülözni.

De míg a mondott oknál fogva elhatároztam: többé nyilvánosan nem szólani, tartozni véltem meghittebb angol és skót barátainak annyival, hogy őket értesitem, minő érzelmekkel kerültem vissza a kontinensről.

Ezt a következő levéllel tettem meg:

London, 1859. szept. 24.

A villafrankai végzetes nap oly perczen tette semmivé reményeimet, midőn hazám felszabadítása már csaknem kezünk érelmében volt, mint érett gyümölcs, mely leszedésre vár; és én újra itt vagyok, szegény számüzött, mint négy hónap előtt voltam; csak tiz évvel öregebb a csalódás (disappointment) keserve miatt.

Csalódást mondok és nem megcsalást. És czélzatosan szólok így. Megcsalás felett nem panaszkodhatom.

Gonddal voltam, hogy magamat s hazámat a megcsalásnak még lehetőségétől is megóvjam; de a csalódás, mely ért, annyira nem feküdt a körülmények kényszerűségében, annyira nem igazolt s nem igazolható, hogy szívem csaknem megszakad a bánat miatt.

Ama villámcsapás nélkül a derült égről (a villafrankai béke), most midőn e sorokat írom, Magyarország már egy oly lapot töltött volna be a történelem évkönyveiben, a minő még nem sok van megírva, mert az egész nemzet egységes, kész és elhatározott volt, mint még tán soha. Mindazon érzelmek, melyek a nemzeti háztartásokba néha meghasonlást hoznak, nyelv, faj, vallás és osztályzati különbözetek, mind összeolvadtak azon egy nagy, közös elhatározásban, hogy meg kell szabadulni az osztrák ház gyülölt kényuralmától, mihelyt csak a háboru logikai kiterjedésre jutand.

És e tény biztos tudomása csak növelheti csalódásom keserveit. Így állíttatni meg ép akkor, midőn a szabadság érett gyümölcse felé kezeinket már kinyújtottuk: oly marczangoló kín, hogy azt leírni nem lehet.

De hát megtörtént; s a megtörténtet tünni kell. Tünetni fog nem bú nélkül, de nem is reménytelenül. Lelkiismeretemben nyugodt vagyok, hogy a becsületes ember és jó polgár kötelességét teljesítettem, midőn el nem mulasztám megkísérteni, vajjon az események szilárd alapon szülőföldem javára nem fordíthatók-e?

És van a mi vigasztalhat is. Alkalmam volt biztossá lenni a felől, hogy semmi diplomáciai tüzelmek, semmi ármányháló, melyet a despoták hazug mestersége fonhat, nem fogják soha nemzetemet azon változhatlan eltökélléstől eltéríteni, hogy függetlenségének visszaszerzésére minden okszerű alkalmat megragadjon.

Alkalmam volt megerősödni azon hitben, hogy ez eltökéllést sem a rettegtes nem képes megtörni, sem bármely engedmények nem fogják megingatni, melyekhez a Habsburgok szorultságukban folyamodhatnak. — Megtanultam, hogy Magyarország tud tünni, tud várni, de változni nem. — Megtanultam, hogy nemzetem nem csak elhatározott, de fegyelmezett is.

Ugy én, mint nemzetem, megerősödtünk azon meggyőződésben, hogy nélkülünk semmi nagy európai kérdés végleges megoldásra nem vitethetik, sem Európa helyzete tartós megállapodásra (settled condition) nem juthat a nélkül, hogy Magyarország jogai s igazságos igényei kellő számbavételben részesüljenek.

E meggyőződés biztosít jövendőnk felől. Mi hiszünk szabadságunk jövőjében, tehát szabadok leszünk. Az e hitnek megfelelő határozottság az egész nemzetnél religióvá emelkedett.

E tanulságokban van némi vigasztalás. S nekem egy más vigaszom is van. — — — — Annak tudata, hogy nem engedvén magamat ígérek által befolyásoltatni, hogy visszavonhatlan tények garanciájához ragaszkodván, mielőtt a felkelésre jelt adnánk, hazámat nagy szerencsétlenségektől s

jövőjét épségesnek óvtam meg. Ez legalább egy világos pont meghiusult reményeim sötét egén.

S azt is jól esik tudnom, hogy miattam s általam hazámfiái közül bajba senki nem keveredett; mert óva intettem számüzött honfitársaimat, legyenek türelemmel, ne adják fel becsületes szorgalmuk által kivívott állásukat, mielőtt az események oly fordulatot nem vesznek, hogy őket arra felhívni igazolva legyünk. Még Amerikában élő hazámfiait is hirlapok útján intettem: várakozzanak s ne mozduljanak. S hála cz elővigyázatomnak, egyikök sem zavartatott ki helyzetéből miattam.

De a magyar ezredekéből ejtett hadifoglyok önkényt gyülekeztek zászlónk alá. — Már öt szervezett zászlóaljunk volt. Több mint négyezer ember. (Irgalomnak istene! három hét alatt huszonöt ezeren is lettek volna!) A háborúnak váratlanul vége szakadván, kötelességemnek ismertem a vitéz csapatok helyzetét biztosítani. Kívánatosnak látszott, hogy azok zöme inkább haza térjen, mintsem a föld hátán szétszórassanak — föltéve hogy számukra szabad hazatérést biztosíthatunk. Kivántuk tehát számukra először: a teljes amnestiát, másodsor hogy osztrák katonai szolgálat alól végkép fel legyenek mentve. Mindkettő sikerült. Franciaország insisztált s Ausztria engedni kénytelenedett. Figyelemmel fogjuk kísérni, ha adott szavát Ausztria beváltja-e. — — — — —

Ennyi felvilágosítással tartozni véltem a rokonszenves érdeklődésnek, melyet angol és skót barátaim irántam tanusítottak. Többre kiterjeszkedni, úgy erkölcsi mint hazafiúi kötelességek tiltanak. — Csak annyit még egyszer hangsúlyoznom kell, hogy keserves csalódás jutott sors-osztályrészemül; de megcsalás felett nem panaszkodhatom.

Jöjjön a minék jöni kell. Határozottnak, késznek talál. — A siker áldása istennél van. — Embernél a kötelességérzet sugallta becsületes igyekezet.

Engedjék remélnem, hogy szíves baráti érzelmeiken irántam s az enyimek iránt, a közel mult események nem változtattak.

(Aláírva)

Kossuth.

E levelem, bár nyilvánosságra nem volt szánva, a hirlapokba utat talált s alkalmat nyújtott oly nyilatkozatokra*) személyem felől, melyek csak növelhették keblemben a hála-érzetet, melyre az angol nép iránt kötelezve vagyok és maradok mind halálomig.

*) A magyar olvasó bizonyára szívesen veendi, hogy a kezeim közt levő e számos nyilatkozat egyikét — a »Scottish Banner« 1859. október 1-ei számában megjelent cikkét — egész terjedelmében ide iktatom.

Hel'fy.

Kossuth.

»A Kossuth Lajos által irt és Mr. John M'Adam polgártársunkhoz intézett levél, Skócia népétől a csodálat és bánat érzelmeivel fog olvastatni; — csodálattal a nagyhirü száműzöttek magasztos felfogása iránt szerencsétlen hazája helyzetét illetőleg, és bánattal, hogy egy ily nemeslelkü ember és nagy hazafi újból csalódott. Kossuth bizik abban, hogy barátai Skóciában ugyanazon érzelmeiket fogják táplálni iránta és övéi iránt, daczára az utolsó események váratlan kimenetének. Ő meg lehet róla győződve, hogy ez ország népének bizalma iránta ép oly nagy, sőt nagyobb, mint valaha. Egy embernek nagysága ép annyira látható a balsorsban, mint a szerencséjében. Több mint tiz hosszú évig élt Kossuth ez országban és sohasem mondott le a reményről, hogy hazája visszaszerzi szabadságát, és nem mulasztott el semmi alkalmat, hogy annak jogait védje. Ha közönséges ember volt volna, elfelejtette volna honát és adoptált volna mást. Fényes tehetségeinek csak egyike is minden országban nyereségnek tekintetett volna, és ő befolyásra és hatalomra tehetett volna szert. De ő inkább aránylagos homályban és szegénységben élt, semhogy elmulasztotta volna, hazája iránt való kötelességének eleget tenni.

De vannak hazafiságán kívül bizalmunknak Kossuth iránt más okai is. Ő Nagy-Britanniában való tartózkodása alatt ritka eszélyesseget tanusított. Sohasem avatkozott a mi hazai dolgainkba,

és külpolitikánkat illetőleg, amennyiben hazáját érdekelte, sohasem toltta előtérbe azon eszmét, hogy annak szabadságát katonával vagy pénzzel elősegítsük. Minden, mit tőlünk kivánt, az volt, hogy ne akadályozzuk a törekvéseket, melyek az általa annyira óhajtott tárgy körül kifejtetnének, és hogy befolyásunkat ez irányban érvényesítsük. Ily ildomosság nem volt minden száműzöttnek erénye, ki menedéket keresett közöttünk. Orsini és társai felhasználták a hivatalos felvigyázat hiányát ez országban és összeesküvéseket szítottak elannyira, hogy köztünk és Franciaország közt majdnem háboru keletkezett. Midőn minden újság ezen száműzöttek magaviseletével foglalkozott, soha, a mennyire mi emlékszünk, Kossuth neve velök egy sorban nem említettett. A más nemzetek szabadsága iránti legközönyösebb emberek is sokkal több bizonyítékát látták Kossuth becsületességének, hogysem feltehették volna róla, hogy az európai szabadság ügyét ily módon akarná szolgálni.

Kossuth nemcsak nagyeszű embernek, hanem nagy államférfiúnak is bizonyította magát. Olvasóink nagy része fog rá emlékezni, hogyan vezette ő Magyarország ügyeit, midőn hazája történetének legválságosabb korszakában diktátor volt. Akkori magaviselete nemcsak egyrangba helyezte őt a legnagyobb hazafiakkal, hanem a legnagyobb államférfiakkal is. Azóta ő meg nem hazudtolta azon véleményeket, melyeket akkor politikai tehetségei felett alkottunk magunknak. A legjobb beszédek, melyek ez országban a külügyek felett tartattak, a Kossuth Lajoséi voltak. Ezzel sokat mondunk, ha tekintetbe vesszük, hogy nem kevés nagy államférfiunk van saját törvényhozó testületeinkben is, kik azon előnnyel bírnak, hogy anyanyelvökön beszélnek. Kossuthnak kifejezésmódja oly nyelvben, mely nem az övé, kiváló értelmi tehetségeinek méltatására vezet bennünket. A kik egy vagy több idegen nyelvet tanultak, tudni fogják, mily nehéz azokon tisztán, könnyen és erőteljesen írni, és hogy mily kevesen vannak, kik az állhatatosság és tehetség ily eredményeit képesek előmutatni. Ezek előtt különösen Kossuth nyelvészeti tehetsége a csudálat és bámulat tárgyát képezi. Az ő beszédei — mint már megjegyeztük — nemcsak mintaképei politikai bölcsességének és hazafiai érzelmeinek, hanem egyszersmind mintaképei a tiszta, hatalmas angol nyelvezetnek. A két beszéd, melyet röviddel ezelőtt a City Hallban tartott, az angol klasszikus irodalom állandó részét képezendi. De beszédei nem egyedüli termékei irodalmi géniuszának, melyek dicséretre készítetnek, hanem minden levél, mely tőle ered, felkölti figyelmünket. Legutolsó levele, mely lapunk más hasábján található, jeles angol stíljénél fogva is fgyelemre méltó.

Eleget mondtunk annak kimutatására, hogy a bizalom, melyet a skót nép Kossuthba helyezett, nem nélkülöz mély alapot. A mit még tennünk kell az, hogy megmondjuk, miért nagyobb iránta bi

zalmunk most, mint valaha. Ennek okai saját leveléből merithetők. Ő konstatálja, hogy reményeiben csalódott, de meg nem csalták. Ő nagyon is át volt hatva az isteni tanácstól, hogy »ne helyezd bizalmadat fejedelmekbe vagy emberek fiaiba.« Ő fel akarta használni a despoták féltékenységét hazája felszabadítására, valamint tudta, hogy a minden dolgok intézője az ember haragját saját dicsőségére fordíthatja. Azzal vigasztalja magát csalódásában, hogy a kényurak hazudozó mestersége nem fogja egy pillanatig sem elfordítani figyelmét attól, hogy minden alkalmat felhasználjon Magyarország függetlenségének visszaszerzésére. Nem nemes kijelentés-e ez »egy szegény száműzöttől, ki tíz évvel lett öregebb az utóbbi események eredménye okozta csalódás által?« Nem bizonyítása-e ez azon állításnak, hogy egy ember nagysága ép annyira mutatkozik a jó- mint a balsorsban? Sejtván a csalódás valószínűségét, intette földieit a száműzetésben, hogy ne indíttassák magukat a türelmetlenség által és várjanak, míg ő fel fogja őket hívni, hogy gyűljenek össze és ragadjanak fegyvert hazájok függetlenségeért. Tudjuk továbbá, hogy négyezer földije elhagyta Magyarországot és csatlakozott a szövetségeseihez. A két hadviselő fejedelem békekötése után sikerült neki ígéretet nyerni tőlük, miszerint ezen hazafiaknak meg fog engedtetni, hogy háborítatlanul térhessenek vissza hazájukba. Így Kossuth mindent megtett, a mi emberileg lehetséges volt, és eléggé igazolja, hogy a skót nép ezen nagy hazafi, államférfiu és tudósba még nagyobb bizalmat helyez mint valaha.«

VÉGÉ AZ ELŐ KÖTETNEK.

T A R T A L O M.

	Lapszám
ELŐSZÓ	V
TÁJÉKOZÁS	XXVI

ELSŐ FEJEZET.

Az 1859-ki olasz háboru keletkezése.

I. Történelmi visszapillantás. — Egységi törekvés. — Gyűlölet az idegen ellen. — Összeesküvések tanyája. — A bécsi kongresszus. — Metternich ítélete. — Az 1848. forradalom és Károly Albert	1
II. Viktor Emánuel. — Cavour. — A piemonti népek áldozatkészsége. — Az 1851-ki drezdai konferencia. — A bécsi udvar kísérlete összes országai és tartományaival a német konfederációba lépni. — A magyar menekültek emlékirata. — Bonaparte Napoleon	10
III. Ausztria törekvése hatalmi állását Olaszországban megszilárdítani. — Baldasseroni liga tervezete. — A modénai herceg örjögései. — A turini kabinet és Mazzini	20
IV. A krími háboru. — A nyugati hatalmak erőlködései szövetségükbe vonni Ausztriát. — Ennek magatartása. — Piemont ajánlata és feltételei. — Cavour merész lépése. — Viktor Emánuel és Cavour utazása Párisba. — A párisi kongresszus	27
V. Orsini merénylete. — Pietri szenátor véleménye. — Napoleon császár és Cavour. — A plombièresi találkozás. — Diplomáciai hadjárat. — Cavour mély belátása és bámulatos ügyessége. — Albert főherceg Berlinben. — Bárá Kellersberg ultimátuma. — Cavour felelete. — A koczka el volt vetve	46
Magyarázó jegyzetek az első fejezethez.	
Az I. számhoz	64
A II. »	66

	Lapszám
A III. számhoz	70
A IV. »	71
Az V. »	80

MÁSODIK FEJEZET.

A kontinensen tartózkodó emigráció érintkezései a francia és turini kormánnyal a háboru előtt s levelezése Kossuthal. — Kossuth meghivatása Párisba.

I. Nemeskéri Kiss Miklós ezredes — Kossuthnak	85
II. Irányi Dániel — Kossuthnak	87
III. Irányi Dániel — Kossuthnak	88
IV. Irányi Dániel — Kossuthnak	89
V. Kossuth — Irányi Dánielnek	91
VI. Értekezés Klapkával	99
VII. Klapka — Kossuthnak	110
VIII. Kivonatok Szarvady leveleiből	112
IX. Kossuth — Szarvadynek	116
X. Szárd politikai konzul küldetése Belgrádba	119
XI. Ujabb politikai kombinációk. »Napoleon III. et l'Italie« című röpirat	121
XII. Kossuth — Szarvadynek	123
XIII. Kossuth — Szarvadynek	123
XIV. Szarvady — Kossuthnak	129
XV. Szarvady — Kossuthnak	132
XVI. Haza izent tájékozás	133
XVII. Ludvigh — Kossuthnak	141
XVIII. Kossuth — Ludvighnak	142
XIX. Ludvigh — Kossuthnak	149
XX. Ludvigh — Kossuthnak	158
XXI. Szarvady — Kossuthnak	159
XXII. Szarvady — Kossuthnak	163
XXIII. Kossuth — Szarvadynek	164
XXIV. Gróf Teleki László — Kossuthnak	177
XXV. Kossuth — Gróf Teleki Lászlónak	180
XXVI. Szarvady — Kossuthnak	192
XXVII. Kossuth — Szarvadynek	199

HARMADIK FEJEZET.

Kossuth utja Párisba. — Értekezés Napoleon herczeggel s III. Napoleon császárval. — A magyar nemzeti igazgatóság első ülésének jegyzőkönyve.

Kossuth két levele nejéhez	209
Párisi utam 1859. május 3—8.	
Előleges értekezés Napoleon herczeggel május 5-én	211

	Lapszám
Értekezés III. Napoleon császárral	223
A Magyar Nemzeti Igazgatóság első ülésének határozatai	238

NEGYEDIK FEJEZET.

A semlegesség kérdése Angliában. — Népgyülési szónoklatok. — Kormányváltozás.

I. A semlegességi kérdés	244
II. Népgyülés Londonban	247
III. Népgyülés Manchesterben	273
IV. Népgyülés Bradfordban	295
V. A népgyülési körut befejezése Glasgowban	312
VI. A tory kormány megbuktatása. A semlegesség biztosítása	315

ÖTÖDIK FEJEZET.

Időközleik.

A magyarok Génuában	329
Levelezések	334
Első szakasz: Seregszervezés	348
Második szakasz: Egyezkedés Couza fejedelemmel	369
Harmadik szakasz: Értekezés Obrenovics herceggel	386
Ludvigh János levelei Belgrádból	403

HATODIK FEJEZET.

Ut Olaszországba.

Első szakasz: Kossuth levelei nejéhez olaszországi utjából.

1. levél Párisból	414
2. » Párisból	416
3. » Lyonból	418
4. » Marseilleből	420
5. » Génuából	421
Szarvady — Irányinak	426
6. levél Turinból	427
7. » Pármából	433
8. » Pármából	434
9. » Pármából	438
10. » Milánóból	440
11. » Vallengiából: Találkozás Napoleon császárral	441
12. » Turinból	447
13. » Turinból	448

Második szakasz: Két tudósítás haza.

I. A Magyar Nemzeti Igazgatóság levele Génúából 449

II. Napoleon császárral való második találkozásom a solferinói ütközet után Vallegióban 1859. június 3-án 455

Harmadik szakasz:

Kiáltvány a magyar katonasághoz 462

Pulszky — Kossuthnak 465

HETEDIK FEJEZET.

A fegyverszüneti katasztrófa.

I. A fegyverszünet 468

II. Két érdekes epizód. — Toskána biztonsága külavatközás ellen. — Cavour hatalmas nyilatkozata 474

NYOLCZADIK FEJEZET.

Az olaszthoni magyar sereg felosztatásának történetéhez.

1. A Magy. Nemzeti Igazgatóság — Az 1. magyar dandárparancsnoksághoz 480

2. A Magy. Nemzeti Igazgatóság — Czetz tábornoknak 481

3. A Magy. Nemzeti Igazgatóság — Ihász Dániel és Kiss Miklós ezredeseknek 482

4. Klapka — Kossuthnak 486

5. Kossuth — Pietri szenátorinak 487

6. Emlékirat 489

7. Szabó Imre — a Magy. Nemzeti Igazgatóságnak 491

8. Gróf Teleki László — Kossuthnak 493

9. Gróf Teleki László — Kossuthnak 495

10. A császár válasza az emlékiratra 497

11. Klapka — Kossuthnak 498

12. Klapka — Kossuthnak 499

13. Kiss Miklós — Kossuthnak 502

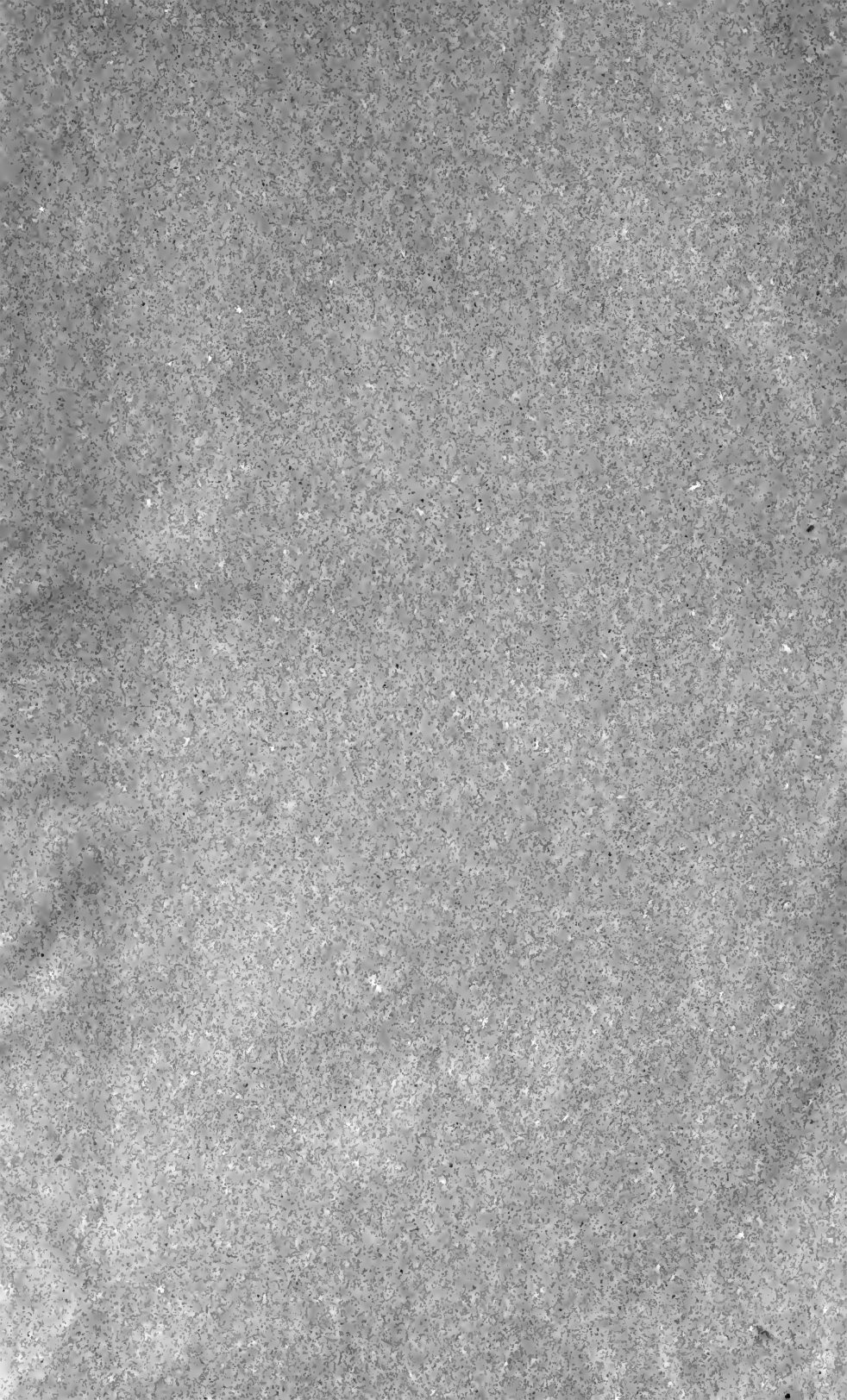
14. Az olaszthoni magyar sereg felosztatásához 505

15. Kossuth visszatérése Angliába 516

16. Nyílt levele angol és skót barátjaihoz 517

Igazítandó:

<i>Lap</i>	<i>Sor</i>	<i>Hiba</i>	<i>Igazítás</i>
59	15 felülről	életükre	itéletükre
77	11 »	márczius 25.	ápril 28.
229	8 alulról	nem elég arra	elég arra
232	13 »	passé	passee
249	12 felülről	eszményeknek	eseményeknek
364	4 »	többieknek	többi tiszteteknek

DB
937
.5
I73
köt.1

Kc

Robarts Library

DUE DATE:

May 21, 1993

**Fines 50¢
per day**

CARD
—
UN
—

For telephone renewals
call

978-9450

